

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

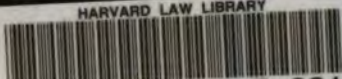
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

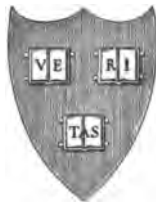
HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 059 347 831

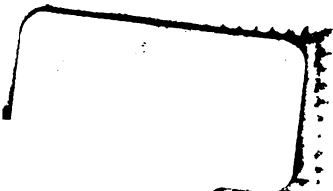
11

**HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY**

Received **JUN 9 1931**

P. 6.

Handwritten text, possibly a signature or name, appearing as "H. ...".

PRINTED IN HUNGARY

A MAGYAR
BÍRÓSÁGI SZERVEZET ÉS PERJOG

AZ

ÁRPÁD- ÉS A VEGYES-HÁZI KIRÁLYOK ALATT.

IRTA

HAJNIK IMRE

M. TUDOM. AKADEMIAI RENDES TAG.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1899. **Kapható,**
POLITZER ZSIGMOND és FIA
könyvkereskedésben
Budapest, I/., Kecskeméti-utca 4.

905.41

FOR TX
H

6141-1

JUN 9 1931

ELŐSZÓ.

Munkám tárgya a középkori magyar igazságszolgáltatás, a büntetőnek kirekesztésével, középkori jogéletünk e legfontosabb és egyszersmind legkifejlettebb ága.

Régibb perjogunkat, mely hazai jogunk rendszeres kézikönyveit korban megelőzte, irodalmunkban eddig kiválóan két munka ismerteti, u. m. Verbőczy István Hármaskönyve és Kosztaniczai Kitionich János: »Directio methodica processus judiciarii juris consvetudinarii Inclyti Regni Hungariae« czimű, a magyar törvénytár függelékei közé is felvett, munkája. Ez utóbbi a tizenhetedik század elején (1619.) készülvén, a magyar perjogot csak késői, középkori sajátágaiból már nagyrészt kivetkőzött alakjában tárgyalja; és a Hármaskönyv is, eltekintve attól, hogy a perjogot nem tárgyalja egészében, idevágó tanaival nem nyúlik régibb multba vissza Mátyás király uralkodásánál. Tulajdonképi középkori igazságszolgáltatásunk tehát saját korában jogkönyvi feljegyzést nem ért és tudományos feldolgozásban később sem részesült.

Munkám tehát, mely e hiány némi pótlására készült, nem támaszkodhatott, mint a külföldi jogtörténeti irodalom hasontartalmú művei, jogkönyvbe már rendszeresen összefoglalt perjogi anyagra, mint például a német perjogtörténet a szász tükörre, vagy a francia Du Breuil Stylus-ára, az angol Glanvilla és Bractonra, hanem középkori perjogunk rendszerét és tanait közvetlenül a törvényekből és a korunkra

jutott okmányok nagy tömegéből kellett előállítania. Perjogi tartalmú okiratok sűrűbben csak a tizenharmadik századtól, illetve a tatárjárástól innen, állván rendelkezésünkre, munkám kiválóan azokat a perjogi állapotokat tárgyalja, melyek hazánkban a tizenharmadik századtól a mohácsi vészig voltak otthonosak; azokra van alapítva munkám egész rendszere és beosztása. A megelőző, legrégibb magyar perjogra, melynek csak kevés emlékeit birjuk, csak a munka főbb részeinél lehetett általánosabb visszapillantást vetni, a szétszórt egyes adatokat pedig a későbbi perjog részleteihez kellett hozzáfűzni.

Nagybecsű okmánytáraink és gazdag levéltáraink szolgáltatták tehát e munkához úgyszólván kizárólag az anyagot. Irodalmi segítségre alig támaszkodhattam. Csak egy tiszteltreméltó alakja régibb latin irodalmunknak kísért engem munkámnál folyton és híven: Kovachich Márton György. Tette pedig ezt nem pusztán azzal a hatalmas jogtörténeti forrás-anyaggal, melyet az ország legkülönbözőbb vidékeiről hangyaszorgalommal összegyűjtött és könyvtárt kitevő munkáiban közrebocsájtott: hanem a jegyzetek, melyekkel azt kíséri, nem egy értékes eszmére figyelmeztettek, a kételyek pedig, melyeket azokban támasztott és a hézagok, melyekre ott reá mutatott, sokszor buzdítottak azok megfejtése, illetve pótlása megkísérlésére. Középkori jogéletünknek irodalmunkban ő úgyszólván az egyedüli alapos ismerője. Tisztelet emlékének!

Irtam Budapest, 1899. április hó végén.

Hajnik Imre.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	III
I. Rész : A bírósági szervezet	1—144
<i>I. Fejezet. A bírósági szervezet kifejlődésének áttekintése.</i>	
1. §. A legrégibb időktől a XIII. század elejéig. 2. §. A későbbi Árpád-korszakban. 3. §. A vegyes házakbeli királyok korszakában	1—29
<i>II. Fejezet. A királyi kuria és bíróságai.</i>	
1. §. Bevezetés. 2. §. A királyi különös jelenlét bíróságai. Ország-bíró és főkancellár. 3. §. A királyi személyes jelenlét bírósága. Titkos kancellár. Személynök. 4. §. A király legszemélyesebb bíraskodása. 5. §. Az ország rendes bírái és közegeik. 6. §. A királyi tábla és a királyi tanács. 7. §. A kisebb királyi kancellária. 8. §. A királyi kuria lovagi becsület-bírósága	29—65
<i>III. Fejezet. A nemesség vidéki bíróságai.</i>	
1. §. Nádor. 2. §. Megye	66—84
<i>IV. Fejezet. A polgárság bíróságai.</i>	
1. §. Városi bíróságok. 2. §. Tárnokszék és személynöki szék.	84—96
<i>V. Fejezet. A jobbágyság és a kiváltságolt népelemek bíróságai. Szentszékek.</i>	
1. §. Földesuri bíraskodás. 2. §. Kiváltságolt népelemek bíróságai. 3. §. Szentszékek bíraskodása világi ügyekben	97—119
<i>VI. Fejezet. Erdély-, Dalmát-, Horvát- és Tótországok és a végvidéki bánóságok.</i>	
1. §. Bevezetés. Erdély. 2. §. Dalmát-, Horvát- és Szlavonországok és a végvidéki bánóságok	119—144

II. Rész: A per alkatelemei és a perfolyam a bizonyítási szakig ... 145—245

I. Fejezet. Birósági személyek.

1. §. Biró. 2. §. Birótársak. 3. §. A biró segédei és közegei 147—164

II. Fejezet. Perszemélyek.

1. §. Bevezetés. Felperes és alperes. 2. §. Harmadik személyek a perben. Avatkozó és szavatos. 3. §. Képviselő a perben. Prókátorok. 4. §. Királyi prókátorok. Királyi ügyek igazgatója ... 164—185

III. Fejezet. Idézésék. Határnapok.

1. §. Bevezetés. A pecséttel való idézés. 2. §. A perbehívás általános szabályai. 3. §. A perbehívás kapcsolatban más perbeli cselekvényekkel. 4. §. A perbehívás ismétlése és a három vásáron való kikiáltás. 5. §. Az értesítő és a rövid időre szóló perbehívások. 6. §. A perbehívás pótlása és annak egynemű sajátos nemei. 7. §. Idézés az alsóbb bíróságok elé. 8. §. Bírósági határnapok ... 185—214

IV. Fejezet. A perfolyam a bizonyítási szakig.

1. §. Az árpádkori perfolyam és annak átalakulása a vegyesházi királyok korszakában. 2. §. A perfolyam a királyi kuriában. 3. §. A perfolyam a megyén ... 214—239

V. Fejezet. Perhalasztás ... 239—245

III. Rész. A bizonyítás a középkori magyar perjogban ... 249—384

I. Fejezet. Bevezetés. Islenitéletek.

1. Bevezetés. 2. §. Próbák. 3. §. Baj ... 249—276

II. Fejezet. Az eskü és az azt megelőző tanubizonyítás.

1. §. Bevezetés. A tanubizonyítás és az eskü az árpádkori perjogban. 2. §. Az anyagi tanubizonyítás meghonosodása és annak jelentősége. 3. §. Az egyszerű tudományvétel. 4. §. Köztudomány. 5. §. Tudományvétel bírósági közgyűléseken. 7. §. A köztudomány reformja Mátyás és a Jagellók korában. 8. §. A szoros értelemben vett tanubizonyítás a vegyes házakból való királyok korszakában. 9. §. Az eskü megítélése tudomány alapján és a nélkül. 10. §. Eskütársak. 11. §. Az eskük részletes meghatározása. 12. §. Az eskü letevésének szabályai ... 276—341

III. Fejezet. Oklevelek.

1. §. Az okirati bizonyítás kifejlődése. 2. §. Az oklevelek nemei és azok bizonyító ereje. 3. §. Az okmányok valódisága és érvé-

nyessége. 4. §. A perhez szükséges okiratok megszerzése.

5. §. Az eljárás az okmánybizonyítás esetében ... 341—377

IV. Fejezet. A bizonyítás odaitélése ... 378—384

IV. Rész: A per egyéb alkatrészei ... 385—450

I. Fejezet. Ítélet és végrehajtás.

1. §. Az ítélet nemei. 2. §. Az ítélet meghozatala és az ítéletlevél kiadása. 3. §. Végrehajtás ... 387—406

II. Fejezet. Peregyesség. Fogott bírák ... 406—411

III. Fejezet. Perorvoslatok.

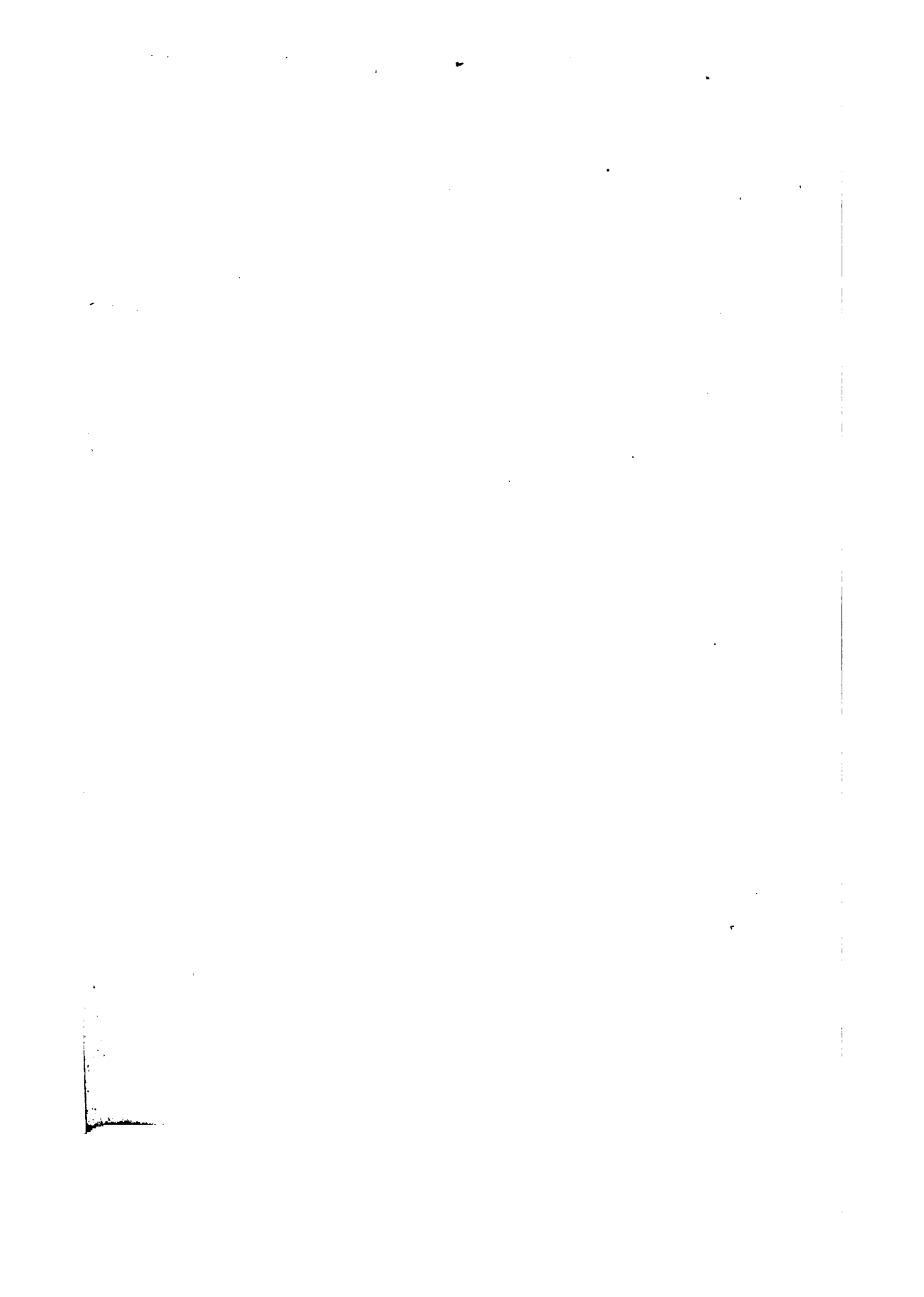
1. Bevezetés. Perletétel. 2. §. Az ügyvédszó visszavonása. 3. §. Tiltakozás a perben. 4. §. Felelbezés. 5. §. Elűzés. 6. §. Perújítás. ... 411—437

IV. Fejezet. Perbeli vétségek ... 437—441

V. Fejezet. Perbeli birságok. Birói kilenczed és tized ... 442—450

A munkában előforduló perjogi latin műszavak ... 451—454

I. RÉSZ.

A BIRÓSÁGI SZERVEZET.

I. FEJEZET.

A bírósági szervezet történeti kifejlődésének áttekintése.

1. §.

A legrégibb időktől a XIII. század elejéig.

I. Habár a jogsérelmeknek magán- vagy vérbosszú útján orvoslását még Szent László törvényei is megengedik,¹⁾ mégis már az őszalkotmány idejében találkozunk jogvitákat eldönteni hivatott birákkal. A nép (törzs), melynél volt a birói hatalom, rendelte ki őket. Ezek a *gyulák* és a *harkák*. És midőn később a törzsek egy közös vezérség, fővajdaság alatt egyesültek, e mellett is ily nevű birákat említenek.²⁾ Felet-tük maga a nemzet állott, mely hogy a nemzetgyűlésen, a községben, különösen fontos ügyekben, kivált az egész nemzet ellen elkövetett árulás eseteiben, ítél, a kútfők többször említik.³⁾

II. A királyság létesülésével a birói hatalom, a népről a királyra szállott által, ki azt udvarában⁴⁾ vagy a megyékbe

¹⁾ Si qui domi pugnaverint, et ad judicem non venerint, nil querat judex« rendeli Sz. László III. k. 28. cz.

²⁾ Ezeket ily minőségben említi meg Konstantín császár munkája »De administrando imperio« 40. fejezetében, mondván róluk »οἱ τινας ἀγους τῆς τοῦ χρίτου.« Ibn Rozteh a magyarok két főnökét Gyula (dsile) és Kende nevekkel jelöli.

³⁾ V. ö. péld. Kézai Simon krónikája 2. fejezet. Podhradczky kiadása. Buda, 1833. 16. és 17. l.

⁴⁾ Sz. István II. k. 2. fejj., hol a királyi tanácsban való elítélésről van szó. Továbbá Sz. László I. 42.

eljárva⁵⁾ gyakorolta. Az ország egyes vidékeinek élére is királyi tisztviselők jutnak. A vármegyék élére helyezett ispánok (comites)⁶⁾ és ezek tisztviselői, ú. m. udvarbíráik (curiales comites), hadnagyok (centuriones) és a lassanként alakuló községek előljárói (villici)⁷⁾ gyakorolják ott a hatóságot. Biráskodásuk azonban teljesen csak a tulajdonképi vármegyei elemekre ú. m. a várjobbágyok, várnépbeliek és alsóbb állású szabadok felett érvényesült.⁸⁾ Nem tartozott alájuk a szorosabb értelemben vett királyi nép, a királyi udvarnokok, kik külön ispánok alatt állottak és kiknek főbirájává a nádorispán lett.⁹⁾ És a közsabad vagy nemes is jogvitáit nem a királyi közegek elé vitte, hanem nemének biráihoz, előkelőihez fordult igazságért, és ha ezek ítéletével megelégedve nem volt, magához a királyhoz.¹⁰⁾

Külön királyi biráskodási közegeket a vidéken Szent László létesített. Ő az egyes megyékbe ú. n. *királybirákat* (judices regii)¹¹⁾ küldött, vagyis királyi *billogokat* (bilochi, biloti regales),¹²⁾ így nevezve a pecsétről, melylyel idéztek.

Szent László ezt első sorban a gyakori tolvajlások és rablások megszüntetése érdekében tette, de e bírák nem csupán ezek ítélésére, hanem rendes vidéki bírákúl voltak kirendelve.¹³⁾ Ő ugyanis a nemek biráinak biráskodását eltil-

⁵⁾ Mint ez még Kálmán király alatt is szokásban volt. V. ö. Kálmán I. 37. fej.

⁶⁾ Biráskodásukat említik már Sz. István II. könyvének 9. és 10. fej.

⁷⁾ Említvük már Sz. István I. k. 9. fejezetében.

⁸⁾ Sz. István szervezése az ispáni hatóságot, eredetileg a nemesre is kihatólag rendezte. V. ö. Sz. István II. k. 9. és 10. fej.

⁹⁾ V. ö. Sz. László III. k. 3. fej., mely szerint a nádor a kuriából távozva, csak azokra vetheti pecsétjét »qui vocantur udvornik«.

¹⁰⁾ Pauler Gyula: A magyar nemzet története. I. 75. l.

¹¹⁾ Okmányilag először a bakonybéli apátság 1086-ki összeírása említi: cuius filius Paulus Judex Regis. W. I. 34.

¹²⁾ Így nevezik őket későbbi okmányaink és törvényeink péld. 1222. 5. és különösen a váradi regestrum.

¹³⁾ Bizonyítják ezt különösen Kálmán törvényei, így péld. a 11. és 12. fejezetek. És bizonyítják azt a királyi bíró előtt folyt ügyekre alkalmazott kifejezések, mint: contendere, litigium, causa, melyek mind közönséges és nem büntető perekre vallanak. V. ö. Sz. László III. 23—25. fej.

totta és őket, ha titokban biráskodnának, mint hamis birákat súlyos birsággal sújtotta.¹⁴⁾ Megengedte ugyan továbbra is a jogsérelmeknek magánüldözését, de, ha ezzel élni nem akart, a közszabad is a királyi bíró elé vigye ügyét és a mit ilyenkor a bíró kap, annak egy harmada legyen az övé, két része pedig a királyé.¹⁵⁾ Ítéltetett pedig a bíró mindenki felett, kivételével ispánoknak és papoknak.¹⁶⁾ Aki a királyi billog pecsétjét megveti és előtte megjelenni vonakodik, azt Szent László érzékenyen sújtja,¹⁷⁾ de viszont az ügy eldöntését halogató bírót megvesszőzni rendelte,¹⁸⁾ ha pedig igazságtalanul ítél, hivatala vesztésén kívül rá még súlyos birságot vetett, sőt a bűnös megbüntetésének elmulasztásáért őt vagyona és szabadsága elvesztésével fenyegette.¹⁹⁾ E királyi billogok nem az egész megye területére, hanem annak csak egyes vidékére (terminus) voltak kirendelve,²⁰⁾ tehát egy megyében többen voltak,²¹⁾ mindenik közülök kizárólag csak illetékes területén ítéltetvén.

A királybírói intézmény nem tudott életképes intézményként a magyar vidéki életbe beilleszkedni, nem úgy, mint a székelyeknél és az erdélyi szászoknál, kik közé későbbi királyaink szintén ily királybírákat küldöttek, kik, azok szervezetébe teljesen beilleszkedve, széki főbírákul ott állandóan megmaradtak.²²⁾

¹⁴⁾ Si qui falsi iudices in occulto iudicare aliquid cognoscerentur, presententur iudici in cuius termino reperti fuerint, inquisitaque ab eis commissi causa, quod dijudicaverint duplum reddant, ipsique decem pen-
sas persolvant. Sz. László III. 24. fej.

¹⁵⁾ Si qui domi pugnaverint et ad iudicem non venerint, nil querat
iudex. Si venerint ad jus eius, fiat libitum. Quod si concordati aliquid
inde iudici dederint, tertiam sibi, duas partes regi servet. — Szent
László III. 28.

¹⁶⁾ »Possit iudex sigillum suum mittere super quoscunque exceptis
presbiteris et clericis, necnon comitibus«, mond Sz. László III. 26.

¹⁷⁾ Sz. László III. 27.

¹⁸⁾ »Si quis iudicum distulerit litigia ultra triginta dies, vapuletur«,
rendeli Sz. László III. 25. fej.

¹⁹⁾ Sz. László II. 6. és III. 26. fej.

²⁰⁾ Sz. László III. 16. és 20. fej.

²¹⁾ V. ö. a váradi regestrum 78. pontját, hol két hevesi bilotus-ró
van szó és Kálmán király I. 37., hol »iudices megales«-ről van szó.

A királybirák intézménye a magyar vidékeken azért nem tudott meggyökerezni, mert a megyében az ispáni hatalom föléjük emelkedett. Már Kálmán király egyik törvénye írja, hogy a király és a királyi herczegek tisztviselői megvetik a királybíró biráskodását, miért is meghagyta, hogy felettük a bíró csakis az ispánnal együtt ítélhessen,²³⁾ a bíró sértett poroszlójának pedig az ispán szerezzen elégtételt.²⁴⁾ És a nemes is panaszát inkább a király elé vitte, ha az a megyében körüljárt, vagy a nádor elé, ha az azon a vidéken tartózkodott,²⁵⁾ vagy pedig egyenesen a királyi kuriához fordult, mi ott a perek felszaporodását eredményezte.²⁶⁾ Így történt, hogy idővel a királybíró ispáni közeggé lett, ki hovatovább már csak az orvosokat és latrokat ítélte, de ezeket is az ispán felügyelete alatt, mint azt az arany bulla formulázta.²⁷⁾

A királyi udvarban, hol a nemes igazságát kereste, Szent László idejében már állandó bírósági szervekkel találkozunk. A nádorispán, vagy ha ő a királyi udvartól eltávozott, az, ki őt helyettesíteni hivatva volt, kezelte ott a király idéző pecsétjét²⁸⁾ és tartotta bizonyára, ha maga a király akadályozva volt, a bíróságot. Önhatalmából azonban és az udvaron kívül a nádorispán csak az udvarnokok felett bírászkodott, de ha a nemesek, mint az a XI. század vége felé szokásba kezdett jönni,²⁹⁾ vitás ügyeiket önként elébe vitték, a nádor azokat teljes hatálylyal elintézhette.³⁰⁾

²³⁾ Erről bővebben lesz szó az erdélyi bírósági állapotok tárgyalásánál.

²⁴⁾ Kálmán kir. I. 11. és 12. fej.

²⁵⁾ Kálmán I. 28.

²⁶⁾ Már Sz. László III. 3. fej. szól a nemesekről »qui spontanea voluntate iuerint ad eum (scil. Palatinum), illos ei liceat iudicare«.

²⁷⁾ Ezt említi fel Kálmán király I. 2. fej. a zsinati törvényszékek behozatalának okául.

²⁸⁾ »Fures et latrones bilochi regales discutiant ad pedes tamen ipsius comitis« mond az 1222. V. t.-cz.

²⁹⁾ Ennek megvetéséről, illetőleg az idézésre meg nem jelenés büntetéséről intézkedik Sz. László I. k. 43. fej.

³⁰⁾ A nemes bíróságainak tudniillik elenyészésével.

³¹⁾ V. ö. Sz. László III. 3. fej.

II. Kálmán király alatt, tehát a XII. század elején, megszűnik a királynak az első Árpád királyok gyakorolta vidéki biráskodása. Ha a király eljár is a megyébe, rendeli Kálmán, a nép pereit az őt kísérő megyei bírák ítélik, az ezek ellen emelt panaszokat pedig a nádorispán intézze el;³¹⁾ és hogy a nép ne legyen kénytelen mindig, a mikor annak szükségét érzi, a királyi udvart sok fáradsággal és költséggel felkeresni, egyházmegyék szerint az udvari biráskodást pótolni hivatott bíróságokat szervezett. Ezek az ú. n. *zsinati törvényszékek* voltak, melyek évenként kétszer, ú. m. tavaszkor (május 1.) és őszkor (október 6.) voltak megtartandók. A megyés püspök az egyházmegye ispánjaival és egyes főbb előjáróival alkotta a bíróságot, mely elé, pecsét nélkül is idézve, megjelenni mindenki köteles volt.³²⁾ Ispánok, apátok egymás-közi ügyei e zsinaton voltak elintézendők és hasonlóképp a király vagy a királyi herczegek főbb tisztjei és papjai, kiknek méltóságával, mond a törvény, ellenkeznék, hogy alantas bíró előtt megjelenjenek, ott ítéltettek.³³⁾ Igazságtalan bírákat is vagy a királyi udvarba vagy e zsinat elé lehetett idézni.³⁴⁾ A zsinatnak pedig a király a legpártatlanabb biráskodást hagyta meg és a legszorgosabb gondoskodást az iránt, hogy gyűlölségből senkit ártatlanul el ne marasztaljon, sem kedvezésből bűnösöket ne védelmezzon.³⁵⁾

III. Kálmán király után a biráskodásnak a XII. században fejlődési menetét részletesen nem ismerjük. Idevágó törvényi intézkedések emléke nem maradt reánk; a zsinati törvényszékek vagy más, különösen vidéki, bíróságok működéséről adatokkal alig birunk.³⁶⁾ A XIII. század elejéről

³¹⁾ »In quacunque civitatis megam rex digrediat, ibi iudices duos megales cum eo comigrent, qui contentiones populi illius discreto examine dirimant; et ipsi cum clamor populi ingravescat, a Comite Palatino dijudicentur.« Kálmán I. 37.

³²⁾ Kálmán I. k. 2. fej.

³³⁾ Kálmán I. 7—9. és 13. fej.

³⁴⁾ Kálmán I. 23. cz.

³⁵⁾ U. o. 24. cz.

³⁶⁾ A zsinati törvényszék tartásának egyik fenmaradt példája a zabori apátság 1111-ki oklevele. V. ö. Fejérfpataky L.: Kálmán király oklevelei 42 s. k. l.

ismert igazságszolgáltatási állapotokból azonban kettő kétségtelenül kiviláglik. Egyfelől az, hogy a vármegyei ispánok a nemességet is biráskodásuknak nagyobb mértékben alávetni iparkodtak, de sikerült a nemességnek, ez ellen küzdve, az attól való függetlenséget végleg kivívni. Másfelől pedig az, hogy miután a zsinati törvényszékek életrevaló intézménynek nem bizonyultak,⁸⁷⁾ a nádorispán biráskodását a királyi udvaron kívül is mindinkább kiterjeszté, és már a XII. század végén, legkésőbb a XIII. elején, a királyi kuriából kiválva, a nemesség rendes országos birájává lőn, ki e működéséhez már helyettesekkel rendelkezett.

Bizonyítják ezt az ez időből való nemesítések, melyek az új nemest minden ispán hatósága alól felmentik és őt kizárólag a király vagy legfeljebb még a nádorispán biráskodásának vetik alá,⁸⁸⁾ s különösen az arany-bulla, mely e változásnak törvényes szentesítést adott. Az arany-bulla V. cikkelye szigoruan meghagyja, hogy a megyei ispánok a pénz- és tized-ügyeken kívül egyebekben, különösen pedig birtokügyekben, a nemességet ne ítélhessék; az ispánok udvarbírái pedig csakis a szorosan vármegyei nép felett biráskodhassanak, míg az orvokat és latrokat továbbra is a billogok ítélik, de nem önállóan, hanem függésben az ispántól, mint a törvény mondja, annak lábainál.⁸⁹⁾ A nádort pedig az arany-bulla határozottan feljogosítja, hogy bármely rendű országlakos felett ítélhessen és a nemesnek csupán oly ügyét, mely feje vesztésével vagy birtoka elpusztításával járhat, ne fejezhesse be a király tudomása nélkül. És a nádorispán ekkor már rendesen a királyi kurián kívül ítél

⁸⁷⁾ Róluk a későbbi okmányokban sehol sincs említés, jeléül, hogy korán kellett megszűnniök. Egyedüli emlékükre fentebb utaltunk.

⁸⁸⁾ Imre király 1204-ben Johannes Latinus-t, ki az erdélyi németek között lakott, nemesítvén, írja: »concessimus etiam ei, ut ante alium iudicem praeter nos vel illum, qui iudicet filios jobagionum nostrorum nullatenus cogatur in aliquo respondere. W. I. 91. Korábbi példa W. XI. 38.

⁸⁹⁾ »Comites parochiani praedia servientium non discutiant, nisi causas monetarum et decimarum. Comites curiae parochiani nullum penitus discutiant, nisi populos sui castri. Fures et latrones bilochi regales discutiant ad pedes tamen ipsius comitis« írja az arany-bulla 5. cz.-e.

vidéki gyűléseken vagy saját kuriájában, hol a törvény értelmében helyettese is eljárhat, milyet azonban csak egyet tartson.⁴⁰⁾

Mióta a nádor a királyi kuriából kivált, az, ki egykor ott helyettese volt, a királyi udvarbíró (*comes curialis regis*) vagy mint őt az arany-bulla után már rendesen hívják, az országbíró (*judex curiae regiae*)⁴¹⁾ lesz a királyi kuria rendes birájává. Mint hajdan a nádorispán, úgy az országbíró is a tulajdonképi királyi bíraskodásnak (*praesentia regia*) lévén közege, ő is csak a királyi kuriában ítéltethet, de ott azután bárki felett; otthon, birtokán tartózkodva azonban az országbíró maga elé feleket nem idézhetett, sem poroszlót valamely per számára ki nem rendelhetett.⁴²⁾

Ha az ügy fontossága, vagy a peres felek előkelősége úgy kívánták, a király e korszakban is személyesen tartott bíróságot. Rendszerint udvarában, az ott jelenlévő egyházi és világi nagyokkal,⁴³⁾ tehát tanácsával, hozta ítéletét, de néha nagyobb országos gyűlekezetekben is;⁴⁴⁾ nem ritkán pedig a király egyes ügyek elintézésére az ő tekintélyével eljáró külön bírakat rendelt.⁴⁵⁾ És bizonyára régi szokás alapján, a melyről csak III. Béla korából van határozott tudomásunk, a király évenként egyszer, még pedig a XII. szá-

⁴⁰⁾ Az arany-bulla 8. cikkelye rendeli: »Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat, sed causam nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinet, sine conscientia regis terminare non possit. Judices vero vicarios non habeat, nisi unum in curia sua«.

⁴¹⁾ E cím előfordul már 1227-ben (W. VI. 441.), egy ideig azonban változik a *Judex Aulae regiae* címmel; IV. Béla óta azonban állandó. A váradi regestrum 87. pontjában is szerepel: Gyula comes de Keve, *judex curiae*.

⁴²⁾ »Curialis comes noster — mond az arany bulla 9. cz.-e — donec in curia manserit omnes possit judicare et causam in curia inchoatam ubique terminare, sed manens in predio suo prestaldum dare non possit, nec partes facere citari.«

⁴³⁾ W. I. 68.; Knauz Monum. Eccl. Strig. I. 131.

⁴⁴⁾ Például 1228-ban a király ítél: »juxta consilium Praelatorum et Baronum« (Fejér III. 2. 142.) és máskor ismét »communi magnatum et jobagionum consilio.« U. o. 148. l.

⁴⁵⁾ Például v. ö. Knauz: Monum. Eccl. Strigon. I. 81.

zad végétől fogva István király napján, általános ünnepélyes törvényt napot tartott Székesfehérvárott a panaszos ügyek elintézése, a nemesek és a nép elnyomásának megakadályozása végett.⁴⁶⁾ Az arany-bulla 1. és az 1231. I. törvény-cikkelyek e törvényt nap megtartását, hacsak különös fontos ügyek avagy betegség abban meg nem akadályozzák, a királytól szigorúan megkivánják, kit, ha jelen nem lehetne, a nádorispán helyettesítsen; a szegények panaszainak meghallgatása érdekében pedig a főpapságnak ott jelenlétét még különösen megkövetelték.

IV. Voltak az országlakosoknak oly osztályai, melyek e bírósági szervezetbe nem tartoztak, hanem külön bíróságok voltak. Ily osztályt alkottak mindenekelőtt a külföldről hazánkba telepedett vendégek (hospites), kik majd Németországból (hospites theutonici),⁴⁷⁾ majd olasz földről (hospites latini)⁴⁸⁾ származván ide, e kor felfogásához képest itt is származási joguk szerint éltek.⁴⁹⁾ A XIII. század elejéről birjuk az első kiváltságleveleket, melyek egyes vendégközségeknek bíróválasztást engednek és azokat a vármegyei bíráskodás alól kiveszik.⁵⁰⁾ Kétséget sem szenved azonban, hogy e joggal a tekintélyesebb királyi vendégközségek már jóval régebben éltek, és hogy az valószínűleg már annak a »libertas albensis«-nek egyik alkatrésze volt, melyet a székesfehérvári vendégek a hagyomány szerint Szent Istvánnak köszöntek volt és mely a vendég szabadságnak hazánkban késő századokig mintaképe maradt.⁵¹⁾

Egy másik ilyen bírósági külön állással birt osztály a szolga-osztály volt, rabszolgák, udvarnokok és egyéb fog-

⁴⁶⁾ »Quum Albae S. Regis Stephani solennes agerem dies« írja 1175-ben III. Béla. Fejér II. 188. l.

⁴⁷⁾ Mint a pozsonyi, szathmári stb. vendégek.

⁴⁸⁾ Mint a fehérvári és esztergomi vendégek.

⁴⁹⁾ Tudniillik a személyszerűség elvénél fogva, mely akkor német és olasz földön otthonos volt.

⁵⁰⁾ Lásd e kiváltságleveleket Endlicher: Monum. Arpad. 399., 403., 408. l.

⁵¹⁾ Hajnik Imre: Magyar Alkotmány és jog az Árpádok alatt 136—141. l.

latatosságuk szerint elnevezett szolgákból állva, kik mindinkább úri biráskodásnak lettek alávetve,⁵³⁾ elébb közönséges ügyekben és csak később mindinkább büntetőjogilag is.⁵³⁾ Az úr vagy esetleg tisztje, a nagyobb földesuri udvarokban működő udvarbíró (comes curialis), tartották e bíróságot; nagyobb uradalmakban pedig még a szolgák egyes osztályai fölé helyezett tisztviselők vagy egyes falvakba a földesúr vagy tisztje által tett bírák (villici) ítéltek kisebb jelentőségű ügyekben.⁵⁴⁾ Legkifejtettebben volt ez természetesen a királyi udvarhoz tartozó szolgálalelemre nézve szervezve. Ennek egyes osztályai, mint a királyi udvarnokok, tárnokok, lovászok, és hasonlók, az egész országra kihatólag külön-külön voltak csoportosítva századosok és magasabb fokban ispánok alatt, kik ismét egy-egy udvari főméltóságtól⁵⁵⁾ függtek és kisebb-nagyobb bírói hatóságot gyakoroltak.

Végtevére nem osztály, hanem törzsi (nemzetiségi) vagy országos különállás alapján sajátos bírósági szerkezetük volt a székeknek és a II. Endre alatt (1224) egy politikai egésszé vált királyföldi szászoknak Erdélyben, valamint a Szent László és Kálmán királyok által az országhoz csatolt Horvát- és Dalmátországoknak is. A Meszesen túl fekvő megyék,⁵⁶⁾ valamint Horvátország és a Dráván túli vidék felett pedig Kálmán óta külön királyi tisztviselők, amott a vajda, emitt a bánok gyakoroltak a nádorispánéhoz a tulajdonképi Magyarországon hasonlítható bírói hatalmat.

⁵³⁾ V. ö. *Knauz*: *Monum. Eccl. Strigon.* I. 59. l., hol a Garam-melléki Sz. Benedeki apátság alapító levelében a szökevény szolgákról, kik az apátság szolgaságába kerültek, úgy intézkednek, hogy azok ott maradjanak és felettük »secundum consuetudinem hungarorum faciat abbas et iudicet.«

⁵⁴⁾ Hogy régebben e tekintetben nem tartoztak az úr alá, azt bizonyítja Sz. István és Sz. Lászlónak törvényei.

⁵⁵⁾ *Fejér* II. 200.; *Wenzel* I. 91. v. *Tkalčić*: *Monum. Episc. Zagrab.* 27. l. vagy *Knauz*: *Monum.* I. 95., 96., hol *centurio servorum*, *majores servorum seu villarum*-ról van szó.

⁵⁶⁾ Főlovászmester, tárnokmester stb.

⁵⁷⁾ *Fejér* VII. 4., 100. l. áll: »Waywoda dixisset quod causae huic semet intro mittere nequeat, quum istae possessiones extra portam Mesesinam, adeoque extra auctoritatis suae Waywodalis ambitum sitas esse comperiuntur.«

2. §.

A későbbi Árpád-korszakban.

I. A XIII. század a magyar politikai élet fejlődésében nagy átalakulások korszaka volt, különösen a rendi viszonyok és a vidéki kormányzat terén, mi határozottan, külsőleg is nagyobb mértékben felismerhetővé kivált IV. Béla uralkodása óta lesz. A nemesség, melynek törzsi sőt részben nemzetségi kötelékei a királyság két első százada alatt felbomlottak, idővel folyvást közvetlenebbül a királyi közhatalom alá jutván, a XIII. század elején már nem mint törzsi, hanem mint a királyi közhatalomnak szolgáló nemesség jelentkezik, a melyhez tartozók jelölésére a királynak szolgálók (servientes regis) kifejezést kezdik mindinkább használni. És a nemesség részint e megváltozott helyzeténél fogva, részint pedig azért, hogy a kebeléből kiemelkedő egyházi és világi birtokaristokratia ellenében védelmet nyerjen, a vármegyék szerint kezd sorakozni és szervezkedni. Beljebb lépve a vármegyébe, a nemesség azt királyi kormányterületből országos kormányterületté alakítja által, melynek ezentúl ő a legtekintélyesebb, az uralkodó eleme. A régi vármegyei elemek előkelőbbjei, a várjobbágyok, hova tovább a nemességbe olvadnak be, alsóbbjai pedig, a várnépbeliek és a parasztság, királyi hatalom alól magánúri hatalom alá kerülnek és csupán a tekintélyesebb vármegyei községek lakossága tartja meg és fejleszti tovább királyi kiváltságok útján szabadságát. Az ország lakossága ezzel hovatovább három nagy rendi csoportba, ú. m. a nemességbe, polgárság és parasztságba kezd sorakozni.

Nemesség és polgárság, politikai szabadságukhoz képest, mindinkább autonóm közönségekbe szervezkednek; csakhogy míg a nemesség autonómiája folyvást nagyobb mértékben a megyében érvényesül, addig a polgárságé községeinek a megye alóli kisebb-nagyobb mentessége útján s legnagyobb fokát a megyeitől egészen különálló városi szervezetben éri el. A parasztság végtére, mely a földesúri hatóság alá jutva, az egykori szolgálélemmel egy osztályba, a földesúri jobbágy-

ságba olvad össze, csakis a nagyobb uradalmakban tesz szert igen korlátozott önkormányzatra egyes jobbágységeknek osztogatott földesuri kiváltságok útján.¹⁾

Mindezek hatásukat az igazságszolgáltatás terén is kellett, hogy éreztessék.

II. Az ország lakosságának ily területi és egyuttal folyvást határozottabban rendileg is elváló közösségekbe sorakozása az igazságszolgáltatásnak is ezekhez csatlakozását eredményezte.

A megye a XIII. század végéig sem válván egészen nemesi megyévé,²⁾ a nemesség a megyei bíraskodásnak még csak csekély mértékben veti magát alá. Rendes bírása a nemesnek marad a nádor, ki kuriájában is,³⁾ de rendszerint a megyékbe eljárva és ott bírósági gyűlést (congregatio generalis) tartva, szolgáltatott igazságot.⁴⁾ Ily szabad ég alatt tartott bírósági gyűlések télvíz idején nem voltak megtarthatók;⁵⁾ a nádor tehát ilyet egy-egy vidéknek egy év folyamán rendszerint csak egyszer tarthatott, sőt ha őt egyéb országos ügyek foglalkoztatták, még ennél is nagyobb időközökben. Az igazságszolgáltatásnak ily hosszú nélkülözése, a vagyoni életnek hazánkban fejlődésével a vidékekre folyvást károsabb hatással lehetett és különösen a birtokfoglalásokat, erőszakoskodásokat és egyes nagyok gyakorolta elnyomást nagyban előmozdította.⁶⁾ Gyakran kellett tehát kisegítő eljáráshoz folyamodni, kérni a királyt, hogy a bírás-

¹⁾ V. ö. minderre nézve: *Hajnik Imre*: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt, és *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története 1301-ig.

²⁾ V. ö. Botka Tivadar: Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetről. Budapesti Szemle 1865. és Fej. V. 3. 115. l., hol IV. László Ugocsa megyéhez rendeletét így címezi: »Universis Nobilibus, jobagionibus, castrensibus et aliis tam hospitibus, quam aliis cuiuscunque conditionis hominibus.« A XIV. század elejére nézve Fejér VIII. 1. 364.

³⁾ Arany-bulla 8. cz.

⁴⁾ Váradi regestrum 203. pont; Fej. VII. 5. 452.; Wenzel IX. 223. és Hazai Okl. tár 93. l. s más példák.

⁵⁾ Az 1298. XXIX. t.-cz. ezt határozottan tiltja.

⁶⁾ Lásd a zalamegyei nemeseknek ez iránti panaszát. Zalavárm. Okl. tár II. 643.

kodást nélkülöző vidékre annak megtartására más előkelőt küldjön ki, vagy felhatalmazást kellett kérni, mint azt 1232-ben a zalamelléki nemesek (universi servientes regis citra et ultra Zalam constituti) tették, hogy magok tarthassanak teljes köztekintélylyel törvényszéket.⁷⁾ Különösen pedig kisebb-szerű, valamint bűnügyekre nézve, melyek gyorsabb elinté-
zést igényeltek, a vidéken állandóan eljárni hivatott közegek alkalmazása vált szükségessé. IV. Béla tehát, ki a királyi billogokat megszüntette,⁸⁾ megengedte, hogy az ép említett ügyekre nézve a megye önálló lakosai bírakat válasszszanak, kiket, mint a nemeseknek is bírát, a királyi szolgák bírának (judices servientium) neveztek. Királyi bírakkal ezentúl már csak nem nemesi, de szabad közönségeknél, mint a széke-
lyeknél és szászoknál találkozunk, kik azonban idővel a szász és székelly nemzetek szervezetébe beilleszkedtek.⁹⁾

Emlékeinkben szolgabírák a XIII. század közepétől fogva fordulnak elő,¹⁰⁾ kik idővel nemcsak a közvetlenül őket megillető ügyekben jártak el, hanem bírótársaivá lesznek az ispánnak és ennek helyettesének, a curialis comesnek is.¹¹⁾ Ispán és alispán¹²⁾ (így nevezték a curialis comes-t,

⁷⁾ Az erről szóló oklevél hasonmását közli a Zalavárm. Okl. tár II. 643.

⁸⁾ »Bilotum omnino abolemus« írja IV. Béla 1240-ben a győri várhoz tartozó több helységek lakosainak szolgálatait szabályozva. Hazai Okir. III. 6. — 1238-ban még emlitenek nógrádmegyei bilochus-t. Wenzel VII. 57. — Később nincs már többé említés bilochus-ról, egyedül 1281-ben Fejérmél V. 3. 96. l., de akkor sem a megyei életre vonatkozólag.

⁹⁾ Sőt Róbert Károly még 1329-ben a marmarosi szász és magyar hospes-eknek bíró választást engedélyezvén, annak hatásköre alól a nagyobb bűntényeket kivette és azok elintézésére közéjük királybíró-t helyezett. Fejér VIII. 3. 354.

¹⁰⁾ Első említésük IV. Béla egy 1254-ki oklevelében, melyben a székesfehérvári egyház szabadságait megerősíti. Fejér IV. 2. 232. Törvényben először említvük 1291. V. t.-cz.

¹¹⁾ V. ö. Bartal György: »Alispány« című cikkét. Egyetemes magyar encyclopaedia II. kötet.

¹²⁾ Wenzel X. 199., hol Baranyamegye alispánja és szolgabírái adnak ki bírósági oklevelet. Az 1291. V. t.-cz. pedig rendeli: »Nec comes judicium recipere aut judicare praesumat absque quatuor nobilibus nominatis.« Sőt elfordul, hogy királyi parancsból csak a négy szolgabíró ítél, mint 1284-ben Szabolcsmegyében. Hazai Okm. VIII. 188. 194.

mióta a vármegyének alkatelemeiben úgy mint szervezetében átalakulásával az ispánnak általános helyettesévé lett) és szolgabírák részt vesznek, sőt kötelesek részt venni a nádori vidéki biráskodásban is,¹³⁾ a XIII. század vége felé pedig a nádor távollétében a biráskodást már magok gyakorolják. Minden peres ügyek, mond az 1298. XXVI. t.-cz., vitessenek a nádor elé, ha a megyében biráskodik, különben pedig a megyei bírák elé.¹⁴⁾

III. Míg a vármegye a XIII. század folyamában az igazságszolgáltatásnak a nemességre nézve is folyvást fontosabb közegévé lesz, addig a vármegyékben lakó hospes és várnépbeli elemek, a mennyiben t. i. jobbágyságba nem süllyedtek alá, a vármegyéből mindinkább kiválnak. Tekintélyesebb községeiket, hogy azokat közvetlen királyi hatalom alatt megtartsák, királyaink a XIII. században már kivesszik a megyei hatóság alól és azokat területükön teljes polgári és büntető joghatósággal felruházzák. Nemcsak egészen szabad biróváltást engednek nekik, hanem bírákat bármely súlyos ügynek is ítézésére feljogosítják, kiktől nem többé a megyei ispánhoz vagy ennek közegéhez, hanem csakis a királyi udvarba lehessen fordulni.¹⁵⁾ A király itt az ily ügyek elintézésével rendszerint tárnokmesterét bizván meg, a XIII. század vége felé a tárnokmester lesz a nagyobb királyi községeknek vagy városoknak és ezzel a keletkező polgárságnak főbírájává.¹⁶⁾

A megyei biráskodás alóli kivételek (exemptió-k), melyek egyfelől a városi autonómiát létesítették, másfelől a földesuri birtokokra alkalmazva, a jobbágyságot is folyvást

¹³⁾ »Item si Palatinus in regno nostro ad faciendum iudicium processerit, in qualibet provincia quatuor iudices deputati cum comite parochiali ire et iudicare debeant« mond az 1291. XIV. t.-cz.

¹⁴⁾ »Omnes causae ad Palatinum, dum provincias iudicat vel tunc dum non iudicat ad parochiales iudices referantur«, mond az 1298. XXVI. t.-cz.

¹⁵⁾ Ily kiváltságlevelek közlővként *Endlicher*: Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849.

¹⁶⁾ Későbbi kiváltságlevelekben már egyenesen elrendelik, hogy a község vagy város bírájától »ad nostram praesentiam vel magistrum Tavernicorum« lehessen fordulni. *Endlicher* i. h. 499. v. 621.

nagyobb mértékben kivonták a megyei bíraskodás alól és a földesúr bíraskodásának vetik alá. A magyar földesúr a XIII. század elején, talán már korábban is, már nemcsak tulajdonképi szolgálának, hanem a birtokán tartózkodó személyükre nézve szabad parasztoknak vagyis a jobbágyoknak is bírása egymás közötti ügyekben,¹⁷⁾ a tulajdonképi kriminalitás-ok, tized- és pénzkérdések kivételével.¹⁸⁾ Ez utóbbiakban a megye bíraskodott.¹⁹⁾ A XIII. század folyamán azonban nem kis számmal kelnek oly királyi kiváltságlevelek, melyek egyes földesurak uradalmi népét ezekben is az úri hatóság alá adják vagy egyáltalában,²⁰⁾ vagy hogy már csak egy-két legsúlyosabb esetet tartanak még fenn a megyei ispán bíraskodásának.²¹⁾ Sőt a királyi kiváltságlevelek a bíraskodási mentességet gyakran nemcsak a megyével, hanem a nádorral szemben is megadják és tiltják, hogy az azzal megadományozottnak jobbágyságot urokon kívül bármely bíró ítélhesse, legfeljebb, ha az igazság kiszolgáltatása megtagadhatnák, még a királyi udvarhoz lehessen fordulni, hol a király vagy az országbíró, vagy az, kit a király azzal különösen megbiz, fog igazságot szolgáltatni.²²⁾ Kivált főpa-

¹⁷⁾ Bizonyítják ezt a várad regestrumnak idevágó pontjai: 123., 281., 299., 301., 308., 340., 387.

¹⁸⁾ 1222. V. és 1231. XII. t.-cz.

¹⁹⁾ V. ö. Várad regestrum 67. v. 180. pontjait. És bizonyítják azt a későbbi exemtiók is. Péld. Wenzel VII. 30. l. Hazai Okm. VI. 74. l., hol rendelik, hogy a türóczi prépostság népét semmiféle ispán sem ítélhesse »volentes ut nullis casibus, in quibus comites populos aliarum ecclesiarum et nobilium iudicare consueverunt, nullius alterius nisi nostro . . . iudicio astare teneantur.«

²⁰⁾ Péld. Hazai Oklevéltár 29—31. és 102. l.; Fejér IV. 2, 381.; Wenzel IX. 298. Hazai Okm. tár VIII. 266.

²¹⁾ 1234. IV. Béla rendeli a bélakúti apátságra nézve: »Curialis comes ipsius iudicat et decimat, nisi forte poena sanguinis vel suspensionis debeat exerceri, quia tunc executio sententiae ad comitem parochianum pertinet.« Wenzel VII. 30. l. Hasonló Fejér IV. 1. 420.

²²⁾ 1246-ban az Aba nemből való Demeternek adott kiváltságlevel mondja: »qui contra jobagiones vel servientes eiusdem, in ipsis terris existentes, agere voluerint, coram domino ipsorum primo et per consequens coram nobis ordine iudiciario exequantur.« Fej. IV. 1., 420. és v. ö. Fejér V. 3., 167. l.

poknak osztogattak ily mentességet, még pedig oly sűrűen,²³⁾ hogy az 1291. törvénycikkelyek elvül mondták ki, hogy érsekek és püspököknek, valamint a kiváltságolt egyházaknak, azaz királyi apátságok és prépostságoknak népét világi ügyekben csakis még a király ítélheti.²⁴⁾ Hason mentességben világi urak a XIII. század közepétől fogva ugyan szintén, de mégis sokkal ritkábban részesültek²⁵⁾ és így jobbágyaik összeköttetése a megyével és a nádori biráskodással nem szűnt meg.

A földesurak pedig az őket megillető biráskodási hatalmat nemcsak tisztviselőik, mint például az esztergomi érsek az ő nádora vagy udvarbírája útján, gyakorolják,²⁶⁾ hanem azt átruházzák, kisebb-nagyobb mértékben, de sohasem egész teljében, az uradalmaikban lévő nagyobb, kivált vendégközségekre. Feljogosítják ezeket, hogy választhassanak magoknak bírót, ki őket ítélje, rendszerint kivételével a nagyobb bűneseteknek, melyek itélése majd kizárólag a földesurnak marad fentartva, majd pedig a községi bíró annál a földesúr vagy annak tisztje közreműködéséhez van kötve²⁷⁾

IV. A bírósági exemptió-k, melyeknek fénykora a XIII. század második és a XIV-iknek első felére esik, nem csupán nem-nemesi elemet vontak el a megyei, majd a nádori biráskodás alól, hanem az ez időtájt keletkezett birtokaristokratiát is. Királyi kiváltságlevelek ennek folyvást több tagját részesítik ily mentességben és ezzel abban a szabadságban, hogy felettük csakis a királyi udvarban a király, az országbíró vagy a kit a király ezzel esetleg megbiz, ítélhessenek.²⁸⁾

²³⁾ Példák Fejér III. 1., 77. vagy III. 2., 69.; Knauz; Monum. I. 288., Fejér IV. 2., 232.; Hazai Okm. VI. 197. stb.

²⁴⁾ »Item statuimus, quod populos Archiepiscoporum, episcoporum et ecclesiarum privilegiatarum in causis temporalibus nullus iudicum prae-ter personam nostram possit iudicare« 1291. XV. t.-cz.

²⁵⁾ Fejér V. 3., 167.; u. o. IV. 1., 420. stb.

²⁶⁾ Knauz; Monum. I. 474. A zágrábi püspököknek is volt Judex Curiae-je. Hazai Okm. VI. 388.

²⁷⁾ Fejér IV. 1., 306. és 440—442. I. Wenzel IV. 32. és VIII. 213.

²⁸⁾ Péld. a wodichai comesek Wenzel VII. 116.; a Chákok, Fejér V. 1., 25. és v. ö. még Fejér VII. 3., 37. — A Frangepánoknak 1263-ki kiváltságlevele Fejérnél IV. 3., 110. l. hamis.

Mindez természetsszerűleg fokozta a királyi kuria igazságszolgáltatási működését.

A királyi udvarban, mely ott volt, hol a király időszent tartózkodott, az Árpád korszak vége felé pedig már állandóan Budán,⁸⁹⁾ az igazságszolgáltatás a XIII. században már részletes szervezetet nyert. A királyi udvarnak van állandó, már nem többé túlnyomóan udvari természetű, hanem határozottan országos állású bírása, az országbíró (*judex curiae*).⁹⁰⁾ Ő tartja ott, még pedig már rendes időközökben (*octavák*),⁹¹⁾ a királyi bíróságot, ő ott a király bírósági jelenléte (*praesentia regia*).⁹²⁾ Biráskodási teendői az exemtiók és az adományrendszer terjedésével folyvást szaporodnak, azok teljesítéséhez már korán rendelkezik állandó helytessell, az alországbíróval,⁹³⁾ parancsa és ítéletei kiadására és szerkesztésére pedig ítélőmesterrel (*prothonotarius*).⁹⁴⁾ Biráskodási hatásköre az országbírónak a királyi udvarba vitt bármely ügyre kiterjeszkedett, csak a kiváltságolt községektől az udvarba vitt ügyek ítélese maradt a királyi tárnokmesternek tiszte, ki ez által a királyi udvar egy másik főjelentőségű bírójává lett.

A király személyes biráskodását, különösen ha az országbíró vagy a nádortól fordultak ahhoz, már az Árpád-korszak vége felé a királyi különös jelenlét bíróságának (*specialis praesentia regia*) mondják.⁹⁵⁾ Ilyenkor a király

⁸⁹⁾ Bizonyítja ezt az országbíró vagy alországbíró ítéletleveleinek a keltezése.

⁹⁰⁾ Ő nem ítél a XIII. század második felében első sorban udvarnokok felett, hanem a király elé vitt ügyekben egyáltalában.

⁹¹⁾ Rendes törvénykezési nyolczadokkal (*octavae judiciales*) csak IV. Béla óta találkozhatni. V. ö. Knauz : Kortan 226. l.

⁹²⁾ Az országbírói idézés ép azért így szól: »ad regiam praesentiam seu nostram.« Fejér VI. 1., 384., Wenzel X. 382.

⁹³⁾ Legrégibb említése 1221-ben Hazai Okl. I. 9. l. — 1238. óta állandóan említik őt.

⁹⁴⁾ 1263-ban Lőrincz országbíró »per manus magistri Sebastiani prothonotarii nostri« ad ki oklevelet előtte véghez ment osztályról. — Sopron várm. Okl. I. 27.

⁹⁵⁾ Wenzel XII. 585.; Fejér V. 1., 25.; Koller: Hist. Episcop. Quinqueecl. I. 419.

nagyjaitól,³⁶⁾ nem ritkán az egyházi és világi nagyok egész tanácsától környezve,³⁷⁾ sőt országgyűlésen is,³⁸⁾ hozza ítéletét, melyet mint a királyi tanács vagy királyi gyűlések határozatait kiadni az udvari kancellár vagy az alkancellár tisztjéhez tartozott,³⁹⁾ mi által ezeknek is az udvari bíráskodásnál jelentékeny szerep jutott és különösen a kancellár e korszakban lesz IV. Béla kiváltsága következtében a zsidók országos főbirájává.⁴⁰⁾

De bármennyire emelkedett is a királyi udvar igazságszolgáltatása, az országos igazságszolgáltatás mégis e korszak végéig, sőt a XIV. század közepéig, még nem az udvari, hanem a nádori vidéki bíróságon fordult meg.⁴¹⁾ A nemeseknek a nádor az országos bírása, ő tart annak a vidéken bírósági gyülekezeteket és üldözi a gonosztevőket, míg alnádora (vicepalatinus), vagy, mi valószínűbb, csak egyik alnádora, már IV. Béla óta állandóan Pesten bíráskodik.⁴²⁾ Az írásbeliségnek a perben terjedése óta pedig ő is csak úgy, mint a királyi udvarban az országbíró és a tárnokmester, prothonotáriusokkal és jegyzőkkel rendelkezik.⁴³⁾ Hatásköre a IV. Béla alatt és később a Duna és Tisza mellékére telepített kúrokra is kiterjesztetett, kik habár első sorban saját

³⁶⁾ A király ítélt 1186.: »cum magnatibus«. *Knauz*: Monum. I. 131. vagy: »juxta consilium Episcoporum et Baronum«. *Fejér* III. 2., 142.

³⁷⁾ 1246. IV. Béla ítélt: »de consilio omnium Baronum nostrorum«. *Fejér* IV. 1., 442.

³⁸⁾ Egy 1322-ki okmány említi, hogy III. András Margit-ünnep utáni pénteken »in congregatione generali regni sui« nagyjaival »quoslibet causidicos judicavit«. *Anjouk*. O. II. 30.

³⁹⁾ Lásd a királyi ítéletlevelek keltezését. Péld. *Wenzel* III. 157. u. o. VIII. 385.

⁴⁰⁾ Lásd IV. Béla 1251-ki kiváltságlevele 8. pontját. *Endlicher*: Monum. Arp. 474.

⁴¹⁾ Joggal irta tehát 1293. körül *Omode nádor*: »Unde cum in nobis regni justitia dependeat«. *Zichy* I. 83.

⁴²⁾ *Fejér* IV. 1., 327. l., hol IV. Béla eltiltja az alnádort a pesti vendégek ítéletétől, de azért az Pesten székelt, mert V. István parancsot intéz »Vicepalatino in Pesth residenti«. E kitétel több alnádorra vall. *Wenzel* VIII. 394. Az Anjou-korszak elején is két alnádor van. *Zichy* I. 241—252.

⁴³⁾ 1268-ban említetik már *Wenzel* III. 184. *Hazai* Okl. 145. l.

biráiktól vettek igazságot, felsőbb fokban a nádor alá helyezték, ki V. István óta viseli állandóan a kúnok birájának (*judex Cumanorum*) címét.⁴⁴⁾

A nádoréhoz Magyarországon hasonló állást foglalnak el az erdőntúli megyék felett a vajda, a Dráván túl a bán vagy bánok, kik mellett az alvajda,⁴⁵⁾ illetve az albánok működnek, ez utóbbiak a zágrábi és kőrösi ispánok személyében.⁴⁶⁾ Velük szemben szintén különböző bírósági exemptioniok advák,⁴⁷⁾ a mi pedig az alájuk tartozó területeken az alsó fokú biráskodást illeti, az nemcsak Horvátországban, Dalmátiában és a végvidéki bánságokban, hanem a Dráván túl is, míg a megyei szervezet kellő kifejlődéshez ott el nem jutott, a magyarországitól lényeges eltéréseket tüntet fel, csak úgy mint a székely és a szász bírósági szervezet.⁴⁸⁾

3. §.

A vegyes házakbeli királyok korszaka.

I. Az Árpád-királyok korszakában, mint láttuk, a magyar igazságszolgáltatás súlypontja még a vidéken volt. Nemzetségi, majd ezeket idővel felváltott vidéki megyei bírák vagy a nádor tartotta vidéki közgyűlések bíraskodtak az ország szabadjai vagy nemesei felett. A királylyal és annak udvarával a nemes bíraskodás szempontjából csak csekély összeköttetésben állott; oda csak panaszkép fordult és ha királyi jogon, királyi kiváltság alapján birt valamit és az peressé vált; mi azonban a tatárjárást megelőzőleg csak kivételes lehetett. A nagy átalakulás tehát, mely a bíraskodás terén a vegyes házakbeli királyok korszakában véghez megy, az a nemesség bíraskodásának a királyi kuriában összpontosítása és annak a szó szoros értelmében királyivá és országossá átalakulása.

⁴⁴⁾ Gyárfás István: A Jászkunok története. II. kötet.

⁴⁵⁾ Fejér V. 3., 435.

⁴⁶⁾ Korbuly Imre: A báni méltóság. Pest, 1868. 64. l.

⁴⁷⁾ Fejér VII. 3., 37.; u. o. IV. 1., 415.

⁴⁸⁾ Ezekről részletesen alább lesz szó.

A nemességnek a közvetlen királyi bíróság alá vetése az Anjou-királyok uralkodása idejében indul meg. Károly király, hogy a lesüllyedt királyi hatalmat ismét felemelje, mindenekelőtt a nemességet birói hatalmának az eddiginél nagyobb mértékben alávetni vélte szükségesnek. A nemes ugyanis az Árpád-korszakban még igen sok esetben önhatalommal élt. Személyén és vagyonán elkövetett sérelmekért, ha azok nem voltak a szó szoros értelmében vett büntettek fogalma alá vonhatók,¹⁾ maga vett elégtételt és azokat visszatöreléssel²⁾ vagy egyezkedéssel orvosolta.³⁾ Az önhatalomnak ilyenén használata idővel, különösen mióta a tatárjárás után a nemesek közül mind többen várakkal s katonákkal is rendelkeztek, nagyobb mérveket öltött, nemcsak jogsérelmek orvoslására, hanem hatalmi terjeszkedésre is szolgált.⁴⁾ A XIII. század végén, a XIV. elején tehát az önhatalmi visszaélések rendkívül szaporodtak, országra és királyra egyaránt veszélyessé váltak. Károly király tehát, amint a trónon meg erősödött, ezek elnyomására törekedett; az önhatalmú erőszakos fellépést szigorúan tilalmazhatta, azért nemcsak a sértettnek, hanem a rendbontásért a királynak is jószág-, esetleg fejvesztésig terjedő elégtételt követelve.⁵⁾ Ezzel meghonosodott jogunkban a hatalmaskodásnak (potentia) vétsége, melynek nevével az Árpád-korszak egészen végén már nagyon szórványosan ugyan találkozunk, de mely csak az Anjou-k

---

¹⁾ Például ölés esetében. Wenzel VIII. 48.

²⁾ Például 1298-ban valaki az esztergami káptalan előtt tiltakozik, hogy az illető birtokára »more venisset malefactoris et eiusdem villae rapuisset animalia: iudem Nobiles eundem et suos complices pro recuperatione suorum bonorum fuissent insecuti: qui cum eadem rapta noluis- sent relinquere animalia, iniens pugnam cum nobilibus supradictis, mole suorum peccaminum exigente, in eodem conflictu extitisset interemptus.« Fejér VI. 2., 162.

³⁾ Példák: Hazai Okm. VIII. 250—252.; Wenzel IX. 187. U. o. V. 57.

⁴⁾ Bizonyítják ezt az arany bullát követő, különösen az 1291. és 1298-ki törvénycikkelyek.

⁵⁾ I. Károly királynak idevágó rendelkezéseit nem ismerjük, de már 1322-ből van ily hatalmaskodási fejvesztési ítélet (sententia capitalis) említve. Anjouk. Okm. II. 29—35. és 178., 179. l.

alatt lett a magyar jogélet egyik nevezetes intézménye. És Károly király, midőn a hatalmaskodásokat országos birói kezelés alá vette, ennek érdekében átültette jogunkba a norman jognak vallató vagy kutató bizonyítási eljárását (*inquisitio*).⁶⁾

Ha már a hatalmaskodási perek a nemességet a királyhoz közvetlenebb birói függésbe hozták, ez még erősebbé lett, midőn Nagy Lajos mindjárt uralkodása kezdetén a nádori bíróságot a királyi kuriába ismét beillesztette. A nádornak ezóta nincs többé külön kuriája,⁷⁾ hanem ő a királyi kuriának csak egyik bírása. Ő tart ugyan továbbra is a nemeseknek szóló vidéki biráskodási gyűléseket, de ezt már nem többé merően csak saját tekintélyénél és hatalmánál fogva, hanem királyi meghagyásból és királyi tekintélyt teszti,⁸⁾ az ott megkezdett pert többnyire a királyi kuriában fejezi be.⁹⁾

De még ennél is nagyobb mértékben hozta a nemességet a királyi kuria biráskodása alá a magyar nemesi birtoknak Nagy Lajos alatt új rendezése. Ez tudvalevőleg a XIII. század óta nagy mértékben gyakorolt királyi adományozások alapján megszüntette a nemesi birtoknak régi népjogi forrását: és azt a királysággal, illetve az alkotmányos királyi közhatalmat mindinkább képviselt szent koronával (*sacra regni corona*) hozta kapcsolatba, azt minden nemesi birtoknak gyökerévé (*radix omnium possessionum*) tette. Ezóta a nemesi birtokjogok a királynak ilyent adó vagy biztosító kiváltságlevelén alapulván, az azokban való ítézés is a királyi kuriához tartozott.^{9a)}

A nemesség mindezek után közönséges büntettektől

⁶⁾ Ennek történetére nézve lásd: Brunner H.: *Die Entstehung der Schwurgerichte*. Berlin, 1871.

⁷⁾ Az utolsó nádor, kinek külön kuriája volt, Drugeth Vilmos Károly király uralkodása végén.

⁸⁾ Péld. Anjouk. IV. 132.; Zalam. Okl. II. 335.

⁹⁾ V. ö. péld. Zichy Okm. III. 295.

^{9a)} »Factum vero possessionarium non in alicuius comite parochiani et iudicum nobilium, sed in curia in praesentia baronum fine debito debere terminari« írják 1377-ben Sztáray Okl. I. 440.

(*crimina*) eltekintve, már csak csekélyszerű ügyekre nézve maradt vidéki, vagyis megyei vagy nádori köztörvényszéki biráskodás alatt, minden fontosabb ügyben felette már kizárólag a királyi kuriában ítélték. Ezzel a megyei ügy mint a nádori biráskodás alóli kivételek (*exemptiók*) értéküket veszítették, miért is Nagy Lajos óta újabbakat már alig osztogatnak, sőt idővel e kivételeket, mint általában, de az illetőkre nézve is csak károsokat, Mátyás király 1486-ban megszüntette, csupán az örökös grófoknak hagyván meg az azokkal való élést.¹⁰⁾

Az országos biráskodásnak a királyi kuriában illetén összpontosítása, az ottani biráskodási szervezetnek is jelentékeny kifejtését és különösen annak ágakra szakadását vonta szükségkép maga után. Míg az Árpádok alatt a királyi kuriában csak egy rendes bíróság működött, melyet a király vagy helyette (*in praesentia regia*) az országbíró tartott, addig a pereknek a királyi kuriában felszaporodása és különösen az oly ügyeké, melyek a királynak magának voltak fentartva, már Károly királyt egy második rendes kuriai bíróságnak létesítésére indította, mely a királyi udvari kancellár vezetése alatt mint a királyi kuria különös királyi jelenléti bírósága (*specialis praesentia regia*) alakult meg. Ezek mellett, mint rendes bíróságok mellett szerepelnek még kivételesen a király által személyesen tartott bíróság (*personalis praesentia regia*) és, mióta a nádort is a királyi kuriába belevonták, a nádornak az ő köztörvényszékeitől áttett vagy pedig egyenesen hozzája utasított ügyekben eljáró bírósága (*praesentia palatinalis in curia regia*).¹¹⁾ Mindezen a királyi kuriában kifejlődött bíróságok egyenlően a királyi kuria teljes tekintélyével jártak el, ítéleteik s birói parancsai egyenlő erővel bírtak, így tehát az élőkön állók: a nádor, az országbíró és a királyi udvari kancellár az országnak valóságos rendes biráivá vagyis nagybiráivá lettek.

¹⁰⁾ 1486. XXI. t.-cz.

¹¹⁾ Lásd mindezekre nézve Hajnik Imre: A királyi bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes házakbeli királyok korszakában. Budapest, 1892. Akad. Értek. a történett. köréből. XV. köt. 4. sz.

Hogy a királyi kuriában idő folytán megalakult minden biróságok, különösen az írásbeliségnek a perben elterjedésével, egyöntetűn járjanak el, ítéleteik, parancsaik és egyéb kiadványaik a szabályszerű formákat ne nélkülözzék, a királyi kuriának e végre alkalmas közegekkel kellett rendelkeznie. A királyi udvari kancellária (aulae regiae cancellaria), mely az Árpád-korszakban úgy a kormányzati, mint a biráskodási királyi kiadványokat eszközölte, erre elégséges gondot nem fordíthatván, Károly király az igazságszolgáltatás érdekében egy második kancelláriát szervezett, a titkos kancellária vagy, mint azt később még másképp is hívták, a kisebb királyi kancellária elnevezése alatt, mely az országos igazságszolgáltatásra nézve folyvást növekvő jelentőséget nyert.¹²⁾

II. Míg az országos nemesség biráskodása az ép élőadottak szerint már az Anjou-korszakban mindinkább a királyi kuriában összpontosul, merően királyi vagy országos biráskodássá lesz, addig az ország két másik rendileg külön álló eleme, ú. m. a polgárság és a jobbágyság továbbra is vidéki biráskodás alá tartoznak. A polgárság az ő városi hatóságától vesz igazságot, és nem a polgár, hanem a város az, melyet esetleg a királyi kuriába idéznek, ha ellene panaszt emelnek, vagy ha nemes város ellen pert indított. De ilyenkor a királyi kuriában nem ítél az ország valamely bírása, hanem az, ki, mint a királyi kincstár és birtokoknak Károly király uralkodása végéig kezelője,¹³⁾ a királyi kuriában a király legfőbb földesúri hatóságát (dominium naturale)¹⁴⁾ képviselte, t. i. a királyi tárnokmester. És a királyi városok polgári eleme, mint a király e természetszerű uralma alá tartozó, ez állást nemcsak a tulajdonképi Magyarországon, hanem az ország biráskodási tekintetben egészen különálló

¹²⁾ V. ö. a megelőző jegyzetben idézett akadémiai értekezésem 7. és 8. l.

¹³⁾ 1340-ben találom először említve egy külön kincstartót (thesaurarius) Magyar Pál gimesi várnagy személyében. Zichy I. 593. — Nagy Lajos uralkodásától fogva már a kincstárnokok egész sorozata ismert.

¹⁴⁾ Azért mondják okmányaink, hogy a város ez új évi ajándékokat a királynak »in signum domini naturalis« fizeti.

részeiben is élvezte. Ő nem került sehol sem a vidéki főhatóságok, a bánok, vajda vagy székely ispán hatósága alá, mint például az ottani nemesség. Az e vidéken lévő királyi városok is a király vagy a tárnokmester alá tartoztak.¹⁵⁾ A jobbágyok pedig maradtak földesuraik, hatósága alatt, kik azt bizonyos függésben a megyétől gyakorolják, mely egyszersmind a jobbágyságnak rendes büntető hatósága marad, ha csak a földesúr, mi az Anjou-korszakban már gyakoribb, külön királyi kiváltság útján nem nyert erre is felhatalmazást.¹⁶⁾

Megye, város, földesúr és kisebb fokban földesúri közösségek tehát az ország rendes vidéki bíróságai. Voltak azonban az országban nem csekély számmal népelemek, melyek ezek egyike alá sem tartoztak, hanem külön bíraktól saját joguk szerint vettek igazságot. Ezek azok a szabadok voltak, kik sem országos nemesek, sem polgárok nem voltak, hanem a megyétől és a várostól egyaránt különálló területeken szabad közönségeket alkottak. Az ily területek jelelésére okmányaink a föld (terra v. campus) kifejezéssel éltek, beszélve például Székelyföldről,¹⁷⁾ Szászföldről, Szepesföldről,¹⁸⁾ Turmezőről,¹⁹⁾ sőt régebben Szlavonföldről²⁰⁾ is. E területeknek rendes bírái az ú. n. *judices terrestres*, kiket tehát területi bírának lehet mondani. Találkozunk velők nemcsak a székelyeknél²¹⁾ és a szászoknál, még pedig úgy Erdélyben,²²⁾ mint a Szepességen, hanem ily bíráik voltak szabadságukat megőrzött várjobbágyoknak²³⁾ vagy praedia-

¹⁵⁾ Erről részletesebben Erdély, Szlavonia és Horvátország bírósági szervezeténél.

¹⁶⁾ Példák: Fejér IX. 1., 647. és 768.; u. o. IX. 3., 345. és 490.

¹⁷⁾ Péld. Zsigmond király 1427-ben kiad. oklevelet Sz. Györgyről: »Terrae Siculorum nostrorum partium nostrarum Transsilvanarum.« Székely Okl. IV. 44.

¹⁸⁾ »Comes terrestris 24. Civitatum dictae terrae Scepus« áll Fejér IX. 3., 501.

¹⁹⁾ Itt a terra kifejezést a campus (mező) kifejezés helyettesíti.

²⁰⁾ Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 187. l.

²¹⁾ Legelőszőr 1407-ben említvék okmányilag. Székely Okl. I. 102.

²²⁾ Ezekről értekezik Eder J. K. »ad Schesaeum« 235—237. l.

²³⁾ Például a turmezei vagy kémluki várjobbágyoknak.

lista közönségeknél is,³⁴⁾ ilyen fajta bírák voltak, noha e nevet reájok nem alkalmazzák a kúnok vagy a bessenyők bírái is. De leginkább otthonosak voltak e területi bírák a szlapon földön. Szlavóniának régi szlapon értelemben nemes, de azért mégsem országos nemességet élvező lakosainak általában ily bírák voltak.³⁵⁾ Számukra tehát ezen bírák nemcsak külön álló területi közönségekre nézve, hanem, miután ily szabadok az ottani területen a megyékben elszórtan is laktak, Szlavónia általános területi felosztása szerint is voltak kirendelve; a zágrábi vagy kőrösi szolgabírák mellett külön zágrábi és kőrösi területi bírák is működnek.

E területi bírák működésének eredete visszamegy még az Árpád-korszakra, szlapon vidékeken talán ősi időkre, de róluk részletesebb adatokkal csak a vegyes házakbeli királyok korszakából birunk. Eleinte inkább mint nemzetségi bírók (*judices generationis*)³⁶⁾ szerepelnek és csak később a nemzetségi köteléknek a területivel szorosabb összekapcsolása után hívják őket területek szerint; tisztüket pedig majd nemzetségi alapon viselik, mint a székelyeknél vagy kúnoknál sokáig, majd választásnak, majd kinevezésnek köszönik. Velők okmányainkban a mohácsi vészig folyton találkozunk és csak később olvadnak be, mint Szlavóniában, a rendes vidéki bírósági szervezetbe vagy csak változtatják, mint a székelyeknél, elnevezésüket.³⁷⁾

Már ezen vidéki bíróságok nagyobb részt nem az országos jog, hanem külön jog szerint szolgáltatnak igazságot, de még nagyobb mértékben áll ez a több-kevesebb tartományi különállással birt Erdélyre, valamint Dalmát-, Horvát és Tótországokra nézve. Ezek nemcsak hogy nem jutottak szorosabb kapcsolatba az országos bíraskodással, sőt bírósági különállásukat a XIV. században Károly király úgy mint

---

³⁴⁾ Például a *ryuchei praedialistáknak*. Hazai VII. 94—96.

³⁵⁾ Erről részletesebben Szlavónia és Horvátország bírósági állapotai tárgyalásánál lesz szó.

³⁶⁾ Mint a székelyeknél vagy Horvátország- és Szlavóniában. Lásd alább.

³⁷⁾ Felveszik t. i. a szolgabírói címet.

Nagy Lajos kifejezettebben biztosították és rendezték.²⁸⁾ Sőt a XIV. század első felében a szorosabb értelemben vett Magyarország egy jelentékeny része is bíróságilag hosszú időre különvált.

Bizonyára katonai szempontok követelhatték, hogy Magyarország déli megyéi ú. m. Pozsega, Szerém, Verőcze, Valkó, Bodrog, Tolna és Baranya külön hadi parancsnokság alá helyeztetek, még pedig nem a szomszéd szlapon bán alá, nehogy ez talán túlhatalmassá váljék, hanem a macsói bán alá. A középkorban, mint mindenütt, úgy hazánkban is a hatósági elágazás nem dívott, miért is a macsói bán, a horvát vagy szlapon bánokhoz hasonlóan, az említett vidéken nemcsak a hadi, hanem a kormányzói és birói hatóságot is gyakorolta. Azokban az ügyekben, melyekben az ország más részeiből a királyi kuriába fordultak, az ép felsorolt megyék nemességére nézve a macsói bán volt illetékes, ő tartotta nekik a nyolczados (octavalis) törvényszéket, mi csak másfél század multán Mátyás király alatt (1478) szűnt meg.²⁹⁾

III. Az Anjou-k után a mohácsi vészig terjedő időszak a XIV. században kifejlődött biráskodási szervezetet lényegesen nem változtatta meg, hanem azt a megindult irányban csak tovább fejlesztette. Különösen a királyi kuria biráskodási hatásköre és szervezete fejlődnek tovább.

A nemesség ugyanis, melynek fontosabb pereit már az Anjou királyok a királyi kuriában összpontosították, kisebb ügyeire nézve is az alá jut. ~~A nádor vidéki biráskodása~~ tudniillik már Zsigmond uralkodása vége felé jelentőségét veszítvén, Mátyás alatt pedig végleg megszűnvén, ezzel a nemességnek ama kisebb, mint például zálog-, dotális, adóssági és határperei, a melyekben addig ott biráskodtak, a királyi kuriába kerültek. Ezzel nemcsak hatásköre a királyi kuriának tágult, hanem, miután az ily pereknél ama hosszadalmas elintézés, mely Nagy Lajos korában a kiváltsági perekre vonatkozólag meghonosult, alkalmatlan volt, a pereknek a királyi kuriában a hosszabb (longae litis) és rövidebb eljá-

---

²⁸⁾ Ezekről bővebben későbbi fejezetben.

²⁹⁾ Részletesebben erről a végvidéki bánságok fejezetében.

rással (*brevis litis*) elintézendő perekre való megkülönböztetését eredményezte.⁸⁰⁾ És midőn a Hunyadi-korszakban, de végleg a Jagellók alatt, a fellebbevitel a vidéki bíróságoktól a királyi kuriába perjogunkban intézményessé lett, a nemesség még azokat a csekély jelentőségű ügyeket is, a melyekben felette a megye ítelt, a királyi kuriába vihette. És a felebbezés nemcsak az országos nemességnek a kuria alá tartozását tette teljessé, hanem az vonta beljebb az országos bíráskodásba Erdélyt, Horvátországot és Szlavoniát is, sőt a királyi kuria hatóságát még a jobbággyokkal is érezte, kik a megyétől szintén oda hivatkozhattak.

A kuria bíráskodásának ilyenén fejlesztése egyrészt ott új birói közegeket követelt, másrészt az ottani bíráskodásnak folytonos gyakorlását tette szükségessé.

Zsigmond uralkodása végefelé, midőn a nagyobb hatalmaskodások a király személyes bíróságának lettek fentartva,⁸¹⁾ ezek elintézése a királyi kuria három bírósága mellett még egy negyedik rendes bíróságnak felállítását követelte meg. Ez a királyi személyes jelenlét (*personalis praesentia regia*) bírósága volt, melynek élére már 1437-ben nagybirói tekintéllyel a királyi titkos kancellár jutott. Mátyás király azonban a királyi személyes jelenlét bíróságába a királyi különös jelenlét bíróságát beolvasztotta és annak élére, a kancellárnak a bíráskodástól mindinkább visszavonulásával, ennek addigi helyettesét helyezte, mint a királyi személyes jelenlét helytartóját (*personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*) vagyis mint királyi személynököket (*personalis*), És ezóta (1464.) az ország nagybíráinak tiszte a nádor, országbíró és a királyi személynöknél megmaradt. A kuriai bíráskodásnak a súlya azonban hovatovább az utóbbira nehezedett, a legtöbb ügynek a kuriában ő volt a bírása. Ezt korszakunk vége felé a bíráskodásnak a királyi kuriában folytonossá és állandóvá tétele eredményezte.

Régean ugyanis a királyi kuria csak egyes felmerült

⁸⁰⁾ Ez, mint alább látni fogjuk, már Zsigmond uralkodása vége felé mutatkozik, de az idevágó kifejezések csak a Hunyady-korszakban vétetnek használatba.

⁸¹⁾ Lásd az 1435-iki nagyobbik végzemény 4. és 5. cikkelyeit.

esetekben, később is, már a tatárjárás után, az évnek csak bizonyos, nagyobb ünnepek után jelelt szakaiban (octavae) tartott bíróságot. Midőn azonban később a hatalmaskodási pereknek, majd különösen a rövid folyású pereknek, is száma szaporodott és ezek gyorsabb eleintézése érdekében Mátyás király a rövid határidőre (32. v. 15-öd napra) szóló perbehívást honosította meg, a biráskodásnak a királyi kuriában folytonossá kellett válnia. Ez a királyi kuriában működő bírák mellé állandó birótársakat, valóságos ülnököket követelt. Ezzel a biráskodás a királyi kuriában egy bírói testület kezébe jutott, melyet már Mátyás király uralkodása vége felé királyi táblának (tabula regia judiciaria) hívnak. A királyi táblát rendszerint a királyi személynök tartotta, a nyolczadok idején kívül rendszerint, a nyolczadok alkalmával azonban a hozzájuk tartozó ügyek elintézésénél a nádor vagy az ország-bíró viselték az elnökséget.

A királyi tábla a nemesek legtöbb pereiben a közvetlen bíróság lévén, a felebbezés intézményének jogéletünkben kifejlődésével, ezekre nézve is megfelelő perorvoslatról kellett gondoskodni. Már Zsigmond király idejében a kuria szokásának mondják, hogy a kuria biráitól a királyhoz lehet fellebbezni.²⁹⁾ Sűrűbben azonban ezzel csak Mátyás uralkodása vége felé találkozunk, midőn e hivatkozásra nézve a »provocatio ad regem« kifejezés honosodik meg. Ily hivatkozás esetében a király az ő tanácsával ítélte felül az ügyet, miért is a királyi tanács korszakunk végén régi elemei mellé még bíróságiakat is felvett. Így lett a királyi tanács a királyi kuria legfőbb bírói hatóságává, és hogy a király még a tanácscsal sem ítélt, hanem csak az országgyűléssel, azt II. Ulászló idejében egyedül a bűnvádilag indított hűtlenségi perekre nézve alapították meg.³⁰⁾

IV. Míg a nemesség a vegyes házakbeli királyok korszakában kuriai és ezzel teljesen országos biráskodás alá

²⁹⁾ 1414. (Wissegr. f. 5. pr. p. f. b. Emer.) Zsigmond király eltiltja a nádori prothonotariust egy ítélet végrehajtásától, melyet hozott, noha az egyik fél »in praesentiam nostrae Majestatis personalem consvetudine curiae nostrae exigente appellasset«. Sóos levélt., Múzeum.

³⁰⁾ Mindezekről részletesebben a következő fejezetben.

kerül, a XV. században országos bírósági állásra tesz szert az akkor szervezkedett városok rendje is, a tulajdonképi polgárság, de nem a kuriai biráskodás keretében és formájában.

A királyi városok, mint láttuk, még a XIV. században is a királynak legfőbb úri és még nem tulajdonképi országos hatósága alá tartoztak. A XV. század elején a királyi városok közül néhányan az által, hogy meghivattak az országgyűlésre, országos politikai állásra tettek szert. Az ily városokat ép azért, ez országos szabadságukra való tekintettel, már a XV. század folyamában nem pusztán királyi, hanem szabad és királyi (*libera et regia*) mellénevekkel illeték. Míg a többi királyi városok, ha csak el nem adományoztat-
tak, a királyhoz a régi viszonyban megmaradtak, addig a szabad és királyi városok egyenesen az országhoz jönnek viszonyzatba. Ők nem többé a királynak, hanem az országnak vagyis a szent koronának vagyona (*peculium sacrae regni coronae*) és mint az országgyűlésben résztvevők egy-
szersmind tagjai is a szent koronának (*membra sacrae regni coronae*). A felettük való hatóság és biráskodás is tehát országos jelleget öltenek. Ezeket ugyan a király továbbra is a tárnokmester útján gyakorolja, de ez megszűnik, már az Anjou-korszak folyamában, a királyi kincstárt kezelni és már csak mint az országos városok főbirája és főhatósága szerepel. Így lett a tárnokmester a XV. század elején az ország egyik főbirájává, de ki az országos biráskodást nem gyakorolhatván általánosan, mint az ország rendes birái, hanem, csak úgy mint a bánok és a vajdák csupán az ország bizonyos lakosai felett, a kurián kívül biráskodik.

Zsigmond király uralkodása alatt a tárnokmester biráskodása egészen kiválik az udvarból, csak a tárnokmester személye, mint országos főméltóságé, marad azzal összekötetésben, olyanban mint a bán vagy a vajda. A tárnokszéket a királyi kurián kívül tartják és ha attól fellebbeztek is a királyhoz és ilyenkor a királyi személynök tartotta a bíróságot, ez is ily esetben nem a királyi táblán ítelt, hanem e végre külön alakított bírósággal.⁸⁴⁾

⁸⁴⁾ Lásd a részleteket alantabb a tárnokszékről szóló fejezetben.

V. A XV. század és a XVI. eleje, melyek a nemesség és polgárság országos bírósági állását oly jelentékenyen kifejlesztették, úgy szólván érintetlenül hagyták a sokféle kiváltságolt népek valamint a jobbágyság igazságszolgáltatási helyzetét. A földesúrnak azonban hatóságát nagyban nevelték az e korban sűrűen osztogatott szabad ispánsági kiváltságok, melyek a jobbágyság folyvást több részét földesúri büntető hatóság alá hozták. Ezzel a nagyobb uradalmak tisztviselői, de különösen a várnagyok vagy porkolábok (castellani) jelentősége az igazságszolgáltatás terén emelkedett.

II. FEJEZET.

A királyi kuria és bíróságai.

1. §.

Bevezetés.

I. A középkor jogi műnyelvén e szóval: kuria (curia) mindenütt Nyugat-Európában hatósági színhelyet jeleltek, mely rendszerint a hatóságot bíró egyénnek lakhelye volt. Átvitt értelemben alatta az ott gyakorolt hatóságot is értették. A hatóság pedig, akár önjogú, akár csak átruházott vagyis hivatalbeli volt az, a középkorban igen sokáig csak népelemek vagy terület szerint, a melyekre vonatkozott és nem ügycsoportok szerint ágazván szét, a kuria szó nem birt pusztán bírósági jelentménnyel, hanem azt a politikai élet egyéb terein is használták.¹⁾

Így volt ez hazánkban is. Az Árpád-korszakban a kuriák sok nemével találkozunk, nemcsak királyi, hanem nádori, vajdai, várispáni, főpapi stb. kuriáról is olvasunk. A XIV. század második felétől fogva azonban a kuria szóval hovatovább már csak a királyi udvar és az ott gyakorolt királyi hatóságra vonatkozólag élnek és legfeljebb még a nemesnek, ki jobbágyság felett úri hatóságot gyakorolt, udvar-

---

¹⁾ V. ö. Hajnik I.: Egyetemes európai jogtört. Budapest, 1896. 159. lap.

házára alkalmazzák azt.³⁾ A királyi kuriában a király az őt megillető hatalmat minden irányban gyakorolván, az ottani biráskodás a kuria működésének csak az egyik ágát képviselte, mely annak többi ágaival, különösen a királyi tanács-csal és az udvari élettel még sokféle összeköttetésben megmaradt. Kuria alatt tehát korszakunk végéig sem értik kizárólag a királyi bíróságot, azonban e szó mégis legsűrűbben ebben az értelemben volt használatban.

A királyi kuria színhelye a király lakhelyével együtt változott; a hol a király tartózkodott a királyi kuria is jelenlevőnek tartatott. Az Anjou-korszakban az hosszú időre Visegrádon állandósult,³⁾ míg később, állandóan Zsigmond uralkodása végétől innen, Budán volt.⁴⁾

II. A biráskodás, mely a királyi kuriában folyt, királyi biráskodás volt, melyet ott a király vagy személyesen vagy erre kirendelt közegei útján gyakorolt és csupán a nádori biráskodás az, mely azután is, hogy a királyi kuriába ismét beillesztetett, ott is még némi különállással birt.⁵⁾ A királyi személyes biráskodás, mely régente gyakoribb volt, idővel folyvást kevesebb ügyre szorítkozván vissza, a különböző perek elintézésére a királyi kuriában idő folytán többféle bíróságot szerveztek, melyek korszakunk vége felé hova-tovább a királyi táblába és a királyi tanácsba olvadnak bele. E bíróságokat külön-külön kell tárgyalnunk.

³⁾ Nemesi házról, mint curia nobilitaris-ról szólnak az okmányok.

³⁾ Még Zsigmond király is a Maróthyaknak 1404. Tamás napján kelt ama kiváltságlevelében, melylyel nekik biráskodási mentességet ad, írja, hogy őket a király személyén kívül csakis »in curia nostra Wyssgradiensi« lehessen itélni. Országos levélt.

⁴⁾ Bizonyítja ezt az ország nagybírái ítéletleveleinek kelte és ennek alapján írja II. Lajos egyik oklevelében: »Buda ubi mihi regia sedes est.« Pray G.: Epist. I. 143.

⁵⁾ Ennek egyik nyilvánulása volt, hogy a nádor megítélte birságok bírói része azt illette meg, míg a többi nagybírák által megítéltek a királyt. V. ö. Quadripartitum III. r. 8. cím.

2. §.

*A királyi jelenlét és a királyi különös jelenlét bíróságai.
Országbíró és főkanczellár.*

I. A nádornak a királyi kuriából kiválása után, mi a XIII. század elején már befejezett tény volt, a bíraskodás tiszte ott a nádor egykori helyettesére, a curialis comes-re szállott által, kit mint a királyi kuria rendes bíróját hovatovább *judex curiae regiae*-nek¹⁾ hívják, hazai nyelven *országbíró*-nak. Ő tartja a királyi kuriában a rendes királyi törvényszéket (*tribunal regis*),²⁾ és azért ő képviseli ott a királyi bírósági jelenlétet (*praesentia regia*),³⁾ mely elé idéztetni annyi volt, mint az országbíró elé perbe hivatni. Joggal írhatta tehát magáról a XIV. század elején az országbíró, hogy ő a király akaratából az ország legmagasabb bíraskodásának a rendes kezelője.⁴⁾ A XIV. század közepéig minden pernek tehát, mely a királyi kuriában folyt, rendes bírója az országbíró volt, ha csak a király egyes esetben másképp nem rendelkezett.⁵⁾ Oda tartoztak pedig mindazoknak, kik nemcsak a megyei, hanem a nádori vagy a báni hatóság alól is mentesek voltak, pereit egyáltalában,⁶⁾ továbbá

¹⁾ E cím már az arany-bulla előtt előfordul, 1221-ben »Benedictus vice judex aulae regiae«. Hazai VII. 9.; v. ö. még Várad regestr. 87. p., és az arany-bulla után már állandó, péld. *Wenzel* XI. 267.

²⁾ »Sui (scil. regis) tribunalis apice perfruimur,« írja 1320. Lampert országbíró. Fejér VIII. 2., 283.

³⁾ Ad praesentiam regiam seu judicis curiae suae« szól az idevágó formula. Pél. Fejér VI. 1., 384.; *Wenzel* X. 382. l. — Még a XV. században is az országbíró elé idézés így szól: »regiam in praesentiam«. Teleky: Hunyad. kora XII. 266. v. Hazai Okm. V. 307. l.

⁴⁾ »Volenteque domino nostro Rege praenotato summam judicatus rei publicae regni Hungariae ordinarie optinentes,« írja 1327-ben Sándor országbíró. Károlyi I. 68.

⁵⁾ A bírósági exentiókat osztogató oklevelek azért néha úgy rendelkeznek, hogy az illető felett más ne ítélhessen »praeter nostram praesentiam aut illius, cui in nostra curia hoc duxerimus committendum«. Fejér IV. 2., 217. és u. o. III. 2., 69. l.

⁶⁾ Pél. Fejér V. 1., 25. l.; u. o. VII. 3., 37. l., *Melzer* Okl. 21—23.

minden birtokjogi per, melyben királyi kiváltságsevelek alapján kellett dönten, tehát az adományi perek⁷⁾ és végtére azok a perek, melyek az alsóbb bíróságok részéről az igazság kiszolgáltatása megtagadása miatt⁸⁾ vagyis panaszkép jutottak a királyi kuriába, vagy azért, mert azok elintézésének az alsóbb bíróságok részéről esetleges akadályai voltak.⁹⁾

Nagy Lajos uralkodásától kezdve azonban, amint a nádor folyvást nagyobb mértékben a királyi kuriában fejt ki biráskodását és a királyt a biráskodásban képviselő újabb közegek támadnak, az országbíró birói hatásköre folyvást szűkebbre szorul vissza és a XV. század második felében az ország nagybiráit megillető általános jogkörön kívül, az országbíró külön illetősége már csak a magszakadás alapján történt felkérésből származott¹⁰⁾ és az Erdélyből valamint Horvát- és Tótországból felebezett perekre terjeszkedett ki.¹¹⁾

II. Az országbíró által képviselt királyi jelenléti bírósággal szemben azt a bíróságot, melyet a király, és pedig rendszerint a kuriában, személyesen tartott vagy pedig külön megbízásából (ex speciali mandato) helyette más mint az országbíró, a *királyi különös jelenlét (specialis praesentia regia)* bíróságának mondták. Ily értelemben a királyi különös jelenlétről az okmányok már a XIII. század második felében is emlékeznek,¹²⁾ de sűrűbben csak az Anjou-korszakban, mióta tudniillik egyes ügyek vagy személyek kizárólag a királyi különös jelenlét bírósága alá helyeztetek. Királyi különös védelem és kegyelembe (specialis protectio) fogadás,¹³⁾ a mi az Anjouk alatt válik gyakoribbá, bírás-

⁷⁾ Péld. az iktatásnak való ellenmondás vagy magszakadásból támadt perek, határperek ex jure stb.

⁸⁾ »Ob denegatam justitiam« vagy »si in justitia reddenda negligens fuerit« voltak az idevágó formulák. Péld. Fejér VIII. 2., 158.

⁹⁾ Arduitas causae-ról szólottak ilyenkor. Péld. Endlicher : Mon. 499. I.

¹⁰⁾ Anjou VI. 403. és Hármask. I. r. 30. cím.

¹¹⁾ 1500. VI. t.-cz. és Hármask. III. r. 3. cím. 6. §.

¹²⁾ Erre példa 1280-ból Koller J.: Hist. Episc. Quinquecl. I. 80. és Wenzel XII. 585.

¹³⁾ Lásd értekezésemet: A királyi bírósági személyes jelenléte. M. Tud. Akad. történett. értekezések XV. kötet, 4. szám, 7. 1., 2. jegyz.

kodási kivételt adó oklevelek¹⁴⁾ vagy csak egyes esetre szóló királyi parancsok¹⁵⁾ egyes személyeket, kivált pedig egyházakat vagy ezek birtokait, majd minden pertükre, majd csak valamely meghatározott perre nézve,¹⁶⁾ nemcsak kizárólag a királyi kuriában rendelik itélni, hanem még az ott rendesen ítélő országbírónak is biráskodása alól kivonják s a király különös biráskodásának vetik alá.

E biráskodásnál a király bizonyára, mint már az Árpád-korszakban, az udvari vagy, mint őt már Nagy Lajos uralkodása második felében czímezik, a főkancellár¹⁷⁾ közreműködésével élt. Vele vagy az alkancellárral állíttatja ki idevágó leveleit, miért is akadályoztatása esetén magával az itéléssel is őt bizhatta meg. A királyi udvar kancellárja így idővel a királyi különös jelenlétnak a biráskodásnál képviselőjévé vált és az az alá tartozó ügyek szaporodtával a királyi kuria egyik rendes birájává.

Hogy a kancellár által képviselt specialis praesentia regia mikor alakult meg véglegesen mint egy külön szervezett bíróság, azt pontosan megállapítani nem lehet. Minden esetre már Róbert Károiy alatt történt ez, mert 1337-ben Tathamér fehérvári prépost és alkancellár a királyi különös jelenlét albirájának is mondatik.¹⁸⁾ És ezóta, noha szórványosan a királyi különös jelenlét bírósága nyomaival találkozunk. Már 1363-ban említenek a nádori és az országbírói protonotariusok mellett egy külön királyi protonotariust,¹⁹⁾ ki e bíróságnál fejthette ki működését és 1370-ben Nagy Lajos

---

¹⁴⁾ Anjouk. Okm. I. 144., II. 463—467., III. 186.

¹⁵⁾ Zichy II. 120., 121.

¹⁶⁾ Péld. 1381-ben Nagy Lajos Zerinvár és az ehhez tartozó birtokokra nézve Osztrovichai Györgyöt és örököseit a királyi különös jelenlét bírósága alá helyezi. Fejér IX. 5., 456—459.

¹⁷⁾ Tkalcic: Monum. Civ. Zagr. I. 265.

¹⁸⁾ Anjouk. Okm. III. 386., hol említve van »homo Tathamerii Albensis ecclesiae praepositi, aulae regiae vicecancellarii et iudicis vice specialis praesentiae.«

¹⁹⁾ Ilyenül említik Miklóst 1363-ban (Die domin. a. f. decollat. Joh. Bapt.) Ország. levélt., míg ugyanakkor az országbíró protonotarius a István, Chernel fia. Zalam. Okl. I. 615.; és Ország. levélt. Monial. Veter. Bud. Zala 11. sz.

László veszprémi püspökhöz, mint főkancellárhoz, intéz kegyelmi parancslevelet.⁸⁰⁾ 1380-tól fogva pedig a főkancellár az oklevelek már egyenesen a királyi különös jelenlét rendes birájának írják,⁸¹⁾ és ezóta, ha az országos birákhoz parancsot intéznek, azok között őt is felemlítik.

A királyi különös jelenlét bírósága, mint kuriai bíróság, körülbelül másfél századon át szerepelt. Élén mindig a főkancellár állott, kinek e végre, csak úgy mint az országbirónak, volt helyettese (*specialis praesentiae Majestatis vicesgerens*)⁸²⁾ és voltak jegyzői is, ezeknek élén pedig protonotarius, kit majd egyszerűen a király, majd pedig a királyi kancellária protonotáriusának hívnak.

A főkancellárnak egyéb nagy mérvű elfoglaltsága mellett helyettese gyakran járhatott el a királyi különös jelenlét bírósági teendőiben, sőt Mátyás uralkodása kezdetén Sary Péter fehérvári őrkanonok és Hunyadi Jánosnak volt kormányzói kancellárja,⁸³⁾ mint a királyi különös jelenlét helyettese (*specialis praesentiae nostrae locumtenens*)⁸⁴⁾ már önálló birói állást foglalt el. Őt 1459-től 63-ig a királyi kuria birái sorában mindig felemlítik,⁸⁵⁾ birói pecsétjét pedig közvetlenül a királytól vette.⁸⁶⁾ Annak az állandó bíróságnak a királyi kuriában jutott ő élére, melyet az 1458. XXXII. t.-cz.

⁸⁰⁾ Ország. levélt. Nevreg. acta 1541., 2.

⁸¹⁾ Nagy Lajos 1380-ban Demeter esztergami érsekről írja: »ratione sui officii cancellarius iudex universarum causarum in speciali regiae majestatis praesentia vertentium«. Fejér IX. 5., 435. és 436. l.

⁸²⁾ Ezt néha »diffinitor causarum in speciali praesentia nostrae Majestatis«-nak is írják. Zichy Okm. V. 254. és 531. l.

⁸³⁾ Károlyi II. 284. l.

⁸⁴⁾ Lásd idézett értekezésemet. 10. l., 3. jegyzet. Különben őt korábban (1459) »Cancellarius specialis praesentiae nostrae Majestatis« is hívják. Országos Levéltár 15., 408. sz.

⁸⁵⁾ Mátyás király 1463. (i. f. 6. Petri et Pauli Apostolor.) kiadott parancsában írja: »necnon magistro Petro de Sary, custodi eiusdem Ecclesiae Albensis, specialis praesentiae nostrae locumtenenti«. Kállay levélt. Múzeum.

⁸⁶⁾ Lásd 1459. XXXV. t.-cz., mely így szól: »Et sigillum specialis praesentiae suae dandi ad conservandum, cui maluerit, cum idem Suae Majestatis est, habet facultatem.« Kovachich Sylloge I. 172. l. Sary Péter neve azóta fordul elő a birói parancsokban.

értelmében az újabb hatalmaskodási eseteknek rövid határidő alatti elintézésére Budán berendeztek ²⁷⁾ és a mely a rendes nyolczadokon kívül is, tehát állandóan, egy ítélőmester és hat nemes közreműködésével volt hivatva itélni.²⁸⁾

Az 1462-ki első és az 1463. XXI. törvényczikkek ²⁹⁾ e rövid határidőben megindítható pereket a királyi személyes jelenlét bíróságához utasítván, Mátyás király 1464-ben a királyi különös jelenlét bíróságát megszüntette.

3. §.

A királyi személyes jelenlét bírósága. Titkos kancellár Személynök.

I. Mióta a királyi különös jelenlét bírósága, mint a királyi kuria egyik rendes bírósága megalakult, a király által személyesen tartott bíróság megjelelésére a műkifejezés a »personalis praesentia regia« lett. Nagy Lajos uralkodása második felében még csak ritkán használva, Zsigmond korában e kifejezést akkor alkalmazták, ha valamely pert a nádor vagy az országbírótól orvoslás végett a király személye elé vittek,¹⁾ vagy ha a király valamely ügyet személyesen kívánt elintézni.²⁾ A király ilyenkor a tanácskép körülötte lévő főpapok és bárókkal ítelt, nem is épen a kuriában, hanem a hol ép időszerint tartózkodott.³⁾ A personalis praesentia regia elé idézésnek vagy a biráskodási határnap oda kitűzésének formulája ép azért úgy hangzott: Ubi pro tunc Deo duce (vel auspice) personaliter in regno Hungariae

---

²⁷⁾ Hogy ily rövid határidőre szóló idézések a személynöki szék elé már korábban is történtek, lásd Hazai Okm. IV. 399—400. l.

²⁸⁾ Egyike a hat nemesnek Tordai András mester volt. Mátyás király 1458. aug. 8. kelt oklevele. Ország. levélt. Kolozsmon.

²⁹⁾ Ennek életbeléptetését tanusítják: Orsz. levélt. 15,514., 15,549. sz. a. 1462-re nézve Múzeum. Acta non registr.

¹⁾ Sztáray Okl. II. 289.; Zalai Okl. II. 242—249.

²⁾ Fejér X. 4., 679., 680.; Wenzel: Stibor vajda 81. és 82. l. (Akad. Tört. Érték. IV. köt.).

³⁾ Péld. Pozsonyban Hazai Okl. II. 253.; Nagy-Szombaton. Wenzel: Stibor vajda 92. l.; Tatán, Sopron. Okl. II. 94. stb.

constituti fuerimus.«⁴⁾ És a király e személyes bíróságát már a XV. század elején mint a királyi kuriában működő rendes bíróságoktól különálló bíróságot említik,⁵⁾ a melyhez még a királyi különös jelenlét bíróságától is pereket áttesznek.⁶⁾

Zsigmond uralkodása végéig a királyi személyes jelenlét (*personalis praesentia regia*) alatt valósággal a király által személyesen tartott bíróságot kell érteni. Változás e tekintetben csak Zsigmond 1435-ki ú. n. nagyobbik végzése következtében történt.

II. Zsigmond nagyobbik végzeményének 4. és 5. czikkelyei, melyek elsőik tesznek határozott különbséget a kisebb és a nagyobb hatalmaskodás között, az utóbbi fogalom alá tartozó esetekben követendő eljárást írják körül. Ugyanis a sértettnek ily esetben kikiáltott közgyűlést és az ott javára eszközölt bizonyítás után a megye útján való visszahelyezést engedélyeznek, végleges ítélethozatal végett pedig az ügyet a király személyes jelenléte vagy a nádor vagy az országbiró elé rendelik terjeszteni, kik a panaszló esküje alapján a hatalmaskodót fejvesztésben ítélik el. A nagyobb hatalmaskodási ügyek ennek következtében sűrűen jutván a királyi személyes jelenlét elé, szükségessé vált ezt helyettesítő bíróságot kirendelni. Eleinte az országbiró, mint a királyi jelenlét, és a főkancellár, mint a különös jelenlét képviselői együttesen bizvák meg a királyi személyes jelenlét képviselővel,

---

⁴⁾ Példa 1408-ból Temesm. Okl. I. 402. Sopr. Okl. I. 633.; Sztáray Okl. II. 280. És bizonyítja azt az 1405-ki kisebb végzemény XIV-ik czikkelye, mire nézve azonban hibásan áll a törvénytárban »in nostram specialem praesentiam«, mert e helyett »in personalem praesentiam« olvasandó. V. ö. Kovachich J. N.: *Lectiones variantes* 62. l.

⁵⁾ Azért abban a kiváltságban, mely 1404. Tamás apostol napján Maróthy Jánost és társait abban a bírósági kedvezményben részesíti, hogy őket csak »coram nostra Majestate ubi pro tunc tempore Deo duce fuerimus constituti, ac coram speciali praesentia nostrae Maj. vel in praesentia Regni nostri Palatini vel iudicis curiae nostrae . . . in curia nostra Wissegradiensi« lehessen ítélni, a hol tehát a királyi személyes jelenlét bírósága a kuriaiaktól megkülönböztetik. Országos levélt.

⁶⁾ Zichy Okm. V. 523.

mint 1437-ben Báthori István országbíró és Gathalóczy Mátyás pécsi prépost és az ország főkancellárja.⁷⁾ Ez intézkedés azonban csak kisegítő természetű és ép azért csak átmeneti volt, 1453-óta állandóan a titkos kancellár a királyi személyes jelenléti bíró.

Hogy a királyi titkos kancellár (*Secretarius cancellarius regius*) jutott a királyi személyes jelenlét bírósága élére ez abból az állásból folyt, melyet ő különben is a királyi kuriában betöltött. Ő állott ugyanis élén a második királyi kancelláriának, mely I. Károly uralkodása alatt az Árpád-kori udvari kancellária mellett létesült és melyet már a XIV. század közepe táján a régi udvari kancelláriától megkülönböztetőleg a kisebb királyi kancelláriának (*cancellaria minor*) hívtak. A kisebb királyi kancellária, melyről alantabb bővebben szólunk, a királyi kuria igazságszolgáltatási kiadványaival lévén megbizva, az annak élén álló titkos kancellárnak a jogban kiválóan jártas egyénnek kellett lennie és így természetesen volt hivatva a királyi kuriában előkelő bírói szerepet is vinni. A királyi ítélőszék tagjai sorában őt ép azért már a XIV. században gyakran találjuk, sőt a király különös megbízásából bíróul is kiküldik, míg nem a XV. század közepe táján a királyi személyes jelenlétnek a királyi kuriában képviselőjévé lesz.⁸⁾

Vitéz János váradi püspök az első titkos kancellár, ki egyszersmind királyi személyes jelenléti bíró⁹⁾ és ezóta a titkos kancellárok folyton viselik e tiszte¹⁰⁾ és mint a királyi kuriában működő rendes bírák az általánosan szóló bírói parancsokban mindig fel is említetnek, még pedig, mert

⁷⁾ Országos levélt. Kolozsmon.; és u. o. Neor. Acta 1552. 83.

⁸⁾ Lásd erről részletesebben fentebb idézett akadémiai értekezésemet a királyi személyes jelenlétről.

⁹⁾ V. László (Vienne 8. die f. Ascens. D. 1453.) az ország nagybíráihoz parancsot intézvén, írja: *Dionisio Card. Aeppo Strig., maioris sigilli nostri sumpmo Cancellario et Johanni Eppo. Waradiensi Secretario Cancellario nostro et Judici personalis praesentiae nostrae.* Orsz. levélt.

¹⁰⁾ V. ö. fentebbi értekezésem 15. és 16. lapjait, hol a titkos kancellárok sorozatát adom.

egyenesen a király nevében ítélnék, a nádort és az ország-birót megelőzőleg.¹¹⁾

A királyi személyes jelenlét bíróságának, mint a királyi kuria egyik rendes bíróságának, megalakulásával a királyi különös jelenlét bírósága jelentőségéből veszít¹²⁾ és az 1462. I. és az 1463. XXI. t.-cikkek rendelkezése következtében teljesen feleslegessé vált. Mátyás király tehát 1464-ben a királyi különös jelenlét bíróságát a királyi személyes jelenlét bíróságába beolvasztotta, midőn a fő és a titkos kancellári méltóságokat egy kézben egyesítette.¹³⁾ Mátyás uralkodása további folyamában ugyan időnként e két méltóságot ismét külön-külön egyénnel töltötték be,¹⁴⁾ és akkor mindig a titkos kancellárt írják a királyi személyes jelenléti birónak és ha a királyi parancsokban előtte még a főkancellárt is fel-
említik,¹⁵⁾ ez csak a régi állás emlékezetére van, mert ő önálló biróként a királyi kuriában már nem szerepel. Az 1486. LXVIII. t.-cz. mely megállapítja, hogy kik tekintendők az ország rendes biráinak, ezek közé a főkancellárt már nem is számítja.¹⁶⁾ De a titkos kancellár is, habár e törvény-cikk őt a királyi kuria egyik rendes birájának elismeri, akár volt egyszermind főkancellár is, mint a Jagellók alatt rendszeren, akár nem, a személynöki biráskodásban csak kivételesen vesz részt.

A királyi személyes jelenléti bíróság élén 1464 óta már tulajdonképp az áll, kit a Sary Péter viselte tisztség mintájára a királyi bírósági személyes jelenlét helytartójának

¹¹⁾ Példák 1459. márcz. 13-ról és 1461-ből (f. 6. pr. p. f. b. Joh. ante portam latinam). Országos levéltár.

¹²⁾ Az exemtiók is, a mennyiben még ilyeneket osztogatnak, ezentúl a személyes jelenléti bíróságra vonatkoznak. Hazai III. 413.; Teleky Huny. kora XI. 356.

¹³⁾ Többnyire úgy, hogy ketten viselik együtt a két kancellárságot. Lásd értekezésem 17. I. 6. jegyz. Teleky i. m. XI. 318.

¹⁴⁾ Lásd ennek példáit idéz. értekezésem. 18. I.

¹⁵⁾ Péld. Hazai II. 360. I.

¹⁶⁾ Az 1486. LXVIII. t.-cz. 1. §.: »Quod iudices ordinarii sunt: imprimis Palatinus, deinde iudex curiae et postmodum Secretarius Cancellarius si praesens fuerit, si autem non locumtenens, hoc est qui sigillum iudiciale regiae maiestatis pro tempore tenet.«

(personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens) címezenek és kit a későbbi magyar köz- és magánjog röviden a personalis-nak vagyis a királyi személynöknek hívtak.

A királyi személynök, kivételével Mátyás uralkodása négy utolsó évének, midőn e tisztelet Drághy Tamás viselte, 1514-ig mindig valamely előkelő papi egyén. II. Ulászló alatt rendszerint az ország egyik püspöke volt az.¹⁷⁾ Az 1507. IV. t.-cz. ugyan meghagyta, hogy a király birói pecsétje, mely alatt megannyi fejvesztési ítéletek kelnek, érdemes, a jogban és a törvényekben jártas világi egyén kezéhez adassék, kire azt a király a tanácsosok és az ülnökök javaslatára bizza,¹⁸⁾ de ennek érvényt csak az 1514-ki LV. törvenyczikely szerzett. A világi személynökök állandó sorát 1514-ben Verbőczy István nyitja meg.¹⁹⁾

A személynök, kit tiszténél fogva az »egregius« cím illetett meg,²⁰⁾ néha, kivált kezdetben, hivatalos irataiban is magát Cancellarius personalis praesentiae regiae-nek is írta, még pedig nemcsak akkor ha egyházi állású volt,²¹⁾ hanem 1486-ban még Drághy Tamás is.²²⁾ Nevezhette pedig magát így, mert ő jutott a titkos kancellár helyébe a kisebb királyi kancellária fölé, honnét a királyi bírósági kiadványok keltek.

A királyi személynök, ki a király birói pecsétjét önállóan kezéhez kapta,²³⁾ az 1486. LXVIII. és 1492. XXXXII. t.-cz. értelmében az ország egyik rendes bírója. Mint ilyen ő volt különösen hivatva a rendes nyolczadokon kívül elintézendő, tehát különösen a megyéktől fellebbezett és a rövid perekben itélni és ennek következtében ő lett Mátyás uralkodása idejében a királyi kuriában állandóvá vált királyi bíróságnak vagyis a királyi táblának a rendes, a nyolczadokon kívül is

¹⁷⁾ Lásd a személynökök sorát. Értekezésem 19. 1.

¹⁸⁾ 1507. IV. t.-cz. 2. és 3. §§-ai.

¹⁹⁾ Közvetlen utódja Túrőczy Miklós lett 1525-ben.

²⁰⁾ Horvát István: Verbőczy István emlékezete. Pest, 1819.
236. 1. — Túrőczy Miklósról nézve. Orsz. levélt. N. R. A. 615., 37.

²¹⁾ V. ö. Podhradczky J. Buda és Pest, 1833. 103. 1.

²²⁾ Orsz. levéltár. Ecclesiastica 55., 30.

²³⁾ Az 1486. LXVIII. t.-cz. e személynökről írja: »Qui sigillum judiciale regiae majestatis pro tempore tenet.«

működő, elnöke. Az 1514. LV. t.-cz. ép azért azt kívánta, hogy a személynök állandóan Budán lakjék.²⁴⁾

4. §.

A király legszemélyesebb bíraskodása.

A magyar király is, mint a középkori fejedelmek egyáltalában, nemcsak birta a bírói hatalmat, hanem gyakran személyesen bíraskodott is. Láttuk, hogy régente a király e végre az országban körül utazott, később pedig, midőn ez már megszűnt, a királyi kuriában a törvényszéket többnyire személyesen tartotta. A királyság két első századából az egyházi bíraskodás egy-két emléken kívül úgy szólván csakis királyi ítéletlevelek maradtak reánk.¹⁾ De azután is hogy a királyi kuriában a bíraskodást ott állandóan kezelni hivatott különböző közegek támadtak, a király személyes bíraskodási működése nem szűnt meg. Gyakran jelen van a király az országbíró vagy a főkancellár által a királyi kuriában tartott törvényszéken²⁾ és a kurián kívül is³⁾ személyesen tart bíróságot, ha a peres fél előkelősége vagy az általa élvezett bíraskodási kiváltság vagy az ügy fontossága azt megkívánták vagy pedig panaszkép valamely felsőbb bírótól egyenesen a királyhoz fordultak orvoslásért. Különösen a hűtlenség esetei azok, melyekben, talán még az arany-bulla VIII. cikkelyére visszanyúlólag,⁴⁾ a király az ő tanácsában döntött. Ítéltetett pedig a király bárhol az országban, hol nagyjaival tartózkodott,⁵⁾ sőt néha tartott vidéki bírósági közgyűléseket is, mint Zsigmond és Mátyás királyok.⁶⁾

²⁴⁾ »Qui semper Budae maneat et cunctas causas transmissionales atque breves brevium judicet.« 1514. LV. t.-cz.

¹⁾ Knausz: Monum. Eccl. Strigon. I. 81. és 131. l.

²⁾ Fejér VII. 1., 351. l.

³⁾ Wenzel VIII. 384.

⁴⁾ Hol a nádorra vonatkozólag rendelik, hogy minden ügyben ítéltet »sed causam nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinet, sine conscientia regis terminare non possit.«

⁵⁾ Péld. Zsigmond király 1399-ben Lőcsén Múzeumi okirattár; vagy 1397-ben Nagy-Szombatban (Akad. tört. értekezések IV. köt. 2. sz.

Még azután is, hogy a királyi személyes jelenlét bírósága megalakult és az 1486. XXI. t.-cz. a bírósági exemtió-kat úgyszólván teljesen megszüntette, a király személyesen bíraskodik, mikor is azt mondják, hogy a király »*propria in persona*« itél⁷⁾ vagy, hogy az ügyet »*coram regia maiestate*« intézték el.⁸⁾

Egyénileg az 1486. XXI. t.-cz. értelmében örökös grófok tartoztak még közvetlenül a király bírósága alá és voltak ügyek, melyekben a törvények a király elé idézést határozottan kívánták vagy megengedték. Ezekhez tartoztak azok az ügyek, melyekben nem a királyi kuria rendes bíróságai ítéltek, hanem annak lovagi bírósága,⁹⁾ továbbá a hűtlenségi esetek és a nagyobb hatalmaskodás ú. n. öt esete, azok tudniillik, melyek a nemes háza és személye megsértésére vonatkoztak;¹⁰⁾ sőt időnként, meghatározott körülmények között, mint például az 1518. XVII. t.-czikkely rendelkezéséhez képest, az akkori háborús idők tartamára, egyéb nagyobb hatalmaskodási vagy birtokfoglalási esetek is. Végére régi szokás alapján a gyámsági ügyek is, a király lévén az országban a főgyám.¹¹⁾

81. 1.). Sőt külföldön is péld. 1430-ban Zsigmond Bécsben. Sopronm. Okl. II. 161—164.

⁹⁾ Pél. Sopronm. Okl. II. 133.; Akad. tört. érték. V. 3., 59. l. Fejér X. 6., 378., Teleky: Hung. XI. 258. l. Régibb példák: *Knauz*: Monum. I. 423. Wenzel VII. 385. stb. «

⁷⁾ 1487-ben péld. mondják egy ügyről, hogy az »ad examen et finalem deliberationem propriae personae nostrae maiestatis per dictam nostram personalem praesentiam fuerat provogata.« Országos levélt. Kolozsmon.

⁸⁾ Ez a közvetlenül a király elé való idézésnek rendes formulája. Orsz. levélt. 23,306. sz.

⁹⁾ Erről külön fejezetben alább szólunk.

¹⁰⁾ Ezek az 1498. VIII. t.-cz. szerint az: »invasio domorum nobilium, detentio, verberatio, vulneratio ac interemptio nobilium.« V. ö. még az 1474. XV. t.-cz.-et.

¹¹⁾ »Cum itaque causae factum educationis et tutelae pupillorum et orphanorum concernentes extra omnes terminos octavarum et aliorum quorumlibet iudiciorum juxta regni huius nostri Hungariae vetustam legem atque approbatam consuetudinem per Majestatem nostram decidi solent et adjudicari« áll egy a király előtti megjelenésre szóló idéző parancsban. 1525. jún. 12. Orsz. levélt. 24,162. sz.

A királynak e biráskodására nézve külön szerv és szabályok különösen a hűtlenségi perekre vonatkozólag fejlődtek ki. Ezeket a király már régi szokás szerint a nagyobb tanácsban intézte el, minek megtartását, ellenkező szokás lábrakapása ellenében, még az 1464. III. és az 1492. XIII. t.-cz.-ek¹²⁾ is sürgetik, rendelve, hogy a király a főpapok és bárók tanácsa nélkül senkit fogságra ne vethessen, ne száműzhessen vagy hűtlenségben el ne marasztalhasson. Az 1495. III. t.-cz. azonban a megnótázásra egyedül illetékesnek az országgyűlést jelentette ki.¹³⁾ Hűtlenségi perekben tehát ezóta az idézés ugyan a király elé (coram nostra majestate), de a legközelebbi országgyűlésre szólt.¹⁴⁾ Itt a személynök vádjára az országgyűlés mondta ki az elmarasztaló ítéletet és az ítéletlevél is az országgyűlésen jelen volt főpapok, bárók, előkelők és az összes nemesség nevében kelt, még pedig az ország mind a három nagybirájának pecsétje alatt.¹⁵⁾

Egyéb perekben, melyeket a törvények a király személyes bírósága elé utalnak, az idézés a király előtt való megjelenésre (coram nostra Majestate) szólt, de úgy mint régente a királyi személyes jelenlét elé, azzal a hozzáadással »ubicunque pro tunc in regno Hungariae constituti fuerimus.«¹⁶⁾ Sőt midőn korszakunk vége felé az ily ügyekben Erdélyben a vajda is a király helyett eljárhatott, az elé is a felet e formulával idézték.¹⁷⁾ A királynak ily ügyekben a kurián kívül hozott íté-

¹²⁾ »Quod nos aliquem vel aliquos ex regnicolis, sine praelatorum et baronum regni consilio, nota seu crimine infidelitatis damnare non valeamus« rendeli az 1464. III. t.-cz.

¹³⁾ E törvénycikk rubruma így szól: Notae infidelitatis, sive per-duellii aliquem in diaeta condemnandi modus.

¹⁴⁾ Lásd ily az országgyűlésen elintézendő notaperekre való idézéseket. Akad. értekezésem a királyi személyes jelenlétről. 23. lap, 4. jegyz.

¹⁵⁾ Lásd az 1526-iki országgyűlésnek Verbőczy István és Zobi Mihály nóta-ügyében hozott ítéletét. Horvát István: Verbőczy István emlékezete. II. köt. 245—250. l.

¹⁶⁾ Példa: Wenzel: Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucsei Dóczyakkal 77. l. Akad. Értek. a történeti tudom. köréből VI. k. V. ö. még Palásthy Okl. I. 441., 442.

¹⁷⁾ Péld. 1499-ben Péter (szentgyörgyi és bazini gróf) mint erdélyi vajda valakit személyéhez intézett parancsban így idéz újabb hatalmas-

leteivel alig találkozunk és a királyi kuriában sem fejlődött ezek ítélésére valamely különös szerv, hanem e végre a király az ország nagybiráinak, különösen az országbirónak,¹⁸⁾ közreműködésével élt. Az ítéletlevelek is, melyeket az ily ügyekben a király kibocsájtott, a királyi kuriában szokásos formában kelnek. Az ítélet végrehajtását pedig ilyenkor az illető nagybíró nemcsak a saját, hanem egyszersmind a király nevében is rendeli el.¹⁹⁾

Végtevére, hogy mikép ítél: a király akkor, ha a királyi tábla megalakulása óta ennek ítéletétől a király végítéletéhez (ad regis diffinitivam sententiam) folyamodtak, vagyis a királyhoz fellebbeztek (provocare ad regem), erről alantabb lesz szó.

5. §.

Az ország rendes birái és közegeik.

I. Rendes birónak (judex ordinarius) mondtak minden bírót, ha ő valamely ügyben rendes birói hatalmánál fogva ítélhetett.¹⁾ Mindazokat tehát, kik a királyi kuriában rendes birói hatalmat gyakoroltak, a királyi kuria rendes biráinak (judices Curiae regiae ordinarii),²⁾ majd mivel bíraskodásuk az egész országra kiterjesztetett, az ország rendes biráinak (judices regni ordinarii) is hívták.³⁾ Számuk a királyi kuria

kodási esetben: »Quare requirimus Te, nihilominusque tibi regia in persona firmiter committimus et mandamus, quatenus agnitis praesentibus (határidő) ubi pro tunc Deo duce constituerimus« jelenjen meg. Gr. Bethlen levélt. Múzeum.

¹⁸⁾ Lásd fentebb többször idézett értekezésem 24. lap, 1. jegyz.

¹⁹⁾ 1498-ban Geréb Péter országbíró az ily a király jelenlétében hozott ítélet végrehajtását elrendeli: »eiusdem Regiae Majestatis et nostra judiciaria auctoritate.« Orsz. levélt. 19,937.

¹⁾ Anjou IV. 208.

²⁾ Így hívja őket már egy Zsigmond uralkodása idejében (valószínűleg 1415—1419. között) szerkesztett törvényjavaslat. Kállay levélt. Múzeum., miről bővebben alantabb. Mátyás királynak egy 1478-iki kiváltságlevele a Drágfyakra nézve rendeli, hogy ők csakis »nostro ac judicum ordinario curiae nostrae« legyenek alávetve. Orsz. levélt. N. R. A. Fasc. 12. 32. sz. a.

³⁾ Így hívja őket Mátyás király egy 1458. aug. 8-án kelt egyik rendeletében, melylyel Tordai Andrást, ki ama hat ülnökök egyike volt,

időnkénti szervezetéhez képest változott. A nádor, az országbiró és a főkancelláron kívül a XV. század elején az országbirái között szerepelt még a tárnokmester is,⁴⁾ később azonban ő a királyi kurián kívül biráskodván, közéjük többé nem tartozott. Országos rendes biróvá lett azonban a személynöki biráskodás kifejlődésével a titkos kancellár, míg a főkancellár ez állásból a királyi különös jelenlét biróságának megszűnésével hova-tovább kiesett. Minden kétséget ez irányban eloszlatandó a 1486. LXVIII. t.-cz. az ország rendes birái számát és sorrendjét akkép állapította meg, hogy köztük az első helyet a nádor, a másodikat az országbiró, a harmadikat pedig a titkos kancellár foglalja el, esetleg, ha t. i. jelen nem volna, ennek helyettese, a királyi birói pecsétet tartó személynök.⁵⁾

Közös állásuk lényeges joga az volt, hogy ők egyedül voltak jogosítva bármely ügyben biráskodni. Voltak ugyan oly perek, melyekben, mint láttuk, szokás szerint az egyik vagy a másik közülök volt a rendszerint illetékes, de azért azokban, ha a körülmények úgy kívánták, a másik nagybiró ugyanazon hatálylyal ítélhetett. Innét, hogy majd királyi meghagyásból, majd valamely peresfél kérelmére⁶⁾ vagy érdekeltség okából,⁷⁾ majd pedig, ha valamelyik nagybirói

---

kik »penes iudices ordinarios regni« az akkori országgyűlés határozatához képest kirendeltettek, a közhadi kötelesség alól felmenti. Országos levéltár.

⁴⁾ Sőt az egy korábbi jegyzetben felemlített Zsigmondkori országgyűlési javaslat még a kincstartót is ide számítja, irván: »Sequuntur nomina iudicum ordinariorum D. Nicol. de Gara Palatinus, Comes Petrus de Peren (országbiró) Johannes de Pelsőcz magister Tavernicorum, Johannes de Rozgon summus thesaurarius, Cancellarius majoris sigilli regis.« A kincstartó nagybirói állásáról azonban egyéb emlékeinkben sehol sincs említés.

⁵⁾ Ezt szóról szóra ismétli az 1492. XLII. t.-cz.

⁶⁾ Péld. egy 1504. (okt. 24-ki) személynöki ítéletlevélre vetett birósági jegyzet mondja: »Transmissa in praesentiam D. Comitis (értsd az országbirót) ad petitionem actoris,« Orsz. levélt. Egy másik példa 1502-ből u. o. 21,094. sz. a.

⁷⁾ Például Zsigmond 1422-ben királyi parancscsal egy ügyet, mely a királyi különös jelenlét birósága előtt folyt, mivel azt az egyik fél

állás betöltetlen volt,⁸⁾ az illető nagybíró előtt már folyt, vagy pedig a bíraskodása alá egyáltalában tartozó pereket, igen gyakran a másiknak jelenléte elé viszik vagy oda átküldik (transmittere).⁹⁾

Továbbá ők voltak egyedül nemcsak jogosítva, hanem kötelezve is, a királyi kuria birói székén helyetteseikkel és ítélőmesterekkel együtt, külön meghívás nélkül is, megjelenni, hova bíraskodás céljából másokat is meghívhattak; míg azok, kik királyi megbízásból ugyan, de a királyi kurián kívül bíraskodtak, és kiknek ítélőszékétől még a királyi kuriához lehetett fordulni, ú. m. a tárnokmester, az erdélyi vajda és a bánok ott ugyan megjelenehettek, de erre kötelesek csak akkor voltak, ha oda kifejezetten meghivattak.¹⁰⁾ A törvény ez utóbbiak közé sorolja még a nagy seneschall-t, ki alatt azt a királyi udvarmestert (magister curiae) kell érteni, ki egyszersmind királyi főajtónállómester is volt,¹¹⁾ és ki az udvari élet terén és különösen az ú. n. curia militaris-nál fejtett ki birói hatóságot.¹²⁾

érdekeltnek (suspectus iudex) tartja, a nádor elé vinni rendeli. Kállay levélt. Múzeum.

⁸⁾ Ilyenkor néha a király mást, mint a rendes bírák egyikét, bizott meg a helyettesítéssel. Például 1437-ben György esztergami érsék »iudex in causis in praesentia palatinall vertentibus.« Károlyi II. 189.; 1487-ben Orbán kincstartó az. Teleky XII. 364—69.

⁹⁾ Például 1492-ben a személynőktől az országbíróhoz. Országos levélt. 19,907.; vagy a nádorhoz Akad. történett. értekezések. VI. köt., 6. szám, 80. lap, 1. jegyz.; vagy az országbírótól a nádorhoz 1502-ben. Orsz. levélt. 21,112. Régibb példa: Fejér IX. 3., 139—144.

¹⁰⁾ 1486. LXVIII. és 1492. XLII. t. cz.-ek.

¹¹⁾ A Quadripartitum III. r. 6. czikke e helyt a »magister Curiae Regiae«-t »qui olim magister Janitorum dicebatur« említi. A két méltóságnak egyesítése előfordul már Zsigmond uralkodása végén (Fejér X. 7., 844. és Melczer Okl. 65., 66.), midőn Marczali Imre viselte e két méltóságot és így maradt az az egész Hunyadi- és Jagello-korszakban. (Péld. 1471. Parlaghy György. Kállay levélt. Múzeum. A Jagello-korban Bánffy Miklós vagy Buzlay Mózes). Udvarmester többnyire kettő volt egyidejűleg, kiknek csak egyike volt egyszersmind főajtónállómester és csak ezt, utóbbi állásánál fogva, említik a királyi kiváltságlevelek záradékai. A királyi főajtónállómester e korszakban rangra közvetlenül a tárnokmester után következett.

¹²⁾ Erről alantabb e bíróságnál lesz bővebben szó.

II. A ország rendes biráinak voltak helyetteseik (vicesgerentes) és segédjeik. Amazok a már fentebb említett alnádor, alországbiró és a királyi különös, később pedig a királyi személyes jelenlétnek is helyettese vagy helytartója (locumtenens). Ez utóbbi azonban, mint fentebb láttuk, a kancellárnak a biráskodástól mindinkább visszavonulásával, mint személynök csakhamar önálló nagybirói szerepléshez jutott. A személynököt ép azért a király nevezte ki,¹³⁾ míg az alnádor és az alországbiró az illető nagybiráktól nyerték tisztségüket.¹⁴⁾ A XIV. század közepéig, szörványosan még az Anjou-korszak végéig, alnádor és alországbiró saját nevökben adnak ki még birói parancsokat vagy hoznak ítéleteket;¹⁵⁾ azontúl azonban, ha az illető nagybirákat működésükben helyettesítik is, azok nevében járnak el és önállóan többé nem szerepelnek, hanem már csak mint a királyi ítélőszék tagjai említvük.

III. Az ország rendes biráinak nagy jelentőségű segédei voltak a *protonotarius*-ok, kiknek állása az írásbeliségnek a perben kifejlődésével a XIII. század második felében keletkezett.¹⁶⁾ A nádornak¹⁷⁾ és az országbirónak¹⁸⁾ már az Árpád-korszakban voltak protonotariusaik; a királyi különös jelenlét biróságának kifejlődésével a XIV. században ezekhez még a királyi protonotarius (*protonotarius regius*, vel

¹³⁾ Ezt különösen kiemeli az 1507. IV. t.-cz. 3. §-a.

¹⁴⁾ Azért írja például már 1299-ben István országbiró: »Vicejudici Curiae Domini Regis servienti nostro.« Hazai Okm. VII. 274.

¹⁵⁾ Sopronm. Okl. I. 42—44.; Hazai VII. 9.; Wenzel X. 382. és XII. 585.; Zichy II. 41.

¹⁶⁾ A *prothonotarius* kifejezéssel először III. Béla király egy 1183. kiváltságlevelében találkozunk, mely kiadva van »a Saulo filio Stephani Comitum Regiae dignitatis prothonotario.« Hazai Okl. I. 2. Ennek állása azonban még merően kancelláriai és nem bírósági lehetett.

¹⁷⁾ Ennek legrégibb említése 1268-ból Wenzel III. 184. l. Jegyzője már elébb is volt. 1228—38-ig említik Mátyást, mint Dénes nádor jegyzőjét. Wenzel VI. 454—460., Fejér IV. 1., 139. V. ö. még Fejér V. 3., 442. Hazai Okl. 145. l.

¹⁸⁾ Ennek legrégibb említése 1263-ból így: »per manus magistri Sebastiani protonotarii nostri.« Sopronm. Okl. I. 27., talán ugyanazon Sebestyén az, ki 1268-ban mint nádori protonotarius szerepel. Wenzel III. 184. Országbirói jegyző 1295-ből. Wenzel X. 197. l.

Domini Regis) járult, ki néha a »protonotarius specialis praesentiae nostrae Majestatis«, majd a királyi kancellária protonotarius címet is viseli.¹⁹⁾ A XV. század második felében a királyi személyes jelenlét bíróságával létesül a személynöki protonotarius állása,²⁰⁾ míg végre a királyi különös jelenlét és a királyi személyes jelenlét bíróságainak együlvölvadásával a személynök elnöklete alatt, amannak a protonotarius is személynöki protonotariussá lett. 1464 óta tehát a királyi kuriában állandóan négy protonotarius működik, ú. m. a nádori, az országbirói és a két személynöki.

A protonotariusok, kiket az illetékes nagybírák neveztek ki,²¹⁾ és ép azért rendszerint ezekkel együtt változtak is, eleinte csak mint a nekik alárendelt nádori, országbirói stb. jegyzők főnökei szerepeltek, kik nagybírájuk pecsétjét kezelték,²²⁾ az ez alatt kelt parancsokat és ítéleteket szerkesztették és kiadták. Tiszténél fogva tehát a protonotariusnak nagybírája ítélőszékén jelen lennie kellett, sőt valószínűleg ő volt hivatva ott az ítéletet formulázni és elfogadásra ajánlani, miért is őt nyelvünkön ítélőmesternek hívták. Már a XIV. század közepe táján az egyes nagybíró tartotta ítélőszéken nemcsak saját ítélőmestere, hanem a többiekéi is mint ítélőtársak szerepelnek,²³⁾ sőt az ítélőmesterek nem ritkán főnökük helyettesítésével is megbizattak és így nemcsak a segéd, hanem a helyettes (vicesgerens) szerepét is vitték.²⁴⁾

¹⁹⁾ V. ö. Értekezésem a király személyes bírósági jelenlétéről 10. l.

²⁰⁾ Az első személynöki protonotarius 1459-ben Dersanóczy Gergely. Orsz. levélt. 15,412. sz. a.

²¹⁾ A nagybírák ítélőmestereiket mindig »protonotarius noster«-nek írják.

²²⁾ Tanúsítja ezt az a gyakran használt formula: »Praesentes autem propter absentiam magistri N. N. protonotarii nostri et sigillorum nostrorum propriorum, erga ipsum habitorum« másnak pecsétjével pecsétel. Zichy III. 503. l.; v. ö. még Sopronm. Okl. I. 182. l.

²³⁾ V. ö. Zichy II. 522—532. v. 1355-ben az országbíró ítélőszékén a nádori ítélőmester bírótárs. Orsz. levélt. N. R. A. 358., 30. vagy 1391-ben István nádor ítélőszékén az országbirói és a nádori protonotariusok tagokul említék. Orsz. levélt. N. R. A. 447., 27. stb.

²⁴⁾ Például 1380-ben »Johannes de Salvatore vicesgerens et protonotarius iudicis curiae regiae.« Fejér X. 3., 103. 1406-ben Radványi

Az ítélőmestereken fordulván meg leginkább a peres ügyek elintézése, a XV. században a királyok már közvetlenül hozzájuk vagy legalább hozzájuk is intéznek bírói parancsokat²⁵⁾ és az 1471. XIV. t.-cz. egyenesen őket utasítja, hogy mindenkinek igazságot szolgáltatassanak,²⁶⁾ de viszont őket igazságtalan megtámadások ellenében védelmezi.²⁷⁾ Sőt úgy látszik, hogy nemcsak a királyi törvényszéket ők vezették tulajdonkép, hanem szokásba vették, hogy kisebb ügyekben azon kívül is (in hospitio)²⁸⁾ bírászkodtak, míg nem az 1486. XX. t.-cz. ezt tilalmazta.²⁹⁾

Ez állásuknál fogva, melyet az 1486. LXVIII. t.-cz. megerősített,³⁰⁾ ők nem prókátoroskodhattak³¹⁾ és az 1498. IV. t.-cz. úgy rendelte, hogy paraszt származásút ne lehessen ez állásra alkalmazni.³²⁾

Mint a királyi tábla állandó tagjait, őket a XVI. század elején nem ritkán kiküldik bíróságnak vidéken tartására,³³⁾ sőt ha kivételes állapotok úgy kívánták, bírósági közgyűlések tartására is.³⁴⁾

Miklósnak van ily kettős szerepe. Orsz. levélt. N. R. A. 603., 25. — Az 1523. LIV. t.-cz. szigorúan tiltotta, hogy az ítélőmesterek a helyettesek ügykörébe avatkozzanak. Kovachich: Suppl. ad Vest. II. 552. l.

²⁵⁾ Például Zsigmond 1422-ben Jakabhoz a királyi különös jelenlét protonotariusához. Idézett Értekezésem 9. l. 5. jegyz.; v. ö. még Teleky, Huny. XI. 318. l.

²⁶⁾ »Item, quod magistri protonotarii unicuique faciant justitiam sub poena consveta«, mond e törvényczikk bevezetése.

²⁷⁾ 1471. XIV. t.-cz. 3. §-a.

²⁸⁾ Erről bővebben egy későbbi fejezetben.

²⁹⁾ »Quod deinceps nullus omnino magistrorum protonotariorum, private in hospitio, extra scilicet Tabulam seu Sedem Judiciariam Regiae Majestatis causam aliquam . . . adjudicare et sententias ferre audeat« rendeli az 1486. XX. t.-cz. bevezetése.

³⁰⁾ 1486. LXVIII. t.-cz. 5. §.

³¹⁾ Így rendeli azt az 1471. XIV. t.-cz., mondván: »Et nec ipsi (protonotarii), nec eorum assessores procuratores esse possint.«

³²⁾ »Et quod de rustica stirpe progenitus, officium magistri tenere non debeat: nec unquam ex ignobili stirpe protonotarius eligatur«, rendeli az 1498. IV. t.-cz. 3. §-a.

³³⁾ Péld. 1504-ben kiküldték Verbőczy Istvánt. Akad. Érték. a történett. köréből. VI. köt., 6. sz., 56. l., 2. jegyz.

³⁴⁾ Marócsai Ferencz személynöki és szlavorországi ítélőmester

6. §.

A királyi tábla és a királyi tanács.

I. Azok, kik a királyi kuriában a rendes bíraskodást korszakonként gyakorolták, sokáig nem végezték ezt állandóan szervezett bíróságnak élén. Birótársak ugyanis, kiknek megkérdezésével és tanácsával hozták ott ítéleteiket, nem voltak e végre állandóan kirendelve. A királyság két első századában, a mikor még csak ritkán jutottak perek a királyi kuriába, a bíróságot akár a tanácsra odagyülekezett, akár pedig csak történetesen jelenvolt, nagyok sorából vett egyénekké esetről esetre alakíthatták meg.¹⁾ Később, midőn a perek szaporodásával a királyi kuriában már rendes időközökben (octavák) tartottak bíróságot, a birótársakat a király körül akkor tartózkodott főpapok és országnagyokon kívül az ország különböző vidékeiről odasereglett nemesek közül is vették.²⁾ Nem lévén a birótársak állandóan alkalmazottak, azokat, vagy legalább néhányat közülök, a bírák ítéletleveleikben emlékezet okáért gyakran meg is nevezik.³⁾ A XIV. század második felében azonban részint a királyi kuria rendes bíróságainak nagyobb száma, részint pedig a nyolczados törvényszakok hosszabb tartama szükségessé tették, hogy az egyes rendes bírák mellé,⁴⁾ legalább az illető tör-

királyi parancsból 1512-ben Somogy megyének közgyűlést tartott. Orsz. levélt. 22,311. sz. a.

¹⁾ Lásd a legrégibb királyi ítéletlevelekben felsorolt birótársak neveit. Wenzel I. 68.; Knauz: Monum. I. 131.; Fejér III. 1., 149. l.

²⁾ Példák 1274-ből Wenzel IX. 87. vagy 1277-ből Sopronm. Okl. I. 42—44. — 1320-ban pedig Lampert országbíró ítélt »cum diversis nobilibus de diversis regni partibus in ipsis octavis Epiphaniarum ad tribunal iudicii nostri confluxis.« Fejér VIII. 2., 280—283.

³⁾ Például: Sopronm. Okl. I. 272.; Fejér VIII. 3., 648—661.; Károlyi I. 358., Zichy I. 464—467. Kubinyi: Monum. II. 196. És v. ö. Lampert országbírónak a megelőző jegyzetben idézett ítéletlevelét.

⁴⁾ 1399-ben Szécsényi Frank országbíró írja, hogy egy pert elhalaszt »propter arduitatem causae et etiam absentiam Praelatorum et Baronum Regni nobiscum adjudicare deputatorum.« Zichy V. 98. l.; és ugyancsak 1399-ben írja, hogy ítélt »de consilio nostrorum assessorum et Regni nobilium.« U. o. 128. l.

vényszakra, néhány főpap és báró és kívülök még néhány nemes birótársakul kirendeltessenek, kiknek, hogy érvényes ítéletet hozhassanak, meghatározott számban jelen lenniök kellett.⁵⁾ Az Anjou-korszak után tehát a királyi rendes törvényszékeknek, tartotta légyen azokat akár az országbíró, akár a királyi bírósági különös jelenlétet képviselt kanczellár, ítéletleveleiben a birótársak nevével már többé nem találkozunk, és csupán a nádori ítéletlevelekben ⁶⁾ vagy a királyi tanácsból keltekben ⁷⁾ említvék fel.⁸⁾

Zsigmond uralkodása idejében készült egy javaslat, mely szerint a királyi kuria rendes birái mellé birótársakul az ország más báróin kívül még mindenik megyéből négy vagy több nagytekintélyű nemes állandóan kirendeltessék, kiket az országgyűlésen jelenlevő megyebeliek a közgyűléseken szokásos módon a királylyal egyetértőleg e végre megválasszanak, és kikhez még káptalani és konventi emberek is járuljanak.⁹⁾

⁵⁾ Lásd a megelőző jegyzeten kívül Tamás országbíró 1353-iki ítéletlevelét, mely szerint egy ügyet elhalaszt »propter Praelatorum et Baronum nobiscum adjudicantium paucitatem.« Zalam. Okl. I. 547.

⁶⁾ Például Fejér X. 856., és Palóczy Mátyás nádornak 1436. (60-iki octav. Epiph.) kelt ítéletlevelét. Orsz. levélt.

⁷⁾ Például szolgálhat Zsigmond király ítéletlevele 1430-ból a mazoviei hercegek és Gara nádor között Kemluk várára vonatkozólag folyt perben. Orsz. levélt. N. R. A. 1521. 25.

⁸⁾ Kivétel, ha az országbíró a kurián kívül ítél. Akad. Ért. a történett. köréből. IV. köt., 2. szám, 201—207. 1.

⁹⁾ Egy minden valószínűség szerint országgyűlési javaslat tervezete az 1414—23. közötti időből (Kállay levélt. Múzeum) ezt rendeli: »Ut istud rectum iudicium cunctis postulantibus exhiberi possit, desiderat ipse D. Rex supradictos Praelatos et Nobiles Regni sui generalibus suis iudicibus seu iustitiariis, utputa D. Palatino et Iudici curiae suae, magistro Tavernicorum, summo Thesaurario ac Cancellario maioris sigilli sui, quo ut Rex Hungariae utitur, coeteros alios regni sui Barones, necnon de singulis Regni sui comitatibus quatuor aut plures nobiles conscientiosos et magnae auctoritatis viros ac etiam de omnibus et singulis capitulis et conventibus certas personas adjungi et associari, qui eligantur more in celebratione generalium congregationum fieri solito per D. nostrum Regem ac per nobiles singulorum comitatum.« És ezek megeskendők.

Zsigmond uralkodása idejéből e javaslatnak megfelelő törvény nem maradt reánk. Tapasztaljuk azonban, hogy Zsigmond király korszakában, midőn a pereknek a királyi kuriában felszaporodása következtében a nyolczadok tartama meghosszabbodott, a királyi udvarban a rendes bírák többnyire csupán nemesekkel ítélték.¹⁰⁾ Főpapok és országnagyok e bíróságokon csak kivételesen, fontos ügyek elintézésé végett jelentek meg. A velük tartott bíróságot azonban tekintélyesebbnek tartották és ennél fogva, és talán mert az ő részvételük a méltányosságnak a bíráskodásnál nagyobb tért engedhetett, többször előfordult, hogy a felek kérték a bírót,¹¹⁾ hogy halassza el az ügy végleges elintézését akkorra, mikor a bírói széken főpapok és bárók is jelen lesznek.¹²⁾

Idevágó törvényes intézkedésekkel a Hunyadi-korszaktól fogva találkozunk.

Már az 1446 ki országgyűlés, mely Hunyadi János kormányzói állását meghatározta, elrendelte, hogy a nyolczadok megtartása alkalmával rendeltessék ki a kormányzó mellé két főpap és két báró, kik a nádorral, az országbíróval és melléje kirendelt hat nemessel ítéljenek, és kiknek egy része időközben is tanácsként mellette maradjon.¹³⁾ És midőn 1458-ban Mátyás király a hatalmaskodások elnyomása érdekében rövid határidőre szóló perbehívásokat honosított meg, és ez által a királyi kuriában állandó bíráskodás vált szükségessé, e végre külön ítélőmesternek és melléje esküdt ülnökökkel hat előkelő nemesnek kirendelését hagyta meg,¹⁴⁾ kik állandóan Budán tartanak törvényszéket, és e végre a

¹⁰⁾ »Una cum regni nobilibus«, mondja 1416. a nádor. Zichy VI. 490. és 630. l.; az országbíró hasonlóképp. U. o. 579. l.; a főkanczellár is. Zichy VIII. 160. és 214. l.

¹¹⁾ Így 1412. írja Gara nádor, hogy az egyik fél »de huiusmodi iudicio contentari nolle referens, discussionem horum ad deliberationem Praelatorum et Baronum transmitti petivit«, mire az ügy Szent György nyolczadára elhalasztatott. Zichy VI. 209. Más példa u. o. 337.

¹²⁾ Ezért a XV. század első felében gyakori a perek elhalasztása »propter absentiam Praelatorum et Baronum.« Zichy VIII. 289. jegyz. és u. o. 472. jegyz.

¹³⁾ 1446. VII. t.-cz. Kovachich: Suppl. ad Vest. II. 60.

¹⁴⁾ 1458. XXXII. t.-cz. Kovachich: Sylloge I. 147. l.

királytól rendes fizetést vegyenek.¹⁵⁾ Ezeket az országgyűlésen választották.¹⁶⁾ Az 1462-ki és az 1463-ki törvények azonban megkivánták, hogy ne csak a rendes nyolczadok alkalmával, hanem különben is azok a főpapok és bárók, kik a királyi udvarban ép tartózkodnak, a biráskodásban részt vegyenek,¹⁷⁾ és az 1478. XII. t.-cz., mely ezeknek az országgyűlésen eszközendő megválasztását is felemlíti, meghagyja, hogy azok, vagy legalább is azoknak a fele, a nádor, az országbiró és a királyi személyes jelenlét birájával együtt mind a nyolczados törvényszékeken, mind pedig a rövid perbehívás alapján tartottakon okvetlenül jelen legyenek.¹⁸⁾ Az e korszakból való ítéletleveleikben a nagybirák gyakran ki is emelik, hogy azokat néhány főpap és báró, továbbá az ítélőmesterek és választott országos nemesek tanácsával adják ki.¹⁹⁾

II. Mióta a királyi kuriában az ennek rendes birái által ott tartott bíróság állandóbb belső szervezetet nyert, azt a XV. század második felében már »sedes judiciaria regiae majestatis«, majd »tabula regia judiciaria«, vagyis *királyi ítélő táblának* kezdték hívni.²⁰⁾ Ennek szervezetét

¹⁵⁾ 1458. XXXV. t.-cz. U. o. 147. l.

¹⁶⁾ 1458. aug. 8-án rendeli Mátyás király: »Quod quia fidelis noster magister Andreas de Thorda de commissione nostrae Majestatis et voluntate Praelatorum, Baronum et nobilium Regni nostri in numerum illorum sex proborum virorum, qui juxta novissimum decretum nostrum Pestienae in administrandis judiciis causantibus penes judices ordinarios Regni nostri deputati sunt, electus est«, tehát minden közhadi kötelesség alól ment. Országos levélt. Tordai András később személynöki ítélőmester volt.

¹⁷⁾ 1462. I. t.-cz. mondja: »Et quia firmitus est judicium, quod plurium sententiis roboratur, interesse debent iudicio huiusmodi causarum Praelati et Barones, qui tunc in curia D. Regis fuerint constituti.« V. ö. még az 1463. XXIII. t.-cz.-et. Kovachich: Syll. I. 187. l.

¹⁸⁾ Az 1478. XII. t.-cz. l. §-a írja: »Et quod Rev. D. Colocensis necnon Magnifici D. Palatinus et Comes Stephanus de Bathor ac Praelati et Barones ad iudicium et iudicandum nunc in praesenti congregatione electi vel saltem eorum media pars semper in iudicio tam octavarum quam etiam brevium evocationum interesse debeant.«

¹⁹⁾ V. ö. Hazai Okl. V. 318. és u. o. 346—349.

²⁰⁾ 1476-ban Báthori István országbiró egy perről mondja: »et

részletesebben Mátyás király nagyobbik végzeménye és a Jagello-királyok törvényei állapították meg.

A királyi táblán mindenekelőtt magának a királynak volt mindig külön szék fentartva, melyet a király e korszakban gyakran el is foglalt,²¹⁾ kivált pénteki napon, mikor ott a szegények ügyeit tárgyalták.²²⁾ Kötelesek voltak tisztüknél fogva ott megjelenni: az ország rendes birái, azok helyettesei és ítélőmesterei, kik oda másokat is tanúságul vagy más okból hívhattak, mint például a kánonjognak vagy mindkét jognak tudorait.²³⁾ A tárnokmester, nagy-seneschall, dalmát-horvát-szlavon bán és az erdélyi vajda, valamint ítélőmestereik és helyetteseik azonban a királyi táblán megjelenhettek és ott megfelelő helyet nyertek ugyan, de ott megjelenni, ha csak nem hívtak meg, kötelesek nem voltak és senkit oda nem hívhattak.²⁴⁾ Ezekhez járultak még a királyi táblához kirendelt ülnökök, kik a főpapi, főúri és köznemesi rendekből vétettek. A törvények három főpap és három főúrnak, később négy-négynek²⁵⁾ kirendelését hagyják meg; nemesi ülnökökűl pedig tizennégy, később pedig tizenhat a jogban jártas nemes kiküldetését követelik, még pedig tekintettel az ország négy részére.²⁶⁾ Végkére a királyi táblán helyet fogott

---

non hic in curia regia in tabula scil. judiciaria levare debere Nobis Regnique nobilibus et juratis nostris assessoribus in iudicio et examine praemissae causae existentibus cernebatur.« Múzeum Sóos levélt. És az 1486. XX. t.-cz. tiltja, hogy az ítélőmesterek »extra scil. Tabulam seu sedem judicariam regiae majestatis« ítéljenek.

²¹⁾ Az idevágó adatokra nézve lásd a királyi személyes jelenléti biróságról irt fentebb idézett értekezésem 24. l.

²²⁾ Magyar országgyűlési emlékek. IV. kötet, 173. és 174. l.

²³⁾ Ily eset fordult elő péld. 1483-ban (i. oct. Epiph.), midőn a személynök előtt egy eljegyzési szerződésnek, melylyel a szülők csecsemő korban lévő gyermekeiket egymásnak eljegyezték, érvényessége forgott kérdésben az okból, mert felperes a szerződés nemteljesítésének terhét követelte. Ez ügyben kánonjogi vélemény adása végett »nonnulli juris periti, utriusque scil. juris doctores per nos solum pro discussione praesentis causae in dictam sedem nostram judicarium« meghívtak. Orsz. levéltár.

²⁴⁾ 1486. LXVIII. és 1492. XLII. t.-cz.

²⁵⁾ Lásd az 1495. VIII. és 1500. X. t.-cz.-et.

²⁶⁾ »Illi vero 16. jurati ex quatuor partibus regni per Regiam

mindenik ítélőmesternek egy-egy felesketett irnoka, míg a többiek a törvényszéki épületben ugyan, de nem az ülésen lehettek jelen.²⁷⁾

A királyi tábla ülnökeit az országgyűlésen választották,²⁸⁾ még pedig az 1500. X. t.-cz. értelmében három évre, mely idő elteltével újra megválaszthatók voltak, de a választás újból elfogadására nem köteleztettek.²⁹⁾ Időközben bekövetkezett üresedés ideiglenes betöltéséről a király az ülnökök tanácsával intézkedhetett.³⁰⁾

Az ülnökök működésükért fizetésben részesültek. Ennek összegét eleinte a király határozta meg,³¹⁾ később az országrendek,³²⁾ míg nem az 1507. III. t.-cz. ezt a főpapi és bárói ülnökökre nézve évi 700, a többiekre nézve pedig évi 300 aranyforintban állapította meg. Fizették pedig őket az 1500. X. t.-cz. 8. §-a értelmében az illetékes rendek; az 1507. III. t.-cz. azonban fizetésükre három denárt portánként szavazott meg, mit az egy telkes nemesek is fizessenek és minek behajtása és az ily módon egybegyűlt összeg kezelése az ülnökök által kirendelt két egyénre bízassék.

A királyi tábla ülnökei a nagyobb vagy rendes nyolczadok alkalmával teljes számban jelen lenni tartoztak,³³⁾ az ország rendes birái közül pedig kettőnek jelenlétét az 1486. III. t.-cz. okvetlenül megkívánta, míg a későbbi törvény-cikkek az ország rendes biráinak vagy azok helyetteseinek jelenlétét csak általában követelik. A kisebb nyolczadok vagy

---

Majestatem et universum Regnum eligantur«, mond az 1500. X. t.-cz. 9. §-a; és lásd még az 1498. II. t.-cz.-et.

²⁷⁾ 1500. VIII. t.-cz.

²⁸⁾ 1498. II. t.-cz. 5. §. Ily megválasztottak törvénybe iktatásának példája az 1518. bácsi XXXIX. t.-cz.

²⁹⁾ Az 1507. IV. t.-cz. értelmében az első ízben reá esett választást a főpap javadalmának, a főúr vagy nemes pedig javainak elvesztése terhe alatt volt köteles elvállalni.

³⁰⁾ 1500. X. és 1507. III. t.-cz.

³¹⁾ Az 1495. VIII. t.-cz. csak azt kívánja, hogy a király az ülnökök díjazásáról rendi állásukhoz mértén gondoskodjék.

³²⁾ 1498. II. t.-cz. 7. §. és 1500. X. t.-cz. 8. §.

³³⁾ Az 1478. XII. t.-cz. szerint már elegendő volt, ha az ülnökök fele megjelent.

a kisebb törvényszékek (*brevia judicia*) tartása alkalmával azonban elegendő volt, ha az ülnökök feles számban jelentek meg, még pedig, mond az 1498. II. t.-cz., váltakozva, mely váltakozás rendjét az 1500. X. t.-cz. úgy állapította meg, hogy az félévek szerint történjék, még pedig úgy, hogy az octavák idején kívül állandó birói szolgálatot egy féléven át csak tizenkét, másik féléven át pedig más tizenkét táblai ülnök teljesítsen, de azért a soron nem lévő ülnök is a tábla ülésén bármikor, ha akarja, megjelenhetik.

III. A királyi tábla illetékes volt mindazokban a perekben itélni, melyek a megyék biráskodási hatáskörét meghaladták, és ép ezért csak a királyi kuriában voltak megindíthatók. Feljebbvitel útján pedig itélt a megyei székektől a királyi kuriába áttett perekben és továbbá a királyi kurián kívül ítélő felsőbb biróságoktól mint a vajdai és a különböző báni székektől vagy egynémely kivételes biróságtól fellebbvitelt perekben.

IV. A királyi kuriában az állandó királyi tábla megalkakulásával nem szűnt meg a *királyi tanács* birósági működése.

Már régebben is a király, ha valamely ügyet az ő személyes jelenléte elé vont, azt nagyobb számú, tehát országos tanácsként, körülötte levő főpapok és bárókkal intézte el.⁸⁴⁾ És még később is, mikor már szervezett királyi tábla működött, a hűtlenségi ügyekben egyedül a főpapok és főurak tanácsa volt illetékes, míg nem az 1495. III. t.-cz. azok itélését kizárólag az országgyűlésnek tartotta fenn. Rendszerint azonban a király az ő tanácsa tagjaival, a főpapokkal és bárókkal, akkor tartott törvényszéket, ha az ország rendes biráinak és ezek ítélőmestereinek a királyi táblán hozott ítéleteitől a király személyéhez fellebbeztek (*provocare vel appellare ad regem*).⁸⁵⁾ Ilyenkor a nagybirák és ítélőmes-

⁸⁴⁾ Például Fejér VIII. 3., 423., 424. Hazai Okm. II. 253—255.; Sopronm. Okl. II. 94.; Wenzel: Stibor vajda (Akad. értekez.) 92., 94.

⁸⁵⁾ Báthory országbíró egy 1491. jún. 6-án kelt ítéletlevelében mondja, hogy a felek »ad examen solius regiae majestatis tunc in arce Budensi praesidentis pro saniori discussioni appellarant. Orsz. levélt. 20,249. sz. a.

tereik és a táblai ülnökök is ott ugyan jelen lehettek, de felszólalási és szavazati joggal nem bírtak;⁸⁶⁾ a fellebbezett ügyet azonban az a nagybíró, kinek elnöklete alatt azt hozták, adta elő a tanácsnak, mely azt vagy helybenhagyta vagy megváltoztatta.⁸⁷⁾ Ítéletlevél azonban ilyenkor a tanácsból nem kelt, hanem az a nagybíró, kinek ítéletétől oda fellebeztek, a tanácsban esetleg eszközölt módosítás szerint adta ki az ítéletlevelet saját neve és pecsétje alatt.⁸⁸⁾

7. §.

A kisebb királyi kancellária.

Mióta az írásbeliség a perben hazánkban is meghonosodni kezdett, és a pert mindinkább bírói parancsokkal vezették, szükségessé vált a királyi kuriában gondoskodni a bírói parancsoknak és egyéb bírói leveleknek egyöntetű és rendszeres szerkesztéséről és kiadásáról. Az intézkedés e tekintetben a protonotariusok tiszte volt, kiadása azonban e leveleknek onnét történt, honnét a királyi kiadványoké egyáltalában, t. i. a királyi kancelláriából.¹⁾ Károly király azonban a peres kiadványok szaporodtával szükségesnek látta külön kancelláriának ezek számára szervezését, mi már uralkodása első felében, az időpontot közelebbről megállapítani nem tudjuk, bekövetkezett.

⁸⁶⁾ Ily esetre rendeli az 1500. VII. t.-cz., hogy »tempore revisionis et discussionis huiusmodi causarum praefati iudices ordinarii, magistri protonotarii et coeteri sedis iudiciariae coassessores interesse poterunt. Attamen ad ulteriorem et evidentiore earundem causarum discussionem, verba facere non valebunt.«

⁸⁷⁾ Azért írja Báthory országbíró fentebb idézett 1491-iki ítéletlevelében: »Nos praescriptae iudiciariae nostrae deliberationis seriem D. nostro regio, cunctisque Praelatis et Baronibus necnon magistris protonotariis et coeteris regni nobilibus, sedis scil. iudiciariae D. nostri Regis juratis coassessoribus suo ordine per omnia puncta ab initio declarassemus« a felség az ítéletet megváltoztatta. Orsz. levélt. 20,249. sz.

⁸⁸⁾ Így adja ki fentebbi királyilag módosított ítéletét Báthory országbíró.

¹⁾ Tanusítják ezt az 1298. LXXVIII—LXXX. t.-cz.-ek. (Kovachich: Sylloge I. 52.), melyek a királyi kancellária kiadványaiért járó díjakat állapítják meg, és melyek szerint a kiváltságlevelek és a bírói levelek kiállítása együtt kezeltetett.

E kancelláriának, melyet a régivel szemben a titkos kancelláriának hívtak, élére a királyi kápolna ispánja (*comes capellae regiae*) jutott, ki mint ilyen már 1320-ban a titkos királyi kancellár címét viseli.²⁾ Kisebbnek ugyan e kancelláriát a XIV. században és a Zsigmond korban még nem írják kifejezetten, de vele szemben az udvari kancelláriát már 1364-ben a nagyobbban (*major*) írják, miből reá a kisebb melléknév természetesen leszármazott.³⁾ E titkos⁴⁾ vagy kisebb kancelláriában szerkesztették és onnét adták ki a királyi udvarból kelt bírósági iratokat; annak tehát, ki annak élén állott, a jogban különösen jártas egyénnek kellett lennie. Így történhetett, hogy már a XIV. század végéig a kápolna ispánságot a titkos kancellárságtól különválasztották,⁵⁾ sőt előfordult, hogy annak kezelését világi egyénre bízta; 1405. és 1423. közötti időben Perényi Imre egykori főpohárnok és Palóczy Mátyus és Imre diósgyőri várnagyok működnek mint titkos kancellárok.⁶⁾ Utánuk azonban ismét egyházi férfakkal töltik be ez állást. Midőn 1464-ben a fő és a titkos kancellárság egyesítetnek, e kancellária élére a személynök jut és ezóta annak állandó és kizárólagos neve a kisebb királyi kancellária.⁷⁾

A kisebb királyi kancelláriában, mióta az véglegesen megalakult, a főszerepet az ország rendes bíráinak ítélőmes-

---

²⁾ 1320. júl. 2-án kelt pápai oklevélben említettik: »Chanadinus praepositus ecclesiae Varadiensis, secretarius cancellarius et comes capellae.« *Knausz*: Monum. II. 778.; más példa 1321-ből Theiner I. 467. 1. és v. ö. Wenzel IX. 387. jegyz.

³⁾ Nagy Lajos (Wissegr. vigil. f. Purif. Virg. Gl.) János küllői főesperest jutalmazza a szolgálatokért, melyeket »sub cancellaria nostra majori« szerzett. Orsz. levélt.

⁴⁾ Zsigmond egy 1429-iki parancsában Kassa városához előfordul: »magistri Ladislai secretae nostrae cancellariae notarii.« Kassa város levélt. 163. szám. Kőrölből egyidejűleg (1433.) Fabianus maioris cancellariae . . . prothonotarius. Múzeumi irattár.

⁵⁾ V. ö. A királyi személyes jelenléti bíróságról irt többször idézett értekezésem 14. l., 5. jegyz.

⁶⁾ Az előbbi 1405—1412., utóbbi 1419—1423. között.

⁷⁾ Már 1433-ban irnak »minoris cancellariae conservator«-ról. Turul IX. köt. 87. l.

terei, a protonotariusok vitték, kik ott egy jelentékeny jegyzői karral⁸⁾ és külön levéltárossal (conservator)⁹⁾ rendelkeztek és kezelték ott a birói pecsétet s szerkesztették az ezek alatt kibocsájtandó okleveleket.

A kisebb királyi kancellária birósági kiadványainak díjait már az 1435-ik nagyobbik végzemény XI. cikkelye szabályozta. Később ezt újból eszközölték az 1486. LXXVI. és 1492. XCVIII. t.-cz.-ek.

Maradtak azonban még mindig oly igazságügyi kiadványok is, mely továbbra is a nagyobb kancellária útján és annak pecsétjei alatt keltek, és ezek olyanok voltak, melyek a király legsajátabb birói hatalmából folytak, különösen az őt megillető méltányossági jog gyakorlására vonatkoztak, miért is a törvények a nagyobb kancellária részéről igazságügyiekben is követelhető díjakról szólanak.¹⁰⁾

8. §.

A királyi kuria lovagi becsületbirósága.

I. Azokon a bíróságokon kívül, melyek a királyi kuriában országos igazságszolgáltatást voltak hivatva kifejezni, volt ott még egy kivételes bíróság, melynek kezdetben nem országos, hanem csupán udvari jelentősége volt és csak később vett fel némi országos jelleget. Ez az ú. n. *curia militaris*.

Nevét e bíróság attól az elemtől vette, melynek eredetileg szolgált, t. i. a királyi udvarban vitézi vagy mint nyugaton mondták volna, lovagi diszszolgálatot tevő elemtől, melylyel okmányainkban »aulae regiae milites« név alatt

⁸⁾ Ilyenek gyakran említvék, például: Károlyi III. 34.; Kovachich: Vestigia Comit. 439. v. Orsz. levélt. 26,347., hol egyszerre három ily jegyzőt említene.

⁹⁾ Lásd a megelőző jegyzetet. 1503-ban II. Ulászló egyik ítéletlevelében előfordul Felsőbárczai János egri kanonok, mint »conservator minoris cancellariae nostrae.« Mariássy levélt. Múzeum.

¹⁰⁾ U. m. az 1435-iki nagyobbik végzemény XII. és 1492. XCIX. t.-cz.-ek.

a XIV. és XV. századokban oly sűrűen találkozunk.¹⁾ Ez udvari vitézi osztály, melyet már a későbbi Árpád-korszak okmányai is említene,²⁾ az Anjou-királyok udvarában vált tekintélyessé. Ott ugyanis a nyugati lovagi élet szelleme, intézményei és formái sokkal nagyobb mértékben, mint azelőtt, érvényesülvén, ez udvari vitézi osztálynak szigorúan kellett követnie a lovagi viselkedés szabályait, hogy ezzel a királyi udvar diszét emelje és saját becsületét minden folttól menten tartsa. Személyére és becsületére ejtett bármely gyalázatot tehát az ily vitéz megtorlatlanul nem hagyhatott, és miután a magánbajra való kihívás hazánkban sokáig nem divott, az ellenfelet elégtételre biróilag szorítani kellett. Így vált szükségessé a királyi udvarban a vitézi vagy lovagi bíróság, melyet vagy a király személyesen tartott, vagy pedig helyette az, ki az udvarnak, e szó szoros értelmében, élén állott, t. i. az *udvar ispánja* (*comes curiae*).

Az udvari ispánság nem volt egy egészen különálló udvari tisztség, hanem fennállásának egész ideje alatt az országbírói méltóságnak maradt függeléke. Külső kifejezése az országbíró ez állásának a »comes« cím, mely 1325-től fogva, midőn azt mint első Köcski Sándor országbíró viselte,³⁾ a vegyes házakbeli királyok egész korszaka alatt ⁴⁾ az országbíró nevét megelőzi, mind saját kiadványaiban és pecsétjén,⁵⁾

---

¹⁾ A Jagello-korszakban azonban már nem szerepelnek. Az előbbi korra nézve példák: Kubinyi: Monum. II. 129.; Sopronm. Okl. I. 162. Temesm. Okl. I. 514.; Barsm. Okl. 89. l. stb.

²⁾ IV. László egyik 1273-iki oklevelében előfordul: »magister Jacobus filius Pauli, aulae nostrae miles.« Hazai Okm. VI. 190.

³⁾ Anjouk. Okm. II. 177., hol 1325-ben írják: »Nos comes Alexander judex curiae D. Regis«; elődje, Lampert országbíró 1324-ben még csak: »Nos magister Lampertus judex curiae D. Regis et comes Chana-diensis« címezi magát. U. o. 113. l. és v. ö. még Zichy I. 239. l. Az Árpád-korszakban ugyan gyakran viseli az országbíró is, mint akkor még más tisztségviselők is a comes címet, de akkor annak értelme más volt.

⁴⁾ Sőt még azután is. Példa erre, hogy 1539-ben »Nos Comes Gregorius Pesthyeny de Marthonos Judex curiae Regiae Majestatis« ad ki oklevelet.

⁵⁾ Lásd Rozgonyi Simon országbíró teljesen ép pecsétjét egy

mind a hozzá intézett iratokban,⁶⁾ sőt még a királyi kiváltságok záradékaiban is,⁷⁾ minden más méltóságtól őt megkülönböztetve.⁸⁾ Ép azért Mátyás király egyik 1467-ki oklevelében az országbíró birói pecsétjét oly hiteles pecsétnek mondja, melylyel az úgyis mint udvarispán, úgyis mint országbíró él.⁹⁾

Később azonban, midőn az e bíróság elé vonható perek szaporodtak, nem mindig az országbíró tartotta azt, hanem az, kit a király azzal megbízott, legtöbbször az udvarmester (*magister curiae*).¹⁰⁾

II. A *curia militaris*-nak I. Károly király uralkodása alatt megalakulásával a királyi kuriában létesült egy bíróság, mely a személyes becsületet érintő ügyekben ítél. Csak természetes, hogy időfolytán nemcsak az udvarhoz szorosabb értelemben tartozók fordultak az ily ügyekben hozzája, hanem más előkelők és vitézek is, kik ha hasonló esetben rendes bírósági úton kellő elégtételt nem reménylhettek, nehogy udvarképességük veszélyeztessék, kérhették a királytól, hogy azt az ő udvarában a *curia militaris* módjára (*more curiae militaris*) intézhessék el. Ezzel e bíróság a királyi udvart meghaladó jelentőséget nyert.

1412-iki kiadványon e körirattal: »*Sigillum comitis Simonis de Rozgon Judicis Curiae R. Maj.*« Kapy levélt. Múzeum.

⁶⁾ Hazai Okm. IV. 264. és 406. v. Hazai V. 306.

⁷⁾ Hazai Okm. IV. 434. — Az 1495-iki végzemény záradékában áll: »*Comite Petro Gereb de Wyngarth Judice Curiae nostrae.*«

⁸⁾ Azért 1504-ben Péter országbíró, ki bazini és szentgyörgyi gróf volt, hivatalos irataiban kettős comes-nek írja magát, ú. m. »*Comes Petrus Comes de S. Georg. et de Bozyn Judex Curiae.*« Orsz. levélt. N. R. A. 1527. 14.

⁹⁾ Mátyás király 1467. (*Budae Sabb. pr. a. f. b. Urbani papae*) megerősíti Palóczy László országbíró egyik oklevelét, melyet az »*sub sigillo suo novo authentico, quo ut comes et judex utitur*« kiállított. Orsz. levélt. N. R. A. 1527. 14.

¹⁰⁾ 1513-ban II. Ulászló Dubraviczky Mihályhoz egy becsületsértési ügyben intézett parancslevelében (*litterae praeceptoriae*) írja: »*non una vice, sed saepius requisitus fueris ut coram fideli noster Magnifico Moyse Buzlay de Gergellaka magistro curiae nostrae, quem nos in hac causa juxta consuetudinem eiusdem curiae nostrae inter Te et ipsum exponen-tem judicem deputaveramus, juri stare debeas.*« Orsz. levélt. 22,396.

Idővel nemcsak a személyes becsületet egyenesen sértő tettekért lehetett ez eljáráshoz folyamodni, hanem ha valaki nem csupán hitével (*sub fide*), mint az már régente szokásban volt,¹¹⁾ hanem becsületével és emberségével is felvállalt kötelezettséget¹²⁾ vagy tett ígéretet, például az ily módon felajánlott menedéket, megszegte vagy elmulasztotta,¹³⁾ ezeket mint becsületbe vágó (*in factum honoris*) ügyeket a curia militaris elé lehetett vinni. Sőt, mint ezt Mátyás és II. Ulászló törvényei¹⁴⁾ rendelik, a titokban végzett utonállás, a tanúk nélkül felvett kölcsön eltagadása, másra bízott fontos titok megsértése is a curia militaris elé tartozó ügyek voltak. Az ily ügyekben a sértett a rendes bíróság előtt is keresetelt elégtételt, például szóval vagy tettel elkövetett becsületsértés miatt a megyénél, de a sértő, ha őt a lovagi bíróság elé idézték, ezt a rendes birói útra való hivatkozással el nem kerülhette.¹⁵⁾ Tiltva volt azonban oly ügyeket, melyeket a királyi kuriában rendes peres eljárás útján szoktak volt elintézni, becsületperekké átalakítani.¹⁶⁾

¹¹⁾ Péld. 1424-ből. Temesm. Okl. I. 580.

¹²⁾ Példája »*sub fide schristiana, honore et humanitate*« tett ígéretnek 1462-ből. Orsz. levélt. 15,767. És 1525-ben Dóczy Ferencz Székely János esztergami prépostot a curia militaris elé vonja, mivel valamely fizetést, melyet bizonyos napra »*fide mea christiana, honore et humanitate mediante, sub forma etiam Camerae Apostolicae bene mihi cognita et ad punctum declarata*« ígért. Alperes prépost meg nem jelenván, elítéltetett. Orsz. levéltár. 24,103. Jellemzi a kort, hogy a prépost javadalmát e miatt veszítvén, nyomban reá Dóczy Ferencz azt testvére, János, számára kérte, mit a király teljesített is. Orsz. levélt. 24,109. Egy más ide tartozó példa u. o. 23,063. sz. a.

¹³⁾ V. ö. e bíróság szabályait a törvénytár függelékei között.

¹⁴⁾ 1486. XVIII. és 1492. XXXVII. t.-cz.

¹⁵⁾ 1513-ban Dubraviczky Mihály, kit Dóczy Ferencz kamarás kérelmére e bíróság elé idéztek, élt e kifogással, állítván, hogy az ország szokása szerint Zólyommegye sedriá-ját, hol a meggyalázás történt, kell őt beperelni. A király erre, hivatkozással arra, hogy »*causa ista non juxta consuetudinem regni istius nostri, verum secundum morem curiae nostrae regiae revidi, decidi et determinari debet*« őt újból idézteti és az eljárás a curia militaris módjára meg is történt. Orsz. levélt. 22,396. 22,431. l.

¹⁶⁾ »*Item de coetero causae in curia regia cum processu solito*

III. A curia militaris eljárásának csak igen kevés emléke maradt reánk. Szabályait összeállítva a magyar törvénytár függelékei között találjuk, és nagyjában e feljegyzéssel egyértelműen adja azokat elő a Quadripartitum a III. rész IX. és X. címeiben. Jó részét e szabályoknak egyéb emlékeink is igazolják.¹⁷⁾

A curia militaris elé mindig a király nevében idéztek, kinek idézési parancslevelét a kiküldött hiteles emberek az illető félnek személyesen kézbesítették és őt egyszersmind királyi szóval intették, hogy a kitűzött határnapon a király színe előtt, bárhol tartózkodjék is, okvetlenül megjelenjen, mert elmaradása esetében is elfognak járni, amint azt a curia militaris rendje megkívánja.¹⁸⁾ Az idézés mindig határozott napra szólott¹⁹⁾ és nem a rendes kuriai határidőkre; az idézett fél pedig személyes megjelenésre volt kötelezve.²⁰⁾ Nem volt ugyan eltiltva, hogy prókátor kíséretében jelenjen meg, de személyes jelenlétét a bíróság előtt okvetlenül megkövetelték.²¹⁾ Elmaradását bármelyik félnek becsületvesztéssel sújtották, mit orvosolni csak királyi kegyelem útján nyert perújítás útján lehetett, feltéve, hogy az elmaradásra őt szükségképp kényszerített körülményeket bizonyíthatta.²²⁾

A bíróság esetről-esetre alakult meg, azt az ország-bíró, vagy az, ki őt királyi meghagyásból helyettesítette, tar-

---

regni hactenus tractari consvetae in causam honoris non convertantur« rendeli az 1525. XXX. t.-cz. Kovachich: Suppl. III. 41.

¹⁷⁾ Az országos levéltárban van a XVI. század első feléből való hason értelmű feljegyzés Orsz. levélt. 24,404. — A törvénytár e szabályokat ily cím alatt közli: »Observationes processus causarum militaris curiae regiae in facto honoris usu receptae.«

¹⁸⁾ 1525. márcz. 21-én Korlátkőy Péter kérelmére, mivel »in partibus residentiae suae in diminutionem honoris ipsius exponentis egisset, ac honorem eiusdem tum verbis, tum actibus offendere non dubitasset.« II. Lajos idézi Czobor Gáspárt »litterae exhibitoriae, praeceptoriae admonitoriae et certificatoriae« alapján. Orsz. levélt. 24,098.

¹⁹⁾ Például a megelőzőtt esetben az idézési parancs felmutatásától számított 10-ed napra. Egy más esetben 15-öd napra. Orsz. levélt. 23,063. sz.

²⁰⁾ Az ép hivatolt idézések is személyes megjelenésre szólottak.

²¹⁾ Az »observationes« 2. pontja.

²²⁾ U. o. 2. pont.

totta, majd az udvarhoz tartozókkal (aulici) és oda meghívott megbízható egyénekkal,²³⁾ majd oda kirendelt ítélőmesterek és országos nemesekkel.²⁴⁾

A bíróság előtt megjelent felek a perbe bocsátkozás előtt egyezkedhettek.²⁵⁾ Felperes egyszer emelt panaszát vagy annak egyes részleteit nem vonhatta vissza, sem nem módosíthatta, valamint alperes sem feleletét, de a perben felmutatott okmányok mását kérhette.²⁶⁾ Oly esetben, midőn a pert becstelenítő és meggyalázó szavak miatt indították, ha alperes azokat maga részéről tagadta, a per leszállt;²⁷⁾ minden más esetben bizonyításra volt szükség. Bizonyítási eszköz, ha nem is az egyedüli, de minden esetre a fő, a bajvívás volt. Ezt pedig mindig a bíróság rendelte el saját hatásköréből, nem pedig valamelyik fél kihívása alapján.²⁸⁾ Akár a bajban, akár másképp a perben elbukott felet becstelenség érte.²⁹⁾ Emberi becsületét veszítve az elítélt, csak úgy mint a hit-szegő, jogi cselekvőképességét veszítette, sőt a Hármaskönyv szerint, az emberek társaságából kirekesztve, fedetlen fővel, mezitláb és kenderzsineggel összetartott ruházatban kellett ezentúl járnia.³⁰⁾ E büntetésen, a makacsságban való elítéléstől eltekintve, még a királyi kegyelem sem változtathatott.³¹⁾

²³⁾ Például 1513-ban »aulici et probi viri« voltak a bírótársak. Orsz. levélt. 22,431. sz.

²⁴⁾ Így 1525-ben Sárkány Ambrus országbíró írja, hogy ő Dóczy Ferencznek Székely János prépost elleni perében ítél: »una cum nonnullis Dominis ac magistris protonotariis, regnique nobilibus hic Budae constitutis.« Orsz. levélt. 24,103.

²⁵⁾ Observationes 3. pont. Természetesen még inkább történhetett ez az idézés és a megjelenés közé esett időben. Ilyennek királyi engedéllyel példája 1519. márcz. 29-ről. Kisfaludy levélt. Múzeum.

²⁶⁾ Observationes 6. pont.

²⁷⁾ U. o. 10. pont.

²⁸⁾ U. o. 8. és 9. pontok.

²⁹⁾ Hármaskönyv II. r. 30. cz. és lásd Orsz. levélt. 24,404.

³⁰⁾ Observationes 5. és 11. pontok.

³¹⁾ U. o. 12. pont.

III. FEJEZET.

A nemesség vidéki bíróságai.

1. §.

Nádor.

I. A nádorispánnak a kuriaitól egészen különálló bíraskodása, amint azt az arany-bullában formulázva találjuk,¹⁾ I. Károly uralkodása végéig tartott. Ez alatt a nádor, ha nem járt körül a megyékben, azoknak bírósági közgyűléseit (congregationes generales), vagy, mint azt később még mondták, köztörvényszéket (generalia judicia) tartva, saját kuriájában ítelt, vagy személyesen vagy pedig alnádorai által. Az egész említett korszak alatt ugyanis a nádor két alnádorral rendelkezett, kiknek egyike állandóan Budán bíraskodott,²⁾ míg a másik a nádornak valamely birtokán, nevezetesen 1323-tól egész 1342-ig, mely idő alatt a nádori széken egymásután három Drugeth következett,³⁾ azoknak valamelyik birtokán, Vizsolyon⁴⁾ vagy Újfalun.⁵⁾ 1342-től fogva azonban a nádor, ha congregatió kívül ítél, azt már kizárólag a királyi kuriában teszi,⁶⁾ és alnádora, a milyen ezentúl rendszerint csak egy van,⁷⁾ és protonotarius is állandóan ott

¹⁾ 1222. VIII. t.-cz.

²⁾ »Vicejudex D. Palatini Budae residens« írja ő magát bíraskodási irataiban. Zichy I. 238. és 242.; Anjouk. Okm. III. 11. Úgy látszik, már IV. Béla óta volt ez így. V. ö. Pest kiváltsága 10. pontját. Endlicher: Monum. 467., 1272-ben: »Vicepalatinus in Pesth residens.« Wenzel VIII. 394. V. ö. még Hazai Okm. VIII. 383.

³⁾ Ú. m. Drugeth Fülöp, János és Vilmos.

⁴⁾ Például: Fejér VIII. 2., 671.; VIII. 4., 421—425. vagy Hazai Okl. 206. l.

⁵⁾ Tudniillik Drugeth János nádorsága alatt. Anjouk. III. 58.

⁶⁾ Tehát Visegrádon, később Budán. Természetesen kivételt alkotott, ha a nádor királyi kiküldetésben járt el. Hogy ezt megelőzőleg a nádor kivételesen a kuriában is, ha t. i. ott ép tartózkodott, ítelt, erre példa 1338-ból. Anjouk. Okm. III. 462.

⁷⁾ Hogy kivételesen később is két alnádor volt, ezt mutatja Palóczy Mátyus nádor 1435-iki rendelete, mely: »Nobilibus viris, Joh. de

vannak; szóval biráskodása a királyi kuria biráskodásának egyik ágává lesz. Mind a mellett a nádor, ha nincs is már külön kuriája, mégis még sokáig, mondhatni Zsigmond uralkodása végéig, biráskodását túlnyomóan a királyi kurián kívül gyakorolja, t. i. a nádori közgyűléseken, csakhogy ezek is a királyi kuriához közelebbi viszonyzatba jutnak.

Lássuk előbb a nádori biráskodás szerepét a vidéki congregatiókon és azután a királyi kuriában.

II. A nádor vagy a király különös megbízásából valamely más előkelő királyi tisztviselő által hirdetett vidéki bírósági közgyűlések (congregationes generales) megtartásának emlékeivel ugyan már a XIII. században is találkozunk,⁸⁾ de részletesebben felőlük tájékozva csak I. Károly uralkodása második felétől,⁹⁾ különösen pedig Nagy Lajos uralkodásától fogva vagyunk.

E bírósági közgyűlések megtartása e korszakban a nádor tisztéhez tartozott ugyan, de ő is azokat királyi meghagyásból tartja,¹⁰⁾ amint azt e közgyűlésekről kelt levelekben a nádorok gyakran fel is említik,¹¹⁾ különösen mindig, ha azokon levelesítettek.¹²⁾ Az ily közgyűléseken tehát közvetlen királyi tekintéllyel menvén véghez a biráskodás, nem egy ízben azokat a király személyesen is tartotta, mint Zsigmond király 1426-ban Pozsony és 1429-ben Sopronmegyék-

---

Kallo et Lad. de Agard vicepalatinis nobis sincere honorandis» szól. Kállay levélt. Múzeum.

⁸⁾ Wenzel: IX. 39.; Fejér V. 2., 477.; Hazai Okm. V. 64.; Zichy I. 89.; Wenzel XII. 635. stb.

⁹⁾ T. i. az 1320. körül a nádori székbe jutott Debreczeni Dózsától fogva.

¹⁰⁾ Legalább az Árpádok után. Előbb talán a nélkül is tarthatta legalább 1288-ban János nádor és soproni ispán írja, hogy ő Vasmegyének Sárvárt tartott közgyűlést »de voluntate omnium nobilium et aliorum cuiuslibet conditionis hominum comitatus castriferrei.« Hazai Okm. VII. 206—208.

¹¹⁾ »Tam de mandato vestro regio, quam ex ordinarii officii mei Palatinatus debito«, írják 1341. Anjouk. Okm. IV. 132.; vagy 1408-ban: »sua regia auctoritate munitum, nostrique Palatinatus officio debito requirente.« Zalam. Okl. II. 335.

¹²⁾ V. ö. Zalam. Okl. II. 335.

nek,¹³⁾ vagy 1467-ben Mátyás király Pest és Pilismegyékek ;¹⁴⁾ vagy a király azok megtartásával, személyét helyettesítőleg,¹⁵⁾ bárkit megbizhatott, amint gyakran az országbirót,¹⁶⁾ a tárnokmestert,¹⁷⁾ vagy valamely más udvari méltóságot vagy főispánokat,¹⁸⁾ különösen az illető megye saját főispánját¹⁹⁾ látjuk királyi meghagyásból ily közgyűléseken elnökölni. A nádort e tisztségekben néha alnádora helyettesítette.²⁰⁾

Régekte ily bírósági közgyűléseket egy-egy nagyobb, néha 5—7 megyére is kiterjeszkedő vidék számára is tartottak, később azonban mindig csak két, vagy kivételesen csupán egy megyebeli voltak ily közgyűléseken jelen. Hogy mely megyék kapcsolandók e célból össze, erre nézve idővel szokás fejlődött, úgy hogy például Pozsony és Mosony, Nyitra és Trencsén, Szabolcs és Bereg, Szathmár és Ugocsa, Abauj és Sáros, Győr és Komárom, Hont és Nógrád megyéknek²¹⁾ ez intézmény fennállásának egész ideje alatt csaknem mindig közös ily congregatiók voltak.²²⁾

A közgyűlés megtartását annak szokásos kihirdetése (proclamatio) kellett hogy megelőzze. Ez, legalább később, az érdekelt megyékhez intézett királyi levéllel történt,²³⁾ milyenek példáit Zsigmond király korából ismerjük. A király abban előadván a megtartandó közgyűlés célját, az érdekelt

¹³⁾ Orsz. levélt. N. R. A. 1701. 4. és Sopronm. Okl. II. 133. Sőt 1428-ban a mihályi kerület közönségének is. Akad. történett. értek. V. 3., 29. l.

¹⁴⁾ Teleky : Hunyadi XI. 258. l.

¹⁵⁾ »Vice regiae personae« Anjouk. II. 329. vagy »in persona Ludovici D. Gr. Regis Hungariae.« Zichy II. 245.

¹⁶⁾ Fejér X. 7., 180. és X. 4., 794.

¹⁷⁾ Anjouk. II. 329.; Sztáray Okl. I. 57.

¹⁸⁾ Zichy V. 452—455. és 606.

¹⁹⁾ Anjouk. IV. 485. és 501—502.; Zichy II. 252.

²⁰⁾ Anjouk. III. 190.; Károlyi I. 541. v. példák 1347. és 49-ből. Múzeumi Okirattár.

²¹⁾ Zichy II. 263—266.; u. o. 266. és 347. Károlyi I. 188—190.; Zichy III. 384.; Hazai Okm. III. 184.; Zichy III. 301. stb.

²²⁾ Hacsak nem tartották azt az illető megyéknek külön-külön.

²³⁾ Ennek egyik legrégibb említése 1346-ból, midőn Miklós nádor Nyitra- és Trencsénmegyékek Tapolcsány mellett tartott közgyűléséről írja : »vigore litterarum regalum proclamata«. Fejér IX. 1., 414.

megyét vagy megyéket felszólítja, hogy a nádor, vagy a közgyűlés kirendelt elnöke által kijelendő helyen és időben okvetlenül megjelenjenek, ott szokásos módon közreműködjenek és annak ítéletének csak úgy mint a királyénak magokat alá vessék.²⁴⁾

Helye a nádori közgyűléseknek az érdekelt megyék egyikének e célra alkalmas és erre tehát rendesen is használt helysége határa volt, valamely nagyobb helység szomszédságában elterülő mezőség. Ily alkalommal nagyobb embertömegnek több napon át a helység határában táborozása és az annak teljesítendő szolgáltatások súlyos terheket róttak annak lakosságára, miért is előfordult, hogy egyes helységek urai a királytól ez irányban mentességet kértek és nyertek, mint például 1351-ben a Nagymihályiak szathmármegyei gelényesi birtokuk számára.²⁵⁾ Ami pedig a nádori közgyűlés megtartásának idejét illeti, az mindig valamely ünnepet megelőző vagy követő hétfőre lett kihirdetve²⁶⁾ és

²⁴⁾ 1388. (Budae f. 5. pr. p. Quind. f. Pascae) írja Zsigmond király Verőczemegyének: »Cum nos pro extirpandis et exterminandis furibus, latronibus et cunctis aliis nocivis hominibus, qui in dicto Comitatu multiplicati fore asseruntur de praesenti et cuilibet quaerulanti condigna justitia impendenda Magn. viro Nic. de Gara Bano Machoviensi et inter coeteros comitatus Comiti dicti Comitatus in ipso comitatu congregationem celebrari commisserimus generalem, fidelitati vestrae firmiter edicimus, quatenus ad locum consuetum et diem ac terminum per ipsum D. Nicol. Banum vel Vicecomitem eiusdem comitatus, praesentibus magistris N. N. homine nostro ad hoc specialiter deputato et testimonio capituli Boznensis . . . vobis praefigendum universi vestrum universaliter et singuli singulariter in unum convenire et huiusmodi congregationi interesse, juratosque assessores eligere, universosque malefactores et quoslibet nocivos dicti comitatus homines eidem D. Bano vel dicto suo Vicecomiti extradare, iudicioque et iudicatu eiusdem parere et obedire, universaque iudicia seu birsagia in nobiles et quoslibet dicti Comitatus homines in ipsa generali congregatione aggreganda et alia solita iura sibi extradare et administrari facere debeatis ex integro.« Orsz. levélt. N. R. A. 1530. 6. Egy más példa 1409-ből u. o. Acta publica; vagy 1435-ből. Kállay levélt. Múzeum.

²⁵⁾ V. ö. Stáray Okl. I. 224. és 226. l. — Szathmármegye ezután közgyűléseit Majtény, majd Csenger mellett tartotta.

²⁶⁾ Minden nádori közgyűlés f. 2. pr. a. v. p. f. N. N. veszi kezdetét, csak ha hétfőre ünnep esett, az azután következő köznapon.

tartott rendszerint egy héten át,²⁷⁾ és csak később, midőn ily gyűléseket már ritkábban tartottak, vagy pedig az ügyek sokasága azt úgy kívánta, hosszabb ideig is.

A nádori közgyűléseken a megyei közönséghez tartozóknak²⁸⁾ birság terhe alatt megjenniök kellett, ha csak nem voltak kiváltságilag ez alól mentesítve.²⁹⁾ Megjelenhettek ott nemcsak férfiak, hanem birtokos nők is, ha pert emelni akartak.³⁰⁾ Jelen lenni különösen tartoztak az alispánok és szolgabírák, továbbá mindenik ott résztvevő megye részéről ennek sedriáján,³¹⁾ vagy a közgyűlés színhelyén ez alkalomra választott tizenkét nemes, kik ott felesketve a nádor mellett a birótársi tisztelet teljesítették.³²⁾ A nádornak ebbeli működése

²⁷⁾ A nádori levelek az ily congregatióról legkésőbb 6-o die congregationis kelnek. És különösen, ha a nádor az egész országban tartott ily congregatiókat, azok megtartása között egy hét fekszik. Péld. 1364-ben Konth nádor szept. 2-án Szathmár és Ugocsának, szept. 9-én Szabolcs és Bereghnek; július 15-én Keve és Torontálnak, július 22-én pedig Krassónak tartott közgyűlést.

²⁸⁾ Hogy kik értendők ezek alatt, ez a vármegyék fejlődési korszakaiban eltért. Később hova-tovább csak a nemességet értették ez alatt. Előbb másokat is beleértettek. V. ö. Fejér V. 2., 477. és Hazai V. 64.

²⁹⁾ Mint például az esztergami érsekségnek (Knauz: Monum. L. 475. és lásd u. o. a 2 jegyzetet) vagy a kalocsai érsekségnek népe. Fejér X. 4., 755.

³⁰⁾ Gara Miklós nádor 1381-ben Pozsony és Mosonmegyéknek congregatiót tartva, írja, hogy azon egy asszony és több leány »filiae eiusdem Miko de medio aliorum personaliter exurgendo proposuerunt eo modo.« Orsz. levélt. 359., 36.

³¹⁾ Például Zsigmond 1409-ben Rozgonyi Simon országbíróval Zemplén- és Ungmegyéknek közgyűlést tartatván, rendeli: Ideo fidelitati Universitatis vestrae et cuilibet vestrum firmo nostro regio sub edicto districtae praecipimus et mandamus, quatenus statim visis praesentibus universahiter et generaliter per modum proclamatae congregationis in sedem vestram judicariam conveniendo vestri de medio juratos assessores instituere debeatis. Orsz. levélt.

³²⁾ Konth nádor 1349-ben Szabolcs- és Bereghmegyéknek tartott congregatiója alkalmával Kárászon »ab universitate nobilium dictorum comitatum de quolibet comitatu 12 rectos et conscientiosos nobiles pro juratis assessoribus, prout Regni Hungariae approbata consuetudo requirit, pro communi justitia nobis petivissemus assignare. Kállay levélt. Múzeum. V. ö. még Anjouk. IV. 132.; Fejér IX. 1., 46.; u. o. X. 4., 571.; Zichy IV. 467—72.

désénél még jegyzője³³⁾ és a király által melléje rendelt királyi ember és a fehérvári káptalan kiküldötte³⁴⁾ segédkeztek, kik utóbbiak a közgyűlés alkalmával felmerült esetekben a nádori ember kíséretében jártak el.³⁵⁾ Közkiáltókat, kikre a közgyűléseken szükség volt, az érdekelt megye vagy megyék voltak kötelesek kirendelni, mely szolgálat egyes vármegyei (várnépbeli) falvak lakosait ivadékról ivadékra terhelte.³⁶⁾ A nádor elszállásolása és kísérete eltartásáról a közgyűlés tartamára az érdekelt megyék gondoskodtak, a szükséges élelmi szereket (victualia), vagy e helyett költségpénzt (collecta) szolgáltatva.³⁷⁾ Úgy látszik, hogy e szolgáltatásokat és azok megváltását már I. Károly alatt egyes megyékre nézve szabályozták, vagy legalább is azokra nézve megállapodott szokás jött létre³⁸⁾

A nádori congregatiók feladatául az azok megtartását elrendelő királyi levelekben, valamint a nádoroknak ily congregatiókról kiadott irataikban első sorban az orvosok s latrok és más gonosztevők kiirtását jelelik meg, másod sorban pedig

³³⁾ Ki pecsétjét kezelte és a congregatióról kelt kiadványokat fogalmazta.

³⁴⁾ Zalam. Okl. II. 361.; Kubinyi II. 357. Valószínűleg ezzel állott kapcsolatban, hogy a székesfehérvári káptalan, később is mint hiteles hely mindenütt az országban eljárhatott.

³⁵⁾ Sopronm. Okl. I. 294.; Zichy III. 400.; Hazai Okm. IV. 141. és 1381-ből Orsz. levélt. N. R. A. 359., 36.

³⁶⁾ Például a nógrádmegyei Ső lakosait. Fejér IX. 4., 493. — 1349-ben Kont nádor Hevesújvármegyének az Eger vize mellékén tartott congregatió inquisitióval állapítja meg, hogy az ott megnevezettek, »semper et ab antiquo, cuius memoria non extaret, servitia castrensium — különösen — clamorosa servitia in congregationibus Palatinatus fieri solita exhibuisse.« Orsz. levélt. N. R. A. 639., 6. — És az 1349-iki pozsonyi nádori congregatió Konth nádor »servitores seu populos castri ipsius comitatus Poseniensis ad proclamationes et promulgationes in congregationibus Palatinatus necessario faciendas, conditionario jure astrictos juxta Regni consuetudinem nobis petivissemus assignari. Orsz. levélt. N. R. A. 359., 37.

³⁷⁾ Például Győr- és Komárommegyék a nádornak ily közgyűlések alkalmával victualiak és egyéb jövedelmek fejében 50 márkát fizettek. Hazai Okm. II. 192—193. — Ez alól való mentességet is adtak vagy biztosítottak. V. ö. Fejér X. 4., 757.

³⁸⁾ Fejér IX. 2., 56.

a közbíráskodást és a királyi jogok kikeresését és fogantatását.³⁹⁾ Ez utóbbinak érdekében a nádori congregatióhoz a király külön prókátort rendelt ki, még pedig ha ily congregatiók általános tartása az országban elrendeltetett, azokhoz országosan.⁴⁰⁾

Az ily nádori congregatiókon tehát nemcsak bűnügyekben ítélték, vagy nyilvános gonosztevőket levelesítettek,⁴¹⁾ hanem azokon hatalmaskodások és birtokjogok kiderítése és védelme érdekében tudományvételek, eltiltások és óvások történtek, és felmutatott okmányokat hitelesen átírtak.⁴²⁾ Különösen pedig kiderítették ott földeknek királyi vagy várbirtoki minőségét,⁴³⁾ vagy megállapítottak vámhelyeket, utak irányát,⁴⁴⁾ vámszedési jogokat,⁴⁵⁾ rendi állapotokat,⁴⁶⁾ teljesítendő közszolgáltatásokat, és hasonlókat. Azonkívül az ily nádori közgyűléseken hatalmaskodási ügy mint birtokperekben ítélték, bajra⁴⁷⁾ úgy mint esküre,⁴⁸⁾ mely utóbbit nem ritkán a

³⁹⁾ A fentebb idézett 1349-iki hevesi congregatióról írják, hogy az »pro compescendis furibus, latronibus ac quibuslibet malefactoribus, necnon pro impendenda justitia quibuslibet quaerulantibus ac requirendis iuribus regalibus«-t tartatott.

⁴⁰⁾ Ily »specialis procurator et syndicus generalis D. Regis«-ként szerepelt 1369-ban János, Vesszős fia. Zichy III. 384.; vagy 1429-ben Raven Miklós. Hazai Okm. I. 321. V. ö. még Fejér IX. 3., 675., hol ily kiküldetésről »per totum ambitum regni Hungariae celebrandis (congregationibus)« van szó. És v. ö. még Sopronm. Okl. I. 294.

⁴¹⁾ Fejér IX. 7., 428.

⁴²⁾ Fejér IX. 7., 125. és 332.; Anjou III. 377.; u. o. IV. 106., 107.

⁴³⁾ Például 1372-ben Zalamegyének tartott nádori congregatió, hová »Johannes filius Thomae de Segvár, procurator et syndicus regiae Majestatis generalis« volt a királyi jogok keresésére kiküldve, ez Egyházasközpontot, mint »terra castrensis et hominum proclamatorum« követte. Orsz. levélt. N. R. A. 12., 78.

⁴⁴⁾ Fejér IX. 2., 118. és u. o. 6., 659.

⁴⁵⁾ Pilisi Apátság. Okl. 345—349. és v. ö. Zsigmond király VI. végzem. XXII. és XXIII. t.-cz.

⁴⁶⁾ Például 1328-ban Gömörmegyének tartott nádori congregatió felmutatott okmány alapján Vály Gergely nemességét megállapítják. Danch levélt. Múzeum. V. ö. még Fejér: X. 4., 575.

⁴⁷⁾ Fejér: IX. 1., 547.; Zalam. Okl. I. 224.

⁴⁸⁾ Fejér: IX. 5., 527.; u. o. X. 6., 238—240.

gyűlés színhelyén berendezett nádori kápolnában tették le⁴⁹⁾ és hoztak az eredményhez képest végítéletet s eszközöltek osztályt, iktatást vagy más végrehajtási cselekvényeket.⁵⁰⁾ Csupán oly ügyek, melyek a birtokban lappangó királyi jogokat érintették, nem voltak a nádor által ily gyűlésen eldönthetők, hanem azokban a királyi kuriában a főpapok és bárókkal kellett határozni.⁵¹⁾ Ha pedig az ily congregatió felvett ügyet nyomban elintézni nem lehetett, azt elhalasztották régebben a nádor kuriájába,⁵²⁾ később pedig a királyi kuriába,⁵³⁾ ha majd a nádor ott jelen lesz, vagy pedig valamely legközelebb tartandó nádori congregatióra.⁵⁴⁾

III. A nádori közgyűlések fénykora a XIV. századra és XV-iknek első felére esik. Jelentőségüket idővel azonban nagy mérvben csökkentették azok az intézkedések, melyek már Zsigmond uralkodása végétől fogva,⁵⁵⁾ de különösen Mátyás király uralkodása idejében a birtokfoglalási és egyéb hatalmaskodási ügyek gyors elintézését biztosították,⁵⁶⁾ és ezzel azokat a nádori közgyűlések hatásköre alól kivonták. Míg így a nádori közgyűlések egyrészt feleslegessé váltak, addig

---

⁴⁹⁾ 1331-ben Drugeth Fülöp nádor Zala- és Veszprémmegyéknek tartott congregatió bizonyáglevelét állít ki »in capella nostra« letett esküről. — Fejér: VIII. 7., 233. és v. ö. Anjouk. Okm. IV. 354. jegyz. Hasonlókép 1343-ban Gömör- és Törnamegyék gyűlésén. Hamvay levélt. Múzeum.

⁵⁰⁾ Zichy III. 400—403. Hazai Okm. IV. 188.; Hazai Okl. 327—329. stb.

⁵¹⁾ Zichy I. 436.; Fejér IX. 3. 105., hol a nádor az ügyet azért halasztja el a királyi kuriába »quia dicta causa jus regale tangere videbatur.«

⁵²⁾ Péld. 1334-ben Drugeth Vilmos nádor Ó-Budára maga elé, mivel az egyik fél »propter arduitatem causae« rokonai nélkül nem felelhetett. Kállay lev. Múzeum.

⁵³⁾ Zichy III. 295. és 385., Fejér IX. 3., 105.

⁵⁴⁾ Például: Anjouk. II. 220.; u. o. III. 200.; 1429-ben a macsói bánok a baranyamegyei congregatiótól a bodrogihoz tesznek át pert. Orsz. levélt. N. R. A. 1013., 14.

⁵⁵⁾ T. i. a kikiáltott közgyűléseken való tudományvétel meghonosításával.

⁵⁶⁾ Az 1458-iki törvények óta a brevis evocatiók meghonosításával.

másfelől azokat az a körülmény tette gyűlöletesekké, hogy a birságok behajtására nézve a XIV. század végén vagy a XV-nek elején meghonosodott eljáráshoz képest,⁵⁷⁾ a megyebeliektől a kuriában megítélt birságokat behajtani a fő- és alispánok akkor voltak feljogosítva, ha az illető megyében a nádor vagy más királyi kiküldött bírósági közgyűlést tartott. Zsigmond utolsó végzeményének VII. cikkelye e birságok nagy részének behajtását ily közgyűlések idején kívül is megengedvén, ezek megtartásának ez az indoka is esetett, de csak rövid időre, mert az 1447. XXII. és az 1458. LV. t.-cz.-ek a korábbi gyakorlatot meg visszaállították.

Zsigmond után tehát nádori közgyűlések már csak kivételesen, ha t. i. valamelyik megyében a közbiztonság nagyon veszélyeztetve volt, tartatnak és az 1447. XII. t.-cz. Hunyadi Jánosnak, mint kormányzónak, csak az esetre adott felhatalmazást nádori közgyűlés tartására, ha őt erre valamely megye felkérné.⁵⁸⁾ Csak midőn az 1464. XXI. t.-cz. a nádori közgyűléseknek a régi szokás szerinti megtartását újból elrendelte,⁵⁹⁾ találkozunk sűrűbben azok megtartásával. De már 1467-ben Mátyás király több megyét oly feltétel alatt, hogy magokat a portáikra e végett kivetett adóval megváltják, a nádori közgyűlések vagy köztörvényszékek (judicium generale palatinale) terhe alól öt év tartamára felmentett.⁶⁰⁾ Ennek ellenében az 1471. V. t.-cz. a nádori köztörvényszékeket a szokásos módon kívánja megtartatni,⁶¹⁾ de

⁵⁷⁾ Lásd erre nézve munkámnak a birságokról szóló fejezetét.

⁵⁸⁾ »Si Gubernator de celebranda congregatione generali per aliquem comitatum requisitus fuerit, potestatem habebit, huiusmodi congregationes generales celebrari facere«, mond az 1447. II. t.-cz. *Kovachich*: Sylloge I. 117.

⁵⁹⁾ »Item, quod per omnes comitatus regni nostri fiat iudicium generale, more alias, a tempore scil. antiquo, consveta«, írja e törvényczikk.

⁶⁰⁾ Például Zalamegyét *Kovachich*: Suppl. II. 193—195.; Ung és Zemplént. 1467-ben. Orsz. levélt. Acta publica. Abaujt. Kassa város levélt. 325. sz. a., Pozsony és Nyitra megyéket portánként 72 denár válttság mellett. Teleky: Huny.: XI. 346. és 349. l.

⁶¹⁾ »Ita, quod deinceps iudicium generale non celebratur, nisi secundum consvetudinem regni nostri«, rendeli a törvény.

mind a mellett 1473-ban ismét ily, még pedig általános megadóztatásával a megyéknek találkoznak, a nádori köztörvényszékek meg nem tartása fejében.⁶³⁾ Az ország szegénységére való tekintet ép azért 1478-ban az országgyűlést arra indította, hogy nyolcz alsó-magyarországi megye kivételével, hol a közbiztonság különösen meg volt rendítve, a jövő öt év tartamára a nádori közgyűlést egyáltalában eltiltsa és azt az előbb megjelelt megyékben is csak úgy engedélyezze, hogy ott sem szálláspénzt, sem birságokat ne szedjenek és birtokügyeket tárgyzó perekben ne ítéljenek; az említett öt év letelte után pedig nádori közgyűlést a király nem többé önhatalmából, hanem csupán a főpapok és főurak tanácsa kívánatára rendelhessen el.⁶⁴⁾ 1486-ig fenmaradt még egykét nádori köztörvényszék emléke,⁶⁵⁾ de az 1486. I. t.-cz. azokat végleg megszüntette, a tolvajlások és rablásoknak, ha azok valamely megyében elharapódnának, kiirtására más erre alkalmas eljárást állapítva meg,⁶⁶⁾ mit az 1492. XXXV. t.-cz. is erősít. A köztörvényszékekkel ezután még nagyrítván az alsó-magyarországi megyékben találkoznak,⁶⁶⁾ de ott is korszakunk végéig elenyésztek.

⁶³⁾ 1473. (Budae i. f. Blasii) Mátyás király írja Biharmegyének, hogy ő nádori közgyűlések általános tartását ugyan elrendelte, de mivel több megyék kérték, hogy őket e tehertől mentse meg és »nobis ratione proventuum nostrorum, qui ex ipso iudicio generali provenire deberent, ad defensionem regni nostri certum subsidium videlicet de singulis portis jobagionum suorun singulum unum florenum auri dare promiserunt« Biharmegye vagy ezt fizesse, vagy pedig köztörvényszék fog ott tartatni. Fizetni ez adót az egytelkes nemesek is kötelesek.

⁶⁴⁾ »Praeteritis autem istis annis huiusmodi congregationes generales non aliter, nisi consilio D. Praelatorum et Baronum ac Procerum regni celebrentur« rendeli az 1478. VII. t.-cz. befejezése.

⁶⁵⁾ Péld. az 1483-iki somogyi, 1484-iki zágrábi és kőrösmegyei nádori köztörvényszékeknek.

⁶⁶⁾ »Quod iudicium generale sive Palatinale aboleatur: a modo nullo unquam tempore celebratur« rendeli az 1486. I. t.-cz., melynek 1. §-a értelmében a jövőben a megyék esetről esetre felhatalmazandók a király által proscripciók eszközzésére.

⁶⁶⁾ Péld. 1495-ben Valkómegyének tartottak ily congregatiót. Katona J.: Hist. Crit. XVII. 772. Kivételes engedélyt ad erre az 1514. XLIII. t.-cz.

IV. A nádori köztörvényszékek intézményének hanyatlásával, majd megszűnésével a nádor biráskodása hova-tovább egészen a királyi kuriára szorul vissza, melynek ő már 1342 óta egyik rendes bírása volt. Ő ott egyáltalában birtok- úgymint hatalmaskodási perekben itélni jogosítva volt,⁶⁷⁾ de voltak perek, melyek egyenesen az ő ítélőszéke (praesentia palatinalis) elé tartoztak. Itélt ugyanis a nádor mindenekelőtt a köztörvényszékekről a királyi kuriába áttett, oda elhalasztott perekben⁶⁸⁾ és mindazoknak pereiben, kik királyi exemtio következtében kizárólag nádori biráskodásnak voltak alávetve, vagy azt magokra nézve választhatták, mint például a pannonhalmi és tihanyi apátságok.⁶⁹⁾ Továbbá az ország szokásjoga szerint a nádor bírása volt minden oly pernek, melyben a király volt az egyik peres fél vagy a mely királyi jogokért folyt;⁷⁰⁾ ő lévén hivatva az országlakosok részéről a királynak és viszont igazságot szolgáltatni, mi épen tette kívánatossá az 1439. II. t.-cz. tanúsága szerint, hogy a nádori szék a király és az országlakosok közmegegyezésével, tehát országgyűlési választás útján töltsék be.⁷¹⁾ Ő itélt különösen vám, harminczad vagy közutak iránt támadt perekben,⁷²⁾ kegyúri jogot érintő kérdésekben,⁷³⁾ valamint a megszakadás alapján

⁶⁷⁾ A nádori IX. t.-cz. A nádor tényleg ítél is hatalmaskodási perekben, úgy mint dotális, zálog, metalis stb. perekben.

⁶⁸⁾ Fejér IX. 3., 104—119.; Zichy III. 303—312.; Palásthy Okl. I. 275—284.

⁶⁹⁾ Wenzel: II. 279. l., a tihanyi apátságra nézve v. ö. Zalam. Okl. II. 70—93. és 126.; Fejér X. 2., 616. Sopronm. Okl. I. 610.

⁷⁰⁾ Azért írja 1381-ben Erzsébet királyné: »Cum Dominus noster Rex quondam terram Bessenyo vocatam juxta Regni nostri consuetudinem coram D. Palatino i. octav. f. b. Georg. noris pr. praeteritis a nobilibus de Bessenyo ad villam suam Egurzeg vocatam pertinentem juridice procedendo reoptinuerit.« Zalam. Okl. II. 176. V. ö. még Hazai Okl. 285.; Zichy III. 385.; Fejér X. 3., 231—238.

⁷¹⁾ »Quod Regia Majestas Palatinum Regni antiqua consuetudine ipsius Regni requirente, eo, quod idem Palatinus ex parte Regnicolarum Regiae Serenitati; et ex parte ipsius regiae serenitatis regnicolis judicium et justitiam facere potest et tenetur« választassék.

⁷²⁾ Hazai Okm. IV. 313.

⁷³⁾ Zichy II. 271., 273. és 463.

adományul felkért perekben,⁷⁴⁾ melyek később azonban az országbíró hatáskörébe utaltattak.⁷⁵⁾

Mindezekhez még járult, hogy a nádor volt a kúnoknak és jászoknak, valamint Dalmáciának főbirája is, vagyis az ügyek ezek rendes bíróságaitól fellebbezés útján az ő ítélőszéke elé jutottak.⁷⁶⁾

A nádornak rendes birói hatáskörétől különbözött az a birói hatalom, a melyet ő akkor gyakorolt, mikor a nádori czikkelyek értelmében az országból távollévő királynak helytartója volt. Ekkor reá átszállott a törvények szerint, de nem a méltányosság szerint, kezelhető teljes birói hatalom, mint azt a helytartóvá való kirendelésről szóló okiratok hangoztatják.⁷⁷⁾ Az ítéletlevelek, melyek a királynak személyes bírósága elé tartozó ügyekben ilyenkor kelnek, kiemelik, hogy a nádor azokat, mint helytartó, a király személyét képviselve adja ki.⁷⁸⁾

2. §.

Megye.

I. A vidéki biráskodás rendes és állandó közege Magyarország minden nem kiváltságolt népelemre nézve a megye volt.

A megye azt a kiterjedt biráskodási hatóságot, melyet neki az 1298. XXVI. t.-cz. adott,¹⁾ t. i. hogy a nádori vidéki biráskodást, ha ez nem működik, helyettesítheti, csak a XIV.

⁷⁴⁾ Zichy V. 359., 360.

⁷⁵⁾ Quadripartitum III. 9. cz.

⁷⁶⁾ Ezekről később.

⁷⁷⁾ II. Lajos Báthory Istvánt a királyi helytartósággal megbizva, írja: »Quod omnes causas juxta Articulos decreti regni nostri motas vel movendas decidere et judicare valeat.« Orsz. levélt. Acta publicae.

⁷⁸⁾ »In figura nostri veluti locumtenentis et personam solius Majestatis praefati D. nostri Regis, in hac absentia Suae Majestatis repraesentantis, judicii comparando«, írja 1523. Báthori nádor. Székely Okl. III. 223. l.

¹⁾ »Omnes causas ad Palatinum, dum provincias judicat, vel tunc dum non judicat ad parochiales judices referantur«, rendeli az 1298. XXVI. t.-cz.

század második feléig őrizte meg. E korszakban a megye a nemesek, úgymint a nemnemesek legkülönbözőbb ügyeiben ítélte, majd e végre hirdetett bírósági közgyűléseken,³⁾ majd pedig csak az ispán és a szolgabírák által több-kevesebb megyei nemessel tartott birói székeken.⁴⁾ Mióta azonban Nagy Lajos a nádori bíraskodást a kuriaival szorosabb kapcsolatba hozta, a megye már csak kivételesen, királyi engedély alapján, tart bírósági közgyűléseket és saját hatalmából már csak birói székén (*sedes judiciaria*), vagyis a *sedrián* ítél. Ennek hatásköre pedig nemesekre vonatkozólag igen szűk körű volt; a nemes minden fontosabb ügyeire nézve a királyi kuriába, vagyis az ország rendes bírái alá tartozván.

II. Mindenik megye köteles volt rendes időközökben, hetenként vagy kéthetenként,⁵⁾ ítélőszéket (*sedes judiciaria*) tartani, azon kívül itélteni a megyei bírának szigorúan tiltva volt.⁶⁾ És a *sedria* tartása alkalmából fő- és alispánok élelmi szereket, vagy ezek helyett pénzt nem szedhettek.⁷⁾ Tartották pedig azt a megyének e végre rendelt oly helyén, mely a megyei hatóság alá tartozott, tehát nem valamely szabad királyi városban. A birói székhelyeknek változtatását, mi régebben többször megtörtént, később tilalmazták; az 1495. XXIX. t.-cz. azoknak a megyéknek, melyek régi bírósági székhelyeiket elhagyták, az azokra való visszatérést szigorúan megparancsolta.⁷⁾ Voltak megyék, melyek területe

³⁾ Károlyi I. 71. és 85.; Anjoukori I. 344. és 349.; Hazai III. 72.

⁴⁾ Zichy I. 141.; Anjoukori I. 586.; Hazai Okm. IV. 144. stb.

⁵⁾ V. ö. a Gr. Zichy-család okmánytárának II. és III. köteteit és így rendelkezik az 1492. LIII. t.-cz. is.

⁶⁾ Az 1447. XXII. t.-cz. 2. §-a (Kovachich: *Sylloga*) a fő- és alispánoknak, valamint a szolgabírának meghagyja: »Nec etiam alibi, extra sedem illorum judiciariam iudicium facere possint.« Zsigmond király 1426. (Buda f. 2. pr. a. f. b. Doroth. Virg.) inquisitiót rendel aziránt tartatni, vajjon igaz-e, hogy a somogyi pálosok egy ügyében a somogyi alispán »non in sede sua judiciaria, ut moris est, cum dictis iudicibus Nobilibus et coeteris nobilibus consedendo«, hanem azon kívül ítélte. Orsz. levélt.

⁷⁾ Az 1447. XXII. t.-cz. 3. §-a rendeli: »nec nobiles sui comitatus vel iobagiones ipsorum eisdem comiti vel vicecomiti virtualia dare teneantur.« Kovachich: *Sylloge* I. 124.

⁷⁾ »Quod in omnibus comitatibus, in quibus antiqua loca sedis

vagy történeti alakulásához, vagy pedig földirati helyzetéhez képest két vagy több ítélőszéki területre volt osztva, mint például Zala,⁸⁾ Sopron⁹⁾ vagy Fehérmegyék.¹⁰⁾ Ahhoz azonban, hogy valamely birtok azért, mert más megye ítélőszéke rendes helyéhez közelebb esik, oda átkebeleztessek, királyi engedély volt szükséges.¹¹⁾

A megyei sedriát a fő- és alispán és a négy szolgabíró tartották több-kevesebb előkelőbb megyei nemessel, mint bírótársakkal.¹²⁾ A megyei nemesség arra, hogy a sedrián megjelenjen, nem volt ugyan oly szigorúan, t. i. birság terhe alatt, kötelezve, mint a kikiáltott közgyűlések alkalmával, de szokás volt, hogy megjelent,¹³⁾ mit ha feltűnően elhanyagolt, arra királyi parancscsal is intették. Megjelenését nemcsak az

judiciariae mutata sunt, ad priorem et antiquum locum transferantur« rendeli az 1495. XXIX. t.-cz.

⁸⁾ 1407-ben »universi nobiles ad sedem judiciariam in Tapolcha celebrari consuetam pertinentes« kiadnak bizonyáglevelet, míg mások a kapornaki székhöz tartoztak. Zalam. Okl. II. 297., 311., 329. és 367. l.

⁹⁾ Itt megkülönböztették a csepreghi és a rábaközi sedriát. Sopronm. Okl. I. 564.

¹⁰⁾ Erre nézve szólottak »Comitatus Albensis sedis Solt«, majd »sedis de Hontoká«-ról; ez utóbbi alá tartoztak különösen a kalocsai érsekség nemesei. Fejér: VII. 5., 45. — Veszprémmegyében volt külön Sedes Vásárhely.

¹¹⁾ Már 1400. (Pragae 2-o die f. b. Georg m.) Zsigmond király egy Palóczynak Felmek nevű zemplénmegyei birtokát, mivel »in contiguitate comitatus de Ung« feküdt és Zemplénmegye sedes judiciariájától távol, Ungba átkebelezi. Orsz. levélt. Hasonlókép 1449. (Budae f. b. pr. p. f. Nativ. b. Joh. Bapt.) Hunyadi János kormányzó a nyúlzigeti apácák némely tolnamegyei birtokait ez okból Somogyhoz csatolta. — U. o. v. ö. még Katona: Hist. Crit. XIII. 916.; Fejér: XI. 279. és 355. Ennek az illető megye részéről végrehajtási módjára nézve v. ö. Károlyi II. 386.

¹²⁾ Anjou I. 586.; Fejér: IX. 2., 455.; u. o. X. 4., 464.; Hazai Okm. I. 355—357. Az 1291 (0). V. t.-cz. már kívánja 4 nemesnek az ispán vagy alispán mellé biráskodás végett kirendelését. — Endlicher: Monum.

¹³⁾ Azért néha írják is a megyei kiadványokban, hogy alispán és szolgabírák »una cum nobilibus quam pluribus nobiscum pro tribunali consedentibus.« Fejér: VIII. 3., 711—712. Vagy 1470-ben Nyitramegye írja: »in suburbio Nittriae, loco scil. sedis nostrae judiciariae cum Universitate nobilium dicti comitatus pro tribunali consedissemus.« Forgách levélt. Múzeum.

igazságszolgáltatás érdekei, hanem a királyi parancsok tudomásul vétele is megkivánták.¹⁴⁾ Ez ott megjelent nemességből vették a sedria alkalmával a birótársakat. Az 1444. X. t.-cz. e végre négy megbízható nemesnek választás útján való állandóbb kirendelését hagyta meg,¹⁵⁾ mi azonban nem lett általános gyakorlattá. Mátyás király 1486-ban elrendelte, hogy nemcsak a megyei sedrián való biráskodáshoz, hanem hogy bírósági eljárásoknál hiteles emberekül is szolgáljanak, a megye kiterjedéséhez mérten 8—12 egyén választassék és e működésükre fel is eskettessenek.¹⁶⁾ Ez intézkedés azonban csak Mátyás uralkodásának végéig maradt érvényben, az 1492. LIII. t.-cz. azt megszüntette. Azonban a Jagello-korszakban mégis több megyében már rendes birótársak működnek, mit a reájok már állandóan alkalmazott assessor címzés bizonyít.¹⁷⁾

A sedria egyik alkateleme volt a jegyző, mivel már az Anjou-korszakban találkozunk, és kit majd az alispán és a négy szolgabíró jegyzőjének,¹⁸⁾ majd pedig a sedria jegyzőjének (notarius sedis comitatus),¹⁹⁾ vagy egyszerűen a megye jegyzőjének (notarius comitatus) irnak.²⁰⁾

¹⁴⁾ Mátyás király 1480. okt. 6-án írja Verőczemegyének: »Intelleximus non sine displicentia, quomodo nonnulli essent ex vobis, qui antiqua consuetudine illius comitatus abuti coepissent, sedemque communis vestrae et eius celebrationem penitus neglexisse dicuntur, propter quod causantibus plerumque justitia denegatur et mandata nostra, si quando in medium vestri pervenerint, de facili negliguntur.« Orsz. levélt. Acta publica.

¹⁵⁾ »Item in quolibet comitatu eligantur per communitatem quatuor probi homines ex nobilibus illius comitatus penes comitem et judices nobilium. Qui cum comite et ipsis iudicibus nobilium et communitate quaerulantibus iudicium ministrant et dent litteras oportunas.« Kovaichich: Syll.

¹⁶⁾ 1486. VIII. t.-cz. Ennek értelmében Nyitra megye egy 1486. kiadványa így szól: »Vicecomes ac Judium electique et jurati nobiles Comitatus Nitriensis.« — Forgách levélt. Múzeum.

¹⁷⁾ A Jagello-korszakban a »Sedis nostrae judiciariae coassessores« már rendszeren előfordulnak, péld. Ungban. Orsz. levélt. 21,100, Sárosban. Sós levélt. Múzeum. Pozsonyban Orsz. levélt. Monial. Poson. 1., 19.

¹⁸⁾ 1358-ban említik Istvánt, mint »Vicecomitis et 4. Judium Comitatus de Zemplén notarius«-t. Zichy III. 131.

¹⁹⁾ V. ö. Horvát István: Verbőczy emlékezete 88. l.

Ebbe az általános megyei bírósági szervezetbe nem volt beillesztve Pestmegye, sőt később Pilismegye sem. E megyékben lévén számos királyi birtokok és ezeken közvetlen királyi nép, melyeknek központjai a fő királyi várak, Buda és Visegrád, voltak, ott közvetlen királyi kezelést tartottak fenn, miért is e megyék valóságos királyi immunitási területek voltak. Pestmegyére nézve ellenkező emlékezet nincs. Pilismegyének azonban az Anjou-korszakban voltak még főispánjai, rendszerint a visegrádi várnagyok,²¹⁾ később azonban Pestmegyéhez hasonló királyi kezelés alá jutott. E megyéknek nem voltak ispánjaik, sem alispánjaik, hanem csak szolgabíráik, kik az alsóbb közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőket végezték és legfeljebb jobbágyoknak az úri székektől hozzájuk felebbezett ügyeiben ítéltek, a nemesekre nézve eltiltásokat vagy inquisitiókat ugyan végeztek,²²⁾ de felettük nem ítéltek. A nemes itt nem tartozott megyei bíróság alá; a pestmegyei nemest csak a nádornak a megyében tartott köztörvényszékén (generale iudicium) lehetett beperelni, vagy közvetlenül a királyi kuriába az ország rendes bírái elé idézni.²³⁾ Ezt az 1446-ki pesti országgyűlés egyértelműen elismerte Pestmegye ama panaszára, hogy Héderváry Lőrincz

²⁰⁾ Péld. 1465. »Lucas litteratus notarius Comit. Jaurinensis.« Orsz. levélt. v. 1472. »Gregor. de Huszth Comitatus Neugrad. notar.« Múz. irattár.

²¹⁾ Péld. 1341-ben István »Castellanus de Visegrad et Comes de Pylis.« Hazai Okl. 234.; 1358. Benedek mester viseli e két állást, vagy 1388-ban Lesták István.

²²⁾ Péld. 1381. (f. 2. pr. a. f. Assumpt. b. Mar. Virg.) Pestmegye négy szolgabírái kiadnak bizonyáglevelet eltiltásról. Orsz. levélt. N. R. A. 74., 17.

²³⁾ Az országnagyok az 1446-iki országgyűlésről írják, Pestmegye panaszára, hogy őket »nec aliquis omnino iudicium et iustitiariorum regni et praesertim D. Palatinus in quibusvis causis et causarum articulis medio tempore et extra consuetudinem regni aliter seu alio modo, nisi in generali iudicio ex edicto regio sicuti in aliis comitatibus regni more solito celebrantur, et dum ipsi per regium et capituli homines legitime in curiam aut alterius iudicis ordinarii praesentiam evocati fuerint, iudicandi facultatem habuerint.« És ezt az országgyűlés elismeri. Orsz. levélt. Acta publ. Fasc. 5., 12.

nádor reájok főispánt akar erőszakolni.²⁴⁾ Az 1495. XXIV. t.-cz. azonban az igazságszolgáltatás általános rendje érdekében elrendelte, hogy e megyék évenként válasszanak a szolgabírák mellé előkelő nemeseket, kik együtt ítéljenek mindazokban az ügyekben, melyekben fő- és alispánok más megyékben itélni szoktak.

III. A megye ítelt nemesek²⁵⁾ úgy mint nem nemesek felett és habár még a XIV. században számosak a kivételek a megyei bíraskodás alól,²⁶⁾ a XV. században ilyeneket már ritkábban osztogatnak;²⁷⁾ Mátyás király pedig azokat végkép megszüntette, egyedüli kivételével az örökös grófoknak, kik, mond a törvény, régi szokásnál fogva kizárólag a király személyes bírósága alá tartoznak.²⁸⁾ A nemes abban a megyében, hol birtoka volt, az ellene emelt panaszra felelni köteles volt,²⁹⁾ sőt az 1498: XXXVIII. t.-cz. értelmében a szabad királyi város is, ha a megyében birtoka volt és erről nemes ellen hatalmaskodást követtek el, azért a megye ispánja előtt felelni tartozott.³⁰⁾

A nemes csak kisebb értékű peres ügyeire nézve tartozott a megye alá. Főelvül vallották, hogy birtokjogokra vonatkozó perekben megye nem ítélhet,³¹⁾ megyei ítéllettel

²⁴⁾ Ezt panaszolja a megelőző jegyzetben idézett okirat.

²⁵⁾ Még az 1291: XXXI. t.-cz. szerint a megyei bíraskodás nem-esekre lopási, rablási, pénz- és tizedügyekre szorítkozott.

²⁶⁾ Voltak általános kivételek, de voltak olyanok is, melyek csak az alispán és szolgabírák alól, de nem a megyei ispán alól is mentesítettek. Például ily mentességet kapott 1353-ban a borsmonostori apát. Fejér: IX. 2., 220.

²⁷⁾ Még Mátyás király is osztogatott ily kivételeket. Péld. 1473-ban. Károlyi II. 433. Hazai Okm. III. 413.

²⁸⁾ 1486: XXI. t.-cz.

²⁹⁾ 1495: XV. t.-cz.

³⁰⁾ »Si talis civitas seu incola et civis, injuriam et damna inferens, habuerit possessiones et jura possessionaria in aliquo comitatu et ex illis bonis nobilem laeserit seu damnificaverit, si videlicet tales laesiones seu damnificationes factum minoris potentiae tangere dignoscuntur, teneatur propterea in illo comitatu, ubi illa bona habet, coram comite juri stare«, mond az 1498: XXXVIII. t.-cz. bevezetése.

³¹⁾ Már 1413-ban királyi parancs ment Szepesmegyéhez egy pernek a királyi kuriába átküldése miatt, »quia factum possessionum non in

örökjog fekvőségre meg nem szerezhető³²⁾ és a kiváltságok taglalásába a megye nem bocsátkozhatik, mindezek az ügyek az ország rendes birái elé tartozván.³³⁾ Általában a megye nemeseknek csak száz forint értéket meg nem haladó pereiben³⁴⁾ ítéltetett, tehát bántalmazás esetében csak a kisebb hatalmaskodás, vagyis az erőszak díját, huszonöt márkát-ítélhetette meg.³⁵⁾ Koronként azonban, ha az erőszakoskodások és károsítások nagyobb mértékben elhatalmasodtak, a törvények feljogosítják a megyéket azokban, sőt még birtok, foglalás esetében is itélni, mint például az 1454. XV. és az 1458: III. törvényczikkelyek.³⁶⁾ Az 1504: VIII. t.-cz. óta pedig a birtokfoglalásoknak a megyék részéről ítélésére állandó szabály van, hogy t. i. azokat tiz hold erejéig ítéltetik.³⁷⁾ És ugyanazo országgyűlés VII. cikkelye a megyéket zálogügyekben is itélni feljogosítja, de csak száz forint erejéig,³⁸⁾ és hasonlókép hitbér és jegyajándékok kérdésében is.³⁹⁾

praesentia alicuius comitis parochiani, sed in nostra curia, Praelatorumque et regni nostri Baronum praesentia adjudicare debeat. Dávid-család levélt. Múzeum. Hasonlókép nyilatkozik Mátyás király egy 1486-iki bíró parancsában. Kállay levélt. Múzeum.

³²⁾ »Licet regni Hungariae ab antiquo approbata consuetudo non alicuius parochialis comitis et iudicum, nobilium aliquorum perpetuari possessiones requirat et admittit« írja már 1326-ban Sándor országbíró. Fejér: VIII. 3., 158. Kisebb birtokrészleteket azonban úgy látszik régebben mégis odaitélhetett. Fejér: IX. 456.

³³⁾ Quadripartitum IV. R. 8. cím.

³⁴⁾ Már 1415-ben a székesfejérvári káptalan, mint perfél, perben állította: »Comitem non habere auctoritatem ultra 100. florenos.« Fejér: X. 5., 639—644. 1520-ban ezt az ország régi szokásának mondja II. Lajos. Orsz. levélt. 23., 331.

³⁵⁾ Lehetett ugyan nagyobb hatalmaskodási esetet is megye elé vinni, de ez esetben is csak élő ember díját ítéltette oda. Így járt el péld. 1498-ban Ungmegye. Orsz. levélt.

³⁶⁾ V. ö. Hazai Okm. I. 355.

³⁷⁾ E törvény a Mátyás halála után történt birtokfoglalásra vonatkozik. Hogy később is gyakorlatban maradt, bizonyítja II. Ulászló egy parancsa Békésmegyéhez 1515-ből (Orsz. levélt. 22, 591.) és Kitionich: Direct. meth. XI. fejez.

³⁸⁾ »Universae causae in facto iurium possessionariorum impignorum deinceps movendae, etiam in sede iudiciaria quorumcunque

Tiltva volt, mint azt Zsigmond király 1421-ben elrendelte, hogy megyei ispánok vagy alispánok magok ellen bárkit a megye elé idéztessenek és felette ítélhessenek, mert hisz az ország szokása szerint senki bíró és felperes egy személyben nem lehet,⁴⁰⁾ hanem ilyenkor igazságot a királyi kuriában, ennek rendes biráinál kell keresni.⁴¹⁾

IV. FEJEZET.

A polgárság bíróságai.

1. §.

Városi bíróságok.

I. A városi joghatóság,¹⁾ mint azt fentebb tárgyaltuk, végső sorban azoknak a külföldi vendégeknek, kiket első királyaink a várak aljában letelepítettek, adott bíráskodási szabadságból fejlődött ki. Nyugat-Európa keletibb vidékein a jognak még a XI. és XII. században is otthonos személyszerűségénél fogva, e váraljai vendégnépbeliek megkapták a bíróválasztás jogát, és hogy bírójuk őket saját joguk szerint ítélhesse, mely szabadságnak legrégibb emlékeül még késő korban is a székesfehérvári vendégeknek Szent Istvántól nyert szabadságát emlegették.²⁾ Későbbi királyaink ily kedvezményben a király közvetlen uralma (dominium naturale) alá tar-

---

comitatum, usque ad numerum centum florenorum, sed non ultra, libere adjudicari possint» rendeli az 1504: VII. t.-cz.

³⁹⁾ V. ö. Hármaskönyv III. R. 7. cz. 5. §.

⁴⁰⁾ Zichy Okl. VIII. 29. l. Alperes azonban lehetett. V. ö. Zichy VI. 616., mikor is az ítéletlevelet a szolgabírák állítják ki.

⁴¹⁾ Hazai Okm. I. 315. Ezt a szolgabírákra nézve rendeli 1426-ban Zsigmond Valkómegyéhez intézett parancsában. Orsz. levélt. N. R. A. 1701., 4.

¹⁾ Wenzel J.: Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben Budapest, 1877. (Akad. értekezés). Szalay J.: Városaink a XIII. században. Budapest, 1878. — Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok. Budapest, 1890.; Király János: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894.

²⁾ Fejér: IV. 1., 73.

tozó más hazai alsóbb népelemek (cives) egyes közönségeit is részesítették. E biráskodási exemtió-k azonban a XIII. század második feléig inkább csak a rendes vidéki, vagyis a vármegyei biráskodás alól kivett egyéneknek (hospites), de még nem teljesen különálló (immunis) hatósági területet bíró közönségeknek kiváltságai. Csak a XIII. század vége felé, midőn királyi kiváltságlevelek valamely vár és váralja összes, civis és hospes, lakosságát kiváltságolják és így őket egy területi közönségbe egyesítik, kapja e joghatóság a területi és ezzel városi joghatóság jellegét.³⁾ A királyi kiváltságok a joghatóságot a különböző királyi községekre eltérő mértékben ruházták át, minek következtében eltérő jogállásukhoz képest eltérő neveket is viselnek, mint oppidum, libera villa, civitas. A XIV. században »regia civitas«-nak már csak oly községet mondtak, mely a teljes joghatóságot csupán a királytól függően bírta, ennek lakosai királyi polgárok (cives regales). Valamely községet tehát várossá (civitas) vagy mint később mondták királyi várossá emelni, a teljes polgári és büntető joghatóság átruházásával egyértelmű volt, minek a XIV. századtól innen számos példái ismertek.⁴⁾ A városi bírói hatóság azonban a XV. század elejéig merően kiváltsági természetű maradt. Az első törvény, mely azt országosan elismeri és annak viszonyát az országos biráskodáshoz megállapítja, Zsigmond 1405-ik kisebbik végzése. Ezóta a városi biráskodás az országos biráskodásnak egyik külön ága.

II. A városi biráskodás élén a városbíró állott, ki egyzersmind a városi hatóságnak is feje volt. Állása nem volt élethossziglan tartó, hanem évenként új választás alá esett, miben a polgárok szabadsága egyik lényeges biztosítékát látták.⁵⁾ Városainkban rendszerint Sz. György napján ment

³⁾ Ilyen kiváltságokat már IV. Béla osztogat. Péld. 1238-ban Nagy-Szombatnak. *Endlicher*: Monum. 445. l.

⁴⁾ Például Fejér: IX. 5., 83. és u. o. 574. stb.

⁵⁾ Azért írja Mátyás király Szegednek, midőn az ott egy ideig dívott szokást, hogy bírót élettartamra választottak, megszünteti, hogy az ily állandó bírák »non tam iudicatum vel administrationem juris et justitiae quam tyrannidem quamdam medio eorundem civium nostrorum exercuissent.« Varga Ferencz: Szeged város története. I. köt. 267. l. és v. ö. Budai jogkönyv (Michnay és Lichner kiadása) 25. §.

véghez a biróválasztás,⁶⁾ minek fegyveres megzavarását szigorúan büntették.⁷⁾ A megválasztáshoz a városi jogok többnyire egyértelműséget követeltek.⁸⁾ Megerősítésre magasabb hatóság részéről a megválasztott bíró nem szorult⁹⁾ és kivételes, hogy hűsége nyilvánítása jeléül, őt a királynak vagy mint a budai bíró a tárnokmesternek és a budai várnagynak bemutatni kellett.¹⁰⁾ A bírótól az igazságosságát, tudását és becsületességét biztosító tulajdonságokon kívül,¹¹⁾ különösen megkivánták, hogy a városnak ott állandóan megtelepedett, birtokos polgára, esetleg több éven át tanácsosa lett legyen.¹²⁾ Német ajkú városainkban még megkivánták, hogy a bíró német származású legyen;¹³⁾ vegyes ajkú városokban pedig néhol a bíró váltakozva vették a német és a magyar ajkú lakosok sorából, mi idővel, mint például Kolozsvárt,¹⁴⁾ megszűnt. A bíró, kinek hivatali jelvénye egy némely városban egy ezüstből készült bírói pálcza volt,¹⁵⁾ valamint bírótársai, hivataloskodásuk idejére lakó házaikra nézve adómentességben,¹⁶⁾ majd tizedmentességben is¹⁷⁾ részesültek.

⁶⁾ Ez így dívott Németországban is.

⁷⁾ Buda város törvénykönyve 41. l.

⁸⁾ U. o. — Azonban Nagyszombat 1238-iki kiváltságlevelének 4. pontja szerint az érvényesen megválasztott bíró, kit »communiter vel eorum maior et senior pars elegerit.« Endlicher: Monum. 453. l.

⁹⁾ Ezt Kis-Szeben privilegiuma világosan kifejezi. Fejér: X. 4., 343.

¹⁰⁾ Buda város törvényk. 41. és 42. l. Fejér IX. 1., 468. vagy Kapronczára nézve u. o. IX. 2., 493. A bemutatott bíró visszautasításának példája. Fejér: X. 4., 318.

¹¹⁾ Szépen sorolja fel e tulajdonságokat Pozsony város joga. V. ö. Király János i. m. 70. l.

¹²⁾ A budai jogkönyv 32. pontja a megválasztandó bíróról mondja: »Der soll sein ein deutscher Man von allen seinen vier annen und sol gesessen sein in dem rat pey sechs jahren oder hinüber.«

¹³⁾ Lásd a megelőző jegyzetet.

¹⁴⁾ Szilágyi kormányzó 1458-ban elrendelte, hogy Kolozsvárt »uno anno Hungarum, alio vero Saxonem pro iudice« választssanak. Mátyás király azonban ezt megszüntette és a budai jogot mondta alkalmazandónak. Jakab: Kolozsv. Okl. I. 190. és 278. l.

¹⁵⁾ Péld. Pozsonyban. V. ö. Király J.: i. m. 68. l.

¹⁶⁾ Buda város jogkönyve 49. §.

¹⁷⁾ U. o. 218. §. És II. Lajos 1526. Nagy-Szebennek megparancsolja: »Quod quia ex antiqua et approbata consuetudine et libertate

A bíró bíróársakkal ítelt, rendszerint tizenkét esküdt polgárral (*jurati cives*), kiket e tisztükre a bíróval egyidejűleg egy év tartamára választottak, és kik egyszersmind arra az évre a várost kormányzó hatóságot, vagyis a tanácsot alkották. Vegyes, t. i. magyar és német ajkú városokban e bíróársaknak majd csak részben, majd pedig felében magyar polgárok sorából is kellett vétetniök.¹⁸⁾ Őket is, mint a bíró, tisztükre felelősként.

Nagyobb városainkban e bíróságból később kiágazott a pénzbíró (*Geltrichter, judex pecuniarum*) hatósága,¹⁹⁾ ki adóssági perekben mérsékelt összegig, budai jog szerint negyven forint erejéig ítéltetett.²⁰⁾ Rendszerint egyike a tanácsnokoknak viselte e tisztet, kivel szemben a város rendes bíráját a legfőbb bírónak (*supremus judex*) hívták. E pénzbírótól különbözik a vásárbíró (*judex fori*), kit Budán,²¹⁾ úgy mint más városokban említenek és ki inkább vásárrendészeti ügyeket, mint jogkérdéseket intézett el. Városrészeknek külön bírái, ha helyenként voltak is, korán megszűntek, mint például Pozsonyban I. Károly király parancsából.²²⁾ A városi bíróságtól különálló bírói hatóságot a városban csak a zsidóbíró (*judex Judeorum*) gyakorolt, kinek hatásköréről a zsidók bíráskodási viszonyainak általános tárgyalásánál alantabb lesz szó.

---

omnium fere civitatum nostrarum, praesertim liberarum, magistri civium ac judices et jurati cives, consulesque eorundem, quamdiu huiusmodi publico officio funguntur et curam gerunt communitatis, ratione domorum, quos inhabitant, a solutione censuum liberi et exempti esse solent et debent, tehát azt kövessék. Archiv für siebenb. Landesk. XII. 288.

¹⁸⁾ Budai jog szerint a tizenkét esküdt polgár közül tíznek kellett német ajkú polgárnak lenni és csak kettő lehetett magyar. Budai jogkönyv 27. §. Kolozsvár joga szerint a tanács felében szászokból, felében magyarokból állott. Jakab: i. m. I. 192.

¹⁹⁾ Ilyen volt Sopronban is. Ezt a kisebbik bírónak (*minor judex*) is hívják. 1378-ban említik: »Pernoldus civis et minor judex civitatis Soproniensis«-t. Sopron város levélt. Lad. F. Fascic. 1. 23. sz. és v. ö. Pesty: Szörényi Bánság III. 123.

²⁰⁾ Buda város jogkönyve. 29. pont.

²¹⁾ Péld. 1506. említenek »judex fori Budensis«-t.

²²⁾ Fejér: VIII. 4. 167.

III. A városi bíróság teljes polgári és büntető igazságszolgáltatást gyakorolt,²³⁾ kivételével a szentszékek elé tartozó ügyeknek.²⁴⁾ A város polgárai neki minden tekintetben alávetve voltak, sőt azt, hogy a polgár csakis a városi bíróság alá tartozik, a polgári szabadság egyik leglényegesebb alkatelemének tekintették,²⁵⁾ minek megtartására az ország lakosait és hatóságait királyi rendeletek igen sűrűn figyelmeztették. A városban birtokos nemesek azonban csakis városi fekvőségek (házak, szőlők), vagy ottani ügyleteik tekintetében tartoztak a város bírósága alá,²⁶⁾ de nem egyéb ügyekben, különösen nem büntető ügyekben. Zsigmond király második végzeményének (1405) ötödik cikkelyével szemben, mely a város területén elkövetett büntettekért mindenkit a városi hatóság által rendel büntettetni,²⁷⁾ ugyancsak Zsigmond király 1421-ki országos rendeletével szigorúan meghagyta,²⁸⁾ hogy a nemeseket városi bíróság semmiféle büntett vagy vétéség miatt ne ítélhesse, hanem őket rendes bírójuknak szolgáltatassa ki.²⁹⁾

Sok vitára és panaszra szolgáltatott alkalmat a bírói illetőség kérdése a városok vagy azok polgárai részéről megyei birtokukból nemesek ellen elkövetett hatalmaskodások esetében, míg nem azt az 1498-ki XXXVIII. t.-cz. régi szokásra hivatkozva úgy formulázta, hogy kisebb hatalmas-

²³⁾ Kassa 1347-ki nagy kiváltsága a bíróról mondja: »qui omnes causas eorum mundanas debeat judicare«.

²⁴⁾ V. ö. a megelőző jegyzetet.

²⁵⁾ 1405: II. végzemény 11. cz.

²⁶⁾ Azért mondja Sopron városa 1313-ki kiváltsága: »Et nobiles possessiones eorum in libertate civium praetactorum valeant conservare.« Fejér: VIII. 1. 496.

²⁷⁾ 1405-ki II. végzemény V. t.-cz. 2. §.

²⁸⁾ Zsigmond király írja, hogy miután a városok a nemeseket »dum tales in aliquibus excessibus et causis criminalibus et signanter furti, latrocinii, spoli et aliorum quorumcunque debitores in eorum medio reperti fuerint, judicare et mortis poena plectendos condemnarent in praejudicium eorum nobilitatis et dedecus valde grande«, ezt tehát jövőre tiltja. Ez okmány külsején áll: Liberalis littera nobilibus totius regni. Hazai Okm. VII. 447.

²⁹⁾ Ezzel ellentétben rendelet Pozsony városához 1451-ből. Teleky: Hung. kora X. 294. l.

kodás esetében a várost vagy polgárt a megye, nagyobb hatalmaskodás vagy birtokjog sérelme esetében pedig a királyi személyes jelenlét elé kell idézni, hol rendszerint 200 arany forintban, a nagyobb hatalmaskodás öt esetében pedig fejevesztésben, fognak elmarasztaltatni. Az a polgár pedig, ki valamely főúr vagy nemes birtokán szőlőt vagy más földet birt, az uradalom területén elkövetett vétségek és károkért az illető földesurnak bírósága előtt tartozott felelni.

IV. A városi bíróság nem ítelt az országos jog, hanem városi jog szerint és csak ha ez nem intézkedett, vette figyelembe az országos szokásjogot.

A városi jogok eredetileg mindenik városban külön szokásjogként alakultak. Gyökereik visszanyúlnak azokra a külföldi, jobbára német jogokra, melyeket mint saját törzsi vagy területi szokásjogukat a városokat hazánkban megalapítani hivatva volt vendégek magokkal hoztak, de mely jogok, a hospes-elemnek lassanként városi elemmé átalakulásával kapcsolatban, csak hazánkban lesznek városi jogokká.⁸⁰⁾ Külföldi városi jogok hazánkba csak későn és kivételesen jutnak el, mint a tescheni jog Zsolnába,⁸¹⁾ a magdeburgi jog a szepesi városokba. Az első önálló városi jogok hazánkban, mint a székesfehérvári, budai, pozsonyi, tehát itt hazánkban keletkeztek. Későbbi városaink azonban már a régibb városok jogát kapták egyszerű jogközlés útján, vagy, mi gyakoribb, királyi kiváltság útján, mely őket valamely hazai város szabadságával és egyszersmind jogával is megadományozza, mi már a XIII. században, de még inkább az Anjou-korszakban divott.⁸²⁾ Így keletkeztek városi jogcsaládok, élükön anyavárossal,⁸³⁾ a melyhez való viszony nemcsak abban állott, hogy kétely esetében hozzá fordultak (interrogare) a városi jog egy-egy szabályának formulázása érdekében, hanem rendszerint bírósági függést is maga után vont. Ha a város bírósága valamely ügyet különösen súlyosnak (ardua) talált,

---

⁸⁰⁾ V. ö. Wenzel G.: Magyarország városai és városi jogai a múltban és jelenben. Akad. értekezés. 1877. 44. l.

⁸¹⁾ Ennek használatát később eltiltották. Fejér: IX. 7. 619.

⁸²⁾ Fejér: VIII. 4. 377. és 439. l. U. o. IX. 1. 50. és 5., 396. sat.

⁸³⁾ Lásd Demkó Kálmán: i. m. 11. l.

vagy pedig itéletével a felek megelégedve nem voltak, az ily ügyek az anyaváros bírósága elé kerültek. Kivételes, hogy e végre két város bírósága van a királyi kiváltságlevélben megjelölve, mint Modorra nézve, melytől adóssági perekben Nagy-Szombathoz, birtokperekben pedig Pozsonyhoz kellett fordulni.³⁴⁾ A XIV. század kiváltságlevelei rendszerint megengedik, hogy vagy az anyavároshoz vagy a tárnokmesterhez lehessen fordulni, Zsigmond 1405-ki kisebbik végzeményének XII. cikkelyében azonban meghagyja, hogy azok a városok, melyeket ő létesített, ezen két feljebbviteli bíróság közül egyszer és mindenkorra egyet válasszanak, a másikhoz már többé nem fordulhatván, legfeljebb a király személyes jelenlétéhez.³⁵⁾ A városok így a feljebbvitel szempontjából külön csoportokra oszoltak.

E csoportok között nevezetes fejlődés és állandóbb részletes szervezethez jutottak el a bányavárosok. Közülök a hat alsó-magyarországi bányaváros, ú. m. Körmöcz, Selmecz, Újbánya, Bélabánya, Besztercebánya és Libetbánya, melyekhez később hetedikül Bélabánya járult, már Zsigmond 1405-ki rendelete óta bányászati és igazságszolgáltatási tekintetben egy összetartozó egészet alkottak Körmöcz vezetése alatt. A felső-magyarországi hét bányaváros, ú. m. Göllniczbánya, Szomolnokbánya, Rudabánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyóbánya és Igló, Göllniczbánya elsőbbsége mellett egyesültek egy egészbe, részletesebb szervezetet 1487-ben kaptak.³⁶⁾

Szemben az ily városi csoportokkal, melyektől már csak a király személyéhez lehetett fordulni, a XV. század elejétől fogva külön csoporttá alakultak azok a városok, melyek fel-

³⁴⁾ Fejér: IX. 3. 250. és v. ö. Király J. i. m. 365. l.

³⁵⁾ »Insuper omnes et singuli cives civitatum, quas de novo creavimus, quibusque aliorum civitatum constituimus libertatem, si de iudicatu et sententia iudicum et juratorum suorum noluerint contentari, ad illam civitatem, cuius libertate funguntur, aut ad magistrum Tavernicorum valeant appellare. Ita tamen quod postquam magistrum Tavernicorum elegerint, ad iudices et juratos redire non valeant nec e contra ad nullum ulterius, nisi si opus fuerit, ad praesentiam nostram personalem appellatio possit fieri quovis modo.« 1405. kis végzem. 12. cz.

³⁶⁾ A bányavárosokra nézve v. ö. Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest, 25. és 43. §§.

jobbvitel tekintetében a tárnokszékhez tartoztak és ennek következtében a tárnoki városok csoportját alkották. Közülök hét város emelkedik ki, mint a melyek nemcsak a tárnoki szék alá tartoztak, hanem küldöttjeik útján a tárnokszéken bíraskodni is hivatva voltak. Ezek ú. m. Buda, Pozsony, Soprony, Nagy-Szombat, Kassa, Eperjes és Bártfa, már a Hunyadi-korszak elején, mint érdekeikre nézve egymásra utalt, külön városi csoport jelentkeznek,³⁷⁾ a melyhez később nyolczadikul II. Ulászló korában Pest járult.

A tárnokszék és az e felett és mellett később kifejlődött személynöki székről, mint a városok feljebbviteli bíróságairól, külön kell szólnunk.

2. §.

Tárnokszék és személynöki szék.

I. Eltekintve azoktól a városoktól, melyekre nézve kiváltságuk értelmében az anyaváros, melynek t. i. jogával éltek volt a feljebbviteli hatóság, a többiektől a feljebbvitel hovatöbb a tárnokmester ítélőszékéhez ment.¹⁾

Az Árpádkori városi kiváltságlevelek rendszerint csak azt az általános rendelkezést tartalmazzák, hogy, ha vagy az ügy súlyos volta azt úgy kívánná, vagy pedig a város igazságot szolgáltatni vonakodnék, a várostól a királyhoz lehessen fordulni.²⁾ Kivételes, mint a soproniak 1277-ki kivált-

³⁷⁾ Már 1441-ben Pozsony városának követe Erzsébet királynénak bejelenté Pozsony panaszát Sopron városa elzálogosítása ellen, mivel: »Sy der sieben Stet ayne sind und wellen sich von der heiligen Cron nicht theilen lassen«. Pozsony város levélt. 60. fiók 54. sz. — Más adat erre 1453-ból Teleky: Hung. kora X. 371. l.

¹⁾ A tárnoki jurisdictio fejlődésére nézve v. ö. Kovachich M. Gy.: Codex authenticus juris tavernicalis. Budae, 1803.; Wenzel G.: Nevezetes per lőcsei polgárok között. Pest 1873 (Akad. történett. értekezések II. kötet). És még Wagner S.: Jurisdictio Tavernicalis. Pest, 1834.

²⁾ »Si idem villicus justitiam quaerulantibus facere recusaret, non hospes sed villicus ad nostram praesentiam juxta regni consuetudinem evocetur« mond péld. Győr 1271-ki kiváltságlevele. Fejér: V. 1. 147.: vagy Pozsonyé u. o. VI. 1. 109.; Korponaé u. o. IV. 1. 329. sat.

ságlevelében, hogy a király igéri, hogy ily esetben személyesen fogja az ügyet elintézni.³⁾ A király ezzel a legtöbb esetben mást bizhatott meg,⁴⁾ legtöbbször a tárnokmestert, miért is egynémely a XIII. századból való kiváltságlevelében már mondják, hogy az ily ügyet a király, vagy helyette a tárnokmester elé kell vinni.⁵⁾ A tárnokmester biráskodásának azonban az Árpád-korszakban csak kevés nyomával találkozunk,⁶⁾ noha már 1281-ben tárnoki ítélőmesterről olvasunk.⁷⁾

Az Anjou-korszakban a tárnoki jurisdictio már annyiban megállapodott, hogy polgárookra és városokra nézve a királyi kuriába a király elé (*in praesentiam regiam*) vagy a tárnokmester elé idéztetni egyértelmű volt.⁸⁾ A tárnokmester biráskodása tehát e korszakban még egészen kuriai.⁹⁾ Ő a kuriában ítél a szokásos nyolczadok alkalmával és ugyanazon főpapi, bárói és nemesi bírótársakkal, mint akár a nádor.¹⁰⁾ Csak az Anjou-korszak vége felé kezdenek a tárnokszékhez városi elemeket is odavonni, de csak mérsékelt számban.¹¹⁾ Zsigmond uralkodása alatt is nemes és polgári elemek többnyire¹²⁾ vegyest vesznek részt a tárnokszék bírás-

³⁾ »Et si idem villicus in facienda justitia negligens fuerit, non reus, sed villicus ad nostram praesentiam evocetur et nos personaliter decernemus de causis eorundem«. Fejér: V. 2. 399.

⁴⁾ Már a pesti vendégek 1244-ki kiváltsága mondja, hogy: »villicus, non villa debeat conveniri coram nobis vel illo, cui duxerimus committendam«. Fejér: IV. 1. 326—29.

⁵⁾ V. ö. Nyitra kiváltságlevelét. Fejér: IV. 2. 456; vagy Désaknáét Wenzel: V. 21.

⁶⁾ Hazai okm. VII. 340.; Wenzel: XII. 340.

⁷⁾ Mihály mester tárnokmesteri protonotarius. Wenzel: XII. 340.

⁸⁾ Tkalcic: Monum. Civit. Zagr. I. 217. o. k. b., és u. o. 445—452.

⁹⁾ A tárnokmester Visegrádon a királyi kuriában ítél. Tkalcic: Monum. Civit. Zagr. I. 217—226. l. És v. ö. u. o. 295. l. Még 1404-ben s, ott ítél. Pilisi Apáts. okl. II. 272.

¹⁰⁾ Fejér IX. 1. 257—263.; és u. o. IX. 7. 504., mely szerint a tárnok »cum regni baronibus et nobilibus nobiscum in sede judiciaria adhaerentibus« ítél. Tkalcic: Monum. Civ. Zagr. I. 178. és 275.

¹¹⁾ 1383-ban Zámbo Miklós tárnokmester »i. oct. f. Paschae Domini«, ítél »unacum Praelatis, Baronibus et nobilibus regni ac Judicibus quamplurimarum Civitatum«. Orsz. levélt. N. R. A. 378. 22.

¹²⁾ Ha az egyik peres fél nemes, előfordul, hogy még a XV-ik század elején is csak nemesekkel tartja a tárnok a bírói széket, mint

kodásában,¹³⁾ de a polgári elem részvétele emelkedőben van,¹⁴⁾ sőt, ha mindkét peres fél polgári állású volt, olvasunk csakis polgárokkal tartott tárnokszékről is.¹⁵⁾ A nemesi elemet a tárnokszékből csak a Mátyás alatt hozott tárnokjogi czikkelyek szorították ki végleg.¹⁶⁾ És a Hunyadi-korszakban állapodik meg az is, hogy a tárnokszéken való részvétel hét városra szorul vissza.¹⁷⁾

Zsigmond kisebbik végzeménye (1405) előtt az ily szerveztű tárnokszék csakis az igazság kiszolgáltatásának megtagadása esetében,¹⁸⁾ vagy ha maga a város ellen indítottak pert, ítélte,¹⁹⁾ az 1405: IV. és XII. t.-cz.-ek azonban, melyek a városokra nézve szabad fellebbezést állapítanak meg, a tárnokszéket a városok rendes feljebbviteli székévé tették, kivéve ha a város kiváltságánál vagy szabad választásnál fogva az ügyeket inkább ahhoz a városhoz vitték feljebb, melynek jogával élt. A tárnokszék ezután a királyi kurián kívül álló bírósággá lett.

II. A tárnokszéket, mint a királyi kuriától kivált bíróságot, Budán kellett megtartani, még pedig nem a királyi vár-

---

1404-ben a pilisi apát által vitt perben. E nemesi birótársak a felmutatott német oklevelek megértésére tolmáccsal éltek. Pilisi apátság Okl. II. 272—277.

¹³⁾ Péld. 1430. Perényi János tárnokmester ítélt »una cum Budensis, Pestiensis et Strigoniensis Civitatum iudicibus et juratis civibus, coeterisque regni nobilibus«. Pozsony város levéltára. Capsa 28. n. 25.

¹⁴⁾ Fejér: IX. 4. 343—350.

¹⁵⁾ 1416. (40. die Quind. f. b. Georg.) Bebek tárnok ítélt »nobis item civibus civitatum Budensis, Albensis, Strigoniensis, de Pesth, de Barthpha, de Crempnichia, Libetha, de Zollo, de Biztriche, de Sebenichia et de Korpona videbitur«. Kassa város levéltára. 109. sz. a.

¹⁶⁾ Ezt a 3-ik tárnokjogi czikkely azzal indokolja: »ne antiqua libertas, privilegiaque ipsarum civitatum per iudicia nobilium aut aliarum extraneorum personarum quomodolibet infringi aut supplantari videantur«. Hogy még Mátyás alatt is egy ideig nemesek a tárnokszéken részt vettek, v. ö. Kovachich: Formulae solennes. 300. l.

¹⁷⁾ Már 1453. V. László rendeli, hogy a pozsonyiakat Pozsony városa után »in praesentiam magistri Tavernicorum nostrorum et juratorum dictarum septem liberarum« kell perbe vonni. Teleky: Hung. X. 371. l.

¹⁸⁾ Péld. Tkalcic: Monum. Civ. Zagr. I. 295.

¹⁹⁾ Péld. Fejér: VIII. 278.; Hazai Okm. III. 70.

ban, hanem a városban, ennek valamely erre alkalmas helyén.²⁰⁾ A Mátyás-korabeli tárnokjogi czikkek értelmében évenként volt tárnokszék tartandó,²¹⁾ tényleg azonban annak megtartását gyakran éveken át elmulasztották, úgy, hogy tartani lehetett, hogy a tárnokszéknek ritka ülésezése miatt a tárnoki jog ismerete feledékenységbe megy.²²⁾ Nem lévén határnaphoz kötve,²³⁾ a tárnokszék megtartását a városok számára kihirdetni kellett. Ilyenkor egyuttal felszólítás ment azokhoz a városokhoz, melyeknek a tárnokszéken ülési joguk volt, hogy mindenik küldjön ki kebeléből két vagy három a jogban jártas idős polgárt, kik a tárnoki széken a bírósági tisztelettel teljesítsék.²⁴⁾

A tárnokszéken ugyanis a tárnokmester elnöklete alatt részt venni tartoztak: az altárnokmester²⁵⁾ és a tárnoki ítélőmester,²⁶⁾ küldöttjeik útján pedig hét szabad és királyi város, ú. m. Buda, Pozsony, Nagy-Szombat, Sopron, Kassa, Eperjes és Bártfa, melyekhez nyolczadiknak II. Ulászló uralkodása kezdetén régi, de egyideig elvesztett szabadságai visszaállítása után Pest járult.²⁷⁾ Hogy a tárnokszék eljárhasson, azon-

²⁰⁾ Tárnokjogi 12. cikkely.

²¹⁾ Tárnokjogi 1. cikkely.

²²⁾ »Ne propter defectum et decessum seniorum et expertorum de legibus et consuetudinibus iudicatus praetacti Magistratus Tavernicorum posteritas in oblivionem legum et consuetudinum bonarum cadat, ac jus et justitia quibuspiam denegatur« írja Mátyás király 1478. f. 5. pr. p. f. b. Thomae Ap. Budáról Pozsonynak, Pozsony város levéltára Lad. 3. No. 18.

²³⁾ A Jagello korszakban rendszeren Sz. György napkor vagy a körül tartottak tárnokszéket, péld. 1493., 1511., 1516., 1521-ben.

²⁴⁾ Teleky: Hung. XI. 428., 429.; Katona: Hist. Cr. XIV. 135. 1521-ben Drágfy tárnokmester felhívja Bártfát, hogy a Szent György napi tárnokszékre küldjön »duos e medio vestri seniores«. Kaprinay kézirat. B. 11. 94. l. Egyetemi könyvtár.

²⁵⁾ Péld. már 1394-ben »Comes Andreas filius Kyliani, vicesgerens magisterii Tavernicorum nostrorum.« Orsz. levélt. És 1387-ben előfordul: »Michael dictus Mood vices suas in iudicatu magistris Tavernicorum gerens.« Múzeumi irattár.

²⁶⁾ Tárnokjogi 12. cikkely.

²⁷⁾ II. Ulászló Pestet azokért a szolgálatokért, melyeket Miksa és János Albert ellenében tett, »in liberam Civitatem prout et quemadmodum huiusmodi libertatis privilegio ex antiquorum regum Hungariae

ban elég volt már öt város küldöttjeinek²⁸⁾ azon jelenléte.²⁹⁾ A tárnokszék megküldésének elhanyagolásáért a várost súlyosan büntették.³⁰⁾ Megtartása alkalmával a hét város mindegyike a tárnokmesternek majd öt, majd tíz arany forintnyi fizetéssel tartozott.³¹⁾

Régebben, még a XIV. században is pereket közvetlenül is vittek a tárnokmester elé,³²⁾ azonban a XV. században a tárnokszék már csak feljebbviteli bíróságként működik, még pedig nemcsak a hét szabad királyi városokra, hanem más királyi városokra nézve is.³³⁾

A tárnokszékhez csakis fekvőségek örökjogára vonatkozó és hatvan arany forintot meghaladó adóssági perek voltak felelbevezhetők,³⁴⁾ vagy mint II. Ulászló rendeli, a hatvan arany forintot meghaladó perek egyáltalában³⁵⁾ Határozottan kirekesztette azonban már Zsigmond király a tárnokszék ügyköréből a megverés, megsebzés, megcsönkítés és emberölés miatti pereket, valamint a végrendeletből származókat.³⁶⁾ Ez utóbbiakra nézve II. Ulászló azt a módosítást tette, hogy csupán azok a végrendeletek, melyek kegyes

provida dispositione eadem civitas nostra Pestiensis etiam alias usa fuisset et gavis, sed per amissionem iurium et privilegiorum suorum superinde habitorum aliquantisper exorbitasse asseritur« felemeli és őt a többi városok szabadságával megajándékozva és 8-nak a tárnokszéken résztvenni engedi. Oláh-féle formulár. 65. l. A városok ülésrendjére nézve lásd, Budaváros jogkönyve 263. l.

²⁸⁾ T. i. bírának és esküdt ülnökeinek. Hazai Okm. I. 381.

²⁹⁾ Tárnokjogi 11. cz.

³⁰⁾ 1493-ben Losonczy László tárnokmester Bártfának a tárnokszéken való megjelenését meghagyja »sub poena amissionis vestrae libertatis et solutionis 100 marcarum gravis ponderis, partim Regiae Majestati, partim vero nobis«. Kaprinay iratok B. 11. 21—22. l.

³¹⁾ Például Pozsony 1504-ben e czímen öt arany forintot (Pozsony város levélt. Lad. 3. N. 4.), Kassa pedig 1482-ben tíz forintot (Kassa város levélt. 521. sz.) fizettek az altárnokmester kezéhez.

³²⁾ Fejér: IX. 1. 257—263.; u. o. IX. f. 504—509. és 511—519.

³³⁾ V. ö. Kovachich: Formulae solennes. 213. l., mely szerint Mátyás korában Pesttől felelbeveztek.

³⁴⁾ Tárnokjogi 10. czikk.

³⁵⁾ II. Ulászló 1. tárnokjogi czikke. Kovachich: Cod. Anth. juris Tavern. 47. l.

³⁶⁾ Tárnokjogi 15. czikk.

hagyományokat rendelnek, tartozzanak a szentszékek elé, világi ügyekben rendelkező végrendeletek iránti pereket pedig a tárnokszék elé lehessen vinni.³⁷⁾

III. Valamint más a királyi kurián kívül működő felsőbb bíróságtól, mint például a báni vagy vajdai székektől, úgy a tárnoki széktől is a királyi kuriához lehetett fordulni. A tárnokszéktől a felebbezés a királyi személyes jelenlét elé ment,³⁸⁾ de II. Ulászló rendelete óta már csak akkor, ha a per értéke a 300 frtot meghaladta.³⁹⁾ A személynök ilyenkor a királyi kuria ítélőmestereivel a királyi táblán ítelt.⁴⁰⁾ II. Ulászló azonban 1499-ben elrendelte, hogy a személynök az ily ügyekben ne a királyi tábla tagjaival, hanem e végre külön kirendelt bírótársakkal ítéljen, még pedig a városok szokásjoga és nem a nemesi vagy országos jog szabályai szerint.⁴¹⁾

Ezzel a királyi táblától külön álló újabb bíróság, az ú. n. *személynöki szék* (sedes personalitia) alakult meg. Rendszerint a személynöki szék csak a tárnoki széktől fellebbezett ügyekben bíraskodott; azonban Mátyás uralkodása végszakában három város, ú. m. Székesfehérvár, Esztergom és Lőcse kivétettek a tárnoki joghatóság alól és közvetlenül a személynökének rendeltettek alá,⁴²⁾ miért is e városokat a tárnokiakkal szemben a személynökieknek kezdték hívni.⁴³⁾ E városoktól tehát egyenesen a személynöki székhez ment a felebbezés.⁴⁴⁾

³⁷⁾ II. Ulászló 7. tárnokjogi cikke. Kovachich: i. m. 50. l.

³⁸⁾ Lásd az 1405: XII. t.-cz.-et. Ennek értelmében rendelkezik V. László Pozsony érdekében, tiltva azt, hogy Pozsonytól egyenesen a személynöki székhez lehessen fordulni. Teleky: Hunyad. X. 371.

³⁹⁾ II. Ulászló 1. tárnokjogi cikke. Kovachich: i. m. 47.

⁴⁰⁾ Hogy Mátyás idejében a személynök ily esetben még a királyi tábla tagjaival ítelt, erre nézve v. ö. Kovachich: Formulae solennes. 216. és 217. l.

⁴¹⁾ II. Ulászló-féle 4. tárnokjogi cikk. Kovachich i. m. 49. l.

⁴²⁾ Hogy még Mátyás idejében is Fehérvár és Lőcse a tárnoki iurisdicchio alá tartoztak, bizonyítja Kovachich: Formulae solen. 300. l. Esztergomra nézve lásd Perényi tárnokmester 1430-ki fentebb idézett ítéletét. Pozsony vár. levélt.

⁴³⁾ Hármask. III. R. 8. czim.

⁴⁴⁾ Lásd ily közvetlen felebbezés példáját Mátyás idejéből. Kovachich: Formulae solen. 216. és 217. l.

V. FEJEZET.

**A jobbágyság és a kiváltságolt népelemek bíróságai.
Szent székek.**

1. §.

Földesúri biráskodás.

I. A földesúri biráskodás már a későbbi Árpád-korszakban megállapodott; ¹⁾ az erdélyi nemesekre nézve azonban azt csak Tamás erdélyi vajda által 1342-ben tartott nemesi közgyűlés és Nagy Lajosnak az erdélyi nemességnek adott levele állapították meg véglegesen. ²⁾ Megilletett az minden földesurat, tehát egyházat ³⁾ úgy mint világít, nemest és szabad várost; ⁴⁾ gyakorolták pedig azt az úri széken, melyet, ha önálló birtoka volt, nő is tarthatott. ⁵⁾

Az úri széket tartotta az úr vagy személyesen, vagy pedig képében tisztje (officialis, villicus), ⁶⁾ például ispánja vagy porkolábja (castellanus), még pedig nem rendes időközben, hanem esetről esetre, gyakran felsőbb hatóság egyenes meghagyására ez által kitűzött határidőben. ⁷⁾ Színhelye

¹⁾ Erről már fentebb az I. fejezetben szoltunk. V. ö. még Hazai Okm. I. 160. l.; Anjouk. Okm. II. 543. és 1351: XVIII. t.-cz.

²⁾ Fejér VIII. 4. 620. és Fejér IX. 3. 503. l.

³⁾ Azért írja 1405-ben Zsigmond király a csornai prépost érdekében: »Cum antiqua regni nostri consuetudinaria lege requirente, quilibet praelatus et vir ecclesiasticus ut puta possessionatus suos populos residentes in causis quibuslibet . . . ipsemet iudicandi habet facultatem« Sopronm. Okl. I. 573.

⁴⁾ Jakab.: Kolozsv. Okl. 240—241. l.

⁵⁾ Már a váradi regestrum 301. pontja írja: Judice Domina Eufemia. Endlicher: Monumenta 716. l.

⁶⁾ A formula is, melylyel az úrnak meghagyják, hogy jobbágya részéről igazságot szolgáltatasson, így szól: »ipse aut officialis vel villicus eiusdem«. Ily parancs megy péld. 1486-ban egy Jekelfalusyhoz. Máriássy levélt. Múzeum.

⁷⁾ Például 1411-ben Gara nádor egy barsmegyei nádori congregatio-ról meghagyja Lévai Cheh Péternek, hogy egy ott felmerült ügyben ő, vagy tisztje vagy falubirája »8« die f. S. Martini confessoris nunc venturo« szolgáltatasson jobbágya részéről igazságot. Forgách levélt.

az a birtok volt, hol a jobbágy, kinek részéről kellett igazságot szolgáltatni állandóan tartózkodott.⁸⁾ Itélőtársakként rendszerint csak nem nemesek működtek, de ha felperes nemes volt, nemes és nem nemes egyének,⁹⁾ az illetékes megye által kérelemre¹⁰⁾ vagy birói meghagyásra¹¹⁾ kiküldött egy vagy két szolgabíró vagy más megyei kiküldött hiteles bizonyossága mellett,¹²⁾ kik eljárásukról megyéjüknek a legközelebbi sedrián jelentést tenni tartoztak.¹³⁾ Kivételes, hogy a királyi kuriából küldenek ki az úri székhez hiteles bizonyosságot.¹⁴⁾

A földesúr biráskodásának csak jobbágysai és azok a birtoktalan vagy mint később mondották, nem nemes szolgálai

⁸⁾ Különösen állott ez hatalmaskodási perekben, midt is ilyenkor az úrhoz intézett rendelet mindig úgy szólt: »Judicium faceret ex parte familiarium et jobagionum intrascriptorum 15° die ... in facie possessionis introscriptae« Egy tudólevélre (litterae inquisitoriae) vetett bírósági jegyzet. 1481-ből Forgách levélt. Múzeum.

⁹⁾ Barsmegye egyik 1509 január 28-án kelt fellebbezést jelentő levelében írja, hogy midőn a szent benedeki apát az ő jobbágya részéről egy nemésnek igazságot szolgáltatott, akkor az úri széken »nonnulli nobiles et ignobiles pro tribunali iudiciario consedissent«. Orsz. levélt. 21,924. sz.

¹⁰⁾ 1388. (i. f. b. Barth. Apli) Forgách János tisztje felkéri a megyét, hogy Forgách egy jobbágynak az esztergomi érsek némely jobbágysai részéről teendő igazságszolgáltatáshoz István nádor levele értelmében küldjön ki egy vagy két szolgabírót »ad audiendam justitiam faciendam«, mely kérelmet a megye teljesíti. Forgách levélt. Múzeum. — És 1420-ban Abaujmegye kiküldöttje »cum dicto suo sigillo et in sua persona per adductionem Ladislai de Barcza« kiment annak birtokára az ott tartandó úri székhez. Máriássy levélt. Múzeum.

¹¹⁾ Gara nádor Nyitra megyének 1424-ben tartott nádori congregatióról egy birtokos nemes asszonynak meghagyja, hogy tisztje által meghatározott napon »coram uno iudice nobilium dicti comitatus, cui serie praesentium illuc accedere jubemus« szolgáltasson jobbágysai részéről igazságot. Forgách levélt. Múzeum.

¹²⁾ Zalam. Okl. I. 582. Ily bizonyágnak régi példája 1282-ből úri székhez büntetőügyben kiküldve. Hazai Okm. VIII. 219. és 220.

¹³⁾ Gara nádor a megelőző jegyzetben idézett oklevélben írja, hogy a kiküldött szolgabíró »in primo termino sedis judicariae post dictam 15. diem f. Epiph. D. in loco consocto celebrari solito vicecomiti et aliis iudicibus nobilium oretenus referre teneatur«. És v. ö. Zichy IV. 529. és 530.

¹⁴⁾ Zalam. Okl. II. 96.

(servientes vel familiares impossessionati, seu ignobiles),¹⁵⁾ kik a házban vagy a birtokon jobbágymódra tartózkodtak, voltak alávetve,¹⁶⁾ de büntető biráskodásának csakis akkor, ha az úr erre a királytól külön kiváltságot ú. n. szabad ispánságot szerzett.¹⁷⁾ Az úri széktől a fellebbezés a megyéhez ment.¹⁸⁾

II. A földesúr igazságszolgáltatási jogát védték. Gyakoriak földesurak részére kiállított oly királyi parancslevelek, melyek meghagyják, hogy azok jobbágyságait más földesúr vagy ennek tisztje, de különösen városok és községek s ezek bírái ne ítélhessék, azok javait senki kivánságára le ne foglalhassák, hanem ellenükben igazságot csakis földesuroknál keresenek.¹⁹⁾ Az ily parancslevél a jobbágynak, ki azt útjára magával vitte, egyszersmind védlevélül szolgált, melynek megvetői ellenében a megyei hatóság volt hivatva neki segítséget és oltalmat nyújtani.²⁰⁾

Viszont a földesúr köteles volt jobbágyságai részéről igazságot szolgáltatni (judicium et justitiam facere et impendere, impensio justitiae),²¹⁾ ha csak jobbágyságát meg nem tagadta, a mikor az úr az ily jobbágyság birása és ítéltelése jogát elveszítette.²²⁾ Ha jobbágyságát ugyan meg nem tagadta, de részéről

¹⁵⁾ Verbóczy Hármask. III. R. 26. cz. 2. §.

¹⁶⁾ Nagy Lajos 1343-ben írja: »Unacum consuetudinaria lege regni et approbata ac nobilium libertate exigente et requirente quibuslibet querulantibus ex parte jobagionum et servientium impossessionatorum . . . exceptis furtis, latrocinis et criminalibus justitiam prius« a földesúrnál kell keresni. Máriássy levéltár. Múzeum.

¹⁷⁾ Hazai Okm. V. 393., de mindig csak »ubique in territoriis dumtaxat bonorum ipsorum in locis scelleratis et maleficiis deprehensis«. Az okmányra tett jegyzet ezt »szabad ispánság levelé«-nek mondja.

¹⁸⁾ Zemplénmegye 1436-ban (Therebes f. 3. pr. p. oct f. Pascae) ítélt egy ügyben, melyre nézve az úriszék ítéletével az illető fél »non contentus duxit in sedem nostram judiciariam«. Ország. levélt. 1552. 6.

¹⁹⁾ Sopronm. Okl. I. 573; Károlyi Okl. I. 565. Kovachich: Formulae solen. 557. 1. Az ily királyi levelet »littera liberalis« — hívták.

²⁰⁾ Lásd az ily parancslevél befejezését. Kovachich: Form. solen. 557. 1.

²¹⁾ Gr. Teleky Okl. I. 173. és Zalam. Okl. II. 96.

²²⁾ Borsodmegye, midőn előtte valaki jobbágyságát, kit idegen birtokra elvezettek, követelte, de ennek birtokosa kijelenté, hogy a jobbágyságot »minime respondere vellét«, elrendelé: »Et cum domini terrestres ex parte quorumcunque jobagionum vel jobagionalis conditionis hominum suorum in quocunque iudicio regni respondere nolle asseruerunt, tales domini

igazságot szolgáltatni vonakodott, akkor a XIV. század első felében a panaszló, ki ezt hitelesen bizonyíthatta,²³⁾ követelése fejében az ily jobbágyot személyében vagy javaiban letartóztatni volt jogosítva.²⁴⁾ Az 1351. XVIII. t.-cz. azonban ezt tilalmazta. Későbbi védlevelek tehát ily esetben az igazság kiszolgáltatását megtagadó urat a király,²⁵⁾ a nádor vagy más rendes bíró elé rendelik idézni.²⁶⁾ Zsigmond király harmadik végzeményének (1405.) X. cikkelye szerint azonban ilyenkor az urat a megye elé kellett idézni²⁷⁾ és a fő- és alispánok vagy a szolgabírák hivatalvesztés terhe alatt voltak kötelesek, sedria tartása nélkül, azonnal és sommásan igazságot szolgáltatni.²⁸⁾ Birsággal azonban, legalább Verbőczy tanítása szerint, csak akkor volt e miatt a földesúr sujtható, ha az igazság kiszolgáltatására perbehívás vagy idézés útján felhiva és megintve lett.²⁹⁾

terrestres juxta antiquam et approbatam huius regni laudabilem consuetudinem ab ulteriori detentione et conservatione huiusmodi jobbagionum suorum, nec non iudicii et justitiae impensionis potestate ex parte eorum fienda seu facienda per amplius privare et spoliari, omnesque tales homines seu jobagiones quasi abnegati, ubicunque et quandocunque reperiri poterunt, captivari et juri detineri solent. Ennek értelmében kiállítják a »litterae impensionales«-t. 1498. oct. Ország. levélt. 20,744.

²³⁾ Ily bizonyítólevél példája 1405-ből. Károlyi Okl. I. 531.

²⁴⁾ N. Lajos egyik 1344-ki (Wissegr. die domin. pr. p. f. Oct. Nativ. D.) parancslevelében meghagyja, hogy Bujáki Péter jobbágyait »pro eorum proprio vel aliorum quorumcunque debito« le ne tartóztathassák, hanem ellenükben az igazságot az uri széknél keressék, hozzá teszi, hogy ha ott igazság »quaerulanti non exhiberetur et hoc legitime per evidens testimonium possit probari, extunc illo modo possit sequi legitima et justa impignoratio et impeditio«. Múzeumi irattár.

²⁵⁾ Hazai Okm. I. 160.

²⁶⁾ Kovachich: Formulae solen. 557. l.; Sopronm. Okl. I. 573.

²⁷⁾ Zichy VI. 516. és Zalam. Okl. II. 429.

²⁸⁾ »Qui quidem Comes Parochialis, Vicecomes et iudices nobilium sub privationis honorum suorum et nostre indignationis poenis, iudicium et justitiam ac omnis juris complementum ex parte ipsorum indilate, absque strepitu et figura iudicii, summarie et de plano, favore, etiam odio et amore quibusvis relegatis, debent et tenebuntur exhibere« rendeli az idézett törvényezikk. — Ennek értelmében intéz I. Ulászló 1442-ben Külső-Szolnokmegyéhez parancsot. Gyárfás: Jászkunok történ. II. 613. l.

²⁹⁾ Hármaskönyv III. R. 26. cz. 2. §. A bíróságokról ily esetben szól az idézett cím 8. §-a.

Ily birságokkal különösen akkor is sujtották a földesurat, ha őt nagyobb hatalmaskodás miatt a királyi kuriába, vagy kisebb hatalmaskodás miatt a megye elé úgy idézték, hogy alperes személyesen jelenjen meg és egyszersmind a hatalmaskodásban részes jobbágysait és nem nemes szolgálait is a törvény elé állítsa és az ott meghozott ítéletben köteleztetett, hogy záros határidő alatt azok részéről is igazságot szolgáltatasson, ezt pedig elmulasztotta. És ha ily esetben a földesúr számára újból kítűzendő határidőben e kötelességét másodszor is elmulasztotta volna, akkor megfelelő elégtétellel ő, az úr, tartozott; nagyobb hatalmaskodás esetében pedig e jobbágysok a büntetésnek rajtuk végrehajtása végett bárhol elfoghatók voltak, ingó és ingatlan javaik a bíróra és az ellenfélre szállottak.³⁰⁾

III. A földesúr biráskodási jogának gyakorlásását nemcsak tisztviselőire bízhatta, hanem a mint idővel virágzó jobbágyközségek támadtak, átruházhatta azt az uradalma-hoz tartozó ily jobbágyközségekre, illetőleg ezek előjáróira (villici) is.³¹⁾ Ez földesúri kiváltság formájában történt, mely a biráskodás mértékét meghatározta.³²⁾ Az kivételes, hogy az ily kiváltság a községet csak határozott pénzösszeg erejéig³³⁾ hatalmazza fel biráskodni, rendes azonban, hogy a nagyobb büntettek a község biráskodását ki nem terjeszti, és hogy a megítélt birságok egy része a földesúrnak fentartva marad.³⁴⁾ Az ügykörön kívül a földesúri kiváltságlevél néha még a jogot is megállapítja, mely szerint az ily község eljárni köteles; például 1295-ben az erdélyi püspök sárdi népe számára a szebeni jogot irta elő.³⁵⁾

³⁰⁾ U. o.

³¹⁾ Ennek legrégibb példái Albert jászói prépost kiváltságlevele Jászó népe számára 1243-ból. Endlicher: Monum. 462. I. és István esztergomi érseké a kereszturni jobbágysok részére 1246-ból. U. o. 469. I.; és v. ö. még Wenzel: III. 38. és Anjou II. 237.

³²⁾ Fejér IV. 1. 442. és 456.; Anjouk. III. 322.; Anjouk. VI. 76

³³⁾ Például egy márka értékig. Fejér IV. 1. 442.

³⁴⁾ Péld. az Anjouk. VI. 176. Wenzel III. 38.; Hazai Okm. VII. 229. Legtöbb esetben a birság két harmadát a földesúr, egy harmadát a községi bíró szedte.

³⁵⁾ Wenzel: V. 126. És lásd még N. Lajos 1355-ki kiváltsá-

Az ily község birói széke, melyet a választott bíró több-kevesebb esküdtel tartott, illetékes volt a községbeliek egymásközi ügyeiben,³⁶⁾ de idegeneknek is az ily község-beli jobbággy részéről a földesúr gyakran nem külön tisztje, hanem a községi bíró útján szolgáltatott igazságot, ilyenkor azonban mindig kiküldött szolgabíró bizonyossága mellett.³⁷⁾ Az igazságot kiszolgáltatni vonakodó községi bírót a megye három márkával sújtotta.³⁸⁾

Ami az ily bíraskodási joggal felruházott község önálló joghatóságából kirekesztve volt, azt az csak a földesúr vagy tisztje részvételeivel ítélhette, vagy közvetlenül azokhoz kellett igazságért fordulnia. Az ilyen az úr képében bíraskodó tisztek majd az uradalmi ispánok ³⁹⁾ (Comites) majd a várnagyok vagy porkolábok (castellani) voltak, ha tudniillik, mi nagyobb uradalmakban gyakori volt, az ily községek valamely földesúri várhoz tartoztak gazdasági, szolgálati, úgy mint hatósági tekintetben.⁴⁰⁾ Ők gyakorolták különösen a vérbírátságot az uradalmi jobbággyok felett, mint azt a birságoknak a földesúri községekre vonatkozó szabályzatai tanúsítják.⁴¹⁾ Eltekintve azoktól a jobbággyoktól, kik apró birtokosok alatt állottak és kik felett a büntetőhatóságot a megye gyakorolta, az uradalmi jobbággyok nagy tömege ily castellanus-ok vagy porkoláboknak volt büntetőügyekben alávetve.

Különösen ki volt fejlődve a királyi várnagyok bíraskodása a király alá közvetlenül tartozott jobbággy népre nézve,⁴²⁾ mely gát Nagy-Szász és egyéb királyi birtokok jobbággyai számára. Anjou VI. 408.

³⁶⁾ Fülöp nádor az általa Sárosmegyében alapított Ujfalu községnek kiváltságában írja: »Item universae causae *inter se* exortae per villicum ipsorum et juratos eiusdem villae judicentur«. Múzeumi irattár.

³⁷⁾ Zichy V. 384.

³⁸⁾ Ugyanott.

³⁹⁾ Comes terrestris-nek is írják őt. Endlicher: Monum. 501. l.

⁴⁰⁾ Teleky Okl. I. 168.

⁴¹⁾ Például Maróthy László 1438. apr. 24-én »in suburbio castri nostri in possessione nostra Selyanowcz« lakó jobbággyoknak szóló kiváltságlevelében rendeli, hogy a gyilkosnak, kit gyilkosságban tetten nem kaptak, házát a várnagy nem dúlhatja fel és marháiból és egyéb ingóságaiból csak egy arany forintot vehet. Ország. levélt. 13,181. És lásd a következő jegyzetet.

⁴²⁾ V. ö. Nagy Lajos 1355-ki kiváltságlevelét a Nyaláb várához

királyi várnagyok egyike másika igen kiterjedt területen gyakorolt a király nevében teljes földesúri joghatóságot. Közülök egynémelyik hadi teendői fontosságánál fogva, nemcsak tekintélyes királyi tisztté lett, hanem, mint a visegrádi vagy a diósgyőri várnagyok,⁴³⁾ országos jelentőségre is emelkedett. Leginkább kimagaslik közülök a budai várnagy, kinek várnagyi hatóságából folyt az a birói hatóság, melyet, mint alább részletesebben látni fogjuk, a királynak közvetlenül gazdaságilag is alá vetett némely népelemek, mint a zsidók vagy a XVI. században a kúnok egy része felett gyakorolt.

IV. A földesúri biráskodást azonban nemcsak egyes községekre ruházhatta át a földesúr, hanem egyes egyénekre is, még pedig örökösen. Azok, kik ily úton örökös biráskodási jogot gyakoroltak, az ú. n. soltészek (sculteti),⁴⁴⁾ kik területet kaptak egyes uraktól, hogy ott az erdőségeket irtásák, községet alapítsanak és ott a biráskodást örökösen gyakorolják, rendszerint egy évben háromszor tartva közbiráskodást (judicium generale, pareta).⁴⁵⁾ Önállóan csak magánjogi perekben, különösen melyek pénzkérdéseket érintettek,⁴⁶⁾ volt a soltész hivatva ítélni és soha sem terjeszkedett ki hatósága a nagyobb bűntényekre, azokban csak a földesúrral vagy tisztjével (comes, castellanus) együtt ítéltetett, a mikor a birságok is közöttük megoszlottak.⁴⁷⁾ Sőt gyakran a soltész biráskodási joga csak mérsékelt összegig terjesz-

---

tartozott Ugocsakerületnek több helysége számára. Anjou. VI. 407; vagy a lublóí hospitesek 1342-ki privilegiumát, mely szerint a nagyobb bűntények a lublóí várnagy elé tartoznak. Fejér: IX. 151.

⁴³⁾ V. ö. ezek birósági hatáskörére nézve Wenzel G.: Diósgyőr. Akad. tört. értekezések II. 7. szám, péld. 29. 1.

⁴⁴⁾ Ezekről értekezett e század elején Schwartner Márton: De scultetiis per Hungariam quondam obviis.

⁴⁵⁾ Ily soltészség példái: Fejér: VIII. f. 225. és 321. Fejér: IX. 1. 465. és IX. 4. 99. és Wagner Szepesi Analectáiban számosak.

⁴⁶⁾ Egy 1290-ki soltészségi oklevél mondja: »Et judicia super pecuniam scultetus solus judicabit.« Hazai VII. 214. és v. ö. még Turul VIII. köt. 9. 1. V. ö. még Hazai Okm. VII. 395.

⁴⁷⁾ Hazai VII. 395. és lásd Maróthy László kiváltságlevelét 1438-ból a fentebbi jegyzetekben.

kedett, mint az új ruszbachi soltésze egy fertő erejéig.⁴⁸⁾
A soltészséget a vele járó jövedelmekkel és biráskodási joggal
el is lehetett adni.⁴⁹⁾

2. §.

Kiváltságolt népelemek bíróságai.

I. A megyei, városi és földesúri bíróságok, mint rendes
vidéki bíróságok mellett voltak még az országban ezektől egé-
szen különálló bíróságok, majd kiváltságolt területi közönsé-
gek, majd csak személyes mentességet élvező népelemek szá-
mára. Az előbbiek a jász kunok és a szepesi szászok közön-
ségek és egy ideig a bessenyők, az utóbbiak a zsidók.

A *kúnoknak*,¹⁾ kik IV. Béla alatt kezdtek hazánkba
áttelepedni és kiket IV. László u. n. keresztségi oklevele
egyesített területi közönséggé, biráskodási viszonyaira leg-
elsőbbben ép ezen 1279-ki kiváltságlevél vet világot. Ennek
tizenegyedik pontja szerint a kúnok rendes birái már IV. Béla
idejében is az illető nemzetségi birák voltak, és csupán akkor,
ha a kúnoknak más országlakossal lett volna pere, ítélte a kivált-
ság értelmében a nádorispán, mint a kúnok főhatósága és
pedig az illető kúnoknak nemzetségi birájával. Kúnok közötti
perben a nádor nem ítélt, hanem ilyenkor a pert alperes
nemzetségi birája elé kellett vinni, kinek ítéletét ha vala-
melyik peres fél visszautasítaná, a királyhoz lehetett fordulni,
ki ilyenkor a nemzetségi biróval személyesen ítélte.²⁾

A kúnoknak végleges letelepülésével az ú. n. szállá-
sokba a nemzetségi birákat³⁾ a XIV. században hovatovább

⁴⁸⁾ Wenzel: VII. 146.

⁴⁹⁾ Ugyanott. Továbbá: Fejér: VIII. 4. 412. hol mondják, hogy
eladják azzal a joggal: »libere universas causas in dicta villa emergen-
das judicandi« és a biróságok egyharmad része szedése jogával.

¹⁾ A kún biráskodási állapotokról tüzetesen értekezik Gyárfás
István: A jász kunok története II. és III. köteteiben.

²⁾ Lásd e kiváltságlevél 11. cikkét Endlicher: Monum. 559. l.

³⁾ 1347-ben még »Comes Kümcheg, capitaneus Cumanorum gene-
rationis Chortan« ad ki oklevelet Gyárfás i. m. 31. sz. okmány.

területi bírák váltják fel.⁴⁾ A szállásoknak, majd pedig az ezekből többet-kevesebbet magokban egyesített székeknek⁵⁾ eloszlása szerint oszlik meg tehát idővel a bíráskodás. A XIV. és XV. századokban a szállásoknak és a székeknek kapitányai és bírái szolgáltatják ki vidékenként az igazságot, kik majd nemzetségi alapon, fiágról fiágra átszállólag, örökjogon bírák tisztségüket,⁶⁾ majd azt választásnak⁷⁾ vagy kinevezésnek (királyi vagy nádorinak) köszönik.⁸⁾

A szállásbírák voltak az alsóbb fokú bírák, kik a bíráskodást valószínűleg több-kevesebb bírótársal végezték; míg felsőbb fokban, tehát fontosabb ügyekben vagy feljebbvitel útján, a székek törvényszékei ítélték, melyeket az illetékes székkapitányok tartottak, valószínűleg a szék szálláskapitányaival.⁹⁾ Később azonban, nehogy az alsóbb rendű kúnok (cumani rurales) elnyomassanak, V. László elrendelte, hogy azok is válasszanak a székkapitány mellé egy külön kapitányt és tizenkét esküdtet és ezek nélkül az alsóbb bíraktól feljebb vitt ügyekben ítélni ne lehessen. Ezt 1456-ban csak Halasszékre nézve rendeli el Marczali János a királyi kúnok akkori főispánja, de miután ezt királyi rendeletnél fogva tette, valószínű, hogy ez intézkedés a többi székekben is helyet

---

⁴⁾ Később már így írnak: »Capitaneatus descensuum Hythemes Zallasa, Maysya Istvanzallasa sat. U. o. 121. sz. okmány.

⁵⁾ A kúnszékek szállásait csoportosítja Gyárfás i. m. 428. l. és v. ö. Magyar Tört. Tár II. kötet. 202. l.

⁶⁾ Néha egy család több tagja egyidejűleg viselte a hivatalt. U. o. 157. okm. Ha pedig a kapitánysági ág kihalt a kapitányság a nemzetség más fiágára szállott át, de soha sem a leányágra. Így döntött Mátyás király 1484-ben u. o. 214. okm. 1438-ban Albert király egy tényleg örökösen birt kapitányságra nézve új adományt ad Tul Jánosnak és utódainak. Orsz. levélt. 13,165.

⁷⁾ Ezt soha sem mondták ki általánosan, hanem csak egyes székekre nézve. Például 1323-ban a jászok kapták e jogot, 1456-ban Halasszék, 1461-ben Kolbászszék. De a kivételek dacára olvasunk oda kirendelt kapitányokról is. Gyárfás i. m. 428. l.

⁸⁾ 1370-ben Lajos király rendeletet intéz »fidei suo dicto Izopos judici Jazonum nostrorum per D. Ducem Palatinum constituto« Ország. levélt. Gyulafehérvár. Hornyik: Kecskemét tört. 201—206. l.

⁹⁾ Idevágó ítéletlevelek nem maradtak reánk.

fogott,¹⁰⁾ A székbíróságok felett álló rendes bíróságuk a kúnoknak nem volt.

Az összes kún székek hatóságilag a nádorispán alá tartoztak, ki többnyire élt is a kúnok ispánja és bírása (*comes et iudex cumanorum*) címével és húzott ennek alapján háromezer arany forintnyi fizetést,¹¹⁾ De e hatóságát a XIV. és XV. századokban a legtöbb esetben a nádor nem személyesen gyakorolta, hanem időnként a király, esetleg a nádor által kirendelt ispánok (*comites, iudices*),¹²⁾ kik azonban hatóságukat csak ritkán gyakorolták az összes kúnokra nézve, hanem majd csak az ú. n. királyi (*regii*)¹³⁾ majd csak a királynéi (*reginales*) kúnok¹⁴⁾ vagy a többi kúnok közül a XIV. században mindinkább kivált jászok felett. A nádorispán azonban csak úgy, mint ezek a különböző kún ispánok, a kúnok felett csak általános hatóságot gyakorolt, de nem rendes bíraskodást. Csak kivételesen találkoztunk több székek tartott nagyobb bírósági gyűlésekkel, melyeket királyi rendeletre vagy, ha a felmerülő szükség úgy kívánta, majd a nádor, majd a kún ispánok vagy más e végre külön megbízással kiküldött egyének hirdettek és tartottak. E kirendelt bírakat ilyenkor az érdekelt székek kapitányai, ispánjai és esküdt ülnökei környezték, mint például 1451-ben Szerdahelyi Györgyöt Halason.¹⁵⁾ Döntöttek pedig

¹⁰⁾ Gyárfás i. m. 156. okm.

¹¹⁾ V. ö. a nádori 11-ik czikkelyt.

¹²⁾ Lásd ezek példáit Gyárfás i. m. III. 419.; 1427-ben Kátai Mihály, szolnoki főispán, a philisteusok és kúnok bírása, ki 1428-ban még a királyi tatárok bírójának is írja magát. Forgách levélt. 1428-ban Héderváry Lőrincz királyi főlovászmester a kúnok és jászok bírása vagy 1476-ban Benedictus Pyber *provisor curiae castri Budensis et comes Comanorum*. Ország. levélt.

¹³⁾ 1456-ban Marczali János Somogy és Zalamegyék főispánja: *Comanorum regalum comes*. Gyárfás i. m. 632.

¹⁴⁾ Gyárfás i. m. III. 424. és a 47. sz. okm. 1392-ben Zsigmond király elzalogosítja Hricsó várát »magistro Desew judici Comanorum reginalium-nak. Orsz. levélt. N. R. A. 943. 11. és Wenzel: Diósgyőr (Akad. értek.) 89. regesta.

¹⁵⁾ Gyárfás i. m. III. 150. sz. okm. és több más példa u. o. 438. és 439. l.

ott kapitánysági jogok, kúnok és nemesek között vitás birtokfoglalások,¹⁶⁾ különböző szállásokra kiterjeszkedő hatalmaskodások és hasonlók iránt.

II. A kúnok régibb bírósági állapotaihoz sokban hasonlíthattak a *bessenýókéi* (bisseni). Ezek még a XIV. században is mint külön szervezett nép kisebb-nagyobb csoportokban laktak az országban, leginkább annak dunántúli vidékén¹⁷⁾ és Csanádmegyében,¹⁸⁾ saját főnökeik alatt, még pedig mint hadakozó szabad emberek,¹⁹⁾ kik felett a királyi hatóságot a nádor gyakorolta. Bizonyítja ezt Jula nádornak az árpási bessenýók számára 1222-ben kiadott okmánya,²⁰⁾ melyben őket mint a nádorság alá tartozókat említik.²¹⁾ Alsóbb bíráik, mint az árpási bessenýók *curialis comes*-e, köztük körüljárva szolgáltatnak nekik igazságot,²²⁾ koronként pedig ispánjuk tartott számukra bírósági gyűlést. 1347-ben Bessenýói Gergely mester a bessenýók ispánja (*comes Byssenorum*) tartott e bessenýóknek közgyűlést, honnan azoknak két szolgabíráját küldi ki vizsgálatra és midőn annak alapján nem jöhetett létre elintézés, az ügyet a nádorhoz áteszi.²³⁾ 1435-ben még Zsigmond király a nagy-bessenýói nemes bessenýóket, bessenýóségükre való tekintettel (*conditione Bissenatus eorum requirente*), kiveszi minden bírák hatósága alól és

¹⁶⁾ Például 1428-ban Héderváry Lőrincz főlovászmester kúnok és jászok bírája királyi parancsból Szentelten tartott ily bíróságot. Gyárfás i. m. III. 558.

¹⁷⁾ Péld. Győrme gyében Fejér: IV. 2. 87.; Vasme gyében Hazai VIII. 127. Somogyban. Anjouk. III. 339.; Fehérben u. o. 596. sat.

¹⁸⁾ Ott volt a bessenýók ősi telepe, Bessenýó. Borovszky Samu: Csanádvármegye története 1896. I. köt. 101. l.

¹⁹⁾ »Ad terras Byssenorum antiquo more exercituare debentium« mondják egy 1345-ki okmányban. Anjou. IV. 554. V. ö. még Székely Okl. I. 41.

²⁰⁾ Endlicher: Monum. Arp. 419. l.

²¹⁾ Wenzel: II. 109. l., mely szerint Dénes nádor a király nevében visszaveszi a bessenýóktól elidegenített birtokokat és Zichy II. 244., hol a nádor íté l a bessenýók ispánjától hozzá fellebbezett ügyben.

²²⁾ »Curialis comes debet saepe per annum circuire et causas, quae referuntur, judicare« mond a kiváltságlevél. Endlicher: i. m. 419.

²³⁾ Zichy II. 245.

őket csak alája tartozóknak írja.⁸⁴⁾ A nádornak a bessenyők feletti hatósága úgy látszik akkor már megszűnt, ők idővel a rendes vidéki biráskodási szervezetbe illeszkedhettek be, a XV. század második felében ők már külön nem szerepelnek.

III. Egy másik biráskodás tekintetében is kiváltságot területi közönséget alkottak a *Szepesi Szászok*.⁸⁵⁾

A szász hospes községek többnyire már elébb is ki voltak véve Szepesmegye ispánjának hatósága alól,⁸⁶⁾ de azokat egy külön hatósági közönséggé csak V. István 1271-ki kiváltságlevelé szervezte.⁸⁷⁾ Ezóta alkotnak a huszonnégy szepesi városok a hozzájuk tartozó községekkel, melyeket I. Károly 1312-ki szabadságlevelé ⁸⁸⁾ névszerint felsorol, egy összetartozó egészet, a szepesi szászok tartományát (provincia Saxonum de Scepus) ⁸⁹⁾ vagy földjét (terra Cypsiensis).⁹⁰⁾ Élén e tartománynak a szász ispán vagy gróf (Comes Saxonum, Comes Provinciae, Comes terrestris, Landgraf) ⁹¹⁾ állott, kit választottak ⁹²⁾ és majd maga, majd némely ügyekben a királyi ispánnal (Burggraf, der ungarische Graf) együttesen gyakorolta a hatóságot.⁹³⁾

A szepesi provinciának elsőfokú rendes bíróságai a városok és az ezekhez tartozó községek helyi bíróságai vol-

⁸⁴⁾ Turul VII. 3.

⁸⁵⁾ Demkó Kálmán: A szepesi szászok ősi jogélete Lőcse. 1896. És ugyanattól: Szepesi jog. Akad. történet. Értek. XV. 3. szám.

⁸⁶⁾ Lásd IV. Béla 1243-ki kiváltságlevelét Olaszi számára, melynek azt a szabadságot biztosítja »ut a comite parochiali liberi sint penitus et exemti . . . villicus de communi voluntate ipsorum electus eos debeat judicare juxta consuetudinem hospitum aliorum.« Fejér: IV. 1. 278.

⁸⁷⁾ Endlicher: Monum. Arp. 522. 1.

⁸⁸⁾ Fejér: VIII. 2. 435.

⁸⁹⁾ »Elias comes Saxonum et Latinorum et consules, coeterique Saxones et Latini de provincia Scepusiensi.« Fejér: V. 3. 47.

⁹⁰⁾ Fejér: IX. 3. 214. Azért ispánjukat comes terrestris-nek hívják. Fejér IX. 3. 501.

⁹¹⁾ »Comes terrestris 24. Civitatum dictae terrae Scepusiensis« (Fejér: IX. 3. 501.) vagy »comes terrestris de Scepus (U. o. VIII. 2. 44.) vagy »comes provincialis« (Fejér II. 241) az ide tartozó címek.

⁹²⁾ Ennek módját meghatározza a Zipser Willkühr 56. (lőcsei) pontja.

⁹³⁾ Ezt kiemelik már az 1271. kiváltságlevel 4. és 9. pontjai.

tak. A községi vagy a városi bíró több-kevesebb esküdttel tartották azokat. A községtől ahhoz a városhoz, melyhez tartozott, vitték feljebb az ügyeket; a városoknak pedig feljebbviteli, illetőleg magasabb, különösen büntető hatósága a Comes vagy annak a huszonnégy város bírásaival Lőcsén tartott bírósága volt.³⁴⁾ A szász ispán azonban egynémely súlyosabb bűneseteket, mint a kettős házasság, gyilkosság, súlyos sebesítés eseteit, csak a megyei ispánnal ítéltette, ki ily esetekben a megítélt bírságban vagy elkobzott vagyonban részesült.³⁵⁾

A szepesi városok egy részének, t. i. közülök tizenháromnak elzálogosítása Lengyelország kezéhez 1412-ben,³⁶⁾ maga után vonta a szász comes állásának hanyatlását, minek következtében korszakunk vége felé az országnál megmaradt szepesi városok a szepesi várnagytól (castellanus) jutottak függésbe.³⁷⁾

De nemcsak a szászok alkottak Szepesmegye hatósága alól kivett közönséget, hanem ilyet alkottak a királynak lándzsával szolgáló szepesföldi nemesek (nobiles terrae Scepusiensis) is. IV. Béla 1243-ki kiváltsága, midőn régi szabadságait megerősíti, biztosítja őket, hogy a szepesmegyei ispán tolvajlás, pénz és tizedügyeken kívül őket nem ítélteti³⁸⁾, hanem választott bíráiktól vegyenek igazságot,³⁹⁾ és csupán oly ügyet, melyben bajt kellene megítélni, kell a király elé vinni.⁴⁰⁾

³⁴⁾ A szász comes »ac universi judices de Scepus« egyébként is a szász hatóságot képviselték Fejér: VI. 1. 328., VI. 2. 210. és VIII. 3. 160.

³⁵⁾ Lásd a szepesi szászok szokásjogának (Zipser Willkühr) idevágó pontjait Demkó idézett munkájában.

³⁶⁾ Wagner: *Analecta Scepus*. I. 212.

³⁷⁾ U. o. III. 256.

³⁸⁾ »Item Comes de Scepus nec ipsos, nec eorum jobagiones possit judicare, nisi in causis furti, monetæ ac decimarum. Super causis autem minutis inter se ortis diffiniendis ipsimet sibi judicem possint eligere«. Knauz: *Monum. Eccl. Strigon.* I. 347. Ezt megerősíti 1314-ben Károly király. Fejér: VIII. 5. 94.

³⁹⁾ Fejér IX. 1. 365.

⁴⁰⁾ »Si super aliquo inter eos duellum contingat judicari, non nisi in nostra praesentia debeat terminari« Knauz: i. m. I. 347.

Biráik saját ispánjuk, alispánjuk és szolgabiráik voltak, kik a székhez tartozó nemesekkel szolgáltatattak igazságot.⁴¹⁾

IV. Nem mint az országban területi különállással bíró nép, hanem mint a királyi kincstárhoz vagy kamarához és ennek következtében a király közvetlen gazdasági uralma alá tartozók,⁴²⁾ voltak kiváltságolva, biráskodás tekintetében is, a *zsidók*.⁴³⁾

A zsidók biráskodási állását IV. Béla 1251-ki kiváltságlevele⁴⁴⁾ állapította meg, mely az osztrák földön lakott zsidók kiváltságának mintájára készült⁴⁵⁾ és melynek élvezetében, mint azt annak későbbi megerősítései tanúsítják,⁴⁶⁾ folyton megmaradtak.

A zsidók a királyi városokba, a hol lehetett rendszert csak letelepedniök, külön birák alatt állottak, A zsidó bíró (*Judex, comes Judaeorum*),⁴⁷⁾ kit majd a város keresztény és zsidó lakosai választottak, mint Pozsonyban, majd pedig kineveztek,⁴⁸⁾ zsidók közötti perben a zsinagóga előtt tartotta törvényszékét.⁴⁹⁾ Itélt esküdtekkel, kiknek ha keresztény perelt zsidó ellen keresztények és zsidók közül kellett vétetniök,⁵⁰⁾ esküdtek nélkül ítélni még a zsidók közötti perek-

⁴¹⁾ II. Ulászló 1503-ban parancsot intéz: »Comiti vel vicecomiti et judicibus ac universitati nobilium decem lanceatorum comitatus Scepusiensis. Ország. levélt. N. R. A. 501. 22.

⁴²⁾ »So Hungrisch kön. Majestät unserm allergnädigsten Herrn zugehörend« vagy »ad cameram et fiscum nostrum de jure pertinere dignoscuntur« vagy »Fisco regio in censu debito tenentur« az idevágó formulák.

⁴³⁾ Hajnik Imre: A zsidók Magyarországon a vegyes házakbeli királyok alatt 1865. Magy. Akad. Értesítő V. kötet 202—249.

⁴⁴⁾ Endlicher: Monum. Arp. 473. I.

⁴⁵⁾ Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen X. köt. 123. I.

⁴⁶⁾ Az összes megerősítéseket Zsigmondtól II. Lajosig magában foglaló okmány Pozsony város levéltárában.

⁴⁷⁾ Ezt már a Béla-féle kiváltságlevél említi.

⁴⁸⁾ Mint 1431-ben Gara Miklós nádor, mint országos zsidóbíró Sopronnak. Sopronvár. levélt.

⁴⁹⁾ IV. Béla szabadságlevelét II. Frigyes osztrák herczegével összehasonlítva, annak 30-ik cikkelyét így kell kiegészíteni: »Item contra Judaeum super causis inter se exortis nusquam nisi coram suis scholis per suum judicem in judicio proceditur. Endlicher i. h.

⁵⁰⁾ Így rendeli ezt egy 1376-ki pozsonyi statutum. Ballus P.:

ben sem volt megengedve.⁵¹⁾ Eltekintve városi fekvőségekre vonatkozó perektől, melyekre nézve, ha a fekvőségek zsidókézen is voltak, a városi hatóság volt illetékes, a zsidóbíró hatásköréhez tartoztak a zsidók közötti összes peres ügyek, melyekre nézve előtte panaszt emeltek,⁵²⁾ valamint keresztényeknek zsidók ellen indított pereik a nagyobb bűntények kivételével. Zsidónak azonban keresztény ellen ennek illetékes hatóságánál kellett igazságot keresnie.

Kereszténynek zsidó ellen elkövetett súlyosabb bűntettei, mint gyilkosság, sebzés, házratörés esetei, a királyi kuriába tartoztak, valamint a zsidóknak hason bűntettei keresztények ellenében. Ott e perekben IV. Béla kiváltságlevele értelmében a kancellár vagy pedig a király személyesen ítélték.⁵³⁾

Nagy Lajos idejében a kancellárnak a zsidók feletti hatósága már megszűnt és az összes zsidók fölé egy országos zsidóbíró (*Judex Judaeorum totius regni*) jutott, ki mindig az ország legelőkelőbb emberei sorából volt véve. Országbárók, sőt az országbíró vagy a nádor viselték e tisztelet.⁵⁴⁾ Országos zsidóbíróval 1371—1440. találkozunk,⁵⁵⁾ ki egyéb hatósági teendőkön kívül a zsidóknak felsőbb fokban bírás-

---

Pressburg und seine Umgebungen. Pressb. 1823. 268. 1. és v. ö. idézett értekezésem 213. 1.

⁵¹⁾ Zsigmond 1436-ban rendeli: »Quod quilibet Judeorum iudex pro tempore constitutus aut eius substitutus, universa iudicia inter ipsos Judeos fieri debentia, ipsumque iudicem Judeorum concernentia pariter cum juratis tunc tempore constitutis discutere et diffinire debeat.« Katona: Hist. Crat. XII. 759. 1.

⁵²⁾ Ezt világosan kiköti az 1251-ki kiváltságlevél 11-ik pontja »Item Iudex Judeorum ullam causam ortam inter Judeos in iudicium deducat, nisi per querimoniam fuerat invitatus«.

⁵³⁾ Ha a zsidók egymásközti egyenetlenségeit és viszálykodásait ne a városbíró ítélje »sed nos aut summus noster cancellarius iudicium exercebit; si autem reatus vergit in personam, soli nostrae personae hic casus reservabitur iudicandus. Endlicher i. m. 474. 1.

⁵⁴⁾ V. ö. idézett értekezésem 224—227. 1.

⁵⁵⁾ Az utolsó országos zsidóbíró Héderváry Lőrincz nádor volt, kihez Erzsébet királyné Kapy János érdekében 1440-ben intéz parancsot. Jeszenák levélt. Múzeum.

kodott is,⁵⁶⁾ még pedig bírói székére hívott előkelőkkel és nemesekkel.⁵⁷⁾

Az országos zsidóbírói állás megszűnésével a zsidók feletti biráskodás nem szállott által azoknak új országos főnökére a »praefectus Iudeorum«-ra,⁵⁸⁾ különösen nem a keresztényeknek zsidók elleni pereit. Ezeknek bírójává a budai várnagy (castellanus Budensis) lett, ki már előbb is a zsidók országos albirája (vicejudex judeorum) volt⁵⁹⁾ és nemesek társaságában biráskodott. II. Ulászló 1499-ki tárnokjogi czikkelyeinek 6-ka a budai várnagy hatóságát keresztényeknek zsidók ellen indítandó adóssági és egyéb pereire nézve véglegesen megállapítja. A zsidókat keresztények idézzék a budai várnagy elé, kitől a tárnokhoz, esetleg a királyi személyes jelenlétéhez lehessen fordulni.⁶⁰⁾ És még 1529-ben is I. Ferdinánd a nagyszombatiakat inti, hogy a zsidók elleni büntető pereket a budai várnagyok elé vigyék, a kiknek hatósága alá a király után az összes zsidók az országban régi jognál fogva tartoznak.⁶¹⁾

⁵⁶⁾ Ennek példái 1371. és 1376-ból idézett értekezésemben 224. és 25. lap.

⁵⁷⁾ Legalább Buda várának alvárnagyai Héderváry Lőrincz országos zsidó bíró képében 1440-ben »una militibus et nobilibus, coassessoribus scilicet nostris collateralibus« tartanak törvényszéket Budán virágvasárnapja utáni csütörtökön. Kapy levélt. Múzeum.

⁵⁸⁾ Ennek állásáról lásd idézett értekezésemet 229—232. l.

⁵⁹⁾ A korábbi jegyzetben idézett 1440-ki bírósági kiadványt »Gregorius de Bethlend et Ladislaus de Setétkúth vicecastellani castri Budensis ac vicejudices Judeorum« adják ki.

⁶⁰⁾ »Postremo statuimus, quod cum Judei per Christianos pro debitis aliis negotiis citati fuerint extunc ipsi Christiani huiusmodi citationem in praesentiam Castellani Budensis facere et causas eorum ibidem prosequi« tartoznak, míg a zsidók a keresztények ellenében ezek bíróságához utasíttatnak. A felebbezés menjen a tárnokhoz, esetleg a személynőkhöz. Kovachich Cod. jur. Tav. 50. l.

⁶¹⁾ I. Ferdinand 1529. (Budae Sabb. a. f. Penthec.) tiltja Nagy-Szombat városát a zsidók büntetésétől és utasítja őket »Castellani castri nostri Budensis, sub quorum jurisdictione post nos omnes Judei juxta antiquam praerogativam ipsorum et diu usitatam consuetudinem sunt.« Nagy-Szombat város levélt.

3. §.

Szent székek biráskodása világi ügyekben.

I. Az egyházi bíróságok, az ú. n. szent székek, azonkívül hogy szorosabb értelemben vett egyházi ügyekben eljárak, számos világi ügyekben is ítéltek. Kezdve attól a kiváltságtól, melyet II. Endre az arany-bullával egyidejűleg (1222.) a magyar klérus számára kiállított,¹⁾ egész a XV. század végéig számosak azok az intézkedések és törvények, melyek a szent székek illetékességét világi ügyekben körülírják. Legtüzetesebben intézkednek erről az 1462. III. és 1492. XLVI. törvénycikkelyek; Erdélyre nézve pedig Nagy Lajos 1344-ki rendelete.²⁾

Hogy a klérus minden ellene indított peres ügyekre nézve az egyházi bíróság elé tartozik, mint azt már Kálmán király törvényei rendelik,³⁾ és az 1222-ki kiváltságlevél első pontja meghatározza,⁴⁾ teljes mértékben nem érvényesült. Már az 1233-ban a beregi erdő mellett a pápai követtel létrejött egyesség az egyházak fekvőségeire vonatkozó pereket (judicia terrarum), magának az egyháznak érdekében is, a régi szokáshoz képest, a király által ítélendőknek mondja,⁵⁾ mi állandóan így maradt.⁶⁾ Később még a papok ellen eme-

¹⁾ Endlicher: Monum. Arpad. 417—419.

²⁾ Fejér: IX. 1. 193.

³⁾ De a világi bíró társaságában. »Si vero laicus habet causam cum clerico per sigillum episcopi vel archipresbiteri, clericus cogatur ab eis que cum iudice suo examinetur« rendeli Kálmán I. 6.

⁴⁾ »Ut si quispiam laicorum ex his aliquem sive de possessorio, seu de furto, seu de terris, seu quocunque alio actionis titulo praesumerit ad iudicem trahere saecularem, ipse laicus eo ipso suae causae praejudicium faciat. Quia volumus et statuimus, ut nullus clericorum ante personam trahetur saecularem, nec cuiquam laicorum, dum videlicet a laico impetitur in foro saecularium iudicum respondere teneatur«. Endlicher: Monum. Arpad. 417. és 418. l.

⁵⁾ Knauz: Monum. Eccl. Strigon. I. 295. és Endlicher: Monum. Arp. 440., hol ez a 15. pont.

⁶⁾ 1498. LXII. t.-cz. mely szerint a birtokperben ítélő egyházi bírót a perben forgott birtok becsüjében kell elmarasztalni.

lendő hatalmaskodási pereket is, melyek még a XIV. század elején a szent székek előtt folytak,⁷⁾ a világi biráskodáshoz utasították. Végére csupán a papok személyes bántalmái⁸⁾, azok megsebzése,⁹⁾ megverése vagy kifosztása azok az ügyek, melyeket a törvények papokra nézve, a szorosan egyházi ügyeiken kívül, a szent székek elé vinni parancsolnak.¹⁰⁾

Világiakra nézve a szent székek feltétlenül illetékesek voltak a házassági kötelékre vonatkozó perekben.¹¹⁾ Egyéb perekre nézve főelvül vallották, hogy a szent székek nem járhatnak el oly perekben, melyek ingatlan jogot érintenek (*causa factum iurium possessionariorum concernens*), még akkor sem, ha hit alatti ígérettel vagy végrendeleti intézkedéssel állanak is kapcsolatban,¹²⁾ mert hisz az ingatlansági jogok ez országban csakis a királyi kuriából kiadott parancsok és ítéletlevelek által igazíthatók s az egyházi bírák idevágó levelei figyelembe nem vétettek. Ennek kapcsán mindazok a perek is, melyek jószágvesztéssel jártak, mint az erőszakossági, hatalmaskodási és bűnvádi perek is, a szent székek ügyköréből idővel kivétettek.¹³⁾

⁷⁾ Például 1326-ban az országbíró a bátai apátnak perét Becsei Imre ellen azért halasztja el, mivel az utóbbi az apát ellen hatalmaskodási pert emelt, mely elébb volt elintézendő, még pedig a pécsi püspök széknél, hova az ügyet áttették. Zichy I. 291. 292.

⁸⁾ Jobbágy ellenében az ily esetekben a pap is elébb az urnál keressen igazságot, és csak ha tőle igazságot nem kapna, forduljon az egyházi bírósághoz, rendelte az 1440: III. törv.-czikk. Kovachich: Sylloge 72.

⁹⁾ 1458: IX. t.-cz. és v. ö. Sztáray Okl. II. 193.

¹⁰⁾ Fejér IX. 1. 193; 1464. XVII. és 1492. XLVI. t.-cz.

¹¹⁾ Beregi egyezség 63. pont Knauz: i. m. I. 295; 1463. III. t.-cz. 4. §.

¹²⁾ 1463: III. t. cz. 4. és 7. §§-ai. V. ö. még Quadripart. III. R. 5. cz. és 1518-ban II. Lajos írja Miskolcz városának: »Et quia factum jura possessionaria et haereditaria concernens etiam occasione testamenti non in foro spirituali, sed saeculari iudicio tractari solet et terminari« Gr. Pongrácz levélt. Múzeum.

¹³⁾ Például N. Lajos 1344-ki rendelete szerint a házasságtörés csak ha az iránt keresetet polgári úton indítanak (si intentatur civiliter) tartozik a szent székek elé. Fejér IX. 1. 193. És v. ö. Quadripartitum III. 5. és Jakab: Kolozsv. Okl. 45. l.

Ez elvet folyton szem előtt tartva, a szent székek világiakra is illetékesek voltak a következő esetekben, ú. m. 1. A hitbérré, hozományra és jegyajándékokra valamint leánynegyedre,¹⁴⁾ vonatkozó perekben; 2. tizedügyekben.¹⁵⁾ E két csoporthoz tartozó ügyekben azonban az egyházi és a világi bíróságokat vegyest látjuk eljárni, a mennyiben azokat egynémely szempontból, például leánynegyedre nézve azt, hogy azt pénzben vagy birtokban kell-e kiadni, a világi,¹⁶⁾ míg más szempontból az egyházi bírósághoz tartozónak tekintették.¹⁷⁾ Innét, hogy ez ügyeket a XVI. század elején már vegyes illetőségűeknek (mixti fori) írják,¹⁸⁾ azokban egyházi ügy mint világi bíróságok eljárhatván, reájuk nézve megelőzésnek lévén helye¹⁹⁾

A szent székek elé tartoztak továbbá: 3. Végrendeleti ügyek, de idővel csak a kegyes czélokra rendelkező végren-

¹⁴⁾ 1462: III. t.-cz. 4. §-a. V. ö. Wenzel: VI. 493.; Teleki Okm. I. 90., 91.; Károlyi Okl. I. 221.; Zichy VI. 163., hol Gara nádor egy eléje hozott hitbér és jegyajándékok iránti pert a szent székekhez utasít. Leánynegyed kérdésében 1398-ban a szent szék rendelt el köztudomány vételét. Zichy V. 86.

¹⁵⁾ »Huiusmodi causae decimarum non seculare sed spirituale forum concernere dignoscuntur,« írja Zsigmond király. Hazai Okm. II. 309. V. ö. 1462: III. t.-cz. Az 1486: XLV. t.-cz. szerint a tizedügy a király személyes bírósága elé tartozott.

¹⁶⁾ Például 1437-ben az egri püspök egy előtte folyt leánynegyedi ügyet, melyre nézve kérdés fenforgott, a felek kértére és nehogy »in danda iustitia festini et contra legem et consuetudinem regni contraire videamur« a kuriába a főpapok és bárókhoz átesz: Máriássy levélt. Múzeum. V. ö. még Kubinyi: Monum. II. 326—336.

¹⁷⁾ Ha például hitbér, jegyajándék és negyed egyszerűen pénzben adattak ki, a szent szék ítél; péld. 1425-ben az esztergomi szent szék. Hamvay levélt. Múzeum.

¹⁸⁾ Quadripartitum III. R. 5. cím. Az ilyenekről mondják régibb okmányaink »causa praetacta in curia nostra regia magis, quam in foro ecclesiastico discuti debet et terminari.« Így egy leánynegyedi ügyben Mátyás király 1485. Múzeumi iratt.

¹⁹⁾ V. ö. az 1500: XVI. t.-cz.-et. És idővel ez ügyek a szent székektől egészen elvonattak. — V. ö. Kitionich: Direct. Method. Caput III. Qu. 3.

deletekéi.²⁰⁾ 4. Uzsora ügyek.²¹⁾ 5. Hamis eskü és hitszegés esetei, különösen ha hit alatt felvállalt kötelezettséget nem teljesítettek, de csak a bűnös életében, mert a hitszegő büntetése személyes lévén, az a hitszegő halálával elenyészett;²²⁾ végtére 6. özvegy és gyámoltalan egyéneknek (miserabiles personae) nem birtokbeli ügyei.²³⁾ Kivételesen előfordul egyházi bíráskodásnak valamely ügyre nézve szerződési kikötése is.²⁴⁾

II. A szent széki illetőségnek illetén határozatlan megállapítása mellett az illetékességi összeütközések az egyházi és a világi bíróságok között gyakoriak voltak. Különösen

²⁰⁾ 1462: III. t.-cz. 3. §. De már 1422-ben Zsigmond király »cum Praelatis et Baronibus nostris nec non nonnullis doctoribus et juris peritis« ügy határozott, hogy a végrendeleti ügyek a világi bíróság elé tartoznak, »exceptis tamen causis testamentariis, quae fiunt ad pias causas, utputa pro peregrinatione ad limina b. Petri et Pauli et Jacobi Apostolorum et alia terrae Sanctae loca facienda, aut ecclesiis et consimilibus, de quibus iudices seculares se minime ingerere possunt. Liber Regius II. 45. Torda kiváltságainak megerősítő levelében 1552-ből. De különösen hangoztatják a városi jogok, hogy csak a kegyes czélokra szóló végrendeletek tartoznak a szent székek elé. Péld. Budaváros jogkönyvének 207. pontja rendeli: Der Erzpischoff zu Gran hat czu richten geschehe das man den Seelen thut, und in keiner weisz, was ein freundt dem andern hat geschaffen«. Az erdélyi szászokra nézve: Teleki: Hunyad. X. 292.

²¹⁾ 1462: III. t.-cz. 6. §.

²²⁾ 1462: III. t.-cz. 8. §. Péld. 1501. Jan. 23. a győri szent széki ítélt hitszegés kérdésében, melynek terhe alatt alperes bizonyos levelek visszaadását ígérte, és habár ez ügy királyi parancslevél (litterae praeceptoriae) alapján a kuriába felterjesztetett, onnét a szent székekhez, mint ahhoz tartozó ügy, végelintézés miatt visszaküldetett. Ország. levélt. 21,010.

²³⁾ 1462: III. t.-cz. 7. §. Lásd Fejér IX. 1. 193. l.; Károlyi Okl. II. 301.; vagy 1506-ban »ratione verberationis ac percussionis cuiusdam mulieris.« Máriáßy levélt. Múzeum. Asszony ellen mozdulattal és szavakkal elkövetett becsületsértésért. Ország. levélt. 16,701.

²⁴⁾ 1459-ben egy zálogszerződésben kikötik, hogy az íránt, ha szükséges: »coram iudice spirituali et praesertim vicario in spiritualibus Ecclesiae nostrae pro tempore constituto, cuius iudicio et jurisdictioni se submisit«, kell perelni, az első idézésre meg nem jelenő kiközösítéssel is sujtathassék. Forgách levélt. Múzeum. Más példa 1471-ből Orsz. levélt. 17,229. sz. a. és 1490-ből u. o. 19,684. sz. a.

Zsigmond korától fogva tiltják a törvények szigorúan, hogy egyházi bíró világi ügyekben ítéljen,²⁶⁾ sőt az 1458. XLIX. t.-cz.²⁶⁾ az e tilalom ellen vétő püspököt fejeválságban elmarasztalni rendeli, helynökének illetéktelen ítéléséért magát az illetékes püspököt vagy érseket téve felelőssé.²⁷⁾ Erre való tekintettel rendelte az 1504: XXV. t.-cz., hogy a szent székek elé idéző levelekben a per tárgya kifejtessék, hogy könnyen meg lehessen ítélni, vajjon az ügy oda tartozik-e vagy nem. Ulászló más törvénye pedig meghagyja, hogy az egyházi bírót, ki birtokperben idézne és ítélne, az ország rendes birái a perben forgó birtok becsűjében marasztalják el; ha pedig, mi gyakran előfordul, egyházi fenytésekkel (kiközösítéssel) kényszerítene valakit világi ügyben előtte pert állani, annak vérdíjjával tartozzék és eljárása érvénytelenítessék.²⁸⁾ Az 1500. XXXIII. t.-cz. különösen a városokat részesíti ez irányban védelemben.²⁹⁾

Illetékességi összeütközés esetén az 1405. XIV. t.-cz. értelmében a király személyes jelenléti bírósága volt hivatva dönteni.³⁰⁾ Különben, ha valaki úgy vélte, hogy őt illetéktelenül vonták a szent szék elé, az ország rendes birái valamelyikétől parancslevelet (*litterae praeceptoriae*) kért, mely az ügynek világi bírósághoz áttételét hagyta meg.³¹⁾ Az egy-

²⁶⁾ 1405. (Decr. min.) 14. és 1405: XII. t.-cz.-ek. Az 1440: III. t.-cz. védi az úri hatóságot az egyházi bíráskodás ellen.

²⁶⁾ Kovachich: Sylloge Decret.

²⁷⁾ Lásd Mátyás király 1488-ki rendeletét az erdélyi püspök helynökéhez. Teleki: Huny. XII. 404.

²⁸⁾ 1498: LXI. és LXII. t.-cz. Hogy világi bíró ítéljen egyházi bíróság alá tartozó ügyben, szintén szigorúan tilalmazták. Hazai Okm. II. 309.

²⁹⁾ Erdélyre nézve lásd Jakab: Kolozsv. Okl. I. 45.

³⁰⁾ 1405. (Decr. min.) XIV. t.-cz. 2. §., hol azonban »specialis praesentia« helyett »personalis praesentia« olvasandó. Kovachich: Lection variant. 62. 1. Érdekeltség czíme alatt is vehetett a király a szent szék-től magához ügyeket. Péld. Zichy VIII. 256.

³¹⁾ Ezt úgy a király (Hazai Okm. II. 376.), mint a nádor (1516. Máriássy levélt.) vagy az országbíró (1512. Oct. 8. Orsz. levélt.) adhatták ki. Néha ez átküldést a szent szék azzal a kijelentéssel teszi, hogy a fenforgó ügyre nézve magát illetékesnek tartja. Péld. 1496. Orsz. levélt. 20,374.

házi bíró, a püspök helynöke, ki ezt megtagadta, javadalmát veszítette,³²⁾ de viszont a világi bíró is köteles volt, ha a hozzá áttett ügyet az egyházi bírósághoz tartozónak felismerte, azt ehhez ismét visszaszármaztatni.³³⁾ Sőt előfordul az is, hogy maga a szent szék, nehogy az igazság kiszolgáltatásában az ország szokása ellen cselekedjék és az ügyet el ne hamarkodja, önként küldi fel a pert a királyhoz, hogy ő az illetékesség kérdésében határozzon.³⁴⁾ Ha pedig a szent szék ítélete iránti engedelmességre valamely felet egyházi kiközösítéssel sem lehetett szorítani, akkor a világi bírói hatalmat, királyt vagy nádort, kellett annak foganatosítására felkérni.³⁵⁾

III. A szent széket a püspök vagy helynöke, székküresedés esetén pedig a káptalan helynöke, tartotta. E helynökökre nézve az 1500: XXXV. t.-cz. elészabta, hogy azok magyarok, és ne idegen ajkúak, legyenek, nehogy a hazai nyelvben netaláni járatlanságuk miatt a feleknek tolmácsok vagy prókátorok segélyével kelljen élniök és ez által szükségtelen költsékezésre kényszeríttessenek vagy félreértve perüket veszítsék.³⁶⁾ Ítélték pedig szent széki ülnökökkel, kik az illetékességükhöz tartozó világi ügyekben az ország törvényeit tartoztak követni³⁷⁾ miért is igen gyakran, különösen oly ügyeknél, melyek vegyes természetűek voltak, a szent szék papi ülnökei mellé világi nemeseket is meghívtak.³⁸⁾ Ha az ország szokásjoga iránt a szent székek kételyei voltak, az iránt kérdéssel a kuriába, a főpapok és bárókhoz fordultak.³⁹⁾

³²⁾ 1492: XLVI. t.-cz.

³³⁾ V. ö. Quadripartitum III. R. 5. cím.

³⁴⁾ Például 1437-ben az egri püspök helynöke. Máriássy levélt. Múzeum.

³⁵⁾ Hazai Okl. 303. l. és Anjouk. Okm. VI. 225.

³⁶⁾ Már korábban tiltja ez okból az 1495: XXXII. t.-cz. olaszoknak helynökökké rendelését, ilyeneknek ítélete erőtlén legyen.

³⁷⁾ Péld. alkalmazták a köztudományt. Zichy V. 86.

³⁸⁾ Péld. 1347-ben a szepesi prépost helynöke leánynegyedügyben ítélt: »cum nobilibus pluribus terrae Scepusiensis ac viris ecclesiasticis nobiscum in iudicio sedentibus« Anjou V. 65. és 66 Hasonlóképp kegyuri kérdésben u. o. II. 567., v. 1424-ben Zichy: VIII. 255.

³⁹⁾ »Tamen quia ne in danda justitia festini et contra legem et

A püspökmegyei szék ítéletétől az érseki székhez és végtére a római székhez lehetett fordulni,⁴⁰⁾ de az alsóbb bíróság elkerülésével valamely ügyet a felsőbb bírósághoz vinni szigorúan tiltva volt. A ki panaszával egyenesen az érseki székhez fordult, perét veszítette és negyven forint bírsággal sújtották.⁴¹⁾ Pert pedig közvetlenül a római curiába vagy a pápai követ elé vinni már Zsigmond kora óta, hivatkozással a pápának Magyarország részére kibocsájtott engedélyére,⁴²⁾ nemcsak tiltva volt,⁴³⁾ hanem e tilalom áthágója az 1471: XIX. t.-cz. értelmében javadalom vesztésével vagy annak hiányában fejvesztéssel volt büntetendő, mit az 1495. X. és 1498: LXIII. t.-cz.-ek is erősítenek, rendelve, hogy azokat, kik, akár világiak, akár egyháziak, ügyüket közvetlenül Rómába viszik, el kell fogni és a csonka toronyba zárni, a fejvesztés büntetésének rajtok végrehajtása végett.

VI. FEJEZET.

Erdély-, Dalmát-, Horvát és Tótországok és a végvidéki bánóságok bíróságai.

1. §.

Bevezetés. Erdély.

I. Valamint egyéb tekintetben, úgy bíraskodás tekintetében is a tulajdonképi Magyarországtól folyton különálltak az erdőntúli vagyis erdélyi részek, Dalmát-, Horvát- és Tót-

consuetudinem regni contraire videamur, volentibus etiam partibus ad causam attractis, seriem omnium praemissorum deliberationi Praelatorum, Baronum et regni Procerum duximus transmittendum,« írja az egri szék 1437. Máriássy levélt. Múzeum.

⁴⁰⁾ 1440: VI. t.-cz. Kovachich: Sylloge. I. 73.

⁴¹⁾ 1495: X. t.-cz.

⁴²⁾ »Cum tamen nostra Serenitas a Summo Pontifice id obtinuit, ut nullus omnino hominum forensium et regnicolarum, spiritualium et saecularium ratione quodcunque facti per conquestus seu Bullas et alios processus ecclesiasticos extra regnum nostrum ad cuiusvis instantiam citari seu appellari valeat«: ez értelemben Zsigmond király 1419 (2° die f. b. »Regis Stephani« parancsot intéz Pozsony (Pozs. levélt. Lad. 2. 17.) és Sopron (Lad. L. Fasc. 1. 145.) városokhoz.

⁴³⁾ 1440: VI.; 1471: XIX.; 1492: XLV.; 1495: X., de külön-

országok és a végvidéki bánok alá helyezett területek. E területeken, azok részint geographiai és politikai különállásánál fogva, a bíróságok nemcsak belső szervezet és hatáskörre nézve különböztek a magyarországiaktól, hanem a jogra nézve, a mely szerint és a nyelvre nézve is, a melyen ott bíraskodást gyakorolták. A bíraskodás egész teljében, a legvégső fokig, ott az illető tartományra szorítkozott, az erdélyi nemest a Meszesen,¹⁾ a horvátot a Gozd hegységen túlra (ultra Gozd)²⁾ idézni nem lehetett. A XV. század előtt e területeknek rendes bírósági összeköttetésük még a királyi kuriával sem volt. Az ország rendes vagy nagybírái az ottani bíraskodásba nem avatkozhattak és csupán a király személyes birói hatalma terjedt ki hozzájuk is. A király maga, ha személyesen e vidékeken megjelent, vagy esetleg külön királyi kiküldöttje, tarthattak ott is törvényszéket. Csak a XV. század folyamában lettek e tartományok rendes fellebbezés meghonosodásával, mint látni fogjuk, az országos bíraskodásba beillesztve.

II. A mi Erdélyt illeti úgy az magában sem alkotott egy összetartozó bíraskodási területet, hanem az igazságszolgáltatás szempontjából is lakossága faji különbsége által meghatározott három vidékre oszlott, ú. m. a megyei vagy nemesi, a székely és a szász bírósági területre.

Erdélynek megyékre osztott területén, melyet kell a legtöbb esetben érteni, ha okmányaink és törvényeink erdélyi részről³⁾ szólanak,³⁾ az alsóbb fokú bírósági szervezet a

---

sen 1498: LXIII. t.-cz. V. ö. még *Wagner*: Diplom. Sáros. 249—251. l., hol e tekintetben hivatkozás van egy idevágó régi, X. Leó pápa által megerősített kiváltságra.

¹⁾ 1248-ban írják: »Ipse autem Dominus Wayvoda dixisset, quod causae huic semet immittere nequeat, quum istae possessiones extra portam Mezesinam, adeoque extra auctoritatis suae Wayvodalís ambitum sita esse comperiantur«. Fejér: VII. 4. 100.

²⁾ Gozd, mi annyit jelent mint erdős hegység, volt a határ, mely Horvátországot Magyarországtól elválasztá. V. ö. Pauler Gy.: A magyar nemz. tört. I. 202. l. és 312. jegyz.

³⁾ Jakab: Kolozsv. I. 74.; de e részt gyakran »partes Transsylvanae« is írják, Fejér: XI. 460.; a vajdai ítélőmestert is »partium Transsylvanarum protonotarius«-nak. Teleki Okl. II. 38. Előfordul »terra Trans-

magyarországihoz egészen hasonló volt. Ott is hasonszervezetű megyék, városok és úri székek bíráskodtak. A földesúri önálló joghatóság azonban ott a magyarországinál később állapotodott meg, mint azt a Tamás erdélyi vajda által 1342-ben tartott erdélyi nemesi közgyűlésen hozott szabályok⁴⁾ és Nagy Lajosnak 1365-ki, az úri hatóság gyakorlásáról Erdélyben kiadott, oklevele⁵⁾ tanúsítják.

Felsőbb fokban az erdélyi vajda (Vayvoda Transsilvanus) bíráskodott, kinek ebben helyettese az alvajda (Vicevayvoda transsilvanus)⁶⁾ volt, kit ő nevezett ki, segédje pedig a vajdai vagy erdélyrészi ítélőmester.⁷⁾ Bíráskodása alól csak igen kevés kivételnek volt helye,⁸⁾ és csak ritkán fordul elő az is, hogy valaki csak a vajda személyes bíróságának volt alávetve.⁹⁾ A vajdai bíráskodásnak a XV. század végéig volt rendes színhelye, melyet nagyon kivételesen kuriának is hívnak. Ez Szent-Imre volt,¹⁰⁾ hol a vajda vagy pedig az alvajda tartották rendes birói székhelyüket (sedes, tribunal) néhány erdélyrészi nemessel, mint bírótársakkal.¹¹⁾ Korszakunk vége felé azonban ez ítélőszéket, legalább az azon rendszerint elnöklő alvajdák, rendes lakhelyükön¹²⁾ tartották. A vajdai székhöz

silvana« kifejezés is. Anjou: V. 135. Erdélylyel szemben Magyarországot szorosabb értelemben »Regnum Hungariae« írják, így 1371-ben az erdélyi alvajda írja, hogy előtte egy fél okmányait nem mutathatta fel, mivel »pater suus in Regno Hungariae morte praeventus«. Múzeumi iratt.

⁴⁾ Fejér: VIII. 4. 619. l.

⁵⁾ Fejér: IX. 3. 503. l.

⁶⁾ 1266-ban szerepel mint Vicejudex Vajvodae — Fejér: VII. 4. 130.

⁷⁾ Rendesen a vajda őt protonotarius noster-nek írja. Teleki Okl. I. 107., kivételesen czimezik őt »protonotarius partium Transsilvanarum« Teleki Okl. II. 38.

⁸⁾ És ezeket is Róbert Károly 1324-ben megszüntette. Lásd alább.

⁹⁾ Fejér: VII. 4. 85. A vajda személye elé idézést »citatio in speciale praesentiam (scil. Vayvodae)« irták. Teleky okl. I. 98.

¹⁰⁾ Anjouk. IV. 496.; Hazai Okl. 246.; Fejér: X. 2. 140.; Teleki Okl. I. 87. és 102. Kivételesen másutt is, péld. 1364-ben az erdélyi alvajda írja: »Cum nos in villa Barnad pro tribunali sedissemus«. Teleki Okl. I. 132.

¹¹⁾ Anjou. VI. 491—493. Sőt 1347-ben Péter alvajda Szent-Imrén ítélt »cum iudicibus Nobilium et universis Nobilibus regni nobiscum tunc pro tribunali sedentibus.« Múzeumi irattár.

¹²⁾ Teleki Okl. II. 274.; 383—385.; 439.

az ügyek részint közvetlenül jutottak, hiteles helyhez,¹³⁾ majd megyéhez¹⁴⁾ intézett idézési parancsok alapján, de kerülhettek oda fellebbvitel útján is, mi úgy a megyén közvetlenül elintézett,¹⁵⁾ mint az úriszéktől a megyéhez fellebbvitt ügyekre nézve történhetett.¹⁶⁾

Fontosabb ügyeket azonban nem a vajdai széken, hanem a vajdai közgyűlésen intéztek el, hová, ha az ügy fontossága megkívánta, vagy a felek azt kérték, ügyeket a vajdai széktől is áttettek,¹⁷⁾ Ily közgyűlést a vajda vagy alvajda néha egy vagy több megye számára is hirdetett,¹⁸⁾ de rendszerint az erdélyrészi hét megye összes nemeseit és különböző rendű lakosait hívták ily közgyűlésre kikiáltás útján össze,¹⁹⁾ még pedig a XIV-ik század közepétől fogva a Jagello-korig mindig Tordára. Az ily erdélyrészi közgyűlést a vajda rendes hatalmánál fogva és saját nevében tarhatta, de kivételesen hirdetett ilyent különös királyi meghagyásból, a király képében is, és ilyenkor a király ahhoz királyi emberét is kiküldte.²⁰⁾ Ez különösen a XIV-ik század közepétől fogva fordult elő. A vajdának biráskodása ugyanis kiterjeszkedett az erdélyrészi összes nemesekre és minden ottani birtokra, Róbert Károly minden kivételt az alól 1324-ben megszüntetvén,²¹⁾

¹³⁾ Teleki Okl. I. 200.

¹⁴⁾ U. o. 125. és 127.

¹⁵⁾ Teleki: I. 417.; 537—39. Verbőczy korában az erdélyi megyéktől a vajdai székhöz csak a három forint értéket meghaladó pereket lehetett fellebb vinni. Hárm. k. III. 3. cz.

¹⁶⁾ Teleki Okl. II. 53. 54.

¹⁷⁾ 1329-ben az erdélyi vajda egy ügyet, melynél okmány hitelessége forgott kérdésben, elhalaszt »ad futuram congregationem nostram«. Kapy levélt. Múzeum. Történt ez a felek kértére is. Teleki Okl. I. 185. Még részletesebb példa Zichy: III. 48—51.

¹⁸⁾ Hazai Okl. 223. és 224.

¹⁹⁾ 1347-ben írja István vajda, hogy ő Tordán »publica promulgatione facta« birósági közgyűlést tartott. Jakab: Kolozsv. Okl. I. 47.

²⁰⁾ Teleky Okl. I. 177. és 334.

²¹⁾ Hívatkozással arra, hogy Erdélyben Tamás vajda alatt a rend helyreállott, 1324-ben ápril 8-án elrendelte: »Universas gratias nostras exemptionis et litteras exemptionales huiusmodi gratias continentes quibuslibet hominibus partis Transsylvanae concessas revocamus et omnes causas occupationum possessionum et alias quascunque arduas et infimas

de az Erdélyben is birtokos magyarországi főpapok és urak az erdélyi közgyűlésen megjelenni vonakodtak, ezzel kényszeríteni akarván az erdélyi nemeseket, hogy ellenükben a királyi kuriában keressenek igazságot; Nagy Lajos azonban e megjelenést kötelezővé tette, de csak is a különös királyi parancsra hirdetett közgyűlésekre nézve.²²⁾ 1366-ban pedig Nagy Lajos még azt is elrendelte, hogy az Erdélyben birtokos főpapok és bárók közönséges ügyeiket ne vihessék a vajda vagy alvajda birói székétől a királyi kuriába, hanem oda az ily ügyet csak akkor kellett fellebbezni, ha felperes okmánybizonyíték hiányában az ilyennel rendelkező alperes ellen a régi per módjára egyszerű tanubizonyítással (*humanum testimonium*) akarta az ügyet elintézni.²³⁾

A vajda ítéletével meg nem elégedett fél már a XIV-ik században kérhette ügyének a királyi kuriába a főpapok és bárók ítélese alá bocsájtását. Abban az esetben, melynek emléke minékünk e korból fentarva van, azt látjuk, hogy a kuriába feljebb vitt ügyben ismét a vajda ült törvényt, csak-

---

per praefatum Thomam Waywodam et suos successores Wayvodas Transsilvanos pro tempore constituendos, ne per aliquas retractiones a suo iudicio vel adeptores gratiarum Waivodatui derogetur« Ország. levélt. n. R. A. 1530. 1. — Hogy erdélyi nemesi birtokra nézve iktatási ellenmondás esetében nem a király, hanem a vajda elé kell idézni, azt az 1331. vajdai közgyűlés szokásjognak mondja. Anjou. II. 521.

²²⁾ »Ut a modo et deinceps universi et quilibet praelati, barones, nobiles et alterius cuiusvis status homines in dictis partibus Transsilvanis possessiones habentes, qui in aliis partibus regni nostri commorantur congregationi generali voivodae Transsilvani pro tempore constituti, quam idem regia in persona praesente speciali homine regio ex commissione regia praefatis partibus Transsilvanis legitimis temporibus celebravit, interesse teneantur« és bíraskodásának magokat alávetni kötelesek. Így rendeli azt Nagy Lajos 1355. nov. 30. Anjouk. Okm. VI. 396.

²³⁾ »Item si aliqua causa contra hominem litteras regias super donatione possessoria aut alia gratia habentem coram Vajvoda vel Vice-vajvoda suscitaretur, si ille, qui causam suscitavit, non habuerit in causa aliquas ex adverso litteras rationabiles, valueritque suam humano solummodo testimonio probare actionem, causam huiusmodi comittimus in curiam nostram transferendam et iudicandam. Fejér: IX. 3. 555. Ezt 1505-ben az alvajda Offenbányával szemben mint országos szokást említi. Ország. levélt. Kolozsmonostor.

hogy főpapi és bárói birótársakkal.²⁴⁾ Hogy azonban a vajda hivatkozás esetén köteles az ügyet a királyi kuriába felterjeszteni, ezt először az 1444: IX. t.-cz. állapította meg.²⁵⁾ E fellebbezés alól, mely a XV-ik század második felében már teljesen meghonosodott, II. Ulászló kivette a hatalmaskodás négy esetét, melyekben nemesekre nézve kizárólag a vajdai szék legyen illetékes, honnét a királyhoz lehessen fellebbezni.²⁶⁾ Az Erdélyből a kuriába fellebbezett ügyek elintézésére az országbíró volt illetékes.

II. Még kevésbé vagyunk tájékozva mint az erdélyi nemesekre nézve a székelység igazságszolgáltatási állapotairól. Idevágó adataink csak a XIV-ik század közepétől fogva vannak és azok is a mohácsi vészig meglehetősen gyérek. Összefüggő és kimerítő képet tehát a székely birósági szervezetről még nem lehet adni.

A biráskodást a székely földön annak területi felosztása szerint kezelték. A hét székely szék²⁷⁾ mindenikében az igazságszolgáltatással foglalkoztak: a főhadnagy (major exercitus) vagy mint őt később még hívják a kapitány;²⁸⁾ továbbá a királybíró (judex regius) mint főbíró (summus judex),²⁹⁾ és a nála alábbrendelt területi bíró (judex terrestris).³⁰⁾ Ezeket évenként választották a székben élő nemekből és ágakból felváltva, csakhogy a főhadnagyság és főbiróság elnye-

²⁴⁾ Teleki Okl. I. 191—199., mely szerint Losonczi László erdélyi vajda egy előtte folyt ügyet »ad omnia regiam ad deliberationem, praelatorum et baronum« a fél kértére felterjesztette és »tandem ipsis octavis instantibus . . . ad praelatorum baronum ac nostram nec non regni nobilium in sede nostra judiciaria adhaerentium« jött felek felett ismét ő ítelt. — Hogy a vajda Visegrádon a kuriában ítelt, annak több példája van. Anjouk. Okm. IV. 503. és 506.

²⁵⁾ Kovachich: Sylloge I. 81.

²⁶⁾ Magyar országgyűlési emlékek II. 167.

²⁷⁾ Septem sedes sicutales. Székely Okl. II. 9. és Székely Okl. III. 205.

²⁸⁾ Példa 1466-ból Székely Okl. I. 205. és 1505-ből u. o. 307.

²⁹⁾ Teleki Okl. II. 430., hol »Michael Gyulakuthy summus judex et Laurentius Bychaak de Saard summus capitaneus sedis Maros« adnak ki 1511-ben oklevelet.

³⁰⁾ Első említése 1407-ben. Székely Okl. I. 102.

rése bizonyos lófőség (primipilatus) birtokához volt kötve;⁸¹⁾ a megválasztottnak lombos fát (arborem frondosam) vagy legalább is zöldágat (frondes) vittek ősi örökségén lévő lakására,⁸²⁾ mint a székely főtiszttség szokásos jelvényét. Melléjük választottak még a soron levő nemből és ágból néhány lófőt (primipilus), kik a főtisztek biráskodásában mint ítélők részt vegyenek. Ezeket együtt, mint tisztviselő személyzetet, hívták az »ág-népé«-nek.⁸³⁾ Kivülök a bíróságon még jelen voltak a szék előkelőbbjei (seniores) és a közrendből lévők (communitas).⁸⁴⁾

Fontosabb ügyekben azonban a bíróságot a széknek is a székely ispán tartotta,⁸⁵⁾ ki, mint azt az 1555-ki székely constitutiók régi szokásként említik, mindenik széknek évente tizenöt napon át ült bíróságot vagyis tartott bírósági közgyűlést, ugyanazon birói elemekkel és tizenkét törvénytevő egyénnel.⁸⁶⁾ Kivételesen előfordul, hogy királyi kikül-

⁸¹⁾ Székely Okl. III. 289. Lásd a nemek és az ágak egymásután következésének sorát. Székely Okl. II. 143.

⁸²⁾ Dominicus Nyujtodi de genere Jenew Supremus Capitaneus extitisset et frondes ad Chernaton duxisset«. Székely Okl. III. 289. Erről értekezik Szabó Károly: A régi székelység. Kolozsvár 1890.

⁸³⁾ Szabó Károly i. m. 203. és 204. l.

⁸⁴⁾ Azért mondják 1466-ben, hogy válasszanak 12 esküdtet a Kézdi székben »quorum dualitas a senioribus, dualitas vero ex communitate ipsorum constituantur«. Székely Okl. I. 205.

⁸⁵⁾ Péld. Nádasy Mihály székely ispán Marosszéknek. Teleki Okl. I. 357.

⁸⁶⁾ »Továbbá a vajda urak ítélete felől (kik tudvalevőleg ekkor egyszersmind székely ispánok is voltak) a volt székelység törvénye, hogy mikor a nemes uraknak octávájuk volt a vajda urak akaratjából, annak utána való Sz. György és pünkösöd között a vajda urak a székelységről ítéletet kívántak. Minden széken ítélnének tizenötöd napig s az alatt tartozott a szék negyven lónak élést adni. Azon székek, bíró hadnaggyal egyetemben tizenkét személyt adtanak melléjük.« 84. és 85. cikkek. Székely Okl. II. 126. — Ennek legrégebb példája 1407-ből, midőn »Michael filius Salomonis de Nadasd trium generum Siculorum Comes« Torjavásáron Háromszéknek tart közgyűlést »una cum homine regio Andrea de Manyas primipilo, Ladislao filio Penye de Toria, Gregorio filio Martini de Martonfalva iudice terrestri nec non duodecim personatis senioribus Siculorum. Székely Okl. I. 102. — 1409-ből u. o. 105., későbbi időből u. o. 188. és 343. l.

dött³⁷⁾ vagy a király személyesen tartott egy-egy székely széknek bírósági gyűlést, mint például Zsigmond király 1427-ben a mellette akkor lévő főpapokkal és nagyokkal és Szepsiszek összes előkelőivel (senioribus) Szepsi Sz.-György latin portája előtt, szabad ég alatt.³⁸⁾

A székek rendes bíróságaitól, mint azt Kézdi, Orbai és Sepszi székekre vonatkozólag 1466-ban olvassuk, Udvarhelyszékhez, mint főszékhez, lehetett fordulni, honnan az ügyet a székely ispánhoz és végtére a király személyéhez lehetett feljebb vinni.³⁹⁾

Régebben fontosabb ügyekben a székbíróságoktól a székely nemzet közgyűléséhez is lehetett fordulni; de ennek később gyakori és húzamos elmaradása miatt, a perek elintézése halasztást szenvedvén, az 1505-iki székely nemzeti gyűlés ennek pótlására Udvarhelyt egész Székelyország számára egy felsőbírószéket létesített, melyhez az Udvarhely és Keresztúr székein lakóknak az elsői (primores) közül négyet és az ugyanott lakó lófejek közül tizenhármát az ország hatalmából bírótársakul kirendeltek, kik, ha valamelyik közülök idővel elhal, annak helyét a vele hasonlónak lévők sorából eszközözlendő választás útján tölthessék be.⁴⁰⁾ Innét Udvarhelyről még az erdélyi vajdához, ki ekkor már székely ispán is volt, lehetett fordulni és végtére a királyhoz.⁴¹⁾ A fellebbe-

³⁷⁾ Ennek példája 1451. és 1462-ből. Székely Okl. I. 163. és 194. l.

³⁸⁾ Székely Okl. IV. 44. l.

³⁹⁾ »Item quod nulla causa deferatur ad comitem vel regiam Majestatem per simplicem querelam, nisi prius in sede privata ipsius causantis discutatur vel si aliqua partium contentari non poterit, ad Udvarhely sedem scilicet universalem Siculorum causa deferatur et inde ad vicecomitem et a vicecomite Siculorum ad ipsum comitem et exinde in conspectum Regiae Majestatis deferatur« — írja a székely szokásjog 1499-ki feljegyzése. Székely Okl. III. 142. Ezt már 1466-ben is így rendelik Kézdi, Orbai és Sepszi székek számára. Székely Okl. I. 205. és 206. V. ö. még Székely Okl. III. 108. l.

⁴⁰⁾ Lásd az 1505-ki Udvarhelyt tartott székely nemzeti gyűlés végzéseit. Székely Okl. I. 306.

⁴¹⁾ Azért írja 1524-ben Héderfáji Barlabassy Lénárt erdélyi alvajda és a székelyek alispánja, hogy egy ügy, mely két lófősegről az Ábrány nemből Marosszék előtt folyt, az »ad Udvarhely et tandem ad sedem vajvodalem nostram scil. praesentiam« került. Székely Okl. II. 13. l.

zés a királyhoz nyitva állott örökbirtok (haereditas) kérdésében felmerült perekben már azoknak három forintot meghaladó értékétől fogva.⁴²⁾

A székely székek rendes joghatósága alá nem tartoztak, legalább Zsigmond korától fogva, a szabad városok.⁴³⁾ Ilyen mindenik székben volt egy, mint Udvarhely, Székely (Maros) Vásárhely, Torjáváására, Szent-György, nem székely, hanem más szabadsággal, melyre nézve azonban nem vagyunk részletesen tájékozva.⁴⁴⁾ Csak azt tudjuk, hogy ők nem a székely jog (jus sicularum), hanem királyi jog (jus regale) alá tartoztak.

A székely ispán hatósága korszakunk jó részében nem csak a székelyföldre, hanem más népek, kivált szászok lakta vidékekre, mint Besztercze, Brassó,⁴⁵⁾ Medgyes és Selykre is kiterjeszkedett, melyek azonban még a XV-ik században, mint alább látni fogjuk, hatósága alól kikerültek.

III. Az erdélyi szászok bíraskodási viszonyai sokban a székelyekéihez hasonlóan fejlődtek.⁴⁶⁾

A szászok is a bíraskodást székeik szerint kezelték.

---

⁴²⁾ »Item causae in facto haereditatum ultra valorem trium florenorum inter eos suscitatae (servatis appellationibus solitis) in curiam regiam pro evidentiori discussione transmitti solent« Hármask. III. 4. cz. 6. §.

⁴³⁾ »In qualibet sedium Siculorum nostrorum partium nostrarum Transsilvanarum habemus civitatem certis libertatibus insignitam, de quibus civitas nostra seu oppidum Thoryavasara una fore dinoscitur«. Székely Okl. I. 123. És Báthori István erdélyi vajda 1492-ben írja: »Reges regni Hungariae in qualibet Sede septem sedium sicularum pro se unam quamque civitatem jure regali habuerint reservatam et specialiter privilegiam ac libertatam«. Székely Okl. III. 118.

⁴⁴⁾ Ők a »jus sicularum« alá nem tartoztak, amint azt Szepsi-Szent-György városára nézve Báthori István egy 1492-ki ítéletlevelében írja. Székely Okl. I. 269.

⁴⁵⁾ Péld. 1408. Nádassy Mihály »trium generum Siculorum Bistriciae, Brasoviae Comes« ítélt Beszterczén. Teleki Okl. I. 337. Később Besztercze a szebeni székhez jutott viszonyba. Teleki: Hung. XII. 193. És v. ö. Eder: Observ. 234. l.

⁴⁶⁾ Az erdélyi szászok idevágó állapotára nézve v. ö. Schuler-Libloy Frigyes: Siebenbürgische Rechtsgesch. 1867. I. köt. Deutsch G. D.: Geschichte der Siebenbürger Sachsen. 1852. és az ide tartozó értekezéseket az Archiv für Siebenbürgische Landeskunde-ben.

Eltekintve a falusi, esetleg városi bíróságoktól, mindenik széknak volt külön székbirája (*judex terrestris*, *stuhlrichter*), kit választottak⁴⁷⁾ és kivüle még egy királybirája (*judex regius*), ki különösen a büntető biráskodást gyakorolta.⁴⁸⁾ Ez utóbbit a király nevezte ki; később, t. i. már a Zsigmond-korban, azonban a királybíróságok, valamint a székbíróságok is jórészt örökösen egyes családok kezére jutottak. Ezen Mátyás király változtatott, ki 1477-ben a királybiráknak úgy örökös voltát, mint kinevezését megszüntette és azok szabad választását engedélyezte,⁴⁹⁾ mit már korábban, 1464-ben, Szébszék királybirájára nézve, ki a szász királybirák között az első helyen állott, megtett volt.⁵⁰⁾ Kivételesen előfordulnak királybíróságok örökös adományai később is,⁵¹⁾ de mégis a királybirákat rendszerint székük gyűlése választotta többkevesebb évre és eltűntek idővel az egyes helységekre nézve a XV-ik század folyamában szokásos örökös bírósági tisztek (*Erbgräfen*) is.⁵²⁾ A két szász székhez idővel csatolt két széknak ú. m. Medgyes és Selyknek közös királybirájuk volt,

⁴⁷⁾ Brassónak 1353-ki Nagy Lajostól származó levelében áll: »*Judex ipsorum, sive comes terrestris, quem ipsi de communi eorum voluntate eligant*« és azután intézkedik »*judici nostro regali per nos in medium ipsorum deputato*«-ról. Eder ad Scheseum. 235—237. l.

⁴⁸⁾ Ezért azt illették meg a bíróságok. Eder i. h. és Fejér: IX. 2. 237. Ezt Comes-nek is hívták. Kurz: Magaz. II. 167., hol áll: »*Judicem seu comitem regium*«.

⁴⁹⁾ »*Ut ipsi in electione judicum regalium in antiquis eorum libertatibus et praerogativis maneant tali modo, quod honor huiusmodi iudicatus obeuntibus ipsis iudicibus ad haeredes et successores eorum, qui huiusmodi iudicatus officio functi fuissent, jure paterno non condescendit, sed post obitum eorum, his qui ad illud officium magis digni . . . cum nostro tamen semper beneplacito ad honorem, sive officium huiusmodi iudicatus eligantur.*« Kurz: Magazin II. 169.

⁵⁰⁾ Régi szokásra hivatkozva rendeli el ezt Mátyás király 1464-ben, irván: »*Ut ipsi huncce duntaxat Judicem seu comitem regium in medio ipsorum eligendi et constituendi liberam facultatem et potestatem habeant*«. Kurz: Magazin II. 169.

⁵¹⁾ Például Mátyás király eladományozta Sink szék királybíróságát, II. Lajos pedig Geréb Gáspárnak a medgyesit. Schuller i. m. I. 241. l.

⁵²⁾ Teutsch i. m. 213—215. l.

kit felváltva vettek azok lakossága kebeléből. A királybirónak helyetteséről is olvasunk.⁵³⁾

A fontosabb biráskodási ügyeket a székgyűlésen intézték el, melyet rendszerint négyszer évenként hívtak össze a széknek erre valamely alkalmas helyére. Ezen a királybiró elnöklete alatt a szék minden szabad polgára megjelenhetett, de megjelenni kötelesek voltak a birák, esküdtek és az u. n. seniores (Altschaft).⁵⁴⁾ Később azonban, t. i. Zsigmond uralkodása idejében, oly székekben, hol város volt, ennek polgármestere és tanácsa lépnek a székgyűlések helyébe és idővel a polgármester a királybirót a legtöbb helyt meg is előzi, néhol pedig e két állás egy kézben van egyesítve.

A székek biróságai felett állott a hét birák széke,⁵⁵⁾ vagy mint 1371-ben írják, a hét szék esküdtjeinek (idősbjeinek) széke.⁵⁶⁾ Amint azonban egyéb tekintetben, úgy az igazságszolgáltatás terén is, a legfőbb hatóságot a hét szék együttes gyűlekezete, a szász nemzeti közgyűlés alkotta,⁵⁷⁾ a szebeni királybiró elnöklete alatt, ki ezzel mint az egész szász nemzet feje (Comes Saxonum) jelentkezett. E gyűlésen, melyet Szebenben tartottak, jelen voltak a polgármesterek, királybirák, székbirák és esküdtek, kikhez járultak még a székek küldöttei.⁵⁸⁾

---

⁵³⁾ Például 1491-ben »Adam Greb in iudicatu regio vicem gerens sedis Kewhalom. Jakab: Kolozsv. Okl. I. 292.

⁵⁴⁾ Nagy-Sink szék birósága 1399-ben így írja magát: »Judices regales Sedis Schenk nec non universi jurati, consules ac seniores Sedis Schenk«. Hazai Okm. VII. 430. V. ö. Eder: Observat. 244. l.

⁵⁵⁾ »Sedria septem iudicum«, mondják 1450-ben Teleky: Huny. X. 247. És 1453-ban »Judices ac jurati seniores septem sedium Saxonum partium Transsilvanarum ... more solito in civitate Cibiniensi pariter fuissemus congregati et nobis pro tribunali consedentibus«. Justh levélt. Múzeum.

⁵⁶⁾ »Nos universi seniores provinciales omnium septem sedium partis Transsilvanæ«. Fejér: IX. 4. 386.

⁵⁷⁾ Lásd ennek példáját 1374-ből. Archiv. f. Sieb. Landesk. N. 7. 13. köt. 189. l.

⁵⁸⁾ Ennek példája 1417-ből Fejér: XI. 488. Más példa 1440. (in profesto b. Nic. conf.), mely szerint Trautheberger Antal »magister civium huius civitatis Cibiniensis« sok királybiróval, polgármesterrel és esküdttel

A szász bíróságoktól csak a királyhoz lehetett felebezni és nem a vajdai székhöz vagy gyűléshez. Ezekről való mentességük az erdélyi szászoknak nem egy ízben lett biztosítva,⁵⁹⁾ még pedig az esetre is, ha nemes vagy székely perlekedett szász ellenében.⁶⁰⁾ Csupán oly birtokperekben, melyek szászoknak a királyföldön kívül fekvő birtokaira vonatkoztak, voltak ők kötelesek a vajda perbehívásának engedni. A szász bíróságok elkerülésével egyenesen a királyi kuriához fordulni, szintén tiltva volt.⁶¹⁾

A szász nemzet bírósági szervezetébe, hová az Andreanum szerint csupán a hét szász szék tartozott, később más bírák, különösen a székely ispán alá helyezve volt területek is beillesztettek. 1402-ben vette ki Zsigmond király Medgyes és Selyk székeket a székely ispán hatósága alól és azokat a hét szász szék módjára külön királybíró vagy ispán (*comes seu iudex*) választására feljogosította.⁶²⁾ Már korábban, 1366-ban, Besztercze, majd Brassó és a Bárczaság feljebbviteli bíróságává Szeben lett.⁶³⁾ Beszterczére nézve ezt Mátyás király 1478-ban még különösen megerősítette, rendelve, hogy Szebentől tovább a királyhoz közvetlenül lehessen fordulni, vagy a tárnokmesterhez, mint az más erdélyi városoknak is joga.⁶⁴⁾

tart bírósági közgyűlést (*congregatio generalis*). Gr. Bethlen levélt. Múzeum. V. ö. még Jakab: Kolozsv. Okl. I. 292.

⁵⁹⁾ »A modo in posterum de iudicio, de iudicatu, reambulationibus metarum, coeterisque iuribus et jurisdictionibus ipsorum Saxonum nostrorum contra eorum libertates vos intromittere . . . nullo modo praesumatis« rendeli 1435-ben Zsigmond király. Eder: Observat. 78. l.

⁶⁰⁾ Ezt teljes tanácsban hozott határozat alapján behatóan indokolja és meghagyja II. Ulászlónak 1511-ki rendelete, régi szokásra hivatkozva. Székely Okl. I. 325.

⁶¹⁾ Ezt így rendeli már az Andreanum, írván: »Nec eos aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causam coram suo iudice non possit terminari« Fejér: III. 1. 443. És lásd II. Ulászló 1507-ki parancsát a hét szász székhöz, Brassó, Besztercze és a Bárczasághoz. Archiv f. Sieb. Landesk. XII. 299.

⁶²⁾ Székely Okl. I. 93.

⁶³⁾ Marienburg L.: Geogr. des Grossfürstenth. Siebenbürgen. 210—213. l.

⁶⁴⁾ Archiv f. Siebenb. Landeskunde. N. 7. IV. köt. 292. l. Kolozs-

2. §.

*Dalmát-Horvát és Szlavonorságok és a végvidéki bán-
ságok bíróságai.*

I. Dalmát és Horvátországok valamint Szlavonia igazságszolgáltatás szempontjából nemcsak Magyarországtól, hanem egymástól is egészen különálló területeket alkottak.

A dalmát tengerparti városok Magyarországhoz való tartozásuk egész ideje alatt megtartották azt a teljes bíraskodási szabadságot, melyet nekik Kálmán király kiváltságai biztosítottak, későbbi királyok megerősítettek és melyek értelmében csupán saját választott hatóságuk volt hivatva felettük bíraskodni, a bánnak is jurisdictiója mellőzésével.¹⁾ Éltek pedig a nagyobb városok különböző származású olasz városi joggal, Olaszországból hoztak magoknak jogtudókat és Spalatóból két ítélet után Paduába, Bolognába vagy Perugiába vitték feljebb a pereket. Voltak dalmát városok, melyektől a királyhoz lehetett fordulni,²⁾ vagy az igazságszolgáltatása megtagadása esetében a dalmát-horvát bánhoz, mint azt 1379-ben Nagy Lajos Sebenico-ra nézve rendelte.³⁾

Hason szabadságot élveztek némely szigetek is, mint Phari és Brazza.⁴⁾

A mi Horvátországot illeti, ott az alsófokú bíraskodás korszakunk végéig még egészen törzsi természetű. A nemzet-

---

várnak is, melytől előbb »per modum interrogationis Beszterczéhez fordultak, feljebbviteli bírósága később Szeben lett. Jakab Kolozsv. I. 278.

¹⁾ Lásd az ide tartozó királyi kiváltságleveket Endlicher: Monum. Arp. 376., 379. 1. vagy Nagy Lajos 1358-ki oklevelét Jadra (Zára) részére. Fejér: IX. 2. 663. Spalato felebbviteli bíróságairól szól 1387-ki rendelete. Fejér: IX. 4. 53.

²⁾ Péld. Zárától. Fejér: IX. 2. 663.

³⁾ Így intézkedik Nagy Lajos 1379. (Visegr. f. 2. pr. a. f. b. Marg. Virg.) kelt oklevelében. Múzeumi irattár.

⁴⁾ E szigetek magyar alattvalók közül választott ispánnal bírtak, ki az általa tett bíróval és a Gimich nemzetségből vett zsupánnal bíraskodott. Lásd IV. Béla 1242-ki kiváltságlevelét Fejérnél: IV. 1. 252.

ség bírása (judex generationis) tart annak tagjai számára szokásos helyen bíróságot és eljárásáról bizonyáglevelet nemzetségi pecsét alatt ad ki, mint például 1464-ben a Strelczan nemzetség bírása a trebinjei Szent-János mellett tartott birói széken tett bevallásról.⁵⁾ Fontosabb ügyek a zsupánság, vagyis a horvát megye (comitatus) széke elé tartoztak, melynek a zsupa ispánja vagy ispánjai elnökölték, mint például 1443-ban Lukamegyének Podgradjé-n tartott törvényszékén Planichi Miklós és Zlathy Bálint Osztrarnicza várának várnagyai és Luka ispánjai, kik azt a székhöz tartozó nemzetségekből vett birótársakkal (judices et jurati) és pristaldussal egyetemben tartották.⁶⁾ Oly zsupánságban vagy megyében, melynek élén nem királyi tisztviselő, hanem örökös gróf állott, mint Brebirben, Korbavia vagy Modrusban, ott a gróf vagy tisztje tartja a bíróságot annak esküdt biráival (judices jurati sedis).⁷⁾

E zsupánságok vagy megyék birói székeitől a felebezés az albánnak knini törvényszékéhez (Sedes Tinniensis) ment,⁸⁾ minek példái a korbaviai és lapacsi székekre nézve

⁵⁾ »Ego Quirinus Judex in generatione Strelczan et tota generatio de eadem . . . in sedem nostram judiciariam ad S. Johannem in Trebinia« megjelentek bevallásáról ad ki bizonyáglevelet »sigillo nostro pendente generationis praescriptae.« (Dat. in Strelczan f. 2. i. die Penthecost. 1464.) Ország. levélt. N. R. A. Fasc. 73. No. 20.

⁶⁾ »Nos Nicolaus de Planych et Valentinus de Zlathy Castellani Castri Oztarnicza et Comites Lukae, Georgius Obradych de generatione Subych, Martinus Zlamythynich de Kairo, Johannes Myrocwyth et Paulus de Bwrdochych de generatione Kukar judices jurati Sedis Lukae« tartanak Podgradie-ben 1443-ban (i. f. Exaltationis S. Crucis) törvényszéket és ott nyolcz telek (sortes) ügyében ítélnék. Hasonló példa 1498-ból (f. pr. p. f. b. Martini Eppi), midőn a »hoc tempore Comes inter nobiles homines sedis Lukae« és vele négy más-más nemzetségbeli egyén mint »judices jurati sedis Lukae« járnak el, két pristaldus segélyével. — Orsz. levélt. N. R. A. Fasc. 316. 35.

⁷⁾ Például 1486-ban (Dat. i. integra sede p. f. Ascens. D.) »Nos Jovan Bobochich, Ladislaus Wglesich, Gergius Ludchich et Philippus Bobochich Vicecomites Magnificorum Dominorum Comitum Corbaviae et tres judices jurati sedis Corbaviensis«, kik megnevezvék, adnak ki ítéletet. Teleky: Hung. XI. 271. és 272.

⁸⁾ 1376-ban Durazzói Károly horvát-dalmát herczeg egy ügyet

vannak.⁹⁾ Tartotta azt Dalmát- és Horvátországok albánja, ki ott a tinnini szék szolgabíráival (judices nobilium) és nemesével hozott ítéletet, de ezt is felebbezni lehetett a bánhoz.

A dalmát-horvát bán, különösen mióta a XV-ik század közepétől fogva egyszersmind szlapon bán is volt, nem tartott Horvátországban rendes székhelyet, hanem azt csak koronként beutazta; a hozzá való felebbezés esetében tehát az ügyet Horvátországba érkezéig kellett elhalasztani és az idézést ehhez képest eszközölni.¹⁰⁾ Különben a dalmát-horvát bán régebbi időben a király vagy a szlapon horvát-dalmát tartományok élére állított királyi herczeg meghagyásából az ottani nemesekkel és egyéb állapotú egyénekkel tartományi közgyűlést is hirdetett és tartott, hol bíráskodtak is.¹¹⁾ Ha a bán akadályozva volt abban, hogy Horvátországban személyesen bíráskodjék, ezzel, mint például 1467-ben, megbízhatta az albánt, ki ilyenkor a bán személyében tartott bíróságot, odahívott horvát nemesekkel és más ülnökökkel.¹²⁾ De még innét is, legalább a tizenötödik század második felétől fogva, a királyi kuriába lehetett az ügyet feljebb vinni.¹³⁾

áttesz »in iudicio castri et sedis Tinninii, ubi iura Croatorum communiter redduntur«. Ország. levélt. Frangepán cs. iratai között.

⁹⁾ Teleki: Hunyad. XI. 270. a korbaviai székre nézve. A lapachi székre nézve pedig 1418-ban (Tinninii i. f. transl. Benedicti Abb.) »Stephanus de Bakanya Dalm. et Croat. Regnorum Vicebanus ac iudices nobilium Sedis Tinniensis« jelentik, hogy ők ítélték egy ügyben, mely a lapachi széktől »per modum appellationis in nostram praesentiam in sedem Tinniensem deducta« volt és ott ítélnék »cum eiusdem Sedis nobilibus«. Orsz. levélt. N. R. A. 448. 33.

¹⁰⁾ Azért írja 1466-ban Rosychowich Pál »locumtenens Regnorum Dalm. et Croat. Vicebanatus«, hogy az ő ítéletétől a bánhoz felebbezett félt utasította, hogy »coram vestra Magnificentia in tertio iudicio post vestrum adventum in hunc Banatum Croatiae« jelenjen meg. — Teleki: Huny. XI. 273.

¹¹⁾ Például 1353-ban Miklós bán Kninben, hol »cum universis nobilibus coeterisque cuiusvis status et conditionis hominibus in dicto Regno Croatiae existentibus« ítélt. Fejér IX. 2. 273.

¹²⁾ V. ö. Teleky: Huny. XI. 270., hol az akkori albán. Tharjáni Márkus László Kninben »tanquam persona Domini Bani« ítélt a bánhoz felebbezett egy ügyben »cum nonnullis Regni Croatiae nobilibus et aliis assessoribus videlicet nostris«.

¹³⁾ Teleki: Huny. XI. 269—277. és Blagay Okl. 370—376.

E horvát bíróságok ítélték saját jogszokásaik szerint, miért is, midőn 1376-ban cettinai Nelepich János egy horvát nemest Durazzói Károly horvát-dalmát herczeg előtt ennek jádrai kuriájában perelt be és ott olasz bírótársak, kik a horvát szokásjogot nem ismerték, a szicíliai és a közönséges, vagyis a római jog szerint ítélték,¹⁴⁾ alperes követelte, hogy a per a knini székhöz tétessék át és ott horvát vének, kik a horvát szokásjogot ismerik, ítéljenek.¹⁵⁾

II. Az ősi szláv bíráskodás nem maradt meg oly mértékben Szlavóniában, mint Horvátországban. Ennek oka pedig az, hogy a magyar nemesség sokkal nagyobb mértékben helyezkedett el és szerzett birtokokat szlapon, mint horvát földön, minek következtében ott a vidéki szervezet megyei jellege könnyebben fejlődhetett ki. De hogy mindamellett a magyar nemesség nem szívesen alkalmazkodott az ottani bíráskodási viszonyokhoz, azt mutatja annak törekvése magát és birtokait az alól kivonni, mi a tizenharmadik század végén és a tizennegyedik elején oly nagy mérvű volt, hogy Róbert Károly 1325-ben a szlapon bán ama panaszára, hogy csaknem az összes ottani nemesség a báni hatóság alól ki van véve, a Dráván túl lakó nemeseket kivétel nélkül az ottani igazságszolgáltatásnak újból alávetette.¹⁶⁾

Szlavonia idő folytán három valóságos megyére oszolt, ú. m. Zágráb, Kőrös és Varasdmegyére, de a teljes megyei autonomiát csak a két első őrizte meg, mert Varasdmegye a tizenötödik században koronként majd a Cilleyek, majd később a zagoriai grófok alá került,¹⁷⁾ és csak az 1486: L. t.-cz. rendelte azt ismét állandóan a bán hatósága alá.¹⁸⁾

¹⁴⁾ »Juxta Regni Siciliae consuetudines et prout jus commune declarat«, mondja az okmány. Országos levélt. Frangepán családkönyvai.

¹⁵⁾ U. o.

¹⁶⁾ Fejér: VIII. 2. 630., hol írják: »honor Banatus totius Sclavoniae per exemptiones quaspiam per nos aut praedecessores nostros ad importunitatem petentium fere omnibus nobilibus scimus esse concessas, in judiciis, juribus et jurisdictionibus suis valde esse omnino diminutus«.

¹⁷⁾ Volt időnként a bán alatt is, 1464-ben olvasunk idézésről a bán varasdi széke elé. Ország. levélt. N. R. A. 483. 32.

¹⁸⁾ »Quod judicium et judicatus comitum Zagoriae in Varasd hactenus celebrari solitum aboleatur«, mond a törvény.

Szlavonia kisebb kerületei (zsupánságai), mint például Gerzencze, Dubicza, nem alakultak át megyékké, hanem magán, kivált főpapi, uralom alá kerültek, nagyrészt már az Árpád-korszakban.¹⁹⁾ Az ily örökösen eladományozott megyékben az ott lakozó régi szabad, szlapon értelemben nemes nemzetségek, melyek országos nemességet azonban nem élveztek, az ily úr, illetve annak tisztje birósága előtt állottak törvényt, mint például Dubicza megyének ily szláv nemes nemzetségei a Szent János vitézrend perjele és dubiczai praeceptora előtt.²⁰⁾

A tulajdonképi megyékben, csak úgy mint az anyaországban, a fő- és alispán és a szolgabírák több-kevesebb nemessel szolgáltatattak igazságot.²¹⁾ Ők voltak az odavaló nemeseknek kisebb ügyekben rendes bíráik, míg a jobbágyság Szlavoniában is a földesúri biróság alá tartozott, és csak bűnügyekben vagy feljebbvitel útján ítélt felette a megye. De a szlapon megyékben voltak nagy számmal oly elemek is melyeknek külön bíráik voltak, ú. n. »judices terrestres« alatt állottak.

Ilyenek voltak mindenekelőtt azok a szabad birtokú, tehát szlapon értelemben nemes, de azért meg sem országos nemességet élvező nemzetségek (generationes), melyek saját bíráiktól vettek igazságot, sokhelyt még a tizenötödik század végén is,²²⁾ sőt néha több ily nemzetségnek közös területi bírása volt.²³⁾ Az ily területi bírák idővel kevesbedtek, amint a régi szláv szabad nemzetségeket a viszonyok később arra indították, hogy magokat egyes uraknak alá vessék,²⁴⁾ és előfordul, hogy erre ily nemzetséget egyes hatalmasabb urak

¹⁹⁾ Fejér : IV. 3. 503. ; Tkalcic : Hist. Episc. Zagr. I. 191. sat.

²⁰⁾ Ezt jelenti Nagy Lajosnak 1360-ban a császári káptalan. Fejér : IX. 3. 195., 196. Ily törvényszék példája Blagay Okl. 125.

²¹⁾ Hazai Okm. IV. 217. ; Zichy VI. 377.

²²⁾ Például még 1486-ban előfordul »judex generationis Wrhowiae. Teleky : Hung. XII. 319.

²³⁾ 1435-ben »Benedictus filius Pauli de Pansynch Comes terrarum generationum Prelsa, Matheus et Hegen« kiad osztályról szóló oklevelet. Ország. levélt. Paulin. in Comit. Crisiensi Fasc. 3. 5. sz.

²⁴⁾ Blagay Okl. 304. és 305. l., hol a lokocsevoi nemesek adják magokat a Blagayak hatósága alá.

kényszerítették is;²⁵⁾ sőt idővel ily szabadságukban alább szállott nemzetségek el is adományoztattak.²⁶⁾ A nemzetségi kötelek bomlásával ily szabad szlavonoknak a megyékben szétszórva is kellett lakniok, miért is találkozunk megyék vagy ezek kerületei (districtus) szerint működő ily területi bírákkal is; irnak zágrábi és kőrösi területi bírákról is.²⁷⁾

De nemcsak a szlavon nemzetségeknek, hanem szabadságukat megtartott, sőt azt idővel gyarapított várjobbágyi és hasonló elemeknek is ily területi bíráik voltak, mint a kém-luki várjobbágyoknak,²⁸⁾ a rijuchei praedialistáknak,²⁹⁾ de különösen az ú. n. túrmezei vagy turopolyai. nemeseknek. Ez utóbbiak a zágrábi mezőség (campus Zagrabiensis), mint e korszak kutatói Túrmezőt hívják, várjobbágyai (milites), kiknek már IV. László 1279-ki királysága óta választott ispánjuk (comes campi)³⁰⁾ volt, ki az időszerinti ottani bíróval (comes terrestris) régebben Zágrábban, később, a XV-ik század végétől fogva, Lukaveczen, oda hívott ülnökökkel tartott törvényszéket.³¹⁾

Ez alsóbbfokú bíráktól rendszerint a megyéhez lehetett fordulni, sőt voltak ügyek, melyek közvetlenül oda tartoztak. Az országos nemes azonban Szlavóniában is közvetlenül a

²⁵⁾ Ily panasz példája 1351-ből. Anjouk. Okm. VI. 431. és 1464-ben a Werhovinai nemes nemzetség panaszolja Mátyás királynak, hogy a Frangepánok őket alávetni és Krupa várához való szolgálatra kényszeríteni akarják. Teleki: Huny. XI. 94.

²⁶⁾ Például 1424-ben Zsigmond király több rendbeli falvakat és nemzetségeket Zágrábmegyében a Blagayaknak eladományoz. Blagay Okl. 267. l.

²⁷⁾ Például 1394-ben »Stephanus filius Petri dicti Gulnich comes terrestris crisiensis« előtt bevallás. Ország. levélt. Acta Paulin. Conv. Cris. Fasc. 2. 1.

²⁸⁾ Anjouk. Okm. IV. 566.

²⁹⁾ Wenzel: XII. 286. Kún László kiváltsága értelmében »comes terrestris«-ük Keresztúr-t tartott nekik bíróságot, honnét a kőrösi báni székhez ment a felebbezés.

³⁰⁾ Fejér: V. 2. 498. l.

³¹⁾ Még 1458-ban írja az akkori »comes campi Zagrabiensis«, hogy ő és János »comes terrae eiusdem Campi... in sede nostra judiciali solita Zagrabiensi cum pluribus regni et campi nobilibus in iudicio pro tribunali consedissemus«. Ország. levélt. N. R. A. 134. 3. — 1486. és

megye alá tartozott; csupán a megye ispánja és a szolgabírói által vagy annak báni székén ítéltetni, a valódi nemesség legfontosabb ismérve volt.⁸²⁾ A nemességre nézve azonban csak úgy mint az anyaországban, csak az apróbb ügyeket intézték el a megyei széken, a nagyobbak a megye báni széke elé tartoztak.

A szlapon bán,⁸³⁾ az ország ezen egyik legelőkelőbb méltósága,⁸⁴⁾ gyakorolta Szlavonia területén a legfőbb bírói hatalmat. Ez alól kivételek a vegyes házakbeli királyok alatt Róbert Károlynak fentebb említett rendelete után már csak ritkán fordultak elő, mint 1478-ban a Kőrösmegyében birtokos Drágffyakra ⁸⁵⁾ vagy a Zagoriai grófokra nézve. És mindig erélyesen védekezett a báni hatóság ellen Zágráb városa, mely kiváltságai értelmében a tárnokmester hatósága alá tartozott,⁸⁶⁾ valamint más ottani királyi város is, mint Kőrös.⁸⁷⁾

Kivételesen tartott a bán általános, egész Szlavoniára szóló, vagy mint 1352-ben István szlapon és horvát bán írja a Dráva és Száva közötti nemesek és egyéb rendű lakosok

1489-ben azonban a mezőség ugyanazon tisztviselői »de sede nostra iudiciaria solita Lukavecz vocata« intézkednek. U. o. N. R. A. 134. 18. és 19.

⁸²⁾ Azért panaszkodnak a fentebb idézett 1464-ki oklevélben a Werchovijna nemzetség tagjai a királynak, hogy habár ők »regii nobiles fuerint et sub iurisdictione comitatus et sedis Zagrabienensis extiterint«, mégis magán bíróság alá akarják őket vonni. Teleky: Huny. XI. 94.

⁸³⁾ Lásd erről és a horvát-dalmát bánról: Korbuly Imre: A báni méltóság. Pest, 1868.

⁸⁴⁾ »Cum in regno Hungariae excellentissima dignitas sit banatus«, írja 1321-ben János egész Szlavonia bánja. Tkalcic: Monum. Civ. Zagr. I. 98.

⁸⁵⁾ 1478-ban (Tata f. 5. pr. p. f. b. Mart.) írja Mátyás király, hogy őket és kőrösmezei castellanusaikat »a iudicio et iudicatu ac quavis potestate et iurisdictione Banorum et Vicebanorum dicti regni Sclavoniae in perpetuum gratiose duximus eximendos . . . ipsos tantummodo nostro ac iudicium ordinariorum curiae nostrae iudicio reservando.« Orsz. levélt. N. R. A. 12. 32.

⁸⁶⁾ Tkalcic i. m. I—III. köt.

⁸⁷⁾ Zsigmond király 1417-ben az »inferior civitas crisiensis«-t megerősítvén, azt mint királyi várost Buda város jogaival adományozza meg és azzal, hogy bíróságától Budához vagy a tárnokmesterhez és ettől a király személyéhez lehessen fordulni. Ország. levélt. N. R. A. 11. 70.

számára közgyűlést,³⁸⁾ rendszeren azonban birói hatóságát nem gyakorolta az egész tartományra szóló formában. A bánnak ugyanis nem volt Szlavóniában, mint a nádornak Magyarországon, vagy a vajdának Erdélyben, hatósági udvara (curia),³⁹⁾ mely állandó helyhez, vagy a bán időszerinti tartózkodási helyéhez lett volna kötve, és hová bárhonnán a tartományból lehetett volna fordulni és bárkit oda idézni. A bán nem kuriát, hanem csak báni törvényszéket (sedes banalis) tartott, még pedig nem az egész tartomány számára, hanem csak valamelyik megye nemesi közönségének. A báni ítélőszék tehát mindig csak vagy zágrábi vagy kőrösi szék volt,⁴⁰⁾ és midőn Varasdmegye nem állott magánhatalom alatt, a bán varasdi székéről is olvasunk.⁴¹⁾ Az idézés tehát Szlavóniában soha sem szólhatott egyszerűen a bán előtti megjelenésre, hanem mindig hozzá kellett még tenni, hogy ennek melyik széke elé.⁴²⁾ Ehhez képest rendelkezett a bán helyettesek és segédekkel is. A szlavon bánnak két albánja volt, ú. m. a zágrábi és a kőrösi ispánok, kik tisztüket a bán kinevezése alapján viselték, és nagyon kivételes, hogy a két tiszt egy kézben volt.⁴³⁾ A protonotariusok is, habár ők, mint

³⁸⁾ Anjouk. Okm. VI. 618.

³⁹⁾ Csak egy ízben, 1261-ben, ír a bán »pristaldus curiae nostrae«-ről, ellentétben a területi pristaldushoz. Wenzel: XI. 511.

⁴⁰⁾ Azért írja például 1453-ban az akkori albán »cum ego unacum Universitate nobilium regni vestri Slavoniae ad sedem judicariam crisiensem pertinentium in praesentibus octavis f. b. Georg. mart. pro ferendo moderativo iudicio causantibus in dicta sede judiciaria fuisse constituti«. Orsz. levélt. N. R. A. 995. 4. — Sedis Zagrabiensis-ről Teleky: Huny. XII. 316.

⁴¹⁾ Mátyás király 1464-ben Sztrigó várához tartozó valamely birtokra szóló iktatási parancsban az ellenmondókat idézni rendeli »Bani regni nostri Slavoniae in praesentiam in sedem Warasdinensem. « Ország. levélt. N. R. A. 483. 32.

⁴²⁾ T. i. »in sedem Zagrabiensem« vagy »in sedem Crisiensem«. Sőt, ha az iktatásnál való ellenmondás oly birtokra vonatkozott, mely részben a zágrábi, részben a kőrösi szék területén feküdt, az idézés történt »ad octavas Epiphaniarum vestram in praesentiam in sedem crisiensem et zagrabiensem.« Hazai Okm. V. 409—411. és Teleky: Hung. XI. 11.

⁴³⁾ Például 1410-ben Monoszlói Csopor Pál »Zagrabiensis et Crisiensis Comitatum comes«. Ország. levélt. N. R. A. 390. 4.

az albánok is magokat Szlavonország után címezik,⁴⁴⁾ külön voltak, legalább időnként, a székhöz kirendelve,⁴⁵⁾ majd választás, majd báni kinevezés útján,⁴⁶⁾ nálok volt az illető szék báni pecsétje. Ha a szlavon báni méltóságot mi gyakran megtörtént, ketten viselték, mindenik bán külön nevezett ki albánokat.⁴⁷⁾

A báni széket (*sedes banalis*) tartotta a bán, vagy helyette az illetékes albán, és míg ha az albán mint megyei ispán tartott széket, ott csak a szolgabírák ítéltek néhány ott megjelent megyei nemessel,⁴⁸⁾ addig a megye báni székén az illető megye összes nemessége megjelenni tartozott,⁴⁹⁾ miért azt régente közgyűlésnek (*congregatio generalis*) is hívták. Tartották pedig e báni széket meghatározott időközökben, kihirdetett majd állandó nyolczadok (*octavák*) szerint.⁵⁰⁾ Míg azonban Mátyás király a rövid határidőre szóló perbehívást (*brevis evocatio*) Szlavóniában is megengedte⁵¹⁾ és

---

⁴⁴⁾ 1519-ben Zerdahelyi Dersffy Miklós »*Vicebanus regni nostri Sclavoniae*«. 1507-ben említik: *Protonarius regni Sclavoniae*. Tkalcic: *Monum. Civ. Zagr.* III. 56. és 1490. említenek »*Regni Sclavoniae Viceprotonotarius*«-t. Katona: *Hist. Crit.* XVII. 21.

⁴⁵⁾ 1395-ben írják: »*sigillo Nicolai protonotarii sedis nostrae Zagrabensis*«. Blagay *Okl.* 191.; 1429-ben pedig »*magister Michael protonotarius sedis Crisiensis*«. Hazai *Okm.* I. 321.

⁴⁶⁾ Zsigmond 1398-ki egyik oklevele szerint (Fejér: X. 2. 623.) e választási jog Nagy Lajostól származott. 1438-ban Thallóczy Máthé bán biztosítja, hogy a kőrösi székhöz tartozó nemesek »*protonotarios seu sigillorum eorundem conservatores*« választhatják, és ha szükséges, állásuktól meg is foszthatják. Fejér: XI. 193.

⁴⁷⁾ 1469-ben a két bán ítéletét pecsételik »*cum sigillis egregiorum Johannis Mindszent et Ladislai de Gereb vicebanorum et comitum crisiensium nostrorum*« Ország. levélt. N. R. A. 363. 26. és v. ö. Teleky *Okl.* II. 76.

⁴⁸⁾ Zichy: VI. 367. 1507. Pekar Lajos albán és kőrösi ispán és a szolgabírák átesznek pert a kőrösi székhöz. Ország. levélt.

⁴⁹⁾ Már 1382-ben Zudar Péter bán ítél »*unacum regni nobilibus in sede sua Zagrabienzi sedentibus*«. Ország. levélt. N. R. A. 320. 12. és 1507-ben írják: »*ad praesentiam universorum nobilium Regni Sclavoniae ad congregationem eorundem quamprimum celebrandam in sedem Crisiensem*«. Ország. levélt. Acta Paulin. Conv. Cris. Fasc. 2. 17.

⁵⁰⁾ Az idézés a báni szék elé, legalább később, mindig octavára szól.

⁵¹⁾ 1488-ban írja a bán: »*Et quia ex gratiosa annuientia et con-*

ezzel a báni székek tartása állandóbbá vált, a bán vagy albán a birói széket a prothonotariusok és szolgabirákon kívül még állandó ülnökökkel (assessores) tartják.⁵³⁾ Annak, hogy valaki közvetlenül a bán személyes biráskodásának van alávetve, csak egy példáját ismerem.⁵⁴⁾

A báni szék hatásköre kiterjedt minden ügyekre, úgy birtok mint hatalmaskodási perekre, de ha hűtlenség esete merült fel, a pert a király személyéhez (bárhon tartózkodjék is az országban) kellett áttenni,⁵⁴⁾ valamint a Szlavoniában osztogatott királyi adományba való iktatásnak ellenmondókat is esetleg a királyi személyes jelenlét elé rendelik idézni.⁵⁵⁾

A szlapon bán is, csak úgy mint a horvát, csupán bánága területén ítéltetett, miért is igen kivételes engedély volt az, midőn Nagy Lajos Töfftös királyi főajtónálló mesternek, ki folyton az udvarnál volt elfoglalva, megengedte, hogy szlavoniai jószágai iránt folyt pereiben a bán ne Szlavoniában, hanem a királyi kuriában főpapokkal és bárókkal ítéljen.⁵⁶⁾

A szlapon bánnak, csak úgy mint a horvátnak, báni székén nem ítélték kizárólag az országos nemesi jog, hanem egyszersmind az ottani szokásjog szerint is, mint az okmányok mondják, a szlapon és horvát jogok szerint. Ha pedig

---

cessione Regiae Majestatis universae causae brevium evocationum in hoc Regno emergendae per nos possint judicari et terminari«, mire hivatkozva 32. napon szóló idézést rendel »in sedem Crisiensem«. Múzeum.

⁵³⁾ Azért írja Beryzló Péter bán 1517-ben »in praesentibus octavis f. Epiph. D. unacum vicebanis nostris, magistroque prothonotario, nec non iudicibus nobilium, coeterisque sedis nostrae judiciariae assessoribus in sede nostra judiciaria hic Crisii constitutis«. Országos levélt. N. R. A. 1527. 36.

⁵⁴⁾ Fejér: VII. 5. 593.

⁵⁵⁾ 1435. (Tyrnaviae 56° die octav. f. b. Jacobi Apostoli) Zsigmond király írja: »De nostro regio litteratorio edicto pro parte dictorum actorum, eo quod procurator ipsorum legitimus praescriptam causam factum infidelitatis concernere allegasset, eidem Hermannó Bano injuncto ad octavas f. b. Mich. Arch. tunc sequentes in nostram personalem praesentiam (a báni széktől) deducta fuisset«. — Ország. levélt. N. R. A. 650. 10.

⁵⁶⁾ De nem mindig, mert olvasunk királyi iktatási parancsról is, mely az ellenmondókat a bán elé »in sedem crisiensem« idézi. Ország. levélt. 23,873.

⁵⁶⁾ Anjouk. Okm. V. 216.

a peres feleknek más-más jog alá tartozása miatt, a szék ítéletet hozni nem tudott, a királyt és az ő bíróságát tartották a jogok összeütközése kiegyenlítésére hivatottnak.⁵⁷⁾

De nemcsak ily kivételes esetben, hanem egyébként is a perek a bán székétől a királyi kuriába feljebb vihetők voltak, minek példái már korábbi időből is vannak,⁵⁸⁾ még pedig hivatkozással az ország szokásjogára,⁵⁹⁾ de törvény erejével ezt először az 1444: IX. t.-cz. állapította meg.⁶⁰⁾ A Szlavóniából, csak úgy mint Horvátországból, felebbezett perek a királyi kuriában az országbíró elé tartoztak, ki azokban az 1500: VI. t.-cz. értelmében a törvényszéki nyolczad napjain minden más pereket megelőzőleg volt hivatva eljárni.⁶¹⁾

III. A végvidéki bánok közül a legnagyobb bírósági szerepet a *macsói bán* (Banus Machoviensis) vitte. Ő nemcsak Macsove várának és a Drina és Kolubár folyamok mentén elterült macsói bánságnak volt királyi főtisztviselője, hanem a XIV-ik és XV-ik századokban Dél-Magyarország jelentékeny részének is főbírája volt.⁶²⁾ Magyarország déli megyéi, ú. m. Szerém, Pozsega, Valkó, Verőcze, Bács, Bodrog, Baranya és sokszor Tolnamegye is, már Róbert Károly uralkodása kezdetétől fogva, valószínűleg katonai okokból,

⁵⁷⁾ Például a scardonai káptalan egy 1500-ból való jelentése szerint egy ügynek fogott bírái közül a horvátok »secundum consvetudinem praelibati regni (scil. Croatiae) ac e contra arbitri e Regno Sclavoniae secundum consvetudinem Regni Sclavoniae« akartak egy ügyet eldönteni. — Ország. levélt. N. R. A. 316. 35. V. ö. Thallóczy Lajos értekezését. Gazdaságtörténelmi Szemle. III. 142. l.

⁵⁸⁾ Például 1399-ben a Gara Miklós bán hozta ítélettel az egyik fél megegyezve nem lévén »discussionem praemissorum ad Praelatorum et Baronum deliberationem in curiam regiam per nos transmitti postulabant« írja a bán. Zichy: V. 128. l.

⁵⁹⁾ 1430-ban transmissio történik a báni széktől a kuriába a fél kérére »libertate et consvetudine dicti Regni nostri Sclavoniae requirente«. Ország. levélt.

⁶⁰⁾ 1444: IX. t.-cz. 3. §. Kovachich: Sylloge 81. l.

⁶¹⁾ Valamint Erdélyre úgy Szlavon-Horvát- és Dalmátországoakra nézve rendeli e törvény: »Ut qualibet die octavarum vel brevium iudiciorum extra omnem seriem et ordinem registri una causa alternatim discutiatur«.

⁶²⁾ A macsói bánokról érkezett Pesthy Frigyes.

közös hatóság alá jutottak. Egy időben a szlapon bán viselte azoknak a megyéknek, vagy legalább is azok többségének ispánságát,⁶³⁾ de már Róbert Károly uralkodása második évtizedében helyébe a macsói bán lép.⁶⁴⁾ És azóta a XV-ik század hanyatlásáig a macsói bán gyakorolja e vidéken a birói főhatóságot, olyat, milyent a szlapon vagy horvát földön a bánok gyakoroltak, úgy hogy e megyéknek biráskodási összeköttetésük a királyi kuriával ez időben alig volt. E hatóságot Zsigmond király Nándorfehérvárra és tartományára is kiterjesztette.⁶⁵⁾ A macsói bán eredeti hatósági területének a XIV-ik század negyedik évtizedében elpusztulása után, az ő hatósága tulajdonképi és főterületévé Magyarország említett vidéke lett, és azt kell a legtöbb esetben érteni, ha a XIV-ik század második felétől fogva a macsói bán hatóságáról (Banatus Machoviensis) szó van.⁶⁶⁾

A macsói bán az említett időkben az e vidéken lévő megyéknek vagy maga volt a főispánja,⁶⁷⁾ vagy ő helyezte azokba ispánokat, és ő vagy helyette az albán ⁶⁸⁾ jártak el mindazokban az ügyekben, melyekben más megyebeliekre nézve az ország rendes birái voltak hivatva eljárni; ők tartanak ott nekik congregatiókat.⁶⁹⁾ Az ország nagybiráihoz

⁶³⁾ Például 1307-ben »Henricus Banus totius Sclavoniae, Comes Simigiensis, de Tolna, de Baranya, de Budrug. Zichy III. 308.

⁶⁴⁾ 1321. Paulus B. de Machó Comes de Budrug. Zichy I. 207.; 1333. János macsói bán, Szerém, Bács, Bodrogh, Baranya és Valkó főispánja. Zichy I. 417. V. ö. még Hazai Okm. V. 111. és Anjouk. IV. 371. és 535.

⁶⁵⁾ »Cum nos Civitatem nostram Nandoralbensem jurisdictioni Banatus nostri Machoviensis subjectam« írja Sopronnak 1427-ben Zsigmond király. Sopron vár. levélt.

⁶⁶⁾ Garai Dezső macsói bán egy 1433-ki rendelete így szól: »Universis comitibus et vicecomitibus cuiusvis comitatus sub Banatu nostro constitutis«. Sztáray Okl. II. 301.

⁶⁷⁾ Ő azonban rendesen nem viseli mindezen megyék ispánsága czimét, hanem többnyire így írja magát. »N. N. Banus Machoviensis inter coetera Comes de Volko« vagy »Comes de Bodrogh«. Hazai VII. 414. Fejér: X. 2. 232.

⁶⁸⁾ 1400. Monostori László macsói albán Zichy V. 219. 1337-ben »Comes Michael de Ruchy Judex Curiae Nicolai Bani de Macho« ad ki parancsot. Zichy I. 523.

⁶⁹⁾ Például Zichy III. 308. — 1400-ban a macsói bán egy ügyet

egészen hasonlóan a macsói bánok is kiadnak tudományvételeire,⁷⁰⁾ birtok visszafoglalására⁷¹⁾ vagy iktatásra szóló parancsokat, idéztetik az ellenmondókat birói székük elé határozott nyolczadra,⁷²⁾ és octavalis törvényszékükön, rendszerint Sz. Demeteren, de sokszor másutt is,⁷³⁾ ítélnék országos nemesekkel, mint birótársakkal.⁷⁴⁾ És a macsói bánnak mindezekhez volt hiteles birói pecsétje⁷⁵⁾ és ezt kezelő ítélőmestere.⁷⁶⁾

E jelentékeny biráskodást a macsói bánok körülbelül másfélszázadon át gyakorolták, mignem 1478-ban Mátyás király a macsói báni széken gyakorolt nyolczados biráskodást beszüntette, és az ottani pereket a királyi kuriába áttenni rendelte.⁷⁷⁾

Biráskodás szempontjából a macsói bánnál csekélyebb jelentőségű volt a *szörényi bán*.⁷⁸⁾ Bánsága nevét Szörény várának Orsova mellett köszönte és e hely és Karánsebes között feküdt, hét majd nyolcz kerületre (districtus, később comitatus) oszolva,⁷⁹⁾ melyeket V. Lászlótól kezdve (1451)

---

tolnamegyei congregatiójáról áttesz az általa Bács megyében tartandóra. Zichy V. 195—203.

⁷⁰⁾ Például Zichy VIII. 61.

⁷¹⁾ Zichy V. 425.

⁷²⁾ 1337. Zichy III. 308.; 1375-ből Zichy III. 599.

⁷³⁾ Szent-Demeteren Zichy V. 297., vagy 1420-ben Redneken Zichy VI. 596. Zathán. u. o. VIII. 62. Vagy biráskodik a hatósága alá tartozó megyékben külön-külön, mint a szlavon bán. Zichy V. 332.; Zichy VI. 595.

⁷⁴⁾ Zichy VI. 596., mely szerint Gara Dezső macsói bán ítélt »nobis et regni nobilibus nobiscum in iudicio existentibus«.

⁷⁵⁾ Már 1338 a macsói bán ítéletét »sub sigillo authentico« adja ki. Fejér: VIII. 8. 253. és Ujlaki Miklós okiratára »sigillum quo in iudicando ut Banus Machoviensis utimur, appensum« alatt. Ország. levélt. N. R. A. 568. 27.

⁷⁶⁾ 1371-ben említi Tamás mestert, mint Gara Miklós macsói bánnak ítélőmesterét. Balassa levélt. Múzeum.

⁷⁷⁾ 1478: XI. t.-cz. — Még 1477-ben a macsói bán kiad értesítéssel való perbe idézést, perujtás esetében. Orsz. levélt. 17,988.

⁷⁸⁾ Pesty Frigyes: A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek. Akad. érték. V. kötet és ugyanattól: A szörényi bánság és Szörényvármegye története. Pest, 1888.

⁷⁹⁾ U. m. Karánsebes, Halmos, Lugas, Miháld, Krassófő, Borzafő, Komjáth és Ilyéd. Pesty: Ször. Báns. I. 387.

oláh kerületeknek is hívtak.⁸⁰⁾ Ezek mindenkének volt saját birája, majd ispán, majd várnagynak (castellanus) nevezve, felsőbb fokban pedig a szörényi bán alatt állottak, ki több kevesebb nemessel tartott nekik törvényszéket, többnyire Karánsebesen⁸¹⁾ vagy Orsován.⁸²⁾ Ítéletét azonban a szörényi bán vagy albán csak saját gyűrűs pecsétje alatt adta ki;⁸³⁾ birói pecsétje és ítélőmestere nem volt.

---

⁸⁰⁾ Lásd V. László 1457-ki kiváltságlevelét a nyolcz kerület összes nemesei, kenézei és oláhjai számára kiadva, de mely teljesen nem lépett hatályba. Pesty: A Szörényvárm. oláh kerül. 73.

⁸¹⁾ Ennek példái Pestynél, i. m.; 1478. »Nos Jacobus de Marga et Rayn Wayvoda, Vicebani Zeurinienses« tartanak »unacum universis nobilibus et Andrea de Váralja Judici nobilium districtus Karansebes ad eundem Sebes« bíróságot. Somkereký levélt. Múzeum.

⁸²⁾ Pesty szörényi bánság III. 153.

⁸³⁾ Például 1499-ben a két szörényi bánok gyűrűs pecsétjeik alatt adják ki ítéletlevelüket. Pesty: i. m. III. 126.

II. RÉSZ.

**A PER ALKATELEMEI ÉS A PERFOLYAM
A BIZONYÍTÁSI SZAKIG.**

I. FEJEZET.

Bírósági személyek.

1. §.

Bíró.

Mint a középkor jogi műnyelvén egyáltalában, úgy hazánkban is, bírónak sokáig csak azt hívták, kinél volt a hatalom, hogy adott esetben igazság szolgáltatassék, ki tehát a birói széket hirdette és tartotta. Ez pedig mindig az volt, ki a peres feleknek, vagy legalább is alperesnek, más tekintetben is rendes hatósága volt, mert hisz a bíráskodás egészen külön hatósági ággá még e korszakban hazánkban sem fejlődött. Birák voltak tehát például a király, az ország nagybírái, bán, vajda, főispán, városbíró, földesúr, illetőleg ezek helyettesei. Azt, ki a bíróságot rendes hatalmánál fogva tarthatta a rendes bírónak (*judex ordinarius*),¹⁾ vagy az illető, fél vagy ügy saját bírójának (*judex suus*) hívták; vele szemben a csak egyes esetre külön megbizással kiküldött bíró (*judex delegatus* vagy *deputatus*)²⁾ állott.³⁾ A bíróküldés (*delegatio*) a király jogához tartozott.⁴⁾

¹⁾ Anjouk. Okm. IV. 208.

²⁾ Hazai Okm. V. 111.

³⁾ »Per vos tanquam judices per nostram Majestatem ad id specialiter deputatos« írja például 1427-ben Zsigmond király. Károlyi Okl. II. 108.

⁴⁾ Delegatio-ról szóltak akkor is, ha a rendes bíró valamely ügyben reá ruházott különös királyi tekintéllyel volt hivatva eljárni. Például 1321-ben János egész Szlavonia bánja írja »quia utraque jurisdictione videlicet delegata et ordinaria fungebamur«. Tkalcic H. Civ. Zagr. I. 98. és V. ö. Wenzel: Bányászat tört. 415. és 418. l.; Wenzel: VI. 377., 440.

A birónak sikeres működéséhez bizonyos kellékekre volt szüksége.

Mindenekelőtt illetékesnek kellett lennie.⁵⁾ A bíróság illetéktelen volta perbeli kifogásul szolgált, mi iránt végleg dönteni a király volt hivatva.⁶⁾ Az Árpád-korszaknak mondhatni végéig az illetékesség tekintetében nemcsak a peresfelek lakhelye, hanem a rendi állás is döntött. Egy és ugyanazon területen különböző jogállású egyének, mint nemesek, várjobbágyok, vendégek és mások lakván, ezek más-más hatóságnak és ezzel más birónak is voltak alávetve. Ép azért az Árpád-korszak végéig nem ritka, hogy különböző bírák alá tartozó peres felek ügyeiben azok bírái együttesen tartják a bíróságot, mint péld. ispán apáttal, két úr tisztjei azok jobbágysai felett, egyházi és világi bíró, vagy mint még 1340-ben az akkori országbíró egy nemesnek perében Patak város ellenében a királynéi tárnokmesterrel, mint ennek illetékes bírájával ítélt.⁷⁾ Csak a XIII-ik század végétől fogva, amint az országlakosoknak rendi közönségekbe sorakozása mindinkább véghez megy, lesz az illetékességre nézve döntővé az alperes hovávalósága, vajjon megye, város, vagy földesúr vagy szabad közönségek hatósága alá tartozik-e. Illetékes mindig az alperes bírája volt, mindenkit az ország szokása szerint saját bírája előtt kellvén beperelni.⁸⁾ Idővel azonban a perbeli illetőség a per tárgya szerint is irányult, például, mint fentebb láttuk, a városi fekvőségek iránt, ha nemesnek kezén is voltak, a városi bíróságnál kellett per-

---

⁵⁾ Az illetéktelenül eljáró bírót már Szent László sujtja III. k. 3. cím.

⁶⁾ Tanúsítják ezt azok a királyi parancsok, melyek különösen megyéktől, szentszékektől illetékességük fogyatékosága, vagy pedig határozatlansága miatt a pereket a királyi kuriába felterjesztetni rendelik.

⁷⁾ Anjou IV. 1.; sok példája van ennek a várad-i regestrum-ban 69., 80.; 82., 101.; 225., 273. p.) — V. ö. még Kálmán I. k. 6. fej. és Wenzel VIII. 126., hol IV. Béla a Liptó-Hibei vendégeknek idegenekkel való ügyeit a villicus és zek ispánja által rendeli ítélni. — Ez ikerbíró-ságtól különbözik az a kettős bíróság, melyet bűnügyekben a bíró feljebbvalójával, mint a királyi billog az ispánnal, vagy a jobbágyköztség bírája az úr várnagyával tart.

⁸⁾ Ezt leginkább a városi kiváltságlevelek hangoztatják.

lekedni, és láttuk, hogy miként szaporodtak folyvást azok az ügyek, melyekben csakis a királyi kuria, vagy ennek csak határozott bíróságai ítéltettek.

A bírónak továbbá meghiteltnek kellett lennie. A bírák felesketése valószínűleg már korábban is szokásban volt, de országosan az összes bírákra kihatólag azt először az 1435-iki nagyobbik végzemény I-ső t.-cz.-e rendelte el, mit az 1486-ki LXXIII. és 1492: XXXIII. t.-cz.-ek is ismételnek, egyúttal elészabva az esküformát is. Az esküt a király vagy megbízottja kezébe kellett letenni, kivételével az önkormányzati hatóságok bíráinak, kik mint az alispán, a szolgabírák és a városok, vagy más közönségek bírái azt a megye vagy város, illetve azok közgyűlése színe előtt tették le;⁹⁾ a nádor az 1492: XXXIII. t.-cz. rendelkezése szerint az országgyűlés színe előtt tette le bírói esküjét.¹⁰⁾ A bírót esküje igazságos, bármely érdekre való tekintet nélkül végzendő bíráskodásra kötelezte.

A bírót tehát a bíráskodásra alkalmatlanná tette érdekeltisége. Ennek esetében a bírót e korszak kútfői gyanusnak (suspectus) írják, ki előtt perlekedni nem tanácsos (non est tutum litigare).¹¹⁾ Az érdekeltiség fenforgása kifogásul szolgált és e miatt orvoslásért a királyhoz lehetett fordulni, ki ez okból a pernek az ő vagy másnak bíróságához való áttételét elrendelhetette.¹²⁾

Ez általános követelményeken kívül, a sikeres bíráskodás érdekében a bírótól még számos idevágó személyes tulajdonságok kifejtését követelték. Már Kálmán királynak a zsinati törvényszéket létesítő törvényei utalnak ezekre.¹³⁾ De

---

⁹⁾ Így rendeli azt az 1486: LXXIII. t.-cz. és lásd a városi jogkönyvek idevágó szabályait.

¹⁰⁾ »Hoc declarato, quod Palatinus postquam eligitur, coram regnicolis iuramentum in forma praescripta manifeste praestare teneatur«, rendeli az 1492: XXXIII. t.-cz. 1. §-a.

¹¹⁾ Péld. 1381-ben N. Lajos Sárosmegyének meghagyja, hogy egy pert terjesszen fel hozzá, mivel abban az egyik fél »vos iudicibus habet pro suspectis, unde cum in praesentia iudicium suspectorum non sit tutum litigare«. Fejér: IX. 5. 468.

¹²⁾ Például a nádortól az országbíróhoz. Fejér: X. 7. 638.

¹³⁾ Kálmán I. 24.

későbbi okiratok is, különösen pedig a városi jogkönyvek is hangoztatják, hogy a bíró legyen igazságos, jó hírnevű, a jogban, különösen a vidéki bíró a helyi szokásjogban is, jártas, miért is a városokban különösen megkívánták, hogy odavaló, még pedig háztűzhelyes polgár legyen.¹⁴⁾ A bírótól továbbá elvárták, hogy óvatos legyen, a pert el ne hamar-
kodja (ne festinat),¹⁵⁾ de viszont tiltották az igazságszolgáltatás huzavonáját, mi ellen a királyhoz lehetett fordulni, tőle az igazság gyors kiszolgáltatására szóló parancsot (mandatum promotorium) kérni.¹⁶⁾

A hanyagul vagy igazságtalanul eljáró bírót sujtották. Már Szent László azt a bírót, ki az igazság kiszolgáltatását harmincz napon túl halasztja, megveszszőzni rendelte, az igazságtalanul eljáró bírót a megítélt dolog értéke kétszeresével és öt pensa bírsággal sujtotta, Kálmán király pedig az igazságtalansággal vádolt bírót a király elé rendeli idézni.¹⁷⁾ De a legszigorúbban intézkedett az igazságtalan bíráskodásra nézve az 1486-ki székely törvény, mely ily esetben a bírótársat megnyúztatni és bőrért szalmával kitömnöi rendelte.¹⁸⁾

De viszont a bírót és bírói székét védelmezték is. A széksértés vétségét már Zsigmond király idejében huszonöt márka bírsággal sujtották.¹⁹⁾ Mátyás és II. Ulászló törvényei pedig az ország rendes bíráit, azok ítélőmestereit vagy ülőkeiket rágalmazó vagy becsstelenséggel vádolókat, ha kielégítően nem bizonyíthatnak, talio-ban elmarasztalni, azokat pedig, kik őket megverik, megsebzik vagy megölik, mint hűtleneket rendelik büntetni.²⁰⁾

¹⁴⁾ Péld. Pozsonyra nézve lásd: Király János: Pozsony város joga a középkorban. Pozsony. 1894.

¹⁵⁾ »Judicibus etiam, ne in proferenda sententia festini fore videantur«, mondja az ide tartozó formula, Fejér: IX. 4. 467. Vagy 1339-ben Drugeth nádor írja »nos, qui requirente officii nostri Palatinatus debito in justitia reddenda festini non debemus esse«. Soós levélt. Múzeum.

¹⁶⁾ Fejér: IX. 4. 424—425.; Hazai Okm. II. 360.; Zichy V. 368.

¹⁷⁾ Szent László III. 25. és 26. és Kálmán I. 23. fej.

¹⁸⁾ »Dignus sit excoriacionis crimine condemnari et cutis eius straminibus impleri« rendelik az ily bírótársra nézve. Székely Okl. I. 208.

¹⁹⁾ Így mondja ezt az 1486: LIV. t.-cz.

²⁰⁾ Lásd az 1486: LIV. és az ezt még szigorító 1492: LXX. t.-cz.-et

2. §.

Birótársak.

Eltekintve azoktól az apróbb, inkább rendészeti természetű ügyektől, melyeket városokban vagy községekben a bíró egyedül is elintézhetett,¹⁾ ő nem ítéltetett mint egyed-bíró, hanem csak több vagy kevesebb erre alkalmas egyén társaságában, kiknek tanácsával hozhatta csak ítéletét.²⁾ A mi bíróságaink is tehát, mióta csak róluk részletes adataink vannak, mindig társas bíróságok voltak, mint a középkori Nyugat-Európában mindenütt,³⁾ kezdve a királyi bíróságoktól egészen le az úri székig.

A kik a bíróval a bírói széket (sedes, tribunal) alkották, azok annak ú. n. birótársai (cojudices, circa nos residentes), kiket későbbi székely okmányok törvénytevőknek mondanak.⁴⁾

Társait a bíró vagy maga szemelte ki, mint a király az udvarban tartózkodó egyházi és világi nagyok közül, vagy a királyi kuriában ítéző bírák az egyházi és világi előkelők és a bíráskodás alkalmával oda sereglett nemesek sorából;⁵⁾ vagy hivatalból foglaltak a birótársak a bíró mellett helyet, mint a megyei ispán és szolgabírák a nádori közgyűlések alkalmával,⁶⁾ vagy a kiváltságolt népek alsóbb bírái a felsőbb bíróságok székén; vagy végtére választották őket a bíró mellé, mint a városokban vagy községekben és egynémely

---

¹⁾ Erről már fentebb a városi és jobbágy községi bíróságoknál volt szó.

²⁾ Azért írja például 1232-ben a nádor, hogy ő ítél *»accepto circa nos residentium consilio et consensu«*. Wenzel VI. 507. vagy Fejér III. 2. 148., mely szerint a király ítél *»communi magnatum et jobagionum consilio«*.

³⁾ Lásd erre nézve: Hajnik I.: Egyetemes európai jogtörténelem.

⁴⁾ Így hívják őket az 1505-ki udvarhelyi székely nemzetgyűlés végzése. Székely Okl. I. 306. Később őket székülőknek is írják. U. o. II. 164.

⁵⁾ Például Fejér: VIII. 3. 618.

⁶⁾ Fejér: IX. 2. 124.

birósági gyülekezeten.⁷⁾ Sokáig, még a tizenötödik század első felében is, a bírótársak rendszerint nem voltak még e tiszttel állandóan megbízott egyének, hanem megbízatásuk csak esetről-esetre, vagy legfeljebb egy bíraskodási határidőre, például egy nyolczadra, szólott;⁸⁾ a városokban és községekben amint a bírót, úgy a bírótársakat is egy év tartamára rendelték ki.⁹⁾ Csak későn, a tizenötödik század második felében, különösen Mátyás és II. Ulászló korában, alakul meg, mint fentebb láttuk, a húzamos időre kirendelt bírótársak intézménye és kezd a bírótársi hivatás hivatali jelleget nyerni, különösen a felsőbb bíróságoknál, de hovatovább a megyén is. Ülnököknek (assessores), majd esküdt ülnököknek, vagy a bíróság esküdt tagjainak (jurati assessores) hívják idővel őket. Ezóta a bírótársak részvételére a bíróságban csak általánoságban hivatkoznak,¹⁰⁾ míg Zsigmond uralkodása végéig az ország nagybírái ítéletleveleiben őket gyakran névszerint felemlítik,¹¹⁾ hogy esetleg reájuk hivatkozni lehessen.

Mióta a bírótársi állás állandó tisztséggé lett, bírák alatt, e szó tágabb értelmében, őket is érthették, kiknek működésükért állandó díjazás járt és kiktől nagyjában ugyanazon tulajdonságokat követelték meg, mint a tulajdonképi bírótól, például hogy ők is meg legyenek hitelve, ne legyenek érdekelve.¹²⁾ A legnagyobb súlyt azonban a bírótárs tulaj-

⁷⁾ Például Losonczy István, macsói bán és bodrogi főispán 1391-ben Bodrogmegyének közgyűlést tartván az okmányban megnevezett egyéneket »per universitatem nobilium dicti comitatus de Bodrog . . . pro juratis assessoribus petivissemus assignari«. Zichy IV. 467.

⁸⁾ Innét, hogy már közeleső időből származó ítéletlevelekben ugyanazon bíró más bírótársaival találkozhatni.

⁹⁾ V. ö. a városi bíróságoknál mondottakat.

¹⁰⁾ Például a királyi kuria bíróságaira nézve a formula így szólt »una cum nonnullis D. Praelatis et Baronibus, magistrisque protonotariis et praedicti Regni nostri nobilibus, sedis scilicet nostrae judicariae coassessoribus in eadem sede nostra judicaria constitutis«. V. ö. Hazai Okm. II. 414. — A székely ispán bíróságára nézve. Székely Okl. I. 334.

¹¹⁾ Például Anjou IV. 619. ; Zalam. Okl. I. 224—226. Még 1436-ban Palóczy Mátyus országbíró felsorolja bírótársait. Ország. levélt. N. R. A. 483. 30.

¹²⁾ A bírák megeskütéséről szóló fentebbi törvények reájok is vonatkoznak. V. ö. Pozsonyváros jogkönyve 163. és 164. p. i. h.

donságai közül annak rendi minőségére helyezték. A rendi különbségeknek megállapodása óta, hazánkban is úgy tartották, hogy mindenki, amint csak saját bírása, úgy egyszersmind csak vele hasonrendű birótársaknak ítélőszéke elé vonható. Az ítéletlevelek a birótársak rendi minőségét mindig ki is emelik, hogy t. i. a bíró nemesekkel, polgárokkal vagy mely kiváltságolt néphez tartozó birótársakkal hozta ítéletét.¹³⁾

Annak a biztosítékát, hogy a bíróság ítélete nemcsak a formai igazságnak, hanem egyszersmind a szokásjognak is eleget tesz, a birótársakban keresték. Ők mint a népből, illetve annak bizonyos osztályából vett egyének a szokásjogot ismerhették, mit leginkább a nép vagy vidék idősbjeinél (seniores) kerestek, és ép azért velők szerették a bírósági széket betölteni, mint azt különösen a szláv népek és a szászok emlékei hangoztatják.¹⁴⁾ Szoros értelemben vett jogtudósokat, kik a középkori jogtudományokban, ú. m. a római és az egyházi jogokban jártasak voltak, tehát jogtudorokat, hazai bíróságaink rendszerint nem alkalmaztak. 1483-ból van arra példa, hogy midőn egy ügynek elintézéséhez kánonjogi ismeretekre volt szükség, a királyi táblához néhány jogtudóst (nonnulli jurisperiti, utriusque scil. juris doctores) tanácsadás végett meghívtak.¹⁵⁾

A bíróság tekintélye nem csak a bíró, hanem a birótársak kisebb-nagyobb tekintélyétől, sőt azok számától is függött. Ha a bíró több és előkelőbb birótársakkal, mint rendszeren, tartotta bírói székét, vagy épenséggel gyűlés élén bíraskodott, bíróságát előkelőbbnek és teljesebbnek, és ép azért fontosabb ügyeknek elintézésére is alkalmasabbnak tekintették. A birótársak előkelőségében és nagyobb számában több biztosítékot láttak, és a nagyobb lehetőséget, hogy a méltá-

---

¹³⁾ Erről már az egyes bíróságok szerkezeténél szólottunk.

¹⁴⁾ »Antiquioribus hominibus dictarum partium Croatiae, qui scienter consuetudines ipsarum partium« kell az ügyet eldönteni, mond egy fentebb idézett 1376-ki ítélet. Országos levélt. Frangepán okiratok,

¹⁵⁾ »Prout hoc et id nonnulli juris periti, utriusque scil. juris doctores, per nos solum pro discussione praesentis causae in dictam sedem nostram judicariam adducti nobis persvadabant« írja a személynök egy eljegyzési ígéret végre nem hajtása iránti perben. Orsz. levélt. 16,376.

nyosság tekintetbe vételének nagyobb tér nyilhat.¹⁶⁾ Ha például a vajda nem mint rendes székén nemesekkel, hanem a királyi kuriában főpapokkal és bárókkal ítelt, akkor magasabb, feljebviteli bíróságot tartott;¹⁷⁾ és előfordult, még pedig nem épen ritkán, hogy a felek kérték, hogy a bíró az előtte fenforgó ügyet bírói székétől bírósági gyűléséhez tegye át, mint például az ispántól vagy a vajdától a megyei vagy a vajdai közgyűléshez;¹⁸⁾ és a királyi kuriában is szokásos volt a kérelem, hogy a pert annak bírása, például az országbíró, halassza el oly időre, midőn székén főpapok és bárók is megjelenni fognak.¹⁹⁾ És láttuk már fentebb, hogy a király is az ügyek fontosságához képest, majd csak a táblán, majd egész tanácsával, vagy magával az országgyűléssel ítelt, mely utóbbit ilyenkor úgy tekintették, mint a királynak mintegy birótársát.²⁰⁾

4. §.

A bíró segédei és közegei.

I. Hazánkban a bírónak legrégibb és századokon át legfontosabb segéde a *poroszló (pristaldus)*¹⁾ volt, kívül

¹⁶⁾ 1329. az országbíró magáról mondja, hogy bírói székén »aequitatis tramite nobis sedentibus«. Fejér: VIII. 3. 382.

¹⁷⁾ Teleki Okl. I. 191—199., melyre hivatkozás már az erdélyi bíróságok történeténél volt.

¹⁸⁾ Teleki Okl. I. 185.; Zichy III. 48—51.

¹⁹⁾ Például Zichy VI. 209. és 337.

²⁰⁾ Azért írja 1495. febr. 26-án kelt adománylevelében II. Ulászló, hogy a kérdéses birtok hűtlenség czímén szállott a koronára, miben az illetőt »de consensu, assensu et voluntate ac matura deliberatione fidelium nostrorum omnium D. Praelatorum et Baronum, nec non omnium regni nostri nobilium et possessionatorum hominum in ipsa congregatione tunc nobiscum existentium infidelitatis perpetua et irrevocabili nota percussissemus«. Ország. levélt. N. R. A. 20., 269. És lásd az ítéletlevelet Verbőczy István és Zobi Mihály nótázásáról, mely történt, midőn II. Lajos az országgyűlésen »pro tribunali in medio« ült. Horvát I.: Verbőczy István emlékezete II. kötet. 249. l.

¹⁾ A poroszlóról régibb irodalmunkban értekezett Miller Jakab Ferdin.: »Pristaldus ex antiquitatibus juris hungarici restitutus.« Pesthini 1805. és v. ö. Érdujhelyi Menyhért: A pristaldokról. Századok, 1897.

már Szent László és Kálmán törvényeiben^{*)} találkozunk és ki jogéletünkben az egész Árpád-korszak alatt szerepel. Hivatali neve kétségkívül szláv eredetű és működése is hasonló a szláv bíróságok pristav-jaihoz, a kikkel már a vinodoli szlavon statutumokban^{*)} oly gyakran találkozunk, és kik korszakunk végéig a szlavon, de kivált a horvát bírósági szervezetnek lényeges alkateleme megmaradtak.⁴⁾

Az írásbeliségnek a perben sokáig teljes hiánya, valamint az a körülmény, hogy az Árpád-korszakban a percselvények jelentékeny része, nevezetesen a bizonyítás, a bíróságon kívül ment véghez, okozták, hogy minden bíró szorult oly hiteles közegre, ki ezekről neki, esetleg másoknak is, bizonyítást tenni és a bíróság határozatai és rendelkezései végrehajtását eszközölni alkalmas. E közeg volt a poroszló. Mindenkinnek tehát, ki hatóságot gyakorolt, volt egy vagy több poroszlója, miért is királyi, nádori, báni, országbírói, ispáni, bilochus-i poroszlókról olvasunk,⁵⁾ kik nem csupán a bíraskodási, hanem más hatósági⁶⁾ téren is tettek szolgálatokat. A poroszlók tehát rendszerint állandóan alkalmazottak, valóságos tiszti közegek voltak. De ha valakit csak egyes felmerülő esetben alkalmaztak valamely ügy végrehajtására, például iktatásra vagy vizsgálatra,⁷⁾ azt is az illető ügy poroszlójának hívták. Ily kivételes poroszlói működésben gyakran előkelő egyéneket találunk, mint kanonokat vagy ispánokat.⁸⁾

^{*)} Sz. László II. 16. és III. 13.; Kálmán I. 28—31. fej. — Első okmányi említése 1167. körüli időből. Wenzel: I. 26.

^{*)} Ezeknek 1280-ki feljegyzését közli Wenzel: IV. 395—410.

⁴⁾ Lásd Teleki: Hunyad. XI. 269—278.

⁵⁾ A váradi regestrumban felemlített ily különböző poroszlókról értekezik Miller i. m. 53. l. — Az udvarban alkalmazott pristaldusról szól egy 1228-ki okmány: »Cum pristaldo nostro, de nostra aula nomine Agabito«. Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 267.

⁶⁾ Például szolgálk átadásánál (Wenzel: I. 60.); osztálynál (Hazai VI. 16.), várbirtok visszavételénél (Wenzel: VII. 63.) bűnösök elfogása, tolvajok letartóztatásánál sat.

⁷⁾ Knauz: Monum. I. 98.; Wenzel: I. 66.; Tkalcic: Hist. Epp. Zag. I. 53.

⁸⁾ Hazai Okm. VI. 58., hol archidiákon; Wenzel: II. 66., hol comes, vagy Wenzel: I. 260., hol írják »pristaldo Palatini Budmero, con-tubernario eiusdem Palatini de genere Budmer«.

Különben a poroszlók rendesen alábbrendelt állású, faluk vagy várak után elnevezett egyének,⁹⁾ de kiknek, mint azt már Kálmán király elrendelte, a hiteles tanuk minősítésével kellett birniok.¹⁰⁾

A poroszló a legkülönbözőbb bírósági és perbeli cselekvényeknél működött közre. Ő ment a felperessel idézni,¹¹⁾ vezetett szolgálkat a bíróság elé,¹²⁾ ő kísérte a peresfelet az eskü vagy a próba letételéhez,¹³⁾ ő vallja be a káptalannál az ítéletet,¹⁴⁾ ő jelenti be ott a peregyességet,¹⁵⁾ és ott találjuk őt a becslésnél,¹⁶⁾ a határjárásnál¹⁷⁾ vagy pedig osztályoknál.¹⁸⁾ Minden ítéletet neki kellett végrehajtani,¹⁹⁾ őt küldik ki az iktatáshoz és ő jelenti be, hogy nincs ellenmondó,²⁰⁾ ő tüzi ki a határidőt a birtok visszaváltására.²¹⁾ Minderről neki jelentést és bizonytságot kellett tennie,²²⁾ ő volt, mint az okmányok róla mondják, *iz »assertor veritatis«*,²³⁾ miért is ő volt az ítéletnek is bizonytsága.²⁴⁾ Nevét ép azért az íté-

⁹⁾ Péld. *villicus de Werenche* (Wenzel: VII. 467.), *centurio de Ferrer Castro* (Wenzel: VI. 193.) polgár (Hazai Okm. VI. 78.); vagy egyszerű falusi szabad *»Babul de villa Bechul«* Wenzel: II. 243.

¹⁰⁾ *»Judicis pristaldos tales esse precipimus, quales idoneos testes fieri jussimus supra«*. Kálmán I. 29. A pristaldus tulajdonságairól Szlavóniában rendelkezik a szlapon cikkek 2-a. Endlicher: Monum. 537.

¹¹⁾ Knauz: Monum. I. 241.; Wenzel: II. 152.

¹²⁾ Wenzel: I. 68.

¹³⁾ Például Fejér: III. 1. 105.; Hazai Okm. VI. 87.; ő határozta meg a megjelenésnek a próbához határnapját. *»In termino, quem praefatus prestaldus utrique parti se dixit praefixisse.«* Várad regestr. 207. p.

¹⁴⁾ Wenzel: VII. 185.

¹⁵⁾ Knauz: Monum. I. 261.

¹⁶⁾ Wenzel: I. 170.

¹⁷⁾ Wenzel: I. 66.; u. o. VI. 193. és 198.

¹⁸⁾ Hazai Okm. VI. 16.; Fejér VI. 2. 388.

¹⁹⁾ Azért írja egy 1171-ki okmány: *»Cum autem nullum iudicium sine prestaldo efficeretur.«* Wenzel I. 68. és lásd még Wenzel II. 243. és 265.

²⁰⁾ Knauz: Monum. I. 335.

²¹⁾ Idevágó érdekes nádori parancs 1249—60. közötti időből, mely *»tibi pristaldo nostro Corlado«* szól. Hazai Okm. I. 26.

²²⁾ Várad regestr. 147. és 242. p.; Wenzel: II. 53.; Anjou III. 137.

²³⁾ *»Pristaldumque haberent nomine Ivan, assertorem veritatis«* írja egy okmány 1192-ből. Fejér: II. 298.

²⁴⁾ 1227-ben valaki azt, hogy bizonyos telkek *»sibi in iudicio Sa-*

letlevélbe iktatták.²⁵⁾ — Mindezen feladatok együttvéve alkották a poroszló tiszvét (pristaldia),²⁶⁾ minek gyakorlását bizonyos körülmények között másra is átruházhatta,²⁷⁾ a mivel való megbízatást káptalannak vallották be.²⁸⁾

A poroszlót a bíró küldte ki, és ha valamely ügyben ketten bíraskodtak, mindenikük élt a kiküldés jogával.²⁹⁾ A bíró a perhez poroszlót mindjárt annak kezdetén rendelt,³⁰⁾ felperes ő tőle kapott poroszlóval (accepto pristaldo)³¹⁾ járt el, nemcsak az idézésnél, hanem a per egész folyamában. Ő neki tehát a per alkalmával a bíróságnál jelen lenni kellett, csak úgy amint azt a szláv vidéken még korszakunk végén is látjuk.³²⁾ A poroszlót perbeli működése alatt úgy látszik, a fél tartotta, mert az 1231: XXII. t.-cz. tilalmazza, hogy a fél a poroszlót egy vagy két évnél tovább, de különösen a per befejezése után magánál tarthassa.³³⁾ A poroszló különben részesült a megítélt birságokban,³⁴⁾ melyeket valószí-

---

lomonis Bani cessisse et per pristaldum ipsius fuisse assignata, coram cunctis affirmabat, quod et postmodum litteris Capituli Quinqueecclesiensis, quam Salomonis et per pristaldum eiusdem Ronzonigaba nomine evidentius comprobabat. Wenzel: VI. 441. És lásd Hazai Okm. VI. 63.

²⁵⁾ Így: »Inardo filio Simun de villa Seureg pristaldo regis existente«. Wenzel: XI. 272.

²⁶⁾ »Pristaldiam suam« hogy átengedi, bizonyítja egy 1254-ki okmány. Hazai Okm. VI. 78. és 1233-ban az országbíró írja: »Pristaldiam totius causae... Tiburtio dapifero regis contulimus. Hazai Okm. VII. 22.

²⁷⁾ Péld. 1256-ban Demeter comes mint egy ügy poroszlója »pro se misit quendam pertinentem suum nomine Mauritium«. Wenzel II. 266.

²⁸⁾ Hazai Okm. VI. 78. mely szerint a szent földre való zárandokolás miatt történt az átruházás.

²⁹⁾ Váradí regestr. 5. és 218. p., mely utóbbi írja: »judicibus Bana et Benedicto, pristaldis Miska et Shazlou.«

³⁰⁾ Ez rövid parancslevéllel is történhetett. Ennek példája 1233-ból, mely így szól: »Tibi Radun pristaldo suo D. Rex Andreas praecipit et demandat ut Comitem in terram Rabucza introducas«. Fejér: III. 2. 365.

³¹⁾ Fejér: IV. 2. 337. és Hazai Okm. VII. 4.

³²⁾ Lásd a Dalmát-Horvát- és Tótországok bíróságai című fejezetet.

³³⁾ »Pristaldum nullus per annum vel biennium vel ultra secum detineat, nisi ad decisionem causae, quam impetravit«, mond az 1231: XXII. t.-cz.

³⁴⁾ Azért a peregyességek alkalmával megállapítják, hogy mikép

nűleg ő hajtott is be; ³⁵⁾ ebbeli részesülésének mértékét alsóbb népelemek kiváltságai nem ritkán részletesen meghatározzák. ³⁶⁾

A poroszlót eljárásában bántalmazások és verések ellenében már Kálmán király védelmezte, ³⁷⁾ de viszont az általa elkövetett károsítások és mulasztásokért a bírót tette felelőssé. ³⁸⁾ Ha pedig a poroszlót hamissággal vádolták, akkor ő bírja székének bírótársai sorából vett, ³⁹⁾ vagy más hitelt érdemlő egyénnel letett esküvel volt köteles magát tisztázni. ⁴⁰⁾ Ha magát tisztázta, vádlóját súlyosan büntették. ⁴¹⁾ A poroszlók hamis eljárásának azonban gyakori volta szolgált indokául az 1231: XXI. t.-cz. meghozatalának, mely az azok végezte idézéshez és bizonyághoz a megyés püspök vagy káptalana, kisebb ügyekben pedig a szomszéd konvent vagy kolostor bizonyosságát szabta elé. ⁴²⁾ A hiteles helyeknek

kell »pristaldum placare«. Váradi registr. 94. és 123. p.; Fejér: VII. 4. 182.; Hazai Okm. VII. 300. és különösen Wenzel: II. 70.

³⁵⁾ Példa: IV. Béla egyik kelet nélküli okmánya szerint kiküldi emberét, hogy valakit »ad nostram citet praesentiam ad terminum competentem et petat iudicia ab eisdem, qui in priori tempore comparuerunt.« Fejér: IV. 3. 546.

³⁶⁾ Például a kereszturi jobbágyok 1246-ki privilegiuma 14. pontja szerint: »Item pristaldus in maioribus et minoribus causis non debet plus habere nisi 40 denarios et fures ipse pristaldus detinebit usque ad decisionem causae suae«. Endlicher: Monum. 470. V. ö. még Fejér: IV. 1. 242.

³⁷⁾ Kálmán I. 28. Ily eset 1236-ból Hazai Okm. VI. 31. és lásd Wenzel: VI. 529.

³⁸⁾ Kálmán I. 30. és 31. fej.

³⁹⁾ Váradi registr. 323. p., hol a hamissággal vádolt poroszló ellen a nádori bíróság ülnökei közül kettőt kiválasztanak, kik »cum praenominato prestaldo in monasterio Ugra iurantes pristaldum veracem esse comprobarent«.

⁴⁰⁾ Mint 1233-ban »testimonio proborum virorum« Hazai Okm. VII. 21.

⁴¹⁾ 1233-ban Demeter országbíró ítéletében áll: »Pro quarta parte villae Nadost, quem pro falsificatione pristaldi praedicti contra N. N. sunt convicti«. Hazai Okm. VII. 22.

⁴²⁾ »Et quia multi in regno leduntur per falsos prestaldos, citationes vel testimonia eorum non valeant, nisi per testimonium dioecesani episcopi vel capituli. Nec falsificatus prestaldus possit se justificare nisi eorundem testimoniis, in causis vero minorum, vicinorum conventuum vel claustrorum testimoniis«. rendeli az 1232: XXI. t.-cz. Endlicher: Monum. 431.

az igazságszolgáltatásba belevonásával a poroszlói intézménynek átalakulása és megszűnése megindul.

A hiteles helyek belevonásával az országos igazságszolgáltatásba az írásbeliség a magyar peres eljárásban, legalább a felső fokon, jelentékeny tért nyert. A poroszlónak adott szóbeli utasítást a káptalanhoz vagy konventhez intézett parancslevél váltja fel,⁴³⁾ bizonyosságát pedig a végrehajtási eljárásról a hiteles helynek ezt bizonyító írásbeli jelentése ⁴⁴⁾ (*litterae testimoniales*). Hogy e levelek illetékes helyökre jussanak, ahhoz külön állandó bírósági közeg nem volt szükséges, ezt az érdekelt peres fél is teljesíthette. A bíróságnak tehát csupán a tényleges végrehajtáshoz volt a vidéken alkalmas közegre szüksége, ez azonban a hiteles helyhez intézett parancs és az onnét vett bizonyosság mellett bármely a végrehajtás helyén vagy vidéken lakó hitelt érdemlő egyén lehetett. A magasabb bíróságoknak tehát, mint a kuriai vagy a nádorinak, nem többé állandóan alkalmazott végrehajtó közegekre, hanem leveleik kiadására állandó jegyzőre és a vidéken hitelt érdemlő végrehajtó egyénre volt szükségük. Így fejlődött ki a magasabb bíróságoknál a birói jegyzők (notarii) és a hiteles bizonyosságul működő birói (királyi, nádori) emberek (*homines regii, palatinales*) intézménye, mind a kettővel a tizenharmadik század második felében már sűrűn találkozunk. A vidéken, t. i. a megyéken, a poroszló tevékenysége nagyrészt a szolgabírákra szállott által, kik ott idézést és egyéb bírósági végrehajtási cselekményeket végeznek.

A poroszlók tehát a XIV-ik század elején a magyar jogéletből végkép eltűnnek; csak a szlavyon-horvát vidéken maradnak meg,⁴⁵⁾ és egy ideig még azokat hívják *pristaldok*-nak, kik nem egyes esetre, hanem egy évre szóló királyi

---

⁴³⁾ Ennek említése már 1268. Hazai Okl. 55.; Kubinyi: Monum. I. 60.; Fejér: IV. 3. 546.; Wenzel: XI. 607., hol példája birói kiküldő parancslevélnek azzal a hozzáadással, hogy vegye maga mellé a káptalani bizonyosságot.

⁴⁴⁾ Ily jelentés egyik legrégebb példája IV. Béla korából. Wenzel: VIII. 269.

⁴⁵⁾ Például 1335-ben Pozsegamegyében eljár *pristaldus*. Anjou III. 137.

parancslevéllel (*litterae annuales*) voltak bírói emberekül kirendelve.⁴⁶⁾

II. A tizennegyedik századtól kezdve tehát a bírósági végrehajtásokat, e szót tágasabb értelemben véve, külön bírói parancscsal kiküldött egyének végzik, kiket majd a király, majd más bírák után elnevezett embereknek hívnak. Kivételesen a királyi parancs engedélyt ad arra, hogy ha a királyi embert halál, betegség vagy más törvényes ok a megjelenésben megakadályozná, helyette más valakit vehetnek biznyságul.⁴⁷⁾ E bírói emberek vagy közvetlenül a bíró köréből vettek, mint például a királyi udvarból e végre kiküldött jegyzők, majd megyebeli egyének voltak, kiknek megbízást a bíró esetről-esetre adott. Utóbbiakra nézve Nagy Lajos óta szigorúan megkövetelték, hogy az idézendővel, vagy azzal, ki ellen tudakolniok (*inquirere*) kellett, egy megyéből vagy egy kerületből valók legyenek.⁴⁸⁾ Rendesen tehát csak nemes ember lehetett királyi ember,⁴⁹⁾ miért is Zsigmond király a kalocsai egyház nemes praedialistáit kiváltságlevelükben különösen biztosítja arról, hogy ők királyi emberekül a nemesekhez hasonlóan alkalmazhatók.⁵⁰⁾ Mátyás törvényei szerint már csak előkelőbb nemesek (*potiores nobiles*) voltak e tisztre hivatottak.⁵¹⁾ Királyi ember szolgálatait teljesíteni úgy látszik, kezdettől fogva közkötelesség volt, minek megtagadását, feltéve, hogy arra kellő módon, t. i. a parancslevélben megnevezve, felhivatott, már Zsigmond korában három márka birsággal sújtották.⁵²⁾ E birságot később hat márkára emel-

⁴⁶⁾ 1349-ben a pécsváradi convent végrehajt »unacum Nicolao filio Stephani de Bathya«, kit a király az illető félnek »per anni circulum suo concessit pro pristaldo«. Zichy II. 381. U. o. I. 313.; Anjou. III. 480.

⁴⁷⁾ Anjou IV. 606.

⁴⁸⁾ 1351: XXII. t.-cz.

⁴⁹⁾ Kivételt tettek a királyi kuriából kiküldött jegyzőknél. Hármask. II. R. 19. cz. 4. §.

⁵⁰⁾ »Et similiter ad inquisitiones, evocationes, statutiones et ad omnia alia similia, quae juxta regni nostri ritum fieri cum hominibus regiis solita sunt pro regiis hominibus tanquam veri nobiles habiles habeantur«. Zsigmond 1409-ki oklevele. Fejér: X. 4. 573.

⁵¹⁾ 1486: VIII. t.-cz. 1. §.

⁵²⁾ 1435. nagyobb végzem. VIII. t.-cz. 6. §.

ték,⁵³⁾ melyet a vonakodón a főispán volt hivatva megvenni. Mátyás király az az intézkedése, hogy mindenik megye királyi emberül legalább nyolcz, esetleg több egyént is egy év tartamára állandóan kirendeljen, kik e megbízást huszonöt márka birság terhe alatt elvállalni kötelesek,⁵⁴⁾ a gyakorlatba nem ment által.⁵⁵⁾

A királyi embernek, mint 1231 óta a poroszlónak. eljárásához káptalan vagy konvent hiteles bizonyosságára (testimonium) volt szüksége. Ezt csak hiteles pecséttel bíró káptalan vagy konvent adhatta meg, tehát nem a kisebb konventek, mint például a sz. jobi (jogi).⁵⁶⁾ Az erre feljogosított káptalanok és konventek az ú. n. hiteles helyek (loca credibilia),⁵⁷⁾ melyeknek pecsétjeit véglegesen 1353-ban állapították meg.⁵⁸⁾

Hogy a hiteles helyek hitelesen és biztosan jár hassanak el, az emberek és a helyi viszonyok ismeretével kellett birniok, miért is mindenik hiteles hely csak saját megyéjében járhatott el, szomszédos megyében csak szükség esetén.⁵⁹⁾ Hogy a szomszédban is rendesen eljár hassanak, ahhoz, legalább később, törvényes intézkedésre volt szükség.⁶⁰⁾ Az országban bárhol eljárni csak a királyi székhelyeken lévő hiteles helyek, ú. m. a budai és a székesfehérvári káptalanok és a székesfehérvári keresztesek konventje voltak jogosítva,⁶¹⁾ mely jogot az 1498: XII. t.-cz. a boszniai káptalanra is, hogy ezzel szegénységén segítsenek, megadta. Hogy a bírósági meghagyá-

⁵³⁾ 1492: XI.III. t.-cz.

⁵⁴⁾ 1486: VIII. t.-cz.

⁵⁵⁾ Megszüntette azt az 1492: LIII. t.-cz.

⁵⁶⁾ 1351: III.; 1486: LIX.; és 1492: XXXIX. t.-cz.-ek.

⁵⁷⁾ Azért mondja 1342-ben a szepesi káptalan »per litteras alicuius loci credibilis aut iudicium ordinariorum. Anjou IV. 208.

⁵⁸⁾ »Tamen quia sigilla nostra, quae cum sigillis omnium capitulorum, collegiorum et conventuum totius regni nuperrime ad mandatum regium in Budam erant portata« írja 1353-ban az egri káptalan. Zichy II. 509.

⁵⁹⁾ Erre utal az 1536: LVIII. t.-cz. is. És v. ö. Hármask. II. R. 21. cz.

⁶⁰⁾ Így rendeli azt az 1498: XIII. t.-cz. a sághi konventnek eljárására nézve Gömörmegyében.

⁶¹⁾ Hármask. II. 21. Innét, hogy már a XIV-ik században a nádori közgyűlésen a székesfehérvári káptalan emberét látjuk mint hiteles bizony-ságot működni.

sokban kellően eljárhasanak, a hiteles helyeknek erre alkalmas személyzettel, még pedig a megfelelő számban kellett birniok, mit a törvények különösen az apátságok és prépostságok konventjeire nézve előírnak.⁶³⁾ Bizonyságul (fidedignitas)⁶⁴⁾ a hiteles hely csak kanonokjait vagy mint a konvent csak szerzetes papjait küldhette ki;⁶⁴⁾ sőt előfordult, hogy a bírói meghagyás magasabb állású káptalani tag kiküldetését kívánja.⁶⁵⁾

Mind a hiteles helyek küldöttei, mind pedig a királyi emberek hit alatt voltak kötelesek eljárni. Az előbbieket kiküldetésük alkalmával tettek arra esküt, hogy hiven és igazság szerint fognak eljárni, míg a királyi emberek nem előzetesen, hanem csak midőn a káptalannak jelentést tettek,⁶⁶⁾ voltak kötelesek esküt tenni. A hiteles hely emberét, ki esküjét megszegve hamisan járt el, javadalma vesztésén kívül még örökös fogsággal büntették, míg hason esetben a királyi ember, mint esküszegő, fej- és jószágvesztésben marasztaltatott el.⁶⁷⁾ A hiteles helyek jelentő levelei nagyobb hitelessége érdekében később megkivánták, hogy az eljárásnál jelen volt szomszédok és községbeliek neveit felemlítsék, valamint a konventek jelentő leveleiben a prior és a custos neveit is.⁶⁸⁾

Eljárásukban mindkettőt védték. Az 1495: IX. t.-cz. értelmében azok, kik őket mint az igazságszolgáltatás végrehajtóit (executores justitiae) gyalázzák, hetvenkét arany forintot tevő arany márkát tartoznak fizetni; megverődik vagy megsebződik hatalmaskodásban és ezzel fej- és jószágvesztés-

⁶³⁾ 1492: XLIV. t.-cz.

⁶⁴⁾ »Testimoniis capitularibus vel conventualibus . . . quae communiter Fidedignitates vocantur« mond az 1492: XLIII. t.-cz.

⁶⁵⁾ Már az 1351: XXI. t.-cz. rendeli ezt. V. ö. még Zsigmond VI. végzem. VIII. t.-cz., 1486: X. és XI. és 1492: XLIII. és XLIV. t.-cz.-ek.

⁶⁶⁾ Például 1369 az országbíró meghagyja a budai káptalannak, hogy »virum idoneum, simplici canonicatu maiori beneficio praepollentem« küldjön ki. Zichy III. 380.

⁶⁷⁾ »Qui quidem homo regius tandem ad ipsum capitulum reversus, praesente et audiente dicto testimonio ipsius Capituli Agriensis« tett jelentést, írják 1353-ban Kapy levéltár. Múzeum. Korábbi példa Wenzel: XII. 643.

⁶⁸⁾ 1435: VIII. és 1492: XLIII. t.-cz. Részletesebb szabályokat tartalmaznak az 1471: XXII. és 1486: VIII. t.-cz.-ek.

⁶⁹⁾ Így rendelik azt az 1435: VIII. és az 1492: XLIII. és XLIV. t.-cz.

ben, megölők pedig hűtlenségben marasztaltassanak el,⁶⁹⁾ a milyen hűtlenségi ügyekben nem az országgyűlésen, hanem a kuriában rövid perbehívás alapján jártak el.⁷⁰⁾

Hogy a királyi embernek eljárásáért járt-e díjazás vagy kárpótlás, arról a kútfők hallgatnak, azonban a hiteles helyi emberekre nézve már Nagy Lajos intézkedett, még pedig Magyarországra⁷¹⁾ és külön az erdélyi részre nézve.⁷²⁾ Akkor még különbséget tettek a díjazásra nézve ahhoz képest, hogy a hiteles helyi ember kiküldetésénél a saját lovát vagy pedig a peres félét használja-e, Zsigmond óta azonban erre való tekintet nélkül kiküldetése egész idejére az ellátáson kívül tizenkét nagyobb denárt kapott napi díjul.⁷³⁾ A hiteles helynek eljárásáról kiállított jelentőleveleknek, melyek első példánya a felperesnek, mása (par) az alperesnek járt ki,⁷⁴⁾ díjait már Zsigmond király szabályozta.⁷⁵⁾

III. A poroslók letűnésével a bíróságoknak nem csak új végrehajtási közegre volt szükségük, hanem nagyobb működési tért nyertek ott a jegyzők (notarii). Jegyzőkre felsőbb hatóságoknak, a kuriának vagy a nádornak már korán lehetett szükségük, kik a parancsokat, rendeleteket, esetleg az ítéleteket is szerkeszszék és kiadják. A XIII-ik század második felében a főbb országos hatóságok jegyzői már annyira fel-

---

⁶⁹⁾ Ez már korábban is így volt. Mátyás király 1484. oct. 5. eladományoz egy jószágot, mely »per notam« a koronára szállott; mivel annak birtokosa a királyi és a hiteles helyi embereket »ictu sagittae manualis interimere voluisset«. Ország. levélt. 18,997. és lásd Hármask. I. R. 14. cz. 13. §.

⁷⁰⁾ Egy 1470-ki idézési parancsban Mátyás király írja: »causae autem factum huiusmodi notae infidelitatis concernentes brevi tamen evocatione mediante per nostram Majestatem judicari solent.« Wagner: Anal. Scep. I. 343.

⁷¹⁾ Már az 1298: LXXVI. t.-cz.-ben van erről intézkedés. Kovachich: Sylloge 51. l. Részletesebben az 1351: XXI. t.-cz.

⁷²⁾ Fejér: IX. 3. 556.

⁷³⁾ Zsigmond: VI. X. t.-cz. 19. §. Ezt megerősítik az 1486: LXXV. és az 1492: XCV. t.-cz.-ek.

⁷⁴⁾ »Jure et consuetudine Regni prius debuerint extradare litterae originales actoribus et tandem in causam attracto par« írja 1498-ban Geréb Péter országbíró. Ország. levélt. 19,937.

⁷⁵⁾ 1435-ki nagyobbik végzemény 10. cikkelye.

szaporodtak, hogy azok egységes vezetésre szorultak. A nádor, az országbíró, a bán, a vajda és a tárnokmester jegyzőit ekkor már egy-egy fő, mint protonotarius, igazgatja. Ez őrzi és kezeli az illető birói pecsétjét, a neki alárendelt jegyzőkkel igazítja a perek sorát és folyamatját, szerkeszti az ítéleteket és az összes birói kiadványokat. Nyelvünkön ép azért őt idővel ítélőmesternek hívták, ki, mint azt fentebb láttuk, az országos bíraskodásnak egyik főközege lett.

Korán fejlődhetett a jegyzői tiszt a városokban, míg a megyei életben a XIV-ik századtól fogva említvük. Részletesebb szabályokkal a jegyzők minősítése és megesketésére nézve csak is a városi jogkönyvekben találkozunk.⁷⁶⁾

II. FEJEZET.

Perszemélyek.

1. §.

Bevezetés. Felperes és alperes.

I. A perben tulajdonkép csak két fél van, ú. m. a felperes (actor) és az alperes (in causam attractus, incattus), ők a perlekedők (causantes, causidici),¹⁾ minden egyéb személyek, kik még a perben szerepelnek, csak mellékszempelyekül tekinthetők.

A perbeli jogképesség fel- és alperesre nézve különbözött.

A felperességet teljesen nélkülözték: 1. A becstelenségben (infamia) elmarasztaltak, melybe estek, kik hitük- és emberségükkel magokat kötelezték és ebbeli köteleességüket nem teljesítették²⁾, vagy pedig a hamisan eskűzők³⁾ és hitszegők,⁴⁾

⁷⁶⁾ Péld. Pozsony város jogkönyvének 133., 140. és 165. fej. Király J.: Pozsony város joga 75. l. vagy Buda város jogkönyve 50—56. fejez.

¹⁾ Anjouk. okm. VI. 20.

²⁾ Ily kötelezés példája 1458. apr. 9-ről, hogy t. i. nemteljesítés esetén »in fractione fidei catholicae convincamur eo facto«. Ország. levélt. 15,234.

³⁾ Hármask. II. R. 30. cz.

⁴⁾ Ebbe estek azok is, kik kettős házasságot kötöttek Károlyi III.

feltéve, hogy ez iránt királyi kegyelmet nem kaptak; mert ez visszaadta nekik a hitszegés következtében elvesztett nemességet, melynek kötelékébe ezzel újból felvették.⁵⁾ 2. Kik akár büntett, akár hűtlenség miatt elmarasztaltak vagy pedig fejvesztésre ítéltettek, mindaddig, míg ezek terhe alól fel nem mentettek; hasonlókép, kik nyelvváltságba estek, míg annak díját le nem fizették.⁶⁾ 3. Az egyházi átok vagy tilalom alatt állók;⁷⁾ azonban tiltva volt, hogy egyháziak a per ötletéből annak folyamata alatt ellenfeleiket azzal sujsák,⁸⁾ a király tudta és beleegyezése nélkül.

Korlátolt felperesség származott: 1. A patvarkodásból, melyben elmarasztaltak, legalább a XIII-ik és XIV-ik századokban, csak tizenkét dénárig felérő felperességet gyakorolhattak.⁹⁾ 2. A rendi állapotból. Az Árpádkorszakban csak a tulajdonképi szolga volt az, ki nem perelhetett szabad ellen,¹⁰⁾ ellenben személyükre nézve szabadok, ha nem is voltak közsabadok, mint a várjobbágyok, várnépbeliek, sőt még udvarnokok is, gyakran állanak perben nemesekkel.¹¹⁾ Ké-

79. Ebbe estek az 1486: VIII. t.-cz. szerint a hazug jelentést tett királyi emberek is.

⁵⁾ Lásd Mátyás korabeli formularium-nak 57-ik pontját e felirással: »Gratia super facto nobilitatis per notam perjurii deperditae«, hol áll: a praemissa labe perjurii, amissione honoris et humanitatis ex gratia nostra speciali exonerandos et per omnia sublevandos eosdem in pristinam eorum et suorum ipsorum, aliorumque nobilium regni nostri puram et sinceram ac indelebilem nobilitatem rursus et iterum reassumentes reducimus«. Kovachich: Formulae solemni. 490. l.

⁶⁾ Quadripartitum III. 24.

⁷⁾ Például 1343-ban az egri szent székek egy leánynegyedi ügy tárgyalását abban hagyta, mert felperes egy felszentelt pap megöletése miatt egyházi átok alatt állott. Kállay levélt. Múzeum.

⁸⁾ Ezt N. Lajos 1344-ben Erdélyre nézve elrendelte. Fejér: IX. 1. 194.; és lásd az 1351: I. és az 1486: XXVIII. t.-cz.-et.

⁹⁾ 1314-ben Zalamegye közgyűlésén, egy patvarkodónak a megbélyegzést ugyan elengedik, de írják »volumus tamen, quod idem Tenke contra nullum ultra duodecim denarios habere possit actionem, prout lex et iustitia id requirit«. Anjou. I. 349.

¹⁰⁾ Ezt már Sz. István I. 20. rendeli.

¹¹⁾ Fejér: IV. 2. 258.; Wenzel: II.; Hazai IV. 145. vagy 1366-ban egy jobbágyözvegy panaszt emel a nádori széken férjének megöletése miatt. Múzeumi irattár.

sőbb¹³⁾ a birtok és rendi viszonyok teljes átalakulásával nem-nemes nemes ellen ennek bíróságánál nem perelhetett, hanem igazát a jobbágnak ura,¹⁴⁾ a polgárnak városa útján¹⁴⁾ kellett keresnie. Ha felperes nemességét kétségbe vonták, ezt oklevéllel vagy a községbeliek vallomásával kellett bizonyítani.¹⁵⁾ 3.) Honfiség hiánya a felperességet alig korlátozta. Idegennek, ki valamely honfi birtokán állandóan jobbágy módra volt letelepedve, nem volt ugyan actoratusa, azonban az idegen, ki az országban csak ideiglenesen tartózkodott, mint utas, kereskedő vagy a király vagy egyes urak szolgálatában állva, de nem jobbágmódra, az ha őt személyében vagy javaiban bántalmazták, úgy szintén adóssági ügyekben is szabadon perelhetett.¹⁶⁾ Ha azonban idegen nemesi birtokra tartott igényt, mint például 1502-ben Paumkircher György halálával a Stubenbergeknak annak jószágaira, és ez okból a kuriában perlekedni akartak, nekik elébb a király ítélő széke előtt a király által eléjük szabott minta szerint esküt kellett tenniök a királyhoz való hűség és az ő biráskodásának való alávetés iránt.¹⁷⁾

II. Az alperesség szempontjából a törvényes kor hiánya jöhetett tekintetbe. A törvényes kort még el nem értnek nem hiányzott ugyan a jogképesség alperesként szerepelni, hanem a legtöbb esetben okul szolgált a pernek elhalasztására a törvényes kor elértéig. Ezt a bíró önhatalmából is elrendel-

¹³⁾ Még 1366-ban is az országbíró előtt jobbágyok állanak mint felperesek. Fejér: III. 691.

¹⁴⁾ Hármask. III. R. 31. cz. Erre példa 1351-ből Hazai Okl. 258., hol jobbágya érdekében nemes ellen ura emel panaszt.

¹⁵⁾ Azért például 1507-ben egy bártfai polgárnak becsületsértő szavak miatti perét Abaujmegye előtt Bártfa városa viszi. Ország, levélt. 21,688. sz. — A város, mint a szent korona tagja, csak úgy mint az egyházi testület nemes ellen perelhetett.

¹⁶⁾ Hazai Okl. 206. és 207.

¹⁷⁾ Városokra nézve lásd 1405. kisebb végzemény 8. pontját.

¹⁷⁾ 1502. május 18-án a nádor írja, hogy, midőn Stubenberg Boldizsár, ki az elhunyt Paumkircher György birtokait elfoglalta és ezekre való joga iránt a király bírói székén megjelenni késznek nyilatkozott, »dictoque Balthasar de fidelitate dictae Regiae Majestati observanda secundum formam per eandem Regiam Majestatem superinde sibi datam et de stando juri coram Majestate sua juramentum« letett, részére megjelenési határidőt kitűzték. Ország. levélt. 21,112.

hette, ha alperes koráról vagy személyesen vagy pedig hiteles hely vagy személy által kiadott bizonyáglevél (de revisione aetatis) útján meggyőződött,¹⁸⁾ vagy, mi szokásosabb, azt királyi vagy királynéi¹⁹⁾ parancslevél alapján rendelték el.²⁰⁾ De az ily parancslevél is rendszerint kivette az apáról a kiskorúra átszállott pereket,²¹⁾ valamint az új birtokfoglalásokat és azokat, melyek a gyermek által e kedvezmény pajzsa alatt elkövetett bántalmakra vonatkoztak.²²⁾ Ezt, noha ily értelmű királyi parancsok (Ut puer in tenera aetate non judicetur)²³⁾ folyton keltek korszakunk végéig,²⁴⁾ már Zsigmond idejében az ország régi szokásjogának mondják.²⁵⁾ És különösen tiltva volt gyermek ellenében hatalmaskodási pert emelni, csak úgy mint halott ellen, minek áthágása későbbi jogunk szerint az ellenfél kívánatára ötven márkában való elmarasztalást vont maga után.²⁶⁾ Törvényes korúnak, legalább perjogi téren, a

¹⁸⁾ Zalam. Okl. II. 479., hol megye halaszt ily okból pert. — 1335-ben a nádor nyolcz évre. Kállay levélt. Múzeum.

¹⁹⁾ Hazai Okm. III. 102. l.

²⁰⁾ István herczeg is ad ki 1352-ben ily parancslevelet. Ország. levélt. Neoreg. Acta 1537. 52.

²¹⁾ Már IV. László rendeli: »super facto possessionum, servorum et ancillarum, super quibus nondum tempore patris ipsorum lis est inchoata, non debeatis judicare«. Hazai Okm. 270. Ha a kiskorú a kellő védelmet nélkülözte, kivételesen még ezen perek alól is kivették. Például 1386-ban Erzsébet királyné parancsára, mivel a kiskorú »nec aliquem ex proximis qui causam suam prosequi posset haberet« felmentetik »tam ut tempore patris sui inchoatis quam nunc initiandis« alól.

²²⁾ Zichy: II. 451.; Sopronm. Okl. I. 348. és 349.

²³⁾ Kovachich: Formulae solen. 559. l.

²⁴⁾ Még 1501-ben is ad II. Ulászló parancslevelet, hogy a kiskorut ne ítélhessék, »demptis duntaxat causis tempore patris sui inchoatis ac novis possessionum occupationibus nec non injuriis ac dampnis cuiuspiam praesentium sub confidentia inferendis«. Ország. levélt. Kolozsmon.

²⁵⁾ Zsigmond király 1417. (Budae i. f. division. Apost.) ad ily parancsot »tum antiqua regni nostri lege requirente, tum etenim ex gratia speciali«. Forgách levélt. Múzeum. Bodrogmegye 1339-ben ezt a megye szokásának is mondja.

²⁶⁾ Ezt Nagy Lajos már 1349-ben a »justitia regni«-vel ellenkezőnek mondotta és Szabolcsmegye egy ítéletét, melyben ez egy gyermeknek hatalmaskodási ügyben esküt ítélt meg, megsemmisítette. Kállay levélt. Múzeum.

Jagellókorig csak a tizennégy évet elért egyént tekintették ²⁷⁾ és csak a Jagellokorszakban lett e tekintetben a tizenkettedik év határozóvá.²⁸⁾

III. A perben lehettek felperes- úgy mint alperes társak is. Ily viszony osztályból, birtokközösségből, örököstársi állapotból vagy szerződésből is keletkezhetett; ²⁹⁾ sőt kivételiesen előfordul, hogy valaki egy tőle jogban egészen különálló személyt pertárssá (in consortem litis) fogad, hogy a per költségeket könnyebben viselhesse, mi azonban csak segélyezési és támogatási köteleességet, de nem valóságos pertársi viszonyt eredményezett.³⁰⁾ A pertársi viszonyban állók gyakran szerződésileg kötelezték magokat arra, hogy csak együttesen lépnek az ellenféllel békére,³¹⁾ vagy hogy egymást mind végig kölcsönösen támogatják, még pedig súlyos birság,³²⁾ sőt hitszegés terhe alatt is.³³⁾ Hogy társa nélkül nem felelhet a perben, ez a peres félnek alkalmul szolgált halasztás kérésére, de többszöri halasztás után a bíró a pertárs elmaradására való tekintet nélkül hozott ítéletet.³⁴⁾ Az ebből származott perhalasztások érdekében az 1439: XXXVI. és XXXVII. t.-cz.-ek elrendelték, hogy ha többen, kik egy nemzetségbeliek, közösen birtokperbe vonatnak és közülök néhányan a tárgyalásra meg nem jelennek, még ha az elmaradás oka a seregnél, végvárbán vagy királyi szolgálatban való elfoglaltság lenne is, a pert

²⁷⁾ Fejér: IX. 6. 209.; Zsigmondnak fentebb idézett 1417-ki parancslevele; még 1486-ban Zápolya István nádor egy hét éves gyermek perét hét évre elhalasztja. Erdődy levélt. Vörösvárt Capsa 47. Fasc. 1. No. 11.

²⁸⁾ 1494-ben egy hét éves gyermek perét már csak hat évre halasztják el. Ország. levélt. 20,151. Apjának örökvallásához azonban már Mátyás idejében is egy tizenhárom éves beleegyezését adhatta. A csornai konvent 1481. kiadványa. Múzeumi irattár.

²⁹⁾ Károlyi: I. 547.

³⁰⁾ Egy valaki 1504-ben szent szék előtti perében a költségek kiméltése szempontjából egész idegent »in consortem litis« felfogad. Hercz. Esterházy kismartoni levélt. Fasc. M. No. 28. Repos. 47.

³¹⁾ Hazai: III. 101.

³²⁾ Zichy: I. 295.

³³⁾ 1368-ban a királynéi ítélőmester pertársával egyez a nádor előtt azzal, hogy »fidefragi habeantur«. Máriássy levélt. Múzeum.

³⁴⁾ Zichy: III. 383.

e miatt elhalasztani nem szabad, hanem csak akkor, ha ily akadály mindnyájokra nézve fenforog.³⁵⁾ A perköltségeket a pertársak közösen tartoztak viselni, az egyik fél költségtöbbletét a többieknek meg kellett téríteniök, mire perrel is szoríthatók voltak.³⁶⁾ Ha a pertársak egyszersmind egy kenyéren vagyis közös háztartásban élő egyének voltak, a bizonyítás terhe őket egy személyként terhelte, a nekik megítélt esküvel vagy bajjal csak egyik közülök tartozott.³⁷⁾

IV. Mind a fel- mind pedig az alperességben utódlásnak volt helye, ha az bekövetkezett, azt mondták, hogy »causa redundat vel condescendit«. ³⁸⁾

Általános perbeli utódlásnak csak örökösödés alapján lehetett helye. Az elhunynak perei a legközelebbi lemenőire ³⁹⁾ vagy oldalági rokonaira ⁴⁰⁾ átszállottak,⁴¹⁾ azonban, legalább alperesi minőségben, csak is akkor, ha utána tényleg örököltek. Egy 1483-ki ítéletlevélben mondják, hogy az ország régi szokása, hogy, ha az elhunyt ősi vagyonát elpazarolta és utódjára mit sem hagyott, erre az ő perei és terhei (gravamina) nem szállhatnak át.⁴²⁾ Átszállott pedig a per abban az állapotban, melyben az előd halálakor volt, tehát a neki megítélt eskü és baj is.⁴³⁾ Más alapja a perbeli utódlásnak lehetett szerzetesi fogadalom letévése.⁴⁴⁾

³⁵⁾ De a kikiáltott közgyűlésekhez tartozó esetek még ekkor is kivételt tettek.

³⁶⁾ Ily pernek példája 1417-ből Gara nádor előtt, melyben a költségek összegére nézve esküt kellett az illető félnek letenni. Soós levélt. Múzeum.

³⁷⁾ Azért írják egy 1498-ki perben: »Et ex quo Georgius Castellanus cum annotato Paulo litterato una victui usuali se esse asseruisset, solius dicti Georgii castellani juramento etiam praescriptus Paulus litteratus libere et pacifice permaneat«. Múzeumi irattár.

³⁸⁾ Fejér: X. 7. 392.; Hazai: II. 268.

³⁹⁾ Zichy: III. 93.

⁴⁰⁾ Zichy: V. 64.

⁴¹⁾ Ezeket nem is kellett újból idézni. Sztáray Okl. I. 377.

⁴²⁾ Így allegálja azt a perben az egyik fél. Országos levéltár 16,376.

⁴³⁾ Ily átszállott baj elhalasztását rendeli el 1441-ben Hédervár Lőrincz nádor. Károlyi Okl. II. 226.

⁴⁴⁾ »Domina Dorothea habitum religionis Benignarum introeunte et

Singularis utódlásnak is lehetett helye; így a birtok megvételével az arra vonatkozó perek is a vevőre átszállottak.⁴⁵⁾

V. Felperesek-, valamint alperesekként a perben nem csak egyének, hanem egyházi valamint világi birtokos testületek és közönségek, például megye vagy város,⁴⁶⁾ is állhattak, sőt maga a király úr is (Dominus Rex), csak hogy őt személyes cselekvőségre a perben, tehát személyes megjelenésre vagy személyes eskütételre kötelezni nem lehetett⁴⁷⁾ és csak kártérítésben, de soha sem fejvesztésben, fejkaltságban vagy jószágvesztésben volt elmarasztható.

2. §.

Harmadik személyek a perben. Avatkozó és szavatos.

I. Ezek vagy olyanok, kik saját érdekükben vesznek részt a perben, vagy pedig a perben álló felek egyike vagy másika segédjei, illetve képviselői gyanánt szerepelnek. Amazokhoz tartoznak az avatkozó és a szavatos, emezekhez a meghatalmazottak vagy ügyvédek és egyéb képviselők.

Valamely perbe avatkozni, mivel az az illető jogát érinti, »se intromittere«¹⁾ vagy »se ingerere«²⁾ mondták. Ilyenek csak is jogperekben (processus ex jure) volt helye és nem zálog- vagy birtokfoglalási perekben. Avatkozni lehetett pedig rokonság alapján,³⁾ melynél fogva a birtokra közös jog van, vagy szomszédság alapján, mert a per az avatkozó birtoka határait is kiterjed,⁴⁾ vagy szerződés alapján is. Ily

causa praesenti totaliter in causam attractos redacta existente« áll egy 1519-ki okmányban. Erdődy levélt. Vörösvárt.

⁴⁵⁾ Országos levéltár 21,262. sz.

⁴⁶⁾ Zichy: III. 215—217. és Zalam. Okl. II. 148. és 149. l.

⁴⁷⁾ Hazai Okl. 285. 286.; Zichy: III. 385., hol a halasztó és bíróságoló levél kiállítatik »Pro D. nostro Rege contra N. N.«

¹⁾ Fejér: X. 2. 729.

²⁾ Hármaskönyv II. R. 84. és 85. cz.

³⁾ Ezt, ha alperes azt kétségbe vonta, bizonyítani kellett. Ha valaki birtok élvezetében nem mint rokon volt, hanem mint »extraneus«, nem avatkozhatott be, hanem külön perre utasított.

⁴⁾ Fejér: X. 6. 434—440.

esetekben, midőn az avatkozónak felperessel közös joga van, a tett és teendő költségek arányosan viselendők. Az avatkozó új peres félnek tekintetett, ki ellen alperes újabb bizonyítékokkal élhetett és különösen új okmányokat mutathatott fel, mi végre perhalasztásnak volt helye.⁵⁾

Az avatkozás a végleges ítélet meghozataláig a per minden szakában meg volt engedve,⁶⁾ de ha felperes addig ellenfelével kiegyezett vagy a pert letette vagy magvában szakadt, az avatkozó a pert nem folytathatta.⁷⁾ Ellenben ítélet után, mely az avatkozó jogát megállapította, vagy ha csak alperesnek az okmányok felmutatását az avatkozó ellenében meghagyták, ez, ha felperes elállott is a pertől, abban tovább önállóan eljárhatott.⁸⁾ De be lehetett avatkozni perbe a királyi jog alapján is, ha az abban a birtokban, melyre a per vonatkozott, rejlőnek tekintetett. Ily alapon vagy a király⁹⁾ vagy pedig az adományos avatkozott be.

II. Szavatós (evictor, expeditor)¹⁰⁾ az, ki alperes által felhivatik, hogy perét védje és kárát esetleg pótolja.

A szavatosság rendszerint szerződésileg felvállalt, mely az illetőt csak abban a mértékben, melyben magát erre kötelezte, terhelte; külön szerződés nélkül az a terhes szerződésből e korszakban nem folyt.¹¹⁾ De már a XIII-ik század elejétől fogva¹²⁾ gyakori, sőt később rendes szokássá válik; hogy birtokcseréről,¹³⁾ birtokeladásról,¹⁴⁾ zálogról,¹⁵⁾ leány-

⁵⁾ Fejér : X. 2. 729.

⁶⁾ Például 1476-ban, midőn már esküre került a per. Wenzel : Bányászat tört. 388—393. I. ; de nem a végrehajtási szakban. Pesty Frigyes ; Krassó várm. tört. III. 206.

⁷⁾ Hármask. II. R. 85. cz.

⁸⁾ Hármask. II. Rész 85. cz.

⁹⁾ Példa 1348-ból Zichy II. 335. és Hármaskönyv I. 31. cz.

¹⁰⁾ »Cum expeditore, quod dicitur Zuodus« áll egy 1235-ki okmányban. Hazai : VIII. 85.

¹¹⁾ A szavatosság felvállalását az okmányban mindig külön felemlíti. Ez Verbóczy tanítása is. I. Rész. 74. cz.

¹²⁾ Wenzel : VII. 91. 92.

¹³⁾ Sztáray I. 26.

¹⁴⁾ Zichy : III. 521—554.

¹⁵⁾ Fejér : X. 1. 185.

negyed fejében történt birtokátengedésről,¹⁶⁾ osztályról¹⁷⁾ szóló oklevelekbe a szavatosság felvállalását beiktatják. Ennek, mit »expeditoria cautio« hívtak,¹⁸⁾ rendes formulája úgy hangzott, hogy az, ki azt magára vállalta, ezzel magát kötelezte, hogy a vele szerződött felet és örököseit a jószág birodalmában vagy a zálog élvezetében minden törvényes megtámadó (impetitor) és perlekedő ellenében saját költségén és fáradságával megtartja és oltalmazza, még pedig úgy maga, mint örökösei,¹⁹⁾ miért is a szavatosság átszállott az örökösökre is;²⁰⁾ lehetett azonban szerződésileg szavatosságot ennél²¹⁾ enyhébben²²⁾ vagy szigorúbban²³⁾ is formulázni²⁴⁾

Ily szavatosságot gyakran a király is elvállalt az adományul osztogatott birtokra nézve,²⁵⁾ ki felmerülő esetben a védelmet királyi prókátorra bízta,²⁶⁾ sőt néha az birósági exemtio-val is járt.²⁷⁾

¹⁶⁾ Fejér: IX. 4. 272—285.

¹⁷⁾ Károlyi Okl. I. 147.

¹⁸⁾ Sztáray I. 295. Hármask. I. 74.

¹⁹⁾ »Obligasset etiam se praedictus Comes David filios et haeredes filiorum suorum praedictos filios N. N. et haeredes eorundem ab omnibus ratione praedictarum terrarum N. N. impetere intentibus defendere et expedire propriis laboribus et expensis« mondják 1280-ban. Sztáray: Okl. I. 27.

²⁰⁾ Fejér: IX. 4. 461., Károlyi: I. 230.

²¹⁾ Verbőczy ezt »simplici modo inserta« mondja I. R. 74.

²²⁾ Például, hogy nem bárki ellen, hanem csak határozott egyének ellenében vállaltatik el, vagy pedig csupán a költségekre nézve. Ilyenek le nem fizetéséről szóló jelentése a leleszi conventnek 1479-ből. Múzeumi irattár.

²³⁾ Például hogy a fél esetleg szavatos valamely birtokát lefoglalhassa. Hazai Okm. IV. 393. Zalam. Okl. I. 448.; vagy különös hátrányok felvállalásával »sub certis poenis et obligaminibus« Orsz. levélt. 18,374. sz.

²⁴⁾ V. ö. Hármask. II. R. 76.

²⁵⁾ Fejér: IX. 5. 417.; Hazai Okm. II. 219.; Teleki: Huny.: XII. 459. 1488-ban Mátyás király meghagyja Borsvay Benedek királyi ügyigazgatónak, hogy Egerváry Lászlónak bizonyos birtokra vonatkozó perét vigye, mivel felvállalta, hogy az ily pert a király és utódjai ellen kell indítani. Ország. levélt. N. R. A. 641., 24.

²⁶⁾ Zsigmond egy 1406-ki ily parancsa »magistro Jacobo vices speciales nostrae Majestatis in judicatu gerenti, nec non speciali nostro procuratori« intézve. Ország. levélt. N. R. A. 395. 26. Más példa 1427-ből u. o. N. R. A. 1521. 6.

²⁷⁾ 1421. Zsigmond király meghagyja, hogy mivel gymesi birto-

Különben szavatosság ítéletileg is megállapítható volt. Verbőczy szerint ugyanis az, ki az iránt hogy más okmányait nem titkolja, az elészabott esküt le nem teszi, annak és örököseinek javára örökös szavatosságra köteleztetik.⁸⁸⁾

A szavatos csak perbeli támadás és veszteség ellen lévén köteles az illetőt megvédeni,⁸⁹⁾ ez őt per esetén támogatásra felhívni köteles volt, még pedig a végítélet meghozatala előtt, mert különben a szavatolás kötelessége elenyészett.⁹⁰⁾

Ha a peres fél per alkalmával szavatosra hivatkozott vagy oly okmányt mutatott fel, melyben szavatosságnak az ő javára felvállalása foglaltatott, a bíró háromszor intézte a félhez a kérdést, vajjon szavatosát akár idézés útján, akár másképp a bíróság elé állíthatja-e (adducere, statuere) vagy nem.⁹¹⁾ Ha a bíró ennek alapján a szavatos beidézését meghagyta,⁹²⁾ a fél azonban az idézést nem teljesítette, a bírói meghagyás elhanyagolásáért három márkával lett megróva és a szavatos újból behivatott.⁹³⁾

Megjelenve a bíróság előtt, a szavatosnak a bíró kérdésére mindenekelőtt az iránt kellett nyilatkoznia, vajjon azért ki őt felhívta szavatolni kész-e vagy sem.⁹⁴⁾ Ha erre késznek nyilatkozott, de hivatkozva arra, hogy neki a per megindításáról tudomása nem volt, igazai kimutására halasztást kért, ezt neki megadni kellett.⁹⁵⁾ Ha a szavatos a perbe belépett, ő alperest abban felváltotta, a per ezentúl közvetlen ő ellene folyt,⁹⁶⁾ peres féllé lett.

---

kokra nézve Forgáchokkal szemben szavatosságot vállalt, az ügyet a királyi különös jelenlét bíróságához tegyék át. Forgách levélt. Múzeum.

⁸⁸⁾ II. Rész. 34. cz.

⁸⁹⁾ Ezt tanítja Verbőczy is I. R. 75. cz.

⁹⁰⁾ Anjouk. IV. 352—354.; Melczer csal. okl. 101.

⁹¹⁾ Wenzel: VII. 467.; Károlyi: I. 230.; Fejér: IX. 4. 456—471.

⁹²⁾ Károlyi: Okl. II. 423. Szavatosságra felhívás történetét congregatió való felhívás útján is. Zichy: III. 100.

⁹³⁾ Zichy: IV. 255.

⁹⁴⁾ Zalam. Okl. I. 450., Sztáray Okl. I. 295.

⁹⁵⁾ Fejér: X. 1. 188.; Zichy III. 111.; Kovachich: Formul. Solenn. 164. és 165. l.

⁹⁶⁾ Neki ítélték meg a bajvivást (Kubinyi: Monum. II. 69—71.), valamint őt vetették alá a próbának. Várad regestr. 249. és 265. p.

Ha a szavatosságot nem vállalta el, kijelentve, hogy az erre őt felhívott félért nem szavatolhat (expedire nec nolle, nec posse),³⁷⁾ vagy ha elvállalta ugyan, de a pert elveszítette, akkor annak a birtoknak, melyért szavatolt, értékét megtéríteni tartozott.³⁸⁾ Ha pedig többszöri idézésre, sőt esetleg három vásáron való kikiáltásra sem jelent meg a bíróság előtt és alperes perét veszítette, akkor ezt a szavatos birtokába oly mértékben mint az a perben elvesztett birtoknak értékben megfelelt, beiktatták, ellenmondásnak a szavatos részéről ily esetben helye nem lévén;³⁹⁾ vagy, mi gyakori, erre már a szavatossági szerződésben felhatalmazás volt adva és e végre határozott birtokok is megjelelve.

III. A szavatossal sokban egyenlő elbánás alá esett az, ki valamely perben álló fél perbeli működéséért, például megjelenéséért, kezességet vállalt. Az ily kezesre (fidejussor) a per csak úgy mint a szavatosra, adott esetben átszállott.⁴⁰⁾

3. §.

Képviselet a perben. Prókátorok.

I. Mint a középkor kezdetén egyáltalában, úgy hazánkban is, sokáig a felek a perben csak személyesen jelenhettek meg, vagy helyettük törvényes képviselőik (gyám, férj).¹⁾ Azonban már a XIII-ik század közepe táján a perben való képviselet meghatalmazott vagyis prókátor útján szokásos.

Személyesen a perben a félnek megjelenni ezután már csak akkor kellett, ha az idéző parancs őt erre kifejezetten

³⁷⁾ Sztáray Okl. I. 295.

³⁸⁾ Kubinyi: Monum. II. 160—171.; Zalam. Okl. I. 450—452. és u. o. II. 97—114.

³⁹⁾ Fejér: IX. 4. 281—285.; Pesty Frigy.: Krassó Várm. Tört. III. köt. 136—151.

⁴⁰⁾ 1378. Bebek Imre királynéi tárnokmester és gömöri főispán Gömörmegye congregatióján így ítélt: »Sed quia idem Emericus annotatum Mathe ad dictum terminum competentem, fidejussor existens, restituere non curavisset ipsa causa et actio eiusdem Marci in dictum Emericum tamquam fidejussorem suum juxta Regni consuetudinem extitisset devoluta«. Az alperes pedig egészen mentesül. Hamvay levélt. Múzeum.

¹⁾ Például Wenzel: VI. 370.

kötelezte.³⁾ Személyes és nem prókátor által való megjelenésre idéztek a kuria lovagi becsületbirósága elé tartozó perekben,⁴⁾ a nóta- és a nagyobb hatalmaskodási perekben.⁵⁾ Arra, hogy az ily perekben is az idézett fél magát képviseltethesse, vagy erre szóló királyi kiváltságra volt szükség, melyet 1382-ben Erzsébet királyné Pozsony városának adott, tekintettel annak határszéli fekvésére,⁶⁾ vagy törvényes intézkedésre, melyet az 1468: I. t.-cz. az országos várakban elfoglaltakra vonatkozólag hozott.⁶⁾ II. Ulászló az 1500: XIII. t.-cz.-el a személyes megjelenés kötelezettségét megszüntette, de azzal a kikötéssel hogy a nagyobb hatalmaskodás öt esetében a fél ügyvédje szavát ne másíthassa.⁷⁾

II. A képviselet a perben lehetett szükségképi vagy önkéntes.

Szükségképi képviselettel éltek például egyházi és világi testületek, káptalanok, megyék, városok, községek, melyekért előljáróik vagy néhány tagjaik jelentek meg a perben; továbbá az 1500: XIV. t.-cz. értelmében a nagyobb hatalmaskodás miatt perbehívott férjes vagy özvegy asszonyok, kik ez esetben prókátor útján voltak kötelesek felelni; és a törvényes koron alul lévők, kik prókátort nem vallhatván, képviselőjük megbízó levél nélkül (*sine litteris procuratoriis*) jelent meg a bíróság előtt. Szükségképnek volt mondható a képviselet a királyra nézve is.

Aki a perben személyesen megjelenni és tárgyalni képesítve volt is, de képviseltetését ügyére nézve előnyösebbnek

³⁾ Péld. IV. László idejéből. Hazai VIII. 275.; Tkalcic: Monum. hist. Civit. Zagr. I. 296.

⁴⁾ Lásd erről fentebb a bíróságoknál a »curia militaris«-ról szóló szakaszt.

⁵⁾ Sopronm. Okl. I. 414. és 633. l.; Sztáray Okl. II. 94.; Zichy Okl. V. 523. Néha máskor is Zichy III. 380.; Zichy IV. 93.

⁶⁾ Fejér: X. 1. 738. Egyes esetre is adtak ily engedélyt, mint 1382-ben Zágrábnak az akkor ott uralkodott pestis miatt. Tkalcic: Monum. Civ. Zagr. I. 297.

⁷⁾ Kovachich: Sylloge I. 195.

⁸⁾ »Amodoque in posterum non personaliter (prout hactenus solitum erat), sed per procuratorem suum, si voluerit, quisque compareat; nihilominus tamen in praemissis quinque casibus, si personaliter non venerit, procuratorem suum nunquam revocare valeat« mond a törvény.

tartotta, azzal, ha csak személyes megjelenésre kötelezve nem volt, mindig élhetett. A képviselőnek, hogy a perben fellép-hessen, erre szóló megbizással kellett birnia, még az apa is, ha nagykorú fia vagy özvegy leánya nevében járt el, ily meghatalmazásra szorult.⁸⁾ Ily megbizás lehetett hivatalbeli, mint király, város részéről, vagy pedig szerződési.⁹⁾ Mindkét esetben a megbizottat prókátornak (procurator) mondták, megbizólevelét »litterae procuratoriae« hivaták, mik helyett újabb időben az ügyvéd és ügyvédvalló levél kifejezésekkel élünk. E levél szolgált a prókátornak a perben igazolására miért is a bírósági kiadványokban mindig kiemelték, hogy a fél nevében kicsoda és ez ki által kiállított megbizó levéllel jelent meg.¹⁰⁾ Prókátori megbizó levél nélkül más ügyében bíróság előtt fellépni (rem alicuius exequi) megengedve nem volt;¹¹⁾ ki ez ellen vétett, azt majd birsággal sujtották,¹²⁾ majd hamisan perben állás (astatio falsi termini) miatt marasztal-ták el, mi személyes letartóztatással is járt,¹³⁾ mibe esett az is, ki idegen névre szóló prókátori levelet mutatott fel (Falsa suggestione astat).¹⁴⁾

III. Mindenki, kinek perbeli jogképessége volt, prókátort is vallhatott,¹⁵⁾ a nem törvényes korúnak kivételével.¹⁶⁾ Pró-

⁸⁾ Wenzel : X. 194. ; Fejér : IX. 3. 111. A férj nejeért. Palásthy Okl. I. 152. Hazai Okm. VII. 412.

⁹⁾ Ennek egyik régi példája 1266-ból. Fejér : IV. 3. 328.

¹⁰⁾ Péld. Fejér : IX. 3. 691. és számos helyen.

¹¹⁾ Fejér : VIII. 7. 247. Az ilyenről azt mondták, hogy : »inde-bite proponat«, mint 1349-ben egy megyei perben. Kállay levélt.

¹²⁾ Péld. Sárosmegye 1333-ban három márkával Fejér : VIII. 7. 247. ; más megye 1349-ben egy márkával. Kállay levélt. Múzeum.

¹³⁾ Anjouk. II. 75. 76. Részletesebben erről a perbeli vétségekről szóló fejezetben lesz szó.

¹⁴⁾ Gömörmegye 1375-ben írja : »Unde quia praescriptae litterae procuratoriae per ipsum Mathe exhibitae ipsius Emerici non erat, neque nomen eiusdem Mate in eisdem conscriptum reperiebatur et sic in prae-missa causa falsa suggestione pro ipso Emerico astando proponebat« elítélik. — Egy 1378-ki ítéletlevélben. Hamvay levélt. Múzeum.

¹⁵⁾ Még szerzetbe lépett nő is. Anjou. II. 229. ; de volt szerzetesi fogadalom, mely a perképességet megszüntette, minek példáját 1519-ből fentebb idéztem, a per átszállásáról szólva.

¹⁶⁾ »In tam tenere aetate constitutum ut nec procuratorem con-

kátort vallani azonban csak hiteles pecsét alatt lehetett. Aki azzal birt, az személyesen, saját pecsétje alatt tehette azt, mint a király,¹⁷⁾ hiteles helyek,¹⁸⁾ városok, érsekek és püspökök,¹⁹⁾ a vránai perjel,²⁰⁾ az ország rendes birái²¹⁾ és később az örökös és szabad ispánok (grófok),²²⁾ kikhez még Verbőczy a rácz despotát sorolja.²³⁾ Kivételesen előfordul, hogy valakinek a király erre különös kiváltságot ad, mint 1470-ben Mátyás király a Blagayaknak, mivel az ország határán lakva a töröktől való félelemből a hiteles helyeket fel nem kereshetik.²⁴⁾

Az ily saját pecsét alatt kelt prókátorsági levelek az ország minden bíróságai előtt érvényesek voltak. Hasonlatlával lehetett prókátort vallani, hiteles helyek²⁵⁾ és az ország rendes birái és ezek helyettesei,²⁶⁾ de nem ítélő mesterei előtt.²⁷⁾ Mások, mint a vajdák és a bánok és ezek helyettesei,²⁸⁾ megyék és városok²⁹⁾ által kiállított prókátori megbízások csupán az azok elé tartozó bíróságok előtt voltak érvényesek.³⁰⁾ Kivételesen előfordult, hogy megye valakinek,

---

stituere még kevésbé felelni képes volna, mondják 1417-ben. Forgách levélt. Múzeum.

¹⁷⁾ Fejér: X. 2. 729.; Hazai Okl. 285. 286.

¹⁸⁾ Nyirkálló Tamás. 356. és 357. p. Kovachichnál: Formulae. Fejér: VIII. 7. 251.

¹⁹⁾ Zichy: III. 282.; Károlyi: I. 184.

²⁰⁾ Régente talán más főpapok is, péld. 1385-ben a czikadori apát Zichy: IV. 297.

²¹⁾ Például az országbíró Fejér: X. 6. 754.

²²⁾ Ezek alatt nem értetnek a pozsonyi és a temesi főispánok. V. ö. Szegedi Tyrociniumát a II. Rész 13. címéhez.

²³⁾ Hármask. II. R. 13. cz. 6. §.

²⁴⁾ Teleki: Huny. XI. köt. 425.

²⁵⁾ Vagy szükség esetén annak kiküldöttei előtt.

²⁶⁾ Fejér: VIII. 7. 182.

²⁷⁾ 1506. oct. 19. a személynöki ítélőmester jelentésére a személynök állítja ki az ügyvédvalló levelet. Orsz. levélt. 21,611.

²⁸⁾ Fejér: X. 1. 555. Fejér: VIII. 7. 295.

²⁹⁾ Ars notarialis. Kovachich: Formul. Solenn. 26. l.

³⁰⁾ Ugy is szólt az azokban foglalt megbízás. Anjouk. II. 212., Károlyi: I. 556.; Hazai Okl. 326., hol a megye alispánja a megye szolgabirái előtt vall prókátort.

ki az ügyvédvallást a hiteles helyen megtenni akadályozva volt, állított ki arról levelet, még pedig a királyi bírósághoz szólót.³¹⁾ Találkozunk végtére, még pedig sűrűn, a pápai és császári tekintélyvel hazánkban eljáró közjegyzők (notarii publici) által kiállított prókátort valló oklevelekkel is, de habár azok a bennök megnevezett egyházi és világi egyéneket egyházi ügy mint világi bármely bíróság előtti fellépésre feljogosítják is, mégis azok használatával a világi bíróságok előtti eljárásban sehol sem találkozunk.³²⁾

Prókátort az illetékes helyen személyesen kellett vállalni;³³⁾ ha valakit azonban ebben betegség, öregség, határvarban való tartózkodás vagy más hasonló körülmények akadályozták, az illetékes hiteles helyet az ügyvédvallásnak kiküldöttek útján való átvételére lehetett felkérni. Különösen szokásos volt az, ha nők vallottak prókátort; sőt az 1492: XCVII. t.-cz. a káptalanok és konventek kötelességévé teszi, hogy nő ügyvédvallásához, ha erre felkéretnek, két tagot küldjenek ki, mivel a nők személyes megjelenését a hiteles helyek előtt gyakran az ut nehézségei és a tisztességre való tekintetek is akadályozzák.

Prókátornak rendelhető volt bárki, kinek perbeli jog- és cselekvőképessége volt; világiak úgy mint egyháziak,³⁴⁾ előkelő egyének úgy mint főember-szolgák (familiares),³⁵⁾ rokonnok, sőt még az anya is,³⁶⁾ noha rendszerint asszonyok nem prókátoroskodtak. Az ítélőmestereket és ezek ítélőtársait az

³¹⁾ Így Zemplénmegye 1318-ban. Soós levélt. Múzeum.

³²⁾ Ily procuratoriá-nak a formuláját lásd Archiv f. Siebenb. Landeskunde N. F. 12. kötet. 308.

³³⁾ Ekkor illetőnek személyazonosságát meg kellett állapítani. Ennek elmulasztása esetében például Zsigmond király a székesfehérvári conventet felelősségre vonta 1405-ben. Kisfaludy levélt. Múzeum. Egy más példa 1431-ből (Apr. 9.) u. o.

³⁴⁾ Hazai Okm. III. 424.; u. o. V. 264.

³⁵⁾ 1472-ben megye előtt egy Berzeviczyt egy »providus sartor« képviselte, mint prókátor. Ország. levélt. 17,364.

³⁶⁾ 1349-ben Tamás országbíró előtt megjelenik egy kiskorú helyett anyja »cum procuratoriis litteris Comitiss Capellae Regiae«. — Máriássy levélt. Múzeum.

1471. XIV. t. cz. a prókatori teendőkől eltiltotta,³⁷⁾ és Zsigmond király 1405-ki kisebbik végzeményének 3-ik czikkelye értelmében közjegyzők két világi egyén közt fenforgó perben sem egyházi sem világi bíróság előtt nem lehettek prókátorok.

Az ügyvédi megbízást lehetett csak egynek vagy többnek együttesen adni vagy egymást kölcsönösen is prókátorokul vallani.³⁸⁾ Ilyenkor a prókátortársak csak együttesen járhattak el, vagy ha külön is (divisim), de úgy hogy az egyik eljárása a többiekre is kötelező.³⁹⁾ Kivételesen a prókátort arra is felhatalmazták, hogy fele perében magát más valakivel helyettesíthesse is.⁴⁰⁾

Az ügyvédvallásról kiadott levél (litterae procuratoriae), mely alakjára nézve nyílt vagy zárt lehetett, a prókátornak megbízó levélül szolgált,⁴¹⁾ melyet a bírónak felmutatni köteles volt. Tartalma határozott a megbízatás mértékére nézve. Rendesen a megbízás úgy szólt, hogy a megbízó a levélben megnevezett egyént minden pereiben és ezek minden mozzanatában (articulis), melyeket az ország bármely egyházi vagy világi bírása előtt ő mások ellen vagy ezek ő ellene visznek,⁴²⁾ igaz és törvényes prókátorává rendeli, mindent jóváhagyva, mit ő és prókátortársai (ha t. i. ilyenek is a megbízó levélben megnevezve voltak) együttesen vagy külön-külön ügyeiben végeznek és tesznek.⁴³⁾

³⁷⁾ 1388-ban még a tárnoki ítélőmester egy prépost prókátora volt. Ország. levélt. N. R. A. 1699. 49.

³⁸⁾ Péld. 1494-ben ketten minden pereikben »se se mutuo« és azonkívül másokat is prókátorokul vallanak. Ország. levélt. 20,177.

³⁹⁾ Fejér: VIII. 182. Azért mondják »in solidum fecit, constituit et ordinavit«. V. ö. Zichy: V. 168.

⁴⁰⁾ Péld. 1336-ban a vasvári káptalan előtt adnak valakinek ily felhatalmazást. Múzeumi irattár. Ilyen nélkül az átruházás még nem történhetett. 1398-ban Belső-Szolnokvármegye írja: »Quod procurator procuratorem facere non possit«. Teleki Okl. I. 264.

⁴¹⁾ A megbízó-levélben mondják is »latorem (seu exhibitorem) praesentium« bizzák meg. Fejér: VIII. 7. 182.

⁴²⁾ A régebbi formula így szólt: »ad agendum, defendendum et ordinandum«. Zichy: I. 545. A XIII-ik század második feléből való oklevelek is »procurator et defensor«-t említene. Wenzel: V. 199. Vagy így is írnak: »causas commisit ad exequendas«. Hazai Okm. VII. 199.

⁴³⁾ Hazai Okm. V. 209. és 323. A procuratoriák több formuláit

A prókatori megbízás tartama kezdetben majd csak egy per végleges elintézéséig,⁴⁴⁾ majd pedig határozatlan időre szólott.⁴⁵⁾ Később, de már a XIV-ik század harmadik évtizedétől fogva a prókatori megbízás rendes tartama: egy év,⁴⁶⁾ és csak ritkán rövidebb határidő.⁴⁷⁾ A határozottan csak egy évre szóló prókatori megbízás idővel szabálylává lőn, úgy hogy II. Ulászló 1504: XIV. t.-cz.-ben külön engedte meg, hogy a királyi szolgálatban, tanulmányok végett vagy csak utazás céljából az országon kívül tartózkodók távolmaradásuk egész idejére adhassanak prókatoraiknak megbízólevelet.

A prókátor egyidejűleg többeknek vihette pereit, ezek számát azonban az 1486. LXIX. t.-cz. tizennégyre szabta, nehogy a prókátorok az általuk képviselt felek sokasága következtében eljárásukat hanyagul teljesítsék.

A prókátor, kitől esküt venni a világi bíróságoknál nem volt szokásban, felét a meghatalmazáshoz képest volt hivatva képviselni;⁴⁸⁾ ha tehát meghatalmazását már is tullepte vagy erre csak készült, fele érdeke ellen járt el vagy azt egészen elhagyta (fugitive recessit)⁴⁹⁾ vagy együgyűségből illetéktelen bíróság előtt tárgyalta, akkor megbízója őt a további eljárástól hiteles hely vagy a király előtt eltilthatta,⁵⁰⁾ felhatalmazását visszavonhatta, esetleg a királytól ez iránt orvoslást kérhetett.⁵¹⁾ A prókátor szava visszavonását a perorvoslatoknál tárgyaljuk.

IV. A prókátoroktól megkülönböztetendők azok, kiket az okmányok a peres fél »conlocutor-« vagy »prolocutorá-«

---

közli Ars notarialis 135—140. p. és Nyirkálló Tamás is. Kovachich: Formulae Solemn.

⁴⁴⁾ »Finaliter determinandum et decidendum«. 1301-ben. Anjou. I. 19. és 573. l.

⁴⁵⁾ Példa 1298-ból. Wenzel: V. 199.

⁴⁶⁾ Hazai Okm. III. 128.; Fejér: IX. 5. 425. és 430.

⁴⁷⁾ Zichy: I. 545.

⁴⁸⁾ Ehhez való ragaszkodás példája. Zalam. Okl. I, 436., 437.

⁴⁹⁾ Zichy: I. 554.

⁵⁰⁾ Ily panaszt emel valaki 1421-ban a szepesi káptalan előtt. Soós levélt.

⁵¹⁾ T. i. perujtást kérhetett. Hazai: II. 401.

nak mondanak⁵³⁾ és kik a fél előadási képességét pótolni vagy helyette a bíróság előtt felszólalni hivatva voltak. Ők a féllel együtt jelennek meg a perben és hivatalos megbízásra nem szorultak. Velők csak alsóbb bíróságoknál találkozunk; így a XIV-ik században megye előtt,⁵⁴⁾ de leginkább a városokban.⁵⁴⁾ hol ily, mint ott őket hívták, »Fürsprecher« állandóan szerepelnek, sőt előfordul, hogy a fél képviselőjének is ily szószólója van.⁵⁵⁾ Voltak ép azért városok vagy községek, hol a felek segítségére állandóan kirendelt prolocutor volt alkalmazva, mint például Brassón, melynek 1353-ki kiváltságlevele a szószóló számára a birságokból egy ötöd-részt állapít meg.⁵⁶⁾ A peres eljárásban uralkodó rideg formalismus az ily egyének segítségét az alsóbb bíróságok előtt folyt perekben a felekre nézve gyakran kívánatossá tehetette.

A prolocutor-tól különbözik az úri székek eljárásánál szereplő »auditor judiciorum«, kit valamely földesúr egy másik földesúr uri székén perlekedő jobbágysai érdekében küldött ki, de kinek teendőiről részletes tudomásunk nincs.⁵⁷⁾

Ismét más állású egyének a perben az ú. n. »assumtores termini«. Ezek a fél egyszerű küldöttei, kik az érdemleges tárgyalásban nem vesznek részt, hanem felük nevében megjelenve, annak számára halasztást vagy más hasonló

---

⁵³⁾ Példa 1329-ből Hazai: IV. 146. és 1342-ből Zichy: II. 18.

⁵⁴⁾ Lásd a megelőző jegyzetben idézett okmányokat.

⁵⁵⁾ Pozsony városára nézve lásd Király: Pozsony város joga 328. és 329. l. Megyében is jobbágy mellett. Zichy: II. 18—20. Hazai: IV. 146.

⁵⁶⁾ Fejér: X. 8. 112—116., hol neje helyett Pozsony város bírói széke előtt megjelent Monostori Berzete Miklós mester ily általa külön kért prolocutor útján tárgyal, mi ez esetben valószínűleg az e bíróságnál használt német nyelv miatt történhetett.

⁵⁷⁾ Nagy Lajos e kiváltságlevele rendeli, hogy a megítélt birságokból a bíró egy negyedet »et prolocutor similiter per communitatem eligendus, quintam partem recipiendi habebunt facultatem. Fejér: IX. 2. 237.

⁵⁸⁾ 1420. (Dat. i. Garadna f. 4. pr. p. f. trium S.) írja Abaujmegye, hogy egy úri székhez kiküldött megyei embere jelenté, hogy midőn Bárczai László igazságot akart jobbágysai részéről egy másik ur jobbágysainak szolgáltatni, ezekért »E. de Kelchen auditor judiciorum extitisset«, de ez az ítélet előtt eltávozott. Máriássy levélt.

intézkedést a bírótól kérnek,⁵⁸⁾ és elmaradását kimentve őt a megbírságolástól megóvják.⁵⁹⁾ Velük világi bíróságoknál csak a XIV-ik század végéig találkozunk. Néha az ily külödtöttjét a peres félnek »responsalis« néven is említik e korszak kútfői.⁶⁰⁾

4. §.

Királyi prókátorok. A királyi jogügyek igazgatója.

A király, ha maga, illetve a korona vagyoni jogait per útján védte vagy kereste,¹⁾ ezt mindig prókátor útján tette. A királyi prókátorok, kikkel már a XIV-ik század első felében találkozunk,²⁾ megbízásukat a király gyűrűs pecsétje alatt³⁾ kiadott prókátorlevéllel kapták. Úgy látszik, hogy a XIV-ik században ők még nem voltak e szolgálatra állandóan alkalmazott, hanem csak esetről esetre megbízott egyének, kiknek egynémelyike előkelő állású volt, mint a királynéi országbíró⁴⁾ vagy a béli apát,⁵⁾ de rendszerint a királyi udvarnak valamelyik jegyzője, vagy a király személyes jegyzője (specialis notarius)⁶⁾ vagy más a királyi udvARBól kiküldött

⁵⁸⁾ Hazai Okm. VII. 361.; Zichy: III. 406. és u. o. IV. 46.; Anjou. I. 231.

⁵⁹⁾ Anjouk. I. 318.

⁶⁰⁾ Sopron m. Okl. I. 60., és 126. l.; Hazai Okm. VII. 349.

¹⁾ A királyt, mint peres felet, Dominus Rex írják; péld. »Dominum Regem evocari« Fejér: VII. 3. 140. 141.

²⁾ 1338. Fejér: VIII. 7. 313. l.; 1332-ben: »Thomas dictus Tyúk filius Johannis aulae regiae procurator«. Károlyi: I. 328.

³⁾ 1335-ben az országbíró előtt, mint a király »legitimus procurator«-a megjelenik István a király személyes jegyzője »suis litteris annullari sigillo suo consignatis«. Orsz. levélt. N. R. A. 394. 22. Később a királyi ügyek igazgatója a procuratoriát a nádorral állította ki. Tkalcic: Monum. Civ. Zagr. II. 451. 452. T. i. 1487-ben Posegai János királyi ügyigazgató »pro ante fato D. nostro rege cum procuratoriis litteris eiusdem Domini Michaelis Palatini«.

⁴⁾ Fejér: VIII. 7. 313.

⁵⁾ Zalam. Okl. II. 176.

⁶⁾ Zichy: II. 335.; Anjouk. Okm. II. 554.; Hazai Okl. 285.; Fejér: X. 2. 729.

ember⁷⁾ járt el prókátorként a király pereiben. Kivételesen szó van »generalis procurator« vagy »syndicus generalis regis«-ről is.⁸⁾ A XV-ik század elején Jakab mester, a királyi különös jelenlét elé tartozó ügyek »diffinitor«-a,⁹⁾ szerepel királyi prókátorként. Ő mint ilyen már állandóan működik¹⁰⁾ és úgy látszik, hogy ő a királyi udvarban alkalmazott prókátoroknak már feje volt és ezek az ő vezetése alatt már egy külön hivatalt alkottak.¹¹⁾

Zsigmond uralkodása idejében, a tizenötödik század első felében, alakul meg tehát a királyi ügyek igazgatósága, és Rawen Mihály, ki tiszti fizetése (pro honore) fejében a biharmegyei Félegyháza helységben birtokot élvezett,¹²⁾ az első, ki 1430-ban, a »Director et procurator causarum Suae Majestatis« címet viseli.¹³⁾ Ezóta a királyi jogügyek igazgatóival folyton találkozunk¹⁴⁾ és Nádasdi Sárközy Albert 1519-ben az első, kit az okmányok »Fiscalis Sacrae Coronae et director causarum regis« címeznek.¹⁵⁾ Rendszerint a kisebb királyi kancelláriában tett kitűnő szolgálatok alapján jutot-

⁷⁾ Péld. 1339. »Andreas filius Saágh venator regis« Zalam. Okl. I. 353.

⁸⁾ Olivér fehérmegyei ispán volt ilyen. Fejér: VIII. 7. 313.; és 1369-ben »Johannes filius Wezzeus« Zichy: III. 384. Talán ily állandóbb prókátor volt 1374-ben »magister Simon de Patha prothonotarius D. Reginae et procurator causarum nostrarum. Hazai: II. 127.

⁹⁾ Zsigmond 1424. »magistro Jacobo diffinitori causarum in speciali praesentia nostrae Majestatis vertentium, nec non procuratori causarum nostrarum regali« parancsot intéz. Forgách levélt. Múzeum.

¹⁰⁾ Mutatja ezt már a fentebbi parancs; és egy más példa 1417-ből. Hazai Okm. II. 209.

¹¹⁾ Zsigmond király fentebb idézett 1417-ki parancsát Jakab mesterhez intézi és »coeterisque nostrarum regaliu causarum procuratoribus, qui praesentibus superinde fuerint requisiti«. Hazai Okm. II. 209.

¹²⁾ Ezt 1437-ben Zsigmond király neki adományozta és őt egy-szersmind nemesítette. Ország. levélt. N. R. A. 480. 39.

¹³⁾ Már 1430-ban. Ország. levélt. N. R. A. 778. 9.

¹⁴⁾ 1457. Alsó-Ábrányi Deák István; 1462—87. Péczely Benedek; 1477—81. Szentmiklósy János pozsegi főispán, másképp Pozsegi János; 1487—1504. Borsvay Benedek; 1506—1514. Petrőczy Henczelffy István; 1519—1523. Nádasdi Sárközy Albert.

¹⁵⁾ Katona I.: Hist. Crit. XIX. köt. 172. I. Akad. Érték. a törté-net. k. 6. sz. 85.

tak ez állásba, honnét őket többnyire ítélőmesterekké léptették elő.¹⁶⁾

A királyi ügyek igazgatója és az alája rendelt királyi ügyvédek a királyi kincstár jogi érdekeit lévén hivatva szemmel tartani, ők Zsigmond alatt a kuria bírói székén az ülnökök társaságában fogtak helyet. Ezt az 1439. XXIII. t.-cz. rosszalta és elrendelte, hogy ők, ha perek a király ügyeiről folynak, a perlekedők közé álljanak és az ellenfél ügyvédje által felmutatott leveleket se kezükbe ne vegyék, se azokat ne vizsgálhassák hanem ezt csak a bírák tehessék. Mátyás király azonban a Zsigmond korabeli szokást ismét visszaállította.¹⁷⁾ A királyi jogügyek igazgatójának tehát a királyi táblán mindig jelen lennie kellett,¹⁸⁾ hogy a királyi jogokra felügyeljen, és ha a perlekedők ügyei tárgyalása alkalmával észreveszi, hogy akár hűtlenség, akár királyi jog eltitkolása esete vagy más törvényes ok fenforog, mely beavatkozását a perbe kívánatossá teszi,¹⁹⁾ ő abba azonnal beavatkozhatott és a perben felmutatott levelek mását kérhette.²⁰⁾ Ép azért az ítélőmesterek és a királyi tábla ülnökeihez hasonlóan a királyi ügyvédek is az igazgatóval együtt az 1459: XL. t.-cz. értelmében ²¹⁾ a személyes hadbaindulás kötelessége alól fel voltak mentve, magok helyett egy-egy íjászt kellvén a hadhoz állítaniok.

A királyi ügyek igazgatójának különös hivatása volt még, hogy azokat, kikkel szemben a király a nekik adományozott jószágokra nézve szavatosságot vállalt, azoknak bir-

---

¹⁶⁾ Így Henczefly István, ki még 1495-ben egyszerű jegyző volt a kuriában, 1515-től fogva mint országbírói és szlavonországi protonotarius szerepel, míg nem 1525-ben meghalt.

¹⁷⁾ 1458: XXIV. t.-cz. Sylloge.

¹⁸⁾ Régebben a királyi parancsra tartott congregatiókhoz is a királyi jogok érdekében kiküldöttek prókátorokat. Zichy: III. 384—385.; Fejér: X. 4. 707—710.; Hazai Okm. I. 321.

¹⁹⁾ Péld. Fejér: X. 2. 729.

²⁰⁾ Péld. 1480-ban a nádor előtt folyt perben Posegay János királyi ügyigazgató kéri a par-t. Orsz. levélt. 17,122. A Quadripartitum szerint az ügyigazgató távollétében ez a személynöknek vagy ennek ítélőmesterének volt hivatása. II. 11. fej.

²¹⁾ Kovachich: Sylloge I. 174.

tokában a király nevében megvédje, valahányszor tudniillik erre az érdekeltek által felszólíttatik, amint azt a hozzá és a neki alárendelt ügyvédekhez intézett számos parancsok tanúsítják is.²²⁾ Ha ily esetben a királyi ügyek igazgatója az adományost meg nem védhette, ez a királyi javakból kárpótlandó volt, mit a nádor, ki ez ily ügyekben itélni hivatva volt, birói tekintélylyel foganatosítani tartozott.²³⁾ És végtére a királyi ügyek igazgatója volt hivatva azokat is a perben védeni és támogatni, kiket a király különös védelmébe (protectio) fogadott, ha t. i. ezek őt erre felhívták.²⁴⁾

Mióta a király képviselte a perben ily hivatali szervezetet nyert, hovatovább a királyi ügyek igazgatója és nem a király az, ki ellen a per tulajdonkép folyt, miért is ő volt köteles a perben megítélt esküt a királyt helyettesítőleg letenni.²⁵⁾

III. FEJEZET.

Idézés. Határnapok.

1. §.

Bevezetés. A pecséttel való idézés.

I. Az idézés tana a középkori perjognak egyik fontos tana volt. Csak idézve perben állani a szabadságnak egyik

²²⁾ Az ily parancs mindig a királyi prókátorok egyikéhez volt intézve és annak formulája úgy szólott, hogy az ügyet: »nostrae Majestatis in persona ad eos ad instar aliarum causarum nostrarum, quas nomine procuratoris prosequi et defendere ac dirigere debeatis recipientes, tanquam nostram propriam causam nomine nostro regio prosequi et dirigere debeatis« 1426. Forgách levélt. E parancslevelet, ha arra alkalom nyílt, a bíróság előtt az illető felmutatta, mire a királyi prókátor lépett fel, ki péld. az ép említett esetben kijelenté, hogy »absque scitu regio respondere non posse« mire halasztás történt. Más példa 1488-ból. Ország. levélt. N. R. A. 641. 24.

²³⁾ Quadripartitum I. 11.

²⁴⁾ 1467. apr. 14. Mátyás király utasítja az ügyigazgatót, hogy a szentlőrinczi pálosokat, kik panaszkodtak, hogy szent dolgokkal elfoglalva nem képesek ügyeiket a királyi kuriában kellően vinni, ezek vitelében segítse, illetőleg helyettük vigye. Orsz. levélt. 16,519.

²⁵⁾ Hármaskönyv II. 39. cz. 2. §.

főismérve volt ¹⁾ és az idézés különböző nemei a rendi különbségnek megannyi kifejezői voltak. A bíróságok és a perek sokfélesége kifejlődésével az idézésnek is újabb és újabb nemei támadtak; és amint a peres eljárás az önsegély bírói támogatásából idővel modern értelemben vett igazságszolgáltatássá fejlődik, ez nyomát hagyja az idézés szabályain is.

Az idézésnek hazánkban ismert legrégibb alakja a pecsétküldés (*missio sigilli*) volt.²⁾ Szent László törvényeinek első könyve már szól róla ³⁾ és a tizenharmadik század elejéig az idézés egyedüli ismert alakja. Valószínűleg nyugatról átvéve, a pecsétküldés egyházi úgy mint világi bíróságoknál gyakorlatban volt ⁴⁾ és nem csak a királyi kuriában, hanem alsó bíróságok is éltek vele.⁵⁾ Szabályairól csak keveset tudunk. Alperes illetékes bírójának pecsétje volt az, melylyel idéztek, miért is, ha egyházi világi ellen perelt, ennek, viszont amannak bírói pecsétjével idéztek.⁶⁾ Szigorúan tiltva volt tehát a világi bíró pecsétjét papnak kézbesíteni ⁷⁾ és a bíró, mint azt Szent László törvényei rendelik, csak szorosan illetőségéhez tartozókra küldhette pecsétjét.⁸⁾ A nádor például, ki a királyi kuriában a király nevében ítelt, csak ott tartózkodva élhetett annak pecsétjével, otthon az udvarnokokra csak saját pecsétjét vethette.

Hogy azok a kifejezések, melyekkel az idézés e módját a kútfők megjelelik ú. m. *sigillum mittere*,⁹⁾ *sigillum projicere*,¹⁰⁾ *sigillum dare*,¹¹⁾ *cum sigillo vocare*,¹²⁾ *per sigillum*

¹⁾ Hármaskönyv I. R. 9. cz.

²⁾ Hornyik János: Az idéző pecsétről. Akad. Értek. (Philos. és Tört. Oszt.) IV. köt. 41—53. l. és Pray G.: *Syntagma de sigillis*. Budae 1805. 2—6. l.

³⁾ Sz. László I. 43. *De spretu sigilli regis vel judicis*.

⁴⁾ Kálmán: I. 5. és 6. fej.

⁵⁾ Sz. László III. 23—27.; Wenzel: VIII. 213.

⁶⁾ Kálmán: I. 5. és 6. fej.

⁷⁾ Kálmán: I. 14. fej.

⁸⁾ Sz. László: III. 3. és 26. fej.

⁹⁾ Szent László: III. 3.

¹⁰⁾ Szent László: I. 43.

¹¹⁾ Kálmán: I. 14.

¹²⁾ Kálmán: I. 2.

cogere,¹³⁾ csak is pecsétre és nem pecsétes levélre is értendők,¹⁴⁾ ezt kétségkívülivé teszi István kalocsai érseknek 1258-ban a rimavölgyi bányászoknak adott kiváltságában tett amaz ígérete, hogy őket a jövőben sem egyszerűen csak érseki ember útján, sem pusztá pecséttel levél nélkül, hanem csupán erre szóló levéllel lehessen idézni;¹⁵⁾ és tanúsítja a megyei életben szokásban maradt pecsétküldés is.

A pecsét, melylyel idéztek, még nem pecsét e szó későbbi értelmében, legalább nem a vidéki bíróságoknál, hanem egyszerű bírósági jelvény, valóságos billog,¹⁶⁾ a melynek használatáról hívták a királybírákat királyi billogoknak. Ki mást perbe idézni akart, az az idéző pecsétet a bírótól kérte; ezt a panaszló mellé adott poroszló vitte annak ellenfelére.¹⁷⁾ Hogy a pecsétet az idézéskor a megbízás jeléül a perbe idézendőnek csak felmutatták-e, mint később a megyei gyakorlat szerint,¹⁸⁾ vagy pedig, mint arra a pecsétküldésre használt műszavak egynémelyike vall, annak lenyomatát a megidézettnél hagyták-e,¹⁹⁾ azt határozottan megállapítani nem lehet, noha az előbbi a valószínűbb. Mindenesetre azonban a bírói pecsét megvetését, melyet az idézett fél elmaradásával tanusított, sujtották; Szent László törvényei birságolást, sőt harmadszori ismétlés esetében pervesztést és szolgamódra való hajlenyírást szabnak elé.²⁰⁾

De ha a pecsétküldés a királyság két első századában az idézés egyedül ismert módja is, kellett annak még egy más alakjának is lenni, mert Kálmán király a zsinati törvénykezéseket megalkotott törvényében rendeli, hogy ezek előtt mindenki, ha pecsét nélkül is hivatik, megjelenni köteles, még az igazságtalanul eljáró bíró is, kit különben a bíróság

---

¹³⁾ Kálmán: I. 5.

¹⁴⁾ Pray: Syntagma hist. de Sigillis 4. 1.

¹⁵⁾ Wenzel: VIII. 213.

¹⁶⁾ Pray: i. m. 5. 1.; ily pecsétek példányai u. o. Tabula I.

¹⁷⁾ Hazai Okl. VII. 4.; Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 241. és 267. 1.

¹⁸⁾ Erről alább az alsóbb bíróságoknál divott idézésről szóló §-ban.

¹⁹⁾ Ily kifejezések a »dare«, »mittere« »projicere«, de ezek, mi valószínűbb, inkább a poroszlóra, mint a félre vonatkoznak.

²⁰⁾ Szent László: I. 43. és III. 26.

elé szintén pecséttel kellett idézni;²¹⁾ a pecsét nélkül eszközölt idézés módját azonban a törvény nem jeleli meg.

Különben az idézésnek, ennek módjára való tekintet nélkül, a tizenegyedik és tizenkettedik századokban sokféle műkifejezései divtak, mint *vocari*,²²⁾ *convocare*,²³⁾ *cogere*,²⁴⁾ *determinare in praesentiam judicis*,²⁵⁾ *venire jussimus in judicium*,²⁶⁾ *trahere in judicis praesentiam*,²⁷⁾ és csak a XIII-ik században honosodnak meg az idézés jelelésére véglegesen a *citare* és *citatio* szavak.

II. A véghez vitt idézésről bizonytságot tenni a poroszló volt hivatva. Ennek nagyobb hitelessége érdekében, mint fentebb láttak, az 1231: XXI. t.-cz. elrendelte, hogy a poroszló idézése és bizonytsága egymagában ne legyen érvényes, hanem a megyés püspök vagy káptalan, kisebb ügyekben pedig valamely szomszéd konvent vagy kolostor bizonytsága kíséretében. Ez, noha egy ideig van ellenkező példa,²⁸⁾ idővel érvénybe is lépett, legalább a magasabb bíróságok elé eszközlendő idézésekre nézve. A megye előtt folyt perekre vonatkozólag ezt szabályul az 1291: V. t.-cz. irta elé,²⁹⁾ azonban, mint ezt példák a XIV-ik és XV-ik századokból tanusítják, hatály nélkül.

De nem csak a megye elé idéztek továbbra is hiteles hely bizonytsága nélkül, hanem így idéztek megannyi nem nemes osztálybelieket is. Csak különös kiváltsággép volt egyes nem nemes elemeknek is a káptalani bizonytság mellett eszközlendő idézés biztosítva, mint az udvarnokok egyik

---

²¹⁾ Kálmán: I. 23.: »Judex injuste causas(m) discutiens ad curiam regis cum sigillo cogatur, sed sine sigillo ad synodum«.

²²⁾ Kálmán: I. 2.

²³⁾ Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 98.; Endlicher: Monum. Arp. 499.

²⁴⁾ Kálmán: I. 5. és 6. feje.

²⁵⁾ Hazai Okm. VII. 4.

²⁶⁾ Fejér: III. 2. 148.

²⁷⁾ Vagy »terminare ad regem«. Wenzel: I. 60.

²⁸⁾ 1233-ból. Wenzel: VI. 529.

²⁹⁾ »Item nullus sine testimonio capitulorum vel conventuum, ad praesentiam curialium comitum vel vicecomitum citari possit« mond az említett törvényezikk. Endlicher: Monum. 616.

osztályának (filii comitum udvarnicorum) V. István idejében ⁸⁰⁾ vagy 1265-ben a ryuchi praedialistáknak.⁸¹⁾

A hiteles helyeknek az idézésnél közreműködésével kifejlődött, hogy a felsőbb bírák hozzájuk írásbeli perbehívó parancsokat intéznek, a melyekbe az idézés végrehajtására kiküldött neve is be volt foglalva, ki hovatovább nem a poroszló, hanem erre külön felhívott egyén volt, kit a bírói, illetve, a bíró állásához mérten, királyi, nádori, vajdai stb. embernek hívtak ⁸²⁾ és kit a későbbi magyar perjog egyáltalában a királyi embernek (homo regius) mondott.

A tizenharmadik század második felében már ki volt fejlődve az illetékes hiteles hely és a bíróság által kiküldöttökkel eszközölt perbe idézés, melynek végrehajtásáról a hiteles hely állított ki jelentő levelet.⁸³⁾ Ezt az országos bíróságok előtti eljárásnál alkalmazott idézést, mint a megyén kívül való megjelenésre szólót, a tizenharmadik század vége felé már hovatovább »evocatio«-nak mondják,⁸⁴⁾ míg a »citatio« szó a vidéki bíróságok elé idézésnek műszava megmaradt.⁸⁵⁾ Az előbbi nyelvünkön perbehívásnak, az utóbbit idézésnek, e szó szorosabb értelmében, mondhatjuk.

Lássuk mindenekelőtt a perbehívás szabályait és annak idővel kifejlődött számos formáit.

2. §.

A perbehívás általános szabályai.

I. Hogy perbe csak szabályszerű idézés útján vonható, az a nemesnek különösen biztosított joga volt, ellentétben a

⁸⁰⁾ Wenzel: IV. 243.

⁸¹⁾ Wenzel: VIII. 125.

⁸²⁾ Így már IV. Béla a kiküldöttet »homo noster írja. Fejér: IV. 3. 546.

⁸³⁾ Így jelentés egyik legrégebb példája 1268-ból. Hazai Okl. 55. l.

⁸⁴⁾ Péld. 1256. IV. Béla írja, hogy Chak comes Gara várához tartozó hat nemzetséget »ad nostram praesentiam evocavit«. Wenzel VII. 421.

⁸⁵⁾ Egy ideig még a XIV-ik század elején is felváltva használják az evocatio és a citatio kifejezéseket, még a kuriába való idézésnél is. Zichy: II. 420—422. és Hazai Okm. I. 136. és 174.

jobbágyhoz, kit az országos bíróságok elé nem idéztek, hanem adott esetben urát hívták fel, hogy őt a bíróságok elé állítsa (statuat). E jog azonban csak a birtokos igaz nemesst illette meg, de ezt akkor is, ha más nemesnek főember-szolgája (familiaris) volt. Ellenben nem illette meg azt a birtoktalan nemesst, ki másnak jószágán jobbágmódra tartózkodott,¹⁾ mert ezt mint uri hatóságnak szintén alávetett egyént a jobbágyokhoz hasonlóan ura állította a bíróság elé.²⁾ Aki igaz nemesst perbehívás nélkül bármikép bíróság elé állított vagy urát annak állítására felhívta, az, ha ez ellen kifogás emeltetett, mint az illető nemességének megtagadója ennek teljes vérdíjában marasztaltatott el, csak úgy mint az, ki nemesst elhúnyta után hívott perbe vagy nem törvényes korú fiút hatalmaskodás okából.³⁾

II. A perbehíváshoz mindenekelőtt perbehívó parancsra (mandatum evocatorium, evocatoria) volt szükség, a melyet felperesnek az ügy illetékes bírójától kellett kérnie. E parancslevél, melyet minden magasabb bíró kiadhatott⁴⁾ és mely az illetékes hiteles helynek szólt, kezdetben igen egyszerű volt.⁵⁾ Felhívást foglalt ugyanis magában, hogy a hiteles hely küldje ki bizonyosságát, melynek jelenlétében az idézésre kiküldött és a parancsban megnevezett bírói ember az idézést teljesítse, megnevezvén egyszersmind az idézést kérő és az idézendő személyeket, valamint a bíróságot is, mely előtt megjelenjenek, míg a megjelenés határideje a parancslevélben vagy már

¹⁾ Ezek azok az ú. n. »familiares impossessionati«, kikről már fentebb az uri szék tárgyalásánál volt szó. Ezeket úgy mint a jobbágyokat csak az ur és nem tisztje állíthatta a bíró elé. Hármask. II. 23. cím 2. §.

²⁾ Erre az idézési parancsban meghagyás foglaltatott. Péld. 1418-ban egy Stibor idézésénél. Akad. Érték. Történett. IV. 2. 167.

³⁾ Hármask. II. R. 23. cz.

⁴⁾ Nádor (Hazai Okl. 97.), országbíró (Wenzel: IX. 157.; Zichy: I. 47.) királyné (Wenzel: X. 375.) vajda, bán stb.

⁵⁾ Ennek példája IV. Béla idejéből, mely szól: Praecipimus tibi Agabito filio Pous de Byk, quatenus assumpto tecum testimonio capituli Jauriensis vadas et cites N. N. contra N. N. ad nostram praesentiam ad terminum competentem«. Wenzel: XI. 607. Később a parancsot egyenesen a hiteles helyhez intézték.

határozottan ki lett tűzve, vagy ennek az idézéskor alkalmas időre (ad terminum competentem) való kitűzése volt csak abban meghagyva. A peres ügynek a parancsban felemlítése eleinte nem volt szükséges; később azonban, tudniillik az Anjou-korszak második felében, a perbehívás sokféle nemei kifejlődésével, valamint a megtörtént perbehívás tanuleveleinek perbeli fontossága emelkedésével, ezt is a parancslevelekben és így az idézéskor is közölni volt szokás, mi által panaszoló személyes részvétele az idézésnél idővel megszűnt. Az idéző parancs ereje, mint azt az 1458: XXXIII. t.-cz. az ország régi szokásának mondja, csak hatvan napig tartott.⁶⁾

III. A nemest csak birtokából lehetett perbe hívni; de csak oly birtokból, mely tényleg kezén volt és a melyen tartózkodó jobbágyság vagy szolgák által az érdekelt fél a megtörtént perbehívásról könnyen értesülhetett.⁷⁾ Történhetett az ép azért nem csak az idézendő tényleges birtokában volt örökbirtokból, hanem általa birt zálogbirtokból is, ellenben idegen kezén zálogban lévő birtokból nem. Ha alperes társak voltak perbehívandók, azok mindenikét saját birtokából, illetőleg, ha egy és ugyanazon faluban laktak, saját birtokrészből kellett idézni.⁸⁾ Sőt még akkor is, ha a perbehívás személyes megintéssel vagy személyesen kézbesítendő parancslevél átadásával volt egybekapcsolva, annak az illető birtokán kellett véghez menni. Ha az idézendőnek jobbágysága nem volt, ki az idézést tudomásul vegye, akkor ezt az illetékes plébánosnak adták tudomására,⁹⁾ ki azt a féllel, mint hívével, kö-

⁶⁾ Kovachich: Sylloge 148. l.

⁷⁾ Azért például 1523-ban Pilismegye előtt a nyulszigeti apáczáék idézésüket kifogásolják »Quod dominae in causam attractae de unico allodio in comitatu Pilisiensi habito et nullo mercenario allodiatore habitato citari non potuerunt«, hanem őket Pestmegyéből, hol birtokuk van, kellett volna idézni. Orsz. levélt. 23,710. Régebb időre nézve: Wenzel: X. 383.

⁸⁾ Például 1512-ben Batthyányi Benedeket idézik birtokrészéről »per N. N. jobagionem suum ibidem residentem«. Országos levélt. N. R. A. Fasc. 43. n. 53. Részletesebb példa Zichy: III. 193. 194. És lásd Zichy: I. 275.

⁹⁾ 1410. a csornai konvent jelenti a királynak, hogy a kiküldött hiteles emberek »propter carentiam propriorum jobagionum eiusdem ple-

zolni hivatva volt. Apácza kolostor fejedelemasszonyát a kolostorból, őt annak bejáratához kéretve, hívták perbe.¹⁰⁾ Kik magánosoknál nem egyszerű jobbágyi, hanem tiszti szolgálatban állottak, azokat, a tisztségi területéről elkövetett hatalmaskodások miatt, onnét (ex officiolatu) is perbe lehetett hívni.¹¹⁾

IV. A perbehívásnak a perben való megjelenés határnapját úgy kellett megelőznie, hogy a perbehívottnak ezen való megjelenése lehető legyen, védelmére előkészülhessen. Úgy látszik, hogy erre legalább is két hetet kellett megadni, mert például 1300-ban egy perbehívás ellenében, mely a kitűzött határidőt csak egy héttel előzte meg, a határidő helytelen kiszabásának kifogását emelték.¹²⁾ Később is ez volt a legkisebb határidő, de rendszerint a perbehívást jóval korábban eszközölték. Idővel a perbehívás újabb és újabb nemei keletkezésével az időközt különbözően állapították meg, mint azt alantabb látni fogjuk. A rendes nyolczadokra azonban az 1498: II. t.-cz. értelmében a perbehívásnak az illető ünnepet, melynek octávjára szólt, megelőző héten kellett véghez mennie.¹³⁾

Az általuk teljesített perbehívásról a hiteles emberek a kiküldő hiteles helynek jelentést tenni tartoztak, még pedig együttesen, egynek közülök jelentése nem birt elég erővel.¹⁴⁾

---

bano ecclesiae parochialis de Zyrak — insinuando*, végezték az idézést. Sopronm. Okl. I. 635—636.

¹⁰⁾ 1493-ban a hiteles emberek »ad claustrum dictarum dominarum sanctimonialium in praefata Buda Veteri fundatam accedentes Abbatissam cum certis aliis monialibus ad cancellum ipsius claustrum accersari facientes« idézték. Orsz. levélt. 20,002.

¹¹⁾ Például 1371-ben idézés »ex officiolatu suo in villa Salamon.« Zichy: III. 420. 421. vagy Zichy: IV. 487.

¹²⁾ Wenzel: X. 383.

¹³⁾ »Fiant autem evocationes ad ipsa brevia iudicia, sicut ad octavas majores, ante octo dies vel ipso octavo die, diei festivitatum praedictarum«. 1498: II. t.-cz. 4. §-a. Miután, mint az alább látni fogjuk, a nyolczadok jóval később vették kezdetüket, e rendelkezés az idézés és a megjelenés között nagy időközt jelent.

¹⁴⁾ »Quia relatio unius hominis de quolibet capitulo vel conventu absque homine regio, et interessentia proborum virorum destinati nedum in possessionariis perpetuationibus et impignorationibus, verum etiam in

E jelentés alapján készült a hiteles helynek a kiküldő bírósághoz intézett jelentő levele (*litterae relatoriae*), melybe a perbehívó parancsot is belefoglalni már a XIV-ik század első felétől fogva szokássá vált.¹⁵⁾ A jelentő levelet a két fél számára két párban állították ki, és ha a hiteles hely annak kiadását megtagadta, erre királyi parancscsal szorították.¹⁶⁾ A perbehívásról tanuskodó e levél szolgált felperesnek a bírósági határnapon keresetlevélül, míg alperesnek a jelentőlevél mása arra szolgált, hogy, ha felperes a kitűzött határnapon a bíróság előtt netalán meg nem jelenne, a pert annak alapján felvehesse.¹⁷⁾ Felperesnek tehát, midőn perbehívó parancsot kért, keresete tárgyát szabatosan ki kellett fejtenie, hogy az egész teljességében jusson a perbehívó parancsba és ennek alapján a perbehívás jelentőlevelébe.

V. A most tárgyalt szabályok figyelmen kívül hagyása a perbehívást helytelenné tette. Kifogások ez irányban a peres okmányokban gyakoriak. Például, hogy a perbehívás nem a kellő időben vagy helyen történt, hogy azt olyanokra is kiterjesztették, kik a perbehívó parancsban megnevezve nem voltak¹⁸⁾ és más hasonlók. Különösen helytelenítették azt a perbehívást, melyet a per folyama alatt, vagyis »*lite pendente*« a peres ellenfél ellenében kértek és eszközöltek, mi már perbeli vétséget foglalt magában.¹⁹⁾ Innét, hogy oly pereknél, melyek a per folyama alatt is az ellenfél ellen megindíthatók voltak, a perbehívó parancsba már beiktatták a szokásos

---

solis citationibus et inquisitionibus, absque homine regio vel idoneis personis proborum hominum non esset acceptanda, penitus nullius vigoris fore committebant.». Fejér: VIII. 3. 618. és Hazai Okm. V. 123.

¹⁵⁾ Például már 1321-ben. Anjou. I. 596.

¹⁶⁾ Péld. 1458-ban valaki panaszt emel a fejérvári káptalan ellen, hogy az idéző levelet (*litterae evocatoriae*) kiállítani nem akarja, mire a király a káptalanhoz az iránt parancsot intéz, mert ez a közigazság megtagadása lenne; a káptalan azonban azzal igazolta magát, hogy a parancs csak iktatásra és nem egyszersmind idézésre is szólott. Sopronm. Okl. II. 403.

¹⁷⁾ Ilyenkor mondták, hogy az alperes a pert »*ex paribus*« vette fel.

¹⁸⁾ Wenzel: X. 383.

¹⁹⁾ Erről alantabb a perbeli vétségek czime alatt.

záradékot: »litis pendentia si qua foret inter ipsos non obstante«. ²⁰⁾

3. §.

A perbehívás kapcsolatban más perbeli cselekvényekkel.

I. A perbehívást idővel mind gyakrabban azt megelőző bírói cselekményekhez fűzték, melyeknek célja a netán felforgó jogsérelmeknek peren kívül orvoslása vagy felderítése volt. Ilyenek voltak az iktatás vagy a birtokba való bevezetés (statutio, introductio), határjárás (reambulatio), eltiltás (prohibitio), bírói intés (admonitio), vagy a tudományvétel (inquisitio).

A perbehívás legkorábban a birtokba való bevezetéssel vagy az iktatással jutott kapcsolatba. Az iktatás (statutio) ugyanis a fekvő birtokra vonatkozó jogok élvezetébe helyezésének általános jogi formája volt. Nemcsak az adományul nyert, vett vagy cserélt birtokba helyeztek be iktatással, hanem akkor is, ha az, ki valamely birtokra, mely másnak kezén volt, igényt tartott, annak visszakövetelése (recaptivatio) érdekében a bírótól abba való bevezetést kért, minek ha ellenmondtak, az ellenmondót a bíró elé idézték, hogy ott ellenmondásának okát adja. Ekkor ugyanazok a személyek, kik a bevezetést vagy visszahelyezést teljesítették, a perbehívást is eszközölték.¹⁾

Ha pedig valaki valamely fekvőségnek ugyan birtokában és használatában volt, de annak határai kétségesek voltak, szomszédját azzal vonta perbe, hogy birtoka határai bírói megjárását (reambulatio) kérte és az általa kijelelt határok valamelyikének ellenmondó szomszédját az illetékes bíró elé perbe hívatta.²⁾

Az ily kettős eljárásról kiadott bizonyáglevelek az ú. n. »litterae introductionales et evocatoriae« vagy »reambulatoriae et evocatoriae«, melyekkel már a XIII-ik század végétől fogva találkozunk.

²⁰⁾ Például Békésm. Okl. 78. és v. ö. Hármask. II. R. 25. cz. Ezt mindig csak az első idézésre szóló parancsba iktatták.

¹⁾ Például lásd Hazai Okm. II. 239—244.; Zichy : III. 379. sat.

²⁾ Zichy : I. 46.; Wenzel : XII. 457. Zichy : III. 468. Hazai VII. 138.

II. A hatalmaskodások kiderítésére a tizenharmadik század végén az ú. n. inquisitió-k honosodván meg, idővel szokásba jött, hogy azzal az inquisitió-val, melyet nem valamely megye, hanem az illetékes káptalan hajtott végre, a perbehívást is összekötötték, a mely kettős működésről szóló perbehívó leveleket »litterae inquisitoriae et evocatoriae« hívják.³⁾

III. Korán kötötték össze a perbehívást az eltiltással (prohibitio) vagy a megintéssel (admonitio) is, esetleg mind a kettővel.⁴⁾

Eltiltással (prohibitio) jogbitorlás, különösen birtokfoglalások, ellenében a középkori jogéletben igen sűrűen éltek, de perbehívással csak akkor volt kapcsolatos, ha az bírói parancs alapján ment véghez, midőn az eltiltást figyelembe nem vevő felet a bíró elé idézték. Ez azonban mint külön perbehívási mód csak gyéren fordul elő⁵⁾ és rendszeren csak mint a birtokhasználatától való eltiltás szerepel más idézési módokkal kapcsolatban, különösen kísérvője a megintéssel való idézésnek. Megintés (admonitio) a perbehívást akkor előzte meg, ha valaki másnak valamit teljesíteni tartozott és ezt elmulasztotta vagy megtagadta. Nevezetesen, ha birtokában lévő okmányokat kiadni,⁶⁾ zálogbirtokot visszabocsájtani,⁷⁾ hitbért vagy leánynegyedet kiszolgáltatni,⁸⁾ testvéreivel megosztozkodni, vagy egyéb fizetésbeli kötelezettségeknek eleget tenni vonakodott. Ilyenkor az érdekelt fél a királyhoz, később az ország rendes birái egyikéhez fordult azzal a kérelemmel, hogy ellenfelét kötelezettségei teljesítésére királyi vagy bírói

³⁾ Ennek példája már IV. László korából. Hazai Okm. VIII. 274.; Wenzel: IX. 582.; u. o. X. 401.; Zichy: III. 606.

⁴⁾ 1502-ben a kolosmonostori konvent kiad »admonitionis, prohibitionis, evocationis et insinuationis relatio«-t. Teleki Okl. II. 251—255.

⁵⁾ Péld. 1298. az egri káptalan III. Endre király parancsára hitbér és jegyajándékok fejében mást megillető birtokoknak használatától eltilt valakit és őt, midőn ennek nem engedelmeskedik, idézi. Hazai VIII. 398.

⁶⁾ Sztáray Okl. II. 81—83.

⁷⁾ Sopronm. Okl. II. 244—246.

⁸⁾ Hármask. II. R. 24. cz.; Károlyi Okl. II. 535—537.

⁹⁾ Báthory István országbíró 1482. aug. 14-én osztályügyben ad ki »admonitoriae et evocatoriae«-t. Orsz. levélt. 27,543.

szóval¹⁰⁾ intse, és ha ennek engedni vonakodnék, őt alkalmas határidőre perbe hívja. Az ily parancs végrehajtásáról szóló levelek az ú. n. litterae admonitoriae et evocatoriae. Ha a parancsban még a megintett félnek eltiltása a dolog vagy jog használatától is befoglaltatott, akkor a jelentőlevelet fentebbi melléknevein kívül még »prohibitoriae«-nek is hívták.¹¹⁾

A tizenötödik század második felében birtokfoglalások esetében a megintést az inquisitió-val is összekapcsolták. Ilyenkor az érdekelt fél a királyi kuriában tudományvétel és megintésre is szóló perbehívási parancslevelet (inquisitoria, admonitoria et evocatoria) szerzett,¹²⁾ melynek értelmében a kiküldöttek mindenekelőtt a birtokfoglalás mivolta iránt tudakoltak, ezután a birtokfoglalót a birtoknak harminczketted napra visszabocsátására megintették, és az esetre, ha ez intének nem engedne, a kitűzött harminczketted nap után következő tizenötöd napra perbe hívták. E határidők azonban idő folyamában többször változtak.

IV. A Jagello-korszakban jött végtére szokásba a személyhez intézett királyi meghagyó levéllel (litterae praeceptoriae)¹³⁾ véghez vitt perbehívás.¹⁴⁾ E levelet az illetőnek csupán hiteles helyi ember által kézbesítették (exhiberi), ki azt neki saját házában, hol rendes lakhelye volt, adta által, ha pedig otthon nem találta, őt emberei által megintette és királyi szóval meghagyta, hogy tizenötöd napra a király személyes jelenléte előtt, bárhol tartózkodjék is az, okvetlenül megjelenjen, még pedig személyesen és nem ügyvédje által, biztosítva őt (certificando), hogy ha meg sem jelennék, a megjelenő ellenfél kérelmére az fog

---

¹⁰⁾ Az országbíró királyi szóval (verbo regio) intett meg. Sztáray Okl. II. 427.; a nádor magáéval (verbo nostro).

¹¹⁾ Sztáray Okl. II. 419—422.

¹²⁾ Sztáray Okl. II. 428—430.; Zalam. Okl. II. 580—582.

¹³⁾ Ily praeceptoriae-t nemcsak perbehívás végett, hanem más ügyekben is adtak ki, péld. 1501-ben II. Ulászló ily levéllel szólítja fel Som Józsat, hogy egy ügyben vallomást tegyen. Országos levéltár 24,780.

¹⁴⁾ Litterae praeceptoriae-vel szólítanak fel már 1401-ben valakit a király nevében, hogy fizesse le a birságot, melyet le nem fizetve, az illetőt idézik, de itt a praeceptoriae még csak az egyszerű megintés hatásával bir. Zichy: V. 241.

történni, a mit az igazság követel,¹⁵⁾ mely biztosításról az ily leveleket »litterae exhibitoriae, amonitoriae et certificatoriae« is hívták. Alkalmazták ez idézést a kuria vitézi becsületbíró-sága elé tartozó perekben, az országgyűlésen tárgyalandó nóta-perekben, és mindazon perekben, melyek a király jelenlétében, bárhol tartózkodjék is a király, elintézendők voltak,¹⁶⁾ hová az 1498: VIII. t.-cz. szerint a nagyobb hatalmaskodások öt esetében indított perek is tartoztak.¹⁷⁾ Ily perekben az erdélyi vajdák is, de mindig hivatkozással a reájuk ruházott királyi tekintélyre, tehát mintegy a király személyében (regia in persona), szintén idéztek személyhez intézett parancslevéllel és azzal a meghagyással, hogy a kitűzött határnapon a vajda előtt, bárhol tartózkodjék is ő, okvetlenül megjelenjenek.¹⁸⁾

4. §.

A perbehívás ismétlése és a három vásáron való kikiáltás.

Hazánkban is, mint a középkorban sokáig mindenütt, mielőtt makacssági ítéletet hoztak volna, a perbehívást ismételték.

Már Szent László törvényei háromszori perbehívást említenek.¹⁾ Később régi országos szokásnak mondják a hét-szeri idézést,²⁾ még pedig úgy, hogy ismételt perbehívások után felperest igénye és a megszerzett birságok fejében alperes birtokába bevezették meghatározott ideig való ott tar-

¹⁵⁾ Ennek teljes formulája olvasható: Károlyi Okl. III. 148. l.

¹⁶⁾ Ezekről már fentebb volt szó.

¹⁷⁾ 1498: VIII. t.-cz. 4. §.

¹⁸⁾ 1499. (Dat. i. Civ. Segesvár f. 4. pr. p. f. Sim. et Judae Apl.) Péter Szent Györgyi és Bazini gróf erdélyi vajda és székely ispán Bolyai Gáspárhoz intéz ily praeceptoriat, melyben írja: »requirimus Te, nihilo minusque tibi regia in persona firmiter committimus«, hogy a megjelelt napon »ubi pro tunc Deo duce constituerimus, coram nobis personaliter comparere debeatis«. Gr. Bethlen levélt. Múzeum.

¹⁾ Szt. László III. 27. fejt. Kiváltság felmutatására később is három terminus volt. Fejér: III. 2. 141.

²⁾ Wenzel: VI. 445.; Hazai VI. 148. hol áll: »juxta regni consue-
udinem conservatam et adprobatam ab antiquo et juxta ordinem ad-
septem terminos evocassont.« Bünesetre nézve lásd Várad regastr. 178. p.

tózkodásra, az ellenfelet újból idézve, mely bevezetés és vele kapcsolatos idézés ismétlése után végre alperest három megyebeli vásáron kikiáltás útján még egyszer, de ekkor már véglegesen perbe hívták,³⁾ vagyis, mint erre a mű kifejezés szólt, proclamálták.⁴⁾ Az 1298. XLVII. t.-cz az inquisitió-val bevezetett perekben már csak két perbehívást engedélyezett, harmadszorra pedig a kikiáltást rendelte el.⁵⁾

Az Anjou-korszak túlnyomó részében a hétszeri perbehívás volt szokásban, sőt az ítéletlevelek azt országos szokásként hangoztatják. Ötször egyszerűen idéztek, és ha ezen perbehívások (evocationes consultivae) siker nélkül maradtak, hatodszor felperest alperes birtokába bevezették tizenöt napi tartózkodásra,⁶⁾ és egyuttal őt királyi szóval intették, hogy a hatodizben kitűzendő határidőre okvetlenül megjelenjen. Ha ezt is elmulasztotta, ellene ú. n. kikiáltási levéllel (litterae proclamatoriae)⁷⁾ a három vásáron való kikiáltást rendelték el, úgy hogy három egymásután következő napon más-más megyebeli vásáron közkiáltással hivassék perbe, azzal az értesítéssel, hogy akár megjelenik, akár nem, a fenforgó ügyben végleges ítélet fog hozatni.⁸⁾

Ez már Nagy Lajos uralkodása vége felé oda módo-

³⁾ Hazai VI. 149. és Wenczel : X. 391—393. hol áll : »per citationes continuas et introductiones in eandem possessionem Boyna semel, bis et tertio legitime factas proclamatione etiam is foro strigoniensi, de Komarum et de Thata facta.«

⁴⁾ Hazai VI. 11. és a megelőző jegyzet.

⁵⁾ Kovachich : Syll. I. 43. Ez nem lépett érvénybe.

⁶⁾ Ekkor azonban felperes a birtokból csak az élelemhez szükségessé követelhetette, de azt egyébként nem használhatta, még kevésbé pusztíthatta. Azért rendeli például Miklós nádor 1345-ben, hogy felperest alperes birtokába bevezessék »quindecim diebus permansurum, victuique solum necessaria, hiis diebus, absque possessionaria destructione aliquali.« Zichy : II. 167. Szláv szokás szerint a birtokba vezetés csak 14-szeri idézés után következett be. »Juxta consuetudinem Slavoniae ab antiquo approbatam completionem 14. terminorum possessionaria intraductio et forenses proclamationes sequi debent« írja a bán 1337-ben. Anjou : III. 403.

⁷⁾ Péld. 1452-ben a nyitrai káptalan »litteras vestras proclamatorias sigilli nostri capite consignatas« a nádornak visszaküldi. Forgách levélt. muzeum. V. ö. még Temesm. okl. I. 380. és Zichy : II. 448.

⁸⁾ Ennek példája Zichy : II. 342—351.

sult, hogy már csak négyszer idéztek, még pedig úgy, hogy háromszori egyszerű idézés sikertelensége esetére, negyedszerre már a három vásáron való kikiáltást a szokásos értesítés kíséretében elrendelték, a birtokba való bevezetés pedig elmaradt.⁹⁾ Még inkább rövidített ez eljárásen Albert király 1439-ki végzése, melynek XXXIII-ik cikkelye a kisebb hatalmaskodási ügyekben kétszeri perbehívást és már harmadszorra a három vásáron való kikiáltást rendelte el és a következő cikkelyben ezt a birtokperekre is kiterjesztette, úgy hogy ezentúl csak három határidőt engedtek.

A három vásáron való kikiáltás, mint alább mindjárt látni fogjuk, a XV-ik század második felében a hatalmaskodási perekre nézve megszűnt, de birtokperekben, okmányok felmutatására és egynémely kötelmek valószínűsítésére irányzott perekben¹⁰⁾ tovább is alkalmazásban maradt, mig nem az 1486: XVII. t.-cz. azt, mint helytelen intézményt, megszüntette, mit az 1495: VII. t.-cz. is megerősített, helyébe harmadszori idézésként az értesítéssel való idézést (evocatio cum insinuatione) léptetve.¹¹⁾ Szlavóniában azonban úgy látszik, a három vásáron való kikiáltás szokása tovább fennmaradt, mert legalább Turmezőn azt még 1495-ben is gyakorolták.¹²⁾

5. §.

Az értesítő és a rövid határidőre szóló perbehívások.

I. Értesítés (insinuatio) alatt a magyar perjogban a perbehívási parancsnak azt a záradékát értették, mellyel az idézéskor az idézett felet értesítették, hogy akár megjelenik a kitűzött határnapra a bíróság előtt, akár nem, perében érdemileg határozni fognak.¹⁾ Értesítéssel idézni tehát annyit

⁹⁾ Például 1374. Zichy: III. 586—593., 1377. Fejér IX. 5. 216—228.

¹⁰⁾ Péld. szavatosnak idézése. Károlyi: II. 511—513.

¹¹⁾ »In causis etiam longo litis processu motis, tertiaro insinuationes, loco trineforensis proclamationis subsequuntur.« Hármask. II. 18. sz.

¹²⁾ Turmező bírósága 1495-ben hétszeri sikertelen idézés után elrendeli a kikiáltást. Ország. levélt. N. R. A. 137. 13.

¹⁾ Ennek formulája így hangzott: »Insinuando et declarando N. N. si litteras eorum privilegiales in eodem termino exhibere et in causa eorum finem debitum recipere non curarent, extunc de ipsa causa faceretis id,

jelentett, mint véglegesen idézni. Az értesítési záradékot tehát oda csatolták a három vásáron való kikiáltáshoz is,²⁾ és a harmadszori perbehívás is, mely 1486-ban ennek helyébe lépett, értesítéssel összekötött perbehívás volt.³⁾ Az értesítés nélkül kiadott perbehívást az egyszerű perbehívásnak (*evocatio simplex*) mondták.

Szorosabb és tulajdonképi értelemben »*evocatio cum insinuatione*« alatt azonban értették alperesnek valamely perben csupán egyszeri, de egyszersmind végleges perbehívását, vagyis, hogy a perbehívás mindjárt első ízben oly erővel történik, mintha az, mint azt később mondták, már a harmadik volna.⁴⁾ Ily értelemben a perbehívás e nemét legelsőben, már a XIV-ik század végén, a király engedélyezte perujtásnál alkalmazták,⁵⁾ majd a megintéssel összekötött perbehívásnál,⁶⁾ általánosabban azonban csak akkor, midőn azt a hatalmaskodási ügyek gyorsabb elintézésére használták fel. Zsigmond nagyobbik végzeményének ötödik cikkelye azt a kikiáltott közgyűléseken (*proclamatae congregationes*) bizonyított nagyobb hatalmaskodási esetekre irta elő,⁷⁾ az 1444: XXVII. t.-cz. pedig azt azután elkövetendő hatalmaskodásra egyáltalán kiterjesztette⁸⁾ és az 1453: IX. t.-cz. az értesítő idézéseket (*insinuationes*) továbbra is érvényben hagyni rendelte.⁹⁾ Az ily értesítéssel eszközölt perbehívásról kiadott parancs- és jelentőlevelek az ú. n. »*litterae evocatoriae et*

quod iudice videretur expedire.« (1360). Zichy: III. 173., 174.; vagy »*insinuassetque... alioquin ipsorum absentia non obstante finem indilatam in ipsa causa faceret Comes Nicolaus antedictus.* (1381.) Fejér: IX. 5. 524.

²⁾ Például Zichy: V. 381.

³⁾ »*Tertiario insinuationes loco trineforensis proclamationis subsequuntur*« írja Verbőczy: II. R. 18. cz. 7. §.

⁴⁾ Tkalcíć: M. Civ. Zagr. I. 174.

⁵⁾ Így rendelkezik *novum-ra* nézve 1392-ben Zsigmond király. Forgách levélt. Muzeum. Más péld. 1437-ből. Károlyi II. 189.

⁶⁾ Pél. megintésnél zálog visszabocsátásába. 1436-ban Sopronm. okl. 244.

⁷⁾ Az említett törvényczikk az ily ügyre nézve rendeli, hogy »*sine dilatione terminetur.*«

⁸⁾ Kovachich: Syll. I. 86.

⁹⁾ 1453. IX. t.-cz.: »*Quod insinuationes in suis vigoribus remaneant.*«

insinuatoriae.« Erdélyben az ily értesítő perbehívások nem divtak.¹⁰⁾

1458-ig az értesítő perbehívások a rendes octavalis határidőre szóltak, nemcsak hatalmaskodási, hanem egyéb különösen megintéssel bevezetett perekben is. Az 1458: XXIX. és XXX. cikkelyek¹¹⁾ kezdték az értesítésre való idézést a rövid határidőre szóló perbehívásra is alkalmazni, a mivel a perbehívásnak az a neve létesült, mely korszakunk végéig brevis evocatio vagyis rövid perbehívás nevet visel.¹²⁾ Az ezt elrendelő parancslevelek csak hatvan napig tartották meg érvényüket.¹³⁾

II. A rövid perbehívás (brevis evocatio) nem volt nyolczadra szóló perbehívás, hanem vele alperest a perbehívás napjától számított harminczkét napra idézték a királyi kuriába. Ennek, mely mindig inquisitió-val volt összekötve, az 1458-ki törvények értelmében csak az újabb hatalmaskodási esetekben lett volna helye; sőt az 1462: I. t.-cz. azt csak a legsúlyosabb esetekben engedte meg,¹⁴⁾ de úgy hogy a perbehívást hiteles helyi egyén egyedül teljesítse, még pedig a perbehívandó lakhelyének távolságához mérten 32 vagy 15 napi határidőre. Ellenben azokat, kik más birtokát lefoglalva tartják, csak akkor idézzék így, ha előbb megintve azt visszabocsájtani nem akarják, mit az 1463: XXI. t.-cz. is megerősített.¹⁵⁾

Az 1464: IV. és V. t.-cz.-ek a rövid perbehívást ugyan eltörölték és elrendelték, hogy az értesítő perbehívások ezen túl csak a rendes nyolczadokra szóljanak;¹⁶⁾ de az 1471:

---

¹⁰⁾ »Quia tamen juxta legem et consuetudinem regni Majestatis vestrae partium istarum Transsilvanarum, prout et quemadmodum singuli causantes, non simplici evocatione, sed trinariis vicibus factis in praesentiam ipsius Domini Johannis comitis et Wajvodae ad objecta respondentes evocari solent atque debent« áll egy 1516-ki ítélet levélben. Herczeg Esterházy kismártoni levélt. Fasc. S. No. 29. Repos. 47.

¹¹⁾ Kovachich: Syll. I. 144—146.

¹²⁾ E kifejezést használja már az 1458: XXXIII. t.-cz.

¹³⁾ 1458: XXXIV. t.-cz.

¹⁴⁾ A törvényezik ezeket egyenként felsorolja.

¹⁵⁾ Kovachich: Syll. I. 186.

¹⁶⁾ Zalam. Okl. II. 581.

XXVIII. t.-cz. nemes megöletése esetében ismét rövid perbehívást rendelt, még pedig huszonöt napi határidőre. Sőt 1475-ben és újból 1476-ban a birtokfoglalási esetekre nézve is elrendelték, hogy tudományvétel után az ellenfél a lefoglalt birtoknak harminczkét nap alatti visszaadására és elégtételre megintessék, és ha ennek megfelelni nem akarna, a harminczkettő nap után következő tizenötöd napra idéztessék, a miről adott levelek az ú. n. »inquisitoriae, adminitoriae, evocatoriae et insinuatoriae« voltak.¹⁷⁾ Az 1478: VIII. t.-cz. a birtokfoglalások esetében a rövid perbehívás alkalmazását újból hangsúlyozta, és míg azelőtt az ily perbehívások csak a személynöknél lévő pecsét alatt kelhettek, addig az 1478: XII. t.-cz. erre nézve a nádori és az ország-bírói pecsétet is illetékeseknek mondotta.

Mátyás király 1486-ki végzeményének második cikkelye újból kimondotta, hogy a rövid perbehívások megszűnjenek¹⁸⁾ és helyükbe ismét az értesítő perbehívás határozott nyolczadra szólólag lépjen, a milyen perbehívásokat az ország nagybiráin kívül a bán és az erdélyi vajda is bocsájthassanak ki.¹⁹⁾ És habár ezt későbbi törvények is megerősítik, mégis II. Ulászló, midőn 1497-ben Csehországba utazott, az ország nyugalma érdekében meghagyta, hogy távolléte alatt a törvény ellenére is harminczkét napra szóló rövid perbehívásokat bocsássanak ki hatalmaskodásokat és egyéb károsításokat vagy gonoszságokat elkövetők ellen.²⁰⁾ Ez, mint kivételes intézkedés, Ulászlónak hazaérkezésével ugyan megszűnt, de az 1498: VIII. t.-cz. azt a hatalmaskodás ú. n. öt esetére nézve a királyi parancslevéllel való perbehívás alakjában fentartotta, csak hogy nem harminczkét napi, hanem a távolság szerint kimérendő határidőre.

Az 1500-ki országgyűlés nemcsak ez utóbbi perbe-

¹⁷⁾ Hazai Okm. V. 330.

¹⁸⁾ 1486: II. t.-cz. 3. §.

¹⁹⁾ Ez Erdélyre nézve, mint fentebb láttuk, nem lépett érvénybe.

²⁰⁾ Zápolya nádor 1497-ben írja, hogy II. Ulászló Csehországba utaztával meghagyta »ut ratione quoruncunq[ue] actuum potentiariorum, damnorum illationum, coeterorumq[ue] quorumvis malorum generum perquempiam committendorum, non obstante generali decreto huius regni Hungariae infra felicem S. Majestatis redditum breves evocationes ad 32.

hívásra nézve rendelte el a harminczkét napi határidőt,²¹⁾ hanem a II. t.-cz.-ben, a kisebb nyolczadok (brevia judicia) eltörlésével, azt a többi hatalmaskodási esetekre is szabályul írta. Változás e tekintetben 1521-ben következett be, midőn a távolsághoz képest eszközözlendő rövid perbehívást ismét visszaállították,²²⁾ míg az 1523: XLVIII. t.-cz.²³⁾ a tizenötöd napra szóló perbehívást honosította meg, megelőző megintés (admonitio) és az értesítéssel (insinuatio) hason értelmű biztosítás (certificatio) kíséretében, melyet az 1523: XLIX. t.-cz. a zálogbirtokok visszabocsátása, a jegyajándékok és a hitbér kiadására és kötelmi jogok érvényesítésére is a perben alkalmazni kívánt.

6. §.

A perbehívás pótlása és annak egynémely különös nevei.

I. Valakit perbe vinni szoros értelemben vett idézés nélkül is lehetett, t. i. a vidéki bírósági közgyűléseken. Itt az idézést pótolta a közgyűlésnek kihirdetése (proclamatio), melynek értelmében a megyében birtokosok birság terhe alatt ott megjelenni kötelesek voltak. Bárki a közgyűlésen résztvevők sorából felemelkedve (personaliter exurgendo), jelenlévő ellenfele ellenében panaszt emelhetett. Az ilykép felszólított azonban válaszra nem volt nyomban kötelezhető, hanem kérhette az ügynek egy későbbi határidőre elhalasztását, még pedig vagy egy következő közgyűlésre, mint az a nádori közgyűléseken többször megtörtént, vagy valamely határozott nyolczadra a királyi kuriában.¹⁾

II. Az Anjon-korszakban találjuk először, hogy ha valaki ellenfelét a bíróság színe előtt,²⁾ vagy legalább is a királyi

diem juxta veterem eiusdem regni consvetudinem adassanak. Országos levéltár 20,582.

²¹⁾ T. i. a 13-ik czikkelyben.

²²⁾ 1521.: LVIII. t.-cz. Kovachich: Syll. I. 318.

²³⁾ U. o. 342.

¹⁾ Már bővebben erről szó volt a nádori és a megyei bíráskodásról szóló fejezetekben.

²⁾ Legrégibb példa 1324-ből. Fejér: VIII. 2. 597.; Anjouk. Okm. III. 203.; Zichy: III. 291.

kuria színhelyén⁸⁾ találta, őt személyében idézhette, mit szembe való idézésnek (*facie ad faciem citare*) mondtak.⁴⁾ Ez a kuriában, bírósági ember útján a kápolna ispán és titkos kancellár küldöttjének biznysága mellett ment véghez, miért is erről a kápolna-ispán nevében és pecsétje alatt állítottak ki tanulevelet.⁵⁾ Az idézés majd ugyanazon napra,⁶⁾ majd pedig harmadnapra (*ad tertium*)⁷⁾ való megjelenésre szólott. A meg nem jelenést ez esetben is bírsággal sújtották, ha pedig az ilykép idézett megjelent, a panaszt csak tudomásul kellett vennie és nem volt köteles nyomban felelni, hanem újabb határidőt kérhetett.⁸⁾

A XIV. században e perbehívással sokféle perekben éltek,⁹⁾ később azt csak okmányok kiszolgáltatása, vagy azoknak mása adása érdekében használták;¹⁰⁾ azonkívül pedig még akár az országgyűlésen, akár pedig a nyolczados törvényszéken jelenlévő nemesnek megölői, megsebzői, megverői vagy őt csak szóval is meggyalázói ellenében.¹¹⁾ E személyes idézést pedig a XV-ik századtól fogva már hiteles bizony-

---

⁸⁾ 1324-ben »Nicolaus Vicejudex Philippi Palatini (Visoly in quind. b. Georg.)« írja, hogy egy valaki egy másikat »coram nobis personaliter inventum citavit.« Soós levélt. Múzeum. 1327-ben Sándor országbíró előtt így indul meg egy hatalmaskodási per. Forgách levélt. Múzeum. 1342-ben az országbíró előtt »contra se facie ad faciem ad eundem diem« idézés. Kállay levélt. Vagy végtére csak egyszerűen, mint »in curia regia inventum« idézik. Hazai Okm. III. 88.

⁴⁾ Lásd a megelőző jegyzetet.

⁵⁾ Wythus nyitrai püspök és kápolna ispán 1343-ban állít ki biznyság levelet az ő és az országbíró emberei által végrehajtott idézésről »ad tertium diem.« Múzeumi irattár.

⁶⁾ Hazai III. 88.

⁷⁾ Lásd a megelőző jegyzetben idézett okmányt 1343-ból.

⁸⁾ 1324-ben egy ily módon idézett »eo, quod primus terminus citationis erat, noluit respondere«, mire halasztást adtak. Soós levéltár Múzeum.

⁹⁾ Például hatalmaskodási perben Zichy: III. 538.; iktatási perben Károlyi: I. 60.

¹⁰⁾ Például 1413-ban Rozgonyi Simon országbíró előtt ily idézés alapján áll valaki okmányok kiadása miatt. Danch levéltár Múzeum. 1514-ben a bán előtt. Országos levéltár 22,596.

¹¹⁾ Hármask. II. R. 20. cz.

ság nélkül pusztán a nagybírák egyike által kiküldött királyi jegyző fogatosítja.¹³⁾

III. A mint a szembe való idézés, úgy a személyes megintés (*personalis admonitio*) zálogváltásra¹⁴⁾ és a személyes eltiltás (*personalis prohibitio*) szintén csak az ország rendes bírái színe előtt a királyi kuriában személyesen jelenlévőkkel szemben történhettek. Velük csak a XV. század közepétől fogva találkozunk.¹⁵⁾

A személyes eltiltásnak különösen birtokfoglalási esetekben volt helye, még pedig a szembe való idézés erejével.¹⁶⁾ Annak tehát, a ki ellen a személyes eltiltás fordult, arra rögtön vagy legkésőbb harmadnapra felelnie kellett, hacsak nem akarta az eltiltás erejét magára nőni engedni.¹⁶⁾ Mert ha ez idő alatt az eltiltásra nem felelt, neki kellett az eltiltót felelete meghallgatására perbe hivni,¹⁷⁾ mert különben egy év elteltével a letiltó őt először egyszerűen, másodszor pedig értesítéssel perbehívni tartozott, és ha ekkor a birtokhoz való jogát és így a birtoknak jogtalan letartóztatását bebizonyította, az eltiltott ellen fejvesztési, esetleg fejkétségű ítéletet hoztak.

Ha azonban a személyes eltiltásra az eltiltott megjelent és a birtokot, melytől eltiltatott, okmányokkal magáénak bizonyíthatta, akkor az eltiltó a birtok közbeesésében marasztaltatott el. Az eltiltónak ilyenkor elmaradása csak úgy, mint a felperesé, királyi bírságban vagyis hat márkában való elmarasztalást vont maga után.¹⁸⁾

¹³⁾ »Juxta litterarum nostrarum citatoriarum« történeti idézés, mondják az ország nagybírái. Péld. 1413. Danch levélt. Múzeum.

¹⁴⁾ Ennek feltételeit lásd Hármask. II. R. 20. cz. 1. és 2. §. és Ország. levéltár 21,624.

¹⁵⁾ Például 1464-ben a nádor előtt országos levéltár 15,950.

¹⁶⁾ Vagyis, hogy legkésőbb harmadnapra felelni kellett.

¹⁷⁾ Azért mondják, hogy az illető megjelent »huiusmodi personalis prohibitionis vires super se accrescere nolens« és kért az érdemleges feleletre határidőt. Péld. 1464-ben Ország. levélt. 16,028.

¹⁸⁾ 1480. ápr. 15-én egy ilyen »facie ad faciem prohibitus«, nem akarván ezt »super se accrescere permittente« az eltiltót Jakab nyolczadra »ad audiendam responsionem exponrentis« idézteti. Ország. levéltár 18,357.

¹⁹⁾ Hármask. II. R. 20. cz. 3—10. §.

7. §.

Idézés az alsóbb bíróságok elé.

I. Az 1291: V. t.-cz., mint azt már fentebb említettük, a megye birói széke elé is káptalani vagy konventi bizonyosság mellett eszközlendő idézést rendelt el; gyakorlatban azonban ezt a XIV-ik és XV-ik századokban csak egynémely dunamelléki megyében találjuk.¹⁾ Ellenben másutt megmaradt a pecséttel való idézés régi szokása.²⁾ Módja megyék szerint eltérő. Majd egyike a szolgabiráknak ment a féllel idézni;³⁾ majd más e végre kiküldött megyei ember,⁴⁾ majd ketten, tudniillik egy megyei tisztviselő bizonyságul kiküldött megyei emberrel,⁵⁾ vagy végtére maga az idéző fél valamelyik szolgabíró pecsétjével.⁶⁾ Korszakunk vége felé előfordul, hogy valamely megye főispánja valóságos idéző parancsot intéz egy vagy két szolgabíróhoz, egyuttal meghagyva, hogy az idézésről és a határnap kitűzéséről neki jelentést tegyenek, mint ez különösen Pozsonymegyében volt szokásban.⁷⁾

¹⁾ Baranyában (Anjouk.: I. 35.), Vas megyében (Fejér: IX. 7.) Pozsonyban (Hazai Okm. III. 113.), Zalamegyében (Zalam. Okl. II. 482.).

²⁾ Például Nógrádban, hol 1400-ban a szolgabíró emberét »per ipsum ad citandum praedictum magistrum Gyulam cum suo sigillo iudice destinatum« elfogták. Muzeumi irattár.

³⁾ Sztáray okl. II. 28.

⁴⁾ 1341-ben Szabolcsmegyében »receptis nostris sigillis nec non homine nostro mediante, scil. Andrea villico de Hurus« idéztek, és ezen András »nostris sigillis reportatis asseruit« Kállay levélt. és Károlyi Okl. II. 280. A félnek vagy perbeli képviselőjének vele kellett lenni, úgy hogy a fentebbi esetben a szabolcsmegyei kiküldött jelenté: »se non citasse ea ratione, ut idem Nicolaus (a fél) cum eo non ivisset« mire esküt is tett.

⁵⁾ 1325. Abaujmegye elé idéztek »cum Simone majore castri homine nostro coram Georgio filio Petheuch, testimonio provinciae« Anjouk. II. 227. Hasonló példa 1346-ból Abaujból, csakhogy hozzá van téve: mediante sigillo nostro. Máriássy levélt. Muzeum.

⁶⁾ 1480-ban Hevesmegye sedriáján kérdést tesznek »cuius sigillo ex quatuor iudicibus nobilium ipsum citari fecisset«, mire egy szolgabíró megnevezvén, ezt kérdezték, hogy »sigillum contulisset an non.« Gróf Rhédey levélt. Muzeum.

⁷⁾ 1497. A pozsonyi főispán egy szolgabíróhoz intézi e parancsot, hogy »ad deponendum byrsagium et actioni responsurum in nostram citetis

Az idézés a megye elé rendszerint a legközelebbi bírósági napra történt, és pedig szintén birtokból.⁸⁾ A megtörtént idézésről a kiküldöttek jelentése alapján a megye esetleg bizonyágalevelet (citatoria) is állított ki.⁹⁾ Az idézést a megyékben is ismételték, hogy ez azonban hányszor történhetett, arra nézve talán a megyék szokása eltért, például Gömör megyében ötszöri idézés volt szokásban.¹⁰⁾ És előfordul a megyei életben is az idézésnek az eltiltással vagy inquisitio-val egybekapcsolása.¹¹⁾ Erdélyi külön jog szerint nem a fél, hanem a szolgabíró volt hivatva idézni.¹²⁾

II. Városokban az idézést a törvényszolga (praeco) eszközölte, még pedig pecséttel,¹³⁾ alperest a legközelebbi határnapra idézve a bíróság elé.¹⁴⁾ Valamint a bírósági határnapokat, úgy az idézés napjait is némely város joga állandóan megállapította.¹⁵⁾ Az idézést mindig az idézendő személyéhez kellett intézni, őt a legközelebbi határnapon való megjelenésre felszólítva; az ilykép idézettől azonban, ha nem volt házzal bíró polgár, megjelenése, illetve meg nem szökése

---

praesentiam ad sedem nostram judiciariam proxime affuturam et tandem seriem vestrae citationis cum nomine citati terminoque assignato nobis suo modo referatis.« Kisfaludy levélt. Muzeum. Korábban (1400.) a pozsonyi káptalanhoz intéz kérelmet idézésre. Forgách levélt. Muzeum.

⁸⁾ Fejér: VIII. 7. 2 90. l.

⁹⁾ Például 1329. Szabolcsmegye írja, hogy »N. N. nobilis de Semjén accepto a nobis sigillo et homine nostro, videlicet Cosmam filium Chepani, ivit ad citandum N. N., qui quidem homo noster cum nostro sigillo ad nos rediens« jelentést tett és erről az okmány. Kállay levélt. Muzeum.

¹⁰⁾ 1506. Gömörmegye, háromszor szolgabíró által pecsét nélkül és kétszer nemes által pecséttel (cum sigillo nostro) idéztetett. Ország. levélt. 20,667. Azért áll egy 1504. veszprémmegyei idéző levélen: citatoria prima. Thaly levélt. Muzeum.

¹¹⁾ Lásd a megelőző jegyzetben idézett 1506-ki okmányt.

¹²⁾ 1342-ben Erdélyben azt a határozatot hozták: »Ad praesentiam quidem comitum nostrorum parochialium iudex nobilium vel suus homo et non actor quoslibet citare debeat.« Fejér: VIII. 4. 621.

¹³⁾ Vetusta jura civitatum 121. fejez. Kovachich: Cod. auth. jur tharern. 219. l.

¹⁴⁾ Ennek díja két dénár volt. Vetusta jura Civit. 122. fejez. U. o.

¹⁵⁾ Péld. Pozsonyban az első idézést vasárnap nappal, a másodikat kedden éjjel végezték. Király J.: Pozsony város joga 329. l.

biztosításául nem ritkán zálogot vagy kezesnek állítását követelték.¹⁶⁾

A jobbágyot, a mint más bíróságok, úgy az uri szék elé sem idézték, hanem állították¹⁷⁾ és legfeljebb kiváltságolt jobbágyközségeken divhatott idézés.

8. §.

Bírósági határnapok.

I. Az idézés mindig valamely meghatározott bírósági határidőre szólt. E határidők a felsőbb bíróságoknál, a kuriában úgy, mint a vajdai és a báni székeken a nyolczadok¹⁾ (octavae judiciales),²⁾ melyek valamely ünnep nyolczadik napjára szóltak.

Törvényszéki nyolczadokról IV. Béla ejött a királyi kuriára nézve sem olvasunk, és valószínű is, hogy régiebb királyaink nem tartottak udvarukban rendes időközökben visszatérő közbíróságokat, hanem az ilyeneknek általános tartását esetről-esetre országosan kihirdették (proclamare).³⁾ A tatárjárás után azonban már gyakran idézvék okmányainkban a nyolczadok, sőt az 1266-ki békekötés IV. Béla és fia, István, mint ifjabb király, között mindkét király által megtartandó rendes bíraskodási időszakokat állapít meg,⁴⁾ mi azonban állandó gyakorlattá nem lett.

¹⁶⁾ Király : i. m. 329. l.

¹⁷⁾ Erre az urat egy márka birság terhével szorították. Fejér : IX. 7. 78.

¹⁾ A nyolczadokról értekezett Knauz N. : Kortan. Budapest, 1876. 225—232. l.

²⁾ Az erdélyi vajda 1270-ben írja : »in octavis iudiciorum f. b. Michaelis Arch.« Wenczel : III. 245.

³⁾ A mint ez később is történt, ha az octavák megtartásán változtattak. Például 1313-ban írják : »Quia facere proclamari non potuimus et ut iudicium ad dictas octavas Budam transductum extitisset, titubatio inter litigantes facta fuisset.« Anjouk. Okm. I. 125.

⁴⁾ »Ut omnes causae hinc emergentes in tribus terminis tantummodo et non pluribus, videlicet in media Quadragesima, in f. Nativ. B. Virg. Gl. et in f. S. Nicolai per nos et per ipsum regem Stephanum filium nostrum carissimum tractentur.« Wenczel : III. 128.

A XIII-ik század közepétől fogva a XV-ik század közepéig igen különböző időben tartott nyolczadokról olvasunk,⁵⁾ gyakran egy-egy évre 5—6 nyolczad is jutván.⁶⁾ De mindenestre időnként azok megtartási rendje meg volt állapítva és országosan kihirdetve,⁷⁾ mert különben a perbehívási parancsok nem utasíthatnák a hiteles helyeket egyszerűen arra, hogy illetékes határidőre (ad terminum competentem) idézzenek.⁸⁾ A nyolczadok régente az illető ünnep nyolczadik napján vették kezdetüket, de a feleknek nem kellett okvetlenül a nyolczad elején, hanem csak annak folyamában megjelenniök.⁹⁾ A nyolczad tartama azonban szokásjogilag meg volt állapítva, miért is az okmányok a nyolczad törvényes tartamáról szólnak,¹⁰⁾ teljes nyolczadok tartását követelik.¹¹⁾ A XV-ik század elején azonban a nyolczad kezdete már nem esett össze az egyházi ünnep nyolczadával, hanem jóval később vette kezdetét,¹²⁾ de ennek szabályait nem ismerjük.

A Hunyadi-korszakban kezdik már a nyolczadokat törvényesen rendezni. 1447: XXX. t.-cz. évenként négy nyol-

⁵⁾ Ezeket felsorolja Knauz: i. h. 226.; de az ott felsorolt octavák még szaporíthatók; péld. oct. S. Stephani (Hazai Okm. VIII. 412.), vagy oct. b. Andreae Ap. (1347. Zichy: II. 284., 285.)

⁶⁾ Knauz: i. h. 226.

⁷⁾ Az octavák megtartásának nem kellő időben és helyen megtartása miatt az ítélet visszavonása. Anjou: I. 325.

⁸⁾ Fejér: VIII. 425.

⁹⁾ Ezt panaszozza 1302-ben a pápai legatus, midőn pontos megjelenést hagyván meg az idézett feleknek, írja: »non obstante consvetudine regni Hungariae, per quam dicitur observari, quod nullus ad iudicium evocatus tenetur coram iudice, coram quo vocatus extitit, nisi post lapsum certi temporis a die sibi assignati termini in iudicio comparere.« Knauz: Monum. Eccl. Strig. II. 505. és 510. Erre való tekintettel kivételesen előfordul, hogy valakit idéznek »sine crastinatione« megjelenésre. Sopronm. Okl. I. 414.

¹⁰⁾ Azért mondják az okmányok: »Octavae juxta consvetudinem perdurantes.« Zichy: VI. 318.; Fejér: X. 7. 520.

¹¹⁾ Tkalčič: Monum. Civ. zagr. I. 289., hol »integra et consveta octava«-ról van szó.

¹²⁾ Zichy: VI. 533., hol az octava f. Epiph. 68-ik napján az »octava« dicitur medii Quadragesimae«-re történik halasztás.

czadnak tartását állapítja meg,¹³⁾ mint azt későbbi törvények is rendelik.¹⁴⁾ Sőt azok okvetlen megtartását, tekintet nélkül arra, hogy a király Budán van-e vagy nem, hagyják meg.¹⁵⁾ Megtartásuk azonban gyakran elmaradt, sőt még törvények is a nyolczadok megtartását gyakran elhalasztják majd egy egész évre, majd csak rövidebb időre,¹⁶⁾ még pedig nem csupán a királyi vagy az országos hadnak (regalis vel generalis exercitus) hadbaszállása esetében, mi már a XIV. és XV-ik századokban többször előfordult,¹⁷⁾ hanem más okokból is, mint az ország szegénységére való hivatkozással.¹⁸⁾ Nagyobbik végzeményében ép azért Mátyás király már csak két rendes nyolczadot szab elé, még pedig az egyiket Szent-György, a másikat pedig Szent-Mihály körül. De az 1498: II. t.-cz. ismét visszaállította a négy nyolczadot, azonban úgy, hogy ezek közül csak a Szt.-György és Szt.-Mihálykor tartandók legyenek teljes és nagy octávák (integra et magna), a másik kettő pedig, ú. m. a vizkereszti és Szent-Jakabra eső nyolczadok rövid (brevis) nyolczadok legyenek. Ez utóbbiakat kisebb bíróságnak (breve iudicium) is hívták, mivel azokat kevesebb bírótárssal tartották¹⁹⁾ és azokon a rövid folyású perek (breves causae) voltak elintézendők.²⁰⁾ Az 1500: II. t.-cz. e brevia iudiciá-kat eltörleendőeknek mondja, azonban mindamellett brevia iudicia vagy pedig kisebb

¹³⁾ »Quatuor octavae continue celebrantur«. Kovahhich: Suppl. ad Vest. II. 77.

¹⁴⁾ 1458: LVI. (Syll.); 1462: I.; 1464: V.; 1468: I. t.-cz. (Syll.)

¹⁵⁾ »Et, si etiam Nos in factis et negotiis regni particularibus, extra Budam occuparemur, octavae non prorogentur.« 1464: V. t.-cz.

¹⁶⁾ Az 1458: I. t.-cz. panaszolja, hogy a nyolczadok megtartása három éven át elmaradt. V. ö. az 1470: XVIII., 1474: X., 1475: IX. és 1498: IX. t.-cz.-et.

¹⁷⁾ Ezekről lásd Knauz: Kortan 254. s. k. I. Ilyenkor a hadbaszállás befejeztének tizenötödik napjára szóltak az idézések és halasztások.

¹⁸⁾ »Quia regnicolae multis gravaminibus et expensis onerati alijs octavis interesse non possunt.« 1475: IX. t.-cz.

¹⁹⁾ Tudniillik az ország nagybírái és a királyi tábla főpapi és bárói elemén kívül nem 16, hanem csak 8 nemes ülnökkel. 1498: II. t.-cz.

²⁰⁾ Csak úgy a mint Mátyás 1478-ban (XIII. t.-cz.) csak a Szent-Mihálykor tartandó nyolczadot akarta fentartani, a többi három helyett »iudicia brevium evocationum« rendelt. De ez nem lépett életbe.

nyolczadokról a mohácsi vést megelőző utolsó években is olvasunk.

A nyolczadoknak kezdetét és tartamát a XV. század második felében már szintén törvények szabályozzák. Mátyás úgy mint II. Ulászló a nyolczadok megkezdése napjául az illető ünnep utáni huszadik napot tűzik ki; a nagy nyolczadok pedig, régi szokásra való hivatkozással,²¹⁾ negyven napig tartanak, szükség esetében tovább is; a kisebb nyolczadok azonban csak húsz napig, de úgy, hogy csak a biráskodásra alkalmas napok, az ünnepeknek tehát elhagyásával, vétesse-nek számításba.²²⁾ Az 1504: III. t.-cz. a nagyobb nyolczadok rendes tartamát a melléktartományokból felebbezett ügyekre való tekintettel még megtoldandónak határozta.²³⁾

II. A nyolczadok szempontjából a perek között sokáig különbség nem volt. Míg, mint az Árpád királyok idejében csak a kiváltsági perek kerültek a királyi kuriába, melyekhez később, a XIII-ik század végétől fogva, a tudakolásra alapított perek járultak, ezek egyforma hosszas eljárással intéztettek el. Egyéb perek csaknem az egész Anjou-korszak alatt még a vidéki bíróságoknál, a nádori és a megyei törvényszékeken intéztettek el. E vidéki bíróságoknak részint megszűnésével, részint pedig hatáskörükben alábbszállásával, e perek nagy része is a királyi kuriába került, mint a bizonyos összeget meghaladó zálogváltó, dotális, osztály és gyámügyek iránt indított és bizonyos értéket meghaladó kötelmi jogokat érvényesítő perek, a mikhez járultak még a XIV-ik század második felétől fogva mindinkább felszaporodott felebbezések, az ú. n. transmissionalis perek. Ezekre a perekre nézve a régi kuriai perek hosszadalmas tárgyalása felesleges lévén, azokban rövidebben jártak el. Azokban nem idéztek többször, hanem mindjárt az első idézéskor véglegesen, eltiltás, tudományvétel vagy megintés kíséretében,²⁴⁾ a mivel azoknak egy nyolczad alatt eszközzendő végleges elintézése járt.

²¹⁾ 1470: XVIII. t.-cz. (Syll).

²²⁾ 1486: III., 1492: XL. és XLI. és az 1498: II. t.-cz.

²³⁾ »Ultra illos 40. dies, quibus octavae majores celebrari solent. quatuor dies adduntur.« 1504: III. t.-cz. 1. §.

²⁴⁾ Temesm. Okl. I. 506—508.

Igy keletkezett az Anjou-korszak végén, részben Zsigmond uralkodása első felében a kuriában folyt perek ama különbsége, mely szerint némely perek több nyolczadon át voltak tárgyalhatók, míg másokat egy nyolczad alatt befejezni kellett, még pedig akkor is, ha nem értesítéssel (*insinuatio*) hanem egyszerű perbehívással indítottak meg.²⁵⁾ Az előbbiek jelelésére a hosszú folyású pernek (*longae litis causa*), az utóbbira nézve pedig a rövid folyamú (*brevis litis*), vagy egyszerűen a rövid pernek (*brevis causa*) való elnevezések honosodtak meg.²⁶⁾ E rövid pereknek tárgyalására szolgáltak volna az 1498: II. t.-cz. és egynémely későbbi törvényczikkek értelmében a kisebb octavá-k, az ú. n. *brevia judicium*.²⁷⁾

Mióta 1458-ban a hatalmaskodási perekre nézve a rövid perbehívás meghonosodott, a tudakolással megindított perek a nyolczados perek sorából kiestek. Ezek, mint a rendes, valamint a rövid nyolczadokon kívül határozott határnapra (32 vagy 15-öd napra) szóló idézés alapján tárgyalandó perek, az előbbiekkal szemben a legrövidebb perek a *breves brevium* nevét kapták.²⁸⁾

Koronként királyaink a legrövidebb ügyeket is, melyek folyton tárgyalandók lettek volna, valamint a rövid pereket is, valamely határozott napra gyakran elhalasztották, és így keletkeztek azok a különösen kitűzött bírósági határidők, a melyekre, mint azt e kor rendeletei írják »*universae causae breves, nec non breves brevium pariter et transmissionales*«

²⁵⁾ Azért írja a Hármask. II. R. XVIII. cz. 3. §. »*Causae itaque in facto iurium possessionariorum impignoratitiorum, iurium quartalitorum, dotum et rerum paraphernalium, debitorum, obligaminum, divisionum inter fratres indivisos siendarum, et novorum iudiciorum per quemcunque impetrandum, etiam per simplicem evocationem motae, eo praecise brevi termino, quo causae per insinuationem intentatae, levári, disintiquae et terminari solent.*«

²⁶⁾ E kifejezésekkel már a Hunyadi korszakban találkozunk. 1450-ben mondják egy perben, hogy abban az ügyben »*non cum insinuatione, sed per longos litigii processus prosequi deberet.*« Sopronm. Okl. II. 351.

²⁷⁾ Az idézés vagy a *transmissio* ilyenkor így szólt: »*ad octavas breves f. b. Jacobi Ap.*« 1500-ban Turóczmegye felebbezése. Justh levélt. Múzeum.

²⁸⁾ E kifejezés a Jagello-korban honosodik meg; Mátyás uralkodása alatt az ide tartozó pereket még »*causae brevis evocationis*« hívják.

korszakunk vége felé oly gyakran általánosan elhalasztattak.⁸⁹⁾

Ha mindehhez még hozzáadjuk, hogy az újított perek és a Jagello-korszakban még a magszakadás alapján felkért birtokok iránti perek is, egy határidőben elintézendők voltak,⁹⁰⁾ csak úgy, mint régi szokás szerint a hűtlenség alapján felkért birtokokra vonatkozók is,⁹¹⁾ a hosszú folyású perek köre korszakunk vége felé visszaszorul a birtokjogok és a kiváltságok körül forgó és majd egyszerű perbehívással, majd pedig iktatás, határjárás vagy visszahelyezéssel megindított perekre.⁹²⁾

III. Nyolczadok (octavae) nemcsak a királyi kuriában voltak alkalmazásban, hanem Erdélyben a vajdai és Szlavóniában a báni székeken is, sőt a macsói bán is tartott nyolczados törvényszékeket, míg az 1478: XI. t.-cz. azokat meg nem szüntette, és az előttük folyt pereket a királyi kuriába áttenni rendelte; Horvátországban azonban octávákat nem tartottak.

Erdélyben, de csakis a vajdasági területen, és Szlavóniában már a XIV-ik században tartottak rendes nyolczadokat, melyek megtartási idejét később szabályozták.

⁸⁹⁾ Még bővebben írja 1524-ben II. Lajos király »in praesenti termino f. b. Martini Ep. et confessoris proxime praeteriti, ad quem scil. terminum universae causae regnicolarum nostrorum breves, breves brevium, pariter et transmissionales nec non factum novorum actuum potentiariarum, obligaminum et jurium impignoratorum, anniversariorum et dotalitiorum concernentes per nostram Majestatem fuerunt prorogatae. Országos levélt. N. R. A. 589. 37.

⁹⁰⁾ Azért írja 1523-ban Ujlaki Lőrincz országbíró »juxta seriem et contenta generalis decreti huius regni universae causae in facto jurium possessionariorum per defectum seminis alicuius a Regia Majestate impetratarum non longae litis. processu, sed in uno tantummodo termino post scilicet unius integri anni revolutionem a die publicationis ipsius causae computandam finire solet.« Orsz. levélt. 21., 617.

⁹¹⁾ Azért írja már Mátyás király 1459. október 24-én egyik ítéletlevelében: »causae etiam in facto jurium possessionariorum ob notam infidelitatis impetratorum per quospiam regnicolas nostros motae vel movendae juxta antiquam et approbatam regni Hungariae consuetudinem in uno tantummodo termino legitime assignato finaliter terminari solent.« Ország. lev. 15, 412.

⁹²⁾ Hármask. II. R. XVIII. cz.

Szlavoniában Cilley Hermann bán 1403-ban négyszer egy évben rendelt octávákat tartani, úgy hogy azok idejében Szlavonia mindenik megyéjében báni széket tartottak.⁸³⁾ 1486-tól fogva azonban mind az erdélyi, mind a szlavyon nyolczadokat törvények állapították meg. Az 1486: III. t.-cz. mind Erdélynek, mind Szlavoniának két nyolczadot rendelt, ú. m. a vizkeresztit és a Jakab napit, az 1498: II. t.-cz. azonban négy nyolczadot rendelt, még pedig a régi két nyolczad, mint nagyobb nyolczadok, mellett még kisebb nyolczadokat Szent-Györgyre és Szent-Mihályra; de az 1500: IX. t.-cz. Szlavoniára ismét a régi szokást állította vissza.

IV. A vidéki bíróságoknál, mint a megyei és városi bíróságoknál, a nyolczadok nem voltak szokásosak; ott határozott törvéynapok voltak. A XIV-ik században a megyék már rendszerint két hetenként tartottak törvénytartó széklet,⁸⁴⁾ a megyék különböző szokása szerint más-más köznapon; városokban rendszerint hetenként egy törvény napot tartottak.⁸⁵⁾ Később azonban a perek felszaporodása és a peres eljárás nagyobb bonyolulása mind a megyéket, mind a városokat több törvéynap tartására kényszerítették.

IV. FEJEZET.

A perfolyam a bizonyítási szakig.

1. §.

Az árpádkori perfolyam és annak átalakulása a vegyes házakbeli királyok korszakában.

I. A magyar peres eljárásnak ősi vagy, általános jogtörténeti kifejezéssel élve, népjogi formáit nem ismerjük. Róluk emlék nem maradt reánk. Eltekintve azoktól a szórványos

⁸³⁾ Fejér: X. 4. 812.

⁸⁴⁾ Azért a megyén ebben az időben a perhalasztások rendszerint »ad quindenas« történnek. Anjouk. II. 121. Hazai Okl. 295.

⁸⁵⁾ Király J.: Pozsony város joga. 329. l.

perjogi intézkedésektől, melyeket első királyaink törvényei tartalmaznak, csak a tizenharmadik századtól fogva, de leginkább csak a tatárjárástól innen folynak sűrűbben az árpád-kori perjog okmányi emlékei. És ezek is sokáig csak a felsőbb, a királyi, nádori vagy a királyi kiküldöttek tartotta bíróságok eljárására vetnek fényt; a vidéki igazságszolgáltatásra nézve tájékozást alig adnak. De a tizennegyedik századtól fogva a vidéki bíráskodás emlékei is már szaporodnak és ezek a megyén vagy az úri széken akkor már oly eljárás képét mutatják, mely a kuriainak csak kisebbszerű alkalmazása. Az előttünk ismert magyar perjog tehát nem népalkotásnak, hanem királyi rendezésnek volt eredménye, a mihez az alapformákat nagyrészt a koronkénti nyugat-európai jogélet szolgáltatta.

Az árpád-kori per hazánkban annak a germán peres eljárásnak formáit és elveit követte, mely a frank birodalomban, különösen annak karolingi korszakában, kifejlődött ¹⁾ és mely a Karolingok birodalma felbomlása után is Németországban, kivált ennek éjszaki és keleti részeiben, a szász és a bajor földön, még a XI-ik és XII-ik századokban is otthonos maradt.²⁾

A régi magyar peres eljárás tehát szintén nyilvános és szóbeli volt, mint ott; egészen a tárgyalási elvre alapítva. A per hazánkban még a tizenharmadik században is az emberek szemében még nem valamely vitás jogkérdésnek bírói döntés alá bocsájtása, hanem valóságos jogi küzdelme a peres feleknek egymással. A pert egyenesen duellum,³⁾ litigium,⁴⁾

---

¹⁾ Ezt részletesen és behatóan tárgyalja *Brunner Henr.*: Deutsche Rechtsgeschichte II. kötet. Lipcse, 1892.

²⁾ Schwarz Joh. Christian: Vierhundert Jahre Deutscher Civil-process-Gesetz-Gebung. Berlin, 1898.

³⁾ »In duello, quod inter Abbatem de Beel ex una parte et Dionisium comitem filium Beche super terra Endred habebatur ex altera«, hogy kötöttek peregyességet, jelenti IV. Bélának 1256-ban a veszprémi káptalan. Wenzel: II. 284.

⁴⁾ »In praesentia regis litigavit cum praedictis hospitibus« írja egy 1171-ki okmány. Sopronm. Okl. I. 3. vagy »litigium agentes ante regem«. Wenzel: I. 38.

rixá-nak⁶⁾ írják régibb okmányaink és csak a tizenharmadik század második felében kezdi ezeket a kifejezéseket lassanként felváltani a pernek későbbi műszava: *causa*.⁶⁾ Ehhez képest változik a peres feleknek, előbb *litigantes*, és csak később *causantes*, elnevezése is. Amint régente, a magánbosszú idejében, ha jogsértés fenforgott, sértett és sértő nemzetségük segítségével fegyverrel küzdöttek a jogért, úgy a bosszút felváltott perben is a felek közvetlenül tárgyalnak egymással, mintegy küzdenek a jogért, a bíró ennek a küzdelemnek, mely határozott szabályok szerint folyik, inkább csak szemlélője, mint vezetője, ki annak csak külső rendjét kezeli. Innét az árpádkori perjognak is nagy merevsége és formaisága; de a mi a kezdetleges peres eljárást Nyugat-Európában még jellemezte, t. i. a perbeli cselekvényeknek jelképekkel vagy formulázott szavakkal kísérése, a magyar perjogban teljesen ismeretlen, mi szintén népies eredete hiányára vall. A tárgyalási elv azonban már az Árpád-korszak vége felé ridegségéből veszít és a bíró tevékenysége a perben mindinkább érvényesül.

Ha valaki mással perlekedni (*placitare*)⁷⁾ akart, annak azt birói úton perbefogni (*convenire*) kellett.⁸⁾ E végre az ügy bírájától poroszlót kért, kivel (*accepto pristaldo*)⁹⁾ ellenfelét perbe idézte. Ha ez a törvényes idézésre nem jelent meg, akkor őt, mint azt már fentebb előadtuk, birság terhe alatt¹⁰⁾ ismételve idézték, és ha a végső idézésre sem jelent meg és a felperes reá a bíróság előtt a törvényes időn át

⁶⁾ »In nostra praesentia sunt rixati pro terra«, mond 1231-ben II. Endre. Wenzel: I. 283. Más példa Hazai: VIII. 184.

⁷⁾ Például már 1226-ban. Wenzel: I. 226.

⁸⁾ »Coram nobis placitassent« írja például 1226-ban Miklós nádor. Wenzel: I. 220.; és »in nostram praesentiam constitutus placitavit cum Salomone pugile de Zagoria« írja 1239-ben Opoy bán. Hazai: VIII. 34.

⁹⁾ »Ordine judicio convenisset coram nobis« írja 1272-ben Sándor országbíró. Wenzel; IV. 9. Különben valakit perrel megtámadni úgy is mondták »impetere aliquem«.

¹⁰⁾ Wenzel: XII. 681.; Hazai: VII. 4.; Fejér: IV. 2. 336.

¹¹⁾ Feltéve, hogy elmaradását eléggé nem menthette. Selmecz város jogának 37. §-a erre nézve hat mentségi okot állapít meg. Wenzel: III. 218.

várákozott,¹¹⁾ makacsságból jogában vesztes lett.¹²⁾ Ha pedig felperes maradt el, örök hallgatásra ítéltetett.¹³⁾

Ha a peres felek a nekik kitűzött határidőben a bíróság előtt megjelentek, még pedig akár személyesen, mi régente a szabály volt, akár, mint az már a XIII-ik században szokásos, képviselő útján, a bíró és bírótársai pedig székeiket elfoglalták,¹⁴⁾ a peres eljárás megindulhatott. Panaszát felperes nem a bíróhoz intézte (egit proponendo), kérve tőle igazságot, hanem ellenfeléhez, amint az a megyei sedrián még a tizenötödik század második felében is szokásban volt.¹⁵⁾ Alperes felperes panasza ellenében kifogással élhetett, például hivatkozva jogérvényes elévülésre,¹⁶⁾ vagy, ha arra alapos oka¹⁷⁾ vagy esetleg erre szóló királyi parancsa volt,¹⁸⁾ kérhetett perhalasztást. Különben felelni (respondere)¹⁹⁾ tartozott, még

---

¹¹⁾ Azért írja a XIII-ik század végéről egy kelet nélküli okmány, hogy az illetőt a bíróságnál »legitime expectasset« Gr. Dezsőffy levélt. Múzeum.

¹²⁾ A soproni várnagy a megelőző jegyzetben idézett évnélküli kiadványa szerint az illető, ki hetedszeri idézésre a kitűzött napon nem jelent meg, az által »in suo jure totaliter cecidisse«. U. o.

¹³⁾ »Unde cum iidem actores fuerint et ad terminum per eosdem assignatum non accesserint, nec ut debebant miserint, eos sententionaliter . . . condemnandos, silentium super actione imponentes« írják 1269-ben. Wenzel: VIII. 226.

¹⁴⁾ »Una cum Baronibus Domini Regis et nobilibus regni nobiscum in judicio assidentibus« szólt az ide tartozó formula. Wenzel: V. 106.; vagy mint egy kelet nélküli okmány írja: »Unde nos coram omni populo sedentes pro tribunali«. Wenzel: X. 462.

¹⁵⁾ 1452-ben Ung megye előtt egy valaki így emel panaszt: »Blasium dictum yorry jobagionem D. Johannis de Palócz cum Johanne Gege tuo famulo eotunc de domo tua et de pane tuo ac de postergo tuo intra metas praedictae possessionis Czyczer tam enormiter et maxime fecisti laedere et verberare potentia mediante, quantam lesionem et verberationem praedictus Blasius yory propter ipsius proprium homagium pati et habere noluisse.« Hazai Okl. 418. és 419.

¹⁶⁾ Wenzel: XI. 444.

¹⁷⁾ Például Zichy: I. 81.; Palásthy Okl. I. 5. és 6. Hazai Okm. VII. 328.

¹⁸⁾ Hazai Okm. VII. 291.; u. o. VIII. 270.

¹⁹⁾ Wenzel: II. 228.; de néha az ő feleletét is propositió-nak mondják. Fejér: VII. 3. 34.

pedig felperes állítását szóról szóra vagy elismerve vagy tagadva.³⁰⁾ A perbeli okmányok ép azért a perbeszédeket szóval szó ellen vitt vitatkozásnak mondják (de verbo ad verbum altercantibus).³¹⁾

Alperes érdemleges feleletével a per a felek között függővé lett (pendet).³²⁾ A per függése (litis pendentia) fontos perjogi mozzanat volt. Ezzel a per tárgya peres tárgygyá lett, mi az azzal való rendelkezést, például elzálogosítást akadályozta.³³⁾ és különösen tiltva volt a per függése alatt (lite pendente) a peres ellenfelet más ügyben idézni,³⁴⁾ még pedig a patvarkodás terhe alatt.³⁵⁾

A per függvén, a bíró a feleket állításaik bizonyítására utasította.³⁶⁾ A bizonyítás nem a bírónak, hanem az ellenfélnek szólt. Hivatása nem az volt, hogy a perkérdést tisztázza, hanem hogy alperes személyét az akkori közfelfogás szerint jogilag tisztázza vagy elbuktassa. Eszközei tehát merően formaiak. Az Árpádkorban a pert rendszerint csak esküvel vagy istenítélettel lehetett eldönteni; a tanubizonyítás (humanum testimonium), melyet még egészen formailag kezelnek, csak előzetes bizonyítás, mely a végbizonyítás alaposabb odaitélésének csak feltétele. Egyedüli anyagi végbizonyítási eszköz az árpádkori perben az okmány; de csak

---

³⁰⁾ A fentebb idézett 1452-ki Ungmegye előtt vitt perben a felperes panaszát alperes szóról-szóra ugyanazokkal a szavakkal tagadja. Hazai Okl. 419. l.

³¹⁾ »Nos vero partibus hinc et hinc auditis et de verbo ad verbum inter se altercantibus« írja 1234-ben László országbíró. Wenzel: XI. 272.

³²⁾ »Lite igitur super praedictis articulis ab iisdem comite Martino et filiis contestata probationem indixerunt« áll IV. Béla egy 1266-ki ítéletlevelében. Fejér: IV. 3. 325. Különben a »lis contestata« kifejezés előfordul már 1214-ben. Wenzel: VI. 371. Később azonban nem litis contestatio, hanem litis pendentia-ról beszéltek; így már 1295-ben Wenzel: X. 194.

³³⁾ Például 1325-ben inquisitió-t rendelnek el az iránt, hogy az ellenfél ellen »lite pendente« követtek-e el zálogolást. Anjou. II. 179.

³⁴⁾ Például 1295-ben egy valaki az országbíró előtt ellenfelének a választ megtagadta, mivel »pendente lite citationem fecisset super ipso«. Wenzel: X. 194. U. o. 255.

³⁵⁾ Erről alantabb a perbeli vétségekről szóló fejezetben bővebben.

³⁶⁾ »Probationem indixerunt«, mondják 1266-ban. Fejér: IV. 3. 325.

a királyi okmányoknak van döntő bizonyító ereje és miután a királyi okmányok is sűrűbben csak a tatárjárás után kelnek, az okmánybizonyítás e kor perjogában még alárendelt jelentőségű. Kivételével annak az esetnek, hogy okmányokat bizonyítottak, a végbizonyítás nem a bíró előtt megy véghez, hanem bíróságon kívül, templomban, hiteles helyen, az ellenfél jelenlétében és ellenőrzése mellett. A bíró a végbizonyítás eredményéről csak kiküldöttjei jelentése alapján vesz tudomást és ennek eredményéhez képest mondja ki elmarasztaló vagy felmentő ítéletét. Az ítéletet a végrehajtás nyomban követvén, az ítéletet sokáig nem foglalták, legalább rendszerint, oklevélbe; és ha később, a XIII-ik században a patvarokadás megakadályozása érdekében már készültek is a per folyamat röviden összefoglaló bírósági kiadványok, ezek pusztá emlékiratai (memoriales) a pernek és nem még a per befejezéséhez szükségkép tartozó hivatalos okiratok.²⁷⁾

A bíróság hozta ítéletet rosszalni (Urtheil straffen) és helyébe ujat ajánlani, az árpádkori perjogban sem divott, azt hazánkban csak a német jog, különösen a selmeczi jog, ismerte.²⁸⁾ Az ítélet ellen, feltéve, hogy a jogszerű módon jött létre, az Árpád-korszakban rendes perorvoslat nem volt;²⁹⁾ de ha a bíróság igazságot nem szolgáltatott, vagy nem a jogos formák megtartásával, akkor az igazságszolgáltatás megtagadása miatt (ob denegatam justitiam) a magasabb bírósághoz lehetett fordulni.

II. A magyar peres eljárás a vegyes házakbeli királyok korszakában az árpádkori per alapján fejlődött tovább. Oly gyökeres és oly általános átalakulása a magyar perjognak, hogy egy egészen új perjogi rendszer életbeléptetéséről vagy befogadásáról szólni lehetne, későbbi királyaink alatt nem

²⁷⁾ Mindezekről részletesebben alantabb a bizonyításról és az ítéletről tárgyaló fejezetekben.

²⁸⁾ Selmecz város jogkönyve 14-ik pontja: »Der von einem gesworen ein Urteil Strafft und Spricht, er welle es pessen gebun, und tut er das allzuhanf nicht, was czerung darauff vorczert wirdet, die soll er gelttn; und ist darüber bestandn dem Richtter und dem Rate einer swarnn puess nach Irem willenn«. Wenzel: III. 212.

²⁹⁾ Egyetlen egy esetét ismerem e korszakból a transmissio-nak a megvétől a királyhoz, királyi parancsra. Hazai Okl. VII. 184—185.

következett be; a fejlődés folytonossága soha sem szakadt meg. De azért a magyar peres eljárás nemzeti életünk későbbi korszakában lassan bár, de sok lényeges átalakuláson ment keresztül. Ehhez azonban a nyugat-európai irányzatot már nem többé a német jog szolgáltatta.

A német befolyás a magyar jogéletre már az utolsó Árpádok alatt szűnik és az Árpád-korszakkal hosszú időre egészen letűnik.⁸⁰⁾ Királyaink a vegyes házakból többé már nem Németországból vették az európai eszméket és irányokat, hanem ezeket hazánkba Közép-Európa helyett a szorosabb értelemben vett Nyugat-Európából, Olasz-, Francia-, sőt részben Angolországokból hozták. A jogélet terén, a virágzó hűbéri középkorban, ez a tulajdonképi nyugat-európai szellem a normannoktól származott.

A normann jog eredeti fészke Franciaország északi része; de a normann jog nemcsak ott formálta a jogéletet, hanem a normann hódításokkal elterjedt Angliába, Dél-Olaszországba, befolyásolta a spanyol fuerókat, sőt a keresztes háborúk átvitték azt keletre, a jeruzsálemi királyságba is.⁸¹⁾ A virágzó középkorban, a XI-ik, XII-ik századokban, abban a hűbéri világban, a normann jog a tulajdonképi Nyugat-Európában általános jelentőségű jog volt, sok tekintetben úgy, mint a megelőzőtt törzskorszaki Európára nézve a frank volt. A normann jogot ezen általános nyugat-európai jelentőségében a hűbéri életre vonatkozólag a tudományban az az anglo-normann hűbérjog névével jelelik.⁸²⁾

Ennek a jognak, mely eredetéhez képest túlnyomóan francia formákkal és kifejezésekkel élt, szellemét hozták át hozzánk Anjou-királyaink annak egyik hazájából, a szicíliai vagy nápolyi királyságból; de nem annak eredeti tiszta hűbéri szellemét, hanem amint azt a királyi közhatalomnak

⁸⁰⁾ Nyilvánul ez nemcsak a perjog, hanem, mint azt különösen az adományrendszer története tanúsítja, a magánjog terén is.

⁸¹⁾ A normann jogra nézve lásd: Hajnik I.: Egyetemes európai jogtört. Budapest, 1896. 273—297. l.

⁸²⁾ Vele szemben a longobard hűbérjog áll, melynek jogkönyve a »libri feudorum«, míg az anglo-normann hűbérjog jogkönyve a jeruzsálemi assisiák, melyek tekintélye a fentebb említett egész területen nagy volt.

Franciaországban úgy, mint a szicíliai királyságban kifejlődése a XIII-ik században a királyság érdekében átformálta.⁸³⁾ Ily irányban jöttek létre, mint látni fogjuk az átalakulások perjogunkban az Anjou-királyok alatt, még pedig oly átható erővel, hogy annak emléke a köztudatban századokon által megmaradt, mint azt még a XVI-ik század elején a Hármaskönyv is kifejezi.⁸⁴⁾

Verbőczy ismert állítása, hogy későbbi perünk formái és gyakorlata köztudomás szerint Franciaországból (ex Galliarum finibus) származtak át hozzánk, sok kételynek és kritikának volt már tárgya; az előadottak szerint azonban, úgy hiszem világos, hogy ez állítás, ha talán nem is a szó legszorosabb geographiai értelmében, de érdemben igaz.

A római jog és a kánonjog közvetlen befolyását a magyar perjog nem érezte.

III. A legnagyobb átalakulás az ép megjelelt szellemben a magyar perjogot az Anjou-korszakban a bizonyítás terén érte, midőn ezt mindinkább az anyagi bizonyítás irányában fejlesztette. E végre a legnevezetesebb ujjítás a kutató valtatás, vagyis a tudakozásnak, az ú. n. inquisitiónak, a normann jog ezen egyik legjellegzetesebb intézményének,⁸⁵⁾ meghonosítása volt, melyet perjogunk magyar nyelve tudománynak hívott. Kivételesen már utolsó Árpád királyaink alatt éltek vele, de a perjog állandó, szerves intézményévé csak az Anjouk idejében lett, kivált a hatalmaskodások fékezése érdekében. A tizennegyedik században az nemcsak a panasz megokolására, mint egyszerű felperesi tudomány (inquisitio simplex), hanem a per folyamában is, mint mindkét fél érdekében eszközölt vagyis mint köztudomány (communis inqui-

⁸³⁾ Különösen IX. vagy Szent Lajos tünt ki abban.

⁸⁴⁾ »Verum tamen iste processus iudiciarius et usus processuum, quam in causis inchoandis, prosequendis, discutiendis, et terminandis observamus, regnante ipso domino Carolo rege, praedicti Ludovici regis genitore, per eundem ex Galliarum finibus in hoc regnum inductus fuisse perhibetur«. Hármaskönyv II. 6. 12. §. Verbőczy ugyanott kiemeli ennek a peres eljárásnak a nemességre nézve hasznos voltát, miért is annak maradandóságot kíván. U. o. 13. §.

⁸⁵⁾ Lásd Brunner H.: Die Entstehung der Schwurgerichte. Berlin, 1871.

sitio) szerepel, sőt közgyűlésen szerezve, valóságos verdict alakjában is.³⁶⁾ Ha már ezzel az eskünek vagy az Anjou-korszak lovagiasabb világában sokkal gyakrabban alkalmazott bajnak odaitélése több anyagi alapot kapott, a perbeli bizonyítást egészen anyagi irányba az okmánybizonyítás terjedése fejlesztette.

Az Árpád-korszak csak a királyi okmányoknak adott teljes bizonyító erőt, az Anjou-korban azonban a közokiratok tere tágult, mióta királyaink úgy hatósági személyek, mint káptalanok és konventek pecsétjeinek közhitelességét végleg megállapították és rendezték.³⁷⁾ Velök szaporodtak azok a perek, melyekben merően anyagi bizonyítással éltek.

Az Anjou-korszaknak ez irányban hatását megérezték még az alaki bizonyítási eszközök is. Róbert Károly mentette meg sok formaszerűségtől az esküt, 1324-ben elrendelve, hogy annak szavait csak lassú egymásutánban kell követelni és az eskü letevésében megbotlottnak az ismétlést megengedni;³⁸⁾ a bajvívás intézményébe pedig több lovagias elemet vitt be, különösen a bajra való kihívás francia szokását honosította meg.³⁹⁾

A bizonyításnak az ép jelzett irányban átalakulása feleslegessé tette a formaszerűséget a per egyéb terein is. A per érdemét magában foglaló okmány bemutatása és annak felolvasása felmentett minálunk is a formaszerű panasz emeléstől; elég volt az okmányra hivatkozni.⁴⁰⁾ És miután az inquisitió-val, az iktatással vagy a határjárással és hasonlókkal kapcsolatos perbehívásról szóló jelentőlevelek a per tárgyát szintén eléggé kifejtették, elégséges volt ezeket bemutatni

³⁶⁾ Erről bővebben a tanúkról és az esküről szóló fejezetekben.

³⁷⁾ Ezt végleg Nagy Lajos rendezte. Zichy: II. 509.

³⁸⁾ Az idevágó rendelet 1324-ben Sz. Lőrincz napján kelt. Azt egész terjedelmében az esküről szóló fejezetben közlöm.

³⁹⁾ Tudniillik a czövek átnyújtásával való kihívást, mi a nyugat »festuca« jelvényére, a francia »gages de bataille«-ra emlékeztet. Bajra való kihívás különben már az Árpád-korszakban is divott.

⁴⁰⁾ V. ö. Breslau: Urkundenlehre I. 488., ki ott írja, hogy az oklevéllel élés az oklevél birtokosát már a régi german jogok szerint felmentette »von dem Formalismus der Antwort und der Nothwendigkeit sich dem Tangano des Gegners zu fügen.«

és azok tartalmára hivatkozni. Róbert Károly el is rendelte, mit később Nagy Lajos Erdélyre is kiterjesztett,⁴¹⁾ hogy felperes a perbehívásról szóló jelentőlevelet (*litterae evocatoriae*) keresetlevélül használhatja, abban panasza és keresete benne lévén (*actionem et acquisitionem in se contineri*),⁴²⁾ mi viszont nem követelt alperes részéről sem szigorú szószerinti választ. Hanem elég volt abbeli egyszerű kijelentése, hogy ő abban teljesen ártatlan és mentes (*penitus innocens sit et immunis*).⁴³⁾

Mindezen átalakulásokkal kapcsolatban az írásbeliség nálunk is a perben jelentékeny tért hódított. Némi írásbeliség a magyar perbe már akkor jutott, midőn a tizenharmadik században a hiteles helyek működése lett a perbe belevonva. Az ő működésük azonban az Anjou-korszakban rohamosan emelkedik. A bírósági eljárás súlya mindinkább azokon a bírói parancsokon (*mandata judiciaria*) nyugszik, melyekkel az eljárást intézik, a hiteles helyeket utasítják és melyekre azok, eljárásukról számot adva, választ, jelentést adnak. Bírói parancsok előfordulnak már az Árpád-korszak vége felé is, de azoknak akkor még csak kevés fajtái szerepelnek, tartalmuk rendszerint sovány.⁴⁴⁾ A tizennegyedik században e parancsoknak folyvást újabb és újabb fajtái támadnak és folyvást tartalmasabbakká lesznek. Minden pernek, minden peres eljárásnak meg van minálunk is a külön formulázott mandatum,

⁴¹⁾ Fejér: IX. 3. 648., 649.

⁴²⁾ Anjou. III. 390.; Fejér: IX. 1. 334—340. és Fejér: VIII. 4. 619.

⁴³⁾ »Quod quilibet homo in causam per quemcunque attractus, seu contra quem coram nobis vel Vicevajvoda nostro, vel comitibus nostris, parochialibus et officialibus, specialiter coram comite nostro parochiali Comitatus Albensis, nunc et pro tempore constitutis, agitur, licet facta plurima contineant; non tamen plus in sua responsione allegare teneatur et referre, nisi solum hoc, sicut superius dictum est, ut quidquid iste bonus homo in praesenti planta astando contra me proposuit, innocens sum et immunis«; rendeli 1342-ben Tamás erdélyi vajda. Fejér: VIII. 4. 620.

⁴⁴⁾ Az idézésre szóló parancson kívül jobbára perhalasztó (Wenzel: IX. 304. és XII. 495.; Hazai Okm. VIII. 270.), az ítélesemből eltöltő (Wenzel: VI. 506.; Fejér: V. 3. 20.), vagy az igazság kiszolgáltatására intő (Fejér: V. 3. 172.) parancsokat találunk és nem még a per menetére vonatkozókat.

egészen hasonlóan a normann jogélet breve-i és writ-jeihez.⁴⁶⁾ E számos mandatumok formuláinak alapos ismerete a jogász képzettség egyik ágává lesz minálunk is, melynek segítségére készült már Nagy Lajos uralkodása idejében az »ars notarialis«.⁴⁶⁾

A birói parancsoknak, különösen a mennyiben azok a királyi udvarból indultak ki, egyöntetűsége és szabályszerűsége volt szükségük. Ennek elérése érdekében szervezte Róbert Károly a titkos, vagy mint azt később még hívták, a kisebb királyi kancelláriát, mely az országos igazságszolgáltatás egyik függelékévé lett, sőt idővel birói hatósággal is felruházva a bíraskodás közvetlen részesévé is, sokban hasonlóan a normann jogéletben szereplő kancelláriákhoz.⁴⁷⁾

Ha mindezekhez még hozzá adjuk, hogy Róbert Károly külön rendelettel a perbeli birságok ügyét is rendezte,⁴⁸⁾ ezzel jórészt kimerítettük azoknak az alapvető intézkedéseknek sorozatát, melyekkel ő és tanácsosai az árpádkori pert átalakították. Velük megszűnik a per hazánkban is a merő tárgyalási elven alapuló per lenni, hanem az igazságnak birói kiszolgáltatásává lesz. Nem többé, legalább nem első sorban, a felek, hanem a bíró kezeli azt. Eredményéről ép azért a tizennegyedik század első felében már a bíró ad ki hivatalos oklevelet, vagyis ítéletlevelet, mely kiváltsági pecséttel ellátva (litterae privilegiales)⁴⁹⁾ a per útján megszerzett jognak biztosítására szolgál.

IV. A perlekedésnek az az új rendje, mely a XIV-ik század közepén már megalakult, a mohácsi vészig szakadatlanul érvényben maradt, mint azt Verbőczy is tanúsítja. Azonban későbbi királyaink az ép említett időszakban mégis sokféle intézkedéseket tettek a perrend teljesebb kiépítésére,

⁴⁶⁾ Hajnik I.: Európai jogtörténet 272. l.

⁴⁷⁾ Kiadta Kovachich M. Gy.: *Formulae solennes styli*. Pest, 1799. 1—154. l. Különben már 1362-ben egy királyi okmány pecsétje alatt olvasható: »consuetudo communis regni et stilus curiae. Temesm. Okl. I. 101.

⁴⁸⁾ De ezek jelentőségét a magyar kancellária még sem érte el, oly külön méltányossági jogot, mint a normann és az angol kancelláriák még sem tudott kifejteni.

⁴⁹⁾ Kovachich M. Gy.: *Formulae solennes styli*. 2—3. l.

⁵⁰⁾ Károlyi Okl. I. 152—153. Hazai: IV. 189—197.

majd annak egyik-másik részén módosítottak is. Mindenekelőtt Róbert Károlynak fia, Nagy Lajos és ennek utódja, Zsigmond.

Nagy Lajos alatt, ki atyja perjogi reformjait Erdélyre is kiterjesztette, az új perrend nem kap újabb alapvető intézményeket, hanem inkább belsőleg fejlődik jelentékenyebb mértékben, mi utódja, Zsigmond alatt is tart. A királyi kuriában, hová Lajos a nádori biráskodást is belevonta, az eljárás folyvást fejlettebbé lesz. Külső kifejezést ez már a nyolczados törvényszakok tartamának folytonos kiterjesztésében nyer. Ezek, az ú. n. octavák, melyek az utolsó Árpádok és Róbert Károly alatt rendszerint még csak 8—12 napig tartottak,⁵⁰⁾ Nagy Lajostól kezdve folyvást hosszabb időt, majd 50—70 napot is, vesznek igénybe.⁵¹⁾ És ez nem irandó pusztán a perek száma felnevekedése rovására, hanem annak is tulajdonítandó, hogy a perfolyam folyvást több cselekvényből áll és folyvást több írásbeliséget fejt ki.

A XIV-ik század második felére és a tizenötödiknek elejére mennek vissza annak emlékei, hogy a bíróság a perről jegyzőkönyvi felvételeket eszközöl, ú. n. per- vagy bíróleveleket (*litterae judicales*) készít,⁵²⁾ hogy a perben felmutatott okmányok és periratok mását (*par*)⁵³⁾ kéri (*petitio parium*) és adják; hogy ezek tanulmányozására a peres feleknek időt engednek; hogy az ítéletleveleket nem adják ki nyomban, hanem az ítélet ellen lehet tiltakozni (*prohibere*), annak megváltoztatása végett magában a perfolyamban újabb kihallgatást és újabb ítéletet kérni. Ez a perfolyamnak folyvást több szakaszra (*processus*)⁵⁴⁾ oszlását és a nyolczadokon való eljárás folyvást kifejlettebb rendjét eredményezte.

És e korszakban már jelentékeny helyet foglalnak el

⁵⁰⁾ Kilencz napig volt szokás várni, a bírságleveleket (*judicales*) akkor állítják ki. Anjou. II. 33.; Zichy I. 336.

⁵¹⁾ Zichy: III. 284. és VI. 529—533.; Sztáray Okl. II. 335.

⁵²⁾ V. ö. Nagy Imre: A Pécz nemzetség örökösödési pere. Akad. tört. Érték. XV. köt. 10. sz. 5. l.

⁵³⁾ 1359. *Par evocatoriae* Hazai: I. 226.; *Par relatoriae* Zichy: IV. 203.; *Par prohibitoriae* Zichy: III. 532., 533.; *Par citatoriae et reambulatoriae*. Zichy: III. 516.

⁵⁴⁾ Azért mondják »in causarum processibus«. Fejér: IX. 5. 278.

perjogunkban a perorvoslatok, különösen az ügyvédszó visszavonása ⁵⁵⁾ és a perujítás,⁵⁶⁾ és a királyok folyvást sűrűbben élnek azzal a joggal, hogy a megyéket utasítják, hogy az ítéletükkel meg nem elégedett fél ügyét a királyhoz felterjesszék.⁵⁷⁾

Nagy Lajos még arra is törekedett, hogy az idézés ismételése és a perhalasztások megszorításával ⁵⁸⁾ a perlekedést gyorsítsa, de az utóbbira nézve eredmény nélkül. Zsigmond uralkodása pedig a városok feljebbviteli jogának szabályozásán kívül még a kikiáltott gyűléseken való tudományvétel intézménye behozatalával ⁵⁹⁾ és a bírságügy újabb rendezésével ⁶⁰⁾ hagyott hátra perjogunkban nyomokat.

Mátyás király uralkodása nagy fontosságú korszak volt, mint fentebb láttuk, a biráskodási, különösen a felsőbb biráskodási szervezet fejlődésére nézve; a peres eljárás terén pedig ő távolította el annak legközépkoribb alkatrészeit, a bajt és a kikiáltott közgyűléseken szerzett tudományt,⁶¹⁾ újjászervezte az anyagi tanubizonyítás szellemében a köztudomány intézményét ⁶²⁾ és megszüntette a három vásáron való kikiáltást.⁶³⁾ Ő honosította meg perjogunkban, mint azt fentebb tárgyaltuk, a rövid perbehívást, mi a perlekedést sok téren gyorsította; alatta lesznek a magyar perjog rendes intézményeivé a felebbezés (appellatio) és a visszautzás (repulsio).⁶⁴⁾

A Jagello-korszak Mátyás király nyomdokait követi, annak intézkedéseit iparkodik erősíteni és biztosítani,⁶⁵⁾ részben kiegészíteni. Mindamellet a peres eljárás e korszakban már jelentékeny hanyatlást mutat. Akkor kezdődik a pereknek ama bonyolítása, mit Verböczy a II. R. 83. címében

⁵⁵⁾ Zichy: VI. 475.

⁵⁶⁾ Temesm. Okl. I. 227.

⁵⁷⁾ Erről részletesebben a felebbezésről szóló szakaszban.

⁵⁸⁾ 1351: XXV. t.-cz. és v. ö. az idézésről mondottakat.

⁵⁹⁾ 1435: IV. t.-cz.

⁶⁰⁾ 1435: VII. t.-cz.

⁶¹⁾ 1486: II. és XVIII. t.-cz.

⁶²⁾ 1486: XIV. t.-cz.

⁶³⁾ 1486: XVII. t.-cz.

⁶⁴⁾ Ezekről bővebben a perorvoslatokról szóló fejezetben.

⁶⁵⁾ Különösen az 1492-ki és 1495-ki végzemények.

keserű panasszal felemlít és a prókátorok mesterkedésének tulajdonít, és mi a XVI-ik és XVII-ik századokban azt a szövvényes eljárást szülte, mely a pert számos apró perekre szakította, mi a későbbi magyar pert jellemezte.

És most miután rövid vonásokban megismertük a peres eljárásnak hazánkban fejlődését, lássuk részletesen az eljárás menetét a XIV-ik, de kivált a XV-ik századokban egyfelől a királyi kuriában, ennek ú. n. nyolczados törvényszékein, és másfelől a megyén.

2. §.

A perfolyam a királyi kuriában.

I. Arra nézve, hogy a pernek a tizennegyedik századtól fogva tapasztalható átalakulásához képest, mikép folyt le az a királyi kuriában, kezdve az oda idézett peres feleknek ottani megjelenésétől egész a bizonyítási szakig, kevés adat áll rendelkezésünkre. Az ítéletlevelek e tekintetben hallgatagok és csak későn kezdenek bennünket erről értesíteni azok a bírósági jegyzetek (signaturae), melyeket a permenetre vonatkozólag a bíróság a periratokra vetett. Eleinte csak a felek helyett megjelent prókátorok neveit,¹⁾ határidőket vagy perbeli fizetések teljesítését vagy elmulasztását jegyezték így a periratok hátára;²⁾ később azonban folyvást több mozzanatát a pernek veszik fel e jegyzetekbe. Már Mátyás uralkodása vége felé e bírósági jegyzetek már meglehetősen tartalmasak³⁾ és különösen a tizenhatodik század elejétől fogva a peres

¹⁾ Például csak így: »pro Actore Johannes fil. N. N. cum Zepes. Múzeumi irattár. 1418.

²⁾ Péld. 1387. egy visszafoglalással kapcsolatos perbehívási levél hátán áll: Pro actore Joannes filius Zenke cum capellae; incattus personaliter; ambae exhibent instrumenta ad G.(eorgium), solvit 12. Zichy III. 323. 324. Más példa u. o. 374., vagy 1412-ből Múzeumi irattár.

³⁾ Például egy 1474-ki a nádorhoz intézett »inquisitoriae, evocatoriae et insinuatoriae«-n áll: pro actore N. N. cum nostris. Item pro incatto N. N. cum Nittriensi. Actor probat tribus (scil. litteris inquisitoriis), una praesenti, alia Nittriensi et Universitatis Bars, Incattus negat; ideo iurabit 50-o se die Epiphan. coram Nittriensi. Forgách levélt. Múzeum.

felek működésének a perben hozzávető képét nyújtják.⁴⁾ Es e jegyzeteknek hivatalos tekintélyük volt, azokra a felek a perben hivatkoztak.⁵⁾

II. A peres felek (causantes) a perbehívási parancsban megjelelt határidőben, akár nyolczadra szólott az, akár nem, a kuriában megjelenni tartoztak, a nyolczadra azonban nem okvetlenül annak elején, hanem annak folyamában is megjelenehettek, de még sem az utolsó napokban.⁶⁾ Felperes, ha megjelent, annak a nagybírónak, kitől a perbehívási parancslevelet vette, ítélőmesteréhez fordult és annak az idézésről szóló jelentő levelet, mely neki keresetlevélül szolgált, bemutatta. Ha pedig felperes a határidőről elmaradt, de alperes megjelent, ez a perbehívásról szóló jelentő levél másának egészen hason módon bemutatásával (ex paribus) vette fel a pert.

A bemutatott keresetlevelet bizonyára már korábban is jegyzékbe vették, később azonban azt az arra rendelt hivatalos jegyzőkönyvbe (registrum) beiktatták. Registrum rendes vezetését, úgy látszik, Zsigmond király honosította meg⁷⁾ és

⁴⁾ Álljon itt például egy 1523-ki signatura: »Pro Actore N. N., pro Incatto N. N. cum nostris. Incattus petit par, promisit in hospitio. — Iterum levata sabbato ante Trinitatis; Iterum levata f. 2. p. Corp. Christi; Incattus noluit respondere; ideo propter non persecutionem inhibitionis et evocationis novi iudicii juxta continentiam decreti convictus est in facto calumpniae, et in actione prohibita. Iterum f. 6. pr. Barnabae levata. Incattus non venit, idem est iudicium. Múzeumi irattár.

⁵⁾ Például 1523-ban Ujlaki Lőrincz országbíró írja, hogy az egyik peres fél állítá, hogy »de portione judiciaria personali in praesentia satisfecisse, et hoc quadam signatura in dictis litteris capituli Posoniensis super introductione dicti actoris et statutione dictarum possessionis et portionum possessionariarum litigiosarum, confectis in margine earundem ab extra facta« bizonyította. Ország. levélt. 21,617. A bírói signaturák értékéről későbbi korban értekezik Kitionich János: Dir. Method. Caput 3. Qu. 2.

⁶⁾ Mert akkor proclamatio már nem történhetett. V. ö. az 1500: IV. t.-cz. bevezetését. Későbbi korra nézve lásd Kitionich i. m. Cap. 3. Quest. 7. §. 2.

⁷⁾ A Kállay-család levéltárában (Múzeum) van egy Zsigmond-kori 1414—1423 közötti időből való törvényjavaslati tervezet, melyben ez áll: »Item pro memoria iudiciorum singularum causarum retinenda, videtur praefato D. nostro Regi, quod disponentur et ordinentur certi libri, ad quos processus iudiciarios et praesertim sententiae diffinitivae, quos

azóta azt folyton említik. Az abba való bejegyzés a perek sorrendjének (series) megállapítására szolgált,⁸⁾ minek biztos megtartása érdekében később annak másolatát a királyi tábla ülnökeivel közölni kellett és azt akár az ülnököknél, akár az ítélőmestereknél bárki megtekinthette.⁹⁾ A regestrum alapján készült a kereset lényegét magában foglaló birói levél (litterae judiciales),¹⁰⁾ melyet felperesnek kézbesítettek a kikiáltás (proclamatio) eszközésére. Ha a per újabb nyolczadra került akár elhalasztás, akár más bírósági eljárás következtében, a bejegyzést és a birói levél kiállítását mindenik nyolczadon ismételték, természetesen az utóbbit már nem a keresetlevél, hanem az utolsó bírósági végzések és iratok (praesentes) alapján, melyek tudniillik a per addig lefolyt legutolsó szakát (ultimus processus) kifejezték. Ehhez képest régente a per sorrendje mindig az illető nyolczadon eszközölt bejegyzés alapján lett megállapítva. Az 1498: V. t.-cz. azonban elrendelte, hogy az idéző levél kelte, mely a regestumba bejegyzendő, határozzon a sorrend felett, még pedig úgy, hogy a későbbi nyolczadon is a korábbi idézés alapján indított per a későbbit megelőzze.¹¹⁾

Az eddig ecsetelt eljárás nem a bíróság színe előtt, hanem az ítélőmesterek hivatalos helyiségében, vagy, mint azt az okmányok és a törvények hívják, a hospitium-ban¹²⁾

---

et quas in aliquibus causis emanare contingant, inscribentur et successivis temporibus in similibus emergendis semper judicia uniformia fiant et dictentur.

⁸⁾ »Secundum seriem registri tandem judicentur«, mondja az 1500: III. t.-cz. 3. §. És másrészt beszélnek »extra seriem registri«-ról is. Károlyi: III. 77.

⁹⁾ »Quod copiam registri jurati assessores, judicio interesse debentes semper habeant, et unicuique causanti registrum ipsum conspiciere volenti, tam iidem assessores jurati, quam magistri protonotarii ostendere teneantur« 1500: V. t.-cz.

¹⁰⁾ Ezekről szól az 1500: IV. t.-cz.

¹¹⁾ »Et priores evocationes posterioribus semper prius leventur« 1498: V. t.-cz. 1. §. Ezt kiegészíti az 1500: IV. t.-cz.

¹²⁾ Már 1389-ben említik »hospitium ipsius magistri Pauli nostri prothonotarii« Zalai Okl. II. 289. Egy 1465-ki országbirói kiadvány külsején áll: »partes promiserunt in hospitio facere judicare« Gr. Dezsőffy levélt. Múzeum.

folyt le. Itt találkozáskor a felek, illetve ügyvédek egymással, gyakran megtörténhetett, hogy a per folyamán az illetékes ítélőmesterrel a pert megbeszélve, az iránt bizonyos megállapodásra eljuthattak és így a pert mintegy sommásan a bírói széken kívül elintézték, sőt erről levelet is kaptak. Ezt azonban az 1492: LXIX. t.-cz. szigorúan tiltotta és az ítéletnek csakis bírói széken hozatalát és kihirdetését hagyta meg.¹³⁾

A bírói levelek (*litterae judiciales*) alapján ment végbe a pernek a bírói széken kikiáltása (*proclamatio*).¹⁴⁾ Ennek célja az volt, hogy a per köztudomásra hozassék, mindenki a bírói levelet megtekinthesse és különösen az ellenfélnek kellő tudomására jusson, ki erre jelentkezzen.¹⁵⁾ És azért az 1486: XIX. t.-cz. a hosszú folyású pereknél a kikiáltást az első nyolczad kizárólagos feladatának mondja.¹⁶⁾ A *proclamatio* után vetette a bíró ítélőmestere a periratra az első bírói jelzést (*signatura*).

A kikiáltást, ha az ellenfél nem jelentkezett, a nyolczad egész tartama alatt, az utolsó napok kivételével, ismételték. Bizonyos időközökben e kikiáltáskor egyszersmind az elmaradtat sujtott birságolásról szóló levelek (*litterae judiciales seu birsagiales*) az érdekelt feleknek kiosztattak. Régente e

---

¹³⁾ Hogy előbb ez így történt, mutatja a megelőzőtt jegyzet is. »*Quod deinceps nullus omnino magistrorum protonotariorum privatim in hospitio, extra scilicet tabulam seu sedem judicariam Regiae Majestatis causam aliquam . . . adjudicare et sententias ferre audeat*«, mond az idézett törvény.

¹⁴⁾ A nádor 1520-ban írja: »*Quod cum nos nono die Octavarum f. b. Georgii martiris proxime praeteriti in sede nostra judiciaria, proclamationi, publicationi et distributioni litterarum birsagialium, ut moris est, institissemus*«. Ország. levélt. 23,272.

¹⁵⁾ Azért mondja Palóczy László országbíró fentebb idézett 1465-ki bírósági kiadványában, mint kivételest és a csak a felek egyezésén alapuló, hogy ők »*causam praescriptam juxta continentiam litterarum judicialium exinde confectarum*«. Sz. György nyolczadában megjelennek »*absque ulteriori judiciali consignatione et proclamatione*« tárgyalnak. Gr. Dezsőffy levélt. Múzeum.

¹⁶⁾ »*Statutum est ut quilibet in causam ratione jurium possessionariorum attractus in primis octavis proclamatur; quo evocatio ipsa magis ad eius notitiam perveniat. Et per magistrum, coram quo causa ipsa mota fuerit, debet fieri, ut moris est, signatura*«, mond az 1486: XIX. t.-cz.

bírságleveleket mindig csak az octava végén, annak kilencedik vagy tizedik napján állították és osztották ki; mióta azonban a nyolczadok tartama nevededett, a perlekedők az octava folyamában, annak majd korábbi, majd későbbi idejében, jelenhettek meg,¹⁷⁾ és így a megjelent fél a késedelmesre néha sokáig várakozott, miért ez szintén bírsággal tartozott: e bírságleveleket is különböző időközökben a nyolczad folyamára alatt többször osztották ki. Ezzel a bírságlevelek kiosztása (*distributio litterarum judicialium*) egy külön bírósági működéssé lett, melyet, mint ilyent, Zsigmond uralkodása alatt említenek először.¹⁸⁾ E kiosztás, úgy látszik, a nyolczadok és perek különféleségéhez képest más-más időközökben mehetett véghez, többnyire azonban négy napi időközben.¹⁹⁾ Ezzel az octavák határozott belső felosztást kaptak, beszéltek az első, a második stb. kiosztásról egészen az utolsóig, mit a bírósági levelekre is reá jegyeztek²⁰⁾ és melyekhez szabtak egyes bírósági cselekvényeket, például a harmadik kiosztásra való megjelenést rendelve el.²¹⁾

Ha a kikiáltásra az ellenfél is megjelent, a peremelés a bírói széken (*levata*) megtörténhetett.²²⁾

¹⁷⁾ Az 1500: IV. t.-cz. bevezetése írja, hogy ha valaki »*aliquibus negotiis suis praepedientibus in prima et secunda sive tertia distributionibus in octavis vel brevibus iudiciis fiendis non interesse contigerit*« az ő perét a regestumban mikép sorakoztassák.

¹⁸⁾ 1425-ben a nádor rendeli: »*Quae quidem partes in tertia distributione litterarum judicialium pro adjudicatione praefatae causae nostro conspectui se debeant praesentare*«. Nagy Imre értekez. a Pécz nemzetségről. Akad. értek. a törtt. köréből XV. k. 10. sz. 29. l.

¹⁹⁾ Például 1496-ban. *Judicialis in secunda* (május 14.) és *judicialis in quarta* (máj. 22.) Ország. levélt. 20,424. és 20,425. A későbbi hasonló szokást tanítja Kitionich i. m. Cap. 3. Quest. 7.

²⁰⁾ Például: *Pro N. N. contra N. N. Judicialis Barsiensis. Ex contradictione statutionis portionis possessionariae etc. Extradata in tertia per Ellewelg. (scil. protonotarium). Az okmány kelt 9-o die termini. Forgách levélt., — vagy ugyanazon évből novemb. 6. »Extradata in ultimis; per Marocha (protonotarium). Múzeumi irattár.*

²¹⁾ Lásd a fentebb 1425-ből vett idézetet Nagy Imrének értekezéséből a Pécz nemzetség peréről; i. h.

²²⁾ Ez ebben az időben a kikiáltás után következett, és nem mint az újabb perben utána. Azért írja egy 1506-ki bírói jegyzet: »*Incattus proclamatus extitit, sed causa levavi, discutique propter alia negotia*

III. A bíróság a királyi kuriában a szokásos helyen és időben megalakult, az illetékes nagybíró, vagy esetleg a király elnöklete alatt. Ha a király elnökölt, mint a tanácsban, akkor a bíróság a királyi tanácssteremben tarthatta ülését, különben a királyi tábla, legalább korszakunk vége felé, az ország primásának budai házában hozta ítéleteit;⁸³⁾ a hol, úgy látszik, a kisebb királyi kancelláriának is hivatalos helyisége és irattára (conservatorium)⁸⁴⁾ volt. A biráskodás nyilvános lévén, a bírósági ház kapui mindenkinek nyitva voltak, de ott helyet fogni csak az erre hivatottnak lehetett, kik e tilalmat áthágták, azokat súlyos bírsággal és ennek lefizetéséig elzárással fenyegették.⁸⁵⁾

A bíróság csak a biráskodásra alkalmas napokon gyűlhetett össze, nem vásár- és ünnepnapokon, miért is a nyolczadoknak törvényileg meghatározott idő tartamába ezek nem számítottak.⁸⁶⁾ Hogy pedig mily sorban kerüljenek a perek a tábla elé, aziránt első sorban a biráskodási nap volt határozó, a mennyiben például pénteken és szombaton a szegények ügyeit kellett tárgyalni,⁸⁷⁾ és másod sorban az, hogy vannak-e soron kívüli perek, melyek a regestrum sorrendje szerint tárgyalandókat megelőzték; így különösen az Erdélyből vagy Dalmát-Horvát- és Szlavonorságokból felebbezett

---

nequit. Forgách levélt. Múzeum. Vagy ily jegyzet is előfordul: Proclamata, levata, prorogata.

⁸³⁾ II. Lajos egy 1519-ki adománylevelében eladományozza valakinek összes birtokait, ki »in praesenti termino vigesimi diei f. b. Jacobi Ap. in domo Rev. D. Card. Strigoniensis Legati, in qua scilicet causae regnicolarum nostrorum adjudicari consueverunt« a birói levél mását ellenfelétől elragadta és szétszakgatta és ezért hűtlenség vétkébe esett. Orsz. levélt. N. R. A. 413. 26.

⁸⁴⁾ Onnét adták ki a birói leveleket. »Litteras vero judiciales de conservatorio per magistros semper ad fortunam levare debeant«, rendeli az 1492: XL. t.-cz.

⁸⁵⁾ »Quod fores domus judicariae semper pateant et nemo nisi vocatus, intrare audeat. Alioquin transgressor penam alias superinde decretam, hoc est centum aureorum incurrat, pro quibus statim capiatur et in turri manca usque ad restitutionem teneatur«, rendelik az 1486: LXVIII. t.-cz. 8. és 9. §§-ai.

⁸⁶⁾ 1498: II. t.-cz. 3. §.

⁸⁷⁾ Magyar országgyűlési emlékek. IV. kötet 173. és 174. l.

perek közül a nagyobb, úgy mint a kisebb octavák alkal-
mával naponként felváltva egy volt soron kívül tárgyalandó.⁸⁸⁾
Különben a regestrum sorrendje határozott.

A peres feleket, kik soron voltak, a peremelésre felhív-
ták, hogy helyükről felemelkedve (exsurgentes)⁸⁹⁾ a bíróság
elé lépjenek. Felperes vagy egyszerűen előadta panaszát
(proposuit)⁹⁰⁾ vagy átnyújtotta a perbehívási és birói leveleket,
állítva, hogy azokban panasza és keresete (actio et acqui-
sitio),⁹¹⁾ vagy mint később az inquisitio alá nem tartozó pe-
reknél mondták, panasza és előterjesztése (actio et propo-
sitionis)⁹²⁾ befoglaltatnak, kérve ahhoz képest ítéletet. Ha fel-
peres ellenmondás (contradictio) vagy tiltakozás (prohibitio)
alapján állott perben, akkor ellenfelétől ezeknek okát (ratio-
nem) kérte.⁹³⁾ Előbbi esetben a perleveleket felolvasták.
Alperes azonban a panaszra nyomban felelni (respondere)
nem tartozott, hanem kérhette a perlevelek mását (petitio
parium)⁹⁴⁾ és azok megfontolására határidőt. Erre a kuria
szokása szerint, három napot engedtek.⁹⁵⁾ Ez időnek, melyet
a perben csak egyszer engedélyeztek, elteltével, alperesnek
válaszolnia kellett. Válasza kitérő lehetett, élhetett ugyanis
oly kifogással, mely a pert leszállítani alkalmas volt; kifo-
gásolta például a felperességet vagy az ügyvédi megbízást,
hivatkozott a kereset elévülésére, vagy pedig, ha a per minő-
sége ezt megengedte, t. i. nem volt egy nyolczadon befe-

⁸⁸⁾ Ezekre a perekre nézve rendeli az 1500: VI. t.-cz. »Ut qua-
libet die octavarum vel brevium judiciorum extra omnem seriem et ordi-
nem registri una causa alternatim discutiatur«.

⁸⁹⁾ »Inter alios causantes consurgendo«, mondják például 1332.
Zichy Okl. I. 379., 380.; vagy Károlyi Okl. III. 8.

⁹⁰⁾ Zichy: IV. 87—91., hol egyszerűen írják: »proposuerunt isto
modo«.

⁹¹⁾ Sopronm. Okl. I. 434.

⁹²⁾ Fejér: X. 1. 183.

⁹³⁾ Itt az idézés úgy szólott: »ad dandem contradictionis rationem«;
vagy eltiltás esetén »rationem praemissae inhibitionis redditurus«.

⁹⁴⁾ Ezt a signaturá-k így jelzik »incattus petit par«.

⁹⁵⁾ Nógrádmegye 1502-ben egy pert a királyi kuriába átküldvén,
az erről szóló levelében írja: »Nam etiam in curia Serenitatis Vestrae, supe-
riori videlicet sede, postquam paria litterarum cuipiam data fuerint, pro
responsione facienda tertia semper dies expectari solet«. Orsz. levélt. 19,698.

jezendő, kérhetett perhalasztást (prorogatio).³⁶⁾ Ha mindezzel nem lehetett élnie, érdemleges választ kellett adnia. Ez pedig a perek jó részében, t. i. mindazokban, melyeket inquisitio alapján indítottak, egyszerűen abban állott, hogy kijelenté, hogy felperes panaszában és keresetében teljesen ártatlan és mentes (penitus innocens sit et immunis); különben pedig felperes követelése jogosultságát tagadta és saját jogát erősítette. A perbeszédeket, melyekhez váltakozva többször felszólalhattak, allegationes hívták.³⁷⁾ A perbeszédék után a per a bizonyítási szakba lépett.

IV. A bizonyítási szakban a bíróság eljárása különbözött ahhoz képest, vajjon a fenforgó perben okmányokkal bizonyítottak-e vagy nem. Utóbbi esetben a bíróság a feleket felszólítja, hogy tegyenek a bizonyítás iránt ajánlatot, és ahhoz képest ítélte oda a bizonyítást, hozott ú. n. bizonyítási ítéletet. Okmánybizonyítás esetében azonban a felek okmányaikat a bíróságnak bemutatni tartoztak, melyeket felolvastak, esetleg köznyelven (lingua laicali) a feleknek megmagyaráztak és melyekre nézve a felek megjegyzéseiket és ellenvetéseiket megtehették és ezekhez képest a bíróság csupán végítéletet hozott. Az előbbi csoporthoz tartozó perekben azonban a bíró csak a megítélt bizonyításnak a kiküldött hiteles hely jelentésében bemutatott eredményéhez mérten mondta ki az erre kiszabott határidőben a végítéletet.³⁸⁾

A bizonyítási ítélet ellen úgy, mint okmánybizonyítás esetében a végítélet ellen, nyomban tiltakozással (prohibita) lehetett élni, kérve újabb kihallgatást, mit a bíróság magában a perfolyamban, tehát ugyanazon octáván megadni tartozott, és ha az eltiltó fél az újabb tárgyalás alkalmával új érvekkel tudott élni, esetleg más ítéletet nyert. E tiltakozást ismételni lehetett és ehhez képest háromszoros panasz emelésről (actio prima, secunda et tertia) szólottak.³⁹⁾

³⁶⁾ Ezt az 1298 : LXIII. t.-cz. 2. §-a tilalmazta, követelve, hogy alperes mindig feleljen, mi azonban a gyakorlatba nem ment át.

³⁷⁾ Fejér : X. 7. 396. vagy Temesm. Okl. I. 527.

³⁸⁾ Minderről bővebben a perbeli bizonyítást és az ítéletet tárgyzó részekben.

³⁹⁾ Minderről bővebben a perorvoslatokról szóló fejezetben.

Ha az ítélet ellen nem tiltakoztak, vagy a tiltakozás elintéztetett, akkor az ítéletet oklevélbe foglalták és az ítéletlevelet, annak a birói széken történt szabályszerű kihirdetése után, kiszolgáltatták, a mivel a per a végrehajtási szakba jutott.

V. Az ép előadott perfolyam egy nyolczad tartama alatt vagy nyolczadhoz nem kötött pereknél egy határidő alatt ment véghez. Voltak azonban perek, melyek több nyolczadra kiterjeszthetők voltak és ennek következtében reájok nézve e perfolyam egyes alkatrészei különböző határidőkben érvényesültek. Régente, midőn a többszöri idézéssel gyakrabban éltek és a perhalasztások gyakoriak voltak, a kuriában is a pereket rendszerint több határidőre lehetett kiterjeszteni. Később azonban az értesítő idézés, majd a rövid határidőre szóló perbehívás meghonosításával és a perhalasztások megszorításával folyvást több per lett csak egy határidőhöz kötve, sőt idővel a szokás minden különleges idézés nélkül is egyes pereknek már tárgyuknál fogva egy határidő alatt elintézését követelte. Ilyenek voltak például a gyámsági, leánynegyed, hitbér vagy jegyajándékok körüli perek és azok, melyeket a megyéktől a kuriába feljebb vittek (transmissionales). Mindezen pereket a királyi kuria jogi műnyelve rövid folyású (brevis litis) pereknek mondotta, míg a négy nyolczadra kiterjeszthető perek a hosszú folyású (longae litis) perek nevét viselték. Ide tartoztak megannyi birtokok és birtokjogok iránt indított perek, melyek kiváltságlevelek vizsgálatát követelték.⁴⁰⁾

3. §.

A perfolyam a megyén.

A perfolyam a megyén a kuriainak előképe szerint alakult. Csak természetes azonban, hogy a peres eljárást a királyi kuriában idő folytán ért átalakulások csak későn és nem mindig teljes mértékben hatoltak el a megyékbe, miért is ott a régibb eljárásnak egynémely maradványaival még korszakunk végén is találkozunk. És ez eljárás nem egészen

---

⁴⁰⁾ Lásd az 1492 : LIV. t.-cz.

egyöntetű az ország különböző megyéiben, hanem vidékek, sőt megyék szerint is, apró részletekre nézve sajátos szokásokat mutat, melyekre a megyei bírósági kiadványok gyakran hivatkoznak is.

Már az idézés a megyei sedria elé, mint azt már fentebb láttuk, eltérően ment véghez. Majd hiteles helynek közreműködésével eszközölték azt, mint egynémely Duna-melléki megyében és Szepesben; ¹⁾ majd szokásban maradt, még pedig a megyék többségében, a pecséttel való idézés. És a megyék korszakunk végéig fentartották a régi szokást, hogy alperes elmaradása esetében többször, háromszor, sőt ötször is, ismétlték az idézést; ²⁾ természetesen mindig birság terhe mellett. ³⁾

A megye hetenként, majd két hetenként a szokás útján erre rendelt köznapon ⁴⁾ tartott törvényszéket, miért is az idézés is erre a napra szólt. A feleknek az idézésben kitűzött határnapon, sőt ennek is szokás által meghatározott szakában (*horis legitimis*) ⁵⁾ kellett a bíróság előtt megjelenniük, csak addig vártak az ellenfélre. A megyei széken is

¹⁾ Szepesmegye sedriáján 1413-ban a felperes »*exhibuit quasdam litteras honorabilis conventus de Jazo patenter confectas in quibus actionem et propositionem suam asserebat contineri*«. Dávid levélt. Múzeum

²⁾ Erről részletesebben az idézésről szóló fejezetben. Az idéző levelek hátán rendszerint meg is van jelezve, hogy hányadik idézésről szól, így: *citatoria prima, secunda*. Péld. Veszprémmegye 1504. oct. 3-án kelt idéző levelén áll: »*citatoria prima*«. Thaly levélt. Múzeum. Hasonlóképp idéz 1496. nov. 22. Pozsonymegye. Kisfaludy levélt. U. o.

³⁾ Az erről kiadott *judicialis* is, ahhoz képest, hogy melyik idézésről maradt el, *judicialis prima, secunda* vagy *tertia* volt. Péld. Sárosmegye 1516. és 1517-ben. Soós levélt. Múzeum. A birság a megyén is három márka volt.

⁴⁾ Péld. a XVI-ik században Sárosmegye mindig csütörtökön tartotta a sedriát.

⁵⁾ Rendszerint *estig*. Már egy 1316-ki *judicialis-on* áll: »*ordine judiciario et legitime usque crepusculum expectavit*«. Máriássy levélt. Múzeum. Abaujmegye 1426-ban Garadnán kiad birságlevelet, mivel az illetők »*horis legitimis expectati*« nem jelentek meg. Múzeumi irattár. Sopronmegye pedig 1498-ban írja, hogy az illetők »*congruis horis ipsius diei juxta consuetudinem sedis nostrae judiciariae*« megjelentek. U. o. 1451-ben pedig egyszerűen írják: »*per diem legitime stetit in termino*«. Dávid levélt. u. o.

kikiáltásnak (proclamatio) volt helye.⁶⁾ Ha erre a felek a bíróság elé léptek, akkor felperes, ha az idézésről szóló jelentő levele, vagy pedig megelőző tudakolás (inquisitio) vagy eltiltásról (prohibitio) tanuskodó levelei voltak,⁷⁾ ezeket mutatta be a bíróságnak, állítva, hogy abban panasza és kérése befoglalvák.⁸⁾ Régente, midőn az idézésnél a per tárgyát az idézettel nem közölték, ennek a panasz csak a bíróság előtt adatott tudtára (notare litem),⁹⁾ miért is az érdemleges feleletre halasztást adtak. Panaszát felperes régente mindig, később legalább egynémely megyében, egyenesen ellenfeléhez intézte.¹⁰⁾ Ha alperes őt a panasz emelésben gátolni akarta, azért azt megbírságozták.¹¹⁾ Levelek felmutatása esetében alperes kérhette azok mását,¹²⁾ miknek tanulmányozására csak néhány óra időt engedtek vagy esetleg halasztást adtak.¹³⁾ De különben is kérhetett a panasz emelése után alperes a feleletre (ad respondendum) új határ-

⁶⁾ Egy 1476. január 22-ről kelt transmissio-levéiben írják: »Nosque uti mos et consuetudo praedictae sedis nostrae judicariae ab antiquo fieri solita requirebat eandem D. Hedvigam in causam attractam coram nobis et coeteris aliis nobilibus praefati nostri comitatus in praedicta sede nostra nobiscum existentibus proclamari fecissemus.« Orsz. levélt. 17,763.

⁷⁾ 1501. apr. 13-án Trencsénmegye sedriáján felperes felmutatott két inquisitoriát »quae dum publica ac voce sonora lectae et recitatae fuissent«, alperes ügyvédje transmissió-t kért. Orsz. levélt. 21,033.

⁸⁾ Lásd Szepesmegyének korábbi jegyzetben idézett 1413-ki oklevelét.

⁹⁾ 1310. körül Beregmegye írja: »Martino litem suam notante«, mire az ellenfél a feleletre halasztást kér. Zichy: I. 128., 129.

¹⁰⁾ Hazai Okl. 418. és 419. l.; alperes erre egyenesen ellenfeléhez szólva felelt, péld. 1506-ban Nyitra megye előtt alperes feleli felperesnek: »dicens, quod asseres Te ipsum esse jure haereditario in ipsis possessionibus, si nescimus Te unde venisse, tamen es ut extranea et advena natio de partibus regni Bohemiae, igitur minus concernat Te haereditas illarum portionum, sed multo magis me concernat.« Motesiczky levélt. Múzeum.

¹¹⁾ Sopron megye előtt alperes a felperest, György prépostot, meghallgatni vonakodván, ő azt, mivel »non exaudivisset et verba ipsius retinuisset«, a megye két márkában marasztalja el. Múzeumi irattár.

¹²⁾ Pozsony megyének 1505. decz. 4-én kelt idéző parancsán áll: Parem cupit, habet. Kisfaludy levélt. És Szepesmegye 1413-ban az előtte felmutatott perlevelek mását adja. Dávid levélt. Múzeum.

¹³⁾ Lásd Nógrád megyének fentebb idézett 1502-ki iratát. Ország. levélt. 19,698.

időt, mit ha megadtak, a panasz emeléséről bizonyáglevellet (propositionalis) állítottak ki.¹⁴⁾

A perbeszédnek után a feleknek bizonyítási eszközeit kellett megjelelniök. Ezek nagyrészt ugyanazok voltak, mint melyeket a kuriában használtak. A megye előtti perben is szerepel a baj, de csak megszorított módon; ott is a főbizonyíték az eskü, melyet hovatovább a sedria színe előtt tesznek le. Tudományvételt (inquisitio) a hozzája tartozó ügyekben a megye is adhatott; még pedig nemcsak az egyszerű, hanem a köztudomány (communis inquisitio) formájában is, sőt korszakunk vége felé előfordul az is, hogy egyszerű vagy egyoldalú inquisitiót nem egyedül a felperes, hanem maga részére külön parancs alapján alperes is végeztet, mi a köztudomány vételét feleslegessé tette. Kiváltságlevellek azonban nem voltak megye elé tartozó bizonyítási eszközök. A peres felek által felmutatott bizonyítékok minőségéhez és bizonyítási ajánlatukhoz képest hozta a megye is a bizonyítási ítéletet, a melyben megállapított végbizonyítás eredménye döntött a per kimenetele felett.

És a megyei peres eljárásban is meghonosodtak a kuriái perekben alkalmazott perorvoslatok. Tilalommal, ügyvéd-szó visszavonásával itt is lehetett élni, perújítást a király a megye elé tartozó perekre nézve is elrendelhetett. De leginkább volt itt alkalmazásban a felebbezés (transmissio), mi alatt szorosabb értelemben a megyétől való felebbezést értették.¹⁵⁾

Ha a pert a kuriába átküldötték és abban ott újból döntöttek, a bizonyítási ítélet úgy mint a végítélet, akár helybenhagyták azt, akár módosították, végrehajtás végett a megyéhez volt visszaküldendő.¹⁶⁾

¹⁴⁾ Péld. Sárosmegye 1516. (f. 6. pr. a. f. b. Margar. Virg.) bizonyítja, hogy valaki ügyvédje útján előtte panaszt emelt, mire az ellenfél ügyvédje kért »terminum ad respondendum«, mire az ügyet a jövő sedriára halasztották. Az okmány külsején áll: Pro N. N. contra N. N. Propositionalis. Soós levélt.

¹⁵⁾ Ezekről bővebben a perorvoslatokról szóló fejezetben.

¹⁶⁾ Péld. 1493-ban Zalamegyéből felebbezett egy perben a kuria a megye által megítélt eskün könnyítvén, azt a megyei sedrián rendelik letenni. Ország. levélt. 20,046.

Ha végtére a megye megtagadta az igazság kiszolgáltatását, arra királyi parancscsal szorították, melynek ha nem engedett, a megyét a királyi parancs megvetése miatt a parancs felmutatásától számított harminczketted napra a király személyes bírósága elé idézték.¹⁷⁾

V. FEJEZET.

Perhalasztás.

I. A mi a perlekedést a XIV-ik században és a tizenötödiknek első felében oly hosszadalmassá tette, az egyfelől a makacskodó alperesnek újból és újból megidézése, másfelől pedig a gyakori perhalasztások voltak. Ez utóbbi alatt érteni kell a már a bíróság elé jutott per tárgyalásának újabb határidőre való birói elhalasztását.

Perhalasztást adhatott a bíró vagy a felek kérelmére, vagy saját elhatározásából, vagy végtére országos vagy királyi parancsra; ¹⁾ alsóbb bíróságok még az ország nagybirái valamelyikének parancsára is.

A felekre való tekintettel a per el volt halasztható a felek vagy ügyvédjeik közös megegyezésével,²⁾ mit sokszor egyezkedés megkísérlése végett³⁾ kértek és adtak, sőt erre nézve néha még káptalan előtt is vállaltak kötelességet.⁴⁾ De történhetett elhalasztás csak az egyik fél, legtöbbször az alperes kérelmére és általa felhozott okoknál fogva. Ily okok

---

¹⁷⁾ II. Ulászló 1512-ben Turóczmegyét eljárásra utasítja, azzal a hozzáadással: »volumus et serie praesentium committimus, quatenus 32-o die exhibitionis praesentium vobis ex hinc fiendae computandum coram nostra Majestate ubicunque Deo duce protunc constituemur, personaliter comparere teneamini, rationem non observationis mandatorum nostrorum reddituri«. Dávid levélt. Múzeum.

¹⁾ Például 1401-ben »de generali commissione Praelatorum et Baronum.« Hazai Okm. III. 258.; Károlyi II. 193.

²⁾ 1269. Hazai Okl. 62. l.; 1294-ből Knauz: Az eszterg. főegyház okmánytára II. 199.; 1305. Anjou I. 92.; 1389. Zichy IV. 408., 409.

³⁾ 1266. Palásthy Okl. I. 5. 6. l.; 1290. Wenzel: XII. 490.; Zichy II. 545.; Zichy III. 96.

⁴⁾ Ily értelmű kiadványa a leleszi konventnek 1406-ból Zichy: V. 475.

lehettek: más perben más bíróságnál oly időben való elfoglaltság, hogy e miatt a kitűzött határidőben meg nem jelenhetett, de ezt az általa küldött egyénnel (*assumptor termini*) a kitűzött határidőben bejelentette (*prioritas termini*),⁵⁾ továbbá betegség,⁶⁾ az ügy súlyos vagy bonyolult volta (*arduitas causae*);⁷⁾ okmány kikeresése és későbbi felmutatása⁸⁾ és hasonló. Előfordul az is, hogy halasztást adnak, mert valamelyik fél kijelenti, hogy rokonai vagy testvérei megkérdezése nélkül nem felelhet,⁹⁾ vagy mivel az ügyvéd urától új utasítást akar venni.¹⁰⁾ De előfordult az is, hogy elhalasztják a pert, mert a fél felelni nem akar,¹¹⁾ különösen a pernek első határidejében.¹²⁾ Sőt előfordul, hogy a bíró az egyik fél puszta kérelmére, minden alapos ok nélkül (*sine efficaci ratione*) a pert elhalasztja, de ilyenkor ez ellenfelének a haszontalan várakozás költségeit megtéríteni tartozott.¹³⁾

⁵⁾ Már az Árpád-korszakban előfordult, bizonyítja az 1298: LXIII. t.-cz., mely e halasztást nem akarja megengedni. Későbbi példák: 1323. Zichy: I. 239., 240.; 1355. u. o. II. 624.; 1375. u. o. III. 600.; 1395. Tkalcic: M. Civ. Zagr. I. 359. Később csak egyházi székek előtt folyt, vagy megyei perekben olvasunk róla, még a XVI-ik században is; például 1516-ban Sáros megye. Soós levélt. Múzeum.

⁶⁾ Kubinyi Arp.: Monum. I. 13.

⁷⁾ Hazai Okm. IV. 156.; Zichy: IV. 134.; Teleki: Huny. XI. 44.

⁸⁾ Kubinyi: Monum. I. 53.; Fejér: IX. 4. 320.; Zichy: IV. 339 — Vagy tanuk állítására is. Wenzel: IX. 304.

⁹⁾ »*Quod absentibus Ladislao et Petro, qui praesentes non adherant non possent respondere*«. Hazai: VII. 328., 329.; Anjou. II. 84.; Zichy: II. 484.

¹⁰⁾ Anjou. II. 329.; Zichy I. 597., hol a káptalan képviselőjében kiküldött kanonok kijelenti, hogy a káptalan többi tagjainak ily fontos ügyben megkérdezése nélkül nem felelhet.

¹¹⁾ Hazai Okl. 216.; Zichy: II. 32., hol áll, hogy az illető fél »*ad actionem dicti Stephani respondere recusaverat rationem efficacem non assignando*«; miért is három márka bírságnak terhe alatt halasztás adatik.

¹²⁾ »*Ratione termini primarii*« mond 1360-ban Bebek István ország-bíró. Sztáray: I. 312. Más példa 1329-ből. Máriássy levélt.

¹³⁾ Péld. 1340-ben Pál országbíró a pécsi püspököt, ki ellenfelét 24 napig várakoztatta és azután prókátora útján megjelenve, halasztást kért és kapott, ezért ellenfelének a várakozás költségei fejében, emberségére (*ad suam humanitatem*) tett bevallása szerint, öt budai márkát tartozott fizetni. — Anjou. IV. 64., 65.

Ha valakinek az országból eltávoznia kellett,¹⁴⁾ vagy pedig közszolgálatban,¹⁵⁾ különösen a seregnél,¹⁶⁾ vagy valamely várban volt elfoglalva, vagy néha más okoknál fogva is,¹⁷⁾ a királytól elhalasztó parancsot szereztek, melynek a bíró engedni tartozott. Az ily parancsnak (mandatum prorogatorium) azonban igaz előadáson kellett alapulnia, mit ha az ellenfél kétségbe vont, ez iránt vallatást rendeltek el.¹⁸⁾

Az egész országra, vagy ennek csak valamely vidékére nézve fenforgó általános okokból, mint az országban uralkodó dögvész,¹⁹⁾ közhad (generalis exercitus)²⁰⁾ miatt az egész országra kihatólag, vagy mint 1437-ben a felsőmagyarországi parasztlázadás miatt Szathmármegye összes nemesseire nézve,²¹⁾ általánosan (generaliter) szóló perhalasztásnak is adtak helyet.

A perhalasztás oka azonban a bíróságban rejlő is lehetett. Ha ugyanis a bíróság tagjai, ú. m. a kuriában a főpapok és bárók,²²⁾ a megyei sedrián a nemesek vagy a szolgabírák nem kielégítő számban voltak jelen,²³⁾ vagy a perlekedők

¹⁴⁾ Péld. 1347-ben Zichy: II. 273., 274.

¹⁵⁾ 1232-ből erre szóló királyi parancs: Nos Andreas D. gr. R. H. precipimus tibi D. nostro fideli Palatino, quatenus Petrum iudicio non condempnes, quia in nostro est negotio constans in nostri confinio regni providendo. Wenzel: VI. 506. Más példák: Károlyi: I. 331.; Zichy: II. 464. és 590.

¹⁶⁾ Wenzel: V. 163.; Zichy: I. 169.; Fejér: IX. 3. 128.; Zichy: V. 3. stb.

¹⁷⁾ Péld. az ügyvéd betegsége miatt. Fejér: IX. 3. 128.

¹⁸⁾ 1365. Nagy Lajos a vasvári káptalant inquisitio-ra utasítja, mivel az országbíró előtt egy perben azon cím alatt kértek az egyik fél nevében halasztást, hogy a vajdával Bolgárországban van, még pedig az ellenfél állítja, hogy ő »Stephanus filius Johannis (Szentiványi) domi existeret de praesenti et hoc inquisitione facienda mediante se dicit esse probaturum«. Hazai Okm. II. 119. Más példa Zichy: IV. 159. Később ennek büntetése nyelvváltság volt.

¹⁹⁾ Zichy: IV. 216.

²⁰⁾ Zichy: IV. 527.; u. o. V. 3.; Fejér: X. 5. 625.

²¹⁾ Károlyi: II. 193.

²²⁾ »Propter absentiam Baronum« Fejér: X. 5., 88. és X. 6. 948.; Zichy: II. 4.

²³⁾ 1333-ban Szabolcsmegye »propter paucitatem nobilium ac ab

valamely határnapon túlságos számban jelentek meg,²⁴⁾ vagy továbbá, ha maga a bíró fontos ügyek miatt távozni volt kénytelen,²⁵⁾ vagy végtére bármely más alapos okból (rationabili ex causa)²⁶⁾ a bíró perhalasztást hivatalból is elrendelhetett. A bírói, például a nádori vagy az országbírói székek üresedésbe jutása mindaddig, míg az be nem töltetett, vagy pedig az az elé tartozó ügyek elintézésével más bírót meg nem bíztak, szintén perhalasztást vont maga után.²⁷⁾

II. A halasztást a perben rendszerint az illető bíróság legközelebbi törvényszéki határnapjára engedélyezték; a kuriában tehát a legközelebbi nyolczadra,²⁸⁾ a megyén pedig két hétre²⁹⁾ halasztották el a pereket, csak úgy mint a városokban is.³⁰⁾ Előfordulnak azonban hosszabb időre szóló perhalasztások is; például a távollét egész idejére, vagy egy egész évre.³¹⁾ Sőt Verbőczy az ország régi szokásának mondja, hogy valamint a kiskorúak atyjokról rájuk szállott perekben fekvő javaik védelmére és levelek előmutatására, úgy hasonlóképp az ujonnan kinevezett főpapok azoknak a javaiknak védelmére, melyek a káptalannal vagy konventtel nem közösek, egy évi perhaladékot élveznek.³²⁾ Hasonlóképp özvegyek is.³³⁾

sente iudicum« elhalaszt. Anjou: III. 26.; Hazai Okm. III. 242.; Fejér: X. 1. 264.

²⁴⁾ Például 1361-ben »propter multitudinem regnicolarum in conspectu Regiae Majestatis causantium«, halaszt el Bebek országbíró. Soós levélt. Múzeum.

²⁵⁾ Wenzel: XI. 35. és XII. 513. l.; Sztáray II. 292.; 1416. Zsigmond király egy ügyet visszatérte idejére halaszt el. Múzeumi irattár. Jegyző és pecsét távolléte miatt is »propter carentiam notarii et sigilli D. Nicol. Konth moderni Palatini« 1356-ban. Zichy: III. 26.

²⁶⁾ Péld. a fél szegénysége miatt. Hazai Okm. III. 179. — Csak egyszerűen is írják »rationabili de causa« péld. 1450. Forgách levélt. Múzeum.

²⁷⁾ Zichy: II. 614.; u. o. III. 604. és IV. 166.

²⁸⁾ Bizonyítják ezt megannyi idézett perhalasztások.

²⁹⁾ Anjou. II. 121.; u. o. IV. 269.; Hazai Okl. 295.; Fejér: X. 1. 264.

³⁰⁾ Fejér: X. 8. 112—116.

³¹⁾ Fejér: VIII. 2. 598.; sőt három évre is Anjou: II. 208.

³²⁾ Hármaskönyv II. R. 50. cím. De nem élhetett e joggal a püspök vagy prépost akkor ha az egyházi jószágot ő és a káptalan vagy konvent osztatlanul élvezték.

³³⁾ II. Lajos 1519-ben Perényi nádor özvegyének, hogy elhunyt

A perhalasztást rendszerint birság nélkül engedélyezték. Ha azonban azt a félnek betudható mulasztás okozta, például mert nem akart felelni,³⁴⁾ vagy az okmányok felmutatásában késedelmes volt,³⁵⁾ vagy ok nélkül kért halasztást, ezért három márka birság járt.³⁶⁾

III. A gyakori perhalasztás hátrányait már korán érezték. Ezek ellensúlyozására már az 1298: LXIII. t.-cz. elrendelte, hogy a pereket sem más bíróságnál való megjelenés miatt, sem pedig közös megegyezéssel elhalasztani ne lehessen és alperes nyomban feleljen és ne kérjen halasztást.³⁷⁾ Az 1351: XXV. t.-cz.-el pedig Nagy Lajos meghagyá, hogy birtokpereken a harmadik határidőn túl újabb halasztás többé ne legyen.³⁸⁾ És a halasztások csökkentését célozta az is, hogy a felek gyakran egymással úgy egyezkedtek, vagy oly kikötéssel nyugodtak meg a halasztásban, hogy újabb halasztás sem királyi és királynéi levelek parancsából, sem hadbaindulás örve alatt, sem más okból ne történhessen,³⁹⁾ hanem perükben a legközelebbi határidőben végleg döntsenek.⁴⁰⁾ Sőt a perek huzavonája miatt már a XIV-ik század második felétől fogva gyakran fordultak a királyhoz is, kérve őt, hogy a kérelmező fél érdekében az illetékes bírósághoz persiettető parancsot (*mandatum promotorium*) menesszen. Ebben a király a bíróságnak meghagyá, hogy a feleknek

férje jogai és levelei iránt magát tájékozhassa, egy évi perhaladékot adott. Ország. levélt. 23,181.

³⁴⁾ Zichy: II. 32.; Hazai Okl. 216., 217.; Zichy: III. 384., 385.

³⁵⁾ Anjou: II. 588.; Fejér: IX. 4. 320.

³⁶⁾ Anjou: II. 588.

³⁷⁾ »Et ratione prioritatis terminorum, ac de partium voluntate ipsa causa differri non possit. Sed partibus in praesentia iudicis competentibus in causam attractus, omni crastinatione postposita, respondere teneatur«. 1298: LXIII. törv.-czikk. Kovachich: Syll. 47.

³⁸⁾ »Universae causae in facto possessionum motae vel movendae, in tertio termino, absque dilatione et prorogatione aliquali, terminentur.« rendeli az idézett törvényczikk.

³⁹⁾ Anjou: II. 551. Zichy: II. 513. Ily szerződést kötöttek megye előtt is például 1346. Máriássy levélt.

⁴⁰⁾ Ha ilyenkor azt birság terhe alatt ígérték és újabb prorogációra szóló királyi parancsot később felmutattak, ez az illetőt a birság terhe alól nem mentesítette. — Lásd Anjou: II. 552.

perét a legközelebbi határidőben okvetlenül intézze el, királyi hadra, országos perhalasztásra, sőt e parancscsal ellenkező később kibocsátandó kegylevelekre való tekintet nélkül.⁴¹⁾ És az 1439: XXXVI. és XXXVII. törvénycikkelyek rendelik, hogy ha birtokper több ugyanazon nemzetségbeliek ellen foly, akkor az csak az esetben halasztassék el, ha megannyian királyi szolgálatban távol vannak és nem ha csak egyik közülök van, például a seregnél, elfoglalva; kikiáltott közgyűlés elé tartozott ügy fenforgása esetében azonban perhalasztás egyáltalában meg nem engedhető.

Lényeges változás e tekintetben csak Mátyás uralkodása alatt következett be. Már az 1458.⁴²⁾ és az 1462-iki országgyűléseken⁴³⁾ hoztak ez iránt megszorító végzéseket; de különösen az 1464: VI. t.-cz. állapította meg véglegesen, hogy a nyolczadok idejében a halasztás senkinek se használjon, kivéven az ország végváraiban, vagy a táborban tartózkodóknak, vagy azoknak, kik a király és az ország szolgálatában vannak, vagy külföldre követekül mentek; a kik más okból magoknak halasztást szereznek, azokat nyelvváltáság érje.⁴⁴⁾ Az otthon maradt osztatlan testvéreknek a távollévő testvérüknek engedett perhalasztás csak birtokpekrekben és okmányok felmutatása esetében használhatott.⁴⁵⁾ Ezt az 1486-ki és a II. Ulászló alatt hozott törvények⁴⁶⁾ nem csak hogy megerősítették, hanem még szigorították is. Az

⁴¹⁾ Zichy: V. 368.; Teleki: Huny. XI. 318.; Hazai Okm. II. 360.; Sztáray: II. 414.

⁴²⁾ 1458: IV.; 1458: XXX. és LVI. törvénycikkelyek. Kovachichnál: Sylloge.

⁴³⁾ 1462: I. t.-cz. 11—13. §§.

⁴⁴⁾ »Prorogationes autem nostrae, temporibus ipsarum octavarum, nemini suffragare valeant, nisi solum illis, qui castra in confinibus regni, et signanter in regno Bosnae tenent; vel qui essent eo tunc occupati in bello aut qui progredierentur in legationibus nostris et regni nostri per provincias extraneas. 1. §. Et si aliqui sub forma alterius istorum trium articulorum limitatorum, prorogationes acquirerent sibi, et ita non occuparentur, in poenis alias in talibus fieri solitis, hoc est in emenda linguae convincerentur« rendeli az 1464: VI. t.-cz.

⁴⁵⁾ 1464: VIII. t.-cz. Tehát nem egyéb perekben, különösen nem hatalmaskodási perekben.

⁴⁶⁾ Különösen az 1492: LXXI. t.-cz.

1486: VII. t.-cz. az ép megjelelt módon elfoglalt osztatlan testvérektől is elvonta a perhalasztás kedvezményét, ha apjuk vagy legidősb testvérük⁴⁷⁾ otthon tartózkodott, érdekeiket tehát megvédhette. Az 1495: XIV. t.-cz. pedig a végvárakban tartózkodók perhalasztási kedvezményét kizárólag csak a háború idejére szorítja és személyes távollétüket kívánja, mert ha az állásukban otthon vagy a királyi udvarban találtattak, a perhalasztás nekik nem használt. És míg az 1492: LXXII. t.-cz. az országon kívül vagy a táborban lévőeknek perhalasztási határidejét három nyolczadra engedi kiterjeszteni, addig az 1500: I. és az 1507: IX. t.-cz.-ek az említett okokból egy és ugyanazon perben perhalasztást csak egyszer engedélyeznek.⁴⁸⁾

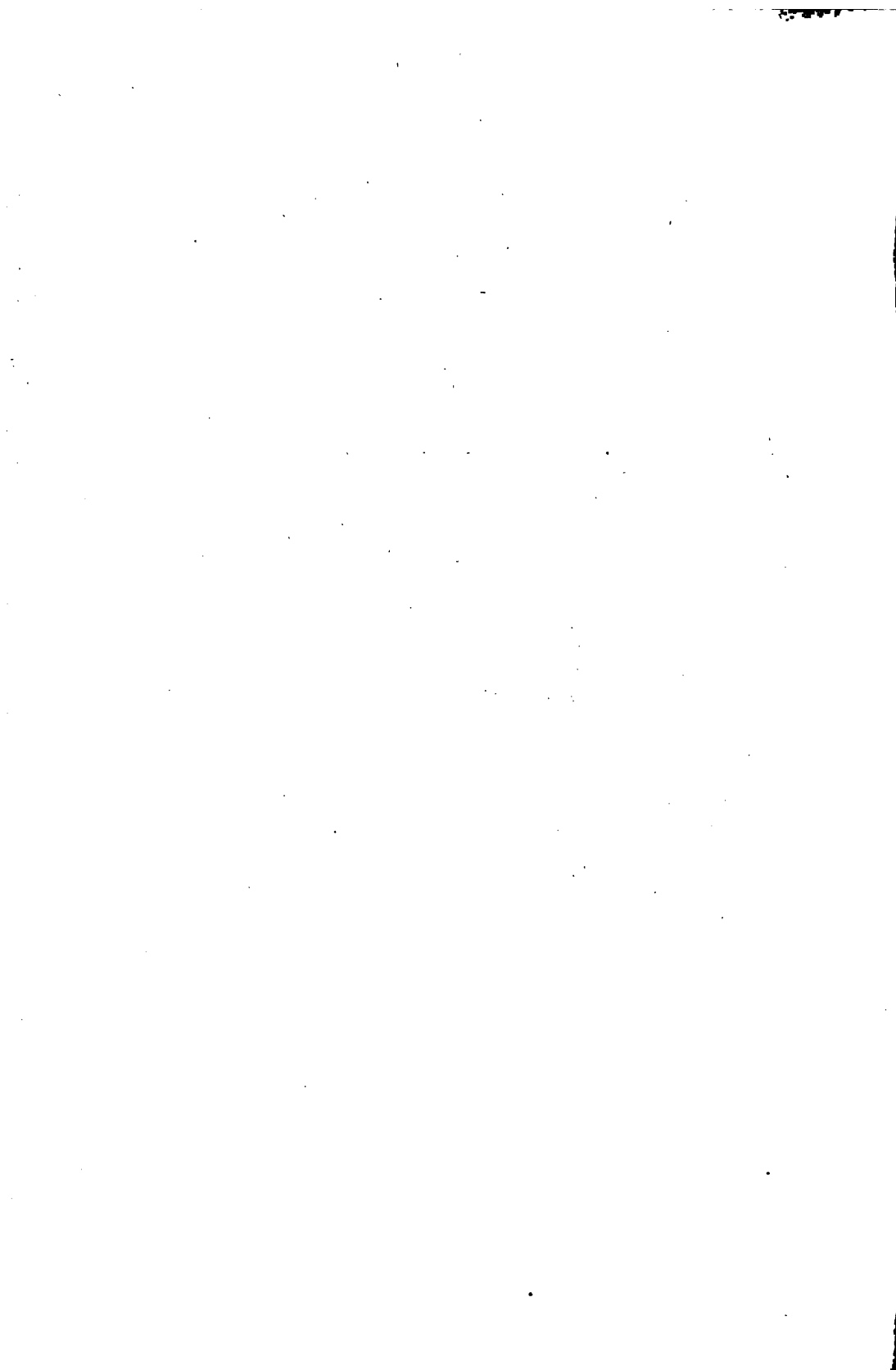
1464 után tehát oly gyakori halasztásokkal a perekben nem találkozunk és a ki az említett okokból perhalasztással akart élni, annak a királytól elhalasztó parancsot kellett szereznie, melynek azonban igaz előadáson kellett alapulnia, mert ha ez koholtnak találtatott, a halasztást kérelmező fél nyelvváltságban elmarasztaltnak tekintett,⁴⁹⁾ sőt az 1486: VII. t.-cz. értelmében e büntetés a személyében letartóztatott félen vagy ügyvédjén nyomban és elengedhetlenül be is volt hajtandó.⁵⁰⁾

⁴⁷⁾ Mert a családi okmányok rendszerint ezeknél voltak.

⁴⁸⁾ Ezt az 1500: I. t.-cz. a külföldön tanulmányokkal foglalkozó egyénekre is határozottan kiterjeszti.

⁴⁹⁾ 1464: VI. és 1486: VII. t.-cz.-ek.

⁵⁰⁾ Az 1495: XIV. törv.-czikk az utóbbi szigorú végrehajtást már nem említi.

III. RÉSZ.

A BIZONYÍTÁS A KÖZÉPKORI MAGYAR PERJOGBAN.

I. FEJEZET.

Bevezetés. Istenítéletek.

1. §.

Bevezetés.

A perbeli bizonyítás eleinte hazánkban is, mint a középkorban sokáig mindenütt, nem anyagi, hanem formai bizonyítás volt.¹⁾ Kiindulva abból a felfogásból, hogy jogsérelem csak gonoszságból vagy vétkeességből származhatik, vagyis hogy minden per többé-kevésbé vétkeességi per, a bizonyítás a perrel megtámadottnak vétkeessége vagy ártatlansága felett volt hivatva dönten. A bizonyítás tehát a perbe fogottnak személyes becsületessége körül forgott és ép azért első sorban neki volt ahhoz joga, miért is a középkori perjogokban nem a bizonyítás terhéről, hanem annak jogáról szóltak. Alperes becsületességét, jogi értelemben vett tisztaságát pedig oly eszközökkel bizonyították, melyek magával a perkérdéssel semmiféle összefüggésben nem voltak, azt semmivel sem világosították fel, hanem a melyek a közvélemény felfogása szerint alperest formai igazság szerint tisztázták vagy elbuktatták. Ez eszközök az eskü és az istenítéletek voltak. Sokáig pert csak velők lehetett véglegesen eldönteni. Azonban már első királyaink sem alkalmazták azokat ridegen, hanem, mint az már a frank korszakban nyugaton szokásos volt, előzetes tanubizonyítás alapján, csakhogy e tanubizonyítás is az Árpád-korszakban még formai (huma-

---

¹⁾ Lásd erről: *Brunner H.*: Deutsche Rechtsgeschichte Leipzig. II. köt. 369. s. k. l. Későbbi időre nézve lásd: *Planck I. W.*: Das deutsche Gerichtsverfahren in Mittelalter. Braunschweig, 1879. II. köt. 1—19. l.

num testimonium) és nem anyagi volt. Teljes anyagi bizonyítást hazánkban is csak az okmányoknak a perben használata honosított meg. De sokáig csupán a királyi okmányoknak volt teljes bizonyító ereje és csak a tizenharmadik század második felében kezdenek egynémely más forrású okmányok is bizonyító erőt nyerni.

Anyagiasabbá a bizonyítás csak az Anjou-korszakban lesz. Az istenítéletek közül a próbák megszűnnek és csak a baj marad használatban; a királyi okmányok mellett más közhitelességű okmányok használatba vételével az okmánybizonyítás terjed; az eskü pedig a vallatás (inquisitio) behozatalával már több alappal ítéltetik meg az egyik vagy a másik félnek. Mátyás király után tehát, ki a baj alkalmazását a rendes peres eljárásból kirekesztette, a végbizonyítás eszközei gyanánt már csak az okmánybizonyítás és az eskü maradnak meg.

A bizonyítás szempontjából a perek e szerint a XIV-ik századtól fogva folyvást, határozottabban két főcsoportra oszlnak. Az egyikhez azok a perek tartoznak, melyekben okmánybizonyítással kellett élni, mely nem csupán az ellenfélnek, hanem a bírónak is szólt és a vitás jogkérdést tisztázni alkalmas volt, úgy hogy annak alapján a bíróság közvetlenül végítélettel dönthetett. A másik pedig azoknak a pereknek a csoportja volt, melyekben formai bizonyításnak, eskünek vagy bajnak, volt helye és melyekben ép azért a bírónak ítéletileg kellett a bizonyítás iránt dönten, ú. n. bizonyítási ítélettel a felek egyikének, vagy a feleknek együttesen a bizonyítást odaitélni. E perekben a döntő ítélet a bizonyítási ítélet volt, a végítélet a megítélt bizonyítás eredményéhez képest már csak az adandó elégtételt vagy teljesítést állapította meg.⁹⁾

⁹⁾ E megkülönböztetés az ország szokásjogán alapult. Azért írja 1321-ben Lampert országbíró: »Verum quia ex hungarici regni approbata consuetudine universae causae quomodolibet emergendae juxta sententiam judiciariam exhibitione instrumentorum, depositione juramentorum et pugilum congressione decidi solent et terminari, speciales vero testimonii productione comprobatae solummodo horum duorum articulorum decisione, scil. depositione juramenti vel pugilum congressione consueverunt terminari«, tehát az adott esetben esküt ítélt meg. Zichy: I. 204.

A perbeli bizonyítás története szempontjából tehát min-
denekelőtt tárgyalnunk kell a bizonyítási eszközöknek koron-
kénti jelentőségét és alkalmazását és azután a bizonyítási
ítélet meghozatalának szabályait.

2. §.

Próbák.

I. A próbák ¹⁾ közül, melyek a régi kor azon babonás
hitén alapultak, hogy az istenség közvetlen közbelépésével,
tehát csoda útján, az igazságot kiderítendi, hazai kútfőink
háromnak alkalmazását említik. Ezek a hideg és a forró
vizpróbák és a tüzes vaspróba, ugyanazok, melyek a próbák
sokféle nemei közül még leginkább voltak a XI-ik és XII-ik
századokban Nyugat-Európában használatban.

A hideg vizpróbát ²⁾ csupán az 1279-ki budai zsinatnak
a próbák ellen intézkedő nyolczadik cikkelye említi, ³⁾ de
tényleges alkalmazásának nyoma nincsen. A forró vizpróbát
említik Szent László és Kálmán törvényei is, ⁴⁾ de ezek alkal-
mazásáról sincsenek emlékeink. Gyakori használatban csakis
a vaspróbát találjuk.

A próbának latin neve hazánkban is *judicium* ⁵⁾ vagy

---

¹⁾ Ezek általános irodalmából lásd: *Paletta Frigy.*: Le ordalie.
Turin, 1890. és *Brunner H.*: Deutsche Rechtsgesch. II. köt. 299. s. k. I.
Hazai irodalmunkban a tárgyról értekeztek: Torkos József (névtelenül):
Dissertatio politico-antiquaria de ferri candentis ordalio aevo medio apud
Hungaros usitato. Győr, 1747. és Windisch K.: Ungrisches Magazin I.
216—220. Révész I.: Az ordaliák. Uj magy. Múz. I. k.

²⁾ Ennek végrehajtási módjaira nézve a külföldön lásd Brunner:
Deutsche Rechtsgesch. II. 410. l.

³⁾ »Nec quisquam purgationis aquae ferventis aut frigidae seu
ferri candentis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecrationis impendat«.
Endlicher: Monum. Arp. 569. l.

⁴⁾ Szent László I. 29. és Kálmán: I. 22. Ez utóbbi határozottan
forró vizpróbára vonatkozik, midőn a vizpróbának az egyházban kiszol-
gáltatásáról intézkedik. Külföldi végrehajtási módját lásd Brunner: i. m.
II. köt. 408. s. k. I.

⁵⁾ Lásd a Kálmán alatt tartott esztergomi zsinat végzéseinek 45.
pontját, vagy a váradi regestrum 234. stb. pontjait.

examen⁶⁾ volt; használták még azonban annak jelelésére a szlávoktól átvett prauda⁷⁾ (pravda) szót is, melylyel a próbáknak gyakran alávetett nem szabad elem, mely hisz nagyrészt a szláv fajhoz tartozott, élhetett.

Emlékeink csak arról értesítenek bennünket, hogy mily ügyekben ítéltek peres feleket próbára, azonban ide tartozó ítéletlevelek hiányában,⁸⁾ ennek megítélése perbeli előzményeit alig ismerjük. Szent László és Kálmán törvényei megállapítanak oly eseteket, melyekben a bíróságnak próbákat alkalmazni kellett. Ezek megannyian tolvajlási esetek, melyekre nézve azonban a próba neme nincs a törvényben megjelölve.⁹⁾ Csak két esetben, t. i. lólopás esetében¹⁰⁾ és ha a falubeliek közül többen valamelyik társuk ellen a hamis tanúság vádját emelték,¹¹⁾ követelik a törvények határozottan a tüzes vaspróba alkalmazását.¹²⁾ Már ezek tanúsítják, hogy a vaspróbát a vizpróbánál súlyosabbnak tartották, mit az is erősít, hogy emennek díjja a másiknak csak felét tette ki.¹³⁾

II. Kálmán után a próbák közül már csak a vaspróbával találkozunk, melynek főemléke a XIII-ik század első feléből (1201—1235) való váradi regestrum, mely a (nagy)váradi egyháznál eszközölt vaspróbák jegyzéke.¹⁴⁾ Az ebben felsorolt esetek is többnyire bűnügyek, de azért mégis alkalmazva

---

⁶⁾ Gyakran előfordul a váradi regestrumban, például 360., 363., 367. p. »ad examen ferri candentis« szólanak.

⁷⁾ A váradi regestrum gyakran írja a bíróról, hogy ő »discutiens ad praudam«, a helyett hogy »ad iudicium ferri«; lásd a 253., 378., 379., 388. stb. pontokat. A prauda vagy prawda szó szlávul jogot is, de ordale-t is jelentett. Brand V.: Glossarium. Brünn, 1876. 265. l.

⁸⁾ Okmányi említést a vaspróbáról csak keveset ismerünk. V. ö. Wenzel: VI. 77. és 440. l.; Fejér: III. 1. 105.

⁹⁾ V. ö. Szent László II. 4. és 5.; III. 1. és 17. fej.; továbbá Kálmán: I. 42., 52. és 53. fej.

¹⁰⁾ Kálmán: I. 76. fej.

¹¹⁾ Kálmán: I. 83. fej.

¹²⁾ A Sz. László III. 1-ben foglaltak is a tüzes vaspróba alkalmazására vonatkoznak.

¹³⁾ »Presbiter de ferro duas pensas et de aqua unam pensam accipiat« rendeli Sz. László I. 29.

¹⁴⁾ Ez a vaspróbának három száznál több alkalmazási esetét tartotta fenn. Kiadta *Endlicher Istv.*: Monum. Arp. 640—742. l. Leg-

látjuk a vaspróbát status-perekben,¹⁵⁾ birtok- vagy adóssági perekben is,¹⁶⁾ vagy ha valakit rokonság, kezesség¹⁷⁾ vagy károsítás¹⁸⁾ miatt vontak perbe. Ez utóbbi esetekben a próbát, úgy látszik, csak akkor ítélték meg, ha okmány- vagy tanubizonyítás teljesen hiányoztak vagy kielégítőeknek nem találtattak,¹⁹⁾ mert ellenkező esetben esküvel döntöttek. Ily feltétel alatt minden rendű egyéneket, nemeseket,²⁰⁾ úgy mint nem nemeseket,²¹⁾ férfiakat valamint nőket,²²⁾ világiakat és egyháziakat²³⁾ ítélték a tűzes vas próbájára; ítélték pedig arra a legkülönbözőbb bíróságok, felsőbbek úgy mint alsóbbak,²⁴⁾ sőt fogott bírák is.²⁵⁾

A vaspróba egyoldalú próba lévén, annak a peres felek csak egyike volt alávéthető,²⁶⁾ a bíró ítélettel döntötte el, hogy a tűzes vassal a peres felek közül melyik bizonyítson. Bűnügyekben, mint tolvajlási, mérgezési és hason esetekben,

---

ujabban egy terjedelmes munkában fordította és magyarázza azt Kandra Kabos: A váradi regestrum. Budapest, 1898.

¹⁵⁾ Vajjon börtönörök-e 10. p.; szolga-e 20. p.; miles regis-e vagy várnépbeli (civilis) 79. p.; és lásd a 100., 183., 253., 306. p.-at.

¹⁶⁾ Vajjon »extorres«-ek 7. és 11. p.; erőszakos felszántásért 8. p.; 20 márkáért 9. p. v. 22. p.; 2 márká költségért 99. p.; birtokfoglalás miatt 102. p.; kölcsönért 117. p.; várbirtokért 158. p. vagy 228. p.

¹⁷⁾ »Dixit se esse cognatum« 93. p.; fidejussio 86. p. és 302. p.

¹⁸⁾ Váradi registr. 64., 98., 146.; 245., 303., 326. stb. p.

¹⁹⁾ Ily esetben írják »testibus productis non contentus (judex) misit utramque partem Varadinum ad examen ferri candentis«, de alperes beismerése következtében a próba nem hajtatott végre. 115. pont.

²⁰⁾ Váradi regestrum 15. p., 50. p., 369. p.

²¹⁾ Ezekre vonatkozik a váradi regestrum legtöbb pontja.

²²⁾ Nőkre nézve lásd a váradi registr. 185. (kártérítés); 371. (mérgezés) vagy 382. pontjait.

²³⁾ Váradi registr. 9. és 13. p. Fejér: III. 1. 105. 1.

²⁴⁾ A váradi registr. szerint: Nádor 4., 7., 18. p.; Országbíró 77., 79., 87., 124. p. királyi kiküldött bíró 11., 116., 192.; földesúr 8., 16., 69. p.; utóbbi minőségben nő is. U. o. 301., 305.

²⁵⁾ Váradi registr. 84., 90., 245., 250. (coram arbitris), 339. vagy 343. pont.

²⁶⁾ Habár a váradi registr. egynémely pontja (339., 343., 364.) szerint a bíró »misisse utramque partem ad examen ferri candentis«, azt úgy kell érteni, hogy a másik fél is jelen van, de a vasat csak az, kinek azt megítélték, vitte.

kivétel nélkül az alperesnek kellett magát tisztáznia; ⁸⁷⁾ egyéb esetekben rendszerint a felperest ítélik praudá-ra, ⁸⁸⁾ csak kivételesen az alperest. ⁸⁹⁾ Ha pedig valaki tulajdonjogának igazolása végett elődjére, mint eladóra, hivatkozott, ezt mint szavatost vetették alá a vaspróbának, ⁹⁰⁾ csakúgy, mint statusperben a szabadság védőjét (defensor libertatis), ⁹¹⁾ vagy ha az egyik fél nőrablást, a másik pedig törvényes házasságkötést vitatott, az ennél állítólag közbenjárót, a kérőt. ⁹²⁾ Peres társak vagy külön-külön veszik fel a vasat, ⁹³⁾ vagy, mi gyakoribb, közülök egy mindnyájukért. ⁹⁴⁾

Bűnügyekben a próbát az arra hivatott fél mindig személyesen teljesíti, és csak ha azt különös okok követelték, például aggkor vagy betegség, váltja fel annál a fiú anyját, a fivér nővérét vagy a testvér a testvért. ⁹⁵⁾ Egyéb ügyekben, különösen midőn próbával a felperes tartozott, azt rendesen, még pedig minden okadatolás nélkül, a fél helyett embere végzi. ⁹⁶⁾ Különösen egyházak ehhez soha sem papot, hanem valamelyik tisztjüket küldték ki. ⁹⁷⁾

⁸⁷⁾ Némi kivételt tesz a regestrum 143. pontja.

⁸⁸⁾ Például szolgáltatnak a váradi regestrum 13., 27., 62., 83., 86., 93., 103., 117., 146., 211., 228., 246., 258., 333., 373., 381., 383. pontjai. És v. ö. Wenzel: VI. 440.

⁸⁹⁾ Váradi registr. 35. vagy 185. p.

⁹⁰⁾ U. o. 249. p. v. 265. p., mely szerint »Beta autem dixit se emisse a Masa de villa Sorou« és »Masa portato ferro combustus est«.

⁹¹⁾ Például a szabadságukban megtámadottak »adduxerunt defensore libertatis suo nomine Chedur« és »Chedur itaque portato ferro iustificatus est, probavit illos liberos esse«. Váradi registr. 300. p. Más példa u. o. 367. p. Ide tartozik az oly eset is, midőn status perben, az ki őt rokonának (cognatus) vallotta, hordja helyette a vasat. U. o. 20. p.

⁹²⁾ »De violento raptu filiae« vádolt kijelenti »habere nuncium mediatorem nomine Desc« és ezt ítélik vaspróbára. U. o. 262. p.

⁹³⁾ U. o. 226. p.

⁹⁴⁾ Ilyenkor írják: »pro se et pro fratre suo portato ferro combustus est«. U. o. 71. p.; v. ö. még a 99., 161., 188. pontokat.

⁹⁵⁾ U. o. 2., 29. és 90. p. ez utóbbinál »propter infirmitatem... frater eius« teljesítette a próbát.

⁹⁶⁾ U. o. 37., 303., 333., 339. p.

⁹⁷⁾ Váradi registr. 13. p. Arra, hogy pap személyesen végzett volna próbát, példa nincs. Lásd még Fejér: III. 1. 105., a hol szintén a szentmártoni apát embere veszi fel a vasat.

III. A próba odaitélésekor a bíróság egyszersmind kijelente annak helyét is.³⁸⁾ Ez Kálmán törvényei szerint csak székesegyház vagy nagyobb prépostsági egyház színhelye lehetett és, miután Kálmán idejében hazánk északnyugati vidékén püspökség nem volt, Pozsonyban és Nyitrán.³⁹⁾ A váradi székesegyháznál végrehajtott próbákön kívül olvasunk másutt véghezmentekről is, mint Kalocsán, Egerben, Budán vagy Aradon.⁴⁰⁾

A megjelenés határidejét az illetékes poroszló tűzte ki,⁴¹⁾ még, pedig úgy látszik, egy heti időt,⁴²⁾ melynek lejártáig kellett az ellenfélre várakozni.⁴³⁾ Mindkét fél tartozott megjelenni. Ha a próbával köteles fél maradt el, ez elmarasztalását vonta maga után;⁴⁴⁾ ellenkező esetben a próba elmaradt és a másik felet tekintették veszteshek.⁴⁵⁾

Hogy valaki a próbához bocsájtassék, megkivánták, hogy akkor egészséges és teljes erejében legyen; betegség vagy gyengeség elégséges okul szolgáltak halasztásra⁴⁶⁾ vagy helyettesnek állítására. Próba előtt az azzal tartozó fél kezét, hogy valamely bűbajos szert ne használhasson, vá-

³⁸⁾ »Hominem ecclesiae praefatae ad candens ferrum in loco Budensi . . . dijudicavit«, írják 1211-ben Fejér: III. 1. 105. A váradi regestrum szerint a bíró a feleket »misit Varadinum«. Péld. 325. p.

³⁹⁾ »Judicium ferri et aquae in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopali et maioribus praepositis, ut Posonii et Nitriae« rendeli Kálmán: I. 22. fejr. Kálmán törvényeinek Endlichernél között szövege szerint »ut« helyett e szavaknak »nec non« kellene állaniok. Lásd erről Ortway Tivad.: Pozsony város tört. Pozsony, 1892. I. 161. l.

⁴⁰⁾ Anjou. VI. 440.; Fejér: III. 1. 105. és 157. és a váradi regestrum 346. és 347. pontjait.

⁴¹⁾ Váradi regestr. 4. vagy 181. p., hol áll: »in termino, quem pristaldus dixit utrique parti praefixisse«; és lásd még a 207. pontot.

⁴²⁾ »In septimane domine in tua misericordia« Váradi regestr. 4. p., vagy »in octava Joannis Bapt. U. o. 207. p.

⁴³⁾ »Stetit per totam septimanam illam«. U. o. 242. p. és 49. p.

⁴⁴⁾ »Dato termino non comparuere. Judices vero habuere illos pro condemnatis«. U. o. 48. p., v. ö. még a 4. és 212. pontokat.

⁴⁵⁾ U. o. 8., 25. és 27. p.

⁴⁶⁾ U. o. 67., 92. és 96. pontok, hol áll: »Andreas vero infirmitate praepeditus ferrum portare, illa vice non potuit, sed recepta sanitate ab eodem iudice per eundem pristaldum ad portandum candens ferrum destinatum«.

szonba göngyölve lepecsételték,⁴⁷⁾ és azután ő három napi böjtnek vetette magát alá,⁴⁸⁾ meggyónt és ünnepélyes mise alkalmával megáldozott, miknek elmulasztása vagy helytelenül teljesítése őt pervesztessé tette, mint Váradon egy Bohus nevű egyént, ki a vas felmarkolása előtt az áldozati ostyát szájából kivette és kezére helyezte volt.⁴⁹⁾

A próbát rendszerint az egyházban hajtották végre vagy pedig, mint Váradon, annak előcsarnokában, czintermében.⁵⁰⁾ Volt-e megtartásának meghatározott napja, nem tudjuk, régebben azonban a quadragesima idejében fogantatható nem volt, míg a Kálmán alatt tartott esztergami zsinat azt meg nem engedte.⁵¹⁾ Kiszolgáltatásánál tanúk voltak jelen. Már Szent László törvényei három tanúnak jelenlétét kívánják, kik meghitelve legyenek és az ártatlannak ártatlanságáról, a vétkesnek pedig vétkességéről bizonytságot tegyenek,⁵²⁾ mely tanuskodástól azonban az ép említett esztergami zsinat a papokat eltiltotta.⁵³⁾

A próba eszköze egy 1—3 fontos vas volt, melyet e célra a püspök az egyházban szokásos módon megszentelt. A vasat használat előtt izzóvá tették, ünnepélyesen megáldották és exorcisálták. Ártatlansága erősítése után, a próbával tartozó fél az izzó vasat előírt formaságok és szavak kíséretében⁵⁴⁾ felmarkolta és a templomnak más erre kitűzött helyére vitte. Ennek távolsága nem lehetett önkényes, hanem

⁴⁷⁾ Azért írják: »probaturus sororem suam iudicio candentis ferri non esse meretricem et sigillata manu expectavit«. U. o. 29. p.

⁴⁸⁾ »Transacto triduo jejunió sicut mos est« U. o. 24. p.

⁴⁹⁾ U. o. 332. p.

⁵⁰⁾ Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története. N.-Várad, 1893. I. köt. 76. l.

⁵¹⁾ A zsinat 45. pontja. Endlicher: Monum. Arp. 355. l.; azonban az engedély alól kivett maradt a »causa effusionis sanguinis«.

⁵²⁾ Szent László I. 29.: »Quocienscunque vel aqua vel ferro iudicium factum fuerit, intersint ibi tres idonei testes jurejurando probati, qui et innocentis innocentiam, et e contra culpabilis culpam perhibeant«.

⁵³⁾ »Ut clerici testes non sint nec in testamento morientis, vel pro sacramento, vel pro iudicio« rendeli a zsinat 59. cz.-e. Endlicher i. m. 356. lap.

⁵⁴⁾ Az erre vonatkozó szertartást közli Bél: Notitia Hungariae novae. II. 568—568. és V. ö. Pauler: A magy. nemz. tört. I. 430.

szokásos, mint azt már Kálmán király korában elrendelték.⁵⁵⁾ — A kéznek a próba alkalmával megégetése vagy épen maradása döntöttek a vétkeesség vagy ártatlanság felett. Ezt azonban nem állapították meg nyomban a próba után, hanem ekkor a próbát végzettnek kezét begöngyölítették s a göngyöt egyházi pecséttel lepecsételték és csak néhány napra reá a göngynek a káptalan tagjai előtt és által történt ünnepélyes felbontása után döntöttek a próba kimenetele felett.⁵⁶⁾ A göngyre helyezett pecsét megtörése vagy helyébe más pecsétnek helyezése azt vonták magok után, hogy a káptalan, a poroszló és a tanúk meg sem tekintvén a begöngyölt kéz állapotát, az illetőt vétkesnek ítélték.⁵⁷⁾

A megejtett próba teljes bizonyítékot szolgáltatott az illető fél ügyének jogossága vagy jogtalanságára nézve, kimeneteléhez képest tehát az illető fél vele vagy tisztázott (mundatus),⁵⁸⁾ azaz igazoltatott (justificatus),⁵⁹⁾ amint viszont elítéltnek (convictus, judicatus)⁶⁰⁾ vagy, minthogy az elítélés a kéz megperzselésével történt, megégettnek (combustus)⁶¹⁾ volt tekinthető. Ha ilyenkor a próbában elbukott félre súlyos büntetés várt, szökéssel⁶²⁾ vagy menedékhely oltalmával⁶³⁾ iparkodott ez alól menekülni.⁶⁴⁾

⁵⁵⁾ »Ut qui ferrum accipit in designato loco ponat«, rendeli az esztergomi zsinat XLV. cikkelye. Endlicher: i. m. 355. l.

⁵⁶⁾ »Dum die dominica da pacem manum suam solvendam porrigeret«, írja a váradi registr. 114. p. és lásd még a 146. pontot.

⁵⁷⁾ »Manus vero trium . . . fracto sigillo capitali falso sigillo fuerant sigillatae, qui pro injustis habiti sunt«, mond a váradi registr. 92. pontja, v. ö. még a 146-at.

⁵⁸⁾ Váradi registr. 230., 348., 377. E kifejezés »se purgavit« is előfordul u. o. 66. p.

⁵⁹⁾ Ez a szokottabb kifejezés. Váradi registr. 86., 124., 227., 228., 324. stb. pontjai.

⁶⁰⁾ U. o. 191. és 258. p.

⁶¹⁾ »Portato ferro combustus est«, szól az idetartozó formula. U. o. 83—85., 89., 177. p.

⁶²⁾ »Praedictus Budeu portato ferro antequam solveretur aufugit« mond u. o. a 19. p. vagy »portato ferro latenter fugit. U. o. 105.

⁶³⁾ »Sed Michael confugit ad ecclesiam«. U. o. 18. p.; »ad solutionem manus non exivit de ecclesia.« U. o. 224. p.; »confugit ad ecclesiam dicens se combustum«. U. o. 319. p.

⁶⁴⁾ A menhelyre menekülés csak a halálbüntetéstől mentesített, en-

A próba egészen el is maradhatott, ha felperes vádjának alaptalanságát elismerte,⁶⁵⁾ vagy pedig a felek kiegyeztek. Mindkettőnek a próba végkimeneteléig, tehát a göngynek a tüzes vasat felvett kézről való levételéig,⁶⁶⁾ mindig helyt adtak.

IV. Emlékeink a XIII-ik század második feléből a próbáról már hallgatnak. Megszűnésüket minden valószínűség szerint a Fülöp fermói püspök, mint pápai nagykövet, által 1279-ben Budán tartott nemzeti zsinatnak kell tulajdonítani. Ez ugyanis nyolczadik cikkelyében, valószínűleg támaszkodva a próbák ellen 1215-ben kiadott általános egyházi tilalomra, megtiltja, hogy a papság a próbákkal való tisztázásnál, annak eszközei megáldását vagy megszentelését teljesítse.⁶⁷⁾ A próbáktól ezzel a vallási alap elvonatván, azzal létalapjuk megszűnt.⁶⁸⁾ Hazánkban tehát a próbák intézményét aránylag korán ejtették el, tekintve, hogy azok Olasz és Franciaországban is csak a tizenharmadik század második felében enyésznek el és azokat a szomszéd Csehországban csak 1364-ben törölték el.⁶⁹⁾

---

nek helyébe szolgaságra vetés lépett. »N. N. portato ferro confugit ad ecclesiam dicens se esse combustum, praedictus itaque Urman vendidit Vitalem cum uxore sua et filiabus suis et cum ancilla et filio ancillae suae et cum omni possessione«. U. o. 189. p.

⁶⁵⁾ T. i. elismerte, hogy »falsa suggestionem vel falsa opinione« emelt panaszt, vagyis »subter fugit iudicium.« U. o. 11., 60., 61. és 183. p.

⁶⁶⁾ »Dum manum suam ad solvendum porrigeret« vagy »ad solutionem cogeretur«, mondják a Várad regestr. 77. és 114. p.

⁶⁷⁾ »Nullus clericus . . . purgationi aquae ferventis vel frigidae seu ferri candentis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecrationis impendat«, rendeli a budai zsinat VIII. cikkelye, mely rendelet áthágóját szabálytalansággal sújtja. Endlicher: i. m. 589. l.

⁶⁸⁾ Történetíróink többsége Kitionich (Dir. method. Cap. 9. és 15.) után indulva a próbák megszűnését a XIV-ik század elejére; sőt többen határozottan 1310-re teszik, anélkül hogy ennek alapos okát adnák.

⁶⁹⁾ Patetta: Le ordalie. 10. fejez.

3. §.

*Baj.*¹⁾

I. Az az istenítélet, mely hazánkban is legtovább maradt gyakorlatban: a baj (duellum).²⁾ Nem mint az önsegély jogilag szabályozott formája, hanem mint istenítélet szerepelve a perben, a baj a próbákhoz hasonlóan bizonyítás eszköz volt. Emlékeink tehát a bajt egyenesen próbának (examen duelli)³⁾ is mondják, és magát a bajvivást, mint a peres feleknek Isten ítéletére bizását tüntetik fel.⁴⁾

Perjogunkban a baj a szorosabb értelemben vett próbánál jóval később jelentkezik. A XIII. századot megelőző emlékeink még nem említik.⁵⁾ Innét kezdve azonban alkalmazása igen gyakori, és a tűz- és vizpróbák megszűnése után a XIV-ik és XV-ik századokban az istenítéletnek hazánkban egyedüli formája maradt.

II. Bajvívásra sokáig nemcsak felsőbb bíróságok, hanem alsóbbak is, mint megyék,⁶⁾ városok⁷⁾ és kiváltságolt köz-

¹⁾ Irodalom: *Botka Tivadar*: De duellis Hungarorum litis decisionibus. Pesthini 1829. és *Pesty Frigyes*: A perdöntő bajvívások története Magyarországon. Pest, 1867. (Akad. Értek. a történett. köréből. I. köt. 2. sz.)

²⁾ Így hívják azt régebbi okmányaink. II. Endre király 1231-ben írja: »Secundum vero juris rationem conscientia magistrorum nostrorum inter ipsos duellum, quod vulgo dicitur boj adjudicavimus. Wenzel: I. 283. És innen a hatalmaskodási ügyekben vívott bajnak neve: hatalombaj.

³⁾ »Ad examen duelli partes decrevimus adjudicandas« írja 1247-ben IV. Béla. Wenzel: VII. 229. és u. o. II. 228. És »duelli sortilegium«-ot is említene az okmányok. Anjou: II. 381.

⁴⁾ »Pugiles ad invicem se opposuerunt, iudicio summi iudicis se committentes« írja 1253-ban Lóránd nádor. Wenzel: II. 243. és v. ö. még Sopronm. Okl. I. 24.

⁵⁾ A bajvivást említi ugyan a zalavári apátság 1024-ki szabadalom levele, de ez oklevél nem hiteles. V. ö. *Karácsony J.* Szent István király oklevelei és a Sylvester-féle bulla Budap. 1891. A bajvívás legelső hiteles említése az 1222: XII. t.-cz., hol arról, mint szokásos intézményről van szó.

⁶⁾ Wenzel: XI. 276. U. o. IV. 398., Fejér: VIII. 2. 315. U. o. VIII. 3. 711.; Turul: IX. 21. és 22. l.; Károlyi Okl. II. 119. Ellenben Tolnamegye a bajra való felhívás daczára 1411-ben nem ítél meg bajt »Quia nos factum duelli et communem inquisitionem determinandi et liberandi non habemus facultatem. Zichy: VI. 103.

⁷⁾ Ide tartozó városi ítélet ugyan nem maradt reánk, de ilyennek

ségek⁸⁾ bíróságai, ítélhettek; a XIV-ik század közepétől fogva azonban a bajnak, mint bizonyítási eszköznek a használata mindinkább a felsőbiróságokra és a megyére szorul vissza.⁹⁾ Összefügg ez azzal, hogy míg a XIII-ik században és a XIV-iknek első felében nemcsak nemesek, hanem polgárok, várnépbeliek,¹⁰⁾ földesúri jobbágyok,¹¹⁾ sőt udvarnokok¹²⁾ és szabadságukat vitató szolgák¹³⁾ ügyeiben is bajvívás útján döntöttek, addig a XIV-ik század második felében a polgárságnak és az alsóbb néposztály egyéb elemeit magába felszitt jobbágyságnak jogából a baj intézménye mindinkább eltűnik.

A hospes és az ebből idővel kifejlődött polgári elemet már Árpád királyaink kezdték a baj terhe alól felmenteni. Nem általános intézkedés formájában teszik ezt, hanem egyes községeknek osztogatott kiváltságok alakjában. Kezdvé a valkóvári vendégeknek 1231-ki kiváltságlevelétől¹⁴⁾ egész 1279-ig a legtöbb városi kiváltságban benfoglaltatik a baj megítélésének tilalma. Majd úgy, hogy csak a városi polgároknak egymásközi pereiből rekesztik ki azt,¹⁵⁾ majd úgy, hogy a polgárnak perében idegennel sem lehessen azt elrendelni,¹⁶⁾ hanem helyébe tanuskodás vagy eskü lépjenek.¹⁷⁾

formuláját közli a Nagy Lajos korabeli *Ars notarialis* 35. és 36. l. Kovachich: *Form. Solenn.*

⁸⁾ Bizonyítják ezt az alább felemlítendő kivételek.

⁹⁾ Hogy a megyén a baj még a XV-ik század második felében is sűrű használatban volt, bizonyítják: Sopronm. Okl. II. 439. vagy egy más példa 1475-ből Gömörmegyére nézve. Ország. levéltár 17. 639.

¹⁰⁾ Wenzel: II. 243. hol írják: »Quibus utrinque decertantibus, pugil Ethuruh et suorum cognatorum, jobagionum castri in ipsa area pugnando prevaluit, pugile populorum castri supradictorum penitus deficiente et succumbente.«

¹¹⁾ Például 1327-ben Szabolcsmegye egy földesuri jobbágyának sebzés miatt indított perében kérdi annak ellenfelét, vajjon esküvel vagy bajjal kívánja-e az ügyet eldönteni. Kállay levélt. Múzeum.

¹²⁾ Wenzel: III. 180. U. o. XI. 228.

¹³⁾ Wenzel: VII. 80.

¹⁴⁾ Fejér: III. 2. 238.

¹⁵⁾ »Duellum non judicetur inter ipsos,« mond a korponaiak 1244-ki kiváltságlevele. Fejér: IV. I. 330.

¹⁶⁾ Fejér: IV. 2. 416. és Budaváros törvénykönyve 337.

¹⁷⁾ »Nulla causa ad duellum judicetur, sed per testes et iuramenta,« mond a zágrábi polgárok kiváltságlevele. Fejér: IV. 1. 260.

Sőt a nagyszombatiak kiváltságuk értelmében bármely bíróság előtt a bajtól mentek voltak.¹⁸⁾ Az egyedüli hospes-kiváltság, mely a bajt a községbeliekre nézve kötelezőnek elismeri, a Lipcse melletti beszerceiké 1255-ből, kik erre nézve csak azt a biztosítást nyerték, hogy bajt egymással vagy velők szabadság és nemzetiség tekintetében hasonlókkal szász módra kerek pajzsos és karddal vivhatnak, míg, ha egészen idegennel kell szembeszállniok, a bajvívás módját a király fogja meghatározni.¹⁹⁾

A baj állói mentességnek ily sűrű osztogatása következtében a vasvári vendégek 1279-ki kiváltságlevele azt már a hospes-ek általános szabadságának mondja.²⁰⁾ Az Anjou-korszakból való városi szabadságlevelek egyike-másika ugyan még felemlíti e mentességet²¹⁾ és a Nagy Lajos-korabeli ars notarialis is bajra szóló városi ítélet mintáját közli,²²⁾ azonban egyetlen egy bajvívásra szóló városi ítéletnek emléke sem maradt reánk. A városi jogéletben tehát már régebben is csak ritkán, talán csak súlyos bűnesetekben, alkalmazva, a baj intézménye onnét a XIV-ik század vége felé egészen kivész.

A jobbagyságra nézre annak folyvást erősebben úri hatóság alá jutása szüntette meg a bajnak alkalmazását,

---

¹⁸⁾ »Duellum vero nec inter se, nec etiam cum alienis committere cuiusque iudicio constringantur«, rendeli N.-Szombat 1238-ki kiváltságlevelének 3. pontja. Endlicher: Monum. Arp. 445. l.

¹⁹⁾ »Item in omni causa, quae ad examen duelli iudicatur, si persona illa, quae ipsos impetit, sit de ipsis vel libertatis ac nationis ipsorum, illud duellum cum scuto rotundo et gladiis debet pugnare; prout Saxonum optinet consuetudo. Si vero extraneae conditionis persona fuerit, tunc modus duelli in regis arbitrio remanebit.« Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 426.

²⁰⁾ »Coeterum concessimus, quod in nullo casu duellum inter eos possit iudicari, sed causae emergentes per quemcunque modum iuramento ipsorum secundum negotii ipsius exigente terminentur, prout aliorum hospitum nostrorum regali libertas et conditio id requirit.« Hazai Okm. V. 61. Pozsony és Sopron kiváltságai e mentességet nem említik.

²¹⁾ A nagymarosiaké 1324-ből (Fejér: VIII. 2. 515.), a kassaiaké 1347-ből (U. o. IX. 1. 468.), legkésőbb Kapronczái 1356-ból (U. o. IX. 2. 495.) Említi e tilalmat Budaváros törvénykönyve is 337. cz.

²²⁾ Kovachich: Form. Solenn. Styli 35. és 36. l.

úri szék arra sohasem ítélvén. Legtovább hospes községek mintájára kiváltságolt jobbágyközségekben maradhatott az tovább gyakorlatban, mint azt Eberhard zágrábi püspöknek az ivanicziak részére 1406-ban kiadott kiváltságlevele tanúsítja.⁸⁸⁾

III. A bíró bajvivásra a perben önhatalmúlag is ítélhetett, sőt egyes esetekben tartozott is azt elrendelni. Ez esetek nagyobb bűnesetek, mint felségsértés, hűtlenség, pénzhamisítás,⁸⁴⁾ gyilkosság,⁸⁵⁾ gyújtogatás,⁸⁶⁾ és a zsidók 1251-ki kiváltságlevele rendeletéhez képest az, kit zsidó meggyilkolásának gyanuja terhelt, bajvivással volt köteles magát tisztázni.⁸⁷⁾ A XIII-ik században és a XIV-iknek elején még előfordul, hogy más esetekben is, ha előzetes bizonyítás vagy teljesen hiányzott, vagy pedig kielégítőnek nem találtatott, a bíró hivatalból rendeli el a bajvivást.⁸⁸⁾ Sőt 1322-ben az ország szokásjogának mondják, hogy oly ügyeket, melyek mindkét fél részéről tanúkkal eléggé bizonyítva voltak, bajjal kell eldönteni.⁸⁹⁾ Később azonban már csak az alperes választása alapján vagy az egyik peres fél egyenes felhívá-

⁸⁸⁾ »Nec ullus pugilem adducere vel duellare cum civibus possit.« Fejér X. 4. 558.

⁸⁴⁾ Péld. 1246-ban Fejér: IV. 142.

⁸⁵⁾ Ezt az 1471: XXVIII. t.-cz. határozottan megköveteli.

⁸⁶⁾ Egy 1470-ki litterae inquisitoriae-re vetett bírósági jegyzet írja: »et insuper ad duellum eo quod est incendium.« Hazai Okm. V. 308. l.

⁸⁷⁾ »Item si fuerit Judeus clam interemptus ut per testimonium constare non posset amicis suis, quis eum interemerit, si prius per inquisitionem factam aliquem suspectum repperit, et justas ac probabiles suspicionis causas ostenderit, huiusmodi negotium duello volumus terminari.« A kiváltság 19. pontja. Endlicher: i. m. 475. l.

⁸⁸⁾ »Quia nobis ex eorum dictis de meritis causae liquido non patebat ad examen duelli easdem partes decrevimus judicandas« írják 1247-ben. Wenzel: VII. 229.

⁸⁹⁾ »Ipse itaque Lampertus iudex curiae juris ordine exigente et Regni Hungariae approbatissima consuetudine, quae causas per utraque partes productione testimoniorum vicissitudinariorum comprobatas duello solet terminari, requirente« bajt ítél meg. Kubinyi Monum. II. 71. Hogy később ily esetben alperes volt hivatva választani eskü vagy baj között, v. ö. Sopronm. Okl. I. 285—286. Az 1273-ki szlapon czikkelyek 11-e értelmében, ha valamelyik fél esküt ajánl, baj nem ítélhető meg. Endlicher: i. m. 358.

sára, de mindig a másik félnek is beleegyezésével, tehát a felek közös akaratával megítélt bajvivásról olvasunk.³⁰⁾ Sőt az Anjou-korszak után kizárólag már csak ilyenről. Szlavóniára nézve a Máté bán alatt hozott 1273-ki szlavyon végzések is ezt az elvet vallják.³¹⁾

A XIV-ik században már országos szokásjog lévén, hogy minden ügyet, mely tanúkkal vagy tudománynyal bizonyítva volt, vagy bajjal, vagy pedig esküvel kell eldönteni,³²⁾ a bíró gyakran közvetlenül intézett a felekhez vagy csakis az alpereshez felhívást az iránt, hogy e kettő közül melyikkel akarják a pert befejezni,³³⁾ gyakran pedig a felek ily felhívás nélkül is egymás közt erre nézve megállapodnak. De igen gyakori volt az is, előfordul már az Árpád-korszakban és mindvégig szokásban maradt,³⁴⁾ hogy mielőtt a bíró az erre való felhívást a felekhez intézné, ezek egyike a másikat bajra egyenest kihívta.³⁵⁾ E kihívás jeléül (*signum duelli*) faczöveket vagy pálczát használtak,³⁶⁾ mely az ellenfél által elfogadva a bajvivási szerződésnek köztük megkötése

---

³⁰⁾ Bajnak felajánlása és ennek elfogadása példája már 1268-ból Fejér: IV. 3. 439. l. »Porrigente praedicto Benedicto. Hazai Okm. VII. 238. l.

³¹⁾ »Item in una causa, sive actor reo deferat, sive reus actori referat sacramentum, iudex inter ipsos duellum non possit judicare, sed per sacramentum causa debeat terminari, nisi partes examen duelli assumpserint spontanea voluntate«, írja az 1273: XI. cz. Endlicher: i. m. 539.

³²⁾ »Et quia universae causae testimonio comprobatae uno istorum duorum articulorum, videlicet duelli certamine aut iuramenti depositione regni consuetudine requirente finem debitum sortiuntur«, írja például Pál országbíró 1329-ben. Zichy: I. 329.

³³⁾ Hazai Okl. 140., 1253-ban. Wenzel: II. 243., Anjou: II. 380—382., hol alpereshez intézik a kérdést, míg u. o. 380—382. mindkét félhez. És v. ö. Zichy: II. 618—620.

³⁴⁾ Már 1293. körül írják »porrigente praedicto Benedicto, duellum idem Alexander recepit pro se pugnaturus.« Hazai Okl. 140. Ily felhívások példája még 1478-ból is. Hazai Okm. III. 434—36. és v. ö. az 1486: XVIII. t.-cz.-et.

³⁵⁾ Például az alperes. Fejér: VIII. 3. 391. vagy a felperes. Hazai Okm. III. 435.

³⁶⁾ »Ligneum claviculum, vulgo czövek«, mondják az emlékek. Kovachich: Form. Sol. Styli 8. és 36. l.

jelül is (wadia, festuca,³⁷⁾ gages de bataille)³⁸⁾ szolgált. Ha a kihívás személyes bajra szólott, a kihívó fél a czöveket személyesen nyújtotta át ellenfelének (de capite ad caput),³⁹⁾ ellenkező esetben csak bajnokával nyújtotta át az ellenfél bajnokának (de pugile pugili),⁴⁰⁾ kiknek tehát a bíróság színhelyén jelen kellett lenniök.⁴¹⁾ Lehet, hogy voltak esetek, melyekben a kihívást elfogadni kellett,⁴²⁾ rendszeren azonban annak elfogadása az ellenfél akaratától függött, csak hogy a visszautasítás a baj helyébe lépő eskünek terhét a visszautasító fél veszélyére majd súlyosbította, majd pedig könnyítette,⁴³⁾ ahhoz képest tudniillik, hogy az esküt a bajt visszautasított félnek vagy pedig ellenfelének kellett-e letennie.

IV. Ha a bíró valamely perben a bajjal való bizonyítást elrendelte, erre szóló ítéletében a bajvivási feltételeket is megállapította.

1. A bíró ugyan is mindenekelőtt határozott az iránt, hogy a felek a bajt személyesen vivják-e vagy csak bajnokok útján. A bíróság a feleket személyes bajvivásra csak súlyos bűnesetekben kötelezhette, vagy ha a bajra való kihívás határozottan erre szólott és az ellenfél azt elfogadta.⁴⁴⁾

³⁷⁾ Vasmegye 1447-ben írja, hogy az előtte folyt perben az alperes »quamdam festucam in signum dimicationis duelli« átszolgáltattott. Múz. irattár.

³⁸⁾ A francziáknál ennek jelvénye a keztyű volt.

³⁹⁾ »Signum huius praelibatis actoribus et actrici de capitibus eorum propriis capitibus dictis N. N. porrigebant«, írják 1429. Károlyi II. 119. Egy 1335-iki országbírói ítélet levélben áll: »Signum duelli propriae suae personae de persona ipsius Johannis benevole acceptante.« Zichy: I. 466.

⁴⁰⁾ 1447-ben az egyik fél »in verificationem dictae actionis de pugile eiusdem pugili annotati Bartholomei signum duelli porrigebat.« Károlyi: II. 254. és Hazai Okm. III. 435. Érdekes kép, midőn 1399-ben a báni törvényszék előtt a topticzai apát személyesen kézbesíti bajnoka czöveket az ellenfél bajnokának. Zichy: V. 121.

⁴¹⁾ Zichy: V. 184.

⁴²⁾ Különösen bűnesetekben, például nemi erőszak miatti perben. Kovachich: Form. Solen. 35., 36.

⁴³⁾ Péld. 1475-ben Gömörmegye székén folyt perben az egyik fél által felajánlott köztudományt, valamint a bajt a másik fél visszautasítja. Ország. levélt. 17. 639.

⁴⁴⁾ 1429-ben birtokfoglalás iránt folyt egy perben felperes az alperes

Régente, úgy látszik, hogy ha mindkét peres fél állítását tanúsággal (*humano testimonio*) kielégítően bizonyította, a bajt személyesen kellett kiküzdeniök.⁴⁵⁾ A kihívás mindig határozott személyhez intézett lévén, előfordul, hogy alperes-társak közül az egyik személyes bajra van kötelezve, a másik pedig nem.⁴⁶⁾ Voltak végtére egyének, kik harcz-képesség hiányában személyes bajnak alávethek nem voltak, mint papok, kiknek azt az egyház tilalmazta, nők és zsidók.

Rendszerint tehát a peres felek a perben nem személyesen, hanem bajnokok útján vívtak.

A bajnok (*pugil, duellator*)⁴⁷⁾ e szolgálatot bérért tette. A bér igen jelentékeny lehetett.⁴⁸⁾ Nemcsak VI. Kelemen pápa Nagy Lajoshoz intézett levelében panaszkodik, hogy püspökségek és apátságok az ítéletileg terhükre elrendelt bajvivásokhoz nagy költséggel és kockázattal kénytelenek bajnokokat fogadni,⁴⁹⁾ hanem nem ritka, hogy a kihívást

---

ajánlotta személyes bajt, hivatkozva szegénységére, el nem fogadván, a bíróság ítélte, hogy »*idem actores dictam ipsorum actionem cum ipsa dimicatione duellari, sed non propriis eorum capitibus, sed per pugillarem dimicationem necessario debeant comprobare.*« Károlyi: II. 119.

⁴⁵⁾ Azért írja 1325-ben a nádor, midőn az egyik peres fél felhívására és a másiknak beleegyezésével személyes bajt megítélt, hogy vivjanak »*propriis in personis veluti habita productione testimonii.*« Fejér: VIII. 5. 153.

⁴⁶⁾ 1293. körül egy atya fiával együtt állván perben, az előbbi kihívás következtében személyes bajra köteleztetik, fia bajnokkal élhetvén, de ilyennek fogadására szegény lévén, határozatba ment: hogy ha az atya a bajban győztes lesz, a fiu eskütársakkal leteendő esküjével a vádtól menekszik, ha pedig atyja a bajban elbukik, ellenfele esküje alapján fog elítéltetni. Egy más példa 1347-ből. Fejér: IX. 1. 546—550.

⁴⁷⁾ Hogy őseink a bajvivót vagy viadort bajnoknak hívták, bizonyítja *Kubinyi Ferencz*: Magyar Tört. Eml. II. XIX. 1. A bajnokot okmányaink általánosan latinul *pugil*-nak hívják, nagyon kivételesen »*duellator*«-nak. Wenzel: XI. 273. A nyugaton használt *campio* (Kämpe, champion) kifejezés hazai jogunkban ismeretlen.

⁴⁸⁾ Például szolgálhat egy 1323-ban Szatmár-Németi város előjárósága előtt kötött szerződés, melyben a bajnoki szolgálatok díjazása igen részletesen van megállapítva. Anjon: II. 71. 1.

⁴⁹⁾ Theiner: I. 677. 1.

bajra a kihívott azért utasítja el magától, hogy szegénységénél fogva bajnokot nem fogadhat.⁵⁰⁾ Csak természetes tehát, hogy egyházi vagy világi nagyobb birtokú testületekre vagy a királyi fiscus-ra nézve olcsóbb volt, ha állandó bajnokot tartottak.⁵¹⁾ Ilyen volt a királyi bajnoki állás is, melyet közel egy századon át egy család tagjai viseltek. Utódjai ugyanis Budafalvi Péternek, kit IV. László 1274-ben, mert a király érdekében tizenegyszer szállott volt diadalmasan a küzdőterre,⁵²⁾ a harczoló udvarnokok (filii Comitum Udvarnicorum) sorából kiemelt és nemesített.⁵³⁾

A bajnoki szolgálat tehát nem volt hazánkban megbecsztelenítő foglalkozás minek azt a szomszéd Némethonban tekintették.⁵⁴⁾ A bajnokok, kiket névszerint ismerünk, jobbára birtokos egyének⁵⁵⁾ és szolgálataikat gyakran újabb birtokkal jutalmazták.⁵⁶⁾

A bajnok értékét gyakorlottságához a viadalban mér-

---

⁵⁰⁾ »Propter suam inopiam pugilem non posse appreciari.« Hazai Okm. VII. 238. és v. ő. Hazai Okl. 140.

⁵¹⁾ A zalavári apátság 1024-ki alapító levelében a király kötelezi magát arra, hogy az apátságnak ily állandó bajnokot tart. Fejér: I. 309. Ez okmány ugyan, mint fentebb említettük, nem hiteles, de még is mutatja, hogy készítése korában ennek szokásban kellett lenni.

⁵²⁾ IV. László őt »noster pugil specialis«-nak hívja. Wenzel: IX. 75.

⁵³⁾ Ennek utódjai Róbert Károly és Nagy Lajos alatt (1356.) is viselték ez állást. (Fejér: IX. 2. 467—469.) A család még most is virágzik, mint Budafalvi Vermes család Pozsonymegyében.

⁵⁴⁾ Oly annyira, hogy utódaik is jogot nélkülözők voltak. Schroeder: Deutsche Rechtsgesch. 449. I. A bajnok nálunk perben is szerepel. Péld. 1239-ben Opoy Szlavon bán előtt »Puchman comes in nostra praesentia constitutus placitavit cum Salomone pugile de zagoria.« Ország. levélt. N. R. A. 603. 47.

⁵⁵⁾ Példák: Hazai Okl. VIII. 34., Wenzel: III. 16, U. o. VII. 253., Anjouk. III. 208.

⁵⁶⁾ Wenzel: III. 16., hol IV. Béla János fia János bajnoknak adományoz birtokot. U. o. XI. 273. Egy. 1343-ban nádori közgyűlésen kelt ítéletlevelében felemlítenek egy 1295-ki okmányt, mely szerint Lőrincz, Tomasina III. Endre király édesanyja főlovászmestere, Sándor bajnoknak érdemei fejében a valkómezei orosz birtok felét átengedte. Ország. levélt. Neoreg. 44.3 2.

ték. Ekhez képest különbséget tettek ujoncz (incongressus, inexamatus⁵⁷⁾ és gyakorlott (congressus)⁵⁸⁾ bajnok között. A bajvivást elrendelő ítélet a bajnok e minőségére is rendszerint kiterjeszkedett. Ítéletleveleink az Árpád-korból vagy hallgatnak még a bajnokok ezen minőségéről, vagy ha nem, a pert egyáltalában, tehát mindkét félre nézve, gyakorlott⁵⁹⁾ vagy pedig ujoncz⁶⁰⁾ bajnokkal rendelik eldönteni. A XIV-ik és XV-ik századok gyakorlata szerint azonban, annak a félnek, kinek az előzetes tanubizonyítás inkább kedvezett, gyakorlott,⁶¹⁾ ellenben a másiknak csak ujoncz bajnok használatát ítélték meg,⁶²⁾ és már csak akkor, ha az előzetes bizonyítás mindkét félre egyenlően kedvező volt, határozza meg a bíró a bajnokok minőségét általánosan,⁶³⁾ vagy pedig annak megállapítását a felek tetszésére bizza.⁶⁴⁾

A bajnokot a viadalért kikötött bér illeti meg, melynek nagysága az elbukás vagy a győzelem esélyeihez mérten lehetett előre megállapítva.⁶⁵⁾ Néha azonban őt utólag még

⁵⁷⁾ »Qui nondum pugnassent«. Wenzel; VII. 84. U. o. II. 243., Zichy: II. 619.

⁵⁸⁾ Fejér: VII. 4. 183.

⁵⁹⁾ Wenzel: VII. 89. és Fejér: VII. 4. 183.

⁶⁰⁾ Wenzel: II. 243., Fejér: IV. 1. 310., más példa 1309-ből. Zalai: I. 132.

⁶¹⁾ Péld. 1348-ban azzal az indokolással: »Ideo quia instrumenta per ipsos Paulum filium Porda et Georgium filium Mathe condicionarios regales praehibita, priusquam instrumenta per ipsos filios Johannis dicti Elleus praesentata confecta fore, et etiam praemissa inquisitio magis pro parte dictorum Pauli... quam proparte eorundem filiorum Johannis facta fuisse dignoscebatur« Pálnak és Györgynek, gyakorlott viadornak, használatát ítélték meg. Zichy: II. 338. és 339.

⁶²⁾ Anjou: II. 262., Zichy: II. 276—281., Kubinyi: Monum. II. 71. Ennek legkésőbbi példája 1478-ból. Hazai Okm. III. 435.

⁶³⁾ Különösen ha a köztudomány mindkét fél javára egyenlő eredményt mutatott. Sopronm. Okl. I. 285.

⁶⁴⁾ Például Tamás országbíró 1352-ben a megejtett köztudomány alapján feljogosítja a feleket, hogy »pugilem congressum sive incongressum« hozhassanak a küzdőterre. Muzeum irattár.

⁶⁵⁾ »Si vero pugnaret et dimicando triumphum recipere posset solveret sibi tres marcas... si vero devinceretur alteram mediam marcam solveret« áll egy bajnokfogadási szerződésben. Anjou: II. 71., 72.

külön jutalomban is részesítik.⁶⁶⁾ Ha azonban a bajnok a viadal alkalmával ura ügyének árulójává lett, mint 1228-ban Hektor ispán bajnoka, ki viadal közben fegyvereit egyenként elvetve, kijelenté, hogy nem harczol, akkor ezért súlyosan bűnhődött, például az ép említett esetben családotul szolgálásra vettetett és mint szolga vagyonával együtt urának kiszolgáltattatott.⁶⁷⁾

2. A vivás módját tekintve, első sorban lovas (equestre) és gyalog bajt (pedestre duellum) különböztettek meg.

A XIII-ik században és a XIV-iknek elején még felsőbb bíróságok is, mint a nádor, országbíró, tárnokmester,⁶⁸⁾ gyalog bajt is ítélték meg. Később azonban a baj ezen formája már csak a városi és a megyei igazságszolgáltatásnál ott-honos.⁶⁹⁾ A felsőbb bíróságok ítéletei később már csak lovas bajvivásra szólottak, melyet különben már az Árpád-kor-szakban is nem épen ritkán alkalmaztak.⁷⁰⁾

A vivás módja még az annál használható fegyverzet-től is függött. Az ítélet gyakran erre is kiterjeszkedett, sőt van példa reá, hogy ezt kiváltság szabályozza.⁷¹⁾ Gyalog bajt, különösen későbbi megyei ítéletek értelmében botokkal kellett vívni;⁷²⁾ míg a lovas baj megítélésének rendes formulája úgy szólott, hogy a felek vagy bajnokaik a viadal helyén és napján lovon és vitézi fegyverzettel (super equis

⁶⁶⁾ 1246-ban Chák zalai ispán egy zalamegyei várnépbelit ez okból várjobbágyi állásra emelt. Wenczel: VII. 218.

⁶⁷⁾ Fejér: III. 2. 146—149.

⁶⁸⁾ Fejér: VII. 4. 183., Anjou; I. 296., Sopronm. Okl. I. 23—25.

⁶⁹⁾ Kovachich: Form. Solenn. Styli 35. és 36. l., Turul IX. 21. és 22. l., Fejér: VIII. 2. 315., U. o. VIII. 3. 711., Sopronm. Oklevélt. II. 439.

⁷⁰⁾ Fejér: IV. 2. 462., Hazai Okm. VI. 278., Hazai Okl. 140., Fejér: VI. 2. 191.

⁷¹⁾ Lásd a Lipcse melletti beszterczeiek 1255-iki kiváltság levelét. Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 426.

⁷²⁾ »Pugil cum baculo congressus«, írják 1256-ban. Sopronm. Okl. I. 24. és egy más példa 1465-ből. U. o. II. köt. 439—440.; 1313-ban a gyalog bajt a tárnok előtt is »cum baculo« kellett vívni. Anjou: I. 269. Gyalog bajt vívtak a szepesi szászok joga szerint is. Erre nézve részletes rendelkezés: Willkühr der Sachsen in der Zips. 54. p. Michnay és Lichner: Budaváros jogkönyve. Pozsony, 1845. 54. pont.

et in armis militaribus)⁷³⁾ jelenjenek meg, még pedig a XV-ik században azzal a hozzátétellel, hogy minél erősebben küzdhessenek.⁷⁴⁾ Ez vértezett megjelenésre,⁷⁵⁾ paizs, lándzsa, kardok, sőt a XIV-ik században még bolgár bunkónak is használására jogosított.⁷⁶⁾ Igen kivételes, csak felségsértés s hűtlenség eseteiben és egy ízben gyilkosság esetében fordul elő, hogy a bírói ítélet mez nélküli bajt (*nudum* v. *nudosum duellum*) követel,⁷⁷⁾ melyet a Nagy Lajos-korabeli *ars notarialis* szerint csupasz ingben és csupán egy kardnak használásával, tehát minden egyéb fegyverzet mellőzésével kellett vívni;⁷⁸⁾ míg 1323-ban egy az alnádor előtt gyilkosság iránt folyt perben a felek bajnokai meztelenül és gereyekkel voltak kötelesek küzdeni.⁷⁹⁾

3. A baj kimenetelét tekintve, a bírói ítélet határozhatott az iránt, hogy a bajt élethalálra (*usque ad punctum mortis*) vivják-e vagy nem. Az előbbinek határozott példáját hazánkban nem ismerjük.⁸⁰⁾ Talán a meztelen baj lehetett ily természetű. Rendszerint a bajt csak az egyik vagy a másik félnek a lovagi küzdelem szabályai szerint bekövetkezett legyőzetéséig kellett vívni.

V. A bajnak a bíró által kitűzött időben és helyen kellett véghez mennie.

Az időközt a baj megítélése és annak megtartása között

---

⁷³⁾ Sopronm. Okl. 155. I., Kubinyi: Monum. II. 71.

⁷⁴⁾ »Ut fortius poterunt«. Károlyi Okl. II. 255.; Sopronmegye Okl. II. 352.

⁷⁵⁾ »Scutis militaribus indutos« bajnokokat rendel állítani 1476-ban Mátyás király. Károlyi Okl. II. 448., vagy »armis militaribus indutos«. Sopronm. Okl. II. 352.

⁷⁶⁾ Anjouk. II. 382. és Zichy: II. 329—340. Említés két kardnak mindkét fél részéről használatáról. Fejér: III. 2. 146—149.

⁷⁷⁾ 1246-ban IV. Béla »super infidelitate et de crimine lesae Majestatis et super fabricatione falsae monetae... nudum judicavimus ad duellem, prout super huiusmodi criminibus regni nostri consuetudo antiqua requirit«. Fejér: IV. 1. 402., Fejér: VIII. 2. 490.

⁷⁸⁾ Kovachich: Form. Solenn. Styli 8. 1.

⁷⁹⁾ »Nudi cum contis« jelenjenek meg a bajnokok, rendeli az alnádori ítélet. Fejér: VIII. 2. 490.

⁸⁰⁾ Ennek csak formuláját közli Nagy Lajos-korabeli *ars notarialis* Kovachich: i. m. 9. l.

az ítéletek eltérőleg állapítják meg, mint azt egyébként az eskü megítélésénél is tapasztaljuk, és ez időköz a bajnál sem volt nagyobb, mint az eskünél.⁸¹⁾ Ez időközre a bírósági határidők távolsága és esetleg a feleknek is akarata lehettek határozók. A XIII-ik és XIV-ik századokban a bajt elhalasztani nem lehetett,⁸²⁾ azonban a XV-ik században már gyakoriak majd a király által elrendelt,⁸³⁾ majd pedig a peres felek megegyezésével⁸⁴⁾ létrejött elhalasztások.

A baj véghezmenetelének helye is az ítéletben meg volt jelelve. Annak e célra alkalmasnak és kellően elkészítettnek kellett lennie.⁸⁵⁾ Oly bíróságok, melyeknek gyakran volt alkalmuk bajt megítélni, ehhez állandóan berendezett bajtérrel (*area certaminis* v. *duelli*) rendelkeztek. A királyi kuriában ennek bármely bírósága által megítélt bajnak vivására Budán, ennek valamely erre alkalmas és később már szokásos helyén (*loco ad id apto et consveto*), volt bajtér vagyis bajszerű⁸⁶⁾ berendezve.⁸⁷⁾ Míg tehát a nádor nem volt a királyi kuriába belevonva, az általa elrendelt bajvivást is azonkívül, például a XIV-ik század elején Vizsolyon, tartották meg;⁸⁸⁾ Erdélyben pedig Tordán, a vajdai congre-

⁸¹⁾ Találkozunk két, három hónapos időközökkel. Fejér: VIII. 3. 391, Fejér: IX. 1. 549., hosszú időköz Hazai Okm. III. 435., 436. Az esküre nézve v. ö. Zichy: III. 296—298.

⁸²⁾ Pál országbíró 1328-ban Róbert Károly elhalasztó parancsa felmutatásakor aziránt »utram eaedem litterae regales super prorogatione dicti duelli rationabiliter fuerint emanatae ad discussionem Baronum et nobilium Regni« bocsájtotta, ezek azt nemcsak azért, mert nem szólt az országbírónak vélték, mellőzendőnek, hanem mivel »certamen duelli secundum consuetudinem Regni Hungariae ab antiquo approbatum nullatenus possit prorogari.« Ország. levélt. Neoreg. 308. 23.

⁸³⁾ Hazai Okl. 382. 383.; Sztáray Okl. II. 385.

⁸⁴⁾ 1467. febr. 14-én Palóczy országbírónak peres felek bevallják a bajvivásnak egy évre elhalasztását. 16,486. és 17,554. sz. a. és v. ö. Sopronm. Okl. II. 353.

⁸⁵⁾ Ilyenről már 1228-ban van szó. Fejér: III. 2. 146—149. és u. o. Fejér: VII. 4. 182.

⁸⁶⁾ Így hívták a bajtér a XV-ik században. V. ö. Finály H.: A beszterczei szöszedet. Budapest, 1892. (Akad. kiadv.) 18. l.

⁸⁷⁾ Hazai III. 436.

⁸⁸⁾ 1333-ban Miklós alnádor megítél »duellum in equis et armis ad

gatió-k repdes székhelyén, volt ily bajszerű berendezve.⁸⁹⁾ Megyékben vagy városokban, melyek igazságszolgáltatásában a baj megítélése ritkább volt, küzdött esetről-esetre jeleltek ki és rendeztek be.⁹⁰⁾ A küzdőtér itt mindig csak gyalog baj vivásának szolgált; mert ha a megye, mint az régebben megtörtént, lovas bajt ítelt meg, akkor azt a királyi kuriában vívták.⁹¹⁾ A gyalog baj vivásához később a küzdő feleket körülöttük vont körbe helyezték, melyen belül tartoztak egymással botokkal viaskodni. Így történt ez a szepesi százszok joga szerint is.⁹²⁾

A bíróság által kitűzött napon és helyen megjelenve, a küzdő felek az ott számukra vont sátrakba vonultak.⁹³⁾ Lovait, fegyvereiket birói vizsgálatnak vetették alá,⁹⁴⁾ vajjon t. i. a baj vivására alkalmasak-e vagy nem; a bajnoknak pedig haját nyírták le.⁹⁵⁾ Régente szokás volt a baj-

---

hoc deputatis coram Domino nostro in villa Wysl in area duelli. «Herczeg Esterházy levélt. Fasc. J. No. 4. Rep. 47. Néha azonban a király elrendeli, hogy a nádor megítélte bajt a kuriában vívják. Péld. 1325-ben. Forgách levélt. Múzeum és Hazai VI. 441—444., hol a nádor megtagadta. Később, mióta t. i. a nádori bíraskodás a kuriainak csak ága, a nádor előtti bajt is a kuriában vívják. Fejér: IX. 1. 546—550. Hazai Okm. III. 436.

⁸⁹⁾ »Hic Tordae... in loco ad id apto et consveto«, rendeli Kendi Antal alvajda a bajt vívni. Botka: i. m. 64. l.

⁹⁰⁾ Kovachich: Form. Solenn. Styli. 36. l.

⁹¹⁾ Így ítélte ezt 1328-ban Zalamegye congregatió-ján bajra történt kihívás alapján, rendelvén, hogy »iidem Stephanus et Michael in persona propria in praesentia Domini nostri Regis Hungariae in equis et in armis in area duelli congredi debeant.« Orsz. levélt. Zala 30. No. 12.

⁹²⁾ Lásd Sopronmegye 1465-ki ítéletét, mely szerint »cum dimicatione duelli more solito cum circulo circumda... in eodemque cum baculis dimicando« kellett eljárni. Sopronmegye Okl. II. 444. A szepesi százszokra nézve lásd azok jogának LIV-ik cikkét. Wagner: Anal Scepusii I. 253. l.

⁹³⁾ »Erectis tentoriis« írják a XV-ik századból való okmányok. Hazai Okm. III. 436. l. és Botka: i. m. 64.

⁹⁴⁾ Szó van egy alkalommal »equis eorum ostensis«-ről. Botka: i. m. 59. l. »secundum consvetudinarium modum Regni bene fulcitos«, mondja azért a felek bajnokait az országbíró 1347-ben. Zichy: II. 280.

⁹⁵⁾ Az 1323-ki bajnokfogadási szerződésben a díjazást ahhoz is méri, hogy a netaláni kiegyezés »ante abcisionem vel post abcisionem crinis« következik-e be. Anjou: II. 71.

vívást csak az esti alkonyat beálltával megkezdeni,⁹⁶⁾ később azonban Nagy Lajos elrendelte, hogy az, ki az esti harang megkondultáig lóra nem ül, pervesztesnek tekintessék,⁹⁷⁾ szabály, mely később is érvényben maradt.⁹⁸⁾ Országos szokás szerint a viadal megkezdésekor felperes vagy bajnoka keletről, alperes pedig nyugatról támadtak.⁹⁹⁾ Használhatták egész fegyverzetüket, miért is nem ritkán elhagyva a lándzsákkal való küzdést, kardjaikkal vagy bolgár bunkókkal rontottak egymásra.¹⁰⁰⁾ A küzdelem, hacsak nem vívtak halálra, valamelyik fél legyőzésével (succubitus) ért véget. Ez bekövetkezettnek tekintett, ha valamelyik fél magát vesztesnek vagy bűnösnek jelentette ki,¹⁰¹⁾ vagy őt lefegyverezték, a bajtérrel lezoritották és egyéb hasonló esetekben.

A bajvívást befejezettnek és az ügyet eldöntöttnek kijelenteni a bíró volt hivatva, miért is neki vagy legalább is helyettesének a bajvívásnál jelen lennie kellett.¹⁰²⁾ Előfordulhatott tehát, sőt régebben, úgy látszik gyakran, hogy a bajvívás a király színe előtt menvén véghez, annak kimene-

---

⁹⁶⁾ »Ne dimicatio [ipsius duelli ad crepusculum noctis more temporis prioris solito deferatur«, írja 1352-ben Tamás országbíró. Muzeumi irattár.

⁹⁷⁾ »Volumus ut si qua partium pugilem suum usque sonum campanae vesperarum in equum ascendi et ipsum duellum dimicari non faceret n succubitu ipsius duelli juxta constitutionem regiae Majestatis convicta habeatur«, folytatja a megelőző jegyzetben idézett okmány. V. ö. még Zichy : II. 618—620. és Sopronm. Okl. I. 285—288.

⁹⁸⁾ Hazai : III. 436., Károlyi : II. 253—255.

⁹⁹⁾ »Nicolao filio Ders tanquam actore a parte orientis, jam dicto autem Thome, filio Ders, a plaga occidentali juxta regni consuetudinem in equis et armis in area duelli suos pugiles in regia praesentia vicissim dimicatuos statuentibus«, írják 1322-ben. Kubinyi : Monum. II. 70.

¹⁰⁰⁾ »Arreptis lanceis se mutua vicissitudine hostiliter imposuissent et lancealibus praeliis derelictis ictus fortissimos per claves bulgaricales super se recepissent«, írja 1328-ban Pál országbíró. Anjouk. II. 382. és Zichy : II. 329—340.

¹⁰¹⁾ Zichy : II. 329—340.

¹⁰²⁾ 1488. január 21-én Palóczy országbíró előtt tiltakozva adják elő, hogy a nádor által Hevesmegye congregatióján megítélt és Budán vivendő bajhoz »neque Dominus Palatinus prothonotarium seu vices suas gerentem duellarem dimicationem ad eandem revidendam deputasset.« Ország. levélt. 16,807.

tele iránt a király döntött,¹⁰³⁾ miért is egy izben előfordulhatott, hogy káptalannál tiltakoztak a miatt, hogy a király részrehajlásból Isten és igazság ellenére engedte a tiltakozó bajnokát legyőzni, mit különben ez esetben az országbíró is elismert.¹⁰⁴⁾

Ha a bajvivásra a kiszabott időben csak az egyik fél jelent meg, és a másik fél estig sem jelentkezett, akkor az utóbbit a bajvivásban elbukottnak jelentették ki, a másik pedig mint a perben győztes hagyta el a bajtért.¹⁰⁵⁾

VI. A bajvivásnak perdöntő ereje volt. Az abban elbukott ügyét végleg elveszítette¹⁰⁶⁾ és ahhoz mért elégtétellel tartozott és rendszerint örökös hallgatásra ítéltetett. Külön birság, ú. n. bajbirság (judicium duelli) azonban őt nem terhelte.¹⁰⁷⁾ De ha közvetlenül a bajvivás előtt vagy alatt akár a bírónak, akár békéltetőknak közbenjárására a felek kiegyeztek,¹⁰⁸⁾ akkor ők, mint minden egyéb peregyesség-

---

¹⁰³⁾ Gyakran azonban az okmányoknak »in conspectu regio« vagy »in praesentia regia« kitételei nem a királyra, hanem az országbíróra vagy a személyekre vonatkoznak.

¹⁰⁴⁾ Kubinyi: Monum. II. 74—76.

¹⁰⁵⁾ Azért írja László nádor 1244-ben »Postmodum cum sero factum fuisset, pugilem Udvarnicorum justificatum de area duelli eduximus«. Fejér: IV. 1., 310., 311. és U. o. VIII. 3. 758—762.

¹⁰⁶⁾ Rendszerint örök hallgatást (perpetuum silentium) ítélnék meg. Például Zichy: II. 280.

¹⁰⁷⁾ »Judicium duelli«-ről csak egy izben olvasunk. Zichy: 280., hol a megtörtént bajvivás után »pretextu premissi succubitus duelli, acquisitionem ipsorum (t. i. a leleszi prépostságnak) premissam annihilantes in iudicio duelli decem marcas facienti nec non in emenda estimationis praedictae terrae... aggravari committentes«, mond a bíró. Nézetem szerint itt a »duelli« szó akár írás, akár olvasáshiba következtében »dupli« helyett áll és itt is csak úgy, mint 1228-ban a bajvivás alapján hozott végítéletben felemlített »judicium dupli, quod vulgo kewetség (mely t. i. az egyszerű után jó) dicitur« (Fejér: III. 2. 147.) a per folyamában a félre rótt birságot jelent, mellyel az még az ítéletkor is tartozott. Nemcsak hogy bizonyítási birság a középkori perjogban ismeretlen fogalom, hanem, ha minálunk bajbirság valósággal szokásban lett volna, ezzel a bajról szóló számos okmányokban jóval gyakrabban kellene találkozoznunk.

¹⁰⁸⁾ Zichy: II. 621. 622., Fejér: IX. 5., 549., 550., Sopronm. Okl. I. 155.

nél, békebirsággal (ez esetben: *judicium pacis duelli*) tartoztak.¹⁰⁹⁾

A hatalombajban való elbukásnak, vagy mint azt röviden mondták, hatalombajnak (*succubitus duelli facti potentialis*) terhe alatt¹¹⁰⁾ a XIV-ik és XV-ik századokban gyakran kötöttek szerződéseket¹¹¹⁾ vagy vetették magokat alá fogott bírák ítéletének, minek megszegése vagy fitymálása a nagyobb hatalmaskodásban való egyszerű elmarasztalást vont maga után.¹¹²⁾

VII. A baj intézményét, a mint Európaszerte¹¹³⁾ úgy hazánkban is, az egyház ellenezte, mely az istenítéletek között a bajvivást rosszszalta leginkább. A pápák több ízben intéztek királyainkhoz intőleveleket, melyekben különösen panaszzolják, hogy az egyházakat kényszerítik a javaikon hatalmaskodók és a jogaikat sértők ellenében bajjal bizonyítani, habár igazukat tanukkal vagy más törvényes eszközökkel is védhetnék.¹¹⁴⁾ E panaszlevelek a fennálló szokásjogon nem változtattak.¹¹⁵⁾ De mégis a bajjal való élésnek a perben megszorítása egyik okául Mátyás király 1486-ban azt emeli ki, hogy miután a király ítélőszékén a személynök, ki rendszerint egyházi személy, mindig jeien van és kivüle még érsekek és püspökök is, nem illő, hogy ott bajt megítéljenek,¹¹⁶⁾ míg egy másik

¹⁰⁹⁾ Anjouk. III. 215.

¹¹⁰⁾ A XIV-ik század végén Kállay-ak fogott bírák előtt egyezkednek azzal, hogy ha valamelyik fél nem teljesítene, »*contra partem alteram Hatalombajon effective convincatur eo facto.*« Kállay levélt. Múzeum.

¹¹¹⁾ Még 1524-ben Báthory István szerződik »*sub onere et gravamine actus potentialis latae sententiae, qui vulgariter singularis atque magni certaminis duelli nuncupatur.*« Ország. levélt. 23,870.

¹¹²⁾ Hazai Okl. 302. És 1339. (Wissegr. 14. die Quinden. f. S. Regis) Pál országbíró valakit fej- és jószágvesztésben marasztal el, mivel annak a választott bíróságnak ítéletét nem teljesítette, melyre vitás ügyét azzal a kikötéssel bizta, hogy ha ítéletéhez képest nem teljesít »*in succubitu duelli facti potentialis convinceretur eo facto.*« Forgách levéltár Múzeum.

¹¹³⁾ Patetta F.: *Le ordalie* 1890.

¹¹⁴⁾ Fejér: IV. 3. 165. és 166. l., Theiner: *Monum. Hung. I.* 677., 678. l.

¹¹⁵⁾ Mind végig sem. Még 1469-ben Bodó Miklós fehérvári prépost és káptalanja egy perben gyakorlott viadort állítanak. Ország. levélt. 16,819.

¹¹⁶⁾ 1486: XVIII. t.-cz. 4. §.

okot erre a bajnokoknak a bajvívás alkalmával a felük ügyén elkövetetni szokott árulásra való tekintet szolgáltatott.¹¹⁷⁾

Az 1486: XVIII. t.-cz. a baj alkalmazását hatalmaskodási és birtokperekben végleg megszüntette és csak oly esetekben, melyekre nézve minden bizonyíték hiányzott, milyenekül például az utonállást, melynek senki sem volt tanuja, a titkos besugást és a minden bizonyíték nélkül adott kölcsönt említi, adott annak továbbra is helyet. Bizonyítékok hiányában ily esetekben csakis a panaszló hitére és becsületére támaszkodva lehetett eljárni, azokban ítélni tehát nem valamely rendes bíróság, hanem az udvari lovagi bíróság volt hivatva.¹¹⁸⁾

E bíróság szabályai szerint ily esetekben, ha mégis némi valószínűség fenforgott, a bíró a feleket saját hatalmából kötelezhette bajvívásra, de bajra való felhívásnak vagy czövek átnyújtásának a felek valamelyike részéről még ez eljárásban sem lehetett helye. És különösen, ha becstelenítő szavak miatt a bíró bajt ítélt meg és ennek vívása közben szavait az illető fél megtagadta és magát ellenfelének kiszolgáltatta, a bajt halálra vívni nem lehetett, hanem az illető fél a bajban elbukottnak tekintve, életét ugyan megmentette, de becsületét veszítette.¹¹⁹⁾ Erdélyre nézve azonban ily becsületsértési esetekben a vajdai széken még a XVI-ik század második évtizedében is az egyik fél ajánlata alapján megítélt bajról olvasunk.¹²⁰⁾

A rendes eljárásból tehát a baj alkalmazása Mátyás törvénye értelmében kirekesztve lévén, Hevesmegye 1489-ben, midőn ítélőszékén egy lopással vádlott egyén bajjal akarta

¹¹⁷⁾ Lásd az ép idézett törvényczikk bevezetését.

¹¹⁸⁾ Erre nézve lásd fentebb a curia militaris-ról szóló fejezetet.

¹¹⁹⁾ Lásd a curia militaris-nak a magyar törvénytár függelékai között közölt szabályait, különösen a 8., 9. és 10. pontokat.

¹²⁰⁾ Zápolya János, erdélyi vajda, egy 1521. febr. 3-án kelt iktatási parancslevelében írja Forró Balázs birtokáról »quae ex eo, quod idem per congressum duelli, alias per ipsum Blasium annotato Thomae Forro ratione et praetextu certae dehonestationis inter eosdem porrecti coram nobis succubuerat, ad nostras judiciales pervenissent manus.« Ország. levélt. 26,548.

magát tisztázni, határozottan kijelenté, hogy erre nem ítélt,¹³¹⁾ a mint nem ítélték arra más rendes bíróságok sem.¹³²⁾

A baj ennek következtében hazánkban is, mint a nyugaton már korábban, a perjog teréről a lovagias élet terére szorítottatott által.¹³³⁾

II. FEJEZET.

Az eskü és az azt megelőző tanubizonyítás.

1. §.

Bevezetés. A tanubizonyítás és az eskü az árpádkori perjogban.

I. Mióta a magyar perjog a próbákat elejtette, bajt pedig közönséges perekben csak a peres felek közakaratóból lehetett megítélni, mindazokban a perekben, melyekben teljes erejű okmánybizonyítást szolgáltatni nem lehetett, rendszerint esküvel döntöttek. Az eskü tehát, mely a perben tett állításnak vagy tagadásnak az Istenségre való hivatkozással erősítése, a középkori magyar perjognak, csak úgy mint e korszakban a külföldinek is, a leggyakrabban használt bizonyítéka volt. Szükség volt pedig arra azért, mert, valamint a nyugaton is sokáig, úgy hazánkban az egész középkoron által a tanubizonyításnak perdöntő erőt nem tulajdonítottak.

Tanukkal való bizonyítás a peres félnek, ki azzal élt, állítása hitelességét ugyan fokozhatta, de perbeli bizonyosságra nem emelhetette. A tanubizonyítás tehát csak előzetes bizonyítás lehetett, a melyhez, vagy a mely ellenében még

¹³¹⁾ »Tamen nos duellum inter aliquas partes judicare non tenemur«, mondja a megyei ítélet. Ország. levélt. 19,472.

¹³²⁾ Az a bajvivási eset, melyről 1540-re vonatkozólag Zápolya János király halálával kapcsolatban Istvánffy Miklós (Liber XIII.) említést tesz, minden valószínűség szerint ilyen a lovagi bíróság elé tartozó eset volt. És egészen helyesen jegyzi meg ez alkalomból Istvánffy, hogy az ily eset a király legszemélyesebb bírósága elé tartozott, mint az idézés is erre szólott (ubicunque pro tunc etc), habár magát a bíróságot azután külön alakították meg, mint azt sentebb a curia militaris-ről mondtak tanúsítják. V. ö. Pesty Frigyes: A perdöntő bajvivások története Magyarországon i. h. 102. l.

¹³³⁾ Patetta F.: Le ordalie 413—477.

esküre vagy istenítéletre volt szükség. Az istenítéletek pedig, feltéve, hogy egyoldalúak, mint a tűz- és vizpróbák, valamint az eskü, viszont szorultak ily előzetes bizonyításra, hogy több alapossággal lehessen azokat a peres felek valamelyikének oda ítélni.

A tanubizonyítás, melynek alapján a bíró a próbát vagy az esküt oda ítélte, az Árpád-korszakban még merően alaki természetű volt, míg a XIII-ik század végétől innen a vallatás vagy kutatás elvének alkalmazása következtében az anyagivá lesz. A korábbi, vagyis az alaki tanubizonyítást a magyar perjog tanuságnak (*humanum testimonium*) e szó szoros értelmében mondotta, míg a későbbi kor anyagi tanubizonyítását *inquisitio*-nak, vagyis tudakolásnak és ennek eredményét tudománynak hívták. Szóljunk elébb a korábbiról.¹⁾

II. A perdöntő esküt hazánkban, már a legrégebbi adatok szerint is, megelőző tanubizonyítás alapján tették le, ha csak azt valamelyik peres fél a másiknak önkényt fel nem ajánlotta,²⁾ vagy nem szolgált az a perben felmutatott okirat bizonyító erejének pótlására.³⁾ És egészen kivételes valami, a mire IV. László király 1288-ban az esztergomi egyházat feljogosította, hogy károsítások esetében előzetes tanubizonyítás mellőzésével az egyház dékánja és annak egyik tisztviselője vagy falunagyja (*villicus*) esküjökkel száz márkáig érő kárt, ha pedig hozzájuk még két kanonok esküje csatlakozik, bármely értéket meghaladó kárt perjogilag megállapíthatnak, csak úgy, mintha az ország szokása szerint a legteljesebb tanubizonyítást nyújtották volna.⁴⁾

A tanubizonyítás szempontjából kétféle tanukat különböztettek meg. Bizonyítani lehetett ugyanis ú. n. ügyleti tanukkal, kik tudniillik ahhoz az ügylethez, melyre a per

¹⁾ Lásd erre nézve értekezésemet: A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás a középkori magyar perjogban. Budapest, 1881. Akad. Értekezés.

²⁾ Wenzel: XII. 638., Hazai Okl. VIII. 325—327.

³⁾ Erről az okmánybizonyításnál lesz szó.

⁴⁾ Ez megállapítása a kiváltságlevélnek a káptalani birtokokon elkövetett károsításokra nézve; hason rendelkezésről van ott szó az érseki birtokokon elkövetettek vonatkozáslag is. Knauz: Monum. Eccl. Strig. II. 233. l.

vonatkozott, annak létrejövetele alkalmával hiva voltak, még pedig oly célból, hogy felmerülő szükség esetén arról bizonyosságot tegyenek,⁵⁾ miért is ha az ily ügyletről okmány készült, abba az ily tanúk neveit emlékezet végett beiktatták.⁶⁾ Ilyenül volt tekintendő eladás vagy elajándékozás esetében az előd is.⁷⁾ De használhatók voltak tanukul oly egyének is, kik a peres ügyről csupán rokonsági vagy községi, vagy egyéb egyéni állapotuknál fogva tudhattak. Az előbbieket tanuskodni kötelesek voltak,⁸⁾ az utóbbiak azonban nem, kivételével talán szolgajobbágyoknak, kiket urok tanúskodásra szoríthatott.⁹⁾

A tanuknak a tanuskodásra alkalmasnak kellett lenniök, mihez általában jó hirnév,¹⁰⁾ vagyon,¹¹⁾ megfelelő életkor és a tudomás lehetősége megkívántattak, de ezeken kívül még szükséges volt, hogy a tanú adott esetben képesítve legyen peres ellenfele ellen tanuskodni. Régebben ugyanis világinak tanuságát pap ellenében nem fogadták el,¹²⁾ a papot pedig a Kálmán király alatt tartott esztergomi zsinat tanúskodástól világiak mellett eltiltotta;¹³⁾ szolga vagy udvar-

⁵⁾ Fejér: II. 90., hol az ily tanuknak emlékeztetőül apró pénzeket kézbesítettek.

⁶⁾ III. Béla király koráig még királyi okiratokban is tanukat megneveznek. Wenzel: I. 54. és 69., U. o. VI. 163. Kálmán királynak a zsidókra vonatkozó rendelete 4-ik cikkelye (II. törvényk. 3. cz.) rendeli, hogy a keresztény és a zsidók közötti vétel tanuk előtt köttessék, és »eandem rem et nomina testium in cartula scribere faciat.« Endlicher: Monum. Arp. 371., 372.

⁷⁾ 1234-ben egy fél állítván, hogy egy földet » jure emptionali« bir, »ad quod probandum eiusdem terrae venditores... in nostra constituit praesentia«, kiknek esküt ítélték meg. Wenzel: VI. 557.

⁸⁾ Lásd Kálmán király idézett rendeletének 5. pontját. U. o. (II. törvényk. 3. fejezet.)

⁹⁾ Erre vall az esztergomi érsek kereszturi jobbágysai 1246-ki szadadalomlevelének 8. pontja: »Comes ipsorum eos invitos ad dicendum testimonium non mittet nec compellet.«

¹⁰⁾ Szent István II. 3. fej. »Testes autem et accusatores sine aliqua sint infamia, uxores et filios habentes et omnino Christum praedicantes.« És v. ö. Kálmán I. 26. és 27. fejezet.

¹¹⁾ Egy ekényi föld. Kálmán I. 26. fej., hol »contrarium« helyett »aratum« olvasandó. V. ö. Pauler Gy.: A magy. nemz. története, I. 241.

¹²⁾ Szent István, II. 3. fej. 1. §.

¹³⁾ »Ut clerici testes non sint nec in testamento morientis vel pro

nok szabad ellen nem tanuskodhatott¹⁴⁾ és számos kiváltságot község- vagy népbelieket biztosítottak arról, hogy ellenükben csak egészben¹⁵⁾ vagy legalább részben¹⁶⁾ kebelük-ből vett vagy hason szabadsággal és joggal bírók közül választott¹⁷⁾ tanukkal lehessen bizonyítani; különösen keresztény (tanuhoz zsidónak is kellett csatlakozni, hogy zsidó ellen bizonyítsa.¹⁸⁾ Néha határozottan megkivánták, hogy a tanúk a fél nemzetségéhez tartozzanak vagy szomszédok legyenek.¹⁹⁾ A mi végtére a nőket illeti, úgy látszik, hogy azok az Árpád-korszakban nem tanuskodhattak.²⁰⁾

Hogy tanukkal bizonyítsanak, erre a per folyamában a panasz és a válasz meghallgatása után a bíróság hívta fel a feleket,²¹⁾ vagy esetleg csak azok egyikét,²²⁾ első sor-

---

sacramento vel pro iudicio« mond e zsinat 59. cikkelye. Ez később nem volt gyakorlatban. V. ö. Hazai Okmány. VII. 48. és 49. l.

¹⁴⁾ Szent István: II. 19. és 55. fej., mely utóbbi szerint az udvarnok felett, ha tolvajlást követett el, úgy mint szabadok felett kell ítélni, de tanuságát szabad ellenében nem kell elfogadni.

¹⁵⁾ »Si vero aliquis eorum aliquem convenire velit in causa pecuniali, coram iudice non possit uti testibus, nisi personis infra terminos eorum constitutis« rendeli az erdélyi szászok 1224. kiváltságlevelének 11. pontja. Endlicher: i. m. 422., v. ö. még Tkálčič: Monum. Hist. Epp. Zagr. I. 71. Sőt 1275-ben Erzsébet királyné birtokot adományozván, az adományosokat biztosítja »quod persona extranea testes extraneos producere non posset contra ipsos.« Orsz. levélt. És v. ö. Fejér: IX. I. 468.

¹⁶⁾ Így rendelkeznek Korpona (Fejér: IV. 1. 331.) vagy Pozsony. (U. o. VI. 1. 109.) kiváltságai.

¹⁷⁾ V. ö. Nagy-Szombat, Zágráb, Pest kiváltságait. Endlichernél, vagy a vaskvári vendégeket. Hazai Okm. V. 61. és még 1324-ben a nagy-marosi hospes-ek kiváltsága is így intézkedik. Anjou: II. 19.

¹⁸⁾ A zsidók 1251-ki kiváltságlevelének 1. pontja. Endlichernél: Monum. 473.

¹⁹⁾ »Per homines de genere suo.« Wenzel: XI. 250. A tanu ellen kifogást is lehetett tenni, péld. hogy ellensége. Anjou. IV. 204.

²⁰⁾ Ezt látszik bizonyítani Szent István: II. 3. fej., valamint a keresztturi jobbágyok 1246-ki kiváltságának 3. pontja.

²¹⁾ »Utrique parti probationem duximus indicendam«, írja a király 1225-ben. Wenzel: VII. 385., 386. Ha azonban valamelyik fél e bizonyítást a másiknak felajánlotta, akkor a felhívást csak ehhez intézték. Wenzel: III. 31., Hazai Okl. 156.

²²⁾ Büntettek, például rablás, utonállás miatt emelt vád esetében a vádlót kötelezik tanuk állítására. Fejér: IV. 1. 309.

ban a felperest, nekik tanuik állítására alkalmas határidőt szabva. A felek állította tanukat régente a bíróság hallgatta ki,⁸³⁾ a XIII-ik század folyamában azonban, különösen a királyi kuriában vitt perekben ez hovatovább az erre hivott hiteles hely előtt történt,⁸⁴⁾ a minél az ellenfélnek vagy megbízottjának jelen kellett lennie.⁸⁵⁾

A tanukat, kik Kálmán törvényei értelmében a tanuskodást megelőzőleg meggyóntak,⁸⁶⁾ formászerűen hallgatták ki. A káptalani jelentések nem említik, hogy a tanutól igazmondásra irányzott ígéretet vagy esküt követeltek volna, és nem emelik ki annak tudomása alapját sem, hanem csak egyszerűen jelentik, hogy kik és mit vallottak.⁸⁷⁾ A tanuk egyszerűen annak a félnek, ki mellett tanuskodtak, állítását erősítették.

A tanubizonyítás értékét tehát merően a két fél állította tanúk számához és minőségéhez mérték. Annak a félnek, kinek állítását több és hitelt érdemlőbb vagy előkelőbb tanúk erősítették, annak bizonyítása volt jobb és elfogadhatóbb. A bíró tehát ennek ítélte meg az esküt;⁸⁸⁾ ha azonban a két fél tanubizonyítása egyenértékű volt, az eskühöz közelebb az alperes volt.⁸⁹⁾

III. A jobb tanubizonyosság alapján megítélt esküt, ha a fél közönség vagy testület (például szerzet) volt, ennek kebeléből vett egyének tették le, kiknek számát a bíró állapította meg, megválasztásukat pedig gyakran az ellenfélre bízta.⁹⁰⁾ Különben a fél rendszerint tanui társaságában

⁸³⁾ Knausz : Monum. Eccl. Strig. 131. és 324. Wenzel : I. 167.

⁸⁴⁾ Hazai Okm. III. 19. U. o. VIII. 353., Kubinyi I. 99. Még megyei perben is káptalan előtt tanuzás. Hazai : VII. 386.

⁸⁵⁾ Fejér : IV. 3. 325.

⁸⁶⁾ Kálmán : I. 26. és 27. fej. Később azonban erről nem olvasunk.

⁸⁷⁾ Wenzel : II. 222., Kubinyi : Monum. I. 99.

⁸⁸⁾ »Cum probatio Comitiss Seywredi esset longe superior et melior«, neki ítéltek meg 1255-ben az esküt. Wenzel : VII. 385.

⁸⁹⁾ Egészen kivételes a petrinal vendégek az a kiváltsága : »Et si ipsi alio ceteram iudice quemquam impeterent super aliquo eis iudicetur juramentum.« Wenzel : XI. 182. és 313. I. Hasonló értelemben intézkedik a szamoboriak 1242-ki kiváltságlevele. Wenzel : XI. 323.

⁹⁰⁾ Például a szent-benedeki apátság egy 1236-ki perében »prae-fato

esküdött; az pedig kivételes, hogy az esküt nem a félnek személyesen, hanem tisztjének ítélik meg, mi csupán püspökök vagy apátok kisebb jelentőségű pereiben fordul elő.³¹⁾ Kivételes az is, ha az esküt nem a féltől, hanem csak tanuitól követelik meg.³²⁾

Nem valamennyi tanuk, hanem közülök a bíró által meghatározott számban kiválasztottak, segítették rendszerint a felet esküjénél, és nem ritkán az ellenfélnek adták meg a jogot, hogy az esküt tevő fél tanúi közül kiszemelhesse azokat, kik vele esküdjenek.³³⁾ Ügyleti tanukra, vagy az elődre való hivatkozás esetében az ezekkel letett eskü elegetendő volt.³⁴⁾ Ha azonban a fél más tanukkal rendelkezett, akkor azoknak, kik közülök esküt tegyenek, számát a bíró az ügy fontosságához mérten állapította meg. E szám (3., 6., 8.) e korszakban nem volt tekintélyes, tizenkét tanuval letett eskü már egyike a legerősebb eskűknek volt. Több város vendégnépét kiváltsága biztosította, hogy bármily súlyos esetben is több mint tizenkét egyénnel leteendő esküt tőlük követelni nem lehet,³⁵⁾ vagy legalább is, mint azt Korponának 1244-ki kiváltsága megállapítja, a városi hatóság nem ítéltethet meg terhelőbb esküt, miért is, ha az ügy súlyos volta terheesebb bizonyítást követelt, azt elítélés végett a királyi kuriába kellett vinni.³⁶⁾

Abbati cum duobus fratribus suis, quos adversa pars eligeret« ítéltetik meg az eskü. Knauz: Monum. I. 320. l., Wenzel: I.

³¹⁾ Például szolgák iránt Wenzel: XI. 293. Tkalčič: Monum. Eccl. Zagr. I. 122. Némelykor az ily ügyekben, melyek a tiszt előtt különösen ismertek lehettek, a félnek tisztjével kellett esküdnie. Wenzel: II. 264., Tkalčič: i. m. I. 244.

³²⁾ Rendszerint csak megegyezés alapján. Hazai Okl. 5., vagy a felmutatott okmány hitelessége pótlására. Knauz. Monum. I. 333., vagy a felajánlott eskü visszautasítása esetében. Knauz: i. m. 324., Hazai Okm. VII. 49.

³³⁾ Hazai: VII. 48., 49.

³⁴⁾ V. ö. Kálmánnak a zsidókról szóló szabályzatát és IV. Béla 1251-ki zsidó privilegiumát. És v. ö. Wenzel: VI. 496. és 557. l.

³⁵⁾ Lásd Nagy-Szombat kiváltságlevelét. Fejér: IV. 1. 133. Külömben az 1231: IX. t.-cz. szerint hospes ellenében három falusinak esküje elegetendő volt. Endlicher: Monum. 430. l.

³⁶⁾ »Et quod duellum non judicetur inter ipsos, sed super juramento

Csupán bűnesetek vagy hatalmaskodás iránt folyt perekben találkozunk a tanúk sorából vett eskütársak nagyobb számával (40., 100., 140.).⁸⁷⁾ A tisztító eskükhöz, ha ilyenkor a községbeliek jönni vonakodtak, a keresztúri jobbágyok kiváltsága a nőket is oda bocsájtani engedi, egyedül a tolvajlás esetét véve ki.⁸⁸⁾

A tanúnak tehát, ki valamely fél mellett tanuskodott, el kellett arra is készülnie, hogy esetleg esküt is tenni tartozik. A tanú esküje azonban nem volt a tanuskodást megelőző, igazmondást ígérő eskü, hanem állító, erősítő eskü, mely tartalmára nézve a fél esküjével megegyezett, ahhoz egyszerűen csatlakozott. Az árpád-kori tanubizonyításnál tehát a bizonyítási erő abban az esküben rejtett, a melylyel a tanúk a fél esküjének erejét fokozták, nem pedig vallo-másukban, miért is az e korszakbeli tanubizonyítást alakinak mondjuk.

Változás e tekintetben csak akkor következett be, midőn a perdöntő esküt megelőző ezen formai tanubizonyítást a tanúknak vallatása, az azoknál való kutatás, az ú. n. inquisitio váltotta fel.

2. §.

Az anyagi tanubizonyítás meghonosodása és annak jelentősége.

I. Az árpádkori inkább alaki tanubizonyítás (humanum testimonium), mely a perdöntő eskü megítélésének alapjául szolgált, a XIV-ik század folyamán a magyar perjogból, legalább mint annak rendes intézménye, kivész. Helyébe a tanubizonyítás egy új formája, az ú. n. inquisitio lép.

Az árpádkori tanubizonyosság, mely tanuskodási kötele-

---

duodecim hominum majorum ex ipsis etiam magnae causae decidantur, nisi forte ex sui arduitate vel etiam notoria fuerint ad nos, ut praediximus devolvantur», mond a korponaiak fentebb idézett 1244-ki kiváltsága.

⁸⁷⁾ Ennek oka a próbák megszűnésében keresendő. Hazai Okl. 156—158. Kubinyi: Monum. I. 159. Az 1291: XXXII. t.-cz. is száz egyénnel »infra vel supra« leteendő eskü díjáról szól.

⁸⁸⁾ Lásd a keresztúri jobbágyok kiváltságának 3. és 4. pontjait. Endlicher: i. m. 469.

zettséggel nem járt, csak addig lehetett kielégítő, míg még hatékonyak voltak azok a társadalmi kötelékek, melyek a régibb korban az embereket szorosabban egymáshoz fűzték és a melyekből a tanuskodásra kényszerítő erkölcsi kötelesség folyt. De midőn azok a régi nemzetségi és vidéki kötelékek a politikai, de különösen a rendi viszonyoknak a későbbi Árpád-korszakban átalakulása következtében erejüket veszíteni kezdték, vagy végkép felbomlottak, elégséges számú alkalmas tanuknak szerzése rendkívül nehezítve lett. Nemcsak hogy folyvást kevesebben érezték a kötelességet, hogy valaki mellé tanukul álljanak, hanem az embereket a tanuskodástól, kivált ha arra hatalmasabb egyén ellenében volt szükség, a saját érdekekre való tekintet is gyakran visszatartóztatta. A jogában sértettre nézve tehát rendkívül nehezzé vált a legigazságosabb ügyben is keresetét kellően megalapítani, mi természetszerűleg a jogsértéseket, de különösen a károztatásokat és a birtokfoglalást tetemesen elősegítette. E bajon csak úgy lehetett segíteni, ha azok, kik a jogában sértettnek tanukul szolgálhattak volna, mert a kérdéses ügyről tudtak vagy tudhattak, ennek érdekében vallomásra bíratnak.

Erre szolgált a tanuvallatás, az ú. n. inquisitio.

Az inquirálást a régi magyar jogi nyelv e szóval: tudni fejezte ki, a tudakolni, kérdezősködés útján valamit megtudni, értelmében. Eredményét tudománynak mondták.³⁹⁾

II. A régi, alaki tanubizonyítás (*humanum testimonium*) és az újabb, anyagi tanubizonyítás, vagyis a tudományvétel (*inquisitio*), mely kettőt perjogi okmányaink egymástól szorosán megkülönböztetnek,⁴⁰⁾ a következőkben tértek el:⁴¹⁾

³⁹⁾ »Alle prieff, dy man nennet zu latein inquisitor, das ist zu teutsch ein irforscher, in ungarischer Sprach tudó«, mond Budaváros törvénykönyvének 203. p. És Sárosmegye egy 1487-ki tanulevelén áll e jegyzet: *Inquisitoriae tudomány*. Kapy levélt. Múzeum. Veres Balázs, Verbőczy fordítója (Debreczen, 1565.) a *communis inquisitio* eredményét *köztudománynak* írja.

⁴⁰⁾ 1352-ben Tamás országbíró írja, hogy felperesek ügyvédje »*actionem eorundem nec litteris inquisitoriis declarabat, nec humano testimonio comprobare assumebat*«. Zichy: II. 481.

⁴¹⁾ A két tanubizonyítási módot szépen jellemzi Brunner H.: *Zeugen*

A tudománývételt eredetileg nem a per folyamában rendeli el a bíró, hanem azt a per megindítása előtt felperes panaszánaak megalapítására annak kérelmére a bíró által kiküldöttek végzik, vagy annak megejtését közgyűlésen kéri; csupán a közös tudománývételt rendelik el a per folyamában.

A tudománývételre kizárólag a felperesnek van joga, alperest az rendszerint nem illeti ⁴⁹⁾ és köztudomány (communis inquisitio) csak felperes beleegyezésével vehető, míg a régi tanubizonyítás tanuk és ellentanuk állítását mindkettőnek megengedte, sőt őket erre utasította.

Tudománývétel alkalmával nem a fél az, ki a kihallgatandó tanukat állítja, hanem a bíró az, ki fordul, noha meghatározott körben, azokhoz, kiktől a fenforgó ügyre nézve felvilágosítást vár. És míg a tanubizonyítás egyazon ügyben a fél által csak egyszer volt nyújtható, vagyis azt másokkal nem ismételhetette, a tudománývételt a fél érdekében ismételni lehetett, az az a vallatást újból, esetleg más egyénnel teljesíteni, sőt a többszöri tudománývétel a szabály.

A tanubizonyításnak merően erősítő és a kihallgatást csak követő esküje helyébe a tudománývételnél előleges eskü, vagy ami ezzel hasonértékű, az alattvalói hűségi esküre való vonatkozással adott és igazmondásra irányzott ígélet lép, mely a bizonyítás tárgyával semmi viszonyzatban sem áll. Ép azért nem a kihallgatottak esküje az, mely a tudománývételnél bizonyít, hanem azoknak vallomása. Az ennél szereplő tanukat az árpádkoriaktól méltán az esküdt melléknévvel lehet megkülönböztetni.

Végére míg az Árpádkor tanui mindig csak a fél mellett, ki őket tanuságra felhivta, vallhattak, a tudománývétel a félre nézve, ki azt kérte, kedvező úgy mint kedvezőtlen eredménnyel járhatott.

Szóval a tudománývétel útján való bizonyítás, sokkal

---

und Inquisitionsbeweis der karolingischen Zeit. Wien, 1866.; és ugyanattól: Die Entstehung der Schwurgerichte. Berlin, 1872.

⁴⁹⁾ Határperek vagy birtokrészek hovátartozása iránti perekben előfordul, hogy nemcsak felperes, hanem alperes is él, még pedig hármas, előzetes inquisitíóval. Anjouk.: IV. 289.

inkább az anyagi bizonyítás eszköze, mint a régi tanubizonyítás volt. Innét, hogy annak alkalmazása jelentékeny haladást jelentett a magyar perjog terén, mely a régi tanubizonyításra is átalakító hatással volt. A XIV-ik században ugyanis már a tulajdonképi tanubizonyításnál is olvasunk a tanu előzetes esküjéről,⁴³⁾ valamint arról is, hogy a káptalani jelentés kiterjeszkedik a tanu tudomása alapjára is.⁴⁴⁾ Azonban a tanubizonyítás formaiságának a XIV-ik században még maradványa, hogy az ország 'akkori szokása szerint a fél tanui közül csak hármat hallgattak ki személyesen, a többiek pedig azok kimondását csupán kezeik felemelésével és helyeslő kiáltásukkal erősítették.⁴⁵⁾

III. A való tényálladéknak kutatása, a »rei veritatem inquirere«, már az Árpád-korszakban sem volt ismeretlen, a XIII-ik század okmányaiban többször találkozunk vele. Azonban eleinte azzal csak királyi kormányzati vagy fiscalis czélok érdekében éltek, várföldek hovatartozásának, várjobbágyi vagy várnépbeli állapotoknak és hasonlóknak kiderítése érdekében;⁴⁶⁾ sőt néha királyi jogok kiderítése czéljából általános, az egész országra kiterjeszkedő inquisitiót rendeltek el, mint például a tatárjárás után. A XIII-ik század második felében, a próbák megszűnésével kezdik azt károsítások, emberölések és hasonlók kiderítésére is felhasználni⁴⁷⁾ és az 1298: XLV. és XLVI. törvénycikkelyek annak megtartása módjára nézve már általános intézkedéseket tartalmaznak.

⁴³⁾ Fejér: IX. 6. 227.; Hazai Okm. III. 165—166., vagy hogy a tanuskodó pap lelkiismerete tisztaságára való hivatkozással vall. Erre példa 1343-ból. Kállay levélt. Múzeum.

⁴⁴⁾ »Se vidisse«, mondják 1324. Anjouk.: II. 169.; és u. o. III. 149.

⁴⁵⁾ Zichy: I. 286. és 327. és v. ö. még Kovachich: Form. Solen. Styli 78. l. A bosnyák káptalannak egy 1333-ki oklevele azt a három tanut, kik személyesen vallanak »prolocutores« hívja. Balassa levéltár. Múzeum.

⁴⁶⁾ Knauz: Monum. I. 315. és 423.; Wenzel II. 257.; u. o. VII. 290.; Hazai Okm. VI. 40.

⁴⁷⁾ Ennek legrégebb példáját IV. Béla uralkodása végéről ismerem. Wenzel: VIII. 263. Későbbi példák: Zichy: I. 75—76.; Hazai Okl. 152., sőt 1296-ból már egyazon ügyben megejtett hármas inquisitió-nak is van példája. Wenzel: X. 211—213.

Rendes és általános bizonyítási eszközzé azonban a tudományvétel csak a XIV-ik század folyamán lesz.

De ha a tudományvétel a XIV-ik századtól fogva hosszú időn át a magyar perjog rendes bizonyítási eszköze volt is, alkalmazási tere soha sem lehetett oly tágas, mint a hajdani ~~tanubizonyítás~~é volt. Csak többé kevésbé köztudomású tények, ú. m. **rendi**, birtok-, községi vagy rokonsági állapotok, egynémely jogoknak, például vámjognak gyakorlása, határkérdések, hatalmaskodások, ~~pusztítások~~, okmányok elvesztése, kölcsönnek vissza nem fizetése,⁴⁸⁾ egynémely bűnesetek és hasonlóak lehettek a tudományvétel tárgyai. Tulajdonképi jogviták eldöntésére a tudományvétel nem volt alkalmas, ezekre nézve okmánybizonyításra volt szükség.

A tudományvétel útján eszközölt bizonyítással a magyar perjogban többféleképp lehetett élni. Tekintve a feltételeket, az alkalmazás módját és a hatályt, háromféle tudományvételt különböztettek meg, ú. m. az *egyszerűt* (*inquisitio simplex*), a *köztudományt* (*communis inquisitio*) és a *bíró-sági közgyűlésen eszközöltet* (*inquisitio generalis*), mely utóbbi helyébe később a *kikiáltott közgyűléseken véghezmenő tudományvétel* (*inquisitio per modum proclamatae congregationis*) lépett.

A tudományvétel e különböző neveit külön-külön kell tárgyalnunk.

3. §.

Az egyszerű tudományvétel.

I. Az egész Anjou-korszak alatt még gyakori, hogy károsítások, hatalmaskodások vagy büntettek miatt emelt perekben a bíró felperes panasza és az alperes tagadó válasza után felperest kötelezi, hogy keresetét tanubizonyossággal

---

⁴⁸⁾ Ezt is úgy fogták fel, mint hatalmaskodást. Egy 1501. jan. 26-án kelt országbírói levél szerint panaszt emeltek száz forintnak »sub ratione veri mutui et spe restitutionis« felvétele és »potentia mediante« vissza nem fizetése miatt, mit két tudománylevéllel bizonyítottak. Orsz. levélt. 21,011.

(humano testimonio) kellőleg megalapítsa,¹⁾ de a felperesre nézve ezt a tudománylevél helyettesíthette. Oly esetekben tehát, melyekben kereset tárgyaról tudományt venni lehetett, felperes, mielőtt keresetét megindítaná, kérhette annak részére elrendelését.

A megye az illetékességéhez tartozó ügyekben a tudományvételt valamely fél kérelmére egyszerűen elrendelhetette, minek végrehajtására egyik szolgabíráját és esküdtjét küldte ki, kik igazolásukra az ispáni vagy hatósági pecsétet vitték magokkal, melyet visszahozva tettek eljárásukról jelentést.²⁾

A felsőbb birói székek alá tartozó perekben azonban, hogy előzetes tudományvétel megejthető legyen, parancslevélre (litterae inquisitoriae) volt szükség, melyet az 1351: XXIII. t.-cz. értelmében csak a király, a nádor és az országbíró adhattak ki,³⁾ de találkozunk a bánok, vajda, tárnokmester, a királyi kápolna ispánja, vagy ezek helyettesei által kiállított ily parancsokkal is;⁴⁾ és midőn Zsigmond király 1401-ben fogva volt, az országnagyok, hivatkozva az ország szent koronájának reájok átszállott joghatóságára, szintén adtak ki erre szóló parancsot.⁵⁾

E parancslevél⁶⁾ ahhoz a megyéhez volt intézve, a melynek területén a tudakolandó esemény történt volt, vagy a hová a tudományvétel tárgyánál fogva tartozott, és azt a felszólítást foglalta magában, hogy a megye küldjön ki egy vagy két egyént, kik a parancslevélben megjelölt irányban kutassanak, minek eredményéről a kiküldő bíróságnak jelentés

---

¹⁾ Zichy : I. 286. ; Fejér : VIII. 3. 758—762.

²⁾ Az 1298 : XLV. és XLVI. törvényczikkelyek (Kovachich : Syll.) ezt a király által e végre megyénként kirendelt egyénnel rendelik végeztetni, kik magokkal a királyi pecsétet vigyék.

³⁾ »Quod inquisitiones non possint fieri per alium modum, nisi mediantibus litteris regalibus, vel Palatini aut Judicis Curiae Regiae«, mond az idézett törvényczikkely.

⁴⁾ Fejér : IX. 2. 183. ; Zichy : I. 523. ; Székely Okl. I. 112—115.

⁵⁾ »Praelati, Barones et Regni Hungariae proceres universi« adnak ki ily parancsot »auctoritate jurisdictionis sacrae coronae regni committentes«. Hazai Okm. VII. 431.

⁶⁾ Ezért az 1435 : XI. és 1486 : LXXVI. t.-cz. értelmében tizenkét denár volt fizetendő.

volt teendő.⁷⁾ De az ily parancs az illető megyében eljárni hivatott hiteles helyhez is lehetett intézve, azt felhiva, hogy a levélben megnevezett bírósági ember mellé bizonyságul adja emberét, kik együtt a tudakolást hitelesen megejtsék, minek kimeneteléről a hiteles hely adjon tanulevelet.⁸⁾ Az ily parancslevél rendszerint csak az abban előadott ügyben való eljárásra szólt; azonban, miután nagyobb birtoku egyének vagy testületek gyakran szorulhattak tudományvételre, szokásba jött, hogy a királyi kancellária nekik kérelmükre valamely hiteles helyhez intézett egy évre szóló ilyen parancslevelet (*litterae annuales, generales*) állított ki, melynek felmutatására az illetékes káptalan az abban megnevezett királyi emberrel nemcsak tudományvételt, hanem perbehívást, tilalmazást, határjárást vagy más hason perbeli eljárást (*causales processus*) végezni tartozott. Ily általános parancslevelek kiadását az 1447: XIV. t.-cz. legalább egyháziak részére, tilalmazta,⁹⁾ de ezután világiak ügyeiben sem voltak többé használatban.

A tudományvételt elrendelő parancsnak csak egy megye lakosaira volt rendszerint hatálya, mert ha valamely ügy több megyére kiterjeszkedő kutatást követelt, akkor, noha ellenkező példák nem hiányoznak,¹⁰⁾ mindenik megyére vonatkozólag külön királyi és hiteles helyi embereket küldtek ki. Ha a tudakolás a megye egész területén eszközlendő volt, akkor azt a kiküldöttek együttesen, a megyében körüljárva (*simul procedendo et girando*), teljesítették,¹¹⁾ de a legtöbb esetben az csak egy kisebb, t. i. a felderítendő, cselekvény vagy állapot színhelyéhez szomszédos vidékre szorítkozott. De a megyebelieknél tudakolni lehetett nemcsak a megyei területen, hanem mindenütt, hol az illető megyebeliek köte-

---

⁷⁾ Lásd ennek formuláját Zichy: III. 37.

⁸⁾ Lásd ennek napidóját 1435: X. t.-cz.

⁹⁾ »Item litterae annuales ecclesiis et viris ecclesiasticis alterius non dentur«. Kovachich: Syll. I. 121.

¹⁰⁾ Zichy: II. 408., 409.; Hazai Okm. VII. 426.; úgy látszik, hogy ez csak akkor történt, ha mind a két megye egy hiteles hely hatósági területéhez tartozott.

¹¹⁾ Hazai Okm. III. 182.

lességszerűleg tömegesebben jelen voltak, például a megyei sedrián vagy közgyűlésen jelenlévőknél is, sőt olvasunk a megyei közönségnek a királyi táborban,¹²⁾ a nyolczados törvénytől,¹³⁾ vagy pedig az országgyűlés színhelyén jelenlévő tagjaival megejtett tudományról is. Ha országgyűlés alkalmával történt ez, azt mindig királyi (a királyi kisebb kancelláriából kiküldött), nádori és országbirói emberek együttesen, de hiteles bizonyosság nélkül teljesítették.¹⁴⁾ Ilyenkor a kiküldő nagybírák mindenike állított ki tanulevelet, miért is az ily tudományvétel három inquisitio erejével birt.¹⁵⁾

A kiküldött hiteles emberek tisztükben mindig együttesen jártak el (simul procedere);¹⁶⁾ feladatukat pedig, a való tényállást kideríteni, vagy szemle (oculata)¹⁷⁾ vagy arra alkalmas egyéneknek való kérdezősködés útján érthették el. Ezt a parancslevél meghagyásához képest, nyíltan úgy mint titkon (palam et occulte v. latenter) teljesítették és e titkos eljárás lehetősége, melyet a tudományvétel egyéb nemeinél nem találunk, az egyszerű tudományvételnek legsajátosabb jellemvonása.¹⁸⁾ Határt ennek csak a gyónási titok megőrzésének kötelessége szabott.¹⁹⁾ Kérdéseivel a kiküldött bírósági vagy megyei ember csupán azokhoz fordulhatott, kiktől tudakolni nemcsak illő és szabad volt (decet et licet), hanem hasznosnak is (opportunum) ígérkezett.²⁰⁾ A nemre, legalább

---

¹²⁾ Lásd Nagy Lajos 1345-ki oklevelét, mely szerint a királyi táborban jelenlévő tornamegyeieknél tudakoltak. Értekezésem 17. 1.

¹³⁾ Gara nádor írja 1379-ben, hogy az ő, a király és az országbiró emberei »hic in Civitate Wissegradiensi simul procedendo ab omnibus et specialiter a nobilibus comitatus de Zabouch, qui ad exsequendas causas eorum huc in Wissegrad venissent . . . talem scivissent veritatem«. Kállay levélt. Múzeum.

¹⁴⁾ Hazai Okl. 415., 416.

¹⁵⁾ Országos levéltár 17,877. és 78. sz. a.; Károlyi: II. 339., 340.

¹⁶⁾ Zichy: II. 542.

¹⁷⁾ Hazai Okl. 289., 290. 1.; 1366-ban az inquirálásra kiküldöttek jelentik, hogy ők egy megvert jobbágyot »semivivum in lecto jacere vidissent fide oculata« Múzeumi irattár.

¹⁸⁾ Zichy: II. 71., 72.

¹⁹⁾ Hazai Okl. 152. 1.; lásd idézett értekezésem 18. 1. 1. jegyz.

²⁰⁾ Zichy: IV. 363., 364. 1.

később,²¹⁾ nem tekintettek, valamint határozott rendi állásra sem. Férfiakat és nőket, nemeseket úgy mint nem nemeseket, világiakat valamint papi egyéneket, feltéve, hogy megyebeliek (comprovinciales), egyaránt lehetett vallatni.²²⁾ Hogy az arra alkalmas egyének közül kiket vallassanak, a kiküldött vallatók belátására volt hagyva; de néha a birói parancslevél bizonyos állapotú egyéneknek, például szomszédok és határosoknak, községbeliek vagy nemzetségbelieknek, vagy az alispán és a szolgabiráknak megkérdezését még különösen is meghagyta. Az oly tudományt, melynél e meghagyást figyelembe nem vették, vagy részrehajlóan, az érdekeltnek csak ellenségeit hallgatva ki, jártak el, mint helytelenül eszközöltet meg lehetett támadni és ellene a kuriában orvoslást kérni.²³⁾

Tudományvétel alkalmával vallani közkötelesség volt, melylyel mindenki a királyhoz való hűségénél fogva tartozott. Sokáig, úgy látszik, a vallomást csakis e hűségre való hivatkozással követelték és adták. Az 1486: X. t.-cz. azonban a vallatást megelőzőleg határozottan igazmondásra szóló esküt követel és az egyénenkénti vallatást szabja elé, ellenében a régibb szokáshoz, mely az együttes kihallgatást megengedte.²⁴⁾

A parancslevelek a kérdéses ügy mibenlétének teljes (omnimodam veritatem), szorgos (diligenter) és hű (fideliter) kipuhatolását, Istennek mindig szem előtt tartásával, rendelik el;²⁵⁾ formaságokat azonban nem szabnak elé. Kérdéseiket tehát a tudományvételre kiküldöttek szabadon, az ügy természetéhez képest formulázhatták és velők mindenkire, kinek kihallgatása kívánatos volt, fordulhattak. Vajjon azonban e vallatásnál csak a tudomás alapján adott feleleteket

²¹⁾ 1489-ban jelentést tesznek Tolnamegyében végzett inquisitióról, melyet »dicti Comitatus utriusque sexus hominibus«-nál való tudakolás útján végeztek. Orsz. levélt. N. R. A. 1555. Fasc. 59. sz. — Más példa 1482-ből u. o. N. R. A. 1557. 69.

²²⁾ Papokra nézve lásd Zichy: II. 52. és Sztáray: I. 220.

²³⁾ Zichy: III. 52., 53. l.; egy más esetben az volt a kifogás, hogy a királyi ember a fél rokona volt. Anjou: III. 438—440.

²⁴⁾ Zichy: I. 452—454. és u. o. II. 600., hol a nagyváradai káptalan jelenti, hogy az illetőket »communitet et divisim« kihallgatta.

²⁵⁾ Sztáray Okl. I. 183—185.; Zichy: II. 52.

vették-e figyelembe, vagy pedig a hallomásra (ex auditu) alapítottakat is, a jelentőlevelek nem említik.²⁶⁾

Vizsgálatukat befejezve, a kiküldöttek az illetékes hiteles helynek vagy megyének arról jelentést tettek, még pedig, legalább később, hit alatt.²⁷⁾ Ezt az 1486: X. t.-cz. különösen szigorúan meghagyta, a hamis jelentést tévőket tisztók, sőt ~~bocsúl~~becsületességük elvesztésével sújtva.²⁸⁾ A jelentés alapján készült az illetékes bírósághoz intézett tudósítólevél (inquisitoria). Ezt mindig a tudományvételt elrendelő parancs befoglalásával adták ki, a melyben a vizsgálat útján igazolandó panasz vagy állítás részletesen előadva volt. Ha azonban a hiteles hely általános parancs (litterae annuales) alapján járt el, a vizsgálat tárgyát neki kellett jelentő-levelében kifejtetni.²⁹⁾ A jelentés azonban nem bocsájtkozott a vizsgálat részleteinek előadásába, nem a feltett kérdéseknek, ezekre nyert válaszoknak, a vallott egyének neveinek és hitelességének felsorolásába,³⁰⁾ hanem csak azt jelentette, vajjon a vizsgálat tárgyává tett panasz vagy állítás valódinak találtatott-e vagy nem. Az 1486: X. törvényczikk szerint azonban a tudósítólevelében a kikérdezettek névszerint felemlítendőők és hovávalóságuk, vagy jobbágyokra nézve földesurok, valamint egyéb állapotuk és vallomásuk is följegyzendőők voltak;³¹⁾ azonban ennek daczára találkoztunk később is régi módra szerkesztett tudósító levelekkel.³²⁾

Az egyszerű tudományvételt egyazon ügyben rendszerint ismételték, más-más közegekkel, még pedig többnyire háromszor. Ezek közül az egyiket az érdekelt megye végezte, a másik kettőt pedig e végre külön-külön kiküldött királyi emberek más-más hiteles helynek bizonyosága mellett.³³⁾ Kivé-

²⁶⁾ Csak egyszer találtam kiemelve az »ex auditu« vallást.

²⁷⁾ Megyére nézve példa 1323. Anjou: II. 63.

²⁸⁾ Ezt még részletesebben állapítja meg az 1492: XLIII. t.-cz.

²⁹⁾ Például Hazai Okm. IV. 199.

³⁰⁾ Kivételes példa Sztáray Okl. I. 183—185.

³¹⁾ Ily értelemben tudományvételre szóló parancs. Teleki: Huny XII. 315., 316.

³²⁾ Békésmegyei Okl. 111—114.

³³⁾ Például Zichy: III. 605—609.; hol egyazon ügyben Szabolcs-megye, a jászói és a leleszi konventek jártak el. Különben arra is van

telesen azonban négyszer, sőt hatszor eszközölt tudományvételtől is olvasunk.⁸⁴⁾ Célja a többszöri tudományvételnek: nagyobb bizonyosságnak a fenforgó ügyben megszerzése volt, vagy ugyanazon személyeknek több oldalról megkérdezése, vagy pedig többeknél való tudakolás útján. Velők a tudományvételnek, mely a panasz megalapítására szolgált, hatása nevedkedett. Csak három tudományvételnek egybehangzó eredménye volt a régi tanubizonyítással (*humanum testimonium*) egyenértékű,⁸⁵⁾ mihez hasonló erőt korszakunk végén hatalmaskodási ügyekben birói parancslevél (*litterae praeceptoriae*) felmutatásáról és az ezt követő megintésről szóló bizonyáglevélnek (*litterae exhibitoriae, amonitoriae et insinuatoriae*) tulajdonítottak.⁸⁶⁾ És az ország szokása szerint azok az ügyek vagy bántalmak, melyek a per folyama alatt (*lite pendente*) az idézettek ellen támasztattak vagy elkövetettek, feltéve, hogy három tudománylevéllel bizonyítvák, minden egyéb ügyeket megelőzőleg voltak tárgyalandók.⁸⁷⁾

példa, hogy mind a három inquisitiót hiteles helyi és birósági emberek végezték. Zichy: III. 374—379.

⁸⁴⁾ Hazai Okl. 278—279. I.; Zichy: III. 328—31.

⁸⁵⁾ 1334-ben Pál országbíró két tudomány-levéllel bizonyított hatalmaskodási vád esetében a vádlót még kötelezi, hogy vádját »testibus evidentibus« bizonyítsa. Fejér: VIII. 3. 758—762. és v. ö. még Fejér: IX. 1. 339., hol két tudománylevéllel szemben alperes esküjén könnyítenek. Ellenben 1333-ban három ily tanulevél felmutatása esetében írják, — hogy habár felperes »praemissam assertionem humano testimonio comprobare non assumptum erat, ipsaeque litterae inquisitionales satis efficax documentum declarabant in praemissis«, alperesnek teljes erejű esküt ítélnék meg. Kállay levél. Múzeum.

⁸⁶⁾ 1523. febr. 5-én egy perben valaki »exhibitione praescriptarum litterarum conventus Ecclesiae Simigiensis exhibitoriae et amonitoriae vires trium litterarum inquisitionalium reputantes comprobando«. Orsz. levél. 23,712.

⁸⁷⁾ »Unde cum regni ab antiquo approbata consuetudine exigente causas et actiones actorum, causae et injuriae citatis lite pendente factae et tribus litteris inquisitoriis ut praemisimus comprobatae soleant posttergere«, írja 1326-ban Sándor országbíró. Zichy: I. 292.

4. §.

Köztudomány.

I. Az egyszerű tudományvétellel megindított kereset, a vétség alapján indított keresetnek, vagyis a delict keresetnek minőségével birt. A felperes abban alperest vádolja, hogy ő erőszakos bitorlás, foglalás, eltitkolás vagy más hasonló módon magának jogtalan hasznót szerzett, viszont felperesnek jogtalan kárt okozott. Ezzel szemben alperes Róbert Károlynak fentebb említett intézkedése óta egyszerűen jogi ártatlanságára hivatkozott, és ezt vagy baj vagy eskü útján bizonyíthatta vagy végtére ajánlhatta, hogy az ügy tanuk és ellentanuk állításával, tehát a régi perjog tanubizonyosága alapján, döntsék el. Ha ezt a mindkét részről szolgálta-tandó tanubizonyítást a tudományvétel elveinek megfelelően előzetesen meghitelt tanuknak káptalani és bírósági kiküldöttek által eszközölt vallatása útján szolgáltatták, ezt a közös tanuvallatásnak (communis inquisitio) és eredményét köztudománynak hívták. Benne látták korszakunk végéig az igazság kiderítésének leghathatósabb eszközét.³⁸⁾

A köztudomány legrégebb példáját 1335-ből ismerem de mellette egy ideig még szerepel az árpádkori tanubizonyítás is és csak a XIV-ik század vége felé tűnik el ez úgyszólván teljesen.³⁹⁾

II. Köztudomány vételét mindig csak a per folyamában rendelték el. Ezt a bíróság a felek kölcsönös beleegyezésével mindig elrendelhetette,⁴⁰⁾ de önhatalmúlag is birtok- és különösen határperekben, ha a felmutatott okmányok alapján el, nem igazodhatott, vagy ha rokonság alapján követelt bir-

---

³⁸⁾ Mátyás király egy 1470. május 4-én Vas megyéhez intézett tanuvallásra intő parancsában írja: »Et cum huiusmodi attestatio reipublicae legique et regni nostri consuetudini sit speciale firmamentum et robur veritatis.« Ország. levélt. 17,001.

³⁹⁾ Hazai Okl. 237.; Fejér: IX. 1. 546—550. Még 1377-ben és Fejér: IX. 6. 225—235.

⁴⁰⁾ Fejér: IX. 7. 264., 276.; u. o. IX. 5. 352—353.

tokjog forgott perben.⁴¹⁾ Zsigmond király azonban meghagyta, hogy a királyi fiskus és az egyházak pereiben azok akaratja ellenére, közös inquisitionnak helye soha se lehessen,⁴²⁾ mit Mátyás király 1459-ben a pálosoknak is különös kiváltságkép biztosított.⁴³⁾ Az egyszerű tudomány alapján megindított perekben azonban a közös tudományvételt bármelyik fél kérhette, de azt a bíróság csak a másik félnek abba belebocsájtkozásával rendelhette el.

Alperes tudniillik akkor ajánlott fel köztudományt, ha úgy volt meggyőződve, hogy ártatlansága mellett alkalmas tanukat elégséges számban állíthat és így esküjének terhén könnyíthet. Felperes azonban, ki az egyszerű tudományvétellel alperes vétkessége gyanuját már megállapította, nem volt köteles a köztudomány vétele elfogadásával ez előnyt veszni engedni, hanem követelhette, hogy alperes a felmutatott tudó levelekhez képest magát tisztázza. Csak akkor egyezett tehát felperes a közös tanuvallatásba, ha bizott abban, hogy keresetét alkalmas és elégséges számú tanukkal is igazolhatja. Felperesnek vonakodása tehát ügyét köztudományra bízni csökkentette a hitet annak igazságos voltában, míg viszont alperesnek ebbeli készsége ártatlanságát valószínűbbé tette, bizonyítási terhén tehát szükségkép könnyített.

Viszont felperes, különösen ha rendelkezett elegendő számban alkalmas tudó levelekkel, szintén kérhette a köztudomány vételének elrendelését,⁴⁴⁾ mivel ez neki módot nyújtott az ellenfelére vetett gyanut fokozhatni, sőt később

---

⁴¹⁾ Így 1361-ben. Herczeg Esterházy levélt. Fasc. P. No. 8. Repos. 47.

⁴²⁾ E rendeletet lásd Fejérnél: X. 6. 610. és idézett értekezésem 23. 1. 4. jegyz.

⁴³⁾ Hivatkozással Zsigmond 1424-ki ép idézett rendeletére adják ki Mátyás ez újabb rendeletét. Ország. levélt. Acta Paulin. Fasc. priv. 6. szám.

⁴⁴⁾ 1377-ben alperes a felperes ajánlotta köztudományvételét »in sua innocuositate« nem fogadja el. Fejér: IX. 7. 391—395.; 1503-ból is van arra példa, hogy felperesek »in verificationem actionis ipsorum prae-notatae ad veridicam attestationem vicinorum et commetaneorum praedicti castri Solmos, nobiliumque comprovincialium Comitatus Orodienensis per formam communis inquisitionis fiendae submittebat«, mit alperes el nem fogadott. Ország. levélt.

az eskühöz öt közelebb juttatta.⁴⁵⁾ Sőt idővel voltak esetek, melyekben törvényeink felperest egyenesen feljogosítják, hogy alperes akarata ellenében is követelhet köztudományt. Az 1464: XXVIII. törvénycikk azoknak adja e jogot, kiknek nemesi vagy papi curiá-jokban erőszakosan megszállottak, vagy templomaikat feltörték, mit az 1471: IX. t.-cz. is erősít; az 1471: XXVIII. t.-cz. pedig rendeli, hogy a nemes megöletésével vádlott ne tisztázhassa magát pusztá esküjével, hanem csak bajvivással vagy köztudománynyal.⁴⁶⁾

Köztudományt a XIV-ik században és a XV-iknek elején még csak felsőbb bíróságok rendelhettek el és még nem a megyék;⁴⁷⁾ a Hunyadi korszaktól fogva azonban már a megyék is köztudományt ítélnek meg, de mindig csak a felek kölcsönös beleegyezésével, melynek végrehajtását megyei kiküldöttek káptalani biznyság mellett teljesítik.⁴⁸⁾

III. Az eljárás a köztudomány vételénél az Anjou- és Zsigmond-korszakban a következő volt:

A köztudomány vételét elrendelő parancsot⁴⁹⁾ az annak végrehajtására hivatott hiteles helyhez intézték, ezt felhiva, hogy küldjön ki kebeléből mindenik peres fél érdekében külön embert, kiknek biznysága mellett a felek részére szintén külön-külön kirendelt királyi (nádori) emberek a vallatást végezzék.⁵⁰⁾

A vizsgálatot, akár hatalmaskodási, akár birtokjogi ügyekről volt szó, mindig a helyszínen, a parancslevélben e

⁴⁵⁾ Erről alantabb az eskü odaitéléséről szóló fejezetben.

⁴⁶⁾ Az 1471: XXVIII. t.-cz. 5. §-a ez esetekre vonatkozólag mondja: »Ita tamen quod in causam attractus suam innocentiam nunquam iuramento, sed communi inquisitione aut duellari certamine expurgare valeat«. És v. ö. még 1471: XXII. t.-cz.

⁴⁷⁾ »Quia nos factum duelli et communem inquisitionem determinandi et liberandi non habemus facultatem«, írja 1411-ben Tolnamegye. Zichy: VI. 103. Tolnamegye különben ekkor a macsói bán alá tartozott.

⁴⁸⁾ 1447-ben Vasmegeye a felek közmegegyezésével köztudomány vételéhez kiküld két embert, kik a vasvári káptalan biznyságával járnak el. Az ennek végrehajtásáról szóló jelentés: Rescriptionalis. Múzeumi irattár. Egy más példa 1493-ból Zalamegyére nézve. Ország. levélt. 20,029.

⁴⁹⁾ Ennek díjja az 1435: XI. és 1486: LXX. t.-cz. szerint száz denár volt.

⁵⁰⁾ Zichy: II. 329—340.

végre kitűzött határidőben, minden halasztás mellőzésével⁵¹⁾ kellett teljesíteni, a feleknek vagy törvényes meghatalmazottaiknak jelenlétében;⁵²⁾ de ha az egyik fél el is maradt volna, az eljárást a másik fél érdekében mégis megtartották.⁵³⁾ Hivatalosak ehhez első sorban a szomszédok és határosok, továbbá a megyebeli nemesek és a megye még egyéb rendű lakosai voltak,⁵⁴⁾ de ezeket, a mennyiben őket tanukul kívánták használni, a felek hívták fel arra és vezették őket a tanulás színhelyére;⁵⁵⁾ megjelenésre azonban őket kényszeríteni régebben nem lehetett. Zsigmond király azonban a tanuskodás megtagadására három márka bírságot szabott⁵⁶⁾ és később erre az illetők királyi parancscsal is szoríthatók voltak.⁵⁷⁾

A kitűzött helyen és napon egybegyűltek körében együttesen megjelenve és helyet fogva (pariter consedentes) a kiküldött hiteles személyek a vizsgálatot rendszerint azzal nyitották meg, hogy a tudományvételt elrendelő parancsot, határpereknél pedig még a felek okmányait is, felolvastatták, mire az utóbbi esetben a határjárás és a becslés következtek.⁵⁸⁾ Ezek után az ügy megvizsgálásához fogtak.

A parancslevél szorosan meghagyta, hogy a hiteles személyek mindig Istent szemök előtt tartva és minden részre-

---

⁵¹⁾ »Quod secundum regni consuetudinem productio testium a die seu termino limitato nullo modo ad crastinum vel ultra possit protelari«, írják 1342. Anjou : IV. 228. Királyi parancslevéllel történhetett. Melczer Okl. 43., 44.

⁵²⁾ Zichy : I. 451—454. ; Anjou : IV. 226—232.

⁵³⁾ Ily értelemben járt el 1395-ben a leleszi konvent egy Kállay perében. Kállay levélt. Múzeum.

⁵⁴⁾ Azért írják 1395-ben, hogy a felek ügyüket »ad veridicam attestationem vicinorum et commetaneorum nobiliumque suorum comprovincialium per formam communis inquisitionis fiendam submittere« akarták. U. o.

⁵⁵⁾ »Per ipsas partes vel earum alteram inibi legitime convocandis«, írják 1494-ben. Forgách levélt. És v. ö. Zichy : III. 564.

⁵⁶⁾ Zsigmond végzeményére hivatkozik Mátyás királynak 1470. máj. 4-én kelt fentebb idézett Vasmegyéhez intézett rendelete. Országos levélt. 17,001.

⁵⁷⁾ Például 1476-ban. Múzeumi irattár. E parancs a gömörmezei nemeseknek szól.

⁵⁸⁾ Zichy : II. 336.

hajlást, gyűlölséget és kedvezést mellőzve járjanak el tisztukben, a kihallgatandó tanuktól pedig Istenben való hitükre és a király s szent koronája irányában köteles hűségökre,⁵⁹⁾ sőt Zsigmond korától fogva a feszület megérintésével is, tett⁶⁰⁾ igazmondási ígéretet, vagyis esküt követeljenek, melyet azonban együttesen tettek le. Szabály szerint a felperes mellett vallani kész tanukat hallgatták ki előbb és azután külön az alperes ellentanuit,⁶¹⁾ mindig tudakolva, vajjon tudomásból (ex scitu), vagy pedig csupán hallomás alapján (ex auditu) vallanak-e, határozott különbséget téve, mint az a francia enquête-nél is történt a »testes de scientia« és a »testes de credentia« között.⁶²⁾ Netaláni kifogásait, az egyes tanuk ellenében az ellenfél ekkor mindjárt jelezni tartozott és őket azok alapján a tanuzástól eltiltani,⁶³⁾ de azok alapossága felett a bíróság határozott.

A tanuk ugyan egyenkint vallottak, de nem volt szükséges, hogy egészen önálló vallomást tegyenek, hanem csatlakozhattak a már vallott tanuk vallomásához is.⁶⁴⁾ Egy nap folytán a vallatást be kellett fejezni, azt rendszerint másnap folytatni nem lehetett és határozottan megkivántatott, hogy az a kitűzött helyen és nyilvánosan menjen véghez.⁶⁵⁾

A vallatás befejezése után a kiküldöttek a bizonytságot adott hiteles helyhez visszatérván, eljárásukról ott jelentést tettek, melynek értelmében az arról szóló tudósítólevelet (relatoria) szerkesztették. Ez, nem mint az egyszerű tudományszeresztésről szóló tudósítólevelek, csupán a vallatás eredményéről,

---

⁵⁹⁾ »Ad fidem eorum Deo debitam, fidelitatemque Domino nostro Regi et suo sacro dyademati observandam, odio, favore et timore partium postpositis« volt az idevágó formula. Péld. 1395-ből Kállay levélt.

⁶⁰⁾ Hazai Okl. 367. és 368.

⁶¹⁾ »Et quia in hac causa dictus Thomas vajvoda actor fore dinoscitur, ideo ipsi« (t. i. az ő tanui) előbb hallgattattak ki, írja egy káptalani jelentés 1342-ből. Zichy: II. 336. és v. ö. Anjou: IV. 227.

⁶²⁾ Schwalbach Theod.: Der Civilprocess des Pariser Parlaments nach dem Stilus Du Breuills« 1881. és Brunner H.: Die Entstehung der Schwurgerichte. 345—396.

⁶³⁾ Fejér: IX. 5. 351—359.

⁶⁴⁾ Zichy: I. 451—454.

⁶⁵⁾ Anjou: IV. 226—232. és Zichy IV. 180., 181.

hanem magáról az eljárásról is részletes jelentést adott. Felsorolta ugyanis a vallott tanuk neveit, sőt néha még birtokaikat is; kiemelte továbbá, vajjon a tanuk, mint szomszédok, községbeliek vagy mint megyebbeliek vallottak-e, rendi állásukra nézve nemesek voltak-e vagy nem; és felemlítette végtére azt is, hogy kik vallottak tudomásból és kik csak hallomás alapján, sőt néha az egyes vallomások is idézvék.⁶⁶⁾ Mindez tudniillik a tanubizonyosság értékének megítélésére fontos volt. E tudósítólevélhez az ítéletlevelet, melylyel a köztudomány vételét elrendelték, eredetiben vissza kellett csatolni, megtörtént felmutatása jeléül azonban arra a kiküldött hiteles hely pecsétjét ütötték.⁶⁷⁾

A köztudományt elrendelő parancsban kitűzött időben, rendszerint nyolczad napra a végrehajtás után, a vallatásról készült tudósítólevelet az illetékes bíróságnak be kellett mutatni. Ekkor mindkét fél megjelenvén, netáni kifogásait mindenik fél megtehetette, kétségbe vonva például valamelyik tanunak a vallásra alkalmas korát vagy szavahihetőségét, akár mert a félnek, ki ellen vallott, ellensége, akár mert a félnek, ki mellett tanuskodott, közel rokona;⁶⁸⁾ vagy tagadva egyik másik tanunak nemességét vagy megyebeliségét, szóval azt a minőségét, melynél fogva tanuskodott, mely kifogásait a fél igazolni tartozott. A kifogások elintézése után a bíró a bemutatott köztudományt a felek érdekében mérlegelte. Nem pusztán azoknak a tanuknak a száma, kik az egyik vagy másik fél mellett vallottak, jött itt tekintetbe, hanem főleg azok minősége.⁶⁹⁾ Szomszédok és községbeliek vallomása a pusztán megyebbeliekét jóval felülmulta, hasonlókép a nemeseké a nem nemesekét, kivételével az uradalmi tiszteknek (officiales), kik mint szomszédok a nemesekével egyen-

⁶⁶⁾ Zichy: IV. 180. és u. o. II. 329—340.

⁶⁷⁾ 1374-ben a váradi káptalan írja a királynak: »Receptis litteris magnifici viri Comitis Jacobi de Scepus iudicis curiae vestrae nobis directis, iudicarium processum eiusdem exprimentibus, quas vestrae serenitati sub capite sigilli nostri specietenus remisimus«. Zichy: III. 564.

⁶⁸⁾ Zichy: IV. 140. és 181. l.

⁶⁹⁾ Ennek mérlegelésére nézve érdekes példa 1391-ből. Kubinyi: Monum. II. 327—36.

értékű vallomást tehettek;⁷⁰⁾ és végtére a tudomás alapján adott vallomás is a hallomás után mondottakat szintén jóval felülmulta, sőt úgy látszik, hogy az utóbbiakat alig vették figyelembe. Hogy a köztudomány, ily szempontokból megítélve, melyik fél részére volt kedvezőbbnek mondható, az határozott, feltéve, hogy a felek a bajvivással való bizonyítást nem választották, az eskünek, melylyel az ügy eldöntessék, odaitélése és értéke felett.

IV. A köztudomány (*communis inquisitio*), a mint azt ép jellemeztük, az árpádkori tanubizonyításnak (*humanum testimonium*) csak módosítása az anyagi bizonyítás szellemében, miért is a köztudományi vallatást is »*attestatio*«-nak hívják.⁷¹⁾ Tanuk és ellentanuk állítása, azok minőségének részletesebb megállapítása és az eskünek ehhez képest meghatározása megannyi közös jellemvonások, melyekhez még járul, hogy a köztudomány is, mint a régi tanubizonyítás egyazon ügyben ismételhető nem volt.⁷²⁾ Az eltérés az árpádkori tanubizonyítás formai voltának elejtésében rejlett, abban tudniillik, hogy előlegesen meghitelt tanukkal ejtették meg, kiket nem pusztán egy előre formulázott, hanem valóságos vallomásra köteleztek, annak alapja megjelölése mellett. Ennyiben volt az új tanubizonyítás: *inquisitio*.

V. A köztudomány vétele szemlével (*oculata revisio*) is összekötött lehetett. Szemlét a bíróság kiválóan birtokfoglalások, személyi⁷³⁾ és birtokállapotok⁷⁴⁾ kiderítésére rendelt el. Végrehajtották azt a közös *inquisitio* formájában.⁷⁵⁾ Birói és káptalani kiküldöttek végezték ezt is a felek által összehívott szomszédoknak, községbeliek és megyebelieknek, néha

---

⁷⁰⁾ Ezt Verbőczy (II. R. 27. cz.) az ország régi szokásának mondja. Szomszédi minőségben nő is vallhatott a közös tanuzás alkalmával. Lásd a zabori konvent 1429-ki jelentő levelét. Forgách levélt. Múzeum.

⁷¹⁾ Ország. levélt. 17,001. sz. a.

⁷²⁾ Hármask. II. R. 31. cz.

⁷³⁾ Anjou: V. 62., hol »*fide oculata*« az illető fél betegségét bizonyítják hitelesen.

⁷⁴⁾ Károlyi: I. 362—367. malomgát okozta károsítás kérdésében.

⁷⁵⁾ Törvények is, mint az 1486: XIV., XVI., 1492: LVII. s 1504: V. t.-cz., mindig a köztudománnyal kapcsolatban említik a szemlét. Az arról szóló tanulevelet is »*inquisitoriae*« hívják. Sztáray: I. 228.

szakértőknek is ⁷⁶⁾ jelenlétében és azoknak eskü alatt kihallgatásával. Hatása a puszta köztudományét meghaladta, mert ha az felperes javára szóllott, teljes bizonyítékot szolgáltatott, melyhez eskünek járulni többé nem kellett. ⁷⁷⁾ Ha azonban a szemle felperest nem igazolta, ekkor az ily szemle alperes javára megejtett köztudománynak erejével birt, melynek alapján az esküt neki ítélték oda. ⁷⁸⁾

Néha az egyszerű tudományról tanuskodó jelentés is, nem csupán vallatás, hanem szemle (fide oculata) útján is szerzett tudományt bizonyít, ⁷⁹⁾ ez azonban az egyszerű tudomány értékén nem változtatott.

5. §.

Tudományvétel bírósági közgyűléseken.

A megyei tudakolás felperes panasza alapossága iránt, mint fentebb láttuk, úgy is történhetett, hogy a bírósági kiküldöttek azoknál a megyebelielnél kérdezősködtek, kik az ép akkor tartott nádori közgyűlés színhelyén jelen voltak. Ez azonban még nem a közgyűlési tudományvétel. Ilyenről csak akkor lehetett szólni, ha nem a közgyűlés színhelyén jelenlévő egyes megyebelielnék, hanem vagy maga a bírósági közgyűlés vagy legalább is az ott jelenlévő megyei hatóság testületileg adtak tudományt. ¹⁾

Ily tudományadást elrendelni az volt jogosítva, ki királyi parancsból (ex praecepto regis) vidéki közgyűlést hirdetni (proclamare) és azt vezetni hivatva volt, mint a nádor vagy a király által egyes esetben ezzel megbízott valamely főúr, ki az Anjou-korszak végétől fogva többnyire az

⁷⁶⁾ Például Károlyi: I. 362—367., mely szerint molnárokat is hívtak a szemléhez.

⁷⁷⁾ Hármask. II. R. 41. fej. 6. §. és v. ö. Wenzel: Bányászat. 323. és 324. l.

⁷⁸⁾ Hármask. II. R. 41. fej. 7. §.

⁷⁹⁾ 1366-ban Sárosmegye kiküldöttei jelentik a megyének, hogy ők inquirálván egy jobbággy megveretése iránt, a kegyetlenül megvert jobbágyot »semivivum in lecto jacere vidissent fide oculata« Múzeumi irattár.

¹⁾ Ennek egyik legrégebb példája 1298-ból Zichy: I. 89.

illető megye főispánja, miért is a tudakolás jogának alapja itt is a királyi tekintély volt. Néha a király még külön parancsot is adott ki az iránt, hogy valamely ügy egy meghatározott congregation megvizsgáltassék, mi úgy magánosok,²⁾ mint különösen a királyi fiskus³⁾ érdekében előfordult. A tudományvételt azonban az ily közgyűlésen mégis a legtöbbször magánkérelemre eszközölték.

Bárki tudniillik, a gyűlésen jelen voltak köréből felemelkedve, kérhette, hogy ügyében, melyet részletesen előadni kellett, tudakoljanak. Kérhette pedig vagy csak a közgyűlésre meghívott megyéknek, vagy ezek közül csupán az egyiknek alispánja, szolgabírái és a gyűlésen választott esküdt ülnökei (jurati assessores)⁴⁾ kihallgatását, vagy pedig azt, hogy a megyének jelenlévő egész nemesi közönségét kérdezzék meg, mivel azoknak a felhozott ügyről tudniok kell, arról tehát igaz tanubizonytságot (veridicam attestationem) és vallomást (assertionem) tehetnek.⁵⁾ A nádor vagy az, ki a gyűlésnek elnökölt, erre háromszoros ünnepélyes felhívást intézett azokhoz, kikre a fél hivatkozott, hogy ennek előadására feleljenek.⁶⁾ Mielőtt azonban az ily módon felszólítottak válaszoltak volna, visszavonultak, hogy egymással tanácskozzanak,⁷⁾ és csak ha ez előlegező megbeszélés útján az ügyre nézve közös meggyőződésre jutottak, vallották

²⁾ Hazai Okm. II. 118. és u. o. III. 184., 185.

³⁾ Fejér: IX. 3. 675. és u. o. X. 6. 659.

⁴⁾ Zichy: III. 363.; Fejér: X. 4. 575.; példa arra, hogy csak az egyik megyére a congregation hivatkoztak. Fejér: IX. 1. 549.

⁵⁾ Hazai Okm. IV. 188. 1.

⁶⁾ »Per nostram ternariam requisitionem unanimiter affirmarunt«, írja egy 1335-ben tartott congregatióról Drugeth nádor. Ország. levélt. N. R. A. 621. 16. Más példa 1337-ből. Kállay levélt. Múzeum.

⁷⁾ Komárommegye 1355-ben tartott gyűléséről jelentik, hogy midőn tudakolni akartak »praememorati jurati et coeteri nobiles et ignobiles homines de sede nostra consurgendo, extra eundo, ac demum ad nos redeundo, habita prius deliberacione, unanimi consilio« vallottak. Fejér: IX. 2. 461—463. Konth nádor 1358-ban a Csepregen tartott közgyűléshez kérdést intézvén, a megkérdezettek »ad nostram requisitionem iuridicam se a nobis in partem recipientes, satis diu de praemissis inter se perscrutantes, exinde ad nostram reversi praesentiam ad fidem eorum Deo debitam« vallottak. Múzeumi irattár.

hitűkre,⁹⁾ a király és szent koronája iránt tartozó, őket igazmondásra kötelező, **hűségőkre és a feszület** megérintésével közös szájjal egybehangzóan (unanimi et **concordi** **testificatione**; uno ore)⁹⁾ vajjon a fél állítását erősíthetik-e vagy **pedig** azt tagadni kénytelenek.¹⁰⁾ Ha az előzetes tanácskozmányban közmegállapodás köztök nem jött létre, akkor vallomást nem is tettek, az ügy elintézetlen maradt.¹¹⁾ Befejezve az egész eljárás egy nádori (főispáni stb.) bizonyoságlevél (litterae affirmatoriae)¹²⁾ kiállításával volt, mely az ügy menetéről és a vallomás elmaradásáról, vagy, ha az megtörtént, annak tartamáról, az érdekelt fél mellett tanuságot tegyen.

Az ily közgyűléseken (generalis congregatio) eszközölt tudományadás tehát, mivel hogy az nem egyéneknek vallása, hanem esküdt egyéneknek testületileg adott tanusága útján ment véghez, esküdtszéki tanubizonyításnak, vagyis bizonyítási jury-nek méltán mondható. A közgyűlésen szerzett tudomány tehát közel rokon azzal a bizonyítással, mely, a frank inquisitio-perből kifejlődve, a jurata, itt-ott assisia néven az anglo-normann jog egész vidékén a középkorban otthonos volt és legtovább Éjszak-Francziaországban és Angliában maradt meg, mely utóbbi országban belőle az újabb korban az ítélő-jury fejlődött ki.¹³⁾

Az esküdteknek a való tényállás megállapítására irányzott vallása (veritatem dicere; veridica attestatio), vagyis verdict-je, nem birt mindig ugyanazon hatálylyal. Közigazgatási vagy pénzügyi kérdéseknek (péld. megyebeli vitás vámhelyeknek) eldöntésére, vagy nyilvános gonosztevők levelesítésére teljesen elegendő volt;¹⁴⁾ úgyszintén, ha a bíró ily

⁹⁾ Ilyenkor alispán, szolgabírák és az esküdt ülnökök hivatali esküjökre hivatkoztak és csupán a többieket eskették meg. Erre példa 1429-ből Sopronm. Okl. II. 131.

⁹⁾ Hazai Okm. IV. 188.; Zichy: III. 403.

¹⁰⁾ Az ars notarialis az ily congregation tanuságot tevőket »communes testes« hívja.

¹¹⁾ Lásd Konth nádornak a megelőző jegyzetben idézett ítéletlevélét. Múzeumi irattár.

¹²⁾ Zichy: VI. 166., 167.; Károlyi: I. 594.

¹³⁾ Brunner H.: Die Entstehung der Schwurgerichte. Berlin, 1872.

¹⁴⁾ Fejér: IX. 3. 674—76.; Zichy: III. 236—238. Egyházi kérdé-

vallatást birtokállapotok vagy rokonság megállapítására¹⁵⁾ elrendelt. Valamely magánfélnek a közgyűlésen előadott kérelmére elrendelve, az ily közgyűlésen nyert tudomány, legalább az Anjou-korszakban, csak egyszerű tudomány erejével birt.¹⁶⁾ Ha azonban az ellenfél is, ez iránt megkérdezve, kész volt ügyét akár csak a megyei hatóság, akár pedig a közgyűlésen jelen lévő összes megyei nemesség verdict-jére bízni, ez a köztudomány (communis inquisitio) erejével birt, és ha felperes javára szólott, neki alperes fejére leteendő esküt ítéltek meg.¹⁷⁾

6. §.

Tudományvétel a kikiáltott közgyűléseken.

A nádori közgyűlések a tizenötödik században mind ritkébbakká válván, a hatalmaskodások és birtokfoglalások könnyebb bizonyítása végett szükségessé vált valamely megye lakosait csupán tudományvétel szempontjából külön közgyűlésre összehívni. Az ily okból tartott közgyűlésekre

sekben, péld. tizedügyben a congregatiók nem voltak illetékesek, egy 1516-ki ítéletlevél írja: Quia iuramenta huiusmodi duodecim juratorum tantum ad certos articulos in talibus generalibus congregationibus iudicari consvetos et non ad decimas se extenderent. Kovachich: Suppl. ad Vest. II. 383.

¹⁵⁾ Palásthyak: I. 117—121.

¹⁶⁾ 1363. Szabolcsmegyének tartott közgyűlésen felperes panaszára és kívánságára közgyűlési vallás történvén, a panaszszal megtámadott félt három ízben kérdezték »ut si se ipsum ad affirmationem dictorum juratorum assessorum se committeret, nec ne, praenotatus autem Fabianus filius Mark. nolens se committere ad assecurationem duodecim juratorum, petens nos juris ordine eundem judicaremus«, a panaszlottnak 25 magával leteendő esküt ítéltek meg, csak úgy, mintha egyszerű tudománynyal szemben a felajánlott köztudományt visszautasítaná. Kállay levélt. Múzeum. Egészen hasonlóan ítéltek egy 1472-ben tartott nógrádmegyei közgyűlésen. Orsz. levélt. 17,398. V. ö. még Kovachich: Suppl. II. 383.

¹⁷⁾ 1395-ben a nádor egy korábbi nádori közgyűlésen egy panaszló özvegy asszony javára kiállított »litterae affirmatoriae« alapján, annak, mint felperesnek, itéli meg az esküt. Kállay levélt. Múzeum. Más példák: Károlyi I. 594., 595.; u. o. II. 4.; és Ország. levélt. 16,624. sz. a.

királyi parancs alapján a megyebelieket egészen úgy hívták meg, mint a nádori közgyűlésekre, t. i. közkiáltás (proclamatio) útján. Az ily gyűléseken eszközölt tudományvételt ép azért »inquisitio per modum (more) proclamatae congregationis« hívták.

Ily gyűlések kivételesen már az Anjou-korszakban előfordulnak,¹⁾ különösen, ha valamely súlyosabb jogsértés iránt a király gyorsan akart vizsgálatot indítani, mint például 1360-ban egy nagyobb hatalmaskodás iránt, melynél sebzések, gyújtogatás és különösen az ezek megakadályozására kiküldött szolgabírónak megsebzése történtek.²⁾ Zsigmond uralkodása alatt azonban birtokfoglalások és hatalmaskodások eseteiben, különösen a mennyiben azok ujak voltak, az az elkövetésük éve még nem mult, ily tudakoló közgyűléseket már gyakran hirdettek.³⁾ Ilyenkor azonban nem mindig az összes megyebelieket hívták arra össze, hanem sokszor csak az elfoglalt birtok szomszédait és határosait az alispán és a szolgabírák vezetése alatt.⁴⁾ Zsigmond király 1412-ben ezt már országos szokásnak mondja,⁵⁾ egy 1424-ki ítéletlevél pedig határozottan törvényen alapulónak.⁶⁾ Részletesen a tudományvétel e nemét Zsigmond hatodik végzeménye szabályozta.

Az 1435: IV. és V. törvénycikkelyek értelmében ugyanis újabb hatalmaskodások és birtokfoglalások esetében

¹⁾ Ennek formuláját 1342-ből közli Kovachich: Form. Solenn. 6—7.

²⁾ Zichy: III. 163—166.

³⁾ Például Zsigmond 1409-ben a Konkolyiak panaszára, hogy egy birtokuk jogtalanul Komárom várához csatoltatott, rendeli Komárommegyének, hogy »ad primum terminum seu diem sedis vestrae judicariae ad locum solitum per modum proclamatae congregationis«, jöjjenek össze és tudakoljanak. Múzeumi irattár.

⁴⁾ Például 1419-ben Soós levéltár. Múzeum.

⁵⁾ Zsigmond király 1412. (Budae f. 2. pr. p. f. Epiph.) Szabolcsmegyének meghagyja, hogy »per modum proclamatae congregationis in sedem vestram judicariam, ut moris est, in unum convenientes« tudakoljanak. Soós levélt. Múzeum.

⁶⁾ Zsigmond király 1424. (Budae 46°. die Octav. f. Epiph.) írja: »Quia in generali nostro decreto per nos alias super huiusmodi novis actibus potentiariis unacum Praelatis et Baronibus nostris stabilito requirente«. Múzeumi irattár.

a sértett fél a királytól ily kikiáltott gyűlésen eszközendő tudományvételt és ennek alapján visszahelyezést kérhetett. A parancsot ilyenkor ahhoz a megyéhez, a melynek területén a tettet elkövették, intézték, azzal a meghagyással, hogy tüzzön ki rövid határidőt, a melyre a szolgabírák egyike a szomszédokat és határosokat és a megyebeli nemeseket, azokat t. i., kiket közülök meghívni illik és szabad, hívja össze a megye székhelyére vagy más alkalmas közhelyre, még pedig a kikiáltott közgyűlések egybehívásának módjára, tehát bíróság terhe alatt. És a megye kérjen ehhez az arra illetékes hiteles helytől bizonytságot (testimonium), kivel a királyi parancsban megnevezett királyi ember, a felek vagy helyteseik jelenlétében a tudakolást eszközölje,⁷⁾ elhalasztásnak semmi szín alatt sem lehetvén helye.⁸⁾

A kitűzött határidőben és helyen megjelentek egyénenként vallottak és neveik, valamint minőségük, vajjon szomszédok, községbeliek vagy a megyéhez tartozók-e, úgyszintén vallomásuk alapja a hiteles hely tudósító levelébe csak úgy felveendők voltak, mint a köztudomány vétele alkalmával. Az erről szóló tudósító levelet megkülönböztetésül az egyszerű tudományvételtől tanuskodóktól »litterae inquisitoriae et attestatoriae« hívták.⁹⁾

Ha az ily kikiáltott gyülekezeten megejtett tudománypanaszló javára szólott, akkor őt a birtokba, melyből kivettetett, rövid uton visszahelyezték és abban megvédték, és a feleket a királyi kuriába idézték, mi akkor is megtörtént, ha, mint a hatalmaskodás több esetében, rövid uton való visszahelyezésről szó sem lehetett. A királyi kuriában a bíróság ily esetben a felperesnek az általa felmutatott tudománylevél alapján, akár megjelent ellenfele a szabályszerű határidőben, akár nem, főesküt (juramentum ad caput) ítél meg.¹⁰⁾

A tudományvétel e módja, melyet még az 1462: XI. t.-cz. is megtartani rendelt, szokásban maradt Mátyás ural-

---

⁷⁾ Ennek példái: Teleki: Huny. kora XI. 308—314.; Hazai Okl. 433—34.; különösen Hazai Okm. III. 384—398.

⁸⁾ Ezt az 1439: XXIX. t.-cz. rendelte el.

⁹⁾ Hazai: III. 385—398.

¹⁰⁾ Erről bővebben az esküről szóló szakaszokban.

kodása végszakáig. Az 1486: II. t.-cz. a kikiáltott közgyűléseket eltörölte, a visszaélések miatt, melyekre azok sok alkalmat szolgáltatottak.¹¹⁾ Az 1523: L. t.-cz. azonban a II. Ulászló halála után elkövetett újabb birtokfoglalásokra nézve a kikiáltott közgyűlések intézményét meg visszaállította¹²⁾ és vele a mohácsi vészig újból éltek.¹³⁾

7. §.

A köztudomány reformja Mátyás és a Jagellók korában.

A kikiáltott közgyűléseknek megszűnésével csak az egyszerű és a köztudomány maradtak még továbbra is folytonos gyakorlatban, Mátyás király azonban a köztudomány vételét is lényegesen átalakította, azt több tekintetben új elvekre fektette.

Meghagyta ugyanis,¹⁾ hogy a közös inquisitiót a jövőben rendszerint a megyei sedria helyén kell megtartani²⁾ és csak, ha az ügy természete azt úgy kívánta, például birtokfoglalás esete forgott fenn, lehessen azt a tett színhelyén is foganatosítani. Királyi ember és hiteles bizonyosság ezentul a felek részére nem külön-külön, hanem együttesen küldessenek ki, a vallatásnál pedig a peres felek ne lehessenek jelen és mindenik tanu külön hiteltessék meg és külön kikérdezve valljon. Tanukul továbbá hamis esküvőket és becsteleneket

¹¹⁾ »Item quia in celebrationibus proclamatarum congregationum plurimae enormitates et inaudita scandala, pericula etiam inopinata ex improviso fieri solent. §. 1. Ad tollendum igitur huiusmodi periculosum et extra hoc regnum inauditum iudicium vel potius corruptelam, pari universorum regnicolarum voluntate, consilio et deliberatione statutum est et definitum. §. 2. Quod a modo nullo unquam tempore huiusmodi proclamatæ congregationes celebrentur, sed penitus cessent et perpetuo abolitæ sint et habeantur«. 1486: II. t.-cz.; ezt megerősíti az 1492: XXXVI. t.-cz.

¹²⁾ »Causæ violentiales qualiter debeant iudicari«, mondja e törvényczikk czime. Kovachich: Suppl. II. 549.

¹³⁾ Ennek példája van 1524-ből. Ország. levélt. 23,930.

¹⁾ Lásd az 1486: XIV. t.-cz.-et.

²⁾ Erre példa 1490. máj., mely szerint az inquirálást »in oppido Kapornak, loco scil. sedis iudiciariæ dicti Comitatus Zaladiensis« végezték. Ország. levélt. 19,607.

ne lehessen alkalmazni, mit már elébb is követtek, de még nem nemeseket sem, ha birtokos egyének volnának is; oly intézkedés, melyet Verbőczy^{*)} nem csupán a parasztnak alábbrendelt állására való utalással, hanem még azzal is indokol, hogy reá ajándékkal vagy fenyegetéssel könnyebben lehet hatni, miért is, mond ő, nemesek és nem nemesek vegyest csak akkor tanuskodhatnak, ha ezt biróilag elrendelték, mihez azonban a felek kölcsönös beleegyezése szükséges. Ép azért polgár sem tehetett városán kívül nemes ellen tanuságot.⁴⁾

Tanuskodásra, valaki által erre felszólítva, mindenki a köztudomány vételéhez megjelenni és vallani köteles volt, és ha az érdekelt tartott attól, hogy némelyek részrehajlásból vagy félelemből az igazság bevallásától tartózkodnának, és ez által tőle az igazságszolgáltatást megtagadnák, a királytól a megyebelieknek szóló parancslevelet (mandatum compulsorium) eszközölt ki, mely mindazoknak, kik e parancslevelet látják, meghagyja, hogy szabályszerűen felhiva tanuskodásra megjelenni s hitőkre a valót megvallani szoros kötelességüknek ismerjék.⁵⁾ Azt, ki ennek ellenére tanuskodni vonakodott, azt, mint fentebb láttuk már Zsigmond korában három márka,⁶⁾ később azonban tizenhat márka birsággal sújtották.⁷⁾

Végtére Mátyás király elrendelte azt is, hogy az a fél, ki a köztudomány vételét megakadályozná, perét veszítse és ezen felül még hatalmaskodásban is vétkessé váljék,⁸⁾ még pedig, mint azt az 1504: V. t.-cz. rendeli, a nagyobb hatalmaskodás vétségében.⁹⁾

^{*)} II. Rész. 27. cz.

⁴⁾ »Nam et testimonia ipsorum civium extra eorum civitates et territoria penes nobiles non acceptantur«. Hármask. III. 9. cz. 1. §.

⁵⁾ Példa 1518-ból Hazai Okm. V. 420. és 421.

⁶⁾ Lásd Mátyás királynak 1470-ben Vas megyéhez intézett, fentebb idézett parancsát.

⁷⁾ És ezt a vonakodón az ispán vagy alispán rögtön és kérielhetlenül behajtani tartozott. Hármask. II. R. 28. cz. V. ö. még Károlyi II. 526—530.; Sopronm. Okl. II. 558. Későbbi példa: Székely Okl. I. 335.

⁸⁾ 1486: XVI. t.-cz.

⁹⁾ »Turbatores communis inquisitionis et oculatae revisionis in facto majoris potentiae de coetero semper convincantur. §. 1. Ita tamen

Ily köztudománynak a megye birói székén vételét a Jagello-korszakban a megye is elrendelhetette, ha azt a felek kérték.¹⁰⁾ Sőt e korszakban a megyei életben egyszerű tudományvétellel már nemcsak a felperes, hanem az alperes is élhetett, mind a kettőt ugyanazon kiküldött szolgabíró eszközölvén, és ennek következtében a tanukat és ellentanukat külön-külön hallgatták ki.¹¹⁾

8. §.

A szoros értelemben vett tanubizonyítás a vegyes házakból való királyok korszakában.

I. A tudományvétel útján eszközölt tanubizonyítás (inquisitio), melynek sokféle formáit az előbbieken ismertettük, a tizennegyedik századtól fogva a régi tanubizonyítást (humanum testimonium) a magyar perjog terén jelentékenyen visszaszorította. Ezt más oldalról az okmánynyokkal való folyvást sűrűbb élés is eszközölte. Mindamellett a tulajdonképi tanuzás, habár jóval csekélyebb mértékben, de mégis mindig gyakorlatban maradt és különösen az alsóbb bíróságoknál azzal, mint egészen önálló bizonyítással éltek.

Felsőbb bíróságok e tanubizonyítást a peres feleknek arra való hivatkozása alapján, vagy saját hatalmukból is¹⁾ elrendelték, a feleket, vagy esetleg csak az egyik felet, több-

---

si hostiliter vel aliquo evidenti alio modo turbarent, ut communis inquisitio seu oculata ipsa revisio celebrari non posset. 1504: V. t.-cz.

¹⁰⁾ Például 1493-ben Zalamegye inquisitíóval megindított perben alperes ajánlatára, a felperes hozzájárulásával, rendeli el a köztudományt. Ország. levélt. 20,029. Erre nézve részletes parancs, egészen hasonlóan a nagybírák parancsaihoz Vasmegye részéről 1499-ben. Békásy levélt. Múzeum. Más példa 1516-ból. Kisfaludy levélt. U. o.

¹¹⁾ Ungmegye sedriája előtt felperes felmutat 1498-ban három megyei kiküldött által részére eszközölt egyszerű tudományvételtől oklevelet, ennek ellenében alperes felmutat szintén három megyei kiküldött által részére később végzett tudományvételtől szóló tanulevelet. Alperesnek ítéltetik meg az eskü. Ország. levéltár 20,492. Más példa 1502-ből ugyanonnet. Ország. levélt. 21,100.

¹⁾ Anjou: II. 8. és 9. l.

nyire felperest, utasítva, hogy tanuikat az erre hivatott hiteles hely elé állítsák⁸⁾ és ott vallassák, mi birói kiküldött tanúsága nélkül történt.⁹⁾ Ha mind a két fél vállalt tanubizonyítást, mindenik fél az ő tanuit külön hiteles hely elé tartozott vezetni,⁴⁾ kivételesen azonban a tanukat és az ellentanukat egy hiteles hely hallgatta. ki.⁵⁾ A kihallgatás a fél vagy megbízottja jelenlétében történt,⁶⁾ azonban a XIV-ik században még úgy, hogy egyénenként csak hármat közülök hallgattak ki; kiket a többiek előzőinek, a tanuságban mintegy szószólóinak (prolocutores), hívtak⁷⁾ és kiknek kimondását a többiek együttesen egy szájjal (uno ore) erősítették.⁸⁾ A jelentőlevélben ép azért nem kellett az összes tanukat névszerint felsorolni, hanem elégséges volt közülök tizenkettőt megnevezni.⁹⁾

Korszakunk vége felé ily tanubizonyítás (attestatio) nem csupán hiteles hely, hanem, legalább királyi parancsra hiteles személy előtt is, még pedig a tanuzás megtagadására szabott tizenhat márka terhe alatt, történhetett. Ezt valamelyik nagybíró ítélőmestere előtt végezték, ki az illető nagybíró neve alatt adott ki erről bizonyúságlevelet.¹⁰⁾

⁸⁾ Anjou : III. 90. és 149., 150.; Károlyi : I. 67.

⁹⁾ Zalam. Okl. I. 265., 266.

⁴⁾ Lampert országbíró 1322-ben ítélt tanubizonyítékok alapján, melyek egyikét felperes »mediantibus litteris Capituli Waradiensis«, alperes pedig »per litteras capituli ecclesiae Agriensis« bizonyított. Kubinyi : Monum. II. 70., 71.

⁵⁾ Ez akkor volt, ha rokonsági (Fejér : IX. 5. 74.) vagy osztálykérdések (Fejér : IX. 6. 225—235.) körül forgott a per.

⁶⁾ »Dietus vero Ladislaus filius Ders (az, kinek kellett a tanukat állítania) personaliter nōn venit sed N. N. frater suus pro eodem audit et vidit assertiones testium productorum« jelenti 1324-ben az egri káptalan. Anjou : II. 169.

⁷⁾ Azért írja 1333-ban a bosniai káptalan, hogy a tanuk előtte megjelenvén, közülök »primi tres prolocutores«, kik megnevezvék, így és úgy vallottak. Balassa levélt. Múzeum.

⁸⁾ »Uno ore et una voce simul vocem emittentes«, mondják az okmányok. Péld. Anjou : III. 150.

⁹⁾ Példa 1332-ből Zalam. Okl. I. 265.; Anjou : III. 150. és lásd az Ars notarialist Kovachich : Form. Solenn. 76., 77. l.

¹⁰⁾ Például 1501-ben Som Jósza királyi parancslevél (praeceptoriae) alapján az országbíró prothonotarius előtti hitére és hűségére vall, miről az országbíró neve alatt kél oklevél. Ország. levélt. 24,780. Más példa

E tanubizonyítás, mely a XV-ik századbeli emlékeinkben csak ritkán szerepel,¹¹⁾ perdöntő hatással az országos jogban a vegyes házakbeli királyok idejében sem birt, hanem csak előzetes bizonyítás volt, mely a peres felek egyike által leteendő eskü odatételére volt befolyással. Ereje persze attól függött, hogy vele szembe tanubizonyítás¹²⁾ vagy okmány helyeztetett-e. Erdélyi külön jog szerint, ha felperes tanubizonyítása ellenében az ellenfél okmányokra hivatkozik, az ügyet a vajda nem intézhette el, hanem azt a kuriába áttenni tartozott.¹³⁾

II. Alsóbb bíróságok, mint megyék, városok előtt folyt perekben, a tanukat nem állították kihallgatás végett hiteles hely, hanem a bíróság elé (*coram nobis*). Hogy korszakunkban azonban a tanubizonyításnak a megye mily erőt tulajdonított, arra nézve részletes és határozott adataink nincsenek, de, úgy látszik, hogy azzal itt is, mint a kuriában, csak előzetes bizonyításként éltek.¹⁴⁾ A városi jogéletben azonban a tanubizonyítás, habár csak kisebb körben, de mégis önálló bizonyítássá emelkedett.

A városi jogéletben az *inquisitio-bizonyítás* ismeretlen volt, a budai jogkönyv azt határozottan mellőzendőnek írja.¹⁵⁾

1520-ból, midőn ily *attestatio* Henczelffy ítélőmester budai házában, az olasz utczában, ment véghez 16 márka terhe alatt. Motesiczky levélt. Múzeum.

¹¹⁾ Példa 1479-ből a sághi convent előtt nádori parancsra. Balassa levélt. Múzeum.

¹²⁾ Szoros tanubizonyítással egyenértékűnek csakis három egyszerű tudománylevél tekintetett; azért írja 1345-ben az országbíró: »unde quia praemissae duae litterae inquisitoriae ad probationem dictae causae loco humani testimonii ad faciendam effectualement juxta regni consuetudinem insufficientes fore existebant«. Forgách levélt. Múzeum.

¹³⁾ »Item si aliqua causa contra hominem litteras regias super donatione possessionaria aut alia gratia habentem, coram Waywoda aut Vice-Wajwoda suscitaretur, si ille, qui causam suscitavit non habuerit in ipsa causa aliquas ex adverso litteras rationabiles, volueritque suam humano solum testimonio probare actionem, causam huiusmodi committimus in curiam nostram transferendam et ibidem judicandam«, rendeli Nagy Lajos 1366-ban. Fejér: IX. 3. 555.

¹⁴⁾ Például Borsodmegye 1508-ban a két fél állította tanuk kimondása alapján alperesnek esküt ítelt meg. Orsz. levélt. 21,871.

¹⁵⁾ »Alle prieff, dy man nennet zu lateyn inquisitor, das ist zu

A tanubizonyítás azonban ki volt fejlődve. Ha erre került a perben a sor, rendszerint a felek állították tanuikat a bíróság elé az erre kitűzött határidőben, csak ha megjelenni és tanuskodni vonakodtak, idézte őket a bíróság, még pedig a budai jog szerint birság terhe alatt.¹⁶⁾ Tanu városi polgár ellen csak városbeli vagy hason városi szabadságot élvező egyén lehetett és a legtöbb város joga nő tanuságát is elfogadta,¹⁷⁾ kivételesen Pozsony nem.¹⁸⁾ Városi jog szerint a tanukat, mióta csak róluk említés történik, hit alatt kérdezték ki, kivételével a város tisztviselőinek és esküdt polgároknak, kik legfeljebb csak hivatali esküjőkre hivatkoztak, csak úgy mint a külső tanácsba választott polgárok.¹⁹⁾ A tanuk száma bizonyára az ügy minőségétől függött, de, úgy látszik, hogy két vagy három tanunak egybehangzó vallomása teljesen bizonyított, így különösen budai jog szerint egy márkát kitevő adósság ügyében elég volt két tanu bizonyossága. Sőt városi fekvőségek iránti perekben is nagyobb erejű tanubizonyítással végérvényesen lehetett bizonyítani.²⁰⁾

9. §.

Az eskü megitélése tudomány alapján és a nélkül.

I. Az inquisitio-nak a magyar perjogban a XIV-ik századtól innen mind sűrűbb alkalmazása a bizonyítási jog és teher alapjait lényegesen megváltoztatta. Míg az árpádkori perjog az előzetes bizonyítás tekintetében a feleket egyenlően terhelte és csak a tanuk és ellentanuknak állítása és ezek

deutsch eyn irforscher, in ungarischer Sprach tudo; man scholl keyne krafft wieder sy nit haben zu keynen zeiten. Budaváros törv. k. 203. cz.

¹⁶⁾ U. o. 365. p.

¹⁷⁾ Például budai és pesti jog szerint. Hazai: I. 383., 384. Az erdélyi százsz jog szerint is. Archiv f. Sieb. Land. XV. 264—267.

¹⁸⁾ »Auch kain Fraw mag Zeugnus gebn, noch umb gross, noch umb klain«, mond Pozsony város jogkönyve XXXVII. cikkelye. Király: i. m. 387.

¹⁹⁾ Király: i. m. 337.

²⁰⁾ Például 1353. Sopron itél merően tanubizonyosság alapján fekvőség iránt. Hazai Okm. III. 165. l.

tanuságának bírósági mérlegelése után dőlt el, hogy kit illeszen meg a végbizonyítás joga: addig a későbbi perjog az előzetes bizonyítást az inquisitio formájában határozottan felperesnek, a végbizonyítás jogát pedig egyenesen alperesnek engedte át.

Következménye volt ez annak, hogy, mint azt már fentebb megjegyeztük, az inquisitio alá vonható pereket mint vétségi pereket fogták fel, melyeknek pusztá emelésével már az alperesre vétkességi gyanú vettetett. Innét, hogy e perekben alperes még akkor is, ha panaszló panaszának megalapítására tudományleveleket fel sem mutathatott, tehát már a pusztá kereset ellenében is magát tisztázni tartozott.¹⁾

A tisztázásnak a perben két eszköze volt: a bajvívás és az eskü.

Kivételével azoknak a nagyobb bűneseteknek, melyeknek gyanúja alól alperes bajvívással volt köteles magát tisztázni,²⁾ bajt csak a felek megegyezésével rendelhetek el. A felek bármelyike ajánlhatta azt, de annak visszautasítása a másik félre nézve hátránnyal járt. A felperes ebbeli ajánlatának visszautasítása ugyanis alperes esküjét súlyosította; az alperes hason ajánlatának viszont felperes részéről el nem fogadása alperes esküjét könnyítette.³⁾

A tisztázásnak jóval szokásosabb eszköze tehát az eskü volt, mint ú. n. tisztító eskü (juramentum purgationis).⁴⁾ Erejét a vétkesség gyanújának fokához mérték, melyet tudományleveleivel felperes alperesre vethetett.⁵⁾ Három vagy négy

¹⁾ Lásd ennek példáit: Hazai Okl. 265., 266.; Zichy: II. 480., 481.; u. o. IV. 208.; Fejér: IX. 6. 136.

²⁾ Még 1470-ben egy ügy jutott »ad duellum eo quod est incendium«. Hazai Okm. V. 308. jegyz.

³⁾ Három felperesi egyszerű tudománylevél ellenében, miután felperes az alperes ajánlotta bajt el nem fogadta, alperest csak félerejű esküre kötelezték 1355-ben. Kállay levélt. Múzeum. A baj felperesi ajánlata visszautasításának példája. Hazai Okm. II. 253—255.

⁴⁾ Egy 1477-ki erdélyi okmány a tisztító esküről így ír: »purgationem seu jus iudicium statim deposuit«. Teleki Okl. II. 28., 29.

⁵⁾ Az esküt leszállították akkor is, ha nem a tett elkövetésének vétke, hanem csak a felbujtásé vagy az orgazdaságé terhelt az illetőt. Zichy: III. 538—540.

egybehangzó (sub uno sensu et forma verborum loquentes) tudománylevéllel támogatott kereset ellenében alperesnek teljes erejű esküt kellett helyeznie,⁶⁾ mely csak két tudománylevéllel szemben felényire,⁷⁾ egy ellenében pedig ismét felényire szállott alá.⁸⁾ Ezen nem változtatott a per folyamában szerzett köztudomány sem, ha az a peres felekre nézve egyenlő eredménnyel végződött. Ha azonban a megejtett köztudomány inkább alperesnek kedvezett, vagy felperes az alperes ajánlotta köztudományt elutasította és így az meg sem tarthatott, akkor az alperes három felperesi tudománylevéllel szemben csak félerejű esküvel tartozott,⁹⁾ mely felperesnek csupán két ily levelével szemben ugyanazon arányban alább szállott.¹⁰⁾ Egy felperesi tudománylevéllel szemben végtére a köztudományban győztes alperes a teljes eskü egy nyolczadával is beérte; sőt, ha a felajánlott köztudományt felperes el nem fogadta, az általa felmutatott egy tudománylevél is erőtlenné vált és alperes a legkisebb tisztító esküvel is menekült, azzal tudniillik, a melylyel a puszta kereset ellenében is tartozott.¹¹⁾ Ha azonban felperes csak egy tudománylevelet mutatott is fel, de köztudományt és bajt is felajánlott, alperes pedig mind a kettőt magától elutasította, a hiányzó két tudománylevél ezzel pótolva volt és alperes teljes erejű vagyis ötvenedmagával leteendő esküvel tartozott.¹²⁾ Sőt az is előfordul, hogy ha a köztudomány a peres társak egyikére kedvezőbb volt mint a másikra nézve, amannak kevesebb, a másiknak pedig több eskütárssal leteendő esküt ítéltek meg.¹³⁾

⁶⁾ Hazai Okl. 278., 279.; Zichy: IV. 471. — Hason erővel mint három egyszerű tudománylevél birt a XVI-ik század elején az ú. n. »litterae exhibitoriae et amonitoriae«, mint azt egy 1523-ki példán fentebb láttuk.

⁷⁾ Fejér: IX. 1. 338—340.; és u. o. X. 6. 238—240.

⁸⁾ Hármask. II. R. 32. cz. 2. §.

⁹⁾ Lásd ennek példáit 1366-ból Zichy: III. 296—298., 316. és 557—559.; és 1395-ből u. o. IV. 585—586.

¹⁰⁾ Zichy: IV. 540—542.

¹¹⁾ Hármask. II. R. 32. cz. 7. §.

¹²⁾ Így ítélte az országbíró 1468. (6°. die oct. f. Epiph.) Danch levélt. Múzeum.

¹³⁾ 1498. (febr. 5.) egy királyi ítéletlevél írja, hogy a köztudomány-

Viszont ha felperes ajánlatát köztudomány vételére alperes visszautasította, ennek esküje hason arányban súlyosbult. Sőt később, ha a köztudomány vagy a közgyűlésen vett tudomány határozottan felperes javára szólott, az eskü letevésének joga felperesre szállott által.¹⁴⁾ És midőn a kiálított közgyűlések Mátyás uralkodása vége felé egy időre megszűntek, úgy tartották, hogy ha a köztudomány megejtése alkalmával felperes hat szomszéd, hat községbeli és tizenkét megyebeli nemesnek bizonyosságával keresetét bebizonyította, vagy ha szomszédokat és községbelieket ily számban tanukul nem is állíthatott, de e hiányt megyebeli nemes tanukkal fölösen pótolta: a gyanú alperesre nézve oly terhelővé lett, hogy azt esküjével magáról többé el sem háríthatta, hanem ellenkezőleg a felperes, teljes erejű esküt téve, azt bizonyosságra emelhette.¹⁵⁾ Felperesről ilyenkor azt mondták, hogy alperes fejére esküszik (*jurare ad caput in causam attracti*),¹⁶⁾ vagyis főesküt tesz le.¹⁷⁾ E főesküt Mátyás király idejétől fogva akkor is megítélték, ha felperes három tudománylevelet mutatott fel és az általa még azonfelül felajánlott bajvivást és köztudományt is alperes visszautasította.¹⁸⁾ Az 1486: XV. és 1492: LVI. törvényczikkelyek

ról szóló jelentés felperes állítását »non ad plenum, sed ad minus sufficienter per vicinos et commetaneos« igazolván és egyik alperesre, Dávidra nézve inkább mentőleg, mint vádlólag szólván, a többi alperesek mindenikének 25-öd magával, Dávidnak pedig 12-ed magával leteendő eskü itéltetett meg. Ország. levélt. 20,647.

¹⁴⁾ 1413-ban az országbíró előtt felperes felmutatván nádori közgyűlésről kelt »litterae affirmatoriae«-t hatalmaskodási ügyben, alperes magát pedig ártatlannak vallván, írják, hogy »quia consuetudinaria lege regni ab antiquo approbata requirente juxta vim et vigores praescriptarum litterarum affirmatarum juramentum praedicto Ladislao actori ad capita praescriptorum« odaitélandó volt. Károlyi: I. 594.

¹⁵⁾ Hármask. II. 32. cz. 1. §.

¹⁶⁾ Ha a perben alperes társak voltak, a felperesnek mindenkinek fejére külön kellett esküdnie. Például 1486-ban (nov. 25.) a felpereseknek vagy azok egyikének »ad capita antefatorum Georgii, et Johannis nec non Pauli 150°, ad cuiuslibet videlicet caput 50° se nobilibus« tegyen esküt.

¹⁷⁾ Erre példa 1519-ből. Ország. levélt. 23,138.

¹⁸⁾ Így ítél Zalamegye 1458-ban. Hazai Okm. I. 355—357. és v. ö. Hármask. II. R. 32. cz. 6. §.

pedig a nagyobb hatalmaskodás eseteiben, feltéve, hogy peresi tudománylevelek útján bizonyítvák, a köztudomány vételt visszautasító alperes ellenében a fejére való esküvést egyszerűen elrendelik és csak az esetben, ha alperes nem laknék abban a megyében, hol a nagyobb hatalmaskodást az ő távollétében elkövették, bocsájtja az 1492: LVI. t.-cz. alperest tisztító esküre.¹⁹⁾

Alperes felperesnek a főesküt mindjárt a tárgyalás kezdetén fel is ajánlhatta,²⁰⁾ és ha felperes azt letenni vonakodott, alperes az egyszerű, három eskütárssal leteendő, esküvel menekült.²¹⁾ Végre ha alperes kész volt ügyét felperes pusztán személyes esküjére bízni és még ez is visszautasított, alperes a kereset alól eskünek letevése nélkül szabadult.²²⁾ És ha megtörtént volna az, hogy a felek egyike a köztudomány vételétől végkép elmaradt, vagy megjelenve, maga mellett tanukat állítani épen nem tudott, ez a fél, akár a felperes, akár az alperes volt az, pervesztettnek tekintetett.²³⁾ Még megjegyzendő, hogy ha hatalmaskodás miatt a nemes jobbágyaival volt perbe fogva és köztudomány vétele elrendeltetett, ennek sikeréhez képest a nemes esküje jobbágyait és familiaris-ait is vele együtt vagy felmentette vagy pervesztésekké tette.²⁴⁾

II. Mind a tisztító eskü, mind pedig a fejre való esküvés csak az inquisitio alá vonható perekben fordultak elő. Az eskü e két nemén kívül azonban ismerte még a közép-kori magyar perjog a földre való esküvést (juramentum

¹⁹⁾ 1492: LVI. t.-cz. 4. és 5. §§. Verbőczy ezt nem említi fel.

²⁰⁾ Régebben előfordult az is, hogy alperes a neki megítélt tisztító eskünél kisebb esküt ajánlott felperesnek vissza, és háromszori megkérdezésre az esküt mindannyiszor visszaajánlván, az esküt felperes teszi le. — Zichy: I. 241.

²¹⁾ Egy 1480-ki bírói jegyzet szerint: »Incattus negat et dicit procurator N. N. quod actor deponat ad caput eiusdem; actor autem non vult, ideo Ladislaus Zaka jurabit tertio se«. Máriássy levélt. Múzeum.

²²⁾ Azért írja egy 1522-ki bírósági jegyzet: »Incattus negat et submittit se juramento duntaxat ipsius actoris, quia haec actor non acceptat, ideo causa ista condescensa est. Ország. levélt. Kolosmonostor.

²³⁾ Hármask. II. R. 32. cz. 4., 5., 8. és 9. §. és 1486: XV. t.-cz.

²⁴⁾ Hármask. III. R. 27. cz. 8. §.

super terram) és a károsítási, valamint az adóssági ügyekben letett esküket is.

A földre való esküvést tulajdon- vagy örökjogi,⁸⁶⁾ de kivált határperekben⁸⁶⁾ alkalmazták. Ha a birtokhatárok vitássakká váltak, a bíróság, mindkét fél útmutatása szerint, a határokat megjelöltette és a két fél megjelölte határok között fekvő, vagyis vitás tért felmérte és megbecsültette. Az, hogy melyik fél határjelölése látszott akár a perben felmutatott okmányok, akár pedig a falubeliek állításához képest a valószínűséghez közelebb állónak, vagy egyenlő valószínűség esetében az, hogy melyik fél volt birtokban, döntött az íránt, hogy az esküt melyik peres félnek ítélik meg, miért is e perben az eskühöz felperes és alperes egyenlően közel állottak.⁸⁷⁾

Kártérítés esetében a kárösszeg erejéig esküdtek.⁸⁸⁾ Adóssági perekben felperes által okmánynyal, vagy pedig ügyleti tanukkal be nem bizonyított adós-kötelezettség alól alperes esküjével mentesült;⁸⁹⁾ ellenben az alperes elismerte adósságösszegét, ha ez vitás volt, felperes állapította meg esküjével.⁹⁰⁾

Mindezen esküknek kisebb vagy nagyobb súlya az eskütársak számától függött, erre nézve pedig annak értéke határozott, mit felperes keresetével elérni, illetőleg alperes esküjével megtartani, vagy pedig a mitől azzal menekülni kívánt. Mindennek meghatározása előtt az eskütársi intézményt kell tárgyalnunk.

⁸⁶⁾ Már az Árpád-korszakban előfordul: Knauz: Monum. I. 320. és 599., 600.; Wenzel: VIII. 208.; Zichy: I. 487—489.

⁸⁷⁾ Zichy: I. 91.; Fejér: IX. 4. 269—281.; és u. o. X. 6. 434. Régente megye is ítélte meg így esküt. Anjou: III. 267.

⁸⁸⁾ Hazai Okm. IV. 189—197.; Fejér: X. 6. 434.

⁸⁹⁾ Gömörmegye 1506-ban (f. 2. pr. p. Dom. Quasimodo) kárösszeg megállapítására esküt ítél: »cum tot personis nobilibus, quot videlicet ad numerum seu valorem huiusmodi damnorum et expensarum sufficientes viderentur«. Ország. levélt. 20,667.

⁹⁰⁾ Fejér: IX. 1., 256., 157.; Hazai Okl. 251—252.

⁹⁰⁾ Hármask. II. R. 32. cz. 10. és 11. §. Kezesség esetében 10 márka erejéig eskü ítéltetik meg tíz nemessel. Ország. levéltár. Monial. Pos. 10. 3.

10. §.

Eskütársak.

Azok, kiknek társaságában kellett a megítélt esküt az Anjou-korban kifejlődött perjog értelmében letenni, a félhez, kinek ebben társai voltak, egészen más viszonyban állottak, mint az árpádkori perjog idejében. Mert míg az Árpád-korban határozottan a tanuknak, vagy pedig legalább olyanoknak, kik viszonyaiknál fogva a peres kérdésről tudhattak, köréből vett több-kevesebb egyén társaságában kellett a perdöntő esküt letenni, és még ezek kiválasztására is gyakran az ellenfélnek befolyást adtak: addig az újabb perjog megengedte, hogy a fél bárhol kereshesse azokat, kik őt eskűjénél segítsék. Azok tehát, kik későbbi perjogunk korszakában a féllel eskűsznek, ezt nem teszik tudomásuk alapján, hanem eskűjökkel az esküt tevő fél hitelességének csak egyszerű kezesei. Eskütársakról e szó szoros értelmében tehát csak az újabb magyar perjogban lehet szólni; az Árpád-korszakban csak kivételesen, ha tudniillik a büntettel vádolt fél magát próba helyett eskűvel tisztázta, fordulhattak elő, tehát csak a XIII-ik század végén. A tulajdonképi eskütársakat jelölő conjurator és consacramentalis műszavakat is tehát perjogi nyelvünkben csak a XIV-ik századtól fogva találkozunk.

Az eskütársnak ép megjelölt fogalmához képest arra, vajjon ő feléhez rokoni vagy szomszédsági viszonyban áll-e, vagy pedig község- vagy megyebeli-e, rendszerint súlyt nem fektettek. Csak kivételesen birtok- vagy határperekben, kivált midőn a földre esküdtek, követelték meg, hogy az eskütársak közül egy-kettő szomszéd¹⁾ vagy megyebeli²⁾ legyen, vagy

¹⁾ 1341. Pál országbíró esküt földre ítélvén meg, rendeli, hogy azt »sexto se nobilibus, quorum unus ex vicinis et commetaneis suis immediatis existat« tegye le. Zichy: I. 611. És Bubek István országbíró egy 1360-ki ítélete kiköti, hogy az öt eskütárs közül »unus commetaneus et alter nobilis comprovincialis« legyen. Danch levélt. Múzeum.

²⁾ Fejér: IX. 4. 269—281.

ahhoz a községhez, melynek határában a vitás birtok feküdt, tartozzék, tehát a féllal, a székely okmányok szavait használva, egyazon harang szavára hallgasson.⁵⁾ Sőt néha még azt is megkivánták, hogy a szomszédok közül a közelebbieket kell eskütársakul venni.⁴⁾

Az eskütársak minőségére nézve különösen azok rendi állása volt főfontosságú. Az esküt tevő félnek, valamint eskütársainak is hitelességét ugyanis rendi állásukhoz mérték. Kifejezést ez annak az értéknek magasságában lelt, melyet a különböző rendekhez tartozók akár magok számára, akár pedig mint eskütársak felők számára megtarthattak vagy megszerezhettek.⁵⁾ Ugy tartották tudniillik, hogy az ország bárói⁶⁾ és a püspöksüveg és gyűrűvel ékeskedő főpapok perben tíz márka erejéig esküdhetnek,⁷⁾ jog, melyet Mátyás király korában a nyúlzigeti apácák⁸⁾ és az ó-budai Mária-

⁵⁾ A székely ispánok 1461-ben esküt ítélnék meg »vigesimo quinto se, de et sub sonitu unius campanae hominibus Siculorum veris filiis existentibus«, mely kifejezés egy községhez tartozókat jelent. Székely Okl. I. 188., 189.

⁴⁾ Fejér: IX. 2. 547—549. Ilyenkor előfordul az is, hogy az inquisitio alkalmával tanuskodókkal kell esküdni és egyszersmind az eskü iránt kiadott parancsban meghagyják, hogy ha közülök egyik vagy másik elhalna vagy súlyos betegség miatt meg nem jelenhetne és ez hiteles hely levélével be volna bizonyítva, az eskü letetéséhez más nemest lehet állítani. Mint 1342-ben. Anjou: IV. 215. Hogy már bírói ítéletben az eskütársak személyesen kijelvelék, annak példája 1327-ből. Károlyi: I. 67.

⁵⁾ Ez már az Árpád-korszakban meg volt, midőn egy jobbágy köteles letenni esküt »cum populis rusticorum ad quantitatem sufficientium decem marcarum«. Hazai Okm. VII. 306.

⁶⁾ 1360-ban az akkori főajtónálló mester esküjéről mondja az ország-bíró, hogy az »propter excellentiam sui Baronatus quo per Regiam Majestatem extitit sublimatus ad decem marcas juxta Regni consuetudinem se extendere posse cernebatur«. Ország. levélt. Jesuitica Colleg. Scepus. Fasc. 4. No. 76. A macsói bánra nézve lásd Zichy: VIII. 461. és Hármask. II. R. 40. cím.

⁷⁾ Ennek példája 1370-ből a szepesi prépostra nézve Fejér: IX. 4. 269—281.; 1437-ből a bakonybéli apátra nézve. Hazai Okm. II. 272. lap. — És lásd Hármask. II. R. 40. cz.

⁸⁾ 1483. nov. 18-án a fejedelemasszony a személynöki szék ítéletéhez képest »ob reverentiam suae regularitatis, libertatemque ipsis superinde datam et concessam« ily értelmű esküt tett le Orsz. levélt. 18,873. V. ö. Kovachich: Form. Solenn. 540. I.

kolostor⁹⁾ fejedelemasszonyai is élveztek. Nemesektől és papoktól ellenben csak egy márka, jobbágyoktól pedig csupán egy forint erejéig fogadtak el esküt, mi Verbőczy szerint a különböző rendi elemek vérdíjja különbségével állott kapcsolatban.¹⁰⁾ Erdélyi külön szokás szerint azonban a peres fél, ha nemes is, csak három forint erejéig esküdhetett, nemes eskütársai pedig fejenként csak egy forint erejéig; jobbágyok közötti perekben pedig, ha károk és adósságok megtérítéséről volt szó, a fél maga ugyan egy forint erejéig esküdhetett, de eskütársai közül csupán hárman együtt szerezhettek egy forintot esküjökkel vissza.¹¹⁾ Polgárnak esküje a városon kívül csak egy jobbágy esküjével ért fel; ellenben az esztergami érsekség nemes jobbágysai,¹²⁾ a kalocsai érsek és a zágrábi püspök praedialistái,¹³⁾ a kémluki nemes várjobbágyok¹⁴⁾ és az erdélyi kenézek, feltéve, hogy kenézségükbe királyi levéllel helyezték,¹⁵⁾ a nemesekével egyenértékű esküt tehettek, mely jogot a legtöbb nőkolostor apáczái is élvezték.¹⁶⁾ Jobbágyok esküjének értékét egymás közti pereikben néha a földesuri kiváltságlevél állapítja meg, mint például

---

⁹⁾ Ezt Mátyás király egy 1469. decz. 16-án kelt ítélete említi. Ország. levélt. 16,940.

¹⁰⁾ Hármask. II. 40. cz. 2. §. Azért midőn egy felperesnek, ki nemes volt, egy jobbágy fejére kellett esküdnie 1466-ban, ítélték, hogy azt »juxta homagia eorundem cum 10. nobilibus vel 40. rusticis« tegye le. Károlyi: II. 377—383.

¹¹⁾ Hármask. III. R. 3. cz. 11. és 18. §.

¹²⁾ A polgárookra nézve lásd Hármask. III. R. 9. cz. Az utóbbiakra nézve lásd Zsigmond 1411-ki kiváltságát. Fejér: X. 5. 160. l.

¹³⁾ Fejér: X. 4. 755.; Kovachich: Suppl. ad Vest. II. 190—191. l.

¹⁴⁾ Mint azt 1385-ben egy szlavoniai közgyűlésen eldöntötték. Fejér: X. 1. 212—214. l.

¹⁵⁾ Fejér: IX. 3. 553.

¹⁶⁾ Például 1346-ban az országbíró a veszprémvölgyi apácák fejedelemasszonyának tizenkét apáczával leteendő esküt ítél meg. Orsz. levélt. Egy XVI-ik századbéli formulare írja: »Tale juramentum Abbatissae pro tempore existentis cum monialibus eiusdem claustris, non obstante consuetudine regni nostri, quae nobiles ad hanc rem requirit, contra omnes tam spirituales, quam saeculares deponere valeant«, a fejedelemasszony ehhez képest tiz nemes helyett, »coeterae vero moniales pro singularibus personis in tali juramento semper reputentur.« Kovachich: Form. Solenn. 540. l.

az esztergomi káptalan az örményesi jobbágyokét fél márkában.¹⁷⁾

Szabály szerint a peres fél vele hasonrendű (sibi similibus) eskütársakkal esküdött, és ha a nemes esküje jobbágyok társaságában letéve, jobbágy ellenfél ellenében érvényes volt is, nemes ellenében azt rendszerint nem fogadták el; adósági ügyekben azonban a jobbágy jobbágytársaival érvényes esküt tehetett még nemes ellenében is.¹⁸⁾ Sőt Erdélyben Nagy Lajos 1366-ki kiváltságlevele értelmében az az oláh, ki valamely nemest közbüntetettel vádolt és vádját csupán nemesekkel nem bizonyíthatá, azt köznépbeliekkel vagy oláhokkal is teljesíthette, de természetesen csak oly számban, hogy azok esküje ötven márka értékű legyen. Ilyenkor ha a királyi kenéz esküje a nemesével felérőnek vétetett is, a közönséges kenézét, valamint a falu biráját csak egy fertóban, a köznépbeliek vagy az oláhokét pedig csak fél fertóban fogadták el.¹⁹⁾

Nemesek közötti perekben az eskütárs nemesi minőségét szigorúan megkövetelték; nemcsak nemes származásának, hanem birtokosnak is kellően lennie. Sőt Nagy Lajos idejében, midőn az árpádkori rendi viszonyokat a helyökre lépő új rendi szerkezet még teljesen el nem enyészttette, több ízben kikötötték, hogy nemes eskütársakul ne lehessen sem várjobbágyokat, sem pusztán csak vétel útján birtokot élvező egyéneket, hanem csak igaz nemeseket (nobiles, non tamen jobagiones castri, nec per mercationem sed vera nobilitate nobilitatos) felkérni.²⁰⁾ Korszakunk vége felé pedig egy megyei ítélet határozottan kiköti, hogy az eskütársak czimerrel ékeskedő nemesek legyenek.²¹⁾

A nemesség hiánya az eskütársak valamelyikénél tehát csak úgy érvénytelenné tette a fél esküjét,²²⁾ mint ha az

¹⁷⁾ Knauz : Monum. Eccl. Strig. II. 707.

¹⁸⁾ Hármask. II. R. 33. cz.

¹⁹⁾ Fejér : IX. 3., 553., 554. 1.

²⁰⁾ Zichy : II. 587., 588. 1.

²¹⁾ Ungmegyének egy 1498-ki ítélete szerint alperes »25-0 se nobilibus certis armorum insigniis ab antiquo privilegiatis et decoratis, vulgo sermone czimeres nuncupatis« tartozott esküdni. Orsz. levélt. 20,492.

²²⁾ Hogy nemességét az eskütársnak utólag igazolnia kellett; erre példa 1424-ből. Múzeumi irattár.

eskütársnak nem lett volna meg a törvényes kora, vagy pedig hitszegő vagy becsületvesztett lett volna. Ha valamely eskütárs ellen az ellenfél ily kifogást még az eskü letévése előtt, az eskütársak előállítására alkalmával, emelt, akkor óvatosságból az eskütársak megítélt számához még egyet vagy néhányat hozzá vettek.²²⁾

A nemesség, vagy más megkívánt tulajdonság hiánya miatt megtámadott eskütárs a bíró által e végre kitűzött határnapon magát védhette, mit ha sikerrel végzett, az ellene kifogást emelt fél neki teljes vérdíjával, vagyis ötven márkával tartozott.²⁴⁾

Érett kor, határozott rendi állás és becsületességen kívül egyéb minősítést az eskütárstól rendszerint nem követeltek; a nemre pedig csak annyiban voltak tekintettel, hogy a peres fél, ha férfi volt, rendszerint csak férfiak társaságában esküdött,²⁵⁾ ellenben ha nő, arra alkalmas férfiakkal, úgy mint nőkkel esküdhetett.²⁶⁾

Az eskütársi szolgálat nem volt jogi kötelesség; és mivel az eskütársi intézmény alapja az esküt tevő peres fél becsületességébe vetett hit volt, e szolgálat mindig a személynek, nem pedig az ügynek tett szolgálatnak vétetett. Innét az a szabály, melyet Verbőczy is felemlít,²⁷⁾ hogy, ha valamely perben alperestársak vannak, ezek mindenike külön külön eskütársakkal tartozik magát tisztázni, egyazon egyén több alperestársat esküjénél nem segíthetvén, mit Verbőczy

²²⁾ Így 1421-ben. A szepesi káptalan jelenti, hogy az illető fél nem ötven, hanem az említett okból 51-ed magával tette le az esküt. Soós levélt. Múzeum. És v. ö. Hazai Okm. VII. 363., hol eltöltés példája az eskü letévésekor.

²⁴⁾ Hármask. II. R. 36. cz.

²⁵⁾ A leleszi konventnek 1478. július 27-én kelt jelentése szerint Upor László birtokfoglalási ügyben 50-ed magával esküt tévén, az eskütársak között két nőt is említ a jelentés (Ország. levélt. 18,018.). Ez azonban csak igen ritkán fordul elő.

²⁶⁾ Lesták nádor egy 1395-ki ítéletéhez képest özvegy Héderváryné »50-o se nobilibus viris vel feminis« teszi le az esküt. Kállay levéltár. Múzeum. 1493-ban pedig Gara nádor ítéli, hogy »annotati Blasius, Stephanus et Michael filii Nicolai Baróth et Domina Clara 50-o se nobilibus viris vel dominabus sibi similibus« tegyenek esküt. Múzeumi irattár.

²⁷⁾ Hármask. II. R. 38.

azzal indokol, hogy ennek ellenkezője könnyen azt eredményezhetné, hogy eskütársi szolgálatot bérért tegyenek.²⁸⁾

11. §.

Az eskük részletes meghatározása.

Az eskünek értéke, mely a hitet letevő fél és eskütársai rendi minőségében és számában volt kifejezve, a különböző természetű perekben ugyan más-más alaptól kiindulva állapított meg, de mindig határozott szabályokat követett. Az ellenfél ép azért, ha a bíróság megítélte eskü értékét a szabályoknak megfelelőnek nem találta, kérhette, hogy az eskütársak számát emeljék.¹⁾

A földre való esküvésnél a vitás földtér becsüje döntött az eskü értéke felett. Az évi jövedelem tizszeresét véve fel becsértékül,²⁾ ahány márkát az kitett, annyi eskütárrsal, vagyis a becsértékben (in valore estimationis) kellett a peres félnek a neki megítélt hitet letenni.³⁾

Kártérítési perekben hasonlókép a kár erejéig esküdtek.⁴⁾ Adóssági ügyekben is az adós elismerte adósság vitás összegét a felperesnek az általa követelt összeghez mért esküjével állapították meg. De ha valaki kölcsönt vagy zálogot adott, eladást vitt véghez, vagy kezességet vállalt okmány kiállítására és tanuk nélkül, tehát merően az illető személyébe helyezett bizalom alapján, a hitelező vagy jogosított

²⁸⁾ Régebbi irodalmunkban az eskütársakról Szlemenics Pál értekezett 1836. A m. tud. társas. évkönyvei. III. köt. Budán, 1837.

¹⁾ Pozsony város egy adománya ügyében a pozsonyi bírónak kellett volna nyolcz esküdtel Konth nádor 1364-ki ítéletéhez képest esküt tenni. Az ellenfél ez ellen tiltakozott, mivel »praemissum juramentum pluribus personis eisdem civibus apponi debere«, mire újabb tanácskozás után az eskütársak számát tizenegyre felemelték. Jeszenák levélt. Múzeum.

²⁾ Hazai Okm. III. 283—286., hol 1410-ben hét márka évi jövedelem alapján hetven márkára becsült vitás halastavak iránt hetven eskütárrsal letett esküről van említés.

³⁾ Fejér : IX. 4. 289—291., Hazai Okm. III. 322—328.

⁴⁾ Zichy : I. 272., 273. l., 1517-ben egy valaki 213 egyénnel tévén kártérítési ügyben esküt, az országbíró azt 856 forint értékűnek mondja ítéletlevelében. Orsz. levélt. 22,892., 22,893.

követelési jogát a terheltnek csupán személyes esküjével bizonyíthatta.⁵⁾ Ez a szabad városoknak is régi szokásjoga volt.⁶⁾

Az inquisitio alá tartozó vétségi, hatalmaskodási perekben azonban az esküt a vérdíj vagy homagiumhoz mérten állapították meg. Az ily perekben tehát a teljes erejű eskü, akár mint főeskü, akár mint tisztító eskü letéve, nemesek között ötven márkát érő eskü volt,⁷⁾ sőt ha ily perben, melyben a vérdíj alapján ítélték meg az esküt, több sértett fél volt, az esküt azok együttes vérdijához képest állapították meg.⁸⁾ És végtére, ha annak, kinek fejére esküdtek, vérdíja az egyszerű nemesét meghaladta, az eskü nagyságát is ehhez szabták.⁹⁾ Mindezekhez képest tehát a perekben a felperesi inquisitók számához, a köztudomány eredményéhez, vagy a felajánlott baj visszautasításához mérten megítélt rendes fél, negyed vagy nyolczad eskük, huszonöt, tizenkét vagy hat nemessel letett eskük voltak.¹⁰⁾ Az egyszerű tisztító esküt pedig, melyet a pusztá vád ellenébe helyeztek, az alperes a tizenötödik században mindig csak harmadmagával tette le,¹¹⁾ míg régenté ily esetben nagyobb esküről is olvasunk.¹²⁾ Különbösen nemcsak tudománylevél, hanem véghezment eltiltásról szóló levél (*litterae protestatorie*) alapján is ítélték meg esküt.¹³⁾

Jobbágyanak tisztító esküje vérdijához mérten negyven forint erejét meg nem haladhatta. Ezt harminczkilencz job-

⁵⁾ Hármask. II. R. 32. cz. 11. §. Zichy: I. 359.; Fejér: IX. 1. 191.; u. o. X. 2. 251.

⁶⁾ Hármask. III. R. 17. cz.

⁷⁾ Fejér: VIII. 6. 180—181.; Zichy: IV. 471.; Teleki: Huny. kora XII. 44—46.

⁸⁾ Például Hazai Okm. V. 195., mely szerint három egyén ellenében elkövetett hatalmaskodás miatt százötven nemessel leteendő esküről »secundum scil. homagia eorum« van szó.

⁹⁾ Mátyás király 1465-ben saját anyjának »juramentum 200-o se nobilibus ad capita eorum Stephani de Peren et Dominae Katherinae matris eiusdem, ratione Baronatus eorundem« ítélt meg. Ország. levélt. 16,210.

¹⁰⁾ Fejér: IX. 1. 442—444.; Zichy: III. 296—298.; Fejér X. 6., 238—240. és v. ö. Hármask. II. R. 32. cz.

¹¹⁾ Hármask. II. R. 32. cz. 10. §.

¹²⁾ Zichy: II. 145., 146. és u. o. 481.

¹³⁾ Sztáray Okl. II. 14.

bágytársával, kiknek mindenike csak egy forint erejéig esküdhett, tette le, mely eskü két felperesi inquisitíóval szemben huszad-, egygyel szemben pedig tizedmagával letett esküre szállott alá. És ez eskük is még tovább felényire szállottak alá, ha a jobbágy ártatlansága érdekében szomszédai tanúságára, vagy pedig más alkalmas bizonyítókra hivatkozott, de a panaszló azokat el nem fogadva a vallatási levelekhez mértén kért igazságot. Ugyanez történt akkor is, ha a tudománylevelek csak a megye parancsára keltek, mert hisz ezek a nagybírák parancslevelei alapján szerzettekkel egyenértékűek nem voltak. Különben is az ép említett szabályokat csak a jobbágyoknak nemes ellenében leteendő esküjénél alkalmazták, mert a jobbágyok egymásközti pereiben a helyi szokás döntött. És végtére, ha a jobbágy nem állott nemes ellenében személyesen perben, hanem csak ura által a perbe állítva, akkor őt esküre külön nem is bocsájtották, hanem az úr esküjével ennek a hatalmaskodásban részt vett jobbágyai vagy birtoktalan háznépe (familiaris impossessionati) is mentesültek vagy elbuktak.¹⁴⁾

A tudományvétel alapján megítélt eskü szigorúbb szabályokat követett, ha valakit okmányok eltitkolásával, vagy olyanoknak bármi okból jogtalan bírásával vádoltak, mert ily esetben egy vagy két tudománylevél felmutatása Verbőczy korában elegendő volt arra, hogy alperestől ötvenedmagával leteendő esküt követeljenek; sőt még a pusztá vád ellen is vádlottnak huszonnégy eskütárssal kellett magát tisztáznia,¹⁵⁾ míg régebben az ily esetben tizenötödmagával letett esküvel is beérték.¹⁶⁾ És ide tartozik az az eset is, midőn birtokot új adományul felkért egyént azzal támadják meg, hogy a birtok a nőágot is megilleti, de felperesek az eredeti szerzés oklevelét nem mutathatják fel, mert ilyenkor is alperesnek ötvenedmagával leteendő esküt ítéltek meg.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Hármask. III. 27. cz.

¹⁵⁾ Hármask. II. 34. cz.

¹⁶⁾ Fejér: IX. 5. 526., 527.

¹⁷⁾ Hármask. I. 37. cz. 12—14. §. A nemzedékrendi összeköttetést is osztályperekben ötven nemesnek esküjével bizonyították. Fejér: IX. 6. 225—235.

II. Egyéb bántalmak, mint jobbágyok megölése, megsebzése, megcsonkítása, vagy rajtok elkövetett egyéb erőszakoskodásoknak eseteiben az esküt a bántalom súlyához mérték,¹⁸⁾ miért is az ilyféle perekben az eskütársak száma sokfélekép változott. Például egy 1329-ki ítéletlevél meghagyásához képest egy jobbágy ötvenedmagával tisztázza magát ölés, tizenhattal két sebzés, nyolczczal kétszeri szurás, huszonötöl betörés vádja alól.¹⁹⁾ A helyi szokás is sokfélekép fokozván az eskük különféleségét, és oly körülmények is, hogy a vádlott mint tettes vagy csupán mint felbujtó vagy bűnrészes jött-e tekintetbe, az eskü súlyosbítására vagy könnyebbitésére szintén befolyással lévén: általános szabályokat erre nézve alig lehet formulázni. Részletes szabályokat e téren csak a nyolcz tárnoki város régi szokásjoga feljegyzésében²⁰⁾ találunk.

Kezdve a szidalmazástól az emberölésig a városi jogok a személyes bántalmak sokféle neveit különböztetik meg, melyek mindenikének vádja alól a vádlott más-más tisztító esküvel menekülhetett, mindig feltéve azonban, hogy azok elkövetését vádló másképp nem bizonyíthatta, és hogy sietett a rajta elkövetett sérelemnek látható nyomait a hatóságnak vagy legalább polgártársainak bemutatni, mert ha ezt elmulasztotta, vádlott személyes esküjével magát tisztázhatta.²¹⁾

Mindenik gyalázó szóért vádlott külön esküvel tartozott magát tisztázni;²²⁾ verésért pedig akár vér-, akár pedig csak egyéb foltokat hagyott az hátra, harmadmagával esküdött.²³⁾ Sebzés esetében, ha a seb hüvelyknyi mélységű és mutató ujjnyi hosszú volt, tizennégy embert kellett vádlottnak ártatlansága védelmére állítania és ezek közül hétnek társaságában esküdnie; ha pedig a sebzés homlokon vagy

---

¹⁸⁾ Hármask. III. 27. cz.

¹⁹⁾ Zichy: I. 318., 319. l.

²⁰⁾ »Vetusta jura civitatum seu jura civilia« czím alatt kiadta Kovachich M. Gy.: Codex authent. juris tavernicalis. Budae 1803. Monum. XVII. 87—255. l.

²¹⁾ Kovachich: i. h. 55. fej.

²²⁾ U. o. 52. és 53. fej.

²³⁾ U. o. 54. fej.

arczban, vagy a testnek más meztelen részén történt, vádlottnak huszonöt egyénnek társaságában kellett a bíróság előtt megjelennie és ezek felével, t. i. tizenhárommal esküdni, csak úgy mint a testcsonkítás esetében;²⁴⁾ míg a budai jog szerint ily esetben huszonöt tanu közül huszonkettővel esküdtek.²⁵⁾

Egészen hasonlóan jártak el a szakálnak, vagy pedig a hajzatnak kitépése esetében,²⁶⁾ míg a szemkivájás vádja ellenében vádlott, hogy magát tisztázhassa, ötven esküdni kész egyén közül választott huszonöt eskütársra szorult.²⁷⁾ A gyanút, hogy polgártársa házára tört, ugyanoly erejű esküvel kellett lemosnia, csak úgy, mintha testcsonkítással vádolnák.²⁸⁾ Emberölés vádja ellenében száz mellette valló egyén közül negyvennyolccsal kellett a tisztító esküt letenni, nem tévén erre nézve különbséget az, vajjon az ölés a városban vagy künn a mezőn követtetett-e el.²⁹⁾ Végtére, ha mindezen bántalmakat nő ellen férfi követte el, akkor ettől hogy magát tisztázza, két külön határnapon leteendő, tehát kétszeresen súlyos esküt követeltek, mintha az ily bántalmakat férfi ellenében követte volna el; egyedüli kivételével az ölés esetének.³⁰⁾

Részletes szabályokkal találkozunk az említett városok szokásjogában a lopás vádja alóli tisztázásra vonatkozólag is. A tolvaj, ha nem volt már a lopott tárgy birtokában és annak értéke a három forintot meg nem haladta, személyes esküjével menekült; ha azonban a lopott tárgyat lakásában megtalálták és annak értéke négy forintot is meghaladt, akkor vagy kivallatásnak vetették alá, vagy hetedmagával letett esküvel kellett magát tisztáznia,³¹⁾ mit ha nem teljesít-

²⁴⁾ U. o. 55—57. fej.

²⁵⁾ Buda város törvénykönyve 256. szakasz.

²⁶⁾ Kovachich i. m. 58. és 59. fej.

²⁷⁾ U. o. 60. fej.

²⁸⁾ U. o. 75. fej.

²⁹⁾ Budai jog szerint (258. szakasz) az esetben 48 egyén társaságában kellett megjelennie és közülök huszonötessel esküdni.

³⁰⁾ Kovachich: i. h. 112. fej.

³¹⁾ U. o. 101—104. és 106. fej.

hetett, felakasztották.³²⁾ Ha pedig a lopott dolgot valakinél a városban megtalálták, ki azt vásáron vette ugyan, de jóval értékén alól, vagy annak jogos megszerzésének bizonyítékát épen nem adhatta, a károsított, ha t. i. nem akart bűnvádi keresettel élni, harmadmagával esküt tett arra, hogy a dolgot sem őrizetbe nem adta senkinek, sem pénzért nem adta tovább, hanem azt tőle ellopták és ennek alapján a tényleges birtokos a dolgot neki kiadni tartozott.³³⁾

A városokon kívül lólopás vagy marhaelhajtás gyanújának elhárítására majd hat, majd pedig tizenkét egyénnek esküjét követelték;³⁴⁾ de ha a megtámadott megesküdött is arra, hogy a lovat vagy marhát a vásáron vette, de azt bizonyítani nem tudta, a felperes pedig a ló vagy marha teljes értékének megfelelő (ad caput equi) esküt tett arra, hogy azt tőle lopták el, a tényleges birtokos azt neki kiszolgáltatni tartozott és csupán a tolvajlás büntetésétől menekült.³⁵⁾ Orgazdaság,³⁶⁾ vagy pedig a tolvajlásról való tudás vádjá³⁷⁾ ellenében a harmadmagával letett eskü elegendő volt. E tekintetben azonban szigorúbb eljárást követtek Verbőczy korában, ki azt tanítja, hogy ha lólopás vagy marhaelhajtás vádjá esetében a vádlott sem szavatosra nem hivatkozhatik, sem gazdájára vagy más valakire, ki a vétel alkalmával az áldomásivásnál jelen volt, a vádlónak harmadmagával letett esküjére akasztófán mul ki.³⁸⁾

³²⁾ Budán a személyes eskü apró tolvajlás alól tisztázott; ha azonban a lopott dolog értéke a virdung-ot meghaladta, de mégis egy márkát nem ért el, akkor esküt harmadmagával követeltek. Márkát meghaladó lopással vádoltak, csak úgy mint az állítólagos rablók, pénzhamisítók vagy zsebtolvajok csak hét polgár esküjével tisztázhatták magokat. Buda város törv.-könyve 247., 262., 264., 265., 268., 270. és 271. p.

³³⁾ Kovachich i. h. 92. fej.

³⁴⁾ Így ítél péld. Szabolcsmegye 1362-ben. Kállay levélt. Múzeum.; vagy Szathmármegye 1347-ben hatodmagával leteendő esküt követelve. U. o. 1433-ban is így ítél Hunyadmegye marhaelhajtási ügyben. Múzeumi irattár.

³⁵⁾ Zichy: IV. 529., 530.

³⁶⁾ Zichy: II. 18. és 19. Nagyobb eskü példája 1337-ből Hazai Okm. IV. 158.

³⁷⁾ Így ítél Leustach nádor 1394-ben Szabolcs- és Bereghmegyéknek Kárászon tartott közgyűlésén. Kállay levélt.

³⁸⁾ Hármask. III. R. 34. cz.

Különben a nagyobb bűntényekkel vádoltakat a polgári jog a kínvallatásnak vetette alá;³⁹⁾ nemesek pedig Mátyás uralkodása végéig hason esetben bajvívásra ítéltettek. Ha pedig bizonyításul a vádlónak esküt ítélték meg, akkor értékére nézve, mint azt Verbőczy a jobbágyokra nézve említi, nem a vérdíj, hanem a gonoszság foka és a büntetés súlya voltak irányadók.⁴⁰⁾ Például már Nagy Lajosnak az erdélyiek számára 1366-ban kiadott kiváltságlevele⁴¹⁾ értelmében a nyilvánvaló rablót, tolvajt vagy más gonosztevőt, ha tetten nem is kapták, feltéve, hogy nemes, ötven nemesnek, ha pedig köznépbeli, ötven nem nemes egyénnek esküje alapján el lehetett ítélni; a kit pedig valamely bűntény elkövetésén nyilvánosan rajta kaptak, hét egyén tanuságára kivégezhető lett. A szebenszéki szászok és oláhok között 1383-ban létrejött egyezés pedig ez utóbbit a tetten kaptatás esetén kívül is a gyujtogatás, rablás és lopással vagy más hasonló gonosz tettekkel, sőt a gyujtogatásnak pusztá fenyegetésével vádolt oláhokra alkalmazza, rendelve, hogy ezek hét egyén esküje alapján máglyára vethetők (Septem juramentis debent cremari).⁴²⁾

12. §.

Az eskü letevésének szabályai.

I. A megítélt eskü letevéséről, hogy t. i. azt ki, mikor, hol és mi módon tegye le, a bíróság ítéletileg intézkedett. Az erről kiadott birói levelet a megyén eskülevélnek (juramentalis) hívták;¹⁾ felsőbb bíróságok azt »memorialis«,²⁾ vagy

³⁹⁾ Lásd erre nézve Ortway Tiv.: Pozsony város története II. köt. 193. s k. l. és Király J.: Pozsony város joga. 358. l.

⁴⁰⁾ »Secus est tamen in causis criminalibus quando ad caput malefactoris cuiuspiam juratur. Nam eo tunc non homagium, sed demeritum et criminis poena ponderatur«, írja Verbőczy. Hármask. III. 27. cz. 2. §.

⁴¹⁾ Fejér: IX. 3. 553.

⁴²⁾ Fejér: X. 1. 133.

¹⁾ Hazai Okl. 258.

²⁾ Például 1364-ben kelt esküre vonatkozó egy ítéletlélvél hátán áll: »pro N. N. contra N. N. super juramento ... fiendo memorialis. Károlyi: I. 258. és Sztáray: II. 460.

mint a bizonyítási ítéletet magában foglaló levelet »litterae adjudicatoriae et iuramentales« hivaták.³⁾

A megítélt esküt más-más helyen és eltérő módon tették le a különböző eskük természetéhez képest, valamint a bíróság szerint is, mely azt megítélte, vagy az egyénnek, ki a hitet letette, kiváltságolt állása szerint.

Alsóbb bíróságok, mint a megyei és városi bíróságok, vagy az úri szék megítélte esküket a bíróság színe előtt tették le,⁴⁾ ha csak nem volt kiváltság útján erre egy határozott egyház rendelve, mint péld. a jászói prépostság népe számára a jászói monostori egyház,⁵⁾ vagy a királyi peczerek (caniferi) számára a szepesi Somogyban, kik csupán helybeli egyházuk oltára előtt voltak kötelesek esküt tenni.⁶⁾ Budai jog szerint pedig a saját házzal bíró és jó hírnévnek örvendő nő saját lakásán az erre kiküldött bírósági tag előtt esküdhetett, jog, melyet az a nő, ki kereskedést űzött, nem élvezett, hanem neki is, a férfiak szokása szerint, a városházán kellett esküdni.⁷⁾

A nádori közgyűléseken, ha felek ott személyesen jelen voltak, a megítélt esküt gyakran a nádori kápolnában⁸⁾ valamely hiteles helynek, jobbára a budai vagy fehérvári káptalanoknak a nádort gyűlésein kísérő kiküldöttje jelenlétében tették le, vagy pedig a közgyűlés színhelyén levő egyházban nádori kiküldött jelenlétében.⁹⁾ A báni törvényszék egy kőrös- vagy zágrábmegyei szolgabíró küldött ki az

³⁾ Így hívja azt mindig az eskü letetésénél eljáró hiteles hely. Péld. Károlyi: I. 595. és 96. l.

⁴⁾ Fejér: IX. 2. 645., 646., a városokra nézve Buda város törvényk. 315. cikk, vagy Király J.: Pozsony város joga 341. l.

⁵⁾ »Et omnia iuramenta in monasterio S. Joannis praestabunt«, rendeli az 1255-ki kiváltságlevél. Fejér: IV. 2. 302.

⁶⁾ Fejér: VI. 1. 246. l.

⁷⁾ Budaváros törvényk. 315. cz.

⁸⁾ Fejér: VIII. 7. 232. l., vagy Hazai Okl. 292., 293., mely szerint a nádor írja, hogy az illető »coram nostro Capellano et in capella nostra« tett esküt. Különben esküt tettek az országbíró kápolnájában is, mint 1234-ben »in nostra capella, ut mos est et consuetudo«. Knauz: Monum. I. 306.

⁹⁾ Különben gyakran előfordul, hogy a nádori congregatio a felet az eskü letétele végett valamely hiteles helyhez utasítja. Zichy: II. 263. 264., és u. o. IV. 208—216. l.

eskünek a kőrösi vagy zágrábi egyházban letevéséhez.¹⁰⁾ A királyi kuriában megítélt esküt is soha sem a kuriában tették le, hanem mindig annak a hiteles helynek az egyházában, mely az esküt tevő félre nézve illetékes volt. Csak nagyon kivételesen, előkelő és az udvarhoz tartozó személyekről olvassuk, hogy ők az udvarban, a királyi kápolnában, ennek ispánja kezébe tették le a perdöntő esküt.¹¹⁾ Fejedelemszönyök kolostorukban esküdtek; főpapok pedig saját egyházukban,¹²⁾ kivévn, ha földre kellett esküdniök, mert ilyenkor a főpapnak is a helyszínén kellett megjelenie, és ott, és különösen határperekben annál a határjelnél, honnét a határjárás alkalmával az eltiltás történt, megállva, esküdni.¹³⁾ Ahhoz, hogy valaki a perbeli esküt fái egyházában tesse le, külön kiváltság kellett, milyennel 1412-ben Zsigmond király Kanizsay Miklós egykori tárnokmester özvegyét aján-dékozta meg.¹⁴⁾ Megyékben, legalább később, az esküt a

¹⁰⁾ Mint 1504-ben, midőn a kiküldött szolgabíró »oretenus« tesz jelentést, melyet aztán a parancslevélre bíróságilag feljegyeztek. Ország. levélt. N. R. A. 13. 91.

¹¹⁾ Zichy: I. 335., Fejér: VIII. 6. 180., az előbbi esetben a fehérvári prépost, az utóbbiban Bajoni János esküdtek.

¹²⁾ Példa erre 1354-ből. Sopronm. Okl. I. 243., 1437-ből Hazai Okm. II. 272. Ha a főpap saját egyházában esküdött, előfordult, hogy eskütársai külön tették le káptalannál az esküt. 1467-ben ítélik Pest és Pilismegyének a király tartotta közgyűlésén, hogy a dömösi prépost »Stephanus praepositus sola sua in persona... in ecclesia sua Deme-siensi coram testimonio capituli Badensis«, később pedig »conjuratores sui, scil. 49 personae... coram capitulo Budensi« tegyenek esküt. Ország. levélt. N. R. A. 12. 39.

¹³⁾ Fejedelemszöny ezt is kolostorában tette le és csak eskütársai a helyszínén. Mátyás király 1487-ben egy vitás föld iránti perben a veszprémvölgyi apácák részére rendelte, hogy azt reambulálják és az apácák által mutatott határról »terram in tanta parte, quanta consuetudo regni requirit recipere et levare et ad claustrum... apportare« kell, hol a fejedelemszöny a földet fejére téve esküdjk meg; eskütársai pedig három nappal később a székesfehérvári konvent előtt. Ország. levéltár 19,252.

¹⁴⁾ »Ipsa non alias nisi in propria sua ecclesia parochiali et speciali loco continuae suae habitationis constructa coram testimonio alicuius capituli seu conventus... cum suis conjuratoribus jurandi habeat facultatem.« Ország. levélt. N. R. A. 10. 16. És lásd Sztáray Okl. II. 14., hol a megye ítélt meg nőnek fái egyházában kiküldött szolgabíró előtt leteendő esküt. És Zichy: VIII. 35.

biróság színe előtt tették le,¹⁵⁾ vagy kiküldött szolgabíró előtt; a városokban mindig a bíróság kezébe.¹⁶⁾

II. A fél, kinek perben esküt megítéltek, azt személyesen volt köteles letenni, a mihez a törvényes kor megkívántatott, miért, ha gyermeknek atyjáról reá szállott perben esküt megítéltek, annak letevését a törvényes kor elértéig elhalasztották.¹⁷⁾ Azt a jogot, hogy perben nem tartozik személyesen esküdni, hanem azt ügyvédje útján teheti, régente csak a király élvezte,¹⁸⁾ de kiterjesztették azt idővel a királynéra,¹⁹⁾ sőt Mátyás király anyjára is.²⁰⁾ És Mátyás király 1464-ben Vitéz Jánost, nagyváradai püspököt, ruházta fel, de csak személyére és nem a püspökségben utódaira is szólólag, azzal a joggal, hogy pereiben nem kell személyesen esküdni, hanem ebben őt váradi ispánja, vagy pedig udvarbírája (judex curiae suae) helyettesíthetik, de úgy, hogy a püspök joga, méltóságához képest tiz nemesével felérő hitet tehetni (jus decem personatus), helyettesére át ne szálljon, hanem ez csak kilencz eskütárssal nyujthasson tiz márkát érő esküt. E kiváltságot Mátyás király később (1466.) a primási székbe emelt Vitéz Jánosnak nemcsak személyére szólólag megerősítette, hanem azt egyszersmind utódaira is a primási méltóságban kiterjesztette, kik ilyenkor bármely tisztjüket a helyettesítéssel megbizhassák.²¹⁾ Három évvel később (1469.) ugyancsak Mátyás királytól hason kiváltságot nyertek a nyúlzigeti apácák.²²⁾ Azonban Cilley Herrmant, Korvin

¹⁵⁾ Hogy régebben ezt is egyházban tették le, lásd Sopronm. Okl. II. 184. Az újabb szokást bizonyítják: Sopronm. II. 447. és 585. l.

¹⁶⁾ Lásd Király J.: Pozsony város joga. 341. l.

¹⁷⁾ 1486. Zápolya nádor egy hét éves fiu eskütételét hét évre elhalasztja. Gr. Erdődy levélt. Vörösvárt. Capsa 47. Fasc. 1. 11.

¹⁸⁾ Hármask. II. R. 39. cz.

¹⁹⁾ 1497-ben Zápolya nádor előtt folyt perben a királyné prókátora »propter dignitatem Reginalis Majestatis in animam ipsae D. Reginae 25-o se nobilibus« tett esküt. Ország. levélt. 20,587.

²⁰⁾ 1465-ben »Blasius litteratus Castellanus Castri Munkách in persona et in animam ipsius Dominae« tette le a budai Szent-György kápolnában Szilágyi Erzsébet helyett az esküt. Ország. levélt. 16,210.

²¹⁾ Pray G.: Specimen Hierarchiae II. kötet 152—159.

²²⁾ Mátyás király 1469. (Budae die domin. pr. a. f. b. Valent.) hivatkozással a clausurára rendeli: »Ut ipsae sorores aut priorissa earum ad

Jánost és Brandenburgi Györgyöt, habár ők arra törekedtek, e kiváltságban nem részesítették.²³⁾

A félnek mindig a kitűzött helyen és határidőben kellett esküdni, ez utóbbi a királyi kuriába tartozó pereknél octavák szerint volt megállapítva. Vasár- és ünnepnapokon az esküt nem fogadták el; és ha valaki egyazon perben több esküvel tartozott, péld. többeknek fejére kellett esküdni, akkor az ily esküt csak egymás után következő napokon tehette le.²⁴⁾ És hasonlóképp alperestársak is a nekik megítélt tisztító esküt más-más napokon tették le az erre rendelt határidőben.²⁵⁾

Az eskünek biróilag kitűzött határideje szorosan megtartandó volt. Ha ebben a felet már elég korán előrelátható akadályok gátolták, halasztási parancsot kérhetett. Ilyennek kiadása az 1500: XVIII. t.-cz. szerint különösen indokolva volt akkor, ha, mint az az ország különböző vidékein birtokos egyéneknek könnyen megeshetett, valakinek egyazon octavában, de különböző helyeken leteendő eskük ítéltettek meg. Ha pedig az esküre kötelezettet előre nem látható áthághatlan akadályok gátolták meg az időszerű megjelenésben, akkor a királytól kellett parancslevelet kérnie, mely újabb határidő kitűzését a bíróságnak meghagyja.²⁶⁾ Alsóbb bíróságok ilyenkor közvetlen birói tekintélylyel új határidőt adtak, mint péld. a szepesi szászok szokása szerint.²⁷⁾ Az

---

deponendum quascunque juramentales depositiones... propriis in personis nunquam ad easdem juramentales depositiones, hanem »nomine ipsarum sororum officiales vel procuratores earum efficaciter perficere possint.« Ország. levélt.

²³⁾ Így adják elő ezt az 1557-ki országgyűlés irományai abból az alkalomból, hogy akkor a Fuggerek ezt kérték. Magy. országgyűlési emlékek IV. köt. 122. l.

²⁴⁾ Teleki: Huny: XI. 311—314. jegyz.

²⁵⁾ Például 1486-ban két alperes mindenike 50-ed magával lévén köteles esküdni a leleszi konvent előtt, e végre mindeniknek más határnapot tűztek ki. Ország. levélt. N. R. A. 1554. 69. Egy másik példa 1489-ből. U. o. N. R. A. 1526. 13.

²⁶⁾ Ily parancslevelet adott ki Zsigmond 1396-ban valakinek, kit e kötelesség teljesítésében az árvíz, mely akkor Győr vidékét elárasztotta, akadályozott. Hazai Okm. I. 288., 289.

²⁷⁾ Lásd a »jus municipale Saxonum Scepusiensium 48. cikkét. Wagner: Anal. Scepusii I. 251.

eskü határidejének nem menthető elmulasztása azonban az illető felat pervesztessé tette, mert ezt mintegy ügye igazságtalanságának beismeréseül vették, vagy ha az eskü letévése alkalmas eskütársak hiányán mult, ez jó hírnevének, mi az eskü egyik feltétele volt, hiányára vallott.

III. A kitűzött határidőben és helyen megjelenve a fél régebben a poroszló, később a bírósági kiküldött jelenlétében esküdött, valamely hiteles hely bizonytsága mellett, vagy, mint a megyében, városban a bíróság színe előtt. Szokásban volt, hogy ehhez az ellenfél vagy személyesen²⁸⁾ vagy ügyvédje által megjelent, hogy az eskünek az ő terhére letévéstét lássa és hallja, de elmaradása ezt nem akasztotta meg.²⁹⁾

Az esküt megelőzőleg a hiteles bizonytság az annak letévésehez megjelent eskütársak neveit és rendi minőségét tudakolta, és a mennyiben a tudósító levélben felemlítendő volt birtokaikat is, és erről, valamint az eskütársak ellenetán tett kifogásokról feljegyzést tett.³⁰⁾ Az esküt, mely erre következett, ünnepélyes módon és a szokásos formásokok megtartásával kellett letenni.

A főpapnak teljes egyházi díszben kellett az eskühöz megjelennie, akár az egyházban, az őt ott megillető székben, akár pedig mint a földre esküvéskor, a helyszínén tette le azt,³¹⁾ és a pásztorbotot balkezében tartva, jobbát pedig mellére téve, eskü helyett lelkiismeretének tisztaságára,³²⁾ vagy, ha szerzetes főpap volt, szerzetesi fogadalmára hivat-

²⁸⁾ Már 1256-ban az esztergomi káptalan jelentésében írja: »recipiente juramentum praedicto Benedicto, maiore castri superius nominati«. Hazai: VI. 87., 88.

²⁹⁾ A leleszi konvent 1352-ben jelentést tesz arról, hogy előtte a megítélt esküt letették, noha az ellenfelek »ad videndum seu audiendum ipsum juramentum non venerunt, neque miserunt«. Zichy: II. 484. És Buda város törv. könyve 317. czikk. És 1395-ben a sághi konvent jelenti, hogy előtte esküdtek, az ellenfél »audiente et non contradicente«. Forgách levéltár.

³⁰⁾ Kovachich: Form. Solen. Styli. 246. l. 166. pont.

³¹⁾ Fejér: IX. 2. 343—355. U. o. IX. 4. 269—281.

³²⁾ Azért írja 1389. a székesfehérvári káptalan, midőn Demeter veszprémi püspök a megítélt esküt megtagadta, hogy az ügyet »ad suam conscientiam non retulisset«. Zalai: II. 239., 240. A szerzetesi fogadalomra nézve lásd Hazai Ókm. II. 272. és idézett értekezésemet 57. l. 4. jegyz.

kozott. De ha a főpap az eskünél, nem mint fél, hanem mint eskütárs jelent meg, akkor ő is társai módjára esküdött.³²⁾ A polgár, úgy kívánta joga, födetlen fővel köpenyét és övét levette érintette az elébe tartott feszületet, vagy, mint Pozsonyban az ünnepélyes eskünél, a bíró tartotta pálczát,³³⁾ és ha egyazon ügyben többen tartoztak esküdni, azt közösen tették;³⁴⁾ a nő pedig Budán saját lakásán, széken ülve esküdött,³⁵⁾ míg Pozsonyban a nő a bíróság előtt tett esküt, három ujját bal emlőjére helyezve és előszabott állásban.³⁷⁾ A vlachok módjára a mellre keresztbe tett kezekkel esküdtek.³⁸⁾ A zsidó végtére előírt öltözetében, csúcsos zsidó kalappal fején, mezítláb és folyton a nap felé fordulva esküdött, ünnepélyes eskünél Mózes törvénykönyvét érintve, kisebb ügyekben csak a zsinagóga ajtajának gyűrűfogantyúját.³⁹⁾

Országos jog szerint az egyház volt az eskü letelésének a rendes színhelye, hol az oltárhoz lépve és azt vagy pedig az arra helyezett ereklyét érintve tettek esküt,⁴⁰⁾ miért is a nagyváradi egyházban a Szent László sirja fölé emelt oltárnál letett esküt a szent király sirjára letett esküként említik.⁴¹⁾ Egyházon kívül csakis akkor esküdtek, ha földre kellett esküt tenni.

A földre való esküvés (juramentum super terram) a

³²⁾ Például 1354-ben a sághi prépost mint a bozóki prépost eskütársa. Fejér: IX. 2. 343—355.

³³⁾ Ortvay: i. m. II. kötet. 183.

³⁴⁾ Budai törvények. 320. cikk.

³⁵⁾ U. o. 315. cikk.

³⁷⁾ Király J.: i. m. 341.

³⁸⁾ »Manus ipsorum per modum crucis ponendo juramentum praestiterunt« írja 1494-ben Karánsebes kerületének bírósága. Pesty: Szörényi Bánság III. 115., 116. Ezt 1478-ban a szörényi albánok »juxta antiquam et approbatam legem districtuum valachialium universarum« való esküvésnek mondják. Somkerek levélt. Múzeum.

³⁹⁾ Hármask. III. R. 36. cz., hol az esküminta is közölve van.

⁴⁰⁾ 1477. nov. 8. a pozsonyi káptalan jelenti, hogy az illetők »in ecclesia nostra tacto manibus ipsorum cornu altaris ad fidem ipsorum Deo debitam« esküdtek. Ország. levélt. 17,991.

⁴¹⁾ Lásd a váradi regestrum 110., 111., 140. s. t. b. pontjait. Ettől különbözik a Szent László fejére letett eskü. Bunyitay V.: A váradi püspökség története. I. 83—85. l.

legünnepélyesebb eskü (horribile juramentum)⁴³⁾ volt. Ha ezt letették, a félnek és eskütársainak födetlen fővel, öv nélkül és mezítlábbal a vitás földre vagy határra, vagy pedig az abba ásott gödörbe kellett állaniok⁴⁴⁾ és földet marékkal fejök fölé helyezve esküdniök, az eskütársak azonban sarúkkal és mindennapi öltözkükben.⁴⁴⁾ Ha pedig apáczakolostornak fejedelemasszonya, ki a kolostort el nem hagyhatta, földre esküdni tartozott, mint 1487-ben a veszprémi apáczáké, akkor a kiküldött királyi és káptalani emberek a vitás térről, ennek határai megjárása után, földet oly mennyiségben, mint azt az ország szokása megkívánta, pecsét alatt a kolostor egyházába vittek, hol a fejedelemasszony egyházi székében ülve és a földet feje fölé téve esküdött, eskütársai más napon hiteles hely egyházában esküdvén.⁴⁵⁾

Az eskü letevéséhez a fél eskütársaival jelent meg; csupán főpapnak megítélt eskünél olvassuk néha, hogy a főpap azt saját egyházában tette le, míg eskütársai más napon az erre rendelt hiteles hely egyházában esküdtek.⁴⁶⁾ Kivételével a földre való esküvésnek, melynél a fél és eskütársai együtt, egy szájjal esküdtek, mindig a fél esküdött előbb és csak ő utána eskütársai,⁴⁷⁾ kik felük esküjét hason

⁴³⁾ 1268-ban írja a nádor, hogy ő az illetőket »super praedicta particula terrae personaliter constitutos... jurare fecimus orribili juramento super eo«. Wenzel: VIII. 206.

⁴⁴⁾ Anjou: V. 353., mely szerint 1350-ben »locum depositionis sui juramenti scilicet unam foveam effodi fecisset« és ott az illető »tale deposuisset juramentum, quod sic deus adjuvet et terra eius ossa sic assumat ac semen suum semini suo sic relinquere possit, quod praedictae terrae pertinerent... ad possessiones praenotatas«. A későbbi formulát lásd Quadripartitum IV. R. 59. czim. Előfordult, hogy panaszt emeltek, hogy az illetők »non tamen verticem capitis manibus de eadem terra plenius tangentes« tették le az esküt. Így 1353-ban. Múzeumi irattár; és lásd még Anjou: V. 353.

⁴⁵⁾ Quadripartitum IV. Rész.

⁴⁶⁾ Ország. levélt. 19,252. és 19,384.

⁴⁷⁾ Például 1409-ban a szentgothardi apát tíz nemessel felérő esküjét saját egyházában tette le; 15 eskütársa pedig máskor a vasvári káptalan előtt arra »quod idem Abbas in praemissa actione et actione dicti actoris innocens sit penitus er immunis«. Ország. levélt.

⁴⁸⁾ Teleki: Huny. XI. 274., Quadripart. IV. R. 59. cz. Ezt bizo-

szavakkal ismételték,⁴⁸⁾ tehát a legtöbb perben, mint maga a fél arra esküdtek, hogy a fél ártatlan és mentes.⁴⁹⁾ A városi jog a két eskünek külön letevését határozottan előírja, az eskütársak esküjökkel erősítvén, hogy a fél helyesen esküdött és esküje igaz és tiszta, úgy segítse őket Isten és az ő szent keresztje.⁵⁰⁾ Budai szokás szerint az eskütársak még ez esküt sem tették le együttesen, hanem hármankint egymásután.⁵¹⁾

Az eskü tartalma a hiteles helyhez intézett parancslevélben⁵²⁾ már megjelölve volt. Annak szavait a káptalan vagy konvent embere adta az esküvő fél, illetve társai elé,⁵³⁾ melyeket ezek tétovázás nélkül és hibátlanul utánmondani tartoztak. Csak egy szót elvétele, vagy valamely formaságtól bármiben eltérve, a fél esküjével elbukott,⁵⁴⁾ valamint, ha eskütársainak esküje a szavakban eltért. Róbert Károly ezen segítettő 1324. Szent-Lőrincz napján kiadott országos rendeletével meghagyta, hogy felperes vagy alperes az itt előírt formulához képest lehetőleg röviden, kevés szóval tegyen esküt, és egyúttal elrendelte, hogy nem szükséges, hogy az esküt tevő fél és eskütársai esküi szó szerint teljesen egyezzenek, feltéve, hogy az általuk használt szavak egyértelműek. Sőt ha a szavakban megbotlottak, vagy azokra

nyítják a XVI-ik század második feléből reánk maradt esküminták is. V. ö. Budavár. törvényk. 316. cikk jegyzetét.

⁴⁸⁾ Lásd alább Róbert Károlynak 1324-ki idézendő rendeletét.

⁴⁹⁾ Lásd a megelőző jegyzetben idézett 1409-ki okmányt.

⁵⁰⁾ Budavár. törvényk. 316. cikk.

⁵¹⁾ U. o.

⁵²⁾ Ennek taksáját az 1486: LXXVI. t.-cz. határozza meg. Ez különbözött az eskütársak számához képest; hattal letendő eskünél 24, nagyobbánál 100 dénárt, főesküt elrendelő parancsnál pedig 200 dénárt kellett fizetni.

⁵³⁾ Fejér: IX. 2. 343—355.

⁵⁴⁾ Egy 1346-ki országbírói ítélet kötelezi is a felet, hogy »per omnem modum et formam ipsius juramenti in litteris nostris seriatim contentam et expressam, nihil de eadem forma emittendo« tegyen esküt. Anjou: IV. 621. V. ö. még Anjou: V. 352—354., szepesi szász jog 67. p.; Békésm. Okl. 1. l., hol mondják, hogy a fél és eskütársai »per eadem verba« esküdtek.

nézve a fél és társai lényegesen eltértek, az esküt háromszor ismételni megengedte; ⁵⁵⁾ egy 1342-ki az erdélyi nemeseknek

⁵⁵⁾ E nevezetes rendeletnek szövege ez: »Nos Karolus etc. significamus etc. Quod Praelati et universi nobiles Regni nostri nobis in partibus Transsilvanis prope Cibinium in expeditione generali existentibus, ad nostram accedentes praesentiam nobis conquestione significari curarunt, quod apud nonnullos iudices et comites parochiales in regno nostro et specialiter in comitatibus Wesprimiensi et Zaladiensi huiusmodi consuetudo, imo potius corruptela in regnicolarum grave dispendium et jacturam jam inolevisset, ut nisi jurans vel praestans sacramentum, similiter et sui conjuratores vel codepositores juramenti per uniformam verborum prolationem ut praejurans, et ad eadem verba et eosdem singulos articulos in receptione juramenti juxta formam contestatae litis propositos singillatim resummando juraverint et tunc jurans cum suis codepositoribus juramenti tanquam perjuri reputantur et tanquam succumbentes in causa pro convictis habentur, nec etiam jurantes, si in jurando verba contingenter variaverint ad resumendum et recitandum ipsa verba et eosdem articulos amplius admittuntur, et sic plurimi causidicorum alii in personis, alii in possessionibus et nonnulli in bonis omnibus extitissent hactenus contra justitiam indebite condemnati per eosdem itaque Praelatos et nobiles et specialiter pro parte Venerabilis patris D. Henrici D. Gr. Episcopi Wesprimiensis aulae D. Reginae consortis nostrae karissimae Cancellarii, dilecti et fidelis nostri nobis fuit humiliter supplicatum ut super hoc justo eis ac debito statuti moderamine dignamur de benignitate nostra providere.

Nos itaque, qui ex suscepti regiminis debito subditorum nostrorum gravamina sublevare, eosque sub juris et justitiae regula gubernare debemus, attendentes, quod regnicolae nostri et specialiter populi ecclesiae et Episcopatus Wesprimiensis praetextu huiusmodi abusivae consuetudinis atque corruptelae indebite et calumniose opprimuntur, de Praelatorum et Baronum nostrorum consilio et consensu penitus abolentes consuetudinem huiusmodi provida deliberatione duximus statuendum, ut jurantes seu deponentes juramentum, tam actor, quam reus cum suis codepositoribus juramenti in verborum succincta et compendiosa prolatione sua deponant juramenta sub hac infrascripta forma exemplarii videlicet:

Petrus actor jurans contra Martinum reunidicat per haec verba Ego Petrus juro in animam meam, ut sic me Deus adjuvet, quod Martinus in hiis, quae super eum requisivi in iudicio, culpabilis mihi est, seu reus alias tenetur mihi in pecunia, quam ab ipso petivi in iudicio; et similiter juratur in coeteris causis.

Item Martinus reus jurans contra Petrum actorem dicat per haec verba: Ego Martinus juro in animam meam, ut sic me Deus adjuvet, quod in hiis, quae Petrus requisivit super me in iudicio innocens sum et immunis, alias non teneor sibi in aliqua pecuniae quantitate; et similiter in omnibus casibus deponetur juramentum.

szóló rendelet szerint azonban csak akkor, ha az esküt tevő időközben kezét az oltárról le nem vette.⁵⁶⁾

Szigorúbb szabályt követett e tekintetben a városi jog; névszerint Budán az eskünek ez okból ismétlését csupán nőknek engedték meg,⁵⁷⁾ kik midőn lakásukon esküdtek,⁵⁸⁾ az esküt, ha abban megbotlottak, akárhányszor ismételhették, csupán a széket, a melyen ülve esküdtek, kellett mindannyiszor tovább tolniok, de e jogtól az üzlettel bíró nő (die fragnerin), ki esküt a férfiak módjára a városházán tartozott tenni, meg volt fosztva.⁵⁹⁾ Buda városának joga ez okból azt rendeli, hogy a fél, mielőtt esküt tenne, ügyvédjétől, vagy pedig a bírótól vegyen annak letevési módjára nézve oktatást.⁶⁰⁾

A Róbert Károly megállapította rövidebb formula a

Hoc expresse, quod si verba juramenti non possent per uniformam verborum prolationem ad juramentum proferri, saltem per alia quaecumque verba, eundem duntaxat sensum importantia, proferantur et si in prolatione eorundem verborum deficerent, vel in proferendo variaverint, ea resumendi et recitandi semel, secundo et tertio liberam habeant facultatem. Unde Palatino, Judici curiae nostrae, comitibus et universis iudicibus et iustitiariis in Regno nostro nunc et pro tempore constitutis, quacumque dignitate, honore, nomine et titulo praefulgentibus, quibus praesentes ostenduntur, regis edicto firmiter damus in mandatis, quatenus regnicolas nostros et specialiter universos populos Ecclesiae et Episcopatus Wesprimiensis, tam in Wesprimiensi et Zaladiensi, quam in aliis comitatibus constitutos, cuiusvis status et conditionis existunt, juxta formam praesentis edicti et statuti nostri in depositione et exactione juramenti non debeant in aliquo aliquatenus aggravare, sed praesens edictum et statutum... sub pena capitis et... honoris debeant inviolabiliter observare; quicunque autem secus facere praesumpserit regiam indignationem se noverit incursum... in f. S. Laurentii A. D. 1324«. Hártán, hátán nagy pecsét nyomaival. Veszprémi káptalani levélt. Miscell. Capsa 149. Fejérpataky László ur szíves közlése.

⁵⁶⁾ »Ita tamen, quod si prima vice praestans suum offenderet juramentum, suam manum super altare tenendo bis repetere possit«, mond Tamás vajda 1342-ki rendelete. Fejér: VIII. 4. 620.

⁵⁷⁾ Így rendelkezik a szepesi szász jog 67. pontja is.

⁵⁸⁾ Külömben megyei perekben is az asszony a szolgabíró előtt leteendő esküt majd az egyházban, majd a lakásán tette le. Zichy: VI. 616., 617.

⁵⁹⁾ Buda város törv. könyv. 315. czikk.

⁶⁰⁾ U. o. 314. cz.

tisztító esküre nézve, a hatalmaskodási perekben korszakunk egész további folyamában megmaradt. Fejre való esküvés-nél,⁶¹⁾ vagy pedig egyéb perbeli esküknél⁶²⁾ az eskü szövege a bizonyítás tárgyára vonatkoztatva nagyobb volt. Különösen sok szóból állott a földre letett eskü,⁶³⁾ miért is a XIV-ik és XV-ik századokban a birói parancsok gyakran meghagyják, hogy az eskü szavait a kiküldött hiteles emberek a félnek lassú egymásutánban és rövid mondatokban adják elő.⁶⁴⁾ Nagy szövegű volt a zsidók esküformulája is.⁶⁵⁾

IV. Az eskü letételéről, melynek díja az Árpád-korszak második felében rendszerint negyven dénár volt, még pedig minden tekintet nélkül az eskütársak számára,⁶⁶⁾ a bizonyosságát ahhoz adott hiteles hely állított ki tudósító levelet (memorialis).⁶⁷⁾ Ez lehetett egyszerű, mely az eskü átvételére felszólító bírósági parancs belefoglalásával csupán az eskü szabályszerű letetését,⁶⁸⁾ annak elmaradását,⁶⁹⁾ vagy pedig bármilyen okból meghiusultát jelenté, az eskütársak neveinek felsorolása nélkül,⁷⁰⁾ a mely tudósítólevél kiállításáért a hiteles helynek huszonnégy dénár volt fizetendő.⁷¹⁾ Négy esetben azonban, úgymint a származási rendek bizonyítása,⁷²⁾ levelek

⁶¹⁾ Károlyi: II. 379—380.

⁶²⁾ Például okmányok eltitkolása miatt. Károlyi: II. 54., 55.

⁶³⁾ Közli ezt a Quadripert. IV. R. 59. cz.

⁶⁴⁾ Károlyi: I. 440—457. És Lásd Gara nádor 1409-ki ítéletét. Hajnik: A perdöntő eskü 58. l. 8. jegyz.

⁶⁵⁾ Hármask. III. 36. cz.

⁶⁶⁾ »Cum centum hominibus infra vel supra juraverint, non nisi 40 denarios purgationis solvere teneantur«, rendeli az 1291: XXXII. t.-cz. Ennek régiebb példái Fejér: IV. 1. 441. U. o. V. 2. 592. Későbbi időből Fejér: IX. 4. 601—603. Jobbágyoktól vagy hospesektől azonban kevesebbet követeltek. Hazai Okm. III. 6., Wenzel: XI. 533. és v. ö. Knausz: Monum. I. 348.

⁶⁷⁾ »Super iuramenti depositione memorialis«. Hazai Okl. 278.

⁶⁸⁾ Ilyenkor a tudósítólevelet menedéklevélnak (expeditoriae) mondták. Békésm. Okl. II. 2.

⁶⁹⁾ Erről szóló jelentőlevél: »obmissionale«. Ország. levélt. 17,541.

⁷⁰⁾ Hazai Okl. 219., Fejér: IX. 7. 388—396. U. o. X. 6. 157.

⁷¹⁾ 1486: LXXIV. t.-cz. 16. és 17. §.

⁷²⁾ Fejér: IX. 6. 225—235.

és irományok,⁷³⁾ továbbá határjárások⁷⁴⁾ tárgyában tett, valamint a fejre való esküknél,⁷⁵⁾ a tudósítólevélbe az eskütársak neveit mindig be kellett foglalni, hogy ilykép bebizonyuljon, vajjon igaz nemesekkel és a bíró meghagyásához képest tétetett-e le az eskü.⁷⁶⁾ Az ily tudósítólevelet pedig száz denárral kellett megváltani.⁷⁷⁾ A bán ítélőszékén megítélt eskü letévéséről az ahhoz kiküldött szolgabíró szóval tett a bíróságnak jelentést, melyet az ítéletlevél hátára vagy szérére jegyeztek.⁷⁸⁾ A megye vagy kiküldöttje előtt letett esküről a megye állított ki bizonyáglevelet (depositionalis v. sacramentalis).⁷⁹⁾

A tudósítólevelet, melynek kiadását ha késleltették, azt királyi parancscsal szorgalmazták,⁸⁰⁾ a parancslevélben meghatározott határnapon a bíróságnak bemutatni kellett⁸¹⁾ és ekkor az ellenfél is megjelenni tartozván, a bíróság őt vagy ügyvédjét kifogásainak előadására felhívta.⁸²⁾ Ha kifogásokat az eskü letévése ellen nem emeltek, vagy ha igen, azok elintéztettek, a tudósítólevél pedig rendben találtatott, annak alapján végítéletet hoztak. Ha azonban az esküvel tartozó

⁷³⁾ Gara nádor 1433. (Buda 60. die octav. Epiph.) oklevelek eltitkolása tárgyában esküt ítélvén, meghagyja, hogy »juramentum depositionum series cum conjuratorum et possessionum eorundem nominibus« állítsák ki. Múzeumi irattár.

⁷⁴⁾ Hazai Okm. III. 322—338. földre való esküvésnél egyáltalában Anjou : II. 468. U. o. V. 122. Békésm. Okl. II. 1.

⁷⁵⁾ Zsigmond király így ítél 1424-ben. Múzeumi irattár.

⁷⁶⁾ Hármask. II. R. 35. cz.

⁷⁷⁾ 1486 : LXXIV. t.-cz. 17. §.

⁷⁸⁾ Ország. levélt. N. R. A. 13. 91.

⁷⁹⁾ Zichy : III. 563., Sztáray : I. 319.

⁸⁰⁾ Lásd az ily parancsra adott mentséget. Értekezésem 62. old. 1. jegyz.

⁸¹⁾ »Pro N. N. contra N. N. super juramento in octavis N. N. coram conventu Ecclesiae N. N. modo introscripto fiendo memorialis, cuius series ad octavas N. N. per partes in litteris dicti conventus N. N. nobis est reportanda« állott az ítéletlevélben. Károlyi : I. 288. A tudósító levél elhozatala kötelezettségét az ítélet hátirata így fejezte ki : »In octavis N. N. ad Judicem.« Zichy : II. 29.

⁸²⁾ Ez iránt az ellenfélhez háromszor intéztek kérdést, például 1342-ben Anjou : IV. 216. Ily kifogások példái : Károlyi : I. 561., 562. és Károlyi : II. 381—383.

fél a kitűzött határidőben annak letevésére meg nem jelent, a tudósítólevél kiadásán kívül még szokásban volt, hogy a káptalan az esküt elrendelő ítéletlevélre (litterae adjudicatoriae juramentales) pecsétjét ütötte és azt így a félnek visszaadta.⁸⁸⁾

III. FEJEZET.

Oklevelek.

1. §.

Az okirati bizonyítás kifejlődése.

Mint mindenütt, úgy hazánkban is a bizonyítás legfontosabb¹⁾ és legbiztosabb²⁾ eszközeivé az oklevelek lettek.³⁾ Jogot, mely oklevélre volt alapítva, tekintették idővel a legerősebbnek. Családi jogok védelmére alkalmas okleveleket szerezni, azokat szorgosan őrizni és per esetén felmutatni fontos családi kötelességek voltak. Oklevelek eltitkolása, azokkal való visszaélés, de különösen azok hamisítása súlyos következményekkel jártak; kiállításukra kiváló gondot fordítottak, és a kik azt eszközölték, mindig közbecsülésben részesültek.

E jelentőségre azonban az oklevelek és a velők való

⁸⁸⁾ 1525. jan. 24. a leleszi konvent felperes kértére az esküköteles alperes meg nem jelenéséről bizonyáglevelet adván ki, jelenti »praescriptis litteris adjudicatoriis juramentalibus, capite sigilli nostri ab extra in margine, ut moris est, consignatis exhibentique in specie restitutis«. Ország. levélt. 24,064.

¹⁾ »Calumpniae infert silentium et nodum contentionis explicans sua serie loquitur praesentibus et futuris veritatem«, írja az oklevélről 1327-ben a zalai convent. Hazai Okm. II. 53.

²⁾ A bizonyítási eszközök felsorolásánál az okiratokat mindig az első helyre teszik. Péld. Zichy: I. 204.

³⁾ Az idevágó régibb irodalomból lásd: Schwartner M.: *Introductio in rem diplomaticam praecipue hungaricam*. Budae, 1802.; Pray G.: *Syntagma historicum de sigillis*. Budae, 1805., Fejér G.: *Authentia et vis probandi diplomatum*. Budae, 1838. Kovachich. J. N.: *Epicrisis documentorum*. Pesth, 1817. és Jerney János: *A magyarországi káptalanok története*. Magy. tört. tár. II. kötet.

bizonyítás nálunk csak a perjog fejlődésének előbbre haladt korában, a XIII-ik század vége felé emelkedtek. A királyság két első századában az országlakosok jogai még csak ritkán voltak oklevelekre alapítva. A birtokjogok akkor még nem folytak, legalább sűrűn, adományokból, hanem még túlnyomóan azokon az osztályokon alapultak, a melyek Magyarországon, mint azt Dénes nádor egyik ítéletlevelében említi, az egyes nemzetségek szerint véghez menni szoktak.⁴⁾ Birtokátruházáshoz okmányra még nem volt szükség, hanem azt alkalmas jelvények kíséretében a helyszínen, tanuk előtt eszközölték, a kiknek emlékezet okáért apró pénzeket kézbesítettek.⁵⁾ A peres eljárás egészen szóbeli volt, még az ítéleteket sem foglalták III. Béla korát megelőzőleg írásba és az alsóbb néposztályok jogviszonyai sem kaptak még, legalább rendszerint, kiváltsági formát.

Következménye volt ez annak a bizalmatlanságnak, melylyel az oklevelek és a velők való bizonyítás iránt sokáig, valamint külföldön, úgy hazánkban is viseltettek.⁶⁾ Okiratokban, melyeket a felek nem irhattak, rendszerint el sem olvashattak, és azok tartalmára, valamint az azokban előforduló nevekre nézve egészen az íróra voltak utalva, ki nem volt, mint az olaszországi közjegyzők, közhitelű egyéniség: nem láttak elég biztosítékot, hanem azt inkább a tanukban és az esküben vélték feltalálhatni.⁷⁾ Ezért csak a királyi okmányt tekintették megdönthetlennak, minden egyéb oklevélről az önálló bizonyító erőt megtagadták.

A XI-ik és XII-ik századokban hazánkban is csupán a királyi okiratot tekintették közokiratnak, melynek teljes hitelt adtak,⁸⁾ noha az oklevélnek, mint bizonyítási eszköznek, csekély tekintélyről tanuskodik, hogy még a királyi

---

⁴⁾ »Ipsa terra sibi cedente in divisione, quae fieri consuevit per singulas generationes in Hungaria«, írja 1237. Dénes nádor. Knauz : Monum. I. 324.

⁵⁾ Fejér : II. 90.

⁶⁾ V. ö. Heusler Andr. : Institutionen des deutschen Privatrechts. Leipzig, 1885. 87. l.

⁷⁾ Ficker Jul. : Beiträge zur Urkundenlehre. Innsbruck, 1877. I. 85.

⁸⁾ Fejér : III. 1. 346.

okiratok is III. Béláig többnyire tanukat is neveznek meg⁹⁾ és így a királyi ténynek ezekkel való bizonyítása sincs ki-rekesztve.¹⁰⁾ És még a XIII-ik század második felében is előfordul, hogy a királyi okiratnak felmutatójától nemcsak akkor, ha annak hiányát kellett pótolni,¹¹⁾ hanem csupán fölös bizonyítéku, t. i. a fenforgó ügy miatt támadt láрма lecsillapítása érdekében, még esküt is követeltek.¹²⁾

Egyéb okiratok nem nyújtottak önálló bizonyítást. Meg-támadásuk esetében nem az oklevél hitelessége a bizonyítás tárgya, hanem maga a jogügylet, melyről az okmányban szó van, és a bizonyítást az oklevélben megnevezett tanuk és azok esküje szolgáltatják. E korszakban tehát minden okirat, a királyin kívül, csak annyiban volt bizonyítási ok-irat, hogy az emlékezet fentartása érdekében készült, de önálló bizonyító ereje nem volt. Haszna az volt, hogy az ügyleti tanuk neveit megőrizve, az ezekkel való bizonyítást könnyítette és biztosította, és így felmutatójának állítását támogatva, őt a perdöntő eskü letévéséhez közelebb hozta.¹³⁾ És ép mivel a bizonyító erő nem az okmányban, hanem a tanukban rejtett, az okmány formájára súlyt alig helyeztek.

Formájokra nézve a jogügyletekről szóló oklevelek e korszakban vagy notitiák vagy carták. Az előbbiek egy-szerű följegyzései az akár a bíróság előtt, akár azonkívül történteknek, melyeket ép úgy a jogot szerző, mint azt elide-genítő készíthetett és melyek mindig az elbeszélés hangján irvák.¹⁴⁾ E notitiákkal egyenlő értékűek voltak azok a föl-

---

⁹⁾ Wenzel: I. 54. és 69. és VI. 163. Itt a jelen voltak nevei nem a beleegyezés, hanem a tanuskodás szempontjából iktatvák a királyi ok-mányba. V. ö. Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korszakában. Budapest, 1885. 9. l.

¹⁰⁾ Brunner H.: Carta und Notitia. Mommsen Tivadar tiszteletére kiadott emlékkönyvben: »Commentationes philologiae. Berlin, 1877. 570—589. lap.

¹¹⁾ Tkalčič: Monum. Episc. Zagr. I. 121—122.

¹²⁾ Példa 1269-ből Tkalčič i. m. I. 147. és v. ö. Fejér: V. 1. 322.

¹³⁾ Hajnik I.: A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás. Budapest, 1881. 5—10. l.

¹⁴⁾ Wenzel: I. 55. és 66. l.; Fejér: II. 219. Brunner az ily okmá-nyokat »schlichte Beweisurkunden« hívja.

jegyzések, melyeket kolostorok vagy püspökségek általok szerzett birtokokról külön e célra rendelt könyvekbe, azokba az ú. n. libri traditionumba beiktattak, a mennyiben ezek a tanuk neveit megőrizték. A carta ellenben, mely a szokottabb forma oly okirat, melyben a jogról rendelkezés történvén, csak a rendelkezőnek, ki abban saját személyében szól, kívánatára állíttatott ki,¹⁵⁾ és melynek ünnepélyesen tanuk előtt véghez ment átadásával annak kezéhez, a kinek javára a rendelkezés történt, volt a jogügylet befejezve.¹⁶⁾ Sem az egyiknek, sem a másinak lényegéhez pecsét nem tartozott. Kálmánnak a zsidókra vonatkozó törvényében ugyan olvasuk, hogy a keresztények és zsidók közötti kölcsön- és vételügyletekről kiadott és a tanuk neveit magokban foglaló cartulákat a két fél pecsétjeivel kellett volna ellátni, de itt valószínűleg nem pecsétre, hanem az olasz oklevelekben is különösen használt signumokra kell gondolni.¹⁷⁾ De ha, mi a XII-ik század második felében nem ritka, a cartát királyi engedéllyel a királyi jegyző írja és azt a királyi pecséttel is ellátja,¹⁸⁾ ez a carta tekintélyét lényegesen emelte, a királyi okirathoz hasonló erejűvé tette.¹⁹⁾

Hazai okmányt mással, mint királyi pecséttel megerősítve a XII-ik századig alig ismerünk.²⁰⁾ Úgy látszik tehát, hogy hazánkban is, csak úgy mint a szomszéd Németországban, még főpapok és egyházi testületek is csak a XII-ik század folyamán kezdtek állandóan saját pecséttel élni.²¹⁾

¹⁵⁾ Wenzel: I. 48. és VI. 105.; Fejér: II. 140—143. és 185.

¹⁶⁾ Azért van az mindig a jogot megszerzettnek birtokában, kinek azt a jogáról rendelkező adta át. A traditio cartae módját hazánkban nem ismerjük.

¹⁷⁾ V. ö. e törvény 3—5. pontjait. Endlicher: Monum. 371., 372. Ha pecsétek ekkor használatban lettek volna, azoknak más cartáknál is elő kellett volna fordulniok.

¹⁸⁾ Fejér: II. 140. és 185.; Wenzel: I. 58.; Knauz Monum. I. 107. Pecsét nélkül kiállított carta. Wenzel: I. 48. és 76.

¹⁹⁾ »Ut autem haec mea testamentalis dispositio rata stabilisque permaneat«, látják el az okmányt királyi pecséttel. Knauz: Monum. I. 118—119.

²⁰⁾ Ennek bizonyára egyik legrégibb példája Felician érsek 1134-ki kiadványa. Knauz: Monum. I. 85. és Wenzel: VI. 71.

²¹⁾ Ficker: Beiträge zur Urkundenlehre. I. 91., 92.

De amint ez a mondott időben kifejlődött, részint a pecsétnek, mint köztudomású jelvénynek értéke, részint pedig az azzal élő főpapok és egyházi testületek nagy tekintélye előidézték, hogy az ily pecséttel ellátott oklevélben elég biztosságot láttak az abban foglaltak valóságáért, melynek felmutatásával tehát rendszerint beérték. Ebből kifejlődött, hogy magánegyének is, ha jogügyleteikhez pecsétetes oklevelet akartak szerezni, a helyett, hogy a királyi udvarhoz fordultak volna, valamely szomszéd káptalan vagy kolostort kértek föl, hogy ez a cartát nevökben írja és pecsételje,²³⁾ vagy pedig a felek között létrejött jogügyletről azok előadásához képest notitiát adjon.²⁴⁾ Sőt már 1208-ban Tamás nyitrai ispán, mint kiküldött királyi bíró, az ő ítéletéről és ennek végrehajtásáról tanuskodó oklevélre saját pecsétjén kívül még az esztergomi káptalanét is függesztette.²⁵⁾ E szokás, mely tehát már a XIII-ik század elején mutatkozik, még inkább megerősödött az 1231: XXI. t.-cz. következtében, mely a poroszlók eljárásához fontosabb ügyekben a megyés püspök vagy káptalan, kisebb ügyekben pedig a legközelebbi konvent vagy kolostor bizonyosságát megkövetelte,²⁶⁾ mert ez által ezek pecsétje, legalább bizonyos ügyekre nézve, közhiteliséget nyert, mely alatt hiteles bizonyáglevelek kelhettek²⁶⁾ és a XIII-ik század közepéig még többször előfordul, hogy nádornak vagy alországbírónak ítéletlevelét, mely a poroszlót is megnevezte, még káptalanhoz is küldik, hogy ez annak pecsétjével nagyobb erőt adjon.²⁷⁾

De hogy a káptalanok és konventek pecsétjei egyéb ügyekben, különösen pedig az előttük bevallottakban még IV. Béla uralkodása első felében sem bizonyítottak teljesen,

---

²³⁾ Például 1222-ben Detre zólyomi ispán és Harduin az esztergomi Sz. István konventet. Knauz: Monum. I. 238.; és más példák u. o. 241. és 280.

²⁴⁾ Knauz: Monum. I. 318.

²⁵⁾ Hazai Okm. VII. 4—6.

²⁶⁾ Endlicher: Monum. Arp. 431—432.

²⁷⁾ »Litterae testimoniales-t ad ki 1231-ben az esztergomi káptalan. Wenzel: VI. 500., 501.

²⁸⁾ Wenzel: II. 231. és VII. 65.

azt nemcsak IV. Bélának egy 1250-ki ítéletlevele bizonyítja, melyben a pécsi káptalannak egy perben felmutatott privilegialis levele mellé még esküt követelnek,⁸⁰⁾ de különösen tanúsítja az, hogy 1255-ben Béla király a jászói konventnek azt a különös királyi kegyelmet adja, hogy pecsétje alatt birtokeladás vagy birtokvétel, valamint egyéb az országban szokásos jogügyletekről kelt okleveleknek száz márka hitelesség tulajdoníttassék (pro centum marcis credantur), a mi annyit jelent, hogy azokat száz márka értékét meghaladó esküvel vagy bajvivással megerősíteni lehetett.⁸¹⁾ És csak a XIII-ik század második felében, midőn a káptalani és konventi oklevelek pusztá bizonyossági oklevelekből⁸²⁾ a birtokra vonatkozó jogügyleteket befejező okiratokká lesznek, a meny nyiben azok teljes erejű létrejövételéhez a szokásjog szerint szükségesek, állandósul a hiteles pecséteknek intézménye, a király és az ország által megállapítva. Már IV. Béla uralkodása vége felé kezdik a káptalani pecsétet hitelesnek (authenticum) hívni,⁸³⁾ melyet már csak királyi engedéllyel lehetett változtatni⁸⁴⁾ és 1280-ban ugyancsak a jászói konvent már írhatá magáról, hogy bármely ügyről közhitelességgel adhat ki oklevelet.⁸⁵⁾

És miután körülbelül e fejlődéssel egyidejűleg az or-

⁸⁰⁾ Fejér: IV. 2. 104.

⁸¹⁾ »Ut privilegia et litterae praepositi ac fratrum monasterii eiusdem (scil. Jaszov) evidenter emanatae, ratione possessionum vendentium et ementium et universarum causarum in regno nostro rationabiliter moventium seu motarum pro centum marcis credantur coram quibuscunque capitalis seu iudicibus in regno nostro per nos deputatis acceptentur«. Fejér: IV. 2. 303.

⁸²⁾ Hogy elébb ily okmányok voltak, azt irályuk is bizonyítja. V. ö. Hazai Okm. VII. 28.

⁸³⁾ Például 1269-ben a székesfehérvári káptalanét. Knauz: Monum. I. 564.

⁸⁴⁾ Ennek példája 1276-ból. Hazai: I. 69.

⁸⁵⁾ »Unde cum nos ad hoc ex consensu regis et scitu baronum sumus electi et constituti, ut in omnibus arduis negotiis teneamur appensione sigilli nostri testimonium praebere«, írja a jászói konvent. Wenzel: IX. 287. És a konventi levélnek, ha az a maga ügyében kelt, hitelességére nézve lásd Knauz: Monum. I. 600., 601. és Hajnik I.: Okirati bizonyítás. Pest, 1886. 9. 1.

szákos főméltóságok is, legalább azok, kik országos természetű birói működést kifejtettek, saját pecsétjük alatt szintén hiteles okleveleket, különösen ítéletleveleket kiadtak;⁸⁴⁾ a nemesek birtokjogai a királyi adományrendszernek a XIII-ik században nagy kifejlődésével mindinkább királyi kiváltságlevelekre alapítottak; a szabad városoknak a XIII-ik század második felében megalakulásával, ezek is saját hatáskörükben hiteles pecsétre tettek szert; sőt az Árpád-korszak végén már alispán és szolgabírák is állítanak ki okleveleket⁸⁵⁾ és az uri hatóság megerősödésével előkelő egyházi és világi urak is alattvalóiknak kiváltságokat osztogatnak:⁸⁶⁾ az okiratok a XIII-ik század vége felé a magyar jogéletben kiváló jelentőségre emelkedtek és túlnyomó részük nem szorult többé tanukkal vagy esküvel való bizonyításra, hanem önmagában, t. i. formaszorúságában és pecsétjében⁸⁷⁾ birta a teljes bizonyító erőt.

Igy emelkedett hazánkban, még pedig csak az Árpád-korszak vége felé, az okirati bizonyítás önálló bizonyítássá és szorult ki a magánokirat hosszú időre, csaknem egészen a magyar jogéletből.

2. §.

Az oklevelek nemei és azok bizonyító ereje.

I. Az oklevelek (munimenta, instrumenta) nem voltak egyenlően alkalmasak a bizonyításra, miért is azokat e szempontból sokféleképp osztályozták.

⁸⁴⁾ Nádor országbíró, vajda, bán. Wenzel: I. 166. és 170.; Benedek alországbíró pecsétjének 1221-ből körirata: Sigillum credibile Benedicti bani. Hazai Okm. VII. 9—10. — De azért még az ítéletlevelek tartalmát poroszlókkal bizonyítják (Wenzel: II. 53.) és ellenükben esküvel is éltek. Wenzel: II. 185. és lásd Zalam. Okl. I. 11.

⁸⁵⁾ Fejér: VI. 215.

⁸⁶⁾ Hazai Okm. IV. 65.

⁸⁷⁾ Ép azért a pecsétek őrzésére gondot fordítottak. Hogy mily gonddal őrizte az övét a váradi káptalan v. ö. Bunyitay V.: A váradi püspöks. tört. I. 135. A zágrábi káptalanra nézve lásd Tkalič: Monum. Civ. Zag. I. 242.

A legfontosabb megkülönböztetés a hiteles és a nem-hiteles pecsét alatt kelt oklevelek közötti volt.

Közhitelességének forrását a pecsét a királyi tekintélyben birta. Valamint régebben csupán a királyi pecsétnek tulajdonítottak közhitelességet, úgy minden más pecsét az országban azzal csak akkor birhatott, ha vele a király felruházta és csak abban a mértékben, melyben azt annak tulajdonította. Így a nádor és az országbíró, kik tudvalevőleg saját czímerüket használták pecsétül, valamint a bán, vajda és a tárnokmester is, ez országos méltóságukra való kineveztetésük által tettek szert pecsétjük közhitelességére,¹⁾ melyet ép azért kineveztetésük után e célra megfelelő körirattal különösen kellett vésetniök.²⁾ A hiteles helyek és a királyi városok pecsétjeik hitelességének erejét azoknak a király részéről ilyenekül elismerésében, vagy, mint később, hiteles pecsétnek részükre adományozásában bírták.

Kezdetben ugyanis a káptalanok és konventek szokásba vett pecsétjei ismertettek el hitelesekül, miért is, midőn kétely merült fel, vajjon a bakonybéli konvent bir-e pecséttel, melylyel a megyebeliek ügyeikre vonatkozólag élhetnek, Róbert Károly az iránt tudakolást rendelt el.³⁾ Általános megállapítása a hiteles helyek pecsétjeinek csak 1353-ban történt, mikor Nagy Lajos az ország összes káptalanai és konventjei pecsétjeit Budára vitette, hogy azok ott megvizsgáltassanak és megállapíttassanak.⁴⁾

¹⁾ 1338. Nagymartoni Pál országbíró az ő pecsétjét »sigillum authenticum«-nak mondja. Hazai Okm. IV. 151.; 1456. Berzeviczy tárnokmester az övét. Soproni levélt. A báni bírósági pecsétről Fejér: X. 2. 622—24.

²⁾ Fejér: VIII. 7. 344.; Zichy: III. 172. hol Bebek országbíró írja: Quia sigillum nostrum pro dicto honore nostro adhuc nondum extitit promtuatum«, tehát testvére, a tárnokmester, pecsétjével látja el.

³⁾ A király a győri káptalant bizta meg, hogy tudakoljon »si conventus de Bél habuerit sigillum, cuius vigore comprovinciales sui uti possint in causis eorum prosequendis, quemadmodum litteras aliorum conventuum«, mire nézve a káptalan jelenté, hogy a béli konvent már régóta saját pecséttel él. Anjou: II. 496—497.

⁴⁾ »Tamen quia sigilla nostra, quae cum sigillis omnium capitulorum, collegiorum et conventuum totius regni nuperrime ad mandatum regium in Budam erant portatae« írja, 1353-ban az egri káptalan. Zichy: II. 509.

Káptalant vagy konventet tehát, mely hiteles pecsétnek régi gyakorlatában nem volt, olyannak használatára csak királyi adomány jogosíthatta fel, milyennek osztogatása több példáját ismerjük.⁵⁾ De a káptalani vagy konventi pecsétnek nemcsak hitelessége egyáltalában, hanem ennek mértéke is a királytól függött. Láttuk fentebb, hogy IV. Béla a jászói konvent pecsétje hitelességének korlátokat szabott, ami később megszűnt és Zsigmond király, midőn 1393-ban a csornai prépostnak és konventnek hiteles pecsét jogát adományozta, ezt azzal a kikötéssel tette, hogy, mivel a csornai monostor az Osl nemzetség kegyurasága alá tartozik, ennek tagjai számára ne állíthasson ki oklevelet;⁶⁾ e megszorítás azonban elesett, midőn az 1471: XVIII. t.-cz. értelmében a hiteles pecséttel élő egyházak és monostorok kegyuri jogát a király magához vette.⁷⁾ És a mint a király hiteles pecsétet engedélyezhetett, úgy azt el is vehette, ami majd elkövetett visszaélések megtorlása okából történt,⁸⁾ majd, ha valamely hiteles hely tagjainak akár csekély számánál, akár pedig alacsonyabb minőségénél fogva hiteles bizonyság adására kevésbé alkalmasnak bizonyult. Ügylátszik, hogy már régebben is kisebb konventeknek kevesebb hitelességet tulajdonítottak, kiadványaikat káptalanokhoz viszik megerősítés végett,⁹⁾ míg az 1351: III. t.-cz. tőlök a hiteles pecsét jogát

⁵⁾ Fejér: IX. 4. 327—329.; X. 183—187. És lásd az 1498: XI. t.-cz.-et, mely a szentjóni konventnek, a hiteles pecsétet, melyet tőle elvettek, visszaadja.

⁶⁾ Fejér: X. 2. 100—102.

⁷⁾ »Quia multae incommoditates eveniunt ab eis (t. i. magánkegyuraság alá tartozó egyházak vagy kolostorok részéről) regno et regnicolis, quod suas portiones foveant et sigillo suo in favorem illorum libere uti non possint«, mond a törvény.

⁸⁾ »Prout nobis omnibus patet evidenter dictum capitulum vitiatum fuit manifeste in emanatione falsarum litterarum et ob hoc sigillo suo fuerit destitutum per Regiam Majestatem«, írja 1373. Erzsébet királyné a pozsonyi káptalanról és ép azért annak egyik kiadványát gyanú alá veszi. Ország. levélt. Mon. Pos. 24. 7. Ha azonban a káptalan pecsétjét mások hamisították, mint Nagy Lajos korában a zágrábi káptalanét, akkor a király a káptalannak új pecsétet engedélyezett. Tkalčič: Monum. Civ. Zagr. I. 238—242.

⁹⁾ Lásd a soproni konvent 1347-ki kiadványát, melyben ígérik a

egészen megvonta,¹⁰⁾ mit az 1486: LIX. és 1492: XXXIX. törvényczikkek is ismételték, az 1492: XLIV. t.-cz. pedig minden félreértés elkerülése érdekében a hiteles helyek szervezetét részletesen megállapítja.

Hasonlóan, mint a hiteles helyek pecsétjeire nézve, fejlődött a szabad városok pecsétjeinek, melyekkel a XIII-ik században már szintén találkozunk,¹¹⁾ hiteles volta. Róbert Károly 1330-ban jogot ad Sopronnak új hiteles pecsét készítésére; és midőn Kolozsvár városa panaszkodott Zsigmond királynak, hogy pecsétjét, melynek élvezetében emberemlékezet óta van, némely úgy egyházi, mint világi honlakosok hiteleseknek elismerni nem akarják, a király 1405-ben a városnak kiváltságlevelet adott, melyben kijelenté, hogy a város lakosai ügyeiben az e pecsét alatt kelt okleveleknek ugyanaz a hitelesség tulajdonítandó bíróság előtt és azonkívül, mint a Buda város pecsétje alatt kelteknek.¹²⁾

Voltak még más közönségek is, mint például az erdélyi szászoké, melyek hiteles pecsét jogával a király részéről felruházva voltak; a megyék közül azonban egyedül Somogy megye nyerte e jogot 1490-ben II. Ulászlótól,¹³⁾ a többi megyék kiadványai még csak az alispán és a szolgabírák pecsétjei, tehát nem hiteles pecsét alatt kelvén.¹⁴⁾

Hiteles pecsét alatt kelt oklevelek, ha csak azok hamis vagy szabálytalan volta ki nem derült, teljes bizonyító erővel birtak, miért is közokiratoknak, a szó modern értelmében

---

győri a káptalan által eszközözendő megerősítést. Hazai Okm. IV. 171. Egy más példa. Anjou: II. 189., 190.

¹⁰⁾ »Minuti etiam conventus, ab emanatione litterarum suarum super perpetuatione possessionum conficiendarum cessent: Et eorum sigilla omni careant firmitate«, rendeli a törvény.

¹¹⁾ Knauz: Monum. I. 431.

¹²⁾ Jakab: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. 121. és 122. l. Mezőkövesd is hason privilegiumot kapott Mátyástól 1464. Hajnik: Okirati bizonyítás 13. l. 2. jegyz.

¹³⁾ Közölve van »Decreta et vitae regum Ungariae, qui et Transsylvaniam possederunt«. Kolozsvár, 1763. megjelent névtelen munkában 252—256. l.

¹⁴⁾ Még a szolgabírákra nézve is azt kívánja az 1486: IX. t.-cz. 3. §-a, hogy »arma et sigilla cognoscibilia habere debeant et teneantur«

mondhatók; azonban mégis azzal a különbséggel, hogy míg a hiteles helyek, vagy az ország nagybírái pecsétjei bármely jogügyletet, melyet előttök bevallanak, országos hitelességgel bizonyítanak,¹⁵⁾ addig a városoké csupán a városi életben és a városi hatóság előtt felmerülő ügyeket, ami áll Somogy-megye és egyéb közönségek hiteles pecsétjeire nézve is.¹⁶⁾

Nem hiteles pecsét alatt kelt okiratok a teljes közhi-telességet nélkülözték, még akkor is, ha azokat hatóságot gyakorló egyén hivatalos eljárásáról adta ki. Megyei kiadványok, alispán és szolgabírák pecsétjei alatt kiadva, megtámadhatók voltak, miért is midőn 1478-ban Báthory országbíró előtt folyt perben valaki egy 1400-ban kelt oklevelet mutatott fel, mely Nógrádmegyének homagiumban elmarasztaló ítéletét tartalmazta, kérve az ennek megfizetéséről tanuskodó menedéklevelet: az ellenfél prókátora a megyei ítéletlevelet, mint nem hiteles pecsét alatt keltet, a bizonyításra nem eléggé alkalmasnak mondotta és a bíróság is azt, mint régi és ép azért emberi emlékezet útján nem igazolható okiratot el nem fogadta.¹⁷⁾ Megyei kiadványok tehát, ha ellenőrkben kifogást emeltek, a hatósági ténynél közreműködött egyének bizonyosságára szorultak, miért is csak ideiglenes érvényűek lévén, velők örökjogot szerezni nem lehetett.¹⁸⁾

Szoros értelemben vett hatósági pecsétek azonban, ha

---

¹⁵⁾ Azért mondja a II. R. 13. cz. 2. §-a a hiteles helyek pecsétjéről: »Et huiusmodi sigillum authenticum litteris appositum confirmat omne factum in ipsis litteris expressum atque declaratum«.

¹⁶⁾ Azért Verbőczy a városi pecsétekről ugyanott így ír: »quae in factis et rebus, coram eis et in medio eorum vertentibus et emergendis robur sortiuntur firmitatis«. És Somogy-megye is új pecsétjével »tanquam authentico . . . tantummodo in causis quibuslibet Universitatem eiusdem Comitatus concernentibus deinceps tanquam authentico uti et frui.«

¹⁷⁾ »Tum ex eo, tum quia, ut praemittitur praesens negotium tantae antiquitatis sit et existet, ut praescriptae litterae praefatorum Vicecomitis et Iudlium in comprobatione praemissorum modici roboris, imo penitus insufficientes esse et existere videbantur«, írja az országbíró. Múzeumi irattár.

¹⁸⁾ Kiváltsági formában, alispán és szolgabírák lefüggő pecsétjeivel megyei kiadványnak egy ritka példánya 1430-ból; de ez is Zsigmond királynak parancsára tartott közgyűlésen nyert tudomány alapján eszközölt birtok visszahelyezésről tanuskodott. Sopronm. Okl. II. 157—160.

az országos közhitelességet nélkülözték is, szűkebb körben ú. n. helyi hitelességgel birhattak, mint a városi vagy egyéb községi pecsétek az illető város vagy község életében, vagy földesuri pecsétek az uradalmi jogéletben és az ezekhez tartozók előtt hitelesen bizonyíthattak.¹⁹⁾

Magánokiratok, melyeket a fél irat és melyekben ő saját nevében szól, a XIV-ik és XV-ik századokban a városi életben voltak használatban, de ott is, hogy bizonyító erejük legyen, megkivánták, hogy az ily okiratra, kiállítójának kérelmére, a város pecsétjét függeszsze, mint azt például Pozsony joga megkövetelte,²⁰⁾ vagy legalább is, mint azt a soproni jog elégségesnek tartá, az okirat kiállítójának pecsétjéhez még két esküdt polgár is az övét állandó tanuságul csatolja,²¹⁾ mi, úgy látszik, Buda város joga szerint is, legalább egynémely jogügyletnél, elégséges volt.²²⁾ Csupán a zsidók külön joga szerint bizonyított az általok kiállított és aláírt okirat a kiállító ellenében, noha itt is előfordul az okiratnak a zsidóbíró vagy más polgár pecsétjével megerősítése.²³⁾

¹⁹⁾ Azért ezek pecségeit is gyakran authenticáknak mondják. Knausz : II. 719. ; Zalam. Okl. I. 148. Karánsebesre nézve lásd Pesty Frigy. A szőrenyi bánág tört. Oklevéltár I. 85., 86.

²⁰⁾ Egy 1368-ki oklevél végén, mely házladásról szól, írják : »Und darüber so geben wir in diesen brief zu einem offenen urchunde und waren getzeugen dieser Sache versigelten mit der Stadt Insigel zu Presspurch, das man durch unser pet willen an disen Brief gehangen hat, der Stadt an Schaden.« Pozsonyi levélt. Lad. 22., 23. sz.

²¹⁾ »Quare ita esset de more et consvetudine, quod omnes litterae emptionales emanari et porrigi deberent sub sigillis duorum vel plurium proborum et honestorum virorum et non sub signeto«, jelenti a tárnokmesternek 1429-ben Sopron városa. Soproni levélt. Lad. 15. Fasc. 4. 149. sz. Ily kiadványok számosak e levéltárban. Később ez eljárást Sopronban kivételesen nemesek magánokirataira is alkalmazták. Soproni. Okl. II. 346.

²²⁾ A kassai levéltárban 109. sz. a. található Monastyr Miklós budai polgár kötelezvénye szintén így kiállítva.

²³⁾ »Des zu Urkund und warer Zeugnis alles stet zu halten so oben geschriben ist, hab ich obgedachter Slemi Jud main aigen handgeschrift mit allen gewalt und kraft der jüdischen gewonhait (Nachdem wir eigene Insigill und petsched nie geniessen) des briefs zu end geschriben. Soproni levélt. Egy pozsonyi zsidó. Asserl Jud, egyik 1469. kötelezvényében pedig írja : Unter der ersamen weisen Herrn Thomam Pehem der Zeit Judenrichter und Niclas Stern einer des Rats fürgedruckten pet-

Az erdélyi szászok joga szerint is csak pecsétes oklevél bizonyított.²⁴⁾

Az országos jog szerint azonban magánosok pecsétjei az okmányoknak állandó erőt nem adhattak,²⁵⁾ de azok, kik a veres viasszal való pecsételést előjogával éltek, pecsétjeiket ügyvédvallásra hitelesen használhatták,²⁶⁾ sőt, úgy látszik, mindazokban is, melyekhez országos hitelességű pecsét nem kívántatott.²⁷⁾ Magánlevelek csak akkor emelkedtek önállóbb jelentőségre, midőn a XV-ik század vége felé adós-, de más leveleket is, kezdtek saját pecsét alatt, de egyszersmind sajátkezüleg is írva, vagy legalább aláírva, kiadni, mint ú. n. chirographá-kat. A budai káptalan 1515-ben Somi Gáspárnak sajátkezü magánkötelezvénye alapján, melyben ez magát arra kötelezte, hogy meghatározott napon a budai káptalan színe előtt határozott pénzüsszeget Pemflinger Márknak le fog fizetni, a fizetési határidő elmulasztásáról és arról, hogy Somi Gáspár a kötelezvényében megállapított mulasztási terhekben elmarasztaltnak tekintendő, már bizonyosságlevelet állít ki.²⁸⁾ És magánokiratok, ha azok a rendes országos bíróságok előtt nem is bizonyítottak, mégis, ha kiállítójuk azokban, a mi nem éppen ritka, magát hitével, becsületével

---

schaffen, die ich obgenannter Asserl Jud mit Fleiss gepetn hab in und iren erben an schaden. Pozsonyv. levélt.

²⁴⁾ »Quod ad huiusmodi nudas cartas juxta nostrae provinciae laudabilem et approbatam consuetudinem non esset respondendum«, írja az erdélyi hét szász szék bírósága. Justh levélt. Múzeum.

²⁵⁾ »Non authentica vero sunt, privatarum personarum sigilla: Et talia nihil perpetuitatis sub se continere possunt«. Hármask. II. R. 13. cz.

²⁶⁾ Hármask. II. R. 13. cz. 6. §. Mátyás király 1470. a Blagayaknak adott ily kedvezményt. Teleki: Huny. XI. 425., 426.

²⁷⁾ Hogy a veres viaszpecsét adta az okmányoknak ez erőt, bizonyítja II. Lajos kiváltságlevele Karacsay László és örökösei számára, ezek leveleire nézve írván: »quas cum signis et armis vestris cera rubea consignaveritis semper et ubique fides adhibeatur«. Ország. levélt. És Mátyás király 1483-ban Bánffy Miklós főispánnak a vörös pecsét jogát adva, az ez alatt kiadott okleveleknek azt az erőt adja »sicuti litteris seu sigillo aliorum liberorum et perpetuorum comitum colore simili in sigillo utentium«. Teleki: Hunyad. XII. 259.

²⁸⁾ Fabritius Károly: Pemflinger Márk szász gróf élete. Budapest, 1875. 106. l.

vagy emberségével (sub amissione fidei, honoris et humanitatis) kötelezte, nem ugyan a kuria rendes bíróságai előtt, de annak lovagi becsületbírósága (curia militaris) előtt bizonyító erővel birtak.²⁹⁾

Más szabályokat követtek köz- és magánokiratok tekintetében az egyházi bíróságok,³⁰⁾ hol különösen a közjegyzők (publici notarii) kiállította iratok bizonyító erővel birtak.

II. Az okiratoknak egy másik fontos megkülönböztetése az volt, mely szerint egyfelől kiváltsági, vagyis privilegialis kiadványokat (privilegia), másfelől egyszerűeket, szoros értelemben vett leveleket (litterae, litterae simplices, memoriales) különböztettek meg.

Privilegium ez ellentétben nem jelent kiváltságot adó okmányt, hanem csak ünnepélyes alakban kiállított okmányt,³¹⁾ mely e minőségét kiválólag pecsétjében, t. i. lefüggő voltában vagy nagyobb alakjában (sigillum majus) és szigorubb formaszerűségében birta.³²⁾ Ily értelemben a privilegium kiadása nem szorítkozott a királyra, hanem káptalanok és konventek, egyházi és világi előkelők, az ország nagybírái, szóval mindazok, kik hiteles vagy hatósági pecséttel éltek, állíthattak ki privilegiumot. Ünnepélyes, vagy, mint azt még mondani szoktuk, jeles alakú oklevelet csupán teljesen bevégezett jogügyletekről vagy birtokjogok iránt döntő ítéletekről adtak ki, sőt adott körülmények között ilyet kiállítani kellett. Ha hiteles helynél bevallott szerződésről tanuskodó levelet kiváltsági formájában kellett kiállítani, akkor mindkét félnek ott jelen lenni kellett.³³⁾ A káptalani kisebb pecsét alatt

²⁹⁾ Erről bővebben volt szó fentebb a királyi kuria lovagi becsületbíróságáról szóló §-ban.

³⁰⁾ Például az ars notarialis szerint (119—121.) káptalani okiratot egyházi bíróság előtt tanukkal falsificálni lehetett, világi bíróság előtt nem.

³¹⁾ Jerney János: i. m. a káptalanokról és konventekről 1—17. l.

³²⁾ Azért mondja Nagymartoni Pál országbíró, midőn 1333-ban több okmányt átír és ez átíratát függő pecséttel ellátja, »sigillo nostro authentico ad modum privilegii fecimus sigillari«. Hazai Okm. IV. 151.

³³⁾ A vaskvári káptalan 1266-ban egyszerű kiadványban kiköti: »Et si praesentes nobis per quempiam hostensae fuerint, propter absentiam partis adversae parti comparenti nostrum privilegium non possit denegari.« Hazai: VIII. 102., 103.

kelt nyílt levéllel, mint 1324-ben Miklós nádor írja, örökjogot birtokra nem lehetett átruházni (*possessionem perpetuare*)⁸⁴⁾ és oly jogokról szóló oklevelekben, melyek megszerzéséhez az ünnepélyes formát megkívánják, azoknak ily kiadását rendszerint ígérik.⁸⁵⁾ Különösen adományleveleket volt szokás elébb egyszerű alakban kiadni és csak az adománynak érvényes iktatással történt megerősítése után ünnepélyes alakban is kiállítani. Érvényesen kibocsájtott privilegiumot tehát egyszerű nyílt levéllel lerontani nem lehetett, mint azt már 1272-ben Sándor országbíró hangoztatta és Lampert országbíró is egyik 1320-ki ítéletlevelében szabálynak mondja.⁸⁶⁾

III. Végtére nagyfontosságú volt az okirat bizonyító erejére nézve, vajjon az eredeti-e vagy csak átitrt.

Az eredeti okirat azt a bizonyító erőt, mely azt egyéb minőségénél fogva megillette, feltétlenül birta. Az eredeti okirat pedig nemcsak egy példányban, hanem több egyenlő példányban is lehetett kiállítva, ami már a XIII-ik század elején ítéleveleknél⁸⁷⁾ és egyességeknél⁸⁸⁾ volt szokásban, mely két példányt nem ritkán egy hártýára, de betűk által elválasztva irták, melyet azután az elválasztó betűknél kettévágtak, hogy így mindenik fél eredeti példányt nyerhessen, vagy pedig az egyik példány nagyobb óvatosság kedvéért biztos helyre, rendszerint valamely egyháznak őrizetébe adásék.⁸⁹⁾ És különösen a hiteles helyek szokták volt eredeti kiadványaik egyik példányát visszatartani,⁴⁰⁾ vagy pedig erre

---

⁸⁴⁾ Miklós nádor semmisnek jelenti ki a váradi káptalan kis pecsétes kiadványát »eo quod cum talibus litteris possessiones non possunt perpetuari.« Zichy : I. 252., 253.

⁸⁵⁾ Azért írja már 1327-ben egy vámadományra nézve Róbert Károly : »Praesentes quidem, si privilegiatae non extiterint, post annum minime sint valiturae.« Zichy : I. 277., 278.

⁸⁶⁾ Wenzel : IV. 9. és Fejér VIII. 2. 282.

⁸⁷⁾ 1220. Wenzel : I. 168. és 260.

⁸⁸⁾ Knauz : Monum. I. 298.

⁸⁹⁾ Wenzel : I. 168.

⁴⁰⁾ »Et ut praesens contractus robur firmitatis obtineat, praesentes litteras sigilli nostri dedimus munimine roboratas et ad cautelam consimiles cum alphabeto penes nos retinuimus«, írja 1244. az esztergami káptalan. Knauz : Monum. I. 345.

rendelt regestrum-ba felvenni, hogy ennek alapján az okirat másik párja elvesztével hiteles átírat készülhessen.⁴¹⁾

Az okiratok perjogi jelentőségével párhuzamosan fejlődött ki a XIII-ik században azok átírásának szokása. Nehogy a nagybecsű eredeti okmány, ha ezt gyakrabban kellett a bíróság előtt felmutatni, a távoli út veszélyének szükségtelenül kitétéssék,⁴²⁾ gyakori használat következtében elrongyolódjék, olvashatlanná váljék,⁴³⁾ vagy elveszésével, ami a zavaros időkben a legnagyobb vigyázat mellett is bekövetkezhett,⁴⁴⁾ pótolhatatlan kár ne származzék, kívánatos volt az okiratnak még másodpéldányban, vagy pedig, ha ez nem volt megszerezhető, oly átíratban megszerzése, melynek hitelesség tulajdoníttassék. Sűrűn fordultak tehát hiteles helyekhez, vagy hiteles pecséttel bíró személyekhez,⁴⁵⁾ felkérve őket egyik vagy másik okiratnak az említett okokból átírására, mi az eredetinek szorgos megvizsgálása után eszközöltetett.⁴⁶⁾ Az ily átírat annyiban célját érte, hogy annak felmutatásával a perben a legtöbb esetben beérték, de teljesen hiteles az nem volt, az ellenfél az eredeti okirat felmutatását mindig követelhetette.⁴⁷⁾ És később azok az egyszerű

⁴¹⁾ »Quod quorundam privilegiorum nostrorum super universis sessionibus eorundem alia paria secundum Ecclesiae consuetudinem alphabetis intercisa extradata et casu accedente perditia in nostra sacristia remanserant«, írja 1351-ben másolatot kiadva a váczai káptalan. Herczeg Esterházy levélt. Repos. 47. k. 6. sz.

⁴²⁾ Már IV. Béla 1236. átírja a pannonthalmi apátság részére Sz. László adományait azzal: »Quia cum frequenter ad diversa trahantur judicia, periculosum esset propter viarum discrimina in quibuscunque iudicii privilegium exhibere. Wenzel: VII. 9.; Zichy III. 405.

⁴³⁾ Zichy: IV. 86., hol a nagyváradi káptalan királyi parancsra egy okmányt »propter nimiam vetustatem« átír.

⁴⁴⁾ Fejér: VII. 5. 218.; Wenzel: XII. 486.

⁴⁵⁾ Authenticae personae — mint e kitélt már 1338-ban a székesi káptalan használja. Múzeumi irattár. V. ö. Hazai Okm. IV. 35.

⁴⁶⁾ 1289-ben a győri káptalan egy 1241-ki kiadványát átírja: »Nos igitur, quia in dicto privilegio nullam fraudem vidimus apparere et sigillum nostrum eidem privilegio appositum verum recognovimus«. Wenzel: IX. 503. és u. o. 385—387. Példája, hogy káptalan királyi parancsra átír okmányt, ellenségtől való félelem miatt. Hazai: VIII. 416., 417.

⁴⁷⁾ Példák: Knauz: Monum. II. 190.; Zichy: II. 117—123.

átiratok, melyeket hiteles helyek vagy személyek előttük felmutatott okiratokról. mint mondták »ad uberiores cautelam« kiállítottak, a hitelességet perben nélkülözték és megtámadásuk esetében az okiratnak eredetiben felmutatása alól nem mentettek fel,⁴⁸⁾ még akkor sem, ha az átíratot valamely hiteles hely királyi parancslevél (*litterae praeceptoriae*)⁴⁹⁾ alapján adta ki, vagy pedig az ország nagybíráinak valamelyike, de az octavalis törvényszéken kívül,⁵⁰⁾ mint azt minden félreértés elkerülése érdekében az 1492: XCVI. t. cz. is formulázni szükségesnek vélte.⁵¹⁾ De ez egyszerű átíratokon kívül készültek közhitelességű átíratok is.

Mindenekelőtt a király az, ki kiváltság formájában átírat okmányokat oly hatálylyal, hogy az átírat az eredetit teljesen pótolni alkalmas. Ez legkifejezettebben az eredeti okmány felmutatása alóli felmentésnek megadásával történik,⁵²⁾ kedvezmény, melyet a királyok nemcsak akkor adtak, ha az okíratot kiváló becse miatt, például a róla lefüggő arany pecsét miatt, kimélni különösen kívánatos volt,⁵³⁾ de többnyire valamely tartalmára nézve kifogástalan hitelességű okíratnak oly külső fogyatkozása megszüntetése érdekében, mely azt kiállítás után, például pecsétjében vagy írásában érte és azért hitelességét a perben csorbítani alkalmas volt.⁵⁴⁾ Az már jóval ritkább, hogy a király ilyenkor az eredetinek hibáját egyszersmind kijavítja, mint például Mária királyné atyja és anyja okleveleit, melyekben egy adományul adott

⁴⁸⁾ Így ítélt 1327-ben Pozsonymegye főispánja. Orsz. levél.

⁴⁹⁾ Hármask. II. R. 15.

⁵⁰⁾ Ennek példája 1333-ból Hazai Okm. IV. 150., 151.

⁵¹⁾ »De transumptis litterarum in capitulis et conventibus« e törvényczikk czíme.

⁵²⁾ Nagy Lajos 1382-ben az esztergami egyház egy adománylevelét átírván rendeli, hogy soha »in iudicio vel extra iudicium ad producendum vel exhibendum dictum vestrum originale privilegium valeant... cohortari vel compelli« és a jelen levél az eredetinek erejével birjon. Fejér: IX. 5. 562—566. és u. o. X. 2. 592—595.

⁵³⁾ Így rendelkezik IV. Bélának Pestnek adott 1244-ki arany pecsétes oklevele.

⁵⁴⁾ Például: 1284. IV. László a pecsét megperzselése miatt (Wenzel: IX. 386.); 1389-ben Zsigmond a pecsétnek az okmányról lehullása

földről azt mondják, hogy az »hominum castrensium« volt, e kitétel, mint hibásat, királyi teljhatalomból és biztos tudomásnál fogva a királyné »jobagionum castrensium«-má igazítja ki, azzal a meghagyással, hogy ezentul nem a régi oklevélnek, hanem az ujnak kell e kitételre nézve hitelt tulajdonítani.⁵⁶⁾

És a király az eredeti szerzési levelek felmutatása alól nemcsak akkor ment fel, ha azokat szószerint átírja, hanem kivételesen akkor is, ha az azok tartalmát tevő szabadságokat és jogokat egy kiváltságlevélbe csak kivonatosan összefoglalja. Már 1262-ben IV. Béla az esztergomi egyház szabadságait, melyek számos kiváltságokon és egyéb leveleken alapultak, Fülöp esztergomi érsek kértére, egy kiváltságba foglaltatja, mely, ha az eredeti oklevelek el is vesznének, ezek helyett teljesen, mint eredeti használtassék.⁵⁷⁾ Ily okmányt állított ki Zsigmond is 1408-ban a Garák összes birtokairól⁵⁸⁾ és különösen a városok szabadságait volt szokásban így kivonatosan egy kiváltságlevélbe összefoglalni azzal a hozzáadással, hogy az azokról szóló eredeti kiváltságlevelek felmutatására sem bíróság előtt, sem pedig azonkívül ne legyenek szoríthatók, a milyennel például, még pedig könyv alakjában kiállítva, Mátyás király 1464-ben Pozsonyt ajándékozta meg.⁵⁹⁾

Ha azonban a királyi kiváltságlevél, mely valamely jogról okmányt átír,⁶⁰⁾ azt egyszersmind meg is erősíti, vagy pedig ahhoz királyi hozzájárulását adja, akkor ez a kérdéses jog önálló forrásává lett, miért is az átírt és megerősített okirat az eredetinek felmutatását feleslegessé teszi.⁶¹⁾

---

miatt (Fejér: X. 1. 504—513.), vagy mert elrongyollódott (Fejér: IX. 5. 562.). V. ö. még Békésm. Okl. 86—88.

⁵⁶⁾ Gara nádor 1384. kelt ítéletlevele. Múzeumi irattár.

⁵⁷⁾ Knauz: Monum. I. 473—475.

⁵⁸⁾ Fejér: X. 4. 660—679.

⁵⁹⁾ Fejér G.: Authentia et vis probandi 173—176.

⁶⁰⁾ Ilyennek átírására és a királyi nagy pecséttel való megerősítésére nézve királyi parancs a kancellárhoz. Hazai Okm. V. 148.

⁶¹⁾ Midőn 1338-ban a nyúlszigeti apácák ügyvédje egy határozást, mely III. Béla oklevele szerint volt teljesítendő, azzal akart megakadályozni, hogy kifogásolta, hogy az nem eredetiben, hanem Károly

Ellenben ha a király valamely okmányt, például káptalani kiadványt csak egyszerűen át ír azzal a hozzáadással, hogy az átiratnak csak annyi ereje legyen, mennyi az eredetit megilleti,⁶¹⁾ vagy pedig átiratot pusztán csak a nagyobb óvatosság kedvéért ad,⁶²⁾ akkor az ily átirat csak az egyszerű átirat természetével bír, mely az eredetit nem pótolhatta.⁶³⁾

Királyi átiratokon kívül készültek még hiteles átiratok, különösen elveszett okmányok pótlása érdekében, a hiteles helyek vezette regestrum-okból, melyekbe az okmány eredeti párját beírni már az Árpád-korszakban szokásban volt;⁶⁴⁾ királyi adományokra nézve pedig a királyi könyvekből, melyeket már Róbert Károly korában vezettek.⁶⁵⁾ Az okirat átirása a hiteles helyi regestrumból, mely a király, majd később az ország nagybíráinak is parancsára (mandatum requisitorium) történt,⁶⁶⁾ feltéve t. i., hogy a kívánt okmány felkérőt személyesen vagy pedig jogutódlás alapján megillette,⁶⁷⁾ onnét eszközöltetvén, honnét egykor az eredetinek kiadása is, ez átirat másodlat kiadásának erejével birt és az eredetit teljesen pótolta.⁶⁸⁾ Hason erejűek voltak a királyi könyvekből királyi parancsra adott átiratok is.⁶⁹⁾

király átiratában lett felmutatva, Pál országbíró ezt teljesen kielégítőnek jelentette ki. Fejér: VIII. 4., 355., 356.

⁶¹⁾ Fejér: IX. 4. 568., 569.

⁶²⁾ »Ad uberiorem cautelam«. Hazai: II. 156., 157.

⁶³⁾ Geréb nádor 1502. máj. 18-án kelt ítéletlevelében írja: »consvetudinaria autem lege regni requirente talibus simplicibus transumptis in iudicio nulla penitus fides dari solet«. Ország. levélt. 21, 112.

⁶⁴⁾ Hazai Okm. IV. 61.; Wenzel: XII. 540.; Fejér: X. 2. 382—385.

⁶⁵⁾ Zichy Okm. III. 110., 111., mely szerint Róbert Károly királyi könyvéből Nagy Lajos kivonatát ad.

⁶⁶⁾ Anjou Okm. IV. 160. Ily requisitoriát a vajda és a bán is adhattak ki. Példa 1524-ből Ország. levéltár, Kolozsmonostor. A parancs a kívánt okmány tartalmának lényegét megjelelte. Zichy: II. 510—512. és u. o. IV. 120., 121. Hogy régente magánkérelemre is adták, v. ö. Fejér: VIII. 1. 529. és VIII. 7. 113.

⁶⁷⁾ Zichy: IV. 121. A parancslevél fel is szólítja a hiteles helyet ennek megvizsgálására »ne fraus et dolus interveniat«. Fejér: IX. 7. 313. és X. 5. 170., 171.

⁶⁸⁾ Hármask. II. R. 15. cz. 4. §. és v. ö. Hazai Okm. I. 186.

⁶⁹⁾ Hajnik I.: A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában 13—15. l.

És végtére az ország rendes biráinak átiratai teljes hitelességet nyertek az által, hogy azokat a XIV-ik század végétől fogva a birói székből a rendes nyolczadok megtartása idejében kezdték kiadni. Majd az oklevél felmutatójának saját kérelmére történt ez,⁷⁰⁾ majd, mi gyakoribb, akkor, ha az, ki jogai védelmére valamely okmányra szorult, azt, ki annak eredeti példánya birtokában volt, hiteles átiratnak részére adására az ország rendes birái elé megidéztette.⁷¹⁾ Sőt előfordult, hogy midőn valamely okmányt per alkalmával a bíróság előtt felolvastak, valaki a jelenlévők sorából kilépve, annak átiratban részére kiadását kérte.⁷²⁾ Ilyenkor, ha a felkérő igénye igazolva lett, az átirat az eredeti okmány szorgos megvizsgálása és az eredeti, valamint az átírt okmány felolvasása alapján adatván ki, ez teljes hitelességet nyert, melyet az az eredetinek elveszése után is fentartott, mint azt az 1492: XCVI. t.-cz. és a Hármask. II. R. 15. czime is kiemelik.

Ily átiratokat okiratokról készítettek közjegyzők is, de ezek csak a szentszékeknél voltak használhatók.⁷³⁾

3. §.

Az okmányok valódisága és érvényessége.

I. Hogy bármely okmány bizonyításra alkalmas legyen, megkivántatott annak valódisága és érvényessége.

Valódiság hiányában az okmány lehetett hamis, ha t. i. nem a kiállítótól származott, vagy hazugul (tacita veritate) kinyert, ha t. i. annak kiállítása hazug előadás alapján, vagyis csalárdul történt; vagy végtére hamisított, ha utólag akár szövegében, akár pecsétjében másítva lett. Ez utóbbi szempontból tehát azt kívánták, hogy az okmány ne legyen »deletum, abrasum, cancellatum, falsatum, violatum, nec in

⁷⁰⁾ Fejér: X. 8. 435., Kovachich: Suppl. ad Vestigia Comit. II. 373.

⁷¹⁾ Ennek módjáról lentebb. Különben lásd Fejér: X. 8. 477—480.

⁷²⁾ Például ily alapon ír át 1396-ban Pászthói János országbíró. (Wissegr. 38. die octav. f. Epiph.) Múzeumi irattár.

⁷³⁾ Például Ország. levélt. 22,712.

aliqua sui parte vitiatum, nec alicuius redargutionis vitio subjectum« és továbbá, hogy »in carta, littera, stylo et modo, quam in sigillo, filo, annotatione Dominicae incarnationis, simulque regnantis anno et mense« megfelelő legyen.¹⁾ Ép azért, ha az okmányban valami kár esett, szokás volt annak újabb kiállítását kérni, mire a hiteles helyeket a király külön parancscsal (renovatoria) utasította, mindig a kellő elővigyázat alkalmazását követelve.²⁾ Az okmány valódisága érdekében megkivánták tehát, hogy ha annak kiállítása alkalmával abban törlés vagy javítás történt, ez az okmány alján megjegyeztessék;³⁾ hogy a pecsét szokásos súlyu és minőségű legyen, irányában a szokott formaságoktól el ne térjen,⁴⁾ kelte határozott legyen,⁵⁾ és ha az okmány tartalma, vagy pedig annak, kinek javára az okmány készült, személye a kancellárt, vagy pedig az okirat íróját közelebb-ről érdekelné, a szokásos pecséthez még más pecsét is járuljon,⁶⁾ mely okból régente az oklevél felmutatójától esküt is kivántak.⁷⁾ Végére, hogy pecsét hiányában az okirat megtámadható ne legyen, azt néha utólag pótolták, mint például a székesfehérvári káptalan egyik 1233-ki kiadványát öt évvel később királyi engedéllyel pecséttel ellátja, hogy ez által,

¹⁾ Tkalčič: Monum. Episc. Zagr. I. 90., Wenzel: XII. 134.

²⁾ Ily renovatoria 1484. aug. 24-ről, melyben Mátyás király a vasvári káptalant utasítja, hogy egy általa kiállított okmányt »propter ineptam et malam conservationem earundem in sigillo corruptae foret et destructae« újra állítsa ki, vigyázva, hogy »fraus et dolus« ne történjék. Kisfaludy levélt. Múzeum.

³⁾ Correcta — bevezetéssel.

⁴⁾ Ezek megítélésére szolgálnak a formularium-ok és az ars notarialis-ok.

⁵⁾ »Unde quia dicto privilegio Johannis Palatini annus suae emanationis non continebatur et ex eo ipsum privilegium ad praemissa nobis et Regni Baronibus insufficiens fore videbatur«, írják 1329. Anjou: II. 440., ugyanazt mondja Somogy megyének egyik 1508-ban hozott ítélete. Ország. levéltár. 21,828.

⁶⁾ Péld. Nagy Lajos 1329. Konth nádor özvegyének kiváltságát, azért mert a kancellár az ő fivére volt, a kettős pecséten kívül még a titkossal és az anyakirályné pecsétjével is megerősíti. Ország. levélt. Neoreg. 215. 12.

⁷⁾ Ennek példája 1252-ből. Hazai Okm. VI. 64.

mond, a gonoszság utja elzárassék;⁸⁾ míg különben az oly okmányokat, melyekről a pecsét lehullott, újból hitelesen kiadni szokásban volt. A pecsétnek pusztja megsértése vagy törése azonban, ha csak körirata kivehető volt, az okirat hitelességét nem csorbitotta.⁹⁾

Ha a perben felmutatott okiratnak valódiságát az említett vagy hason körülményeknél fogva gyanuba vették, az ennek elosztatása előtt bizonyító erővel nem birt. A gyanus okmány hitelessége, illetve hamis volta bebizonyítására sokféle eszközöket használtak.¹⁰⁾ Káptalani vagy konventi iratokat, ha azoknak ezen minőségét tagadták, bírói pecsét alatt az illetékes hiteles helyhez küldöttek azzal az utasítással, hogy az azokra nézve hit alatt nyilatkozzon, melynek nyilatkozatát kielégítő bizonyítéknak vették.¹¹⁾ Máskor a kifogásolt okiratnak a hiteles hely regestrumával való összehasonlítására támaszkodtak, miért is például midőn 1335-ben egy szövegében vakarást mutató okmány mását az azt állítólag kiállított káptalan regestrumában meg nem találták, annak hamisságát bebizonyítottak vették.¹²⁾ Ellenben egy másik okmánynak, melynek pecsétje elmállott, még pedig annyira, hogy körirata sem volt kivehető, a hiteles hely regestrumában feltalált mása annak hiteles voltát kielégítően bizonyította.¹³⁾ Hasonlóan, mint a hiteles helyi regestrumokat, használták a királyi könyveket a királyi adománylevelek hitelessége vagy hamissága megállapítására; például 1437-ben a Perényiek felmutatta adománylevél hamis voltát azoknak a Palóczyakkal vezetett perében a királyi bíróság színe elé vitt királyi könyvvél való összehasonlítás útján állapították

⁸⁾ Wenzel: VI. 531.

⁹⁾ »Privilegia autem bono et justo modo confecta etiam destructis et dirutis sigillis semper observantur, dummodo circumferentiae sigillorum et scripturae bene appareant et agnoscantur«. Hármask. II. R. 17. cz.

¹⁰⁾ Knausz N.: Mikép ismerték fel ősünk az okiratokat. Uj magyar Múzeum. 1857., 58. és 59., és v. ö. Anjou: V. 11—14., hol nyolcz ismérve a hamis okmányoknak van felsorolva.

¹¹⁾ Wenzel: X. 146—148.; részletesen szól erről Anjou: V. 11.

¹²⁾ Fejér: VIII. 438—443.

¹³⁾ Lásd Nagy Lajosnak 1364. (Zagrab. Sabb. pr. p. f. Passae D.) levelét a veszprémi káptalanhoz.

meg.¹⁴⁾ Királyi okmányokat, melyek nem voltak a királyi könyvekbe foglalva, mint az árpádkoriak, vagy később is a kisebb pecsétek alatt keltek, összehasonlítás útján más okmányokkal, a pecsétnek az eredeti pecséhez mérésével,¹⁵⁾ vagy annak súlya és belseje megvizsgálásával,¹⁶⁾ a királyi jegyzőnek, a ki az alatt a pecsét alatt kiadatni szokott okmányokat szerkeszteni és írni szokta, tanuságával, vagy pedig az oklevél kiadásánál állítólag jelen volt bárók kimondásával bizonyították hitelesnek vagy hamisaknak.¹⁷⁾ Hasonlóképp más hatósági kiadványokat is, mindaddig, míg azok kiállítói még életben voltak, ezek bizonyosságával hitelesítették vagy nyilvánították hamisaknak.¹⁸⁾ Gyakran azonban a perbeli okmány hamissága oly szembeötlő és nyilvánvaló volt, mint például, ha a pecsét az ő vésetében és viaszában nem viselte magán annak a régiségnek jellegét, mely az okmány keltének megfelelt,¹⁹⁾ vagy pedig az oklevél valamely fontos részében vakarva volt,²⁰⁾ hogy külön bizonyítás szüksége fen sem forgott. Nagyobb mérvű hamisítások esetében azonban, milyeneket János deák Zsigmond korában elkövetett, egy egész vidék okmányai hitelességének megállapítása érdekében általános vizsgálatot is rendeltek el.²¹⁾

Ha az okmány a hamisság külső jeleit ugyan magán nem viselte, de azt az ellenfél mégis hamisnak mondotta, állítva, hogy az hazug előadás alapján és csalárdul (*falsa suggestione, tacita veritate, nequitiose*) van kibocsátva, akkor ezt a szokásos bizonyítási eszközökkel kellett bizonyítani. Ha valaki értesült arról, hogy ellenében hamis okmányok készülnek, sietett e miatt hiteles hely előtt tiltakozni és azt

¹⁴⁾ Hajnik: A királyi könyvek 14. és 15. l.

¹⁵⁾ Anjouk. Okm. III. 391.

¹⁶⁾ Wenzel: IX. 385., 386.

¹⁷⁾ Anjouk. Okm. III. 255—256.

¹⁸⁾ 1227-ben. Wenzel: VI. 443.; Hazai Okm. VI. 445—450.

¹⁹⁾ Győri tört. és régész. füzetek VI. 397., hol áll:

²⁰⁾ Róbert Károly egyik 1340-ki ítéletlevelében írja: »Unde quia ipsum privilegium abrasum existerat et ad conservationem dictae possessionis et suarum metarum nullius vigoris esse videbatur«. Forgách levélt. Múzeum. És Fejér: IX. 3. 660.

²¹⁾ Ennek eredménye volt a turóczi regestrum.

ilyen levelek kiállításától eltiltani.²²⁾ A hamisság vádját azonban tanúkkal vagy okmányokkal²³⁾ kellett bizonyítani, és ha ezek rendelkezésre nem állottak, bajvivással.²⁴⁾ Ha a vádló a bizonyításban elbukott, őt ellenfelének vérdíjában marasztalták el,²⁵⁾ mely büntetés érte azt is, a ki mást okmányoknak eltolvajlásával vádolt és azt be nem bizonyította,²⁶⁾ sőt, ha a vádat vissza is vonta, már annak pusztá emeléséért is birsággal tartozott; például 1265-ben IV. Béla Ponyth ispánt ez okból husz márka birság fizetésére kötelezte.²⁷⁾ Ellenben, ha a kifogásolt okmány hamisnak bizonyult, annak a perben felmutatóját fej- és jószágvesztésben marasztalták el;²⁸⁾ sőt ha a hamis levél vagy hamis pecsét készítését reá bizonyítani lehetett, máglyán végezték ki, a minek a XV-ik század közepéig több példáját ismerjük.²⁹⁾ Az 1462: II. t.-cz. pedig a hamis oklevél és hamis pecsét készítését, vagy az azokkal tudva élést a hűtlenség esetei közé sorolja.³⁰⁾

²²⁾ Anjouk. Okm. III. 9.

²³⁾ Fejér: VIII. 1. 256. A káptalan általi bizonyítás. Anjou: I. 351. és IV. 574.

²⁴⁾ Fejér: III. 2. 224. Hol egyszersmind annak példájával találkozunk, hogy a hamisnak bizonyult okmányt szétszakították. És v. ö. Anjou: I. 351.

²⁵⁾ Fejér: IX. 2. 559., 560. Egy más példa 1328-ból. Hajnik: Okirati bizonyítás. 1886. 26. l. 7. jegyz.

²⁶⁾ Így ítél 1351-ben Tamás országbíró. Danch levélt. Múzeum.

²⁷⁾ Fejér: IV. 3. 285.

²⁸⁾ »Vt falsarius et cum falsis litteris deprehensus... fuisset sententia capitali ulciscendus«. Anjou: I. 351. U. o. IV. 11. Sopronm. Okl. I. 273. l., vagy csak jószágvesztésben. Zalam. Okl. II. 163.

²⁹⁾ »Quia uidem in exhibitione falsarum litterarum tanquam falsarii n suis defensionibus omnino defecerunt, juxta statuta Regni in eorum personis igne concremandos et morte debita condemnandos eosdem sententialiter decrevimus«, írja 1299. István országbíró. Így végezte életét máglyán István deák a kolozsmonostori konvent jegyzője 1399-ben, minden oklevél, melyben neve előfordult, semmisnek nyilvánítatván. Múzeumi irattár. Későbbi példa: Teleki: Huny. X. 250.

³⁰⁾ A második és harmadik eset. A hamis oklevelet kiállított káptalan vagy konvent pecsétjét vesztette, az annál közreműködött káptalani tagokra pedig bélyeget sütöttek. Az ország nagybíráit ily esetben fej- és jószágvesztésen kívül, még pecsétjük és becsületük elvesztésével sújtották. II. R. 16. cz.

II. De az okmánynak nemcsak valódisága, hanem érvényessége ellen is lehetett kifogást emelni. Nemcsak akkor, ha az eredetileg nem volt érvényesen kiadva, például nem az illetékes hatóság által, vagy szabályellenesen,⁸¹⁾ vagy mások jogai sérelmével; és továbbá nemcsak akkor, ha az okmánnyal adott vagy csak bizonyított jog később elenyészett,⁸²⁾ a mi rendes uton bebizonyítandó volt: hanem akkor is, ha maga az eredetileg érvényes okmány érvényétől és ezzel bizonyító erejétől megfosztatott. Történhetett ez országos intézkedés, bírói, határozat vagy magánmegállapodás útján.

Országos intézkedések okmányok érvénytelenítéséről igen gyakoriak. Ha a királyi vagy káptalani pecsét elveszett, vagy mint például a szepesi káptalané Kún László uralkodása idejében elraboltatott,⁸³⁾ meghagyták, hogy a régi pecsét alatt kelt oklevelek érvénytelenség terhe alatt, az új pecsét alatt kiadandók, vagy legalább is azzal megerősítendők, mire záros határidőt tűztek ki.⁸⁴⁾ Hasonló intézkedéseket tett szükségessé Mátyás koronázásának jóval trónralépte után bekövetkezése, az azt megelőzőleg kelt kiváltságlevelekre vonatkozólag.⁸⁵⁾ Trónvillongások vagy egyéb belzavarok okul szolgáltak az azok hatása alatt kelt okmányok érvénytelenítésére, a mint például Kún László az ő kiskorusága alatt kiadott okleveleit az ország tanácsából visszavonta,⁸⁶⁾ vagy Róbert

⁸¹⁾ Ilyen eset volt például, ha a hiteles hely nem a bevalláshoz személyesen megjelentnek, hanem küldöttjének állított ki bizonságlevelet azzal a záradékkal: »de cuius vel quorum notitia nos talis homo certificavit et assecuravit. Az ily oklevelek érvénytelenségéről lásd Verbőczy II. R. 16. cz. Az okmányok kellékeiről értekezik Kovachich J. N. *Epicrisis documentorum*.

⁸²⁾ A királyi kiváltságok elenyészésének módjairól értekezik Verbőczy II. R. 12. cz.

⁸³⁾ Hasonlóképp az erdélyi káptalané a XIII-ik század végén. Hazai Okm. VII. 301., vagy 1397-ben Zágráb városáé. Tkalčič: *Monum. Civ. Zagrabienensis* I. 394., 395.

⁸⁴⁾ Wenzel: X. 127. és Hazai Okm. VII. 226. Ha azonban az okmány a hiteles hely regestrumában meg volt, akkor e megszorítás elesett. Így ítélte 1343-ban Pál országbíró. Múzeumi irattár.

⁸⁵⁾ 1464: XXIII. t.-cz.

⁸⁶⁾ 1286. Kún László említi fel azt. Knauz: *Codex diplom. Eccl. Strig.* II. 154.

Károly III. Endre kiváltságait, ha csak utólag meg nem erősítették, érvénytelenítette. Az 1444: XXIX. t.-cz. azoknak a káptalanoknak és konventeknek, melyek a megelőző zavaros időben egyes hatalmasok keze alá jutottak, kiadványait semmiseknek nyilatkoztatta és Verbőczy a II. Rész 14-ik czímében még számos hasonló esetet sorol fel. Különösen pedig királyi adományok alkalmával volt gyakori, hogy a király az adománynak ellenében álló megelőzőleg kiadott,³⁷⁾ vagy pedig a jövőben netalán kiadandó okiratokat erőnélkülieknek jelenti ki,³⁸⁾ vagy csak utólag az adományosnak abbeli panaszára, hogy többeknél okmányok vannak, melyek idővel az adományos ártalmára szolgálhatnának, jelenti ki azt, egyúttal felvállalva az adományosnak a birtokban megvédését.³⁹⁾ Királyi kegyelem azonban az ily módon érvénytelenített okmánynak érvényét meg vissza adhatta, mint péld. Mátyás király V. Lászlótól származó, de, mint azt a székesfehérvári országgyűlés kívánta, koronázásakor felmutatni elmulasztott több rendbeli okiratnak;⁴⁰⁾ vagy Róbert Károly, ki 1335-ben Bebek Detre fiának azt a kedvezményt adta, hogy az a királyi rendelet, mely Zách Felicián okiratait érvénytelenítette, reájok ne alkalmaztathassék.⁴¹⁾

Bírói határozattal érvénytelenítettek oly okiratokat, melyeket határozottan eltitkoltak vagy eltagadtak,⁴²⁾ vagy melyeket a perben felmutatni kellett volna, de fel nem mutattak;⁴³⁾ ez ellen azonban, ha alapos okra lehetett hivatkozni, a királytól orvoslást lehetett kérni, ki a bíróságokat utasí-

³⁷⁾ Ennek érdekes példája Hazai: VIII. 12—14.

³⁸⁾ Anjou: II. 369. Hazai Okm. IV. 301. és Zichy: II. 355.

³⁹⁾ Wenzel: Stibor vajja. Budapest, 1874. 103—109.

⁴⁰⁾ Példa 1409-ből Palásthy Okl. I. 223. 1481. (5. non. Decemb.) Forgách levélt. Múzeum.

⁴¹⁾ Anjou: III. 139.

⁴²⁾ Fejér: VIII. 3. 621. és Zichy: II. 123., hol Pál országbíró ítéletileg kimondja: »praemissas etiam primordiales privilegiales litteras abnegatas, ubicunque eadem processu temporum, coram quovis iudice Regni Hungariae in lite seu extra litem exhiberentur cassas, vanas, frivolas viribusque carituras penitus et per omnia committentes«.

⁴³⁾ »Propter spem diffidentiae«. Zichy: I. 24., háromszori felszólítás után sem, Fejér: 2. 141., utólagos felmutatás patvarkodás. Wenzel: XII. 50.

totta; hogy az ily okleveleket, ha különben arra alkalmasak, bizonyítékul elfogadják.⁴⁴⁾ És végtére egyezség útján is, perben úgy mint peren kívül érvénytelenítettek okiratokat, azokat semmiseknek, üreseknek jelentve ki, melyek felmutatójuknak csak ártalmára szolgáljanak,⁴⁵⁾ gyakran azzal a hozzáadással, hogy ha bárki azokat akár perben, akár peren kívül felmutatná, mint hamisító büntettség,⁴⁶⁾ vagy a patvarkodás vétkébe esettnek tekintessék.⁴⁷⁾ Különösen okmányok elvesztése esetében volt szokás az elvesztett oklevelet ily módon érvényteleníteni,⁴⁸⁾ miután megelőzőleg az elvesztést inquisitíóval⁴⁹⁾ vagy esküvel bizonyították.⁵⁰⁾

4. §.

A perhez szükséges okiratok megszerzése.

A peréhez és egyáltalában jogai védelméhez szükséges okmányok nem voltak mindig a peres fél birtokában, hanem gyakran idegen kézen, miért is ezeket megszereznie, vagy legalább is azoknak szükség esetén javára felmutatását kieszközölnie kellett, a minek költségeit a pertársak közösen tartoztak viselni.¹⁾

Gyakran ugyanis okmányok őrizet végett idegen helyen voltak letéve, vagy majd jogi, majd pedig csak tényleges okoknál fogva másnak birtokában. Már a XIII-ik század elejéről vannak okmányok, melyek szerint egyesek a király-

⁴⁴⁾ Példa 1494-ből. Múzeum.

⁴⁵⁾ Ennek régi példája 1228-ból. Wenzel: VI. 458.

⁴⁶⁾ 1267-ben egy egyességben mondják: »hoc adjecto, quod quando-cunque idem magister Jacobus vel fratres sui aut eorum successores huiusmodi instrumenta in iudicio vel extra iudicium exhibere attemptaverint, tanquam falsarii puniantur«. Wenzel: III. 157.

⁴⁷⁾ Károlyi Okl. I. 263., 264. Fejér: VIII. 1. 257.

⁴⁸⁾ Wenzel: VI. 532., győri tört. és régész. füzetek III. 106. 107.

⁴⁹⁾ Károlyi Okl. I. 263. 264.

⁵⁰⁾ 1365-ben valakit az országbíró arra ítél, hogy harmadmagával esküdjék az iránt, hogy bizonyos okmányok »ab ipso alienata fuerint et deperdita«. Múzeumi irattár.

¹⁾ Hármask. I. R. 42. cz. 4. §.

tól engedélyt kaptak, hogy a nagyobb biztonság kedvéért okmányaikat a székesfehérvári egyházban, hol a királyi levéltár is volt, őriztethessék,³⁾ vagy a melyek okmányoknak őrizetül elhelyezéséről káptalanokban vagy kolostorokban tanuskodnak. És királyi vagy nádori ítéletlevelekben is nem ritkán olvassuk, hogy intézkednek azok egyik példányának valamely arra kijelölt egyház kamarájában való őrizetéről.⁴⁾ Ez utóbbinak szüksége a királyi kisebb kancelláriának szervezésével ugyan megszűnt, de azért folytonos gyakorlat volt, hogy magánosok okmányaikat káptalan vagy kolostor őrizetére bizzák. Sőt többeket közösen érdeklő okmányok illetén őrzésére nem ritkán szerződési köteleességet is vállaltak.⁵⁾ Ilyenkor a szerződő felek rendszerint kötelezik magokat, hogy a közakarattal megállapított őrizet alól a letéteményezett okmányt egymás tudta nélkül ki nem veszik, de viszont ha arra valamelyiknek közülök szüksége lesz, hozzájárulását annak kivételéhez a másik fél nem tagadja meg, az az ellen vétő nyomban hatalombajban elbukottnak (in succubitu duelli facti potentialis convictus),⁶⁾ vagy pedig a hitszegés büntetével terheltnek⁷⁾ fogván tekintetni.

De megtörténhetett, még pedig igen gyakran, hogy az okiratok, melyekre valaki jogai érvényesítése végett szorult, idegen kézen voltak, akár mert annak őrizetébe adattak, akár mert az, mint a legidősebb testvér, a közös érdekű családi oklevelek hivatott őrzője volt,⁸⁾ akár pedig, mivel a jogelőd azokat a jogutódnak nem adta át, vagy csupán történetes okoknál fogva, sőt néha határozottan jogellenes alapon is.

³⁾ 1209-ben II. Endre Chepan nádornak adományt adva írja: »Ad maiorem cautelam praesens privilegium sigilli nostri munimine roboratum in armariis Albensis ecclesiae sibi concessimus custodiendum« Wenzel: VI. 333. és Hazai Okm. I. 79.

⁴⁾ 1220 körül Miklós nádor ítéletének egyik példányát az esztergami keresztesek konventjében rendelte letenni. Wenzel: I. 167., 168. Más példák: u. o. 260. és Knauz: Monum. I. 298.

⁵⁾ Fejér: VIII. 4. 526.

⁶⁾ Károlyi Okl. II. 518.

⁷⁾ Hazai Okm. I. 310—311.

⁸⁾ »Quas et quae (scil. litteras et litteralia instrumenta) inter filios

Őrizetül átvett okmányokat a letéteményezőknek vagy jogutódjának felkérésére kiadni kellett. A hiteles helyet, mely azt megtagadta, királyi parancscsal megintették, minek ha nem engedett, vonakodása okai előadására a királyi kuriába idézték és ott határoztak azok kiszolgáltatása felett. Ha ez utóbbi azért ütközött nehézségbe, mivel az őrzött okmányokhoz való jog kétséges volt, akkor a hiteles helyet utasították, hogy azokat egyik tagjával a királyi kuriába küldje,⁹⁾ vagy pedig lepecsételt tartályban szolgáltatassa a felek kezéhez, kik azokat a tartály pecsétje sérthetetlenségének megóvása mellett a bíróságnak bemutatják és a bíró ítéletéhez képest az őket megillető okmányok birtokába jutottak.¹⁰⁾ Ennek költségeit az érdekeltek tartoztak viselni, miért is, midőn egy ízben az ily káptalani kiküldetés költségeit megtéríteni vonakodtak, viszont a káptalan azoknak az okmányoknak újabb őrizet végett átvételét megtagadta.¹⁰⁾

Ha magán egyén az őrizetére bizott, vagy pedig birtokába került idegen okleveleket az ezekre jogosított egyénnek felszólítására kiadni vonakodott, hatalmaskodást követett el¹¹⁾ és ellenében, mint egyéb hatalmaskodási esetekben, inquisitio alapján lehetett eljárni. A XIV-ik század közepétől fogva szokásban volt az okmány jogtalan letartóztatóját királyi ember által hiteles bizonyosság jelenlétében királyi szóval is megintetni, és ha ennek sem engedne, megidézteni,

seu fratres major natu conservare semper solet«. Hármask. I. R. 42. cz. és u. o. II. R. 34. cz. 1466-ban egy országbírói ítélet mondja, hogy bizonyos okmányokat »eo quod ipsi exponentes majores aetate dictis N. N. ad conservandum tradere et assignare debeant«. Ország. levélt. 16,372. És v. ö. Zalam. Okl. II. 281.

⁹⁾ Zichy: III. 323.

¹⁰⁾ Erről részletesen intézkedik 1360-ban Bebek István országbíró. Fejér: IX. 3. 203—211.

¹¹⁾ »Quod quia praefatus Ladislaus de eorum laboribus et expensis in aportatione dictarum litterarum privilegialium ad mandatum D. nostri Regis in curiam suam factis nullam satisfactionem impendere curasset, ob hoc ipsi in repositum Ecclesiae ipsorum dictum privilegium nullatenus recipere et habere vellent«. Zichy: III. 323.

¹²⁾ Ilyenkor azt mondták, hogy »universa eorum litteralia instrumenta super juribus ipsorum possessionariis confecta eosdem communiter concernentia erga se conservarent« és kiadni nem akarják »potentia

mit gyakran inquisitio előzött meg.¹³⁾ Es az 1481: XV. t.-cz. még különösen biztosítja a megadományozott iktatásának ellenmondót, hogy ha az ellenmondását igazolni alkalmas okmányok idegen kézen lennének és ő ezt a körülményt egy félévvel az ellenmondóknak a törvény által engedett egy évi haladék lefolyása előtt a királynak feltárja, ez az okmányok birtokosát ezek kiadására, illetőleg felmutatására minden megengedett eszközzel kényszeríteni fogja.¹³⁾

Oly okmányokat azonban, melyekre, ha mások jogait érintették is, azok birtokosa is jogot formált, ez kezéből kiadni köteles nem volt, hanem őt csak arra lehetett szorítani, hogy azokat per esetén felmutassa és hogy róluk hiteles átiratot adjon. Így határozza meg Verböczy is az I. R. 42. czimében¹⁴⁾ a fiuk köteleességét a leányokkal szemben, a mindkét ágra szóló birtokokra vonatkozó okmányok tekintetében. Sőt erre nem ritkán szerződési kötelezettséget is vállaltak, mit különösen osztály, birtokcsere, peregyesség alkalmával volt szokás megállapítani.¹⁵⁾ Különben ily szerződés nélkül is lehetett a közös érdekű okmányok felmutatására azok birtokosát megidézni, a mi, ha ő a királyi kuria színhelyén jelen volt, Zsigmond óta szembe való idézés,¹⁶⁾ különben pedig rendes perbehívás útján történt, többszöri ismétlés esetében három megyebeli vásáron való kikiáltással (trinaforensis proclamatio),¹⁷⁾ majd később értesítéssel (insinuatio) kapcsolatban.

A bíróság ilyenkor megvizsgálta, vajjon az okmány a

mediante«. Békásy levélt. Múzeum. Másik példa 1467-ből. Országos levéltár 16,526.

¹³⁾ Hazai Okl. 361—365.

¹⁴⁾ »De donationibus iurium possessionariorum etc.

¹⁵⁾ »Quod litteralia instrumenta frater natus major conservare debeat«, szól e czim rubruma.

¹⁶⁾ Egy 1341. osztály végén például áll: »Universa munimenta et instrumenta super praedicta possessione Sópatak habita ipsi Jacobo et fratribus suis fore communia et instanti necessitate eadem pro ipso Jacobo et fratribus suis, sicut pro se ipsis exhibere tenentur«. Anjou IV. 107—109. V. ö. még Zichy: II. 305., Hazai Okm. V. 145.

¹⁷⁾ Fejér: X. 8. 477.

¹⁸⁾ Fejér: X. 6. 763—767. és X. I. 707., 708.

felkérőt valóban megilleti-e, és ha igen, neki arról hiteles átiratot adott.¹⁸⁾ Ha azonban az idézett tagadta, hogy a kivánt okmányok nála vannak, vagy a mennyiben azok őrizetére voltak bízva, elveszésüket állította, magát az okmány eltitkolás gyanúja alól tisztázni tartozott; teher, melyet az esetben, ha édes testvérek vagy osztatlan fiutódok voltak kötelesek a nőágnak az ezzel közös okmányokat felmutatni, mindig csak a legidősebb, mint az okmányok hivatott őrzője tartozott viselni.¹⁹⁾ Az esküt itt is, mint egyéb hatalmaskodási perekben, a felperes tudólevelei számához, vagy pedig a per folyamában elrendelt köztudomány eredményéhez mérték. Csakhogy mint azt a II. Rész 34-ik czime is tanítja a teljes erejű, vagyis a nemes ötvenedmagával leteendő eskü követelése kevesebb előfeltételtől függött. Már egy vagy két tudólevél felmutatása, vagy pedig közgyűlésen vett tudomány arra elegendő volt,²⁰⁾ sőt a pusztá vád ellen is már féltértkü, vagyis huszonötödmagával leteendő esküt követeltek Verbőczy korában, míg régebben kisebb értékű esküvel is beérték.²¹⁾ És a levelek tárgyában letett eskü azoknak az esküknek egyike volt, melyeknél az eskütársak nemesi minőségére különös súlyt helyeztek, miért is a hiteles helynek az eskü letevéséről szóló tudósítólevelébe az eskütársakat, mint birtokos nemeseket, névszerint be kellett foglalni.²²⁾ Az eskü sikeres letevése alperest a további felelősség terhe alól felmentette, ellenben ha abban elbukott, reá a szavatosság terhe hárult mindazon birtokjogok tekintetében, a melyekre vonatkozó levelekről esküt tenni nem tudott.²³⁾

¹⁸⁾ Hazai: II. 353., 354.

¹⁹⁾ Hármaskönyv II. R. 34. czim.

²⁰⁾ Így például midőn 1408-ban okmány eltitkolásának kérdésében alperesek (Forgáchok) Barsmegye közgyűlési bizonyosságára hivatkoztak, de felperes ezt az okból visszautasította, mivel Barsmegye nagy része a Forgáchok rokonsága, az esztergomi szentszék alperes esküjét felényire szállította le. Forgách levélt. Múzeum.

²¹⁾ Károlyi Okl. II. 53. és 54. Hajnik: A perdöntő eskü és előzetes tanubizonyítás. 48. i.

²²⁾ Hajnik.: i. m. 61. l.

²³⁾ Hármask. II. R. 34. cz. 2. §.

5. §.

Az eljárás az okmánybizonyítás esetében.

A ki perben okmányokra hivatkozott, azokat a bíróság előtt felmutatni tartozott. Felperesre nézve, kinek erre mindig készen kellett lennie, e kötelesség azonnal előállott, miért is annak teljesítését a következő törvényszakra csak a királyi birság terhe alatt, mely hat márkára rúgott, halaszthatta.¹⁾ Alperes azonban, ha felperes állítása vagy közlött okmányai ellenében okmányokra hivatkozott, ezeket csak a következő octáván volt köteles bemutatni, miért is e végre egyszerűen, tehát birság terhe nélkül, halasztást kapott.²⁾ További halasztás alperesre nézve is birsággal, de csak egyszerű három márkányi birsággal járt.³⁾ Még pedig a magyar perjog okmányok felmutatására három határnapot engedett,⁴⁾ a harmadikat véghatáridőül tekintvén, a melyben minden remény nélkül további halasztásra a hivatolt okiratok bemutatandók voltak.⁵⁾ És az ország rendes birái ítéleteikben külö-

¹⁾ »Et quia praedictus Johannes actor praemissa sua instrumenta ad praesens non exhibebat, actoresque in prosecutione causarum suarum ad exhibendum sua instrumenta semper [prompti essent et parati, pro eo judicantes commisimus«, hogy azokat a következő nyolczadon »cum judicio regali sex marcarum deponendo exhibere teneatur« rendeli 1380. Lajos király. Zichy: IV. 175. V. ö. még 1298: LXV. t.-cz.

²⁾ 1298: LXIV. t.-cz. Kovachich: Suppl. I. 167. Nádori congregatio alkalmával, ha alperes nem volt kész az okmányokat, melyekre hivatkozott, a következő három congregatiók valamelyikén felmutatni, hanem csak a királyi kuriában, ez a halasztás birsággal járt. Zichy: IV. 634—641.; Károlyi Okl. 410., 411,

³⁾ 1298: LXIV. t.-cz.

⁴⁾ Példa 1338-ból, Fejér: VIII. 4. 360. 1375-ben Gara nádor írja: »Hungarici regni consuetudinaria lege ab antiquo observata requirente, quicunque nobilis in aliquo facto possessionario instrumenta habere dixerit, et eadem terna vice exhibere assumpsit et non exhibuit, tunc talium instrumentorum exhibere assumptores ipso jure possessionario, in quo scil. facto exhibere assumpserit et non exhibuerit, privari debet et spoliari. Ország. levélt. Neoreg. A. 644. 27. Azért beszélnek »Trinaria exhibitio instrumentalis«-ról. Sopronm. Okl. II. 6.

⁵⁾ »Quod si aliqua litteralia instrumenta apud se habere asseruerit, tunc semel sine onere, binis autem vicibus cum oneribus judiciorum (absque

nösen hangsúlyozzák, hogy ha jogtalan birtokfoglalás miatt indított perekben alperes a birtokhoz való jogát okmányokkal bizonyítani késznek nyilatkozik, de azokat nem mutatja fel, akkor azok felmutatására még egy ízben perbe hivandó és ha azt akkor is elmulasztaná, három vásárron való kikiáltással véglegesen idézendő, minek hai smét meg nem felelne, ahhoz a birtokhoz való jogát örökre elveszíti,⁶⁾ oly következmény, melyet a három vásáron való kikiáltás szokásának megszűnésével, az értesítéssel kapcsolatos idézéshez kötöttek. Csupán abban az esetben, ha az okmányok idegen kézen voltak, adtak azok megszerzésére egy teljes évet, de melynek elmúltával nyomban az első octáván azokat fel kellett mutatni, mit, ha nem teljesítettek, a per minden további halasztás nélkül befejezve lett; oly szabály, melyet az 1481: XV. t.-cz. a királyi adomány alapján elrendelt iktatásnak ellenmondókra egyáltalában kiterjesztett, tekintet nélkül arra, vajjon a megkívántató okmányokat tényleg bírják-e, vagy pedig azokat még meg kell-e szerezniök.⁷⁾ Ellenben, ha a perben felmutatott oklevél ellenében az ellenfé vállalkozik ugyanazon törvényszakban okmányt felmutatni, akkor arra, a kuria szokása szerint, három napi határidőt engedtek.⁸⁾

confidentia ulterioris prorogationis) exhibere teneatur«. 1439: XXXIV. t.-cz. Régente kegyelemből több halasztást adtak. Fejér: VIII. 4. 360.

⁶⁾ »Consuetudinaria vero lege Regni antiqua sanctiente quicunque in facto aliquorum jurium possessionariorum per quempiam recaptivatorum et acquisitorum contradictionem fecerit et idem ad reddendam inhibitionis rationem in praesentiam iudicis eorum ordinarii citati in figura judicialia in facto eorundem instrumenta habere allegando eadem primo sine judiciali onere, et tandem binis vicibus iudiciorum gravaminibus exhibere assumpserint et ipsa exhibitione non valuerint vel non curaverint, amplius tales huiusmodi jurium possessionariorum statutiōni contradictores non valeant obviare«, írja 1385. Szentgyörgyi Tamás oészágbíró. Zichy: IV. 301—302.

⁷⁾ Lásd az 1439: XXXV. és 1481: XV. t.-cz.-et.

⁸⁾ 1479-ben mondják »easdem litteras nostras donationales in praesentibus diebus iudicialiis coram nostro personali praesentia exhibere prompti essent et parati. Cum autem nos his auditis tertium diem tunc proxime venturum pro exhibitione huiusmodi litterarum nostrarum donationalium eisdem deputassemus«. Hazai Okm. V. 348.

Okleveleit előbb a felperes tartozott felmutatni és csak annak kijelentése után, hogy több felmutatandó okmánya nincsen,⁹⁾ az alperes; csupán ellenmondás alapján indított perekben tartozott ezzel első sorban az ellenmondó és csak második sorban az ellenmondót e miatt a bíróság elé idézett fél. A felmutatott okmányokat a bíróság előtt felolvasni,¹⁰⁾ és a mennyiben szükségesnek látszott, köznyelven megmagyarázni kellett,¹¹⁾ mi végre egy XV-ik századbéli oklevél tanúsága szerint a tárnokszéknél, tekintettel az ott gyakran előforduló német oklevelekre, hites tolmács (*fidelis et peritus interpretes*) volt alkalmazva.¹²⁾ Később szokásban volt a perben közölt okmányok mását (*paria*) kérni,¹³⁾ vagy amennyiben ez, mint például *privilegiumokról*, nem adatott, azokat az ítélőmesternél (*in hospitio*) megtekinteni. A kuria három napi, a megyei székek, hol tulajdonkép rögtön kellett válaszolni, legfeljebb néhány órai halasztást engedtek ez okmányok átvizsgálására és a kifogásoknak ezek ellen emelésére,¹⁴⁾ mi végre a bíró a felekhez három ízben intézett felszólítást.¹⁵⁾

⁹⁾ Ennek példája 1476-ból. Wenzel: Magyarország bányászatának kritikai története 402—408. — Annak példáját, hogy miután alperes okmányait felmutatta, felperes előadását (*propositionem suam*) változtatja és okmányra hivatkozik és ez elfogadtatik, lásd Sopronm. Okl. II. 168., 169.

¹⁰⁾ »*Nosque seriem ipsarum litterarum dicti Capituli coram eisdem partibus de verbo ad verbum seriatim perlegi et exponi facientes*«, írja péld. 1405. Gara nádor. Károlyi Okl. I. 530.

¹¹⁾ Így volt ez a szentszék előtt is. Például 1349. az egri szentszék az előtte perben felmutatott okmányokról: »*Quibus nos visis, perlectis et partibus in sede nostra judiciaria in suo modo in materna lingua expositis*«. Múzeumi irattár. Vagy megmagyarázása okmányoknak »*in laica lingua*« fogott bírák előtt 1343-ban. Hamvay levélt. Múzeum.

¹²⁾ Így mondja ezt 1404-ben Nicolaus Treutel de Neuna tárnokmester. Fejér: X. 4. 345.

¹³⁾ 1512. Szathmár sedriáján valaki egy *arbitriumról* szóló oklevelet mutat fel, erre a másik kérte annak párját. Országos levélt. 20,505. és 18,347.

¹⁴⁾ »*Nam etiam in curia Serenitatis Vestrae, superiori videlicet sede postquam paria litterarum cuicunque data fuerunt, pro responsione facienda tertia semper dies exspectari solet*«, míg a megyén a fél »*statim objectione facta respondere tenetur*«, írja Nógrádmegye egy 1502-ki *transmissionationis* ban. Ország. levélt. 19,698.

¹⁵⁾ Ennek példája már 1280-ból. Wenzel: IX. 280.; és 1358-ban

Ha kifogásokat emeltek, például az okmány valódisága vagy érvényessége ellen, mindenekelőtt ezek felett kellett dönten; különben pedig a bíró három ízben azt a kérdést intézte a felekhez, vajjon csupán a felmutatott okmányok alapján akarják-e peröket döntés alá bocsájtani, vagy pedig még egyéb, netalán egy későbbi határidőben felmutatandó okmányokra hivatkozni.¹⁶⁾ Utóbbi esetben újabb oklevelek felmutatására perhalasztásnak lehetett helye, feltéve, hogy a véghatáridő még be nem következett.¹⁷⁾ Az előbbi esetben azonban a felek új okmányokkal a perben többé nem élhettek, miért is, ha ilyenkor a bíróság különös okoknál fogva, például az ügy bonyolult volta, vagy pedig az ítélők csekély száma miatt a per tárgyalását mégis elhalasztani kénytelenült, a bemutatott okmányokat vagy valamely tartályban bírósági pecsét alatt elhelyezték,¹⁸⁾ vagy pedig az okiratokat a megtörtént bemutatás jeléül bíróságilag megpecsételve a feleknek visszaadták, azzal az utasítással, hogy a következő bírósági határidőben azokat újból ily állapotban mutassák fel.¹⁹⁾ Avatkozás esetében az avatkozó ellenében új okmányokkal lehetett fellépni.²⁰⁾ És ha valaki nem személyesen, hanem csak

---

irja Szécsi Miklós országbíró, hogy az okmányok felmutatása után az ellenfelet az íránt, hogy »objecit vel ne trinario numero, ut nostro inest officio, requisitum habuissimus«. Zichy: III. 97.

¹⁶⁾ »Quarum quidem litterarum exhibitionibus factis, partiumque procuratoribus praedictis eas facto in premissis plura instrumenta praeter praexhibita in hiis habere, sed per haec solum modo ipsam causam adjudicari et determinari facere velle ad juridicam trinariam requisitionem referentibus« irja 1385. Mária királyné, Hazai Okm. III. 234.

¹⁷⁾ Miután a sokszor hangoztatott jogszokás szerint a hosszas pert négy nyolczad alatt be kellett fejezni.

¹⁸⁾ Fejér: IX. 3. 650.; Anjouk. Okm. II. 524.

¹⁹⁾ Egy 1433-ki nádori ítéletével irja, hogy miután a felek több okmányt »praeterquam praexhibita. tunc vel in futurum se exhibere posse allegabant, tamen propter causae arduitatem finem facere non valentes et cuilibet parti sua instrumenta sub impressione capitis sigilli nostri reclusa reddentes«, a feleket az új terminusban »dicta eorum instrumenta sub praescripta impressione sigilli nostri deposuerunt«, melyek megtekintése után a per tovább folyt. Múzeumi irattár. Fel nem mutatók esetén elitélés. 1331. Anjou. : II. 524.

²⁰⁾ A fentebb idézett 1433-ki ítélet avatkozás fenforgása esetére

ügyvédje által jelent meg a perben, és az ez által felmutatott okmányoknál többel rendelkezett, akkor ügyvédje előadását birság mellett visszavonva, a még hiányzó okmányokat a bíróság által e végre kitűzött határidőben pótlólag felmutathatta,²¹⁾ vagy pedig ez okból perújítást kérhetett.²²⁾ Különben a bíró, mielőtt az okmányok alapján ítélné, tartozott a felektől három ízben tudakolni, vajjon nincsenek-e még felmutatandó okmányaik.²³⁾

Okmánybizonyításnak sokféle perekben lehetett helye, de feltétlenül szükséges volt az oly perekben, melyekben nem a birtok vagy használat, hanem maga a jog forgott kérdésben, még pedig oly jog, melynek megszerzéséhez okmányt követeltek, tehát a később ú. n. juris perekben. De voltak esetek, melyekben még az ily perekben is a szerzési okmányok felmutatása alól mentességet adtak. Majd a király osztogat íyet, midőn egynémely egyház főpapját annak harminczkét vagy negyven éven át békésen birt birtokaira nézve kiváltsággal biztosítja, hogy az azokra vonatkozó okmányokat sem bíróság előtt, sem azonkívül felmutatni nem köteles;²⁴⁾ vagy midőn Nagy Lajos 1379-ben Tamás nádori ítélőmesternek, kinek okmányai akkor midőn visegrádi házáat egy általa elítéltnek rokonai bosszúból felgyújtották, elégték, azt a kedvezményt adja, hogy az akkor testvéreivel együtt békésen birt birtokokra és vámra, valamint királyi kiváltságlevélben részletesen elbeszélt kegyelmezési esetre vonatkozó-

---

mondja: »Quod ubi unus vel duo seu plures in causa non existentes praesenti liti se intromitterent« és több új okmánynyal fellépnének, az ellenfél ő ellenőkből szintén új okmányokkal állhat elő és erre határidőül szabta: »tertia distributio litterarum judicialium pro adjudicatione causae«-t. És v. ö. Fejér: X. 2. 729.

²¹⁾ Hazai Okm. III. 234—235.

²²⁾ Például Mátyás király 1470. (Budae f. 5. pr. a. f. b. Andr. Ap.) Forgách levélt. Múzeum.

²³⁾ »Vicibus tribus et etiam pluribus, ut nostro de jure judicio incumbit officio«, kérdezte azt például 1360-ban Bebek országbíró. Sztáray: I. 315. l.

²⁴⁾ Ily kiváltságot kapott 1369-ben az esztergami érsekség (Fejér: IX. 4. 161—165.) és 1373-ban (12. Kal. Oct.) a pálosok negyven éven át békésen birt birtokaikra nézve. Orsz. levélt. Acta Paulin. Privilegiales.

lag okiratok felmutatására őt és örököseit soha sem lehessen szorítani.⁸⁵⁾ Majd pedig törvények intézkednek ily értelemben, mint az 1486: LXXI. t.-cz., mely rendeli, hogy bárki perben arra hivatkozik, hogy okleveleit ellenség elvitte vagy felperzselte, vagy pedig pap állítja, hogy azért, mivel egyháza húzamos időn át világi kézen volt, okmányaitól ez által megfosztatott és hogy ez hatvan éven innen történt, királyi parancslevél vagy az ország rendes birái megkeresése alapján az illetékes megye tanubizonyságával be van bizonyítva: az erről szóló tanulevél a fő kiváltságlevelet bármely bíróság előtt pótolni alkalmas.⁸⁶⁾ Mátyás király második végzeményének XX-ik⁸⁷⁾ és II. Ulászló első végzeményének LXXVIII-ik cikkelyei⁸⁸⁾ valamely birtokra vonatkozó okiratoknak ily módon bebizonyított elvesztése esetében csak új adománynak az ily birtokra vonatkozólag osztogatását rendelik el, mit az 1514: XIII. t.-cz. is a parasztlázadás alkalmából elészab.⁸⁹⁾

Voltak viszont esetek, midőn az okmánybizonyítás kifejezetten meg volt hagyva, mint például 1374-ben Nagy Lajos Perényi Pétert, túróczy főispánt, kit és fiait valamely birtokukban zavartak, abban a kedvezményben részesíti, hogy ha ezen birtokuk miatt bármikor perbe vonatnának, ellenökben sem köztudománnyal, sem közgyűlési tudakolással, hanem csakis okmányok felmutatásával lehessen élni.⁹⁰⁾ És már az 1351: XX. törv.-cikk elrendelte, a mit Mátyás király nagyobbik végzeménye LII-ik cikke is ismétel, hogy egyháziak birtokokat sem nem szerezhetnek, sem meg nem tarthatnak csupán tudólevelek alapján, hanem csak a király, vagy pedig az ország nagybirái kiváltságleveleivel.⁹¹⁾

⁸⁵⁾ Lásd erre nézve értekezésemet. Okirati bizonyítás. 39. l. 4. jegyz.

⁸⁶⁾ »Privilegia amissa allegantes attestacione nobilium citra 60. annos factum probent«. Az 1486: LXXI. t.-cz. rubruma.

⁸⁷⁾ »De his, quorum litteralia instrumenta perirent«.

⁸⁸⁾ »Nova donatio quomodo impetranda a Rege, si quis causet combusta aut perdita esse de bonis suis privilegia«.

⁸⁹⁾ »Jura possessionaria nobilibus novae donationis titulo regia Majestas restituat«, mond a rubrum.

⁹⁰⁾ Országos levélt. Neoreg. A. 411. 11.

⁹¹⁾ Ezt újból megerősíti II. Ulászló az 1492: LXXVII. t.-cz.-ben.

VI. FEJEZET.

A bizonyítás odaitélése.

I. A bizonyítási eszközök közül, melyekkel a magyar perjog élt, perdöntő erejük eleinte csak az istenitéleteknek, e szó tágabb értelmében, és az eskünek volt; ezt később a kifogás alá nem vett köziratoknak is tulajdonították, mióta ezek a tizenharmadik század második felében önálló bizonyítási erőt nyertek. A XIV-ik században tehát, midőn a szorosabb értelemben vett istenitéletek, vagyis a próbák már megszűntek, az ország szokásjoga úgy tartotta és az ország nagybírái ítéletlevelei azt úgy hirdették: hogy minden rendbeli peres ügyeket okiratok felmutatásával, eskü letetésével vagy bajnokok viadalával kell eldönteni és befejezni, a tanusággal bizonyítottakat pedig különösen csupán esküvel vagy bajjal lehet végleg elintézni.¹⁾

Kivételével azoknak a pereknek, melyekben, mint ú. n. jogperekben (processus juris) oklevelekkel kellett mindkét félnek jogát bizonyítania, a bíró a felek kérelmére²⁾ ítéletileg állapította meg, hogy melyik fél esküdjék, vagy, hogy a felforgó ügyet bajjal kelljen-e eldönteni, valamint a megítélt eskü vagy baj módosatait is.³⁾ E bizonyítási ítéletre pedig befolyással volt egyfelől a nagyobb valószínűség, melyet az

¹⁾ »Verum quia ex hungarici regni approbata consuetudine universae causae quomodolibet emergendae juxta sententiam judicariam exhibitione instrumentorum, depositione juramentorum et pugilum congressione decidi solent et terminari; speciales vero testimonii productione comprobatae solummodo horum duorum articulorum decisione, scil. depositione juramenti vel pugilum congressione consueverunt terminari«, írja 1321. Lampert országbíró. Zichy: I. 204.

²⁾ Ennek formulája így szólt: »Quarum litterarum exhibitionibus factis et perlectis continentis earundem (t. i. az előzetes bizonyításról szóló tudósítólevélnek) praefatus Andreas procurator ipsius Lukachii, fratris sui, eidem Lukachio, ac praedictus Nicolaus sibi sub praemissis justitiae complementum per nos elargiri postularunt«. Sopronm. Okl. I. 285.

³⁾ V. ö. például: Kubinyi: Monum. I. 75.; Zichy: II. 480., 481.; Sztáray: I. 298.; Zichy: IV. 540—542.; Hazai: II. 272.; Károlyi: III. 56—58. stb.

előzetes bizonyítás a felek egyike javára megállapított és másfelől a felek akarata. Mindkettőre nézve határozott szabályok voltak irányadók.

II. Az előzetes bizonyítás, melyet régente oklevéllel is,⁴⁾ de rendszerint tanukkal (néha szemlével is) végeztek, az árpádkori perjog szerint határozottan felperest terhelte. Az Árpád-korszakban, midőn a tudományvétel még szokásban nem volt, az előzetes bizonyítást a bíró mindig a per folyamában rendelte el,⁵⁾ ahhoz képest, hogy felperes állítását alperes egyszerűen tagadta-e, vagy pedig annak ellenében más állítást helyezett-e. Az előbbi esetben a bíró felperest hívta fel, hogy állítását oklevéllel vagy tanukkal bizonyítsa, mit ha nem teljesített, alperes a keresettől menekült (*actore non probante, reus absolvitur*);⁶⁾ ha azonban tanukat állított, ezek ellenében alperes ellentanukat állíthatott. Ellenben, ha felperes állítása ellenében alperes más állítása helyezkedett, a bíró mindjárt a per elején mindkettőt kötelezte tanukkal való bizonyításra.⁷⁾

Mióta az Anjou-korszakban az árpádkori tanubizonyítást a tudományvétel útján eszközölt váltotta fel, ez még határozottabban felperest terhelte, de nem mint a per alatt elrendelt, hanem ezt megelőzőleg kért és megejtett bizonyítás. Alperesnek előzetes bizonyításhoz határozott joga nem volt; ő a per folyamában kérhette ugyan a felperesi tudólevelekkel szemben a tanukkal és ellentanukkal való bizonyítást a köztudományvétel alakjában, de a bíró azt csak a felek közös megegyezésével rendelhette el. Csupán birtok- és határperekben rendelhette el a bíró a köztudomány vételét saját hatalmából.⁸⁾

Az az elv, hogy ha felperes nem bizonyít, alperes a

---

⁴⁾ Míg tudniillik az oklevélnek önálló bizonyító erejét el nem ismerték.

⁵⁾ Wenzel: VI. 506.; Fejér: IV. 1. 309.; Hazai Okm. VIII. 353—354.

⁶⁾ »Et licet sufficere debuisset ad imponendum actori silentium, cum actore non probante reus etsi nihil praestitit, absolvi debeat«, írja 1253-ban IV. Béla. Wenzel: VII. 351.

⁷⁾ Wenzel: VII. 385—386.

⁸⁾ Például Zichy: II. 329—340.

kereset alól mentesül, az inquisitio alá tartozó perekben már nem érvényesült, ezekben, mint vétségi perekben, a hatalmaskodások és károsítások meggátolása érdekében, az alperes magát a pusztá vád ellenében is tisztázni tartozott.⁹⁾ Az előbbi elv a későbbi magyar perjogban csupán az okmánybizonyítást igénylő perekben maradt alkalmazásban.

III. Ami a végbizonyítást illeti, azt, t. i. az esküt vagy a bajt, az árpádkori perjog merően az előzetes bizonyítás eredményéhez képest ítélte oda, és ha előzetes bizonyítás nem volt, akkor próbát ítelt meg, annak bűnügyekben a vádlottat, különben pedig rendszerint a felperest vetvén alá.¹⁰⁾ Az árpádkori perjogban tehát, ha az előzetes bizonyítás mindkét félre nézve egyenlő eredménnyel végződött, az ország szokása szerint bajjal kellett a köztük fenforgó pert elintézni.¹¹⁾

Az inquisitio intézményének meghonosítása után az ez alá tartozó perekben a végbizonyítás joga határozottan alperesnél volt, ki magát esküjével, felperes előzetes bizonyításához mérten, tisztázhatta és csupán akkor, ha az alperesnek is megegyezésével elrendelt köztudomány, vagy a közgyűléseken vett tudomány, vagy később a kikiáltott közgyűléseken való tudományvétel felperes javára szólottak, szállhatott által a végbizonyítás joga a felperesre.¹²⁾ Mert ha a közös tanuvallatás mindkét félre nézve egyenlően kedvező volt, választottak eskü és bajvívás között,¹³⁾ míg később ilyenkor a perdöntő esküt egyszerűen alperesnek ítélték oda.

Ha végtére a köztudomány vételénél a felek valame-

⁹⁾ Erről részletesebben az esküről szóló fejezetben szólottunk.

¹⁰⁾ Ezt részletesebben tárgyalja a próbákról szóló fejezet.

¹¹⁾ »Juris ordine exigente et regni Hungariae aprobatissima consuetudine, quae causas per utrasque partes productione testimoniorum vicissitudinariorum comprobata duello solet terminari«, írja 1322-ben Lampert országbíró. Kubinyi: Monum. II. 71.

¹²⁾ Erről bővebben értekeztünk az esküről szóló fejezetben.

¹³⁾ Azért írja 1358-ban Szécsi Miklós országbíró »Unde quia praemissa inquisitio (scil. communis) pro ambabus partibus facta fore cernebatur, ideo cum ipsum Nicolaum filium Petri in eo, si praemissam causam suam duelli certamine, vel juramentali depositione vellet terminare, iuridice requisitum habuissemus, tandem praescriptus Nicolaus eandem causam duelli certamine sponte elegerat terminandam«. Sopronm. Okl. I. 285.

lyike teljesen elbukott, az által, hogy attól elmaradt vagy mellette tanukat épen nem állíthatott, ez a végbizonyítást teljesen feleslegessé tette.¹⁴⁾

IV. E szabályokon a felek akarata változtathatott. Ami a felek akaratának befolyását a bizonyításra illeti, úgy eltekintve attól, hogy felperes az általa végzett inquisitiók számával panaszja alaposságát fokozhatta, a perbeszédék után bármelyik fél akár erősebb előzetes bizonyításnak, ú. m. köztudományvételnek, akár erősebb végbizonyításnak, t. i. bajnak, akár pedig mindkettőnek¹⁵⁾ ajánlatba hozatalával ügye igazságosságának valószínűségét emelhetette, mit az ellenfél csak az erősebb bizonyítéknak részéről is elfogadásával gyengíthetett. A bíró ilyenkor három ízben intézett a felhívott félhez kérdést, vajjon az ajánlatot elfogadja-e vagy nem.¹⁶⁾

Ha a felek a végbizonyításra nézve nem egyeztek meg már a bizonyítási szak kezdetén, hanem felperes panaszát akár, mint régente, kielégítő tanubizonyítással (*humanum testimonium*),¹⁷⁾ akár, mint később, ezzel felérő három tudólevéllel erősítette,¹⁸⁾ vagy a per folyamán köztudományt ejtettek meg,¹⁹⁾ a felek választhattak eskü vagy bajvivás között. A bíró ez iránt a kérdést, még pedig kétszeri ismétléssel, mindig alpereshez intézte;²⁰⁾ ha ez a bajt választotta, erre a bíró csak akkor ítéltetett, ha felperes azt nem elle-

¹⁴⁾ 1486: XV. t.-cz. és Hármask. II. R. 32. cz.

¹⁵⁾ 1447-ben Vas megye székén felperes vádját alperes tagadván »et in huius rei evidentiam et probationem quandam festucam in signum dimicationis duelli ac insuper cum commetaneis, vicinis ac com-provincialibus eiusdem possessionis« bizonyítást ajánlott fel. Múzeumi irattár.

¹⁶⁾ Az országbíró székén felperes bajt ajánlván fel, »praefatusque procurator eorundem in causam attractorum in personis eorundem ipsum signum duelli, ut moris est, tribus vicibus requirendo benivole acceptat«, írja egy 1450-ki ítéletlevél. Sopronm. Okl. II. 351.

¹⁷⁾ Anjouk. Okm. II. 262., 263. és u. o. III. 109.

¹⁸⁾ Zichy: II. 618—620.

¹⁹⁾ Mivel a köztudomány »quasi equali modo pro utraque parte facta« volt, Tamás országbíró 1352-ben alperesekhez háromszor intézi a kérdést, »utrum . . . praemissam causam duelli certamine, aut juramenti depositione« akarják-e elintézni. Múzeumi irattár.

²⁰⁾ Zichy: I. 329—334. és 610—612.

nezte,⁸¹⁾ mely ellenzés azonban, legalább később,⁸²⁾ alperes esküjén könnyített.⁸³⁾ Sőt a XV-ik században gyakran olvasunk a köztudomány vétele után is, a bajnak a felek egyike részéről való önkéntes felajánlásáról is, mit azonban a másik fél tetszés szerint elfogadhatott vagy visszautasíthatott.⁸⁴⁾

Végtére befolyhattak a peres felek a bizonyításra az eskünek felajánlása vagy annak visszautasítása által. Az Árpád-korszakban már előfordul, hogy az esküt az arra jogosított fél a másiknak egyszerűen felajánlja,⁸⁵⁾ de előfordul az úgy is, hogy az ellenfélnek már a tanukkal való bizonyítást átengedik, a mivel az eskü letévésére való jog is összekötve volt.⁸⁶⁾ Később már csak az előbbivel találkozunk, oly formában, hogy alperes az esküt, melyhez neki volt joga, felperesnek felajánlja. A bíró ilyenkor, midőn ez alapon az esküt felperesnek odaitéli, mindig kiemeli, hogy ezt nem a szigorú jog értelmében, hanem a felek akaratából teszi.⁸⁷⁾ Sőt előfordul, hogy a neki már megítélt tisztító eskü letévése helyett alperes késznek ajánlkozik magát felperesnek kisebb értékű esküjére bízni, és midőn az ezt el nem fogadja, alperes magát ezen általa felajánlott esküvel tisztázza.⁸⁸⁾

Később, mióta t. i. a főesküt használatba vették, csakis

---

⁸¹⁾ Anjouk.: III. 109., 110. Más példa 1355-ből. Kállay levéltár. Múzeum.

⁸²⁾ Hogy régebben ilyenkor alperes teljes erejű esküt tett le, arra példák: Anjou.: III. 109.; Zichy: I. 203—205.; és Drugeth nádor egy ítélete 1342-ből, hol a bajnak felperes részéről visszautasítása daczára alperesnek ötven nemessel leteendő tisztító eskü ítéltetik meg. Kállay levélt. Múzeum.

⁸³⁾ Hazai: II. 254.

⁸⁴⁾ Károlyi: II. 444—448.

⁸⁵⁾ Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 324., 325.

⁸⁶⁾ Wenzel: III. 31., 32.; Hazai Okl. 156—158. l.

⁸⁷⁾ »Unde quia idem Emericus Bechey (az alperes) juxta suam spontaneam voluntatem in praemissis se juramento dicti Domini Praepositi commisit, et nemo iudicium in tali sua voluntate potest aliquem prohibere, ideo non de juris equitate, sed juxta spontaneam voluntatem ipsius magistri Emerici de Bechey decrevimus judicando«, írja 1329-ben Pál országbíró. Zichy: I. 336. és u. o. 366. és 367. l.

⁸⁸⁾ Zichy: I. 241.

ennek, vagy pedig a pusztán személyes eskünek alperes részéről felajánlásával, még pedig a pernek mindjárt kezdetén, találkozunk. Ennek elfogadásával a végbizonyítás joga relperesre szállott által, visszautasításával pedig alperes ártatlansága valószínűbbé lett, sőt, ha felperes a neki felajánlott személyes esküt is visszautasította, bizonyosságra emelkedett.²⁹⁾

V. Az ép előadott elvekhez képest a bizonyítási ítélet nemcsak azt állapította meg, hogy a pert bajjal vagy esküvel kelljen-e eldönteni és utóbbi esetben, hogy melyik fél esküdjön, hanem az előzetes bizonyítás útján nyert valószínűséghez képest az eskünek mértékét vagy a bajvívás módzatait is, még pedig ez utóbbiakat mindkét fél számára egyenlően, majd pedig az egyikre nézve kedvezőbben, mint azt az esküről és a bajvívásról fentebb mondottak igazolják.

A bírónak a végbizonyítást elrendelő ítélete megállapította a bizonyítási tételt is. Ha a bizonyítási ítélet esküre szólott, akkor az esküt tevő fél állítása alkotta a bizonyítás és ezzel az eskü formulázott tételét;³⁰⁾ ha azonban bajra szólott, akkor mindenik fél saját a birói ítéletben formulázott állításáért szállott sikra,³¹⁾ a bajvívás kimenetele fogván dönteni, hogy melyiknek állítása tekintendő bebizonyítottnak.

²⁹⁾ Erről bővebben az eskünél volt szó.

³⁰⁾ Ennek formulája úgy hangzott, hogy a fél, a kinek az esküt odaítélték: »super eo, quod praedicta particula terrae litigiosa pro praedictis 4. marcis estimata semper ad dictam possessionem eorum Nádasd vocatam pertineret et pertinere deberet, et unquam ad praedictam possessionem eiusdem magistri Stephani Bayth vocatam pertinet nec pertinere deberet«. Hazai Okm. IV. 194. Tisztító eskünél a formula egyszerűen úgy szól, hogy alperes esküdjék »in eo ut ipse et dicti famuli sui in praemissa totali actione et acquisitione innocentes sint penitus et immunes«. Zichy: II. 481. Későbbi példák: Zichy: V. 184. és 608.; Teleki: Huny. XII. 44—46. — Főeskünél a bizonyítási tétel formuláját olvashatni. Károlyi: II. 379—380.

³¹⁾ Sok más példa helyett lásd Zichy: II. 618. Itt Szécsi Miklós országbíró 1355. bajvívást ítélvén meg, írja: »Commisimus iudicando, ut praedictus magister Johannes filius Ladislai de Varada super eo, quod praedictus Petrus filius Laurentii de Legenye in praedicta f. 2. pr. a. f. b. Barthol. Ap. ipsos Stephanum filium Blasii et alterum Stephanum, filium Bense famulos suos, ut praemittitur in requisitione equi sui in fine

Végtere a bizonyítást megállapító ítéletben a bíró egy-
üttal meghatározta a bizonyítás idejét és helyét, kiküldte
ahhoz bizonyosságát és kötelességévé tette a feleknek, hogy
annak véghezmeneteléről és eredményéről szóló hiteles helyi
jelentést az e végre szintén kitűzött bírósági határnapon a
bírósnak mutassák be, hogy ez a bizonyítás eredményéhez
képest végítéletet hozhasson.⁸²⁾

Sem az eskü letévése, sem a bajvivás az ország régi
szokásjoga szerint elhalaszthatók nem voltak,⁸³⁾ legalább
nem a felek vagy a bíróság részéről, hanem legfeljebb csak
idevágó elhalasztó királyi parancscsal,⁸⁴⁾ vagy pedig peregyes-
ség, illetve fogott bírák kiküldetése esetén.⁸⁵⁾

*dictae villae Legenye cum ad se pertinentibus potentialiter captivarunt
stb. pugilem congressum ; praenotatus vero Petrus filius Laurentii in eo
ut in praemissa totali actione et acquisitione eiusdem magistri Johannis
filii Ladislai inculpabilis existat et immunis, pugilem incongressum*
állítson. Példa későbbi korból: Károlyi: II. 447., 448.

⁸²⁾ Az ilyen parancslevél memorialis nevet viselt. Sztáray: II. 14.
és 109. és a mennyiben a kuriából kelt mindig az okmány külsején annak
lényeges tartalma feljegyezve volt, azzal az utasítással, hogy a végre-
hajtásáról szóló jelentés bizonyos határidőre bemutatandó »in curiam
regiam nobis ad iudicem.« Sztáray: II. 109.

⁸³⁾ 1346-ban a királynak eltiltó parancsát azzal utasítják vissza,
hogy »causae iuramentalis depositionis et duellares dimicationes et con-
gressus prorogari non possent«. Anjou.: IV. 621. 1328-ban Pál ország-
bíró írja: »certamen duelli secundum consuetudinem regni Hungariae ab
antiquo approbata nullatenus possit prorogari«. Ország. levélt. N. R. A.
300. 23.

⁸⁴⁾ Ilyennek példája 1426-ból Hazai Okl. 382., 383. Itt a király
elhalaszt az illető félnek a hadban távolléte miatt.

⁸⁵⁾ Sopronm. Okl. II. 353.

IV. RÉSZ.

A PER EGYÉB ALKATRÉSZEI.

I. FEJEZET.

Ítélet és végrehajtás.

1. §.

Az ítélet nemei.

I. Amint a középkori perben egyáltalában, úgy hazai perjogunkban is, az a birói ítélet, mely a bizonyítás iránt döntött, volt az első és egyszersmind a lényeges ítélet. Ha ez ítélethez képest a bizonyítás véghez ment és ennek kimeneteléről a bíró, régebben a kiküldött poroszló,¹⁾ később az erre felhívott hiteles hely jelentése alapján, vagy esetleg, mint a bajnál, személyesen²⁾ tudomást vett, akkor a peres felek közötti vitát végítéssel döntötte el, mely elmarasztaló vagy felmentő lehetett.³⁾ Ez így maradt mind végig azokban a perekben, melyekben esküvel vagy bajjal döntöttek. Azokban a perekben azonban, melyekben idővel okirati bizonyítással éltek, csupán végítéletet hoztak.

Az ítélésnek általános műszava okmányainkban: *adjudicare*, miért is az ítéletet *judicium*⁴⁾ vagy *adjudicatio*-nak,⁵⁾ az ítéletlevelet *litterae adjudicatoriae*-nak hívták. A bizonyí-

¹⁾ Erről bővebben a poroszlóról szóló fejezetben volt szó.

²⁾ Ha tudniillik a felek azt a bíróság színe előtt vívták.

³⁾ Az elítéltről azt mondják: »*commisimus convictum et aggravatum*«. Sztáray: I. 246.; Fejér: IX. 7. 394. — A felmentő ítélet pedig így hangzott: »*super praescripta actione et acquisitione reddimus et commissimus expeditum*«. Zichy: III. 558., 559.; vagy »*expeditum et pariter absolutum*«. Zichy: I. 580.; Fejér: VIII. 4. 551. stb.

⁴⁾ Wenzel: VI. 448.

⁵⁾ Péld. Wenzel: I. 280.; Kubinyi: Monum. II. 164. és 169. Zichy: II. 338.; Hazai: VIII. 286. stb.

tási ítéletre nézve e kifejezések a kizárólagosak; a végítélet jelelésére azonban inkább a *sententia* vagy *diffinitiva sententia* kifejezéseket alkalmazták.⁶⁾

Sententia alatt szorosabb értelemben azonban az Anjou-korszaktól fogva hovatovább csak oly ítéletet értettek, mely magánjogi bántalmak (*delicta privata*) ügyében kelt és mely az elítélt személyében, vagyonában vagy becsületében magánbünteteskép (*poena*) sujtotta. Az ily *sententiákat* már a XV-ik században nagyobbakra (*maiores*) és kisebbekre (*minores*) osztályozták. Nagyobb *sententiákról* szóltak akkor, ha azzal valakit fej-, jószág- vagy becsületvesztéssel sujtottak; kisebbekről pedig akkor, ha az illetőre csak vagyoni terhet, vagyis bírságot róttak, még pedig huszonöt márkát, vagyis száz forintot meg nem haladó bírságot.

Polgári perekben nagyobb *sententiában* csak a magasabb bíróságok marasztalhattak el. Megye, legalább a XIV-ik század második felétől fogva csak kisebb *sententiával* sujthatott. Ez nem gátolta ugyan a megyét abban, hogy a rendszerint nagyobb *sententiával* járó ügyekben eljárjon, ha azokban hozzája fordultak, csak hogy a vesztest csak a kisebb ítélet terhével sujthatta.⁷⁾

II. A nagyobb *sententiák* a következők:

1. A hűtlenségi ítélet (*nota infidelitatis*), ha t. i. azt nem bűnvádi kereset alapján hozták;⁸⁾ hanem a hűtlenség czímén tett adomány alapján megindított és vezetett per folytán. Az abban elítélt fejét és összes jószágait a korona részére vesztítette, még pedig az utóbbiakat örökösen és visszaválthatlanul.⁹⁾ Ily ítéletekkel jogunkban csak azóta találkozunk, mióta a Nagy Lajos korabeli birtokrendezés következtében a XIV-ik század végén és a XV-iknek elején a birtokban rejlő királyi

---

⁶⁾ Már az Árpád-korszakban. Péld. Wenzel: VIII. 386. U. o. XII. 134.; Fejér: IV. 3. 326. és VIII. 3. 277.

⁷⁾ Erről fentebb a megyei bíráskodásnál volt említés.

⁸⁾ Bűnvádi hűtlenségi ítéletet korszakunk végefelé országgyűlésen hoztak.

⁹⁾ Ettől különbözik az a *nota-ítélet*, mely II. Ulászló rendelkezéséhez képest a másodszori visszaüzent érte, melyért az elítélt birtokaiból egyharmad az ellenfélnak jutott. Hármask.: II. 57. 3. §.

jognak (*jus regium latens*) és az adomány címéinek elmélete kifejlődött és ezzel kapcsolatban birtokoknak hűtlenség címén adományul felkérése szokásba jött. Az ily ítéletet két peres fél perbeli szóváltásai alapján közönséges perek módjára hozták és ellene a rendes perorvoslatokkal lehetett élni.¹⁰⁾

2. A fővesztési ítélet (*sententia capitalis*), mely mindig jószágvesztésre is szól; az elítélt fejvesztésben és összes vagyona elvesztésében (*in sententia capitali et amissione omnium bonorum*) marasztaltatván el. Jogéletünkben azt Róbert Károly honosította meg. Azokért a személyen és vagyonon elkövetett erőszakoskodásokért, melyeket azelőtt bűnvádilag,¹¹⁾ majd visszatorlással, majd egyezkedéssel vagy fogott bírák útján intéztek el,¹²⁾ már az Árpád-korszak vége felé kezdtek a királynál orvoslást keresni. A király ilyenkor kutatást (*inquisitio*) rendelt el¹³⁾ és ennek eredményéhez képest ítélték, de hogy ez ítélet rendesen fejvesztésre szólott volna, arról az Árpád-korszakban nem olvasunk, amint még nem is foglalták össze ez erőszakoskodásokat a hatalmaskodás fogalma alá. Róbert Károly amint a trónon megerősödött, ez erőszakoskodásoknak bírói uton való megtorlását rendezte¹⁴⁾ és azokat a sértett fél panaszára általában fej- és jószágvesztés terhével sújtani rendelve, a hatalmaskodást és a fejvesztési ítéletet hazai jogunkban intézményesen megállapította, és érdekükben a tudományvételt (*inquisitio*) rendes perjogi intézménynyé tette.¹⁵⁾

Zsigmond uralkodásának végéig a hatalmaskodás fogalma igen tág körű lévén, a fejvesztési ítéletet sürően alkalmazták. Zsigmond 1435-ki nagyobbik végzeménye azonban

¹⁰⁾ Hármask.: II. R. 75. cz.

¹¹⁾ Wenzel: VIII. 48.

¹²⁾ Hazai: VIII. 250—252.; Wenzel: IX. 187. és u. o. V. 57.

¹³⁾ Wenzel: XII. 696.; Wenzel: X. 211—213.; Hazai VII. 322.; Hazai: VIII. 274. és 391. De itt mindenütt csak hivatalos vizsgálat és nem a szó későbbi értelmében eszközölt *inquisitio* rendeltetik el.

¹⁴⁾ Hogy mikor történt a részletes szabályozás, nem tudjuk, de 1314 óta (Anjou: I. 351.) a fejvesztési ítélettel okmányainkban már rendszeresen találkozunk.

¹⁵⁾ Ezt fentebb a tanubizonyításról szóló fejezetben részletesen tárgyaltuk.

már különbséget állapítván meg a nagyobb és a kisebb hatalmaskodás között,¹⁶⁾ a fejvesztési ítélet az előbbire szorult vissza és a kisebb hatalmaskodást már csak egyszerű bírsággal sujtják. Mátyás király állapította meg véglegesen 1486-ban a nagyobb hatalmaskodásnak azóta jogunkban szereplő öt esetét, melyek kizárólag tartoztak ezentúl fejvesztési ítélet alá.¹⁷⁾

A fejvesztési ítélet nem büntetőjogi értelemben vett büntetést, hanem elégtételadást (*satisfactio*)¹⁸⁾ szabván elé, ez iránt egyezkedésnek lehetett helye, melynek eszközzésére az elítélt, ha a bíróság előtt jelen volt, három napig volt Nagy Lajos erre vonatkozó törvény értelmében bíróilag letartóztatandó.¹⁹⁾ Ha az ítélet meghozatala alkalmával az elítélt nem volt a bíróság előtt személyesen jelen, vagy éppen macacsságból ítéltetett el, a győztes fél az ítéletlevél kiadásától számított egy év alatt, feltéve, hogy a végrehajtást a birtokban addig nem eszközölte, bírói ember közbenjárásával őt elfoghatta, de nem hogy őt magánál őrizze, hanem hogy bírójának kiszolgáltassa, ki őt ez esetben is három napig tartotta a kibékülés eszközzése végett bírói őrizetben.²⁰⁾ Ha akár a bírói letartóztatás előtt, akár az alatt a felek egyezkedtek, ezzel az ügy teljesen el volt intézve²¹⁾ és a bírót

¹⁶⁾ 1435: IV. és V. t.-cz., hol először van szó »actus potentialii majores«-ről.

¹⁷⁾ Az 1486: XV. törv.-czikk az öt esetet így sorolja elő: »Putat: propter invasionem domorum nobilium, item occupationem possessionum et utilitatum atque pertinentiarum eorundem, ac detentionem nobilium sine justa causa, praeterea vulnerationem, verberationem vel interemptionem nobilium«.

¹⁸⁾ Azért írja 1424-ben Gara nádor, hogy »super onere huiusmodi facti potentialis per ipsos N. N. nulla satisfactio impensa extitisset«. Zichy: VIII. 175.

¹⁹⁾ Az 1351: IX. t.-cz. az ott felsorolt esetek között fejvesztés esetében rendeli, hogy: »Judex illius causae talem convictum recaptivet et tribus diebus, causa reformationis pacis inter partes fiendae et ordinandae, detineat«.

²⁰⁾ Hármask.: II. 55. cz.

²¹⁾ Így rendeli ezt az 1351: IX. t.-cz. 3. §-a írván: »Et si tali convicto pars adversa, sive receptione alicuius pecuniae, sive gravamine possessionis suae complacuerit, erit expeditus«.

az 1351: X. t.-cz. értelmében az elítélt vérdíja (homagium) fejében ötven márka és az egyezkedési váltságösszeg után a szokásos kilenczed és tized illették meg.²³⁾

Ha a győztes fél ellenfelével nem békült ki, hanem ennek fejét vette, akkor további elégtételnek sem a győztes fél, sem a közrend számára helye többé nem volt. A bíró ilyenkor maga számára csak a lefejezettnél elfogatása alkalmával talált tárgyakat foglalhatta le;²⁴⁾ azonban az ítélet vagyoni terhe, miután a jószágok és birtokok örökjoga az ítélet következtében nem enyészett el és így azok a fejjével az örökösökre azonnal átszállottak, mint tágabb értelemben vett bírságos teher ezek birtokát többé nem terhelte.²⁵⁾

Ha végtére sem egyezkedés a felek között nem jött létre, sem az elítéltnak fejét nem vették, mert ő a bíróság előtt személyesen meg nem jelent, vagy a győztes fél által letartóztatva és a bíróságnak átszolgáltatva nem lett, akkor a fejvesztési ítélet egész terhe vagyonára és különösen birtokára nehezedett. Ez elégtétel mint a vétségért fizetendő bírság felfogva, a bírságoknak hazai jogunkban rendszeréhez képest, két harmadban a bírót, egy harmadban a győztes felet illette meg.²⁶⁾ És ez a teher az *elítélt* birtokán nyugodván, ha ő a végrehajtás előtt elhalálozott is, az örökösei

---

²³⁾ A kilenczed és tized fizetése néha a váltsággal tartozó javára volt kikötve, midőn őt kötelezték, hogy a kikötött összeget fizesse »*absque decima et nona partibus*«. Temesmegye Okl. I. 167. (1389.); majd terhére, mint 1395-ben, azaz »*cum decima et nona partibus*«. Károlyi: I. 471., 472.

²⁴⁾ Hármask. II. R. 55. cz., hol Verbőczy mondja, hogy kivégeztetése esetén az elítéltnak javai örökösire szállanak »*exceptis solummodo rebus, apud ipsum convictum tempore captivationis suae repertis, quae ipsi iudici manebunt*«.

²⁵⁾ V. ö. Hármask. I. R. 16. cz. 3. §-át, mely szerint »*per sententiam vero capitalem proprietatis et haereditatis bonorum, ac iurum possessionariorum non amittitur*«.

²⁶⁾ Miért is az idevágó formula így szól, hogy elítéltetik »*in amissione cunctorum iurum possessionariorum, rerum et bonorum suorum ubilibet intra ambitum regni existentium ipsum proprie et praecise contingentium in duabus partibus nostris iudiciariis, in tertia vero parte dictae partis adversae manibus devolvendarum*«. Péld. Zichy: VI. 435.

ellenében is végrehajtható volt.⁸⁶⁾ Hogy a birtokon a végrehajtást mi módon és mily mértékben eszközölték, arról részletesen alantabb a végrehajtást tárgyaló rész szól. Itt csak azt említem még meg, hogy a fejvesztési ítélet birtokvesztési része soha sem szólott a magyar királyság összes orszá-
gaira, hanem mindig csak arra az országrészre, a melyre a fejvesztési ítéletet hozott bíró hatósága kiterjedt. Az ország nagybiráinak idevágó ítéletei csak a tulajdonképi Magyarországon (in hoc regno Hungariae),⁸⁷⁾ az erdélyi vajda és a bánokéi⁸⁸⁾ pedig csupán az ő hatósági területükön fekvő birtokokra nézve voltak végrehajthatók.⁸⁹⁾

Az ép előadottak szerint tehát a fejvesztési ítélet mindig csak az egyik részével kerülhetett végrehajtás alá, miért is a későbbi magyar jog úgy tanította, hogy ez ítéletnél fogva a fej- és jószágvesztés az elítéltet csak vagylagosan és nem kapcsolatosan terhelik.⁹⁰⁾

A fejvesztési ítéletnek ép kifejtett természetéhez képest alakult a magyar királynak arra vonatkozó kegyelmezési joga. Az soha sem volt feltétlen. Már az 1298: LIV. t.-cz. annak csak az esetben ad helyet, ha az elítélt ellenfelét ki-elégítette.⁹¹⁾ Az Anjou- és Zsigmond-kori királyi kegyelem-

⁸⁶⁾ Így 1416-ban a királyi bíróság előtt egy 1397-ben hozott fejvesztési ítéletnek végrehajtását az időközben elhunyt félnek örökösei ellenében kéri és ez iránt eljárás. Hazai Okl. 361., 362. És ugyancsak Zsigmond király 1437-ben egy 1424-ben fejvesztésre ítéltnek, ki időközben elhunyt, örököseit idézi elégtételadásra. Múzeumi irattár.

⁸⁷⁾ Sopron II. 94—96: »in hoc regno nostro Hungariae ubilibet«. És v. ö. Hármask. II. R. 65. cz.

⁸⁸⁾ 1508. péld. az akkori erdélyi vajda elítéli fejvesztésben Bogdán moldva vajdát, Küküllővár hatalmaskodva letartóztatása miatt, és ezzel »in amissione iurium suorum universarum possessionarium rerumque et bonorum quorumlibet intra ambitum harum partium Transsilvanarum ubilibet existentium«. Arch. f. Siebenb. Landeskunde VI. 96. l. jegyz.

⁸⁹⁾ Hármaskönyv: II. R. 65. cz.

⁹⁰⁾ »Quod amissio haec capitalis et bonorum non sit intelligenda copulative, sive simul et semel, sed disjunctive«, írja Kitionich J.: Direct. method. Cap. IX. Qu. 5. 2. §.

⁹¹⁾ »Insuper omnibus coram iudice in factis potentiae, calumpniae et aliis his similibus convictis, nulla gratia per Dominum Regem est fienda. Nisi prius parti adversae satisfactio impendatur«, mond az idézett törvény.

levelek e kielégítést nem kötik egyezkedéshez, hanem utasítják a megkegyelmezett felet, hogy ellenfelét a kitűzött határidőig az ország szokásjogához képest elégítse ki és hason hatalmaskodási cselekvényektől tartózkodjék.⁸²⁾ E szokásos kielégítés, úgy látszik, az ellenfél részére a vérdíjnak és jószágai és birtokai egy harmadának kiszolgáltatásában állott.⁸³⁾ A Hunyadi- és Jagello-korszak kegyelemlevelei azonban határozottan egyezkedést a felek között követelnek és ennek eszközzésére, mint mondják, az ország szokása szerint egy évi határidőt szabnak.⁸⁴⁾ A királyi kegyelem azonban, ha az az elítelt fejére úgy mint vagyonára szólott, az ellenfélnek kijáró vérdíjt (homagium) és a vagyon egy harmadára való jogát érintetlenül hagyta.⁸⁵⁾

3. A fejeváltási ítélet (sententia emendae capitis), mely a fejvesztési ítéletnek csak későbbi elágazása. Tudniillik a fejvesztési elégtételnek a hatalmaskodás fejében meghonosodásával, a közfelfogás annak a győztes fél részéről egynémely egyénekkal szemben igénybevételét tilalmazta. Ugy

⁸²⁾ Péld. 1379-ben Nagy Lajos kegyelmez »ita tamen quod parti adversae juxta consvetudinem regni nostri satisfacere teneatur in praemissis«. Fejér: IX. 5. 323. Vagy 1388-ban Zsigmond király megkegyelmez, azzal, hogy az illetők pénzzel adjanak elégtételt. Hazai: II. 153.; és v. ö. Hazai Okm. I. 297.

⁸³⁾ 1437-ben Zsigmond király egy a nádori congregatió fejvesztésre ítélt egyénnek megkegyelmez úgy, hogy »penam non subeat capitale«, hanem »de portione ipsorum juxta regni consvetudinem« Sz. Mihály nyolczadán a királyi kuriában a nádor előtt »satisfactionem impendere debeat congruentem«. És ekkor megállapíttatik, hogy az ország szokása szerint az elítelt fizessen 50 márkát és veszítse birtokainak egyharmadát visszaválthatólag. Soós levélt. Múzeum. Előfordul azonban királyi kegyelmezés, mely csak homagium fizetésére kötelez; például 1412-ben Justh levélt. Múzeum. Más példa Zichy: VI. 223. és 305—308.

⁸⁴⁾ A megkegyelmezés rendszerinti formulája, hogy: »juxta regni nostri consvetudinem infra revolutionem unius anni integri a data praesentium inclusive computandi cum praefato Simone Zudar, prout poterint, superinde concordare debeant et teneantur«, írja például Mátyás király 1461. Orsz. levélt. N. R. A. 1514. 16. — Sőt a kegyelemlevelek sokszor még hozzászólnak, mint I. Ulászló 1441-ben, hogy a kiegyezés sikertelensége esetére »gratia ipsis minime videatur suffragari«. Károlyi Okl. II. 229., 230. és u. o. 297. és 385. l.

⁸⁵⁾ Hármask. II. R. 57. cím.

tartották ugyanis, hogy az atyafinak, papnak, nőnek fejét hatalmaskodásért ne vegyék, hanem részükről vagyoni elégtétellel ériék be. Eleinte az ily körülmények csak kényszerítő hatással voltak az egyezkedésre,⁸⁶⁾ később azonban a szokásjog, majd törvények úgy kívánták, hogy az említett egyének ellenében a bíró ne is hozzon fejvesztési, hanem csakis fejkaltsági ítéletet. A viszonyosság elve pedig azt kívánta, hogy pap vagy nő ellenében se lehessen világi embert, illetve férfit fejvesztésre ítélni.⁸⁷⁾ A fejkaltságot azonban nem egyformán ítélték meg.

Az 1439: XXXVIII. t.-cz. az egyháziak és nemesek közötti közönséges és nem bűnvádi perekben⁸⁸⁾ a fejvesztési ítéletet megszüntette, azokat egymás ellenében csak vérdíjnak fizetésére és az okozott károk megtérítésére kötelezte, mi állandóan szokásban maradt.⁸⁹⁾ Már korábban olvasunk

---

⁸⁶⁾ Már 1327-ben egy hatalmaskodási ügyben elítéltnek ellenfele egyezkedik »quia idem Andreas de generatione genealogiae ipsius Thomae est«. Forgách levélt. Múzeum. Későbbi időre nézve v. ö. Hármask. II. R. 42. cz. 6. §.

⁸⁷⁾ Így 1425-ben egy perben, melyben az elítéltek közül egyik nő és egyik férfi volt, a nőt hatalmaskodás miatt elítélik »in amissione universorum iurium suorum dotacionum ac rerum et bonorum«, a férfit pedig »in emenda sui capitis scil. in 50 marcis et in estimatione universorum iurium suorum possessionariorum«. Múzeumi irattár. 1504-ben pedig írják: »juxta decreta Dominorum regum personae masculini sexus contra foeminas et e converso foeminae contra masculos non in sententiis capitalibus, sed in emenda capitis ipsorum convinci solent et condemnari«. Soós levélt. Múzeum.

⁸⁸⁾ Hármask. II. R. 44. cz.

⁸⁹⁾ E törvényezikk rendeli, hogy ha egyháziak és világiak állanak hatalmaskodási perben »tunc gravamina majora incurrere non possit idem nobilis, nisi homagium suum, scil. emendam capitis sui pretiosi eomodo sicuti ipsa ecclesiastica persona« és azonkívül még az okozott károokra nézve kellett a bírónak elégtételt kiszabni, mint azt e törvényezikk 2. §-a rendeli. Ezt újból erősítik az 1447: XI. és 1458: XLII. t.-cz. és lásd ennek példáját 1453-ból Hazai Okm. IV. 375—379. V. ö. még Hármask. II. R. 42. cz. És hasonlóképpen írja ezt Mátyás király egy 1461. (dat. Trenchin.) ítélete, irván »tamen quia juxta statuta certorum decretorum praetacti regni nostri personae ecclesiasticae contra seculares et seculares contra ecclesiasticos non in ipso facto potentiae et sententiae capitalis, sed in emenda capitis ipsorum videl. 50. marcis homagialibus ac restitutione

különböző neműeknek hatalmaskodási perében hozott fejkált-sági ítéletről, melynek értelmében a győztes fél mindenekelőtt az elítélt ingóságaiból vagy birtokából annak feje váltságául vérdíját követelhetette, még pedig kizárólag maga számára, míg a vagyon többi része neki és a bírónak a fejvesztési ítéletnél is szokásos arányban kijárt, még pedig ha az elítélt nő volt, a leánynegyed, hitbér és jegyajándékok fejében azt megillető vagyon is.⁴⁰⁾ Végtére a székely jog szerint az ispán hozta fejvesztési ítélet is tulajdonképp csak fejkált-sági volt; mert a székely fejét csak bűnvád alapján vették, más alapon hozott fejvesztési ítéletért ő ellenfelének csak vérdíjával tartozott, székely öröksége pedig nem veszett el, hanem átháromlott fiutódaira, illetve fivéreire.⁴¹⁾

4. A becstelenséggel sújtó ítélet (*sententia infamiae*), melyre közönséges per útján csak gyámság hűtelen kezelése, vértagadás és hamis eskü miatt lehetett élni. Ettől megkülönböztetendő a becületbeli ügyekben (*in facto honoris*) hozott ítélet, a milyenre csak a *curia militaris* ítéltetett, miről már fentebb volt szó. És ez ítéletekhez sorakozik a patvar-kodás iránt hozott ítélet (*sententia calumniae*), melyet alantabb a perbeli vétségeknél tárgyalunk.

---

rerum et bonorum ablatorum et damnorum recuperatione parti adversae tantummodo persolvendis convictum et aggravatum fore decernentes«. Ország. levélt. 15,531.

⁴⁰⁾ Azért írja Mátyás király egy 1469-ki (nov. 24.) ítélete: »*ipsa quidem Elisabeth in causam attracta juxta statuta certorum decretorum superinde editorum in emenda sui capitis, puta 50. marcis homagialibus, tantummodo ipsis actoribus persolvendis, nec non amissione universorum jurium possessionariorum . . . item dotalitiorum, ac quartalitiorum et rerum parafernaliū ipsius D. Elisabeth ac ubique habitorum*« marasz-taltatik el. Orsz. levélt. 16,855.

⁴¹⁾ »*Capitalis autem sententia contra Scythulum coram eorum comite lata, ad 24. marcas totidem florenos valentes se extendit. Haereditatesque convictus et sententiatus ipse non amittit, sed ad haeredes fratresque eius derivantur. Caput etiam demptis casibus notae infidelitatis et causis criminalibus, salvum praeservabit*«. Hármask. III. R. 4. cz. 3. §.

2. §.

Az ítélet meghozatala és az ítéletlevél kiadása.

Ítéletet a bíróságtól kérni volt szokás.¹⁾ A bíró az ítéletet a bírótársak megkérdezése és azokkal való beható tanácskozás után hozta,²⁾ de hogy azok többsége véleményéhez kötve lett volna, a kútfők sehol sem említik; az ítéletlevelek mindig csak a bírótársak tanácsáról és soha sem azok döntéséről szólnak.³⁾ A feleknek az ítéletet a bíró fenhangan és érthetően tartozott kihirdetni.⁴⁾

Sokáig nem volt szokásban a kihirdetett ítéletet írásba foglalni. Emléke tehát csak a bíróság tagjainak és a végrehajtást eszközölt poroszlónak emlékezetében (in recordatione) élt. Felmerült szükség esetében az ítéletet a poroszló tanúságával bizonyították és ha netalán ez ellen is a hamisság vádját emelték volna, a bírósági tagok esküjével.⁵⁾ Mindez

¹⁾ Azért írja 1360-ban az országbíró: *Huiusque habitis, eadem partes in praemissa causa juxta iurium eorum exigentiam finem decisivum nos imponi postularunt, lege regni requirente*. Vagy 1378-ban írják: *partibusque praedictis eis in praemissis per nos iudicium impertiri postulantibus*. Zichy: IV. 76. és 638.

²⁾ *Unacum regni nobilibus nobiscum iudicantibus*; vagy *Ideo unacum baronibus et nobilibus regni nobiscum iudicio assidentibus, maturatione deliberatione praehabita*; vagy *Praelatorum, baronum, regnique nobilium nobiscum in adjudicatione causae assidentium maturo deliberativo inducti consilio*, mondják az idevágó formulák. Fejér: IX. 7. 394.; Sztáray: I. 240. és 317.

³⁾ A városi bíróságoknál azonban, úgy látszik, az esküdt ülnökök szavazata döntött. Ezt egynémely városra nézve kiváltságuk megállapítja. Lásd péld. Kőszegh 1328-ki kiváltságlevelét. Fejér: VIII. 3. 281. I.

⁴⁾ *Alta et intelligibili voce pronunciare*, mondják az ítéletlevelek. Még 1523-ban írja Ujlaki Lőrincz országbíró: *Tamen cum nos iudicium nostram deliberationem superinde jam ut praemittitur factam coram procuratoribus partium praenotatarum in sede iudiciaria praefati D. nostri regis alta et intelligibili voce pronunciassemus*. Ország levélt. 21,617.

⁵⁾ Ennek igen érdekes példáját lásd Váradi registr. 323. p. És v. ö. Fejér: IV. 3. 285., hol valaki hamisnak jelenti ki az országbíró ítéletlevelét, ki a király előtt megjelenvé, azt *juste ac pure asseruit de sua conscientia processisse*.

azonban csak rövid időre biztosította az ítélet emlékét és nem akadályozhatta meg, hogy idő multával a már egyszer elítélt ügy újabb per tárgyává tétessék. Csak természetes tehát, hogy felmerült idővel a törekvés, hogy az ítéletet a feledékenységűtől feljegyzés útján megóvják. Készítettek tehát a felek, még pedig legelőször egyházak, a számukra hozott ítéletekről egyszerű feljegyzéseket (notitiae, memoriales),⁶⁾ melyekhez valamely egyház, vagy esetleg a király pecsétjét kérték nagyobb erősségül. Ilyen az az 1111-ki oklevél Kálmán király korából, mely az ilyenű kiadványoknak a legrégibb emléke.⁷⁾ Kivételes magok a felek fordultak valamely káptalanhoz, hogy annál az ítéletét bevallják, legtöbbször az ügy poroszlója jelenlétében.⁸⁾ Hogy az ítéletet maga a bíróság írásba foglalja, azt a királyi kuriában a király hozta ítéletekre nézve III. Béla rendelte el.⁹⁾ A XIII-ik században már más magasabb bírák is, kik pecséttel rendelkeztek, mint a nádor, bán, vajda, főpapok rendesen állítanak ki ítéleteikről bizonyoságlevelet; de eltart egész a XV-ik század elejéig, hogy az ítéletlevelek kiadását nem tekintik a peres eljárás rendes követelményének, hanem azt majd csak a nagyobb bizonyosságra, majd a patvarkodás ellen való védelemre szóló hivatkozással indokolják.¹⁰⁾

⁶⁾ Az alnádor például 1234-ben ítélete nagyobb erősségére »litteras nostras sub sigillo nostro dare jussimus memoriales«. Fejér: III. 2. 413—415.

⁷⁾ Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei. Budapest, 1892. (Akad. tört. értekez. XV. köt. 5. sz.) 40—51. l.

⁸⁾ Példák: Fejér: II. 219.; Wenzel: VI. 500. és u. o. VII. 65. és különösen Kubinyi: Monum. I. 30.

⁹⁾ »Ne in aliqua causa in mei praesentia ventilata et definita in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis meae discussum scripti testimonio confirmetur«, írja 1181-ben III. Béla. Fejér: II. 198.

¹⁰⁾ Példák: Anjou.: II. 34.; Hazai Okl. 265.; Károlyi: I. 171. és még 1409-ben Zsigmond király az ítéletlevél kiadását így indokolja: »Vult ratio, ut quae in iudicio sententialiter dirimuntur, ad perpetuae rei memoriam legitimis perennentur scripturarum documentis, ne effrenata cupiditas sui prodiga captata opportunitate, temporis in negotiis in staterna equitatis recto tramite terminatis, nova in posterum valeat litigia generare«. Zalam. Okl. II. 359.

Amint az ítéletlevelek a bíróságok rendes hivatali kiadványaivá lesznek, azok folyvást tartalmasabbak is. Az ítéleteknek régibb egyszerű feljegyzései a peres eljárás és annak eredménye csak rövid felemlítésére szorítkoznak.¹¹⁾ Róbert Károly uralkodása második felétől fogva azonban az ítéletlevelek már az egész eljárásnak meglehetősen kimerítő képét adják, magokban foglalják a felmutatott okmányokat, közlik a bíróságon kívül eszközölt eljárásról való jelentéseket, sőt igen gyakran az ítéleteket indokolják is.¹²⁾ E végre az ítéletlevelek hivatkoznak az országos szokásjogra és annak egyes tételeit formulázzák,¹³⁾ mi által a XIV-ik és XV-ik századból való ítéletlevelek a magyar szokásjog felismerésének jelentékeny forrásai, mint azt a Hármaskönyv is elismeri.¹⁴⁾

Az ítéletlevél lényeges alkatrésze a pecsét. Az ország főbirái, kik hiteles pecséttel rendelkeztek, ez alatt adták ki ítéletleveleiket. A közbenszóló ítéletek vagy végzések csak az okmányra nyomott pecsét alatt keltek. A végítéletet azonban, különösen ha az birtokjogot ítelt oda,¹⁵⁾ lefüggő pecsét alatt, tehát kiváltság formájában kellett kiállítani, mert hazai jogunk úgy tartotta, hogy birtokjogokat csak kiváltság útján lehet megszerezni.¹⁶⁾ Birói hatalommal felruházott közönségeknek, megyéknek vagy városoknak bíróságai nem rendelkeztek e korszakban bírósági pecséttel, hanem ítéleteiket, ha arról levelet kértek, a bíróság tagjainak, vagy azok egy ré-

¹¹⁾ Például Hazai Okm. VIII. 16.; Fejér: IV. 1. 140. stb.

¹²⁾ Péld. Hazai Okm. I. 192.

¹³⁾ Péld. Fejér: X. 4. 855.; Károlyi: II. 171. Rendszerint ily bevezetéssel: »Verum quia regni consuetudine requirente«. (Hazai Okm. I. 192.), vagy »de huius regni lege et consuetudine ab antiquo assvetis«. Ily formulázott szokásjogi elveket munkánk folyamában sokszor volt alkalmunk idézni.

¹⁴⁾ Hármask. II. R. 6. cz. 3. §-a, hol Verböczy írja, hogy az ország joga folyik »ex iudicium ordinariorum regni sententiis«.

¹⁵⁾ Merően felmentő (expediáló) ítéletekről csak egyszerű alakban adtak ki bizonyáglevelet. Zichy: I. 579.; Anjou: IV. 28. Károlyi: I. 171.

¹⁶⁾ Péld. Károlyi: I. 171.; Kovachich M. G.; Suppl. ad Vest. II. 373. A birói gyűrűs pecsét alatti kiállítása ítéletlevélnek csak ideiglenes természetű, azt utólag privilegialis pecsét alatt kellett kiadni. Fejér: VIII. 3. 566.; Zichy: I. 550—556.

szének az okmányra vagy annak hátára nyomott pecsétjei alatt adták ki.¹⁷⁾ Különösen a megyei ítéletlevelek az alispán és a szolgabírák pecsétjeivel erősítvék meg.¹⁸⁾

Mátyás király 1486-ban elrendelte,¹⁹⁾ hogy a királyi kuriában nemcsak az ítéleteket kell a feleknek kellő módon kihirdetni, hanem az ítéletleveleket (*litterae sententiales*) is. Ezek, különösen a végítéletet magokban foglalók, csak a birói széken legyenek kiadhatók, miután azokat ott elébb nyilvánosan, hangosan és érthetően, tehát köznyelven is megmagyarázva, felolvasták,²⁰⁾ az illetékes ítélőmester azokat megpecsételte és más nagybíró ítélőmestere is aláírta. A királyi ítélőmesterek előtt folyt perekben ezt a nádori, a nádor előtt folyt perekben pedig az országbírói vagy személynöki ítélőmesterek tartoztak teljesíteni.²¹⁾ Az ítéletlevelet a bírósági nyolczad rendes ideje alatt kellett kiállítani, mi ha a teendők nagy tömege miatt nem történhetett meg, erre az esetre az ítéletlevél hű kiadása megóvásáról az 1500: XI. t.-cz. gondoskodott.²²⁾

Hogy vajjon az ítéleteket az országos bíróságok hiteles jegyzőkönyvbe (*registrum*) vették-e, azt e korszak kútfői nem említik. Az ítéletet hivatalos emlékezet okáért feljegyezni, a városokban volt szokásos, hol az ítéletet az erre rendelt városi könyvbe (*Stadtbuch*) hitelesen bevezették, miért is a városi bíróságok rendszerint nem állítottak ki ítéletlevelet, ha csak azt külön nem kérelmezték.²³⁾ A tárnokszékre nézve pedig a tárnokjogi czikkek határozottan elrendelik, hogy legyen egy könyv, melybe a tárnokjogi czikkek bejegyez-

¹⁷⁾ Király J.: Pozsony város joga. 342. és 343. l.

¹⁸⁾ Péld. Zichy: II. 18.; Sztáray: II. 27.; Teleki Okl. II. 305., 306.

¹⁹⁾ 1486: XX. t.-cz.; ezt megerősíti az 1492: LXIX. t.-cz.

²⁰⁾ Az 1500: XI. t.-cz. rendeli, hogy az ítéletlevelek »non intelligentibus autem vulgari sermone interpretari debeant«. Már 1470-ből olvasuk egy ítéletlevélben: »Proclamata in sede et extradata per Thorda« (ítélőmester).

²¹⁾ Lásd ennek példáját Kovachich: Suppl. ad vest. II. 394. l.

²²⁾ Az 1500: XI. t.-cz. az oly esetre rendeli, hogy: »magistri protonotarii, expiratis eisdem octavis, expeditisque huiusmodi litteris adjudicatoriis« a királyi tanács bírósági tagjai meghallgatásával és beleegyezésével állítsák ki az ítéletlevelet.

tessenek és egyszersmind megannyi ítéletek, miután azok a tárnokszéken felolvastattak és megmagyaráztattak, a tárnok szék jegyzője által bejegyeztessenek.²⁴⁾

Az ítéletlevelek kiadásáért a királyi kuria jegyzőinek, vagy, mint később mondották, a kisebb királyi kancelláriának dijjak jártak. Hatalmaskodási ügyben hozott ítéletlevélért a pecsét őrzőjének tíz forint száz után, az ítéletlevél írójának pedig egyáltalában két forint járt, egyéb ügyekben, nevezetesen birtokjogok iránt hozott ítéletek leveleiért pedig a per tárgya értékéhez mérten az ítélőmesterek és a peres felek közötti egyezkedés alapján fizettek.²⁵⁾ Ezen fizetések tették az ítéletlevél ú. n. terhét (onera v. pretium litterarum sententionalium), melyet bizonyos körülmények között, például perújítás esetén, az ítéletet nyert egyén részére megtéríteni kellett.²⁶⁾

3. §.

Végrehajtás.

I. A jogerőre emelkedett ítéletet annak végrehajtása követte.¹⁾ Ennek egy év alatt kellett megtörténnie; ²⁾ későbbi

²⁴⁾ Lásd Pozsony városára nézve Király J.: i. m. 342.; így volt ez Sopronban és más városokban is.

²⁵⁾ Lásd Király J.: i. m. III. függelékében a tárnokjogi czíkek között a XIX. és XXVI. cz.-et; és v. ö. Kovachich M. Gy.: Formulae Solennes styli 205. l.

²⁶⁾ Már az 1435. (Decr. majus) XI. t.-cz. 20. és 22. §§-ai írják: »De littera sententionali facti potentialis conservatori sigilli flor. decem, per centum (denarios) Scriptori autem denarii ducenti« és ismét: »De litteris autem adjudicatoriis reobtentiois possessionum seu aliarum rerum juxta quantitatem possessionis seu rei obtentae, habita concordia inter causantes et protonotarios fiat solutio«. Ezt ismétlik az 1486: LXXVI. és az 1492: XCVIII. t.-cz. Zsigmond említett törvényének eredeti szövegében a »denarios« szó hiányzik, valamint a későbbi törvényekben is. V. ö. Kovachich J. N.: Lect. variantes 73. l.

²⁷⁾ Péld. 1494-ben II. Ulászló perújítást engedvén, az illető fél ügyvédje a személynöki szék előtt »persoluto prius pretio dictarum litterarum adjudicationum« novisálja a pert. Orsz. levélt. 19,216.

¹⁾ »Quia frustra forent judicia, si ea quae judicialiter decernuntur, debitaee executioni non demanderuntur« mond az idetartozó formula. Károlyi: III. 158.; Székely Okl. I. 323.

²⁾ Ezt Mátyás király 1478-ban országos szokásjognak mondja,

végrehajtáshoz már királyi engedély volt szükséges,³⁾ vagy ha a mulasztás alapos okok miatt történt, a bíró vagy annak a bírói széken utódja is az ítéletet erejébe ismét visszahe-lyezhette, ha azt az ítélőszéken újból kihirdették és az ehhez idézett ellenfél részéről ellenmondás nem történt.⁴⁾

Az ítélet végrehajtására rendszerint az a bíró volt ille-tékes, ki a pernek első bírója volt. A kuriából tehát csak, azokat a pereket, melyeket ott kellett megindítani, hajtották végre, az oda csak felebbezett pereket végrehajtás végett a megyéhez visszaküldték, mind a bizonyítási, mind a végítélet végrehajtása azt illetően meg. Utóbbi különösen akkor, ha az ítélet az elítélre bírságot rótt, mert ebben a győztes féllel az illetékes bíró is osztozkodott.⁵⁾ Hasonlókép jártak el a városoktól felebbezett ítéletek végrehajtásánál is.⁶⁾

A végrehajtás az illetékes bíróság kötelessége volt, ké-sedelem vagy mulasztás esetén arra királyi parancscsal in-tették. Különösen az 1492: LXXIII. t.-cz. kötelezte a megyét, hogy a felebbezés elintézése után hozzá visszaküldött pereket, ha azok végrehajtására felkéretik, tizenöt nap alatt huszonöt márka bírság terhe alatt végrehajtsa és az 1504: IX. t.-cz. szerint az ezt elmulasztott ispán vagy alispán harminczketted napra a kuriába volt idézendő, és ha ott vétkesnek találta-

---

midőn valakinek, ki a javára hozott ítéletet, mely »infra unius anni revo-lutionem juxta dicti regni nostri Hungariae consvetudinem pro se legitime statui facere voluerit«, de azt félelemből nem tette, királyi teljhatalomból végrehajtási engedélyt adott. Orsz. levélt. 24,568.

³⁾ Lásd a megelőző jegyzetet és 1496. decz. 1. II. Ulászló, midőn már »terminus exactionis eiusdem sententiae elapsus sit« megengedi, hogy »secundum regni consvetudinem executionem demandari facere possit et valeat, executioque huiusmodi perinde ac si in termino deputato facta extitisset et nulla dilatio extitisset, vigorosa habeatur, roburque obtineat perpetuae firmitatis«. Orsz. levélt. 20,506.

⁴⁾ Ily esetre nézve írja 1504. oct. 24. Perényi nádor, hogy ő Zápolya István nádor 1498-ki végre nem hajtott ítéletét »in suo vigore« meghagyta »habita prius sufficienti promulgatione earundem juxta consvetudinem sedis nostrae judicariae in talibus observari solitam, praefato N. N. procuratore N. N. (in causam attracti) huic in nullo contradicente«. Ország. levéltár. 21,357.

⁵⁾ Hármask. III. R. 7. cz.

⁶⁾ Kovachich: Formulae Solen. styli 216. és 217. 1.

tott, száz arany forintban, felében a bíró, felében a fél részére, és a károk megtérítésében marasztaltatott el.

A végrehajtás kezdetben a poroszló tiszte volt, ki arról a bíróságnak szóval tett jelentést. Az 1231: XXI. t.-cz. óta a poroszló a végrehajtásnál is csak káptalani vagy konventi hiteles bizonyság kíséretében járhatott el; míg a XIII-ik század második felétől fogva, mint fentebb láttuk, a felsőbb bíróságok ítéleteit nem szoros értelemben vett bírói közegek, hanem erre esetről-esetre felszólított megyebeli nemesek, mint ú. n. királyi (nádori stb.) emberek hajtották végre, hiteles helyi kiküldöttek bizonysága mellett. E végre végrehajtási parancs ment az illetékes hiteles helyhez, melyben a kiküldött királyi emberek, valamint a végrehajtás tárgya és módja megjelelve voltak.

Alsóbb bíróságok a végrehajtást saját közegeikkel végeztették. A megyékben azt rendszerint egy kiküldött szolgabíró, vagy esetleg az alispán valamelyik szolgabíróval teljesítették. Régente ehhez csak pecsétjük felmutatása volt szükséges; később azonban kiküldetésüket a megyétől vett levéllel kellett igazolniok.⁷⁾ Az alispánt vagy szolgabíró, ki ily levél nélkül végrehajtást eszközölne vagy birságot behajtana, az 1495: XVII. t.-cz. fejeválsággal sújtja.⁸⁾

II. Az ítélettel megszerzett jogot vagy birságot annak tárgyához képest más-más módon kellett végrehajtás útján foganatosítani. Iktatás, határjárás, visszahelyezés, osztály, fizetés és hasonlóak voltak annak módjai, melyekről értekezni nem szorosan a perjog hivatása.

Különös perjogi szabályok csak a vétségi és az adósági perek végrehajtására nézve fejlődtek ki. Ezekre nézve a végrehajtás úgy a személyre, mint a vagyonra vonatkozhatott.

A személyen való végrehajtást, mint a fővételt a fej-

---

⁷⁾ »Quod comites, vicecomites et iudices nobilium quorumcunque comitatum, nisi de sede judiciaria per universitatem nobilium cum litteris eorumdem exmittantur, nullas executiones facere possint«, rendeli az 1495: XVI. t.-cz. 1. §. Ily kiküldetésre szóló levél példája 1505 körüli időből. Sopronm. Okl. II. 598. l.

⁸⁾ Megsértőikről pedig intézkedik az 1495: XVI. t.-cz. 2. §.

vesztési ítélet (*sententia capitalis*) esetében, a megbélyegzést, melylyel, legalább régente, a patvarkodót és a hamisan perben állót sujtották és a szolgálatra való személyes letartóztatást, mely a fizetéseképtelent érte, mindig a győztes fél eszközölte. Ezekre nézve azonban egyezkedésnek volt helye, melynek létrejövetele érdekében Nagy Lajos óta a végrehajtást megelőzőleg három napi,⁹⁾ illetve az adósra nézve országos szokás szerint tizenöt napi bírói letartóztatásnak volt helye.¹⁰⁾ Ily letartóztatás érte nemcsak a fizetéseképtelen adóst, hanem azt is, ki a kisebb ítélet birságát nem tudta lefizetni.¹¹⁾

Ha a letartóztatás eredménytelen volt és a kiegyezés létre nem jött, akkor az elítéltet a végrehajtásnak személyén eszközzése végett ellenfelének kiszolgáltatták, illetőleg az adóst hitelezője hatalmába adták, ki adóssága, illetve birsága törlesztéséig mint hitelezőjének szolga háznépéhez tartozó (*tanquam unus ex familia*) tett szolgálatokat.¹²⁾

Ha az ítélet vagyonvesztésre vagy egyszerű birságra szólt, miből két harmadrész a bírót, egy harmadrész pedig a pernyertes felet illetett meg, akkor a végrehajtás mindig első sorban az elítélt dolgaira és marháira (*res et bona*) irányult. Ha ezekből a birság értéke kikerült, akkor az ingatlanra végrehajtást vezetni nem lehetett. És a vagyonvesztés esetében is, először az ingóságokat osztották el, mint az okmányok mondják, a dolgokat és marhát, vagyis a jószágot (*res et bona*), melyek az illetőkre, bíróra és félre,

⁹⁾ 1351: IX. t.-cz.

¹⁰⁾ »Quem (az adóst) sic captum iudex ipse quindecim diebus (prout in facto debitorum fieri consuevit) apud manus suas concordiae causa conservare; et si hoc modo, atque infra illud tempus, in unionem cum adversa parte devenire non curaverit, tunc idem iudex manibus dicti adversarii sui illum tradere et assignare tenetur«. Hármask. II. R. 68. cím. 6. §.

¹¹⁾ Hármask. II. R. 68. cz. 6. §. A fizetéseképtelen jobbágyra nézve lásd Hármask. III. R. 28. cz. A letartóztatott kereskedőre nézve intézkednek az 1486: XXIX. és 1492: XCII. t.-cz.-ek.

¹²⁾ »Attamen detentus ille, tanquam unus ex familia actoris eidem servire tenebitur«, mondja a Hármask. II. R. 68. cz. 9. §-a.

visszaválthatlanul szállottak.¹³⁾ Azokat, kik az ily ingóságokat a végrehajtók előtt titkolták vagy elrejtették (occultatores), idézték¹⁴⁾ és ha őket bűnösöknek találták, súlyosan büntették, péld. fejvesztési ítélet végrehajtásánál fejvesztéssel.¹⁵⁾

A fekvő birtokra irányuló végrehajtásnál mindenekelőtt a végrehajtást szenvedőnek saját birtokrészét kellett különválasztani, az akkor életben volt fiuknak és esetleg a leányoknak is, valamint a fivéreknek vagy a legközelebbi atyafiaknak részei kihasításával. Az elítéltnak ilykép megállapított birtokát két harmadban a bíró, egy harmadban ellenfele kezéhez adták zálogcímen való birtoklásra és használatra, mindaddig, míg azok, kik arra jogosítvák, a magokhoz váltást nem eszközlik,¹⁶⁾ mit fiúk és atyafiak közbecsű, szomszédok és községbeliek pedig csak igaz becsű alapján tehettek. E végre a birtokot meg kellett becsülni és a visszaváltásra jelentkezőket annak eszközzésére megidézni.¹⁷⁾ Ha azonban, mint a fejeváltási ítéletnél, az ellenfélnek külön ötven homagialis márka fizetendő volt, akkor a birtokból a bíró és az ellenfél részei kihasítását megelőzőleg elébb a fejeváltási összegnek, vagyis a teljes vérdíjnak megfelelő rész volt kihasítandó, mely az ellenfelet kizárólag illette meg, és tőle nem közbecsű, hanem örökbecsű árán volt csak visszaváltandó.¹⁸⁾

A jobbágytól is, ki az ura által elkövetett hatalmas-

¹³⁾ »Coeterum iidem regius et vester homines universa bona et quaslibet res, solum ipsos N. N. contingentes requirant et duas partes earundem nobis, velut iudici, et tertiam partem praedictae parti adversae debeant assignare«, rendeli 1357-ben az országbíró. Kállay levélt. Múzeum.

¹⁴⁾ Ugyanott rendeli az országbíró: »Illos autem qui ex bonis et rebus ipsorum apud se conservando occultare niterentur« idézzék okaik előadására.

¹⁵⁾ 1463-ban a kiküldött hiteles hely jelentvén, hogy egy valaki »occultasset et ab ipsis absentasset et ad ipsorum admonitionem ipsis reddere recusasset«, e miatt az illető idéztetett és meg nem jelenvén »in sententia capitali et in amissione omnium possessionum« ítéltetett el.

¹⁶⁾ V. ö. Sopronm. Okl. II. 361.

¹⁷⁾ Régente ez három vásáron való kikiáltással is történt. Például 1322-ben Anjou: II. 33. és Anjou: V. 221.

¹⁸⁾ Azért írja 1508-ban Borsodmegye, hogy országos és megyei szokás szerint »de pecuniis homagialibus . . . non estimatione communi sed perpetuali satisfactionem impendi solitum fuit«. Ország. levélt. 21,879.

ködásban részt vett, vérdíjját (40 forintot), melylyel azért tartozott, hason módon hajtották be ingóságain és birtokán, kizárólag felperes javára.¹⁹⁾

A fejvesztési ítélet alapján az előadottak szerint elfoglalt birtokok és bírói meghagyásra kiszolgáltatott ingóságok után a végrehajtásnál eljáró káptalannak az ország régi szokása szerint tized járt.²⁰⁾

III. A végrehajtásnak erőszakos megakadályozásáról, a félnek és a végrehajtó közegeknek elveréséről és bántalmazásáról sokszor emlékeznek az okmányok.²¹⁾ Ilyenkor az erőszakoskodókat idézték, de hogy őket ezért mivel sújtották, arról emlékeink nincsenek. Mióta azonban a Hunyadi-korszakban a békés formában eszközölt elűzés (repulsio), mint rendes perorvoslat, perjogunkban meghonosodott, a végrehajtásnak erőszakos meggátlását az 1486: LXVII. t.-cz. a hűtlenség büntetése alatt tiltotta és az urnak huszonöt márka terhe alatt meghagyta, hogy az abban részt vett jobbágyát kiszolgáltatassa és magát az abban való részvétel gyanuja alól esküjével tisztázza, mivel az 1492: LXXV. törvényczikk szerint az ur akkor is tartozott, ha jobbágya szökéssel menekült.

Ez intézkedések azonban nem voltak elégségesek a végrehajtások biztosítására. A XVI-ik század elején szüksé-

---

¹⁹⁾ A személynöki szék hatalmaskodás miatt fejvesztési ítéletet hozván, az abban részt vett jobbágyokat »in singulis decem marcis homagialibus, 40 flor. auri facientibus, dictis actoribus duntaxat persolvendis« ítélvén el, ezt úgy rendeli végrehajtani: »Deinde vero ad domos habitationum praefatorum jobagionum eiusdem convicti modo simlii accedentes primo de rebus et bonis, si reperire poterit, tamdiu vero si necesse fuerit, de haereditatibus eorundem tot et tantum, quod scil. et quantum se ad valorem singularum 40. marcarum homagialium extendere videbuntur, separative excindendo manibus dictorum actorum assignet et applicet, contradictione praelibati convicti et aliorum quorumlibet non obstante«. Máriássy levélt. Múzeum.

²⁰⁾ »Item de occupationibus possessionum hominum in sententia capitali convictorum et rerum ablationibus, judiciaria commissione mediante fiendis, de rebus ablatis ex antiqua consuetudine capitulum habebit decimam partem; pro redemptione autem litterae denarii centum«, rendeli az 1435-ki nagyobbik végzemény 10. czikk 12. §.

²¹⁾ Például Sopronm. Okl. I. 333. és 348.

gesnek látták e végre karhatalmat szervezni. Az 1507: I. t.-cz. és az 1518-ki bácsi IV—VI. törvényczikkelyek intézkednek ez iránt.

II. FEJEZET.

Peregyesség. Fogott bírák.

I. A per nemcsak birói ítélettel és ennek végrehajtásával, hanem peregyességgel vagy fogott bírák ítéletével is elintézhető volt.

Már peressé vált ügyben egyezkedni régente csak a per bírójának engedélyével (obtenta licentia) lehetett,¹⁾ ki azt az ügy súlyos voltára való tekintettel meg is tagadhatta.²⁾ A létrejött egyesség után pedig a bírónak békebirsággal (judicium pacis) tartoztak,³⁾ mely nem általánosan, hanem a per értékéhez képest volt kiszabva.⁴⁾

Az 1298: LXV. t.-cz. ugyan már megállapította az egyezkedésnek a perben szabadságát⁵⁾ és az 1351: XXIV. t.-cz. szerint a bíró a feleket az egyezkedéstől még a leg-súlyosabb esetekben sem tilthatta el, de azért békebirság követelhető volt, mely azonban három márkát meg nem haladhatott.⁶⁾ De azért még mindig a bíró adja az egyezkedéshez

---

¹⁾ Példák: 1214-ből Wenzel: I. 530—534.; u. o. VIII. 103., 104.; 1337-ből Zichy: I. 517., 518.; Sztáray: I. 284.; és váradi registr. 9., 17., 23. stb. p.

²⁾ Azért terjeszti ki később az 1351: XXIV. t.-cz. az egyezkedést »in quacunque maxima et ardua causa«-ra.

³⁾ Innét az egyezkedési okmányoknak az a gyakori záradéka: »Judicem autem partes placabunt«. Wenzel: IX. 268.; Sztáray: I. 284. E birság a feleket rendszerint közösen terhelte, néha voltak azonban eziránt külön megállapodások. Hazai Okl. 215., 216.

⁴⁾ Hazai Okm. VII. 293. (1300-ból); Zichy: I. 487.; Hazai Okl. 215., egy 1361-ki okmány kifejezetten írja: »judicium pacis juxta quidditatem causae«. Soós levélt. Múzeum.

⁵⁾ »Medio autem tempore, quaecunque pars voluerit, potest concordari«, mond e törvényczikkely (Sylloge).

⁶⁾ »Causantes enim, in quacunque maxima et ardua causa, si concordare voluerint, judex prohibere non possit. Et de judicio pacis ab ipsis non plus quam 3. marcas exigere valeat quouomodo«. 1351: XXIV. t.-cz.

az engedélyt⁷⁾ és előfordul magasabb békebirságnak kiszabása,⁸⁾ még pedig, mint Szécsi Miklós országbíró írja, a per értékéhez képest.⁹⁾ Csak Zsigmond uralkodása alatt honosodik meg véglegesen az egyezkedésnek a perben szabadsága, a békebirságnak is teljes elejtésével. Az 1435: V. t.-cz. régi szokásra hivatkozva rendelte el, hogy a peres felek a bíró engedélye nélkül is egyezkedhessenek és e miatt a bíró tőlök mit sem követelhesen,¹⁰⁾ mit későbbi törvények is ismételnék.¹¹⁾

Egyezkedni a per mindenik szakában lehetett. Gyakoriak a közvetlenül a bajvívás előtt vagy alatt,¹²⁾ vagy pedig a megítélt eskü letévése előtt vagy után,¹³⁾ sőt a végrehajtás alkalmával is létrejött egyességek. Az egyességet csak kivételesen kötik a per bírāja előtt, ki ilyenkor az egyesség elfogadása iránt háromszor intézett a felekhez kérdést, mielőtt arról oklevelet kiállítana.¹⁴⁾ Rendszerint a felek, miután a bírótól egyezkedés czéljából halasztást nyertek, a bíróság színhelyén kívül egyezkedtek,¹⁵⁾ vagy közvetlenül vagy, mi gyakoribb, békéltető (probi viri) közreműködésével.¹⁶⁾ A közöttük ilykép létrejött egyességet hiteles helynek, vagy később

⁷⁾ Fejér: X. 4. 842—869.; u. o. X. 5. 358—362.; Sztáray: I. 284. Az egyezkedés jogáról értekezik Kovachich M. Gy.: Suppl. ad Vest. I. 172. és 173. l.

⁸⁾ Fejér: IX. 6. 113.; 1353-ban Miklós nádor elengedi az öt márka békebirság reá eső részét. Múzeumi irattár.

⁹⁾ »Ipsius etiam partibus liberam concessimus concordandi facultatem dummodo nos juxta extensionem gravaminis causae . . . de judicio habitae pacis in eodem termino valeant complacere. Zichy: III. 129.

¹⁰⁾ Az 1435: V. t.-cz. 2. §-a így szól: »Partes tamen litigantes quandocunque voluerint, absque requisitione judicis et onere solutionis birsagiorum liberam concordandi habeant facultatem, quemadmodum antiqua et laudabilis regni nostri consuetudo huiusmodi concordiam in quibuscunque factis potentialibus et aliis libere fiendam dictat et consentit«.

¹¹⁾ 1439: XXXI.; 1458: XXXVII.; 1486: V. és 1492: LIV. t.-cz.

¹²⁾ Kubinyi Monum. I. 77.; Wenzel: II. 228.; u. o. IX. 268.; Ars notar. 10. p.; Knausz: Monum. I. 572.

¹³⁾ Hazai Okm. III. 261—263.; Hazai Okm. V. 198., 199.

¹⁴⁾ Zichy: II. 63—69.; Fejér: X. 2. 344. — Hogy a feleket a peregyesség elfogadása iránt háromszor megkérdezik, akkor is szokásos, ha a megkötött egyességet a bíróságnak bejelentik. Zichy: I. 345., 346.

¹⁵⁾ Zichy: I. 243—246.; Anjou: I. 208.; Károlyi: II. 7. és 8.

¹⁶⁾ Wenzel: IX. 268.; Károlyi: II. 7.

hiteles személynek bevallották, hogy erről hiteles tanulevelük legyen.¹⁷⁾ Ezzel, a kibékülést bejelentendők (ad pacem recitandum),¹⁸⁾ a felek a bírósághoz visszatértek, melytől azt megerősítő oklevelet vettek.¹⁹⁾

Az ilykép létrejött peregyesség érvényét azzal biztosították, hogy annak be nem tartását, illetve a vele elintézett ügynek újból való perbeli felelevenítését érzékenyen sujtották, t. i. vagy jelentékeny birsággal,²⁰⁾ vagy a patvarkodás büntetésével,²¹⁾ vagy pedig hatalombajban való elbukással,²²⁾ vagy hitszegés vétkével.²³⁾

II. A kiegyezés a peres felek között fogott bírák ítélete alakjában (per modum arbitrii) is jöhetett létre,²⁴⁾ mi különösen a XIII-ik és XIV-ik századokban igen szokásos volt.

Választott bíróság iránt a felek szerződésileg határoztak.²⁵⁾ Tagjait majd közös megállapodással jelelték ki,²⁶⁾ majd, mi gyakoribb, mindenik fél választott ahhoz, még pedig egyenlő számmal alkalmas (probi, honesti, idonei) férfiakat²⁷⁾ és vezették őket a kitűzött határidőben a bíráskodás

¹⁷⁾ Néha maga a kiegyezés káptalan előtt megy véghez. Régente poroszló kíséretében történt ez. Knauz: I. 265.; Hazai Okm. III. 2., 3. U. o. VI. 120.

¹⁸⁾ Wenzel: X. 456.

¹⁹⁾ Ennek szép példája Zichy: I. 243—246. u. o. 345. és 346.; Hazai Okm. V. 124—127.

²⁰⁾ 1214-ben hatvan márkával Wenzel: I. 133. és u. o. VI. 507.; Hazai: Okm. VII. 105.; Anjou: I. 154. stb.

²¹⁾ Fejér: VII. 3. 126.; Anjou: IV. 571., 572.

²²⁾ »Si vero quartum et ultimum terminum obmitteret insolutum ex tunc in succubitu duelli facti potentialis convinceretur«, rendeli egy peregyesség 1374-ből. Zichy: III. 592., v. ö. még Hazai Okm. V. 158—160. és 309., 310.; Kubinyi Monum. II. 136.

²³⁾ Például 1492-ben a személynök előtt peregyességet kötnek, a mely ellen vétő »in pena fidefragii ac insuper in ducentis florenis convinctur«. Ország. levélt. 19,922.

²⁴⁾ Kovachich M. G.: Formul. sol. styli. 167. és 168. l.

²⁵⁾ Ennek példái: Hazai Okm. VII. 123.; Wenzel: X. 455.; Anjou: IV. 644.; Sztáray: I. 231.; Zichy V. 137—139. stb.

²⁶⁾ Teleki: Huny. XII. 186—188.

²⁷⁾ Említvük »arbitri parochiani (váradí regestr. 339. p.) probi viri comprovinciales (Fejér: V. 2. 410.; Hazai Okm. VII. 351—359.) is. Bottka Tivadar (A vármegyék alakulásáról. Századok, 1872. 73—81. l.)

színhelyére.⁸⁸⁾ Mindenik fél azonban a másik fél választotta bírák ellenében a kifogásolás és esetleg a visszautasítás jogával élhetett, mi azonban, ha más egyén kijelölésében meg nem egyezhettek, az arbitrálist meghiusítja.⁸⁹⁾

Tartották pedig a választott bíróságot majd valamely káptalannál vagy konventnél,⁹⁰⁾ majd a vitás birtok színhelyén, vagy pedig más a szerződésben megállapított helyen,⁹¹⁾ mindenik fél részére külön-külön kiküldött hiteles hely bizonyossága előtt.⁹²⁾ A bíraskodás alkalmával a fogott bírának teljes számmal jelen kellett lenniök, kivéve, ha már előre ki volt kötve, hogy az esetre, ha valamelyik fél választotta bírák nem jelennének is meg teljes számban, vagy egészen elmaradnának is, vagy megjelenve itélni vonakodnának, a többiek ítélete mégis mindkét félre nézve érvényes legyen.⁹³⁾

A választott bíróság az ügy tárgyalását, ha azt annak megvizsgálása és megvitatása megkivánták, több napon át és több ülésben is végezhetette, nem ritkán azonban ki volt kötve, hogy a bírák az ítélet meghozatala előtt helyeikből fel ne keljenek, tehát a tárgyalás minden megszakítás nélkül menjen véghez.⁹⁴⁾ Az ügy végleges eldöntésének biztosítása érdekében pedig előfordul, hogy már a választott bíróság kiküldése alkalmával választottak egy egyént, kit az esetre, ha a bírák a hozandó ítélet iránt meg nem egyezhethének, a döntés megillessen.⁹⁵⁾

azokban állandóan kirendelt megyei békéltetőket lát, kiknek helyébe az esküdtek léptek. Érvei azonban nem meggyőzők.

⁸⁸⁾ »Se arbitrio sex proborum virorum, quorum tres pars una et reliquos tres pars altera in octavis diei Strennarum nunc venturis sine crastinatione ad conventum de Lelez adducere teneatur« írják, 1352. Sztáray: I. 231. és v. ö. Hazai Okm. VII. 123.; Zichy: II. 559., 560.

⁸⁹⁾ Sopronm. Okl. II. 335—56., hol papokat az arbitrium-tól visszavetnek, mert az ügyben baj ítélhető meg.

⁹⁰⁾ Sztáray: I. 231.

⁹¹⁾ Zichy: III. 89.; Hazai: IV. 351—59.

⁹²⁾ Anjou: V. 1.; Sopronm. Okl. II. 355.; néha megyei embert is küldenek ki bizonyosságul. Zichy: II. 415., 416.

⁹³⁾ Zichy: V. 137—139. — Mászor ily esetben új bírák választását engedték meg. Károlyi: II. 437—440.

⁹⁴⁾ Sztáray Okl. I. 231. Zichy: II. 559., 560. és 416.

⁹⁵⁾ Sopronm. Okt. II. 356.

Ítélt pedig a választott bíróság hason bizonyítékok, u. m. okmányok, eskü stb. alapján,³⁶⁾ mint a rendes bíróság, még pedig a legkülönbözőbb ügyekben. Kivételesen azonban előfordul, hogy a választott bíróság az ügyet oly súlyosnak vagy oly bonyolultnak látta, hogy magát annak ítélésére alkalmatlannak jelentette ki és a vitás ügyet a felek minden terheltetése nélkül (absque omni gravamine), annak rendes bírójához visszaszármaztatta.³⁷⁾ Mindenesetre azonban a fogott bírák az általuk hozott ítéletről és eljárásukról jelentést adni tartoztak vagy közvetlenül a per rendes bírójának,³⁸⁾ vagy pedig valamely hiteles helynek³⁹⁾ vagy személynek, vagy pedig a megyének,⁴⁰⁾ mire mulasztás esetén királyi parancssal is szoríthatók voltak.⁴¹⁾

A választott bíróság hozta ítélet a feleket szerződésük értelmében kötelezte. Azt a felet, ki azt elfogadni vonakodott, vagy nem teljesített vagy egyoldalulag visszalépett,⁴²⁾ a választott bíróság kiküldése alkalmával kikötött hátrány sújtotta; t. i. vagy súlyos bírságot fizetett,⁴³⁾ vagy pedig mint hatalombajban elbukott bűnhődött.⁴⁴⁾ Ennek végrehajtása ér-

³⁶⁾ Zichy: IV. 548—557.

³⁷⁾ Hazai Okm. I. 160., 161., Károlyi: I. 204., 205., Fejér: X. 7. 891., 892.

³⁸⁾ Anjou: III. 545—550.; Zalam. Okl. I. 236.

³⁹⁾ Zichy: I. 224. Ez nem ritkán igen későn történt, péld. egy 1517. február 19-én kelt oklevél szerint tizenöt évvel az arbitráls után.

⁴⁰⁾ Pél. 1523. (Budae f. 3. pr. p. Dom. Ramisp.) Báthori nádor és királyi helytartó meghagyja, hogy a fogott bírák ítéletüket Borsodmegyének vallják be. Ország. levélt.

⁴¹⁾ Így 1519-ben, mivel a kiküldött arbiter-ek »coram aliquo capitulo vel conventu aut Judicibus ordinariis huius regni nullam superinde hucusque fecissetis fassionem« a király ezt nekik megparancsolja. Motesiczky levélt. Múzeum.

⁴²⁾ Erről a hiteles hely állított ki bizonyáglevelet. Anjou: V. 1.

⁴³⁾ Zichy: II. 77—79. és 559—560.; Fejér: VII. 5. 463.; Wenzel: XII. 519.

⁴⁴⁾ Zichy: I. 141—143. Sőt néha kikötötték, hogy királyi kegyelemben sem részesülhessen. Például egy 1466. ápril 28-án a vasvári káptalan előtt kötött szerződésben az ily esetre nézve megállapítják, hogy »in succubitu duelli facti potentialis, tanquam proditor suae generationis convinci deberet eo facto, neque Regia Majestas pro tempore regnans eidem

dekében a nem engedelmeskedő felet a rendes bíró elé kellett idézni, ki a kikötött büntetést vagy bírságot rajta megvenni tartozott.⁴⁵⁾

III. FEJEZET.

Perorvoslatok.

1. §.

Bevezetés. Perletétel.

I. Perorvoslatokkal, e szót tágabb értelemben véve, perjogunkban csak későn találkozunk. Az árpádkori perjog az eljárás egész súlyát a felek saját tevékenységére és a formszerűség szigorú betartására fektetvén, a felek perbeli mulasztásai és tévedései orvoslása elő nem fordulhatott. Csak ha a bíró nem akart igazságot szolgáltatni, vagy az elészabott formaságok ellen járt el, akkor ezek, mint az igazság kiszolgáltatása megtagadása, miatt (ob denegatam justitiam) lehetett a királyhoz fordulni, ki a bírót, illetve a bíróságot, a kuriába idézve, a fenforgó körülményekhez képest orvoslást szolgáltatott.

Csak azok a változások, melyek Róbert Károly kezdeményezésére a magyar pert a vegyes házakbeli királyok alatt érték, mint a perbeli képviselő meghonosodása, a bizonyítás anyagiasabbá válása, de különösen a bíróság tevékenységének a perben emelkedése, mind a felek, mind pedig a bíróság esetleges mulasztásaival vagy tévedéseivel szemben az orvoslás folyvást újabb és újabb módjait tették kívánatosokká. E perorvoslatok, mint a per letétele, az ügyvéd-szó visszavonása, a tiltakozások a perben, a felebbezés, elűzés és perújítás csak lassanként szokás útján részben már a XIV-ik század második felében, de leginkább a XV-ik század első felében fejlődtek ki; részletesb és különösen törvényi

---

gratiam facere valeat, nisi tantummodo pars in praemissis per omnia perseverans veniam facere valebit». Múzeumi irattár.

⁴⁵⁾ Például, midőn egy ízben (1339.) az arbitriumban elmarasztaltak teljesíteni vonakodtak és e miatt idézve meg nem jelentek, az ország-

szabályozásukat azonban csak a Hunyadi- és Jagello-korszakban érik el.

Lássuk e perorvoslatokat külön-külön.

II. A per, melyet rendszerint ítélettel vagy peregyeséggel fejeztek be, *perletétellel* is érhetett véget.

Perletétel szorosabb értelemben akkor történt, ha felperes keresetét visszavonta (*deponit causam*),¹⁾ a nélkül azonban, hogy peres igényéről le is mondana; de e korszakban per letevéséről szóoltak akkor is, ha a bíró szállította le a pert. Mindkét esetre alkalmazták a »*causae condescensio*« kifejezést.²⁾

Tulajdonképi perletételt az árpádkori magyar perjog még nem ismert. Az akkori formalistikus per szellemében a felperesnek a pertől visszalépését úgy fogták fel, mint annak elismerését, hogy ő helytelenül és alaptalanul emelt keresetet, miért is őt, mint vakmerően perlekedőt, súlyosan, t. i. keresete értékének kétszeresével sújtották.³⁾

A későbbi magyar perjog azonban a perletételt meg-

---

bíró (Wissegr. 14-o die Quinden. f. S. Regis) kimondotta, hogy miután a választott bíróságot megállapított szerződés szerint, az annak határozatát nem teljesítő hatalombajban elbukottnak tekintendő, őket »*ubicunque, apud quemcunque et quandocunque per ipsum Valentinum filium Morthunus intra terminos Regni Hungariae inventi fuerint, absque strepitu judicario debitae capitalis sententiae vindictam non evadant et insuper duae partes universarum possessionum et proprietatum eorundem nostris manibus judiciariis, in tertia vero parte praedicto Valentino filio Morthunus*« átadassanak. Forgách levélt. Múzeum. És 1504-ben a nádor előtt fogott bírák kiküldése iránt megegyezvén, azok ítéletének foganatosítását vinculummal biztosítják, kikötvén, hogy »*pars triumphans actionem praemissam contra partem alteram, ut puta in praemissis succumbentem in suo vigore in octavis seu brevibus judiciis primitus celebrandis occurrentibus coram suo iudice ordinario in praesentiam cuius ipsa causa vertitur extra omnem seriem registri prosequendi haberet potestatis facultatem*«. Ország. levélt. 21,358.

¹⁾ »*Causam sopire*« is mondják; péld. 1470. jún. 17-én az ország-bíró írja, hogy felperes ügyvédje előtte megjelenvén, jelenté, hogy fele perét »*eo grayamine, quo de regni consuetudine conveniat, sopire vellet*. Orsz. levéltár 16,949.

²⁾ Ettől különbözik a per átszállása, a melyet szintén »*causae condescensio*«-nak hívtak, a melyről fentebb a peres feleknél volt szó.

³⁾ Wenzel: III. 156—158., hol IV. Béla 1267-ben, midőn a fel-

engedte, a felperesi perbeli mulasztásoknak szokásos terhe, t. i. hat márka királyi birság terhe alatt,⁴⁾ melyeket azonban később csak mint u. n. könnyű márkákat vettek számításba és hat forinttal megválthatók voltak.⁵⁾ A pert mindig a bíróság színe előtt kellett letenni, mely azt, ha az a jognak és méltányosságnak megfelelt,⁶⁾ megengedte.⁷⁾ Felperes vagy ügyvédje e joggal a végítéletig, tehát a közbenszóló ítélet után is, élhetett.⁸⁾ Le lehetett tenni pedig a keresetet vagy teljesen, vagy csak egy részében, másik részében azt tovább is fentartván.⁹⁾

Perletételről (*condescensio causae*), de átvitt értelemben, szóltak akkor is, ha a pert a bíró szállította le, a mi akkor történt, ha a kereset formulázásában volt hiba,¹⁰⁾ úgy t. i., hogy a keresetlevél gyanánt szolgáló idézőlevélben oly hiányok vagy hibák foglaltattak, hogy ezek miatt a perben helyesen ítélni nem lehetett, de ezt is a bíró csak akkor tehette, ha az ily alapon emelt panasz ellenében alperes

---

peresek »*de jure suo diffidentes cesserunt omni liti et actioni*«, őket abban a »*gratia specialis*«-ban részesíti, hogy daczára, hogy »*injuste litem moverant ad penam dupli eorundem possessionum non duximus condemnandos*«.

⁴⁾ Már 1388-ban írják: »*Condescendit cum gravamine, quod de regni consvetudine conveniat*«. Zalam. Okl. II. 217. vagy 1470. jun. 17-én az országbíró megengedi, hogy »*eo gravamine, quo de regni consvetudine conveniret*« a pert letegye, mire ez »*cum judicio regali 6 marcarum*« két harmadban a bíró, egy harmadban az ellenfél kezéhez, megtörténik. Ország. levélt. 18,949.

⁵⁾ Azért írja a Hármask. II. R. 82. cz. 22. §-a, hogy a perletétel történik »*per actorem cum onere sex marcarum minoris seu levioris ponderis, sex, ut puta, florenos auri facientium*«.

⁶⁾ Hogy ellenkező esetben a bíró azt megtagadhatta, mondja Verbőczy Hármask. II. R. 83. cz. 7. §.

⁷⁾ Országos levélt. 21,012.

⁸⁾ Hármask. II. R. 83. cz. bevezetés.

⁹⁾ Például 1523-ban Ujlaki Lőrincz országbíró írja, hogy felperes 1519-ben már folyt perében »*causam praesentem in ea duntaxat parte*«, mely a *jus regiumra* vonatkozott a személynök előtt hat márkával »*condescendi fecisset*«, míg a megszakadási háromlási okból folyó pert fentartotta. Ország. levélt. Kolozsmon.

¹⁰⁾ Azt mondja egy 1488-ki bírói jegyzet: »*Quia actio introscripta in persona exponentis non bene declarata sit, ipsa causa est condescensca in tabula auctoritate judiciaria*«. Gróf Dessewffy levélt. Múzeum.

kifogásokkal élt.¹¹⁾ Ide vágó kifogásokkal, mond Verbőczy az ő korában, a felek, de különösen ügyvédjeik igen sűrűn és nagy leleményességgel éltek, mi a perek káros huzavonáját vonta maga után.¹²⁾ Leszállíthatta a pert a bíró akkor is, ha felperes az alperes által felajánlott személyes esküt letenni nem akarta.¹³⁾

2. §.

Az ügyvédszó visszavonása.

Perben személyesen adott nyilatkozatait a fél nem vonhatta vissza, mit az 1504 : XV. t.-cz. régi szokásjognak mond, a meghonosodott ellenkező gyakorlatot, mint visszaélést, megszüntetni rendelve. Prókátora szavát azonban, ha azt magára nézve károsnak tartotta és különösen, ha az az adott megbízással ellenkezett, visszavonhatta.

Az Árpád-korszakban, midőn a prókatori képviselőt a perben még alig volt kifejlődve, ez orvoslattal nem találkozunk. Az Anjou-korszakban azonban már olvasunk arról, hogy a prókátor az ő perbeli előterjesztésének megváltásáért három márka birsággal lett terhelve.¹⁾ Később azonban mindinkább szokásba jött hat márka fizetésének terhe alatt, mit eleinte teljes értékben fizettek, később azonban ugyanannyi forinttal megváltottak.

A visszavonást akár szóval, akár levélben²⁾ az ügy bírójának³⁾ bejelenteni kellett, mire az ország szokása szerint

¹¹⁾ Hármask. II. R. 82. cz.

¹²⁾ U. o. 83. cz.

¹³⁾ Egy 1522-ki személynöki bírói signatura írja : »Incattus negat et submittat se juramento duntaxat ipsius actoris ; quia haec actor non acceptat, ideo causa ipsa condescensa est. Ország. levélt. Kolozsmon.

¹⁾ Már 1337-ben Drugeth nádor három márka birságot szab egy félre, mivel »procurator suus propositionem suam alternabat«. Múz. irattár.

²⁾ 1438-ban például az akkori kolosmonostori apát ezt levélben jelenti be a vajdának, mint bírójának, mivel ügyvédje »non secundum libertatem et voluntatem praefati D. Abbatis, imo sine scitu suo« felebezett a perben, miről a vajda bizonyáglevelet állít ki. Ország. levélt. Kolosmonost.

³⁾ Transmissio esetében tehát annak a bírónak, kihez a peres ügyet utólag áttették. Hármask. II. 79.

az ellenfelet az új felelet meghallgatására és a birság öt megillető része felvételére értesítőleg megidézni kellett.⁴⁾ A prókátor szavának visszavonásával azonban a perek szerint különbözően lehetett élni.

Kezdetben a felek e perorvoslattel csak addig, míg a per függött (*lite pendente*), élhettek, tehát csak a végítélet előtt, a mint ezt ellenkező gyakorlat lábrakapása ellenében, a régi szokásra hivatkozva még az 1492: LI. t.-cz. újból elrendeli.⁵⁾ Az 1500: XV. t.-cz. azonban ezt csupán a hosszú folyású perekben kívánja megtartani, a rövid folyású és az *insinuatio*-val megindított perekben pedig azt még a hozott és kihirdetett végítélet után is megengedi. Azon nap, melyen az ítéletet kihirdették, a fél prókátora szavát birság terhe nélkül másíthatta, a nyolczad további tartama alatt hat frttal, a nyolczad után pedig kétszáz arany forinttal, vagyis ötven nehéz márkával;⁶⁾ Erdélyben és Szlavóniában azonban az ottan divó vérdíjjal u. m. hatvanhat, illetve száz frttal.⁷⁾ Verbőczy tanítása szerint azonban ez csak királyi kegyelemből perujítás erejénél fogva történhetett.⁸⁾

Egyedüli kivételt ez általános szabályok alól a nagyobb

---

⁴⁾ Mátyás király 1483. decz. 25-én írja, hogy valaki a személynöki szék előtt prókátori szavát visszavonván, a bírót e miatt megillető négy márkát le is fizette, de mivel »*jura et consuetudines regni nostri ab antiquo observari solitae id admittunt, ut facta revocatione alicuius procuratoris pars altera ad audiendam responsionem talis partis revocantis, ac onera ad partem suam levanda debeat evocari*«, tehát értesítéssel való idézést rendel el. Ország. levélt. 18,907. Más példa u. o. 15,337.

⁵⁾ »*Propterea statutum est, ut a modo in posterum huiusmodi causantibus, non nisi lite pendente et causa nondum decisa procuratores eorum revocare et causam condescendi facere possunt*«, mond az 1492: LI. t.-cz. 1. §-a.

⁶⁾ Hármask. II. R. 80. cz. 3. §. Egy 1494-ki királyi ítéletlevélben írják azért, hogy miután felperes felmutatta az előbbi ítéletlevelet »*persoluto prius pretio dictarum adjudicatoriarum et insuper revocata per ipsum Joh. de Czoka responsione praefati Petri Ramocha de Keer, alias procuratoris sui in eisdem litteris adjudicatoriis nominati cum maiori onere iudiciorum 200 flor. auri facientium nobisque ut Judici et parti adversae persolutorum*«. Orsz. levélt. 19,216.

⁷⁾ Hármask. III. R. 3. cz. 1. §.

⁸⁾ Hármask. II. R. 82. cz. 4—6. §.

hatalmaskodás öt esete valamelyikében indított perek alkot-
tak. Ezekben ugyanis a peres feleknek, nőknek azonban
kivételével, személyesen kellett megjelenniök, és midőn az
1500: XIII. t.-cz. a prókatori képviselőt itt is megengedte,
ezt azzal a határozott kikötéssel tette, hogy ily esetben a
prókator szavát visszavonni ne lehessen.⁹⁾

A prókatori szó visszavonása nemcsak a kuriai, hanem
a megyei és városi bíróságoknál is divott. A megyei sedrián
különösen a visszavonás három forint terhe alatt, az ítélet
előtt úgy mint utána, meg volt engedve, de ha valamely
ügyet a királyi kuriába vittek feljebb, és azt elintézve onnét
a megyéhez ismét visszaküldték, a visszavonás terhe hat
forintra emelkedett.¹⁰⁾

3. §.

Tiltakozás a perben.

I. A bíraskodásnak a felek jogait legközvetlenebbül
érintő intézkedései, t. i. ítélete és végrehajtása ellen tiltako-
zással lehetett élni.

A tiltakozás az anyagi jogéletből ment át a perbe.
A magyar magánjogban a tiltakozás, majd a szoros érte-
lemben vett eltiltás (prohibitio, inhibitio), majd pedig a merő
tiltakozás (protestatio) formájában, egyik legnevezetesebb,
már az Árpád-korszakban, a XIII-ik században¹⁾ és azóta
folyton használt jogvédelmi eszköz. Éltek vele úgy a fenye-
gető jogsérelmek elhárítására,²⁾ a mint a már bekövetkezet-
teknek megállapítására,³⁾ velők szakították meg az elbirtok-

---

⁹⁾ »Nihilominus tamen in praemissis quinque casibus, si persona-
liter non venerit, procuratorem suum nunquam revocare valeat«, mond az
1500: XIII. t.-cz. 5. §-a.

¹⁰⁾ Hármask. III. 6. R. cz. 3. és 4. §.

¹⁾ Knauz Monum. I. 435., Wenzel: IX. 408., Sztáray I. 37.,
Kubinyi: Monum. II. 29.

²⁾ »Prohibitio ab emptione et occupatione«; »a venditione et alie-
natione«. Wenzel: X. 130., Anjou: I. 454.

³⁾ Ezekre nézve különösen protestatiókról szólnak; de prohibi-

lást,⁴⁾ megállapították a rosszhiszeműséget,⁵⁾ sőt kényszerítették vele az ellenfelet, hogy a per útjára lépjen.⁶⁾ Ugy tartották, hogy mindenki jogának megsértésétől bárkit eltilthat, a királyt az adománytól vagy a fűsítástól,⁷⁾ a szomszédot a birtokháborítástól és foglalástól, a rokont a tilta-kozóra nézve sérelmes rendelkezésektől birtoka felett, például eladás, zálogbaadás és hasonlóktól.

E felfogáshoz képest, a mint idővel a perjogot ért későbbi átalakulásokkal kapcsolatban a perben hovatovább a bíró döntött, úgy tartották, hogy az elítelt, ha joga védelmére netalán újabb eszközökkel rendelkezne, ezeket érvényesítheti azzal, hogy az ítéletet, illetve annak végrehajtását tilalmazza és újból védekezik. Ahhoz képest, hogy e tilta-kozást mikép és mikor alkalmazták, az más-más szabályokat követett a perben, és idővel különböző elnevezéseket vett fel, mint tilalom (prohibita), eltiltás (inhibitio, prohibitio) vagy elűzés (repulsio).

II. *Tilalom (prohibita)* alatt értették a kihirdetett ítélet kiadásának valamelyik peres fél részéről eltiltását,⁸⁾ a végből, hogy a tiltakozó peres fél újabb okokra hivatkozhasson és ezzel az ítélet megmásítását kieszközölhesse. Korszakunk kútfői erre a prohibere és prohibitio kifejezéseket használják;⁹⁾

tiókról is, péld. birtokfoglalástól, használatról. Hazai Okl. 290., Fejér: IX. 7. 803.

⁴⁾ 1298. az esztergomi káptalan »Unde ne eorundem filiorum Drag justitia per taciturnitatem sub silentio valeat occupari et ut illem captato tempore opportuno jus suum prosequi valeant« »in testimonium huiusmodi protestationis« kiadja oklevelét. Fejér: VI. 2. 162.; Hazai Okl. 225. És 1409-ben Gara nádor írja: »praemissae prohibitiones, quae tempus praescriptionis jura nobilium regni praescribentis evidenter interrompebant«. Danch levélt. Múzeum.

⁵⁾ 1326. az egri káptalan jelenti, hogy valaki »facta sibi prohibitione... usus et utilitates praedictae possessionis Zalowkh percepisset usque modo«. Zichy: I. 278., 279.

⁶⁾ Valaki eltiltás útján idéztetvén, az illetőtől kívánja, hogy »huiusmodi prohibitionis rationem scire voluerat«. Sopronm. Okl. I. 279. Lásd fentebb az eltiltással összekötött perbehívás történetét.

⁷⁾ Fejér: IX. 2. 613. U. o. X. 3. 93.

⁸⁾ V. ö. 1500: XII. t.-cz. 3. §.

⁹⁾ Az ép említett törvénycikk prohibitio kifejezéssel él.

később azonban erre műkifejezéssé a *prohibita* szó lett,¹⁰⁾ és a *prohibitio* szóval más perbeli tiltakozások megjelelésére éltek.¹¹⁾

A tilalom csak szóbeli lévén, a melyről a bíróság levelet nem adott, róla csak igen későn értesítenek bennünket azok a peres eljárás folyamatáról a bírói levelekre (*litterae judiciales*) vetett¹²⁾ rövid bírósági jegyzések (*signaturae*). Ezek is csak a tizenötödik század végétől fogva terjeszkedvén ki erre is, azóta ismerjük csak a tilalomra vonatkozó eljárást,¹³⁾ a melyről szóló első törvény az 1500: XII. t.-cz.¹⁴⁾ Valószínű azonban, hogy e perorvoslat eredete sokkal régiebb.

Tilalommal úgy a felperes, mint az alperes, szóval az ítéletben vesztes fél élhetett. Tiltakozni kellett pedig élőszóval a bíró előtt az ítélelőszéken, vagy talán már a *hospitiumban*,¹⁵⁾ mire a tilalom okainak és ezzel újabb védveknak a perben előadására rövid határnap, valószínűleg a harmadnap lett kittüzve.¹⁶⁾ Ekkor újabb kihallgatásnak kellett történnie,¹⁷⁾ melynek alapján az ítéletet vagy megerősítették, vagy megváltoztatták. Ez újabb ítélet ellen a tilalmat ismételni lehetett, még pedig két ízben, miért is hármas tilalomról (*prohibita*)¹⁸⁾

¹⁰⁾ Péld. 1519-ben egy *signatura* így szól: »*prohibita eodem die*«.

¹¹⁾ Kitionich: *Directio method.* Cap. 5. Qu. 5. 3. §.

¹²⁾ Ezek értékéről szól Kitionich: i. m. Cap. 3. Qu. 2.

¹³⁾ Sok helyett egy példa: Egy 1519. okt. 30-án kelt halasztási levél hátán a bírói jegyzet így szól: »I. non vult respondere, nec litteras producere, ideo bona restituantur; *prohibita* eodem die; non venit, ideo bona restituantur; *prohibita*, idem est iudicium; iterum *prohibita*, idem est iudicium«. Ország. levélt. 23,254.

¹⁴⁾ »*Prohibitiones facientes statim respondere debebunt*«, rendeli az 1500: XII. t.-cz. 3. §-a.

¹⁵⁾ Így volt ez legalább később Kitionich idejében: i. m. Cap. 5. Quest. 6. §. 1.

¹⁶⁾ Így volt ez legalább később. V. ö. 1550: LII. törvényczikk és Kitionich: i. h.

¹⁷⁾ Midőn tehát később előfordult, hogy a *prohibitával* csak a per huzavonája érdekében, minden újabb felet nélkül éltek az 1550: LII. t.-cz. rendeli: »*Illa autem abusive per procuratores noviter introducta trinarum prohibitionum, nulla responsione facta, aboleatur et omittatur*«.

¹⁸⁾ Például egy 1519. okt. 20-án kelt prorogatorián áll. »*Prohibita eodem die; non venit, ideo bona restituantur; prohibita eodem die; idem est iudicium; iterum prohibita; idem est iudicium*«. Orsz. levélt. 23,254.

és később ugyanannyi actióról (actio prima, secunda et ultima) szóltak.¹⁹⁾ Az octava utolsó hat napján a prohibitával már nem lehetett élni.

A tilalom terhét korszakunk kútfői nem említik. Decsi szerint a felperes hat, az alperes három forintnak terhe alatt tehette azt, de ezzel, legalább később, csak akkor tartoztak, ha elkésve, a harmadik nap után emeltek tilalmat. E tilalomról azonban soha sem állítottak ki külön bizonyáglevelet, hanem csak signaturát.²⁰⁾ Tilalommal különben nemcsak a királyi kuriában, hanem a megyén is éltek.

III. A tilalomtól különbözik az ítéletlevél kiadásának és ezzel végrehajtásának is eltiltása. Ez az ország szokása szerint csak úgy történhetett, ha az eltiltó késznek ajánlkozott az ország szokásához képest tizenöt nap alatt az ítélet összes terhének a bíró előtt eleget tenni, az összes fizetéseket teljesíteni.²¹⁾

A bizonyítási ítéletben megállapított bizonyításnak, például abban megítélt köztudománynak vagy eskünek és régeb-

¹⁹⁾ Egy 1502-ben kelt »inquisitoriae, evocatoriae et insinuatoriae«-n áll e jegyzet: *Ad primam actionem* J. scilicet Pathóczy, in quem mortuo quondam Laurentio Országh causa est condescensa. Negat. Actor probat praesente et ad attestationem vicinorum et commetaneorum. J. similiter fecit. *Ad secundam actionem*: J. negat, A. probat praesenti, actor solo juramento Incatti; *ad ultimam actionem* I. dicit tempore introscriptae occupationis non fecisset sed ad idem tempus in dominio ipsius extitisse; A. ad communem. I. non; ideo jurabit. Forgách levélt. Múzeum.

²⁰⁾ Kitionich: i. m. Cap. 5. Qu. 6. §. 2.

²¹⁾ Az országbíró 1481. aug. 2-án írja, hogy alperes ügyvédje a bírói szék elé lépve »nos ab extradatione ipsarum litterarum nostrarum adjudicatoriarum et sententialium pro parte memoratae D. Genetricis D. nostri regis contra eundem emanandarum nec non earundem exequi factione, eo quod idem Stephanus de Peren de praescripto totali onere sententiae adversum ipsum latae, puta marciis homagialibus nec non dampnis in dictis prioribus binis litteris sententialibus contentis in termino praesentis sedis nostrae judicariae competenti per nos eidem iudice deputando et assignando coram nobis omnimodam solutionem et satisfactionem facere et impendere praesto esset et paratus lege regni requirente inhibuisset. Unde cum nos 15. diem dici emanationis ipsarum litterarum nostrarum adjudicatoriarum sententialium... juxta regni consuetudinem praetactam dari debendam« ítélte, minek végrehajtásáról intézkedik. Ország. levélt. 16,236.

ben a bajnak végrehajtását egyszerű birói parancscsal eltiltani nem lehetett; tehát egyszerű *prohibitio*-nak a későbbi magyar perjog értelmében e korszakban még nem volt helye.²²⁾ Az ily eltiltás csak más perorvoslattal, mint ügyvéd-szó visszavonásával, vagy perujítással (novum) kapcsolatban, mint ezek előfeltétele fordul elő,²³⁾ mikor »novum cum inhibitione«-ről szólnak, noha kivételesen alkalmazták itt is a *prohibitio* kifejezést.

Ha pedig valaki ellen makacsságból elmarasztaló ítéletet hoztak, az, ha elmaradásának elegendő okát adta, a királytól nyerhetett parancslevelet, mellyel a király az ítélet végrehajtását letiltotta, az ez iránt végrehajtásra kiküldött káptalant vagy konventet utasítva; az ítéletet nyert egyént pedig újból idézték, meghagyva neki, hogy az idézés tizenötödik napján a bíró előtt ítéletlevelével megjelenjen és ennek szokásos terhe felvétele után, újabb ítéletet vegyen (novum iudicium recepturus).²⁴⁾

Ha nem forgott fen makacssági eset, az ítéletnek, a bizonyítási, valamint a végítéletnek, végrehajtása ellen már csak elűzéssel lehetett élni, a miről lentebb tárgyalunk.

---

²²⁾ Későbbi jogunkban otthonos prohibitioról lásd Kitionich: i. m. Cap. 5. Qu. 14.

²³⁾ Azért áll egy 1523-ki »evocatoriae et insinuatoriae« hátán e birói jegyzet: »Ideo propter non persecutionem inhibitionis et evocationis novi iudicii juxta continentiam decreti convictus est in facto calumniae et in actione prohibita. Múzeumi irattár.

²⁴⁾ 1525. márt. 14-én a breves brevium határnapján makacsságban elítélt egyének Kesserü Mihályt »pro habendo in praemissis iudicio contra se in curiam nostram regiam eiusdem soil. Iudicis Curiae nostrae in praesentiam legitime facere vellet evocari et cum eo gravamine, quo de predicti regni nostri consvetudine conveniet respondere prompti essent et parati«, mit a király igazságos kérelemnek találván, utasítja az illetékes káptalant, hogy az ítéletet ne hajtsa végre, vagy arra vonatkozó jelentését ne adja ki, hanem idézze az illetőt tizenöt napra való megjelenésre. Ország. levélt. 24,105.

4. §.

Felebbezés.

I. A magyar perjog a felebbezés intézményét igen sokáig nem ismerte. Mint minden ősi perjog, úgy a magyar is azt tartotta, hogy mindenik bíróság a hozzája tartozó ügyekben véglegesen ítél és ítéletét nyomban végre is hajtja. Az illetékes bíróság által elítélt ügyet más bíróság elé vinni tiltva volt, birság terhe alatt.¹⁾ Az ítélet ellen tehát felebbezésnek helye nem volt, de ha a bíróság az igazság kiszolgáltatása formáit és rendjét nem tartotta meg és így az igazság kiszolgáltatását megtagadta (*denegata justitia*), a bírót, mint igazságtalan (*injustus*) bírót, magasabb bíróság, például Kálmán király törvénye szerint²⁾ a zsinati törvényszék, vagy a király elé lehetett idézni és ott orvoslást kérni, mint ezt már legrégibb törvényeink tanúsítják.³⁾ Előfordul az is már az Árpád-korszakban, hogy maga a bíróság, ha kételyei voltak, vagy az ügyet súlyosnak tartotta, a pert a királyhoz áttette.⁴⁾ És régibb városi kiváltságaink is a városi lakosoknak nem biztosítanak szabad felebbezést, hanem csak a városi bíróságot rendelik a király vagy a tárnokmester elé idézni, ha az az igazság kiszolgáltatásában hanyag lenne, vagy abban megfogyatkoznék; például az ügy súlyos volta miatt (*si ardua fuerit*) abban itélni magát hivatottnak nem éreznék.⁵⁾

¹⁾ Azért írja 1252-ben IV. Béla, midőn András országbíró által elítélt valamely ügyet a király elé vittek »*Pensantes, quod idem Ethuruh rem judicatum, quantum in ipsum erat, deduxit in scrupulum recidivae questionis in iudicio eum regio duximus condemnandum*«. Hazai: VI. 63., 64.

²⁾ »*Judex injuste causas discuciens ad curiam regis cum sigillo cogatur, sed sine sigillo ad synodum*«. Kálmán: I. 23. fej.

³⁾ V. ö. Sz. István II. 9. (Endlicher-nél) és Szent László III. 26., hol rendelik: »*siquis autem judicem injuste judicasse proclamaverit et non probaverit quinque pensas perdat. Si vero judex convictus fuerit, iudicatum in duplo restituat et insuper quinque pensas persolvat*«.

⁴⁾ Például Wenzel: VI. 457—460.; u. o. II. 93.; Hazai Okm. VI. 37.

⁵⁾ Így Nagy-Szombat kiváltságlevelének 5. pontja írja a bíróról: »*qui si in facienda justitia repertus fuerit negligens vel imperitus, vel si villa communiter contemnat, tum demum ad regis iudicium recurratur*«. Endli-

Tulajdonképi felebbezés legelsőben a szabad községekre és városokra vonatkozólag fejlődik ki, mi azzal függött össze, hogy a később alakult városokat vagy községeket régiebbeknek jogával adományozták meg, mi, mint azt fentebb láttuk, bírósági függéssel is járt. A királyi városokra nézve általánosan a felebbezést az 1405-ki kisebbik végzemény rendezte.⁶⁾ És teljes gyakorlatban volt már Zsigmond korában a jobbágyoknak is felebbezési joga a megyéhez.⁷⁾ Legkésőbb fejlődik ki a felebbezés a megyétől a királyi kuriába, de ezt sokáig a pernek ú. n. áttétele (transmissio causae) pótolta.

Ha valamely bíróság ellen a peres felek valamelyike kifogást emelt, azt például érdekeltnek mondotta, vagy pedig az illetékes bíróság a bíraskodásban bármely okból akadályozva volt, a király az ügy elintézésével más bíróságot bizhatott meg. A pereknek illetően áttétele (transmissio) más bírósághoz különösen gyakori volt a királyi kuriában; mióta ott több rendes bíróság alakult; valamely pert a nádortól az országbíróhoz vagy a személynökhöz és viszont gyakran áttettek. Ezt az Anjou-korszakban már a megyékkel szemben is alkalmazták. A ki tehát perét a megye ítéletére bizni nem akarta, az fordult a királyhoz, később az ország nagybírói egyikéhez azzal a kérelemmel, hogy perének a királyi kuriába a bárók színe elé vitelét rendelje el.⁸⁾ Az erre szóló királyi, nádori⁹⁾ vagy országbírói¹⁰⁾ parancslevél, melyet a

cher: Monum. 445. U. o. lásd Sopron város kiváltságának 2. vagy Pozsony 1291-ki kiváltságának 10. pontját, vagy a selmeczi jogkönyv 10. pontját. Wenzel: III. 212.

⁶⁾ 1405: IV. és XII. t.-cz., melyek már kifejezetten appellatióról szólnak.

⁷⁾ 1436-ban Zemplénmegye írja, hogy valaki egy jobbágy ellen ennek uri székén perlekedett, hol a jobbágyinak tisztító esküt ítéltek meg; felperes »de hoc non contentus extitit et deduxit in sedem nostram iudicium«. Orsz. levélt. N. R. A. 1552. 6.

⁸⁾ Ily intézkedés egyik legrégebb példája 1329-ből, hol ezt még prorogationának írják. Hazai Okm. VI. 148. — 1339-ben azonban már transmissióról van szó. Fejér: VIII. 4. 428.

⁹⁾ 1472. Vas megye nádori parancsra tesz át egy pert a királyi kuriába a nádori székhez. Békásy levélt. Múzeum. Hasonló példa 1473-ból Forgách levélt. Múzeum.

¹⁰⁾ Károlyi Okl. I. 559.; Hazai Okm. V. 259—281.

kanczellária nyelvén: *introductoria causae*¹¹⁾ hívták, e rendelkezést többnyire azzal indokolja, hogy az illető fél az illetékes megyei bíróság iránt gyanúval van, az ily bíróság előtt pedig a perlekedés nem eléggé biztos.¹²⁾ De történhetett ily parancslevél kiadása azért is, mivel az illető ügyben való ítélésre a megye illetéktelen volt,¹³⁾ vagy mert valamelyik félre túlságos terhet akart vetni.¹⁴⁾ A parancslevélben azt is ki kellett fejezni, vajjon a megye a kérdéses peres ügyet az ítélet meghozatala előtt terjessze-e fel,¹⁵⁾ vagy csak az esetre, ha a parancsot felmutató fél az ítélettel megelégedve nem volna.¹⁶⁾ Ehhez képest az illető fél a parancsot, melyet magával hozott, vagy mindjárt a tárgyalás elején mutatta be a megyei bíróságnak, vagy pedig csak az ítélet meghozatala után.¹⁷⁾ A parancs foganatosítását azonban az ellenfél azzal megakadályozhatta, hogy annak felmutatójának személyes esküt ajánlott fel, mit az ország szokása értelmében az vissza nem utasíthatott.¹⁸⁾

¹¹⁾ Ennek példája 1405-ből. Pesty: Krassó várm. tört. III. 248—249.; más példa 1433-ból, melyet Zsigmond király Sárosmegyéhez intézett és melynek hátán áll: *Introductoria causae*. Múzeumj irattár. Így hívták a megyének erre vonatkozó felterjesztő levelét is. Zichy: III. 554., 555.

¹²⁾ Erre példa 1321-ből Fejér: VIII. 5. 116.; vagy 1374-ből Zichy: III. 555., hol a királyi parancs írja: »vos iudicibus haberent pro suspectis. Unde cum in praesentia iudicum suspectorum non sit tutum litigare«, tehát terjesszék fel.

¹³⁾ Fejér: IX. 2. 585.

¹⁴⁾ Fejér: VIII. 4. 426., hol az illető fél panaszkodik, hogy őt bírósággal túlságosan akarják terhelni.

¹⁵⁾ Zichy: IV. 6. (1377.), hol a megye a királyi parancslevél felmutatására az ügyet »ad examen eiusdem Domini Regis et deliberationem Baronum suorum in curiam statu in eodem duximus prorogandum«.

¹⁶⁾ »Si vero iudicio in hac parte contentari noluerit«, írja ilyenkor a királyi parancs. Zichy: III. 450.

¹⁷⁾ Azért írja például 1450-ben Borsodmegye, hogy miután egy ügyben előtte ítélet kelt »mox praefatus Johannes de iudicio nostro contentari nolle referens litteras magnificentiae vestrae scil. introductorias causae nobis praesentavit«. Dancs levél. Múzeum.

¹⁸⁾ 1464-ben írja Hevesmegye, hogy midőn Szentmarjay János Wéczi Simon ellen őrizetbe adott lovagnak elidegenítése miatt indított perében alperesnek 7-ed magával leteendő esküt ítélt és ez transmissióra szóló parancsot mutatott fel, felperes, hogy az ügynek véget vessen,

Felsőbb birói parancs nélkül a megye nem volt köteles a pert a kuriába felterjeszteni. Az erre szóló kötelességet az 1444: XI. t.-cz. akarta meghonosítani.¹⁹⁾ I. Ulászló törvénye azonban erejét vesztvén, folyton találkozunk továbbra is a perek felterjesztését meghagyó szokásos parancsokkal. De úgy látszik, hogy a XV-ik század második felében a megyék már egyszerű kérelemre is terjesztettek fel pereket a királyi kuriába,²⁰⁾ mint azt az 1492: LXXII. t.-cz. is tanúsítja. De ezt kötelezőleg csak az 1498: LXXI. t.-cz. állapította meg, mely hivatkozással arra, hogy a fő- és alispánok királyi rendelet hiányában a per felterjesztését megtagadják, ennek az elítelt fél kérelmére való teljesítését hivatalvesztés terhe alatt meghagyja.²¹⁾ Ezzel a per áttétele (transmissio) valóságos felebbezéssé (appellatio) lett, miért is ezóta perjogunkban e két kifejezés egymással váltakozik.

II. Mióta a felebbezés a megyétől a királyi kuriába végleg meghonosodott, a megye a peres felek bármelyikének kívánatára a felebbvitelt megengedni köteles volt. Ide vágó királyi parancsra tehát már csak a megye késedelme esetében volt szükség,²²⁾ vagy ha a peres ügy még az ítélet meghozatala előtt volt a kuriába egyszerűen átküldendő.²³⁾

annak eldöntését alperes személyes esküjére bízta, mire a megye »juxta consuetudinem sedis nostrae judicariae« ezt megítélte. Múzeumi irattár. Ezt rendeli az 1492: LXXII. t.-cz. 2. §-a is. És v. ö. Hármask. III. R. 35. cím.

¹⁹⁾ »In judiciis autem, quae Vajvoda, Banus vel aliquis comes in sua provincia fecerit, cum transmitti ad curiam nostram petuntur, teneatur semper deferre appellationi seu transmissioni in curiam regiam«, mond e törvényczikk. Syll. 81.

²⁰⁾ Hazai Okm. I. 355.

²¹⁾ 1498: LXXI. t.-cz. 1. §. — Ennek értelmében írja Ungmegye 1502-ben, hogy egy az ő birói székén. megítélt ügy a királyi személyes jelenlét elé felebbeztetvén »sine speciali mandato nostrae Serenitatis juxta continentiam minoris decreti in eandem curiam regiam vestram scil. personalem in presentiam transmisimus«. Orsz. levélt. 21,100.

²²⁾ II. Lajos 1521. írja Zemplénmegyének, hogy valaki panaszkodott: »litteras superinde vestras transmissionales super totali processu ipsius causae ipsi exponenti extradare hucusque distulissetis« tehát szolgáltassa ki. Soós levélt.

²³⁾ »Cum autem discussio tam grandis et notabilis summae ad

Felebbezés esetén a megyétől az ide vágó levelet (*litterae adjudicatoriae et transmissionales*) legkésőbb az ítéletet követett második megyei széken ki kellett venni, mert a harmadikon a győztes fél részére az ítéletlevelet végleg kiállították.⁸⁶⁾ A megye a felebbezésről szóló jelentésében a feleknek régente valamely erre alkalmas nyolczados határidőt tűzött ki a királyi kuria illetékes bírósága előtti megjelenésre.⁸⁵⁾ II. Ulászló azonban, nehogy ennek következtében a fontosabb perek elintézése halasztást szenvedjen, a felebbezést nyolczadon kívüli határidőre is megengedte, de úgy, hogy a felebbezett ügy megvizsgálása mindig Budán történjék.⁸⁶⁾ A felebbezett ügyet a kitűzött határidőben végleg be kellett fejezni,⁸⁷⁾ és ha ekkor az első ítélet megerősített, akkor már az 1486: LIII. t.-cz. értelmében, nehogy a felek csekély értékű ügyeket felebbezve ellenfelüknek felesleges kárt okozzanak, a felebbezésben vesztest kétszeres birság sújtotta, mit az 1492: LXXII. t.-cz. is megerősít.⁸⁸⁾ A felebbezés útján hozott ítéletet, akár megerősítő, akár másító volt az, végrehajtás végett az illetékes megyéhez kellett visszaküldeni, még pedig úgy akkor, ha felebbezett bizonyítási ítélet,⁸⁹⁾ mint

---

cognitionem sedis vestrae judicariae spectare minime videatur, tehát az ügyet transmittálják, rendeli 1507. II. Ulászló. Forgách levélt., Múzeum.

⁸⁶⁾ Igy Verbóczy III. R. 35. cz. Hogy régente a király felebbezési parancsát a harmadik sedrián is még be lehetett mutatni, bizonyítja Zemplénmegye egy 1488-ki átirata, melylyel »*post adjudicationem in terra sede nostra*« fogadja el az országbíró parancsát és intézkedik annak értelmében. Soós levélt. Múzeum.

⁸⁷⁾ Az ily jelentőlevél hátirata így szólott: »*In praesentiam D. Regis pro N. N. contra N. N. super quodam facto interius specificato ad octavas f. b. Michaelis Arch. venturas modo introscripto. Transmissio causae.*« 1468. Soós levélt.

⁸⁸⁾ 1492: LXXIII. t.-cz.

⁸⁹⁾ Igy rendelte ezt már az 1444: IX. t.-cz.; de később is ez volt a szabály.

⁹⁰⁾ Az ily ügyről a formula így szólott: »*adjudicata, approbata et duplata*«; mint például Borsodmegye 1508-ban írja, midőn az ítélet értelmében kétszeres vérdíj behajtásáról volt szó. Orsz. levélt. 21,879.

⁹¹⁾ Például az eskü ilyenkor a megye előtt volt leteendő. 1493. a nádor a Zalamegye megítélte esküt leszállítván, határozza, hogy azt Kapornakon alispán és szolgabírák előtt tegye le. Orsz. levélt. 20,046.

ha végítélet volt végrehajtandó. Fő- és alispánok huszonöt márka terhe alatt a visszaküldő bíróság levelének vételétől számított tizennégy nap alatt a végrehajtást eszközölni tartoztak,⁸⁰⁾ sőt az 1504: IX. t.-cz. rendeli, hogy az ily ügyek végrehajtásában késedelmes fő- és alispánokat harminczketted napra az ország rendes birái elé idézzék és soron kívüli eljárás alapján őket, ha vétkesek, száz arany forint birságban és az okozott károk megtérítésében marasztalják el.

A felebbezésben elbukott fél élhetett a megyén perujtással, vagy az ügyvédszó visszavonásával,⁸¹⁾ de ha ilyenkor perét újból veszítette, többé nem felebbezhetett, ellenfele azonban, ki felebbezéssel még nem élt, igen.⁸²⁾

A per áttétele a megyétől a királyi kuriába ugyanazon szabályokat követte, ha a fenforgó perben a megye nem első folyamodásúlag, hanem mint az uri széktől hozzá felebbezett perben ítelt. Az uri széktől ugyanis az annak ítéletével meg nem elégedett fél a megyéhez fordulhatott,⁸³⁾ hol az ügyet az a szolgabíró adta elő, ki annak idején az uri székhöz kiküldve volt. A megyétől tovább a királyhoz lehetett felebbezni.

III. Mióta rendes felebbezés a szabad királyi városoktól a tárnokszékhez el volt ismerve, ennek rendjét a tárnoki jog külön szabályozta.

Annak, ki a város ítéletétől a tárnokszékhez felebbezni kívánt, ezt bíróságának bejelentenie kellett és a tárnokmestertől erre szóló parancslevelet (*litterae praeceptoriae*) szereznie és ezt hat hét alatt, Budán azonban, mivel a tárnokszéket ott tartották, tizenöt nap alatt, a városi bíróságnak

⁸⁰⁾ Így rendeli azt az 1492 : LXXIII. t.-cz. Verbőczy (Hármask. III. 7.) szerint a felebbezett pernek visszaküldése a megyéhez végrehajtás végett csak akkor szükséges, ha birói terhek (*juridica gravamina*) vagy birságok behajtásáról van szó, mert különben az alsófokú bírák nagy kárt szenvednének. Már Nagy Lajos 1381-ben egy *transmissio* iránti parancsban biztosítja a megyét: »nos enim partem convictam cum suo iudicio ad vos remitemus«. Fejér: IX. 5. 466.

⁸¹⁾ Ennek terhe ilyenkor kétszeres volt. Hármask. III. R. 6. cz.

⁸²⁾ Így tanítja ezt a Hármask. III R. 6. cz.

⁸³⁾ Így írja ezt Borsodmegye 1508. szept. 6-án. Országos levéltár. 21,871.

bemutatnia, mert különben az ítélet jogerőre emelkedett.³⁴⁾ A város hozta ítéletet pecséttel lezárt levélben mutatták be a tárnokmesternek,³⁵⁾ ki azt a tárnokszéken bemutatni tartozott, a felebbező fél pedig a felebbezésért a városi bíróságnak tíz forinttal adózott.³⁶⁾

A felebbezési átiratot csak a tárnokszék bírósági ülésén lehetett felbontani³⁷⁾ és ott a felek újabb kihallgatása és újabb bizonyítékok nélkül ítélték. A felek vagy képviselőik azonban a tárnokszék kérdéseire felvilágosítást adni tartoztak.³⁸⁾ Ha a tárnokszék ítélete, melyet annak erre rendelt könyvébe beiktattak,³⁹⁾ a városi ítéletet megerősítette, a vesztes félnek kellett az idevágó városi és tárnokszéki perlevelek kiadási költségeit viselni.⁴⁰⁾

Ha valamelyik fél a tárnokszék ítéletével nem volt megelégedve, akkor ügyét a királyi személyes jelenlét bíróságához felebbezhette, régente mindig, II. Ulászló óta csak a háromszáz forint értéket meghaladó perekben.⁴¹⁾ A tárnokszék, melynek ezért díj fejében húsz forint járt, zárt levélben küldte azt át a személynöki székhez.⁴²⁾ Itt a felek már csak az ítélet igazságossága mellett vagy ellen szólhattak, de újabb érvekkel nem élhettek, a bíróság csak az ítélet helyes vagy helytelen volta felett döntött.⁴³⁾ Ha az ügy itt is elintézészt nyert, az ítélet végrehajtása, vagy a megítélt eskü letévése miatt a pert az erre illetékes városhoz visszaküldték.⁴⁴⁾

³⁴⁾ Lásd a Zsigmond korabeli 5. és 24. tárnokjogi cikkeket. Király i. m. és Nyirkálló Tamás. Kovachich: *Formulae Solenn.* 204.

³⁵⁾ Lásd a XXV. cikket u. o.

³⁶⁾ Így rendeli ezt a Laki Thúz János korából való egyik tárnokjogi cikkely. Király: i. m. 424. l.

³⁷⁾ Kovachich: *Form. Solenn. styli.* 204. l.

³⁸⁾ U. o. 204.

³⁹⁾ U. o. 205.

⁴⁰⁾ U. o. 205.

⁴¹⁾ Lásd II. Ulászló király 1. tárnokjogi cikkelyét. Kovachich: *Codex jur. thavernicalis* 47. l.

⁴²⁾ Király: Pozsony város joga 422. l.

⁴³⁾ Hármask. III. R. 10. cz.

⁴⁴⁾ II. Ulászló 5. tárnokj. cikkelye. De visszaküldhette a pert a személynöki szék a városhoz kiegészítés és bővebb felvilágosítás végett is. Hármask. III. R. 11. cz.

IV. A megyéken és városokon kívül az ország többi vidéki bíróságaira nézve a felebbvitelnek az illetékes magasabb bíróságokhoz, illetve a királyi kuriába, különös szabályai, úgy látszik, nem voltak.

A mi végtére azokat a pereket illeti, melyeknek rendes bírósága a királyi kuria volt, az azokban hozott ítélet ellen az azzal meg nem elégedett fél a királyhoz fordulhatott orvoslásért, mit szintén felebbezésnek (*appellatio*),⁴⁸⁾ de szokottabban hivatkozásnak a királyhoz (*provocatio ad regem*) hívtak, melynél követett eljárásról már fentebb a kuriai szervezet tárgyalásánál szözlöttünk.

5. §.

Elűzés.

I. A bizonyítási úgy mint a végítélet végrehajtását a legtöbb esetben fegyveres ellenállással és a bírói végrehajtó közegek elűzésével (*repulsio*) lehetett megakadályozni.

Hogy a végrehajtás ellenében a vesztes fél erőszakot alkalmazott, azt a XIV-ik század okmányai többször említik;¹⁾ de hogy ily esetekben az erőszakoskodó ellen mikép jártak el, arról emlékeink nincsenek. 1391-ben olvassuk, hogy midőn egy perbeli végrehajtásként elrendelt iktatás alkalmával az ellenfélnek tisztje a királyi és káptalani embereket a birtokról hatalmaskodva elűzte (*potentialiter expulisset*),²⁾ a káptalannak erről tett jelentése felmutatása alkalmával az országbíró újabb iktatási parancsot adott ki és egyuttal meghagyta, hogy az elűzött hatalmaskodó tette igazolása végett

⁴⁸⁾ 1414. (Wissegr. i. f. 5. pr. p. f. b. Emer.) Zsigmond király intézkedik többeknek azon panaszára, hogy »causam . . . octavis in eisdem vertentem in praesentiam nostrae Majestatis personalem, consuetudine curiae nostrae exigente appellassent, tamen magister Paulus de Kowar protonotarius regni nostri Palatini huiusmodi appellationem non advertens, eandem causam in dictis octavis diffinivisset in praejudicium iurum ipsorum valde magnum.« Soós levélt. Múzeum.

¹⁾ Már 1294-ből is van idevágó adat, midőn az illető jószágot, honnét a támogatást véghez vitte, veszítette. Wenzel : X. 145—147.

²⁾ Zichy : IV. 479.

idézzék meg.³⁾ Ha erre megjelenve eljárásának alapos okát tudta adni, az elűző peres fél a királytól perujítást vagy más orvoslást kaphatott, ellenkező esetben pedig őt bírsággal sújthatták.

A Hunyadi-korszakban azonban az elűzés a szokásjog által már teljesen elismert perbeli intézmény, mely a végrehajtást megakasztotta és újabb rendes perbeli kihallgatást eredményezett. Az elűzés azonban már ekkor is csak némi ellenállás kifejtésében állhatott és nem a kiküldött hiteles emberek tetteleges bántalmazásában, mert ez már ekkor is hűtlenséget és fejvesztést vont maga után.⁴⁾ Az elűző fél és, ha peres társai voltak, azok mindenike külön-külön⁵⁾ hetvenkét arany forintot tevő arany márkában marasztaltatott el, minek terhét (onus) az elűzés ismételése esetén duplázták.⁶⁾ Mátyás király azonban az 1486: XVI-ik czikkelylyel az elűzést teljesen eltiltotta és e tilalom ellen vétőket a hatalmaskodás büntetésével sújtotta.⁷⁾ Daczára ennek, az 1492: LVII. t.-cz. a perbeli elűzést újból elismerte,⁸⁾ és ezóta az a magyar perjog egyik rendes intézménye megmaradt,⁹⁾ melyet a Jagello-korszakban a törvények részletesen szabályoztak.

II. Elűzéssel lehetett élni a bíróilag elrendelt tanuskodás (attestatio), a köztudomány (communis inquisitio), szemle (oculata), továbbá a végítélettel elrendelt iktatás és visszaiktatás, valamint a becslés (estimatio) ellenében, ha ez utóbbi

³⁾ Zichy: IV. 481.

⁴⁾ Így ítélték 1486-ban, midőn a végrehajtásra kiküldött káptalani embert levetkeztették, az ítéletlevelet szétszakgatták és azt az ellenfél szájába tömték, hogy elnyelje. Ország. levélt. 16,312.

⁵⁾ Azért írja Mátyás király egy 1489. nov. 24-én kelt ítéletlevelében, hogy a hatalmaskodásban elmarasztalt alperesek: »insuper pro praemissa minus justa et indebita repulsione dictorum regii et vestri hominum in singulis marcis auri, quamlibet marcam 72 flor. auri facientem« elmarasztaltatnak. Orsz. levélt. 16,855.

⁶⁾ Mátyás király az 1486: XVI. t.-cz.-ben az elűzésre nézve a multban írja, hogy »prima vice una marca auri, secunda vero in duabas id facientes juxta consuetudinem hactenus observatam convincebantur«.

⁷⁾ Repulsionis poena e törvényczikk rubruma.

⁸⁾ Csak a másodszori elűzést tiltja.

⁹⁾ Rendes intézménynek mondja az elűzést kifejezetten az 1504: IV. t.-cz.

fejvesztési ítélet alapján rendeltetett el.¹⁰⁾ Formája ennek az volt, hogy fegyveres csapattal a királyi és káptalani emberekre törtek.¹¹⁾ Ezt az 1500: XIX. t.-cz. azonban a jövőre szigorúan tilalmazta és elrendelte, hogy ezentúl az elűzés csupán kivont kardnak felmutatásával történhessen.¹²⁾ E formához szigorúan ragaszkodtak, miért is kardnak vagy törnek a hüvelyből csak félig kivonása,¹³⁾ vagy botnak vagy szekerczének felmutatása elégségesek nem voltak és az elűzés jeléül el nem fogadtattak.¹⁴⁾ Ha az elűzés, mely mindig csak a perben álló fél részéről, illetve annak nevében történhetett,¹⁵⁾ helyesen ment véghez, felperes pervesztés terhe alatt a birtokba be nem helyezkedhetett és alperes birtokban maradt, melynek jövedelmeit a per befejezéséig húzta, de ez

¹⁰⁾ Így sorolják fel az elűzés eseteit az 1486: XVI. és az 1492: LVII. t.-cz.-ek.

¹¹⁾ Még 1494-ben a leleszi konvent jelenti az országbírónak, hogy az alperes emberek fegyveres társakkal »viriliter irruentes« végeztek elűzést. Orsz. levélt. 20,145.

¹²⁾ »Quod repulsiones ipsae a modo de coetero, non cum gentibus et manibus violentis, sed per solam ensis vel evaginati gladii ostensionem ... fieri valeant«, írja az 1500: XIX. t.-cz. 1. §-a. Azért az elűzést mégis mint erőszak tényét fogták fel. »Huiusmodi restatutioni evaginato gladio modo repulsionis violentae prohibuit«, írják például 1511-ben. Soós levélt. Múzeum. És 1504-ben jelenti a leleszi konvent, hogy az elítélt »una quampluribus familiaribus et complicitibus suis, manibus armatis et potentiariis, furia admodum vehementi, gravique rancore ibidem et eodem die ac coram praenominatis vicinis et commetaneis in eosdem vestrum Palatinalem et nostrum homines hostiliter irruissent, ibique extracto et evaginato gladio suo« őket »repulisset«. — U. o.

¹³⁾ A nyitrai káptalan 1515. okt. 19-én jelenti, hogy midőn az elűző fél »accinctus pugione, seu biccello, eundem biccillum quasi usque ad medium extrahens nudum« elűzést tett, a kiküldött végrehajtók »dubitasent utrum talis repulsio iam dicta esset sufficiens et legitima vel ne« a végrehajtást mégis eszközölték. Orsz. levélt. 22,740.

¹⁴⁾ 1524. január 14-én a leleszi konvent jelenti: »Tum quia illa ostensio fustis et securis ... prosufficienti repulsioni haberi seu fieri minime potuisset«, a kiküldöttek a végrehajtást eszközölték. Ország. levélt. 23,871.

¹⁵⁾ Azért írja a leleszi konvent 1524-ben, hogy ő a repulsiót nem vette tekintetbe »quia idem Andreas de Bathor in causa non fuisset, repulsioque in persona [eiusdem de jure regni fieri non potuisset«. Orsz. levélt. 23,871. V. ö. Hármask. II. R. 76. cz.

alatt a jobbágyokra rendkívüli adót (*taxa extraordinaria*) nem vethetett ki.¹⁶⁾ A bírói kiküldöttek ezután az elűzött eljárása igazolására alkalmas határidőre megidézték¹⁷⁾ és a kiküldött káptalan kiadta eljárásáról a jelentő levelet (*litterae repulsionales*), a melybe az 1500: XIX. t.-cz. értelmében a jelen volt szomszédok és községbeliek nevei is beiktatandók voltak¹⁸⁾ és ezt a felmutatott ítéletlevéllel, miután annak külsejére a káptalan reá ütötte pecsétjét, felperesnek kézbesítette,¹⁹⁾ az elűző alperesnek a jelentőlevél mását adva.²⁰⁾

Ha az elűzést véghez vitt alperes a kitűzött határidőre a bíróság előtt meg nem jelent, vagy megjelenve az elűzést kielégítően nem igazolhatta, az elűzés terhében, vagyis hetvenkét arany forintot érő arany márkában marasztaltatott el, még pedig II. Ulászló korától fogva az alperestársak közösen mint egy személy.²¹⁾ A bíróság ezután a végrehajtást újból elrendelte, minek, mióta az 1492: LVII. t.-cz. a másodszori elűzést tilalmazta, újabb elűzéssel többé ellentállani nem lehetett.²²⁾ Együttal pedig elrendelték, hogy az elűzés terhe fejében az elítéltnak elébb ingóságai, majd pedig ingatlanaiból

¹⁶⁾ 1500: XIX. t.-cz. 4. és 5. §.

¹⁷⁾ Például octavára. Orsz. levélt. 22,322. és Soós levélt. 1504-ből; vagy 32 napra Orsz. levélt. 22,810.

¹⁸⁾ »Et quod in litteris repulsionis nomina vicinorum et commetaneorum, qui eiuscemodi repulsioni intererunt, a modo deinceps semper conscribantur: Ne in ipsa repulsione fraus aliqua subsequatur«. 1500: XIX. t.-cz. 6. §. Az ennek hiányából folyó visszaélést fejtegeti Verböczy II. R. 74. cz.

¹⁹⁾ »Antefatas et litteras eiusdem Vestrae Serenitatis adjudicatorias capite sigilli nostri consignatas eidem vestrae personali praesentiae in specie remittentes«, írja 1520. a vasvári káptalan. Békassy levélt. Múzeum. Hasonlóképp ír 1504. az aradi káptalan. Orsz. levélt. 21,283.

²⁰⁾ Példái 1504-ből Dezsőffy levélt. Múzeum; Orsz. levélt. 21,863.

²¹⁾ Hármask. II. R. 74. cz. 9. §., mely szerint a régi rossz szokás, hogy az elűző alperestársak fejenként tartoztak az elűzés terhével, de »quae quidem abusus aevo nostro abolita est et quot quot sunt personae convictae vel repellentes unam tantum marcam auri pro unius iudiciariae deliberationis repulsione modo persolvunt«.

²²⁾ Ilyenkor a végrehajtási parancs így szólt: »contradictione, repulsione ac inhibitione non obstante«. Példa 1520-ból. Békassy levélt. Múzeum.

annyi foglaltassék le zálogul, két harmadban a bíró és egy harmadban az ellenfél kezéhez, mennyi egy arany márka fedezésére elegendőnek látszott,²³⁾ mindaddig, míg azok szabályszerű visszaváltása meg nem történik. Királyi kegyelemmel a bíróságnak csak a bírói részét lehetett elengedni,²⁴⁾ a félét csak annak beleegyezésével;²⁵⁾ sőt a király a reá eső részt el is adományozhatta.²⁶⁾

A másodszori elűzést, mely a végrehajtást meg nem akaszthatta, II. Ulászló törvényei a hatalmaskodás, illetve a hűtlenség terhe alatt tiltják.²⁷⁾ Az ily esetben hozott nota-ítélet ellen nem lehetett elűzéssel élni, valamint akkor sem, ha a hűtlenségi perben az országgyűlés ítelt, de a királyi adomány alapján folyt hűtlenségi perekben az meg volt engedve.²⁸⁾

6. §.

Perujítás.

I. A bíróság hozta ítélet ellen, ha az a peres feleknek kihirdetve vagy már kiadva is lett, a vesztes fél perujítással élhetett, vagyis kérhette, hogy perében a bíróság, mely az ítéletet hozta, újabb előadás alapján újból ítéljen.¹⁾

A perujításnak (novum) nyomai emlékeinkben visszanyúlnak Zsigmond király uralkodásának kezdetéig²⁾ és így

²³⁾ Így ítél 1494. febr. 6-án az országbíró. Orsz. levélt. 20,145.

²⁴⁾ Például II. Ulászló 1507-ben egy Forgáchnak az »onus repulsionis«-nak a királyra eső részét. Forgách levélt. Múzeum.

²⁵⁾ »Regiaque Majestas quoad portionem actoris talibus condemnatis non aliter, nisi habita cum adversa parte concordia, gratiam facere possit«, rendeli az 1504: IV. t.-cz. 2. §.

²⁶⁾ Ulászló 1505. apr. 12-én a Czoboroknak adományozza »illas duas partes judicarias, quae nobis tanquam judici ratione repulsionis quarundam litterarum nostrarum adjudicatoriarum« megilleti »infra tempus redemptionis.« Orsz. levélt. 21,422.

²⁷⁾ 1492: LVII. és 1504: IV. t.-cz.

²⁸⁾ Így tanítja ezt a Hármask. II. R. 75. cím.

¹⁾ »Ad novam responsionem, judicium et deliberationem«, mondja egy 1459-ki királyi perbehívó parancs. Orsz. levélt. 15,337.

²⁾ Zsigmond király 1392-ben Rékási Miklós részére perujítást engedélyez. Temesm. Okl. I. 227.

valószínűleg már az Anjou-korszakban honosodott meg. Kezdetben csak merő királyi kegyelemből engedélyezve, a perujítás később mind szokásosabbá lett, miért is már a Hunyadi-korszakban nem pusztán királyi kegyelmi ténynek, hanem a király rendes birói hatalmából (ex debito regiminis nostri officio) folyónak tekintették.³⁾ Törvények azonban a perujítást csak a Jagello-korszakban szabályozzák, ú. m. az 1492: LI. és 1504: XI. t.-cz.-ek.

II. A pert ujíthatta a vesztes fél, vagy kimultával az, kire az ügy átszállott.⁴⁾ Perujításhoz azonban e korszakban királyi engedély volt szükséges, mert perujításra, még pedig bármely bíróságnál, az országban, engedélyt csak a király adhatott;⁵⁾ vagy az, ki az ő nevében vagy helyette a főhatalmat ideiglenesen gyakorolta, mint a kormányzó⁶⁾ vagy az országtanács.⁷⁾ Találkozunk tehát királyi perujításra szóló parancsokkal nemcsak a királyi kuriában működő bíróságokhoz intézve, hanem olyanokkal is, melyek valamely megyét,⁸⁾ vagy uri széket,⁹⁾ vagy szentszéket,¹⁰⁾ vagy a hét szász széket¹¹⁾ utasítják pernek újból ítélésére. Erdélyben perujítást a vajda is engedélyezhetett;¹²⁾ ellenben a tárnok-

³⁾ Azért írja fentebb idézett 1459-ki parancslevelében Mátyás király: »quia ex pietate regia subditorum nostrorum Hungariae casus nocivos reformare solemus.« És v. ö. Hármaskönyv II. R. 77. cz. 1. §.

⁴⁾ Hármask. II. R. 78. cz. Jobbágy számára a perujítást ura kérte. Például 1514-ben. Orsz. levélt.

⁵⁾ Ez királyi kegyelmi, de szokásos tény. 1500-ban írja II. Ulászló, hogy ő novumot ad »ex innata nobis regia liberalitate cunctorum fidelium nostrorum causas nocivas in processu juridico contingentes per oportuna remedia in melius reformare soliti sumus«. Justh levéltár Múzeum. Máskor (1494.) ugyancsak II. Ulászló ezt »ex debito regio« teszi. Ország. levélt. 20,151.

⁶⁾ Ennek példája 1449-ből. Hazai Okm. II. 300.

⁷⁾ Teleki: Huny. X. 248—256.

⁸⁾ Hazai Okm. II. 401.

⁹⁾ Ily esetben a parancsot nem közvetlenül az uri székhöz, hanem a megyéhez küldték.

¹⁰⁾ II. Ulászló 1497-ben a pannonthalmi apátsághoz, mint »Judici in spiritualibus et causarum auditori« intéz erre szóló parancsot. Orsz. levélt. 20,596.

¹¹⁾ Archiv f. Siebenb. Landeskunde. XV. 262., 263.

¹²⁾ Azért írja 1513-ban az erdélyi vajda és székely ispán: »Et

széken hozott ítélettel szemben II. Ulászló harmadik tárnok-jogi czikkelye a perujítást kirekeszti.¹³⁾

Annak, ki perujítást kért (impetrat), e kérelmet indokolnia kellett. Okul a perben elkövetett tévedés vagy mulasztás szolgáltak.¹⁴⁾ A királyi parancsok ilyenekül felemlítik a per hamaros. elintézését,¹⁵⁾ a szükségképi távollétet,¹⁶⁾ okmányok felmutatásának elmulasztását,¹⁷⁾ bizonyos körülmények vagy tények nem tudását,¹⁸⁾ vagy ha hiba az ügyvéd részéről történt, ennek szava visszavonásának szükségét.¹⁹⁾

Perujítást a király e korszakban úgy birtokon belül mint birtokon kívül adhatott. Az előbbi esetben a perujítással kapcsolatban el kellett rendelni az ítélet kiadása, illetve annak végrehajtása, például a megítélt eskü letevése, a köztudomány vétele, vagy a szorosabb értelemben vett végrehajtásnak felfüggesztését, mit *letiltásnak* (prohibitio, inhibitio) hívtak; miért is egyszerű perujításról (novum) és letiltással járóról (novum cum inhibitione) szólottak. Az 1492: LI. t.-cz. ugyan a régi szokás ellenére elrendelte, hogy perujítással sem az ítélet kiadását, sem a végrehajtást többé letiltani ne lehessen és csupán a makacscsági ítélettel elmarasztalt élhessen eltiltással kapcsolatos perujítással. Ezt ugyan az 1507: XIV. t.-cz. is megerősíti, de azért a Jagello-korszakban is folyton találko-

---

quia nos auctoritate judiciaria Dom. nostri N. N. Vajvodae per suam Magnificentiam nobis in hac parte attributa et justitia mediante talismodi casus nocivos quorumlibet incolarum partium istarum Transsilvanarum praesertim in processu juridico contingentes in melius reformari soliti sumus et ad hoc etiam de Regni consuetudine admittimur» perujítást ad. Székely Okl. III. 181., 182. és 221.; más példa Teleki: II. 391.

¹³⁾ Kovachich: Codex jur. tavern. 48. l.

¹⁴⁾ »Novi namque iudicii collatio ac procuratoris cuiuspiam revocatio semper praesupponit errorem et defectum«, mond Verbőczy Hármask. II. R. 75. cz. 13. §.

¹⁵⁾ Hazai Okm. II. 301.

¹⁶⁾ Hazai Okm. II. 348—350.; Székely Okl. I. 225.

¹⁷⁾ Már Zsigmondtól ily értelmű parancs Zalam. II. 445.; más példa Mátyástól 1475. Forgách levélt. Múzeum.

¹⁸⁾ Például 1497-ben a csatári pálosok egy ügyében a király perujítást engedélyezett, mivel »jus praescriptionis in ipsa vinea dudum expiratum fore ignorassent«. Orsz. levélt. 20,596.

¹⁹⁾ Hazai Okm. II. 401.; 1477. okt. 8. Orsz. levélt. 17,988.

zunk nem csupán makacscsági, hanem például tisztító esküre kötelező ítélet ellen is letiltással kapcsolatos perújítással.²⁰⁾ Sőt az 1518: XXIX. t.-cz. az ellenfélnek innét származható zaklatása elkerülése érdekében rendelte, hogy ha valaki, kinek perében esküt ítéltek meg, ennek letévését elkerülendő perét újította és újított perében neki az esküt megint oda kellett itélni, ő ezt le ne tehesse, hanem úgy tekintessék, mintha esküjével elbukott volna.²¹⁾

Ha a király perújítást engedett, az erre szóló parancsot ahhoz a bírósághoz, melynek ítélete ellen azt kérték, intézte, ú. m. a szentszékhez, megyéhez, városhoz stb., felszólítva azt, hogy az előadott perújítási okok alapján a feleket erre kitűzendő hatánapra idézze meg, és azoknak újabb előadásait és feleleteit meghallgatva, az ügyet újból vizsgálja meg és ítéljen benne, mely ítélettel, ha az érdekelt fél nem volna megelegedve, terjessze az ügyet a királyi személyes jelenlét elé.²²⁾ És ha az uri széknél rendelt el a király perújítást, ekkor parancs ment a megyéhez, hogy tűzzön ki határidőt uri szék tartására, hol egy vagy két szolgabíró jelenlétében újabb ítéletet hozzanak, az ezzel meg nem elégedett fél azt a megyei sedriához és onnét esetleg a királyhoz felebbezhetvén.²³⁾ A királyi kuriában folyt perek újításakor pedig a király nemcsak a nagybírák valamelyikéhez, vagy a királyi tábla tagjaihoz intézett parancsot, hanem egyszerűsmind szigorú idézési parancs (*litterae praeceptoriae*) ment az illetékes hiteles helyhez, hogy az az ellenfelet értesítőleg idézze a legközelebbi nyolczadra,²⁴⁾ illetve később rövidebb határ-

²⁰⁾ 1504. az egri káptalan jelenti a királynak hogy parancslevele értelmében a főesküvel tartozó felet és a bizonyságul kiküldött jászói konventet az eskütől eltiltotta és azután a peres felet »ad novum iudicium recepturum, utrasque litteras eiusdem Vestrae Serenitatis adjudicatorias, tam scil. super praescripta communi inquisitione, quam etiam praetacta iuramentali depositione emanatas« felmutatva, megidézte. Ország. levélt. 21,252.

²¹⁾ 1518: XXIX. t.-cz.

²²⁾ Hazai Okm. II. 400—402.

²³⁾ Példa 1514-ből. Ország. levélt.

²⁴⁾ Orsz. levélt. 20,151.

időre, harminczketted,²⁵⁾ majd tizenötöd napra,²⁶⁾ az új ítélet vételére (novum iudicium recepturus), a régi ítéletlevél felmutatására és annak terhei átvételére,²⁷⁾ valamely más pernek a felek között függése ennek ellent nem állván (litis pendencia inter ipsos non obstante). A hiteles hely e parancslevél végrehajtása után azt jelentőleveléhez (litterae relatoriae) csatolta, de annak jeléül, hogy annak értelmében eljár, annak hátára pecsétjét nyomta, mint azt az ország szokása megkívánta.²⁸⁾ Az újított pert az 1492: LII. t.-cz. rendelkezése szerint soron kívül minden egyéb ügyek mellőzésével kellett tárgyalni.²⁹⁾ A kitűzött határidőben az újított per okvetlenül elintézendő volt.

Ha azonban az, ki a perújítást kérte, ezt vagy végre nem hajtotta, vagy pedig annak valamely feltételét nem teljesítette, például az ítéletlevél terhét le nem fizette, akkor a patvarkodás vétkébe esett³⁰⁾ és ennek bírságát, vagyis ötven homagialis márkát kétszáz forint értékben fizetni tartozott, még pedig kizárólag az ellenfelének.³¹⁾ Ha pedig az illető a

²⁵⁾ Orsz. levélt. 21,104. és 21,252.

²⁶⁾ Orsz. levélt. 24,105. és 24,006.

²⁷⁾ Orsz. levélt. 20,151. — És 1494-ben egy valaki kellően idézve perújításra, ennek határidején megjelenve felmutatja 1492-ben nyert ítéletlevelét és akkor az, ki őt idézte »persoluto prius pretio dictarum litterarum adjudicatoriarum et insuper revocata responsione N. N. procuratoris sui« új ítéletet vesz. Orsz. levélt. 10,216.

²⁸⁾ Azért írja 1502-ben a váradi káptalan, hogy ő a királynak »evocatorias et insinuatorias, modum et formam cuiusdam novi iudicii in se denotantes et exprimentes pro N. N. nobisque praeceptorie loquentes et directas, quas capite sigilli nostri ab extra ut moris est consignantes cum praesentibus Vestrae Serenitati duximus remittendas«. Orsz. levélt. 21,104.

²⁹⁾ »Omnes causae, in quibus per Regiam Majestatem nova iudicia impetrata fuerunt in primis octavis ante omnes alias causas leventur et iudicentur«, rendeli az 1492: LII. t.-cz. és v. ö. Hármask. II. R. 78. cz. 10. §.

³⁰⁾ 1504: XI. t.-cz.

³¹⁾ Azért egy 1523-ki litterae evocatoriae et insinuatoriae-re vetett bírósági jegyzetek szerint: »propter non persecutionem inhibitionis et evocationis novi iudicii juxta continentiam decreti convictus est in facto calumniae et in actione prohibita«. Múzeumi iratt. Míg II. Lajosnak egy 1515. febr. 11. kelt oklevele szerint a perújító, ki nem akarta »onera

perujtást a részére megítélt eskü letiltásával nyerte és a perujtás kielégítő okát adni nem tudta, akkor az ország szokása szerint esküjének elvesztésében és az ebből származó teherben azonnal elítéltetett.³⁹⁾

Városi jog szerint az, ki a pert ujította, ha a városnál az ujított pert elveszítette, többé nem felelbezhett és örök hallgatásra ítéltetett; ellenben ha az elébb győztes fél bukott el, ez perujtást kérhetett.³⁸⁾

IV. FEJEZET.

Perbeli vétségek.

I. A perbeli vétségek legsúlyosabbja a patvarkodás (calumnia) volt.

E kifejezéssel »calumnia« emlékeink többféle értelemben élnek, használják azt rágalom,¹⁾ majd egynémely csalárdság²⁾ megjelölésére is, de legtöbbször a perjogi téren patvarkodás értelmében.

Patvarkodásnak a perben elkövetett sokféle csalárdságot mondtak; első sorban és eredetileg azonban értették alatta a már egyszer jogérvényesen befejezett pernek királyi kegyelem nélkül újból felevenítését.³⁾ A régibb perjog idejében, midőn a bírósági eljárás emléke csak a bírótársak és különösen a poroszló emlékezetében élt és még az ítéletet sem foglalták írásba, a perujtás pedig nem divott, a pernek ille-

---

praenarratarum litterarum nostrarum adjud. sententionalium coram nobis deponere, tanquam in facto calumniae ex eoque in singulis 50 marcis homagialibus singulos 200 flor. auri facientibus partis scil. adversae manibus devolvendis convinci et aggravari« kellett. Orsz. levélt. 24,006.

³⁸⁾ Ezt az 1519: XXX. t.-cz. országos szokásnak mondja. Sylloge I. 286.

³⁹⁾ Hármask. III. R. 11. cz.

¹⁾ Wenzel: XI. 313.; Tkalčič: H. Episcop. Zag. I. 135.

²⁾ Például csalárd eladás káptalan előtt, szintén megbélyegzéssel és jószágvesztéssel sújtva. Fejér: VIII. 1. 83—85.

³⁾ Azért az Árpád-korszakban az ítéletlevélbe gyakran beiktatták, hogy ha azt a vesztesek felevenítenék »tanquam calumniatores puniantur« Wenzel: III. 157.; Hazai Okl. 54.; Hazai Okm. III. 73. és V. 28.

téktelen felujítása gyakori lehetett. Ítéletleveleink azért le a XIV-ik század közepéig kiadásuk főczéljául az ily patvarkodás megakadályozását hirdetik.⁴⁾ Innen, hogy az Árpád- és Anjou-korszakokban a patvarkodásokról okmányaink sokkal sűrűbben emlékeznek mint később és azokat szigorúbban büntetik is.

A per jogtalan megújításán kívül mint patvarkodási eseteket okmányaink felemlítik: a per folytatását kellően nem idézett ellen;⁵⁾ hogy felperes nem tudta idézésének okát adni;⁶⁾ az atyja által eladott birtokot örökölt birtokként minden alap nélkül követelte;⁷⁾ oly kifogást emelt, mely patvarkodást vont maga után és azt nem bizonyíthatta,⁸⁾ vagy hazug mentséggel élt.⁹⁾ Patvarkodást követett el az is, ki pernek függése alatt (*lite pendente*) ellenfelét újabb perbe fogta.¹⁰⁾

De gyakori volt az Anjou-korszakban a patvarkodás vétkébe esés szerződési kikötése is, különösen peregyesség, zálogszerződés vagy osztály alkalmával, ezek felbontása, illetve beperelése esetére.¹¹⁾ És különösen az őrizetben volt oklevelek kiszolgáltatása alkalmával volt szokás oklevelek helytelen visszatartására, de különösen azok perben való felmutatására patvarkodást megállapítani.¹²⁾

---

⁴⁾ Azért készülnek a bizonyáglevelek (Wenzel: VI. 436.), a bírósági oklevelek (Wenzel: VI. 460. és VII. 370.); az ítéletnek a poroszló jelenlétében a káptalannál bevallása. (Wenzel: VI. 500.) És 1250-ben IV. Béla már írja: »Ea quae regali iudicio terminantur, scriptis inseri provide decrevit antiquitas, ne adversantium malitiosa caliditas lites sopitas denuo valeat suscitare«. Knauz: Monum. I. 425.

⁵⁾ Fejér: VII. 5. 349. És 1480-ban írja Hevesmegye: »Nos iudicando commisimus et adjudicavimus eo modo: Ut ex quo citatio prius fuisset, quam concessio sigilli, idem Bartholomaeus Rede, scil. actor contra Nicolaum . . . in honore acquisitionis calumniae esset convictus et aggravatus«. Gr. Rhédey levélt. Múzeum.

⁶⁾ Zichy: I. 379. és lásd a megelőző jegyzetet.

⁷⁾ Ennek példája 1353-ból: Zichy II. 522—532.

⁸⁾ Hazai Okm. III. 73.

⁹⁾ Például hazúgul állította, hogy a seregnél van; erről írja egy 1324-ki oklevél: »calumniator Domini et fallator«. Zichy: I. 260.

¹⁰⁾ Így ítél 1476. Gömörmegye. Orsz. levélt. 17,763.

¹¹⁾ Anjou: I. 58.; u. o. II. 221.; Zichy: I. 113.

¹²⁾ Anjou: II. 392.

A Hármaskönyv különösen a patvarkodásnak három fő esetét emeli ki,¹³⁾ ú. m. ugyanazon dolognak két szín alatt, vagy pedig kétféle bíróságnál való perbeli keresetét;¹⁴⁾ továbbá, ha valaki, illetve jogutódjai, egy ügyet, például leány-negyed vagy zálogügyet, mire nézve teljes kielégítés történt, t. i. arról menedéket is adtak, a felmentett, illetve jogutódai ellen újból perbe viszi; és végtére, ha a királyi kegyelem és perujtás elnyerése nélkül már teljesen befejezett pert felelevenít. De azért előfordulnak a Hunyadi- és Jagello-korszakban is a patvarkodásnak még számos más esetei is. Például az 1504: XI. t.-cz. ily esetben állapítja meg azt, ha a perujtást kért egyén ennek alapján az ítélet végrehajtását eltiltotta és az erről szóló jelentőlevél kivételét elhanyagolta és ezzel ellenfelét az ítélet végrehajtásában megakadályozta.¹⁵⁾

A patvarkodót még az Anjou-korszakban is nemcsak vagyonában, hanem személyében is súlyos büntetés érte, mire ítéltetett pedig nemcsak felsőbb bíróság, hanem megye is, csak hogy ez utóbbi legalább később, csak a kisebb sententia erejéig, tehát huszonöt márkáig.¹⁶⁾ A patvarkodásban jogérvényesen elítéltet a felsőbb bíróságok személyében letartóztathatták;¹⁷⁾ ha pedig a patvarkodási ítélet makacscsági ítélet volt, parancs ment a főispánhoz és a községi bírákhoz, hogy az illetőt kikiáltásuk és őt bárhol találják, fogják el és a királyi kuriába vezessék.¹⁸⁾ Ha ilyenkor kegyelmet nem ka-

¹³⁾ II. R. 70. cz.

¹⁴⁾ Ennek különös esetét tárgyalja a Hármask. II. R. 71. cz.

¹⁵⁾ Ennek példája 1523-ból, hol a perbeli signatura így szól: »propter non prosecutionem inhibitionis et evocationis novi iudicii juxta continentiam decreti convictus est in facto calumniae et in actione prohibita. Múzeumi irattár.

¹⁶⁾ Anjou: I. 349. és 407. És 1476-ban Gömörmegye egy asszonyt, mivel »litis intermedio contra modum et consuetudinem sedis nostrae judicariae lites movere et inchoare adversum ipsum Gregorium actorem attraxisset« patvarkodásban és ennek következtében huszonöt márkában marasztalt el. Orsz. levélt. 17,763.

¹⁷⁾ Az 1351: IX. t.-cz. azok közé az esetek közé, melyekben nemes ember személyében letartóztatható volt, a patvarkodást is sorolja. És v. ö. Fejér: IX. 2. 438—452.

¹⁸⁾ Ennek példái Fejér: VII. 1. 352.; Wenzel: VIII. 264.; Fejér: VII. 5. 352.

pott,¹⁹⁾ vagy az ellenfél nem engedte el a büntetést,²⁰⁾ majd bélyeget sütöttek orrára,²¹⁾ majd, mint az alsóbb osztályuakkal szemben volt szokásos, a gyalázat jeléül és a bosszú emlékére hajzatát félig leborotválták.²²⁾ Azonkívül a patvarkodás, mint a becsületet érintő vétek, az illetőre nézve a felperesség jogát tizenkét dénárra szállította le,²³⁾ miért is a király gyakran csak azért kegyelmezett, hogy az illető ügyeinek és jogainak a jövőben gyakorlásától el ne essen és így régi szabadságának tovább is örvendhessen.²⁴⁾

Vagyonilag a patvarkodót még birtokai elvesztésében, két harmadában a bíró, egy harmadában pedig az ellenfél kezéhez marasztalták el.²⁵⁾

A XV-ik századtól fogva azonban a patvarkodó személyes büntetéséről már nem olvasunk. A büntetés már csak birtokvesztésben áll, de visszaválthatólag. Verbőczy tanítása szerint az ő korában a patvarkodó a per tárgyát minden további eljárás nélkül veszítette és ötven homagialis márkában marasztaltatott el, két részben a bíró, egy részben az ellenfél javára. De ez csak a magasabb bíróságoknál megítélt patvar-

¹⁹⁾ 1268-ban István ifjabb király országbírája a bíróársakkal elengedi a személyes büntetést. Hazai Okl. 54. Vagy a bíróság ez irányban közbenjár az ellenfélnél. Anjou: I. 349.

²⁰⁾ Wenzel: VII. 359.; Fejér: IV. 3. 352.

²¹⁾ 1261. Roland nádor egész Szlavonia bánja írja: »Et quanquam ipsos secundum constitutam vindictam calumpniae, exigentibus ipsorum meritis, assatis per medium nasis judicare debuissimus« elengedi e büntetést. Tkalčič: Hist. Episc. Zagrab. I. 126., 127. És 1268-ban Lőrincz nádor a patvarkodásban elítéltek egyikét »tanquam calumniatorem assari fecimus.« Fejér: VII. 5. 352.

²²⁾ Ezt csak udvarnokoknál vagy várnépbelieknél alkalmazzák. Wenzel: I. 220. u. o. II. 70.; Tkalčič: H. Episc. Zagr. I. 138.

²³⁾ Anjou: I. 349.

²⁴⁾ Azért írja Nagy Lajos, hogy azért adott egy esetben kegyelmet »ut causas et jura exequi valeat et litigare ac omnia alia exercere possit, quae alii nobiles regni nostri facere consueverunt.« Fejér: IX. 1. 766.

²⁵⁾ Előfordul ennek következtében patvarkodás miatt a bíróra szállott birtoknak eladományozása, vagy elajándékozása, vagy visszaváltsa. Péld. 1382-ben Chalkay Péter az ily módon a bíróra szállott birtokot az országbírótól visszaváltja. Forgách levélt.

kodás esetében volt így, mert a megye a patvarkodásban általa elmarasztaltat csak huszonöt márkával sujthatta.¹⁶⁾

II. Egy másik perbeli vétség, melynek elkövetőjét szintén személyében sujtották, volt az Anjou-korszak okmányai-ban sokszor említett: *astatio falsi termini*. Ez alatt hamisul perben állást értettek. Hogy voltak-e annak több esetei, nem tudjuk.¹⁷⁾ Kútfőink ilyenül csak azt az esetet említik, midőn valaki másnak nevében állott perben, anélkül, hogy annak akár természetes, akár megbízott perbeli képviselője lenne.¹⁸⁾ Büntetéséről részletes adataink nincsenek, de valószínűleg a patvarkodáshoz hasonló büntetéssel járt. Mert hogy az abban elítéltet nemcsak vagyonában, hanem személyében is sujtották, azt az idevágó egyezkedéseken ¹⁹⁾ és ítéleteken ²⁰⁾ kívül, tanúsítja az 1351: IX. t.-cz. is, mely a hamisan perben állást azok közé az esetek közé sorolja, melyekben a bíró az elítéltet letartóztatja, három napig engedve neki időt egyezkedésre.²¹⁾

Későbbi okmányaink, kezdve a XV-ik századtól, a hamisan perben állás vétségét már nem említik; valószínűleg a patvarkodás vétségébe olvadt be.

¹⁶⁾ Lásd Gömörmegyének a 16. sz. jegyzetben idézett 1476-ki kiadványát.

¹⁷⁾ Egy 1343-ki Nógrádmegyei okmány említi, hogy valaki »in facto verberationis cuiusdam jobagionis sui coram eodem D. Palatino in astatione falsi termini convictus extiterit«, de további részleteket az okmány nem említ.

¹⁸⁾ E vétséget említi már egy 1329-ki okmány. Balassa levélt. Múzeum. »Sine litteris procuratoriis« megjelenés miatt. 1351. Anjou: V. 436.; Gömörmegye 1375-ben, mivel »litterae procuratoriae per ipsum N. N. exhibitae ipsius Emerici non erant, neque nomen eiusdem Mathe in eisdem conscriptum reperiebatur ... pro falsa suggestione« e vétségben elítéli. Hanvay levélt. Múzeum.

¹⁹⁾ V. ö. Anjou: IV. 379., 380.; Krassó. Okl. 24—25.

²⁰⁾ Gömörmegye 1375. írja, hogy e vétségért az illető »in nostram et magistri Johannis V. Comitis nostri inciderat captivitatem.« Hanvay levélt.

²¹⁾ A törvénytár szövege: »astatio falsi testimonij«-t említi, mi azonban hibás olvasás.

V. FEJEZET.

Perbeli birságok. Birói kilenczed és tized.

I. Azt a peres felet, ki a peres eljárástól folyó kötelelességeket elmulasztotta vagy megszegte, azért a biró pénzbeli fizetésben marasztalta el, melynek neve *birság* (*judicium*, *birságium*) volt.¹⁾

E birság neveit és ezek súlyát az Árpád-korszakra vonatkozólag tüzetesen nem ismerjük. A tizennegyedik század elejétől fogva azonban állandóan a perbeli birságnak két főnemét különböztetjük meg, ú. m. az egyszerűt (*judicium*) és a királyit (*judicium regale*). Amaz az elmarasztaltat három, emez hat márkával sujtotta.²⁾

Alperest perbeli mulasztásaiért csak egyszerű birsággal rótták meg, az idézésre való meg nem jelenése esetében³⁾ csak úgy, mint ha a kitűzött határidőben okmányait felmutatni elmulasztotta,⁴⁾ vagy a peres birtok határai megjárásához vagy annak becsléséhez, vagy egyéb őt kötelező perbeli cselekvényhez megjelenni vonakodott, vagy a letett eskü vagy a megejtett becslés és felmérés kitűzött birói tárgyalásától elmaradt,⁵⁾ vagy okadatlanul perhalasztást kért.⁶⁾ Hason esetekben felperest királyi birsággal sujtották.⁷⁾

Jobbágyinak a bíróság elé állítása elmulasztásáért felperes és alperes egyaránt egy márka birsággal tartoztak.⁸⁾

---

¹⁾ Így hívják a magánvétségek után járó, vagy közkötelelességek megszegésére szabott fizetéseket is, melyektől a szoros perbeli birságok megkülönböztetendők és melyek közötti különbség a birságokról szóló törvények értelmezésénél figyelembe veendő. A perbeli birságokról értekezik Kovachich Márt. Gy.: *Suppl. ad Vestigia comitior.* I. 168—172., és v. ö. Hármask. II. R. 86. cím.

²⁾ V. ö. a megkülönböztetésre nézve. Zichy: IV. 53. l.

³⁾ Hazai Okm. VII. 289.; Anjou: II. 429.; Zichy: I. 234.

⁴⁾ Fejér: IX. 2. 728—731.; Hazai Okl. 224.

⁵⁾ Zichy: III. 198—200.; Anjou: III. 116., 121. és 524. l.

⁶⁾ Zichy: II. 366., 367.

⁷⁾ Hazai Okm. I. 249.; Zichy: III. 283., 290., 575.

⁸⁾ Hazai Okm. I. 44.; Zichy: IV. 529., 530.

Mindezen birságok két harmadban a bírót, egy harmadban pedig az ellenfelet illették meg.⁹⁾

II. A birságot az azzal megrótt fél, ha csak mulasztását alaposan nem menthette,¹⁰⁾ a következő bírósági határidőben a tárgyalást megelőzőleg¹¹⁾ volt köteles lefizetni, ennek elmulasztása a birság duplázását vonta maga után;¹²⁾ azonban az Árpád-korszakban még nem, akkor a birságot mindig csak egyszerűen rótták ki,¹³⁾ tehát csak az Anjou-korszak óta. Rendszerint az egész birságot duplázták, de kivételesen, ha t. i. a mulasztás csak a bíróságnak, de nem egyszerűsmind az ellenfélnek is, sérelmével járt, csupán a birság bírói részét, például ha a peres felek egyértelműen kértek perhasztást.¹⁴⁾

Az idézés többszöri ismétlése, a perhasztás könnyűsége és ezzel a perek hosszadalmassága következtében, a birságteher, gyakori duplázás következtében,¹⁵⁾ nem ritkán tetemes összegre felszaporodott.¹⁶⁾ Változás ebben csak akkor következett be, midőn a tizenötödik század második felében a perfolym jelentékenyen rövidült és még a hosszú folyású perek is négy nyolczad alatt befejezendők voltak. Verbőczy korában tehát a birságok duplázása a rövid folyású perek-

---

⁹⁾ Például Zichy: IV. 295., 296.

¹⁰⁾ A birságlevelek (*litterae judiciales*, seu *birsagiales*) rendes záradéka: »si se rationabiliter non poterit excusare«. Például Fejér: X. 5. 357.

¹¹⁾ »Ante litis ingressum« tartja a formula; például Zichy: II. 366., 367., vagy »non audiatur in actionibus suis, nisi iudicio prius per soluto«. Hazai Okm. VII. 305.

¹²⁾ Fejér: VIII. 3. 155.; Zichy: II. 300.; u. o. III. 348.

¹³⁾ Bizonyítja ezt, hogy az árpádkori okmányokban mindig csak a per alatt kirótt birságok számáról és soha sem azok duplázásáról és ennek útján felszaporodott nagy összegekről van szó. Például Hazai Okm. VI. 437—439., 451. Wenzel: V. 241., hol tizenegy birság behajtásáról van szó.

¹⁴⁾ Károlyi: I. 411.

¹⁵⁾ 1399-ben írják: »duas partes iudiciorum 368 marcarum duplaturum, cum duplo duplato et sub pena dupli duplati et iterum cum duplo.« Sztáray Okl. II. 17., 18.

¹⁶⁾ Zichy: I. 348—354. és u. o. II. 214—225., továbbá Sztáray Okl. II. 169—170., mely szerint a birságtartozás másfél év alatt 24 márkáról felszaporodott 2200 márkára. Lásd ott a jegyzetet.

ben egyáltalában már nem fordult elő és a hosszú folyású perekben is csak egy ízben, tudniillik a második határnap elmulasztása esetében, vagyis a harmadik perbehíváskor volt alkalmazható, nem a fizetés elmulasztásának, hanem a macacscságnak megtorlása végett.¹⁷⁾

III. A per folyamában felhalmozódott birságok birói behajtására mindig csak akkor került a sor, ha az azokkal megterhelt peres fél a fizetést a per utolsó határidejében sem teljesítette. Fizethetett pedig vagy pénzzel vagy könnyen pénzzé tehető ingó javaknak, vagy végre fekvő javaknak visszaválthatólag átengedésével.¹⁸⁾ A fizetésnek régente teljesnek, vagyis a birság összegével felérőnek kellett lennie. Az 1447: XXVII. t.-cz. azonban a megyei és minden egyéb bírának meghagyta, hogy birságoknak lefizetésénél egy márka fejében csak száz denárt, vagyis egy forintot vegyenek,¹⁹⁾ mi talán a királyi kuriában már elébb is gyakorlatban lehetett. Ezt követték Verbőczy korában is, ha a birság lefizetése a bíró kezéhez készpénzben történt, még pedig nyomban a per befejezése után; ha azonban ezt nem tehette, hanem ha a végrehajtást be nem várva, kérte a bírót, hogy kielégítést birtokából vegyen, és abba a bírót és ellenfelét bevezetni kész volt, a birság mindenik márkáját két forinttal válthatta meg. Teljes értékű fizetéssel, t. i. a márkát négy forinttal számítva, az elmarasztalt csak akkor tartozott, ha azt birói végrehajtással kellett foganatosítani.²⁰⁾

IV. Birságügyben a birói végrehajtás soha sem irányulhatott a terhelt személye ellen; azt a bírót, ki e miatt nemest személyében letartóztatna, az 1298: XXXIV. t.-cz. hivatalvesztéssel sújtotta.²¹⁾ A végrehajtás tehát a birságban elmarasztaltnak csak vagyonát érhetette. Ez bizonyára már

¹⁷⁾ Hármask. II. R. 86. cz.

¹⁸⁾ Lásd az 1298: LXVI. t.-cz.-et.

¹⁹⁾ »Item comites vel vicecomites et iudices nobilium, alique omnes iudices pro qualibet una marca birsagiorum centum denarios recipere teneantur« Kovachich. Sylloge. I.

²⁰⁾ Hármask. II. R. 86. cz.

²¹⁾ »Statuimus etiam quod Iudex Curiae vel alii quicunque iudices nobilem aliquem possessionatum ratione iudicii vel iudiciorum captivare non praesumat. Quod si fecerint honore vel iudicatu, quo funguntur, ipso

az Árpád-korszakban a terhelt fél birtokának a birságok értékéig lefoglalásával és a biró és az ellenfél kezéhez adásával, de ezektől visszaválthatólag, ment véghez.²³⁾ Az ennél követhető eljárást a kuriára nézve Róbert Károly részletesen szabályozta.²⁴⁾ Kivánta ugyanis, hogy a birák rovói (exactores iudiciorum) királyi parancsra kiküldött királyi és hiteles helyi emberek társaságában jelenjenek meg a megyének, melybe kiküldettek, birói székén és ott a királyi levél felolvasása és annak és a birságjegyzékben (regestrum) foglalt birságtételeknek köznyelven is megmagyarázása után tűzzenek ki a birságok lefizetésére határidőt, a melynek bekövetkeztével teljesített fizetésről a rovók menedéklevelet adjanak, sőt nagyobb bizonyosság kedvéért hiteles helyi bizonyságlevél is adathassék. Késedelem esetében a végrehajtás a birtok színhelyén foganatosíttassék. A rovók ugyanis a hiteles bizonyság és egy vagy két szolgabiró tanúsága mellett helyezkedjenek be az elmarasztaltnak birtokába, hol jeléül annak, hogy ott a közbéke és az igazság érdekében járnak el, a földbe dárdat szegezzenek. Az élelemhez legszükségesebbeket véve csupán a birtokból, maradjanak ott három napig és intsék a birtokost, hogy tegyen eleget. E határidőnek is elteltével a végrehajtást szenvedőnek ingó és ingatlan vagyonából foglaljanak le annyit, mennyi a birságteher értékének megfelelő és adják át zálogul, míg a kiváltás meg nem történik.²⁵⁾ A behajtott birság tizede járjon a káptalani és királyi embernek,²⁶⁾ egy rész a szolgabirónak, a többi pedig jusson ki a birónak és az ellenfélnek.²⁶⁾

facto sint privati«, mond e törvényezik. Endlicher: Monum.-ban ez 28. czikk. V. ö. Kovachich: Syll. I. 39.

²³⁾ 1208: LI. t.-cz. (Sylloge); Wenzel: V. 241., 242.; Sopronm. Okl. I. 42., 43.

²⁴⁾ Nagy Lajos korabeli Ars notarialis Kovachichnál: Form. Solenn. 2. és 3. l. Fejér: VIII. 1. 612. l. Róbert Károly ez intézkedése idejét 1316-ra helyezi, de minden okadatolás nélkül. 1326-ból azonban van már ez eljárásnak emléke. Anjou: II. 244—245.

²⁵⁾ Hogy ez alatt a birtokot sem pusztítani, sem kizsarolni nem szabad, már az 1298: L. és LI. t.-cz. elrendelik; és v. ö. Károlyi: I. 316.

²⁶⁾ Ennek példája 1329-ből. Anjou: II. 390.

²⁷⁾ Az erdélyi nemességnek 1342-ben tartott gyűlésén szintén elren-

A birságok behajtására minden magasabb birónak, mint például a nádornak,⁸⁷⁾ országbirónak,⁸⁸⁾ tárnokmesternek⁸⁹⁾ stb. voltak birság rovói (exactores judiciorum), kik koronként egy-egy megyére kirendelve, a birságoknak nekik átszolgáltatott jegyzéke (registrum) szerint,⁹⁰⁾ a birságokat beszédtek és erről menedéklevelet,⁹¹⁾ esetleg halasztást⁹²⁾ vagy elengedést adtak.⁹³⁾ Velők Zsigmond uralkodásának végéig találkozzunk; a Hunyadi-korszakban a birságok behajtása már a megye útján történik.

A birságok behajtásának ezen rendje a tizennegyedik században általában hatályban maradt⁹⁴⁾ és csak egynémely részletre nézve találkozhatni csekély eltérésekkel.⁹⁵⁾ A tizenötödik században azonban, bizonyára újabb királyi rendelkezés alapján gyakorlatba vették, hogy a birságokat a megyebeliektől csak akkor hajtották be, ha megyéjük számára a nádor vagy valamely királyi kiküldött közgyűlést tartott. Az 1435: VII. t.-cz. ezt már régibb szokáson alapulónak mondja,⁹⁶⁾ midőn egyuttal nyolcz esetben egynémely meghatározott birságnak, köztük a per alatti mulasztások következtében felhalmozott birságoknak is,⁹⁷⁾ szedhetését a con-

delték, hogy a vajda vagy az ispánok rovói, szolgabirótól, vagy más megyei embertől kísérve hajtsák be a birságot, melyből egy rész azoknak jusson. Fejér: VIII. 4. 621.

⁸⁷⁾ Zichy: I. 632.

⁸⁸⁾ Már 1322-ben. Anjou: II. 34.

⁸⁹⁾ Zichy: V. 136.

⁹⁰⁾ Fejér: VIII. 4. 133—136.

⁹¹⁾ Anjou: II. 419.

⁹²⁾ Anjou: IV. 384.

⁹³⁾ Károlyi: I. 582., 583. és 585.

⁹⁴⁾ Zichy: III. 7—12.

⁹⁵⁾ T. i. a végrehajtás történik majd csak káptalani és királyi emberrel (Károlyi: I. 476—478.), majd csak megye útján (Ars notarialis 15. p.)

⁹⁶⁾ Zsigmond király 1423-ban (Agrae 2-o die f. Nativ. b. Joh. Bapt.) Forgách Miklós fiainak az őket és eldődeiket terhelő birságok birói részét elengedi, feltéve, hogy ők »de portione judiciaria partis adversae in comitatu Gemerensi eisdem debenda tempore exactionis judiciorum congregationis generalis in eisdem Gumur et de Torna Comitatus in proximo celebranda« eleget tesznek. Forgách levélt. Múzeum.

⁹⁷⁾ A törvényben a 8-ik eset.

gregatió kívül is megengedi. Azonban az 1447: XXII. és 1458: LV. törvényczikkek e kivételt ismét megszüntették és a régi szokásra hivatkozva, a fő- és alispánokat oda utasítják, hogy csak is ily congregatiók tartása alkalmával hajtsák be a birságokat.³⁸⁾ Az által, hogy ily közgyűléseket a tizenötödik század második felében már csak ritkán tartottak, a megítelt birságok behajtása gyakran hosszú időn át elmaradt.³⁹⁾ Mátyás király 1486-ban a nádori közgyűlések intézményét eltörölve az LII. és LXIX. törvényczikkelyekben elrendelte, hogy a birságok behajtása a per befejezését nyomban kövesse.⁴⁰⁾

A birság fejében lefoglalt vagyonból mindenekelőtt az ellenfélt megillető egy harmadot kellett kiszolgáltatni és csak azután a bíró két harmad illetményét.⁴¹⁾ A kielégítés pedig mindig első sorban az elmarasztalt ingó és csak ennek hiányában ingatlan vagyonából járjon ki.⁴²⁾

V. A birság bírói része, ha az megyei bíróságot illetett meg, az ispánok és a szolgabírák között egyenlően volt megosztandó;⁴³⁾ a királyi kuriában megítelt birságok bírói része azonban, legalább később,⁴⁴⁾ a királyé volt.⁴⁵⁾ A nádor és a

³⁸⁾ Syll. Decret. I. 123. és 157. l.

³⁹⁾ Így vált lehetségessé, hogy az eldődők birságait követelték az utódokon. Lásd a fenti 29. sz. jegyzetet, és 1467-ben Mátyás király elengedi a Rozgonyiaknak a Zsigmond király idejétől fogva összehalmozódott birságok bírói részét. Orsz. levélt. N. R. A. 16., 51.

⁴⁰⁾ Ezt megerősítik az 1492: LXVI. és 1495: XII. t.-cz.-ek. És azért írja 1492-ben az országbíró: »Coeterum quia universa judicia et quaevis judiciorum gravamina in processu cuiuslibet causae aggregata, habita finali decisione ipsius causae, tum antiqua lege et consuetudine regni requirente, tam vero juxta vim et formam generalis novi decreti nostri superinde stabiliti exigi debeat et extorqueri«. Orsz. levélt. 19,905.

⁴¹⁾ Ez így volt régebben is; netalán visszaélések elkerülése érdekében ezt Mátyás és II. Ulászló ép idézett törvényei újból elészabják.

⁴²⁾ Lásd Sárosmegye 1504-ki végzését. Soós levélt. Múzeum.

⁴³⁾ Zsigmond VI. végzeménye III. cikkelye. Alispán és szolgabírák ily birtokra vonatkozó jogukat néha el is adták.

⁴⁴⁾ Az Anjou-korra nézve ez kétséges. Például 1370-ben Erzsébet királyné felkéri az országbíró e birság elengedésére. Hazai Okm. II. 123.

⁴⁵⁾ Quadripart. III. 8. Ennek oka, hogy mind az országbíró, mind pedig a fő- és titkos kancellárok és később a személynök is a bíróságnál a király képében működtek.

tárnokmester, kik a királyi kurián kívül ítéltek, a birónak kijáró birságot magok számára szedték és a nádor még akkor is, ha ítéletét a királyi kuriában hozta.

Mind a fél, mind pedig a biró a birság reájuk eső részét elengedhették.⁴⁶⁾ A király tehát rendes birói hatalmánál fogva ezzel csak a királyi kuriában megítélt birságokra nézve élhetett, de itt is kivételével a nádor által megítélteknek.⁴⁷⁾ Királyi különös kegyelemből azonban ezt a király bármely biró, tehát a nádor által is, megítélt birságra is ki-terjeszthette, de soha sem a peres fél részére is.⁴⁸⁾ Sőt egy ízben Nagy Lajos a birságok nyomasztó volta miatt azokat egy bizonyos időre visszahatólag egyáltalában semmiseknek nyilvánította.⁴⁹⁾

Különben a biró, valamint az illető peres fél a birság fejében reájuk szállott birtokokat ideiglenesen, t. i. a visszaváltásig, másokra is átruházhatták⁵⁰⁾ és különösen gyakori volt, hogy a királyok azokat szintén ily feltétel alatt eladományozták.⁵¹⁾

VI. A birságok magassága, azok behajtásának és az azokban való részesedésnek szabványai az egyes városok,⁵²⁾ kiváltságolt népek⁵³⁾ és kiváltságolt földesuri, de különösen soltszésgéi községek⁵⁴⁾ külön joga szerint sokféleképp változ-

⁴⁶⁾ Péld. Zichy: IV. 295., 296.

⁴⁷⁾ 1485: IX. nádori törvényczikkely 3. §-a mondja: »Coeterum, si qui jure coram Palatino in birsagiis aut aliis judiciorum oneribus convincantur, illis eiusmodi onera Regia Celsitudo non tam ordinaria, quam absoluta potentia et auctoritate relaxare quidem potest, non tamen debet Quia Palatinus de birsagiis ipsis pro suo arbitrio semper disponere potest«.

⁴⁸⁾ »Aliis autem, qui coram coeteris iudicibus convincuntur, Regia Sublimitas libere et directe de ordinaria sua potentia, onera ipsa relaxare semper potest«, mondja az ép említett törvény 4. §-a. És v. ö. Fejér: VIII. 4. 373—375.; Károlyi: II. 124.; Hazai Okm. II. 229. és 260.; Teleki: Hunyad. X. 189.

⁴⁹⁾ Hazai Okm. II. 98.; Tkalčič: Hist. Civ. Zagr. I. 223.

⁵⁰⁾ Knauz: Monum. II. 630.

⁵¹⁾ 1487. Hazai Okm. II. 368., 369.; 1523. II. Lajos egy birtokot, mely mint »duae partes iudiciariae« reá szállott. Orsz. levélt. 23,847.

⁵²⁾ Fejér: IX. 3. 251.

⁵³⁾ Péld. a szepesi szászok. Fejér: VIII. 2., 59.

⁵⁴⁾ Fejér: VIII. 4. 412.; Hazai Okm. VII. 395., 396.

tak és többnyire külön kiváltságok útján voltak meghatározva.⁵⁵⁾

VII. A birságokon kívül a perlekedésnek más súlyos terhei voltak még azok a sokféle díjak, melyeket, mint ezt e munka folyamában láttuk, sokféle czimen vettek; és ezekhez járultak még a birói *kilenczed és tized* (nona et decima). Ezekkel jogunkban a XIV-ik század második felétől fogva találkozunk, mint olyan illetménynyel, mely a birót általa megítélt és előtte teljesítendő készpénzfizetések után illette meg. Hogy minden vagy csak egynémely készpénzfizetések tartoztak-e e teher alá, arról határozott adataink nincsenek; de említik azt egyezkedés értelmében a biró előtt teljesítendő fizetésekénél,⁵⁶⁾ az ítélet terhének pénzbeli letételénél az ítéletlevél kiadása letiltása alkalmából,⁵⁷⁾ és a szentszéknél hitbér, leánynegyed és jegyajándékok esetében.⁵⁸⁾ A városi jog is ismerte a birói kilenczedet és tizedet. Buda városának joga ugyan a budaiak közötti perekben azokat nem ítélte meg, de idegenekkel és más birák előtt vitt perekben azok vételét elismeri,⁵⁹⁾ és a tárnoki jog is ezek terhe alól a hét

⁵⁵⁾ Fejér: IX. 3. 251.; Fejér: VIII. 5. 97.; Pesty Fr.: Akad. Ért. V. köt. 3. sz. 74. l.; Wenzel: VII. 146. stb.

⁵⁶⁾ Például 1389-ben fejvesztési ítélet iránt a nádor előtt kiegyezzenek kétszáz márkában »absque decima et nona partibus«. Temesm. Okl. I. 167.

⁵⁷⁾ 1481. aug. 2-án Báthori István országbiró bizonyítja, hogy az elítélt őt »ab extradatione litterarum nostrarum adjudicatoriarum sententionalium . . . inhibuisset«, mire a kitűzött határidőben a letiltó »de premissis onere sententionali, puta marciis homagialibus nec non dampnis 1200 flor. in toto 1600 flor. auri puri facientibus eidem tantummodo Dominae Elisabethae (Mátyás anyja) actrici necnon 10-a et 9-a partibus videlicet nostris judiciis. de praescripta summa pecuniae nobis velut iudici secundum regni consuetudinem provenire debentibus omnimodam impendisset satisfactionem«. Orsz. levélt. 16,236.

⁵⁸⁾ A nádor felhívására a győri szentszék 1409. áttesz egy ily ügyet a kuriába, de hozzáteszi: »velimus tamen, quod de portione nostra ex dictis iudiciorum gravaminibus debenda, ac decima et nona nobis satisfiat.« Sopronm. Okl. I. 608.

⁵⁹⁾ A budai jogkönyv 301. pontja: »Von dem neunten und zeten-ten phennigk« rendeli: »So man gelt der langet, isz ist nicht der Stat recht, dasz man das von eynem Stadt man schol nennen. Dach ap man

tárnoki várost, illetve azok polgárait felmenti, de más városoknak, mint Fehérvár, Esztergom és másoknak perei után a tárnokszéken is megengedi.⁶⁰⁾

A XV-ik század elejéig az, kinek javára a fizetés történt, tehát a pernyertes, mintegy pénzbeli termése (fructus civilis) alapján és ahhoz képest fizette a kilenczedet és tizedet, miért is előfordul, hogy egyességek alkalmával a teljes fizetést (absque decima et nona)⁶¹⁾ kikötötték, amivel a teher a vesztesre hárult át. Zsigmond 1405-ki kisebbik végzeményének IX. cikke azonban törvényül irta, hogy ezek terhe mindig az elmarasztaltat sujtja, nem lévén méltányos, hogy az igaz a vétkesért lakoljon és szenvedjen kárt, és ez állandóan megmaradt. Így intézkedik a tárnoki jog is.⁶²⁾

---

das vor andern richtern nemen und fodern wird, unnd von fremden menschen, so musz isz auf dysenn gen, der dy sach hat gewonnen.« Buda-vár. törvénykönyve. 162. l.

⁶⁰⁾ Tárnokjogi czikkelyek 26. és 27.; Kovachich: Cod. jur. Thavern. 37. és 38. l.

⁶¹⁾ Lásd fentebb a 49. sz. jegyzetet. És Károlyi: I. 471, 472., hol az ellenkező van kikötve.

⁶²⁾ »Solum a persona rea poterit nonam et decimam exigere«, mond a 27. tárnokjogi czikkely Kovachichnál.

A munkában előforduló perjogi latin műszavak.

Actio et acquisitio 223 és 233.	Cancellaria minor. 39 és 58–60.
Actio prima, secunda et tertia 234.	Carta 343, 344.
Actio et propositio 233.	Castellanus 97, 102, 103.
Actor 164–166.	Castellanus Budensis 112.
Adjudicatio 387.	Causa brevis 210.
Admonitio 195.	Causae breves brevium 212.
Admonitio personalis 205.	Causae brevis et longae litis 212 és 235.
Admonitoriae et evocatoriae 195.	Causa condescendit vel redundat 169.
Appellare vel provocare ad regem 57.	Causae condescensio 412.
Appellatio 424.	Causantes, causidici 164.
Arbitrium 408.	Certificatio 203.
Arduitas causae 240.	Citatio 189.
Ars notarialis 224.	Citatio facie ad faciem 203, 204.
Assertio 301.	Citatoria 207.
Assessor juratus 152.	Citatoria prima, secunda 237.
Assumptor termini 181.	Civitas, civitas regia 85.
Astatio falsi termini 441.	Cogere 188.
Attestatio veridica 301, 309.	Cojudez 151.
Auditor judiciorum 181.	Combustus 257.
Aulae vel summus Cancellarius 35.	Comes Capellae regiae 59.
Bilochus v. bilotus regalis 2, 3 és 6.	Comes Curiae 61.
Birsagium seu iudicium 442.	Comes curialis 11.
Breves brevium 212.	Comes terrestris 108.
Breves causae 210.	Congregatio generalis 66.
Brevis evocatio 201.	Conjurator 317.
Breve iudicium 210.	Conlocutor 180.
Brevis litis causa 28, 212.	Consacramentalis 317.
Brevis octava 210.	Conservatorium 232.
Calumnia 437.	Conservator minoris Cancellariae 60.
Cancellarius personalis praesentiae 41.	Consors litis 168.
	Convenire 216.

- Convocare 188.
 Convictus 257.
 Coram Regia Majestate 43.
 Credibilia loca 161.
 Curia regia 31 s k. l.
 Curialis comes regis 7.
 Curia militaris 60—65.
- Decima et nona 449.
 Denegata justitia 219.
 Depositionalis (littera) 340.
 Determinare vel trahere in iudicis
 praesentiam 188.
 Diffinitor causarum in speciali prae-
 sentia vertentium 183.
 Director et procurator causarum S.
 Majestatis 183.
 Distributio litterarum judicialium 231.
 Duellator 265.
 Duelli succubitus 272.
 Duellum = per 215.
 Duellum = baj 259 s k. l.
 Duellum equestre vel pedestre 268.
 Duellum nudum 269.
- Evictor seu expeditor 171.
 Evocatio 189.
 Evocatio consultiva 198.
 Evocatio cum insinuatione 199, 200.
 Evocatio brevis 201.
 Evocatoria 190.
 Exactor judiciorum 446.
 Examen 252.
 Examen ferri candentis 252 s k. l.
 Exemptio 13—16.
 Expeditoria cautio 172.
 Expeditoriae 339. jegyz.
- Facie ad faciem citare 204.
 Festuca 264.
 Fidedignitas 162.
 Fidejussor 174.
 Fiscalis S. Coronae et Director
 causarum regal. 183.
 Fugitive recedere 180.
- Generalia judicia 66.
- Homo regius (palatalis etc.) 159
 —161.
 Hospitium 50, 229 és 230.
 Humanum testimonium 277 s k. l.
- Impensio justitiae 99.
 Incattus 164 és 167.
 Inquisitio 283.
 Inquisitio simplex 286 s k. l.
 Inquisitio communis 293 s k. l.
 Inquisitio per modum proclamatae
 congregationis 303.
 Insinuatio 199.
 Instrumentum 347.
 Introductoria causae 423.
 Intromittere se, ingerere se 170.
- Judex Curiae regiae 9.
 Judex delegatus 147.
 Judex fori 87.
 Judex Judeorum 87, 110 s k. l.
 Judex Judeorum totius regni 111.
 Judex ordinarius 45.
 Judex pecuniarum 87.
 Judex regius 2 és 124.
 Judex regni ordinarius 45.
 Judex servientium 12.
 Judiciales litterae = bírólevél 225
 és 230.
 Judiciales seu birsagiales = birság-
 levél 230, 443.
 Judices terrestres 23, 24, 124, 128
 és 135.
 Judicium 387.
 Judicium seu birsagium 442.
 Judicium (examen) 251.
 Judicium breve 210.
 Judicium generale 66 s k. l.
 Judicium generale vulgo pareta 103.
 Judicium pacis 406.
 Judicium regale 442.
 Juramentum ad caput 305, 314.
 Juramentum purgationis 312.

- Juramentum super terram 315, 316, 334.
 Juramentales 328.
 Juris peritus 153.
 Jus decem personatus 331.
 Jus regale 127.
 Jus siculicale 127.
 Justificatus 257.
 Justitia denegata 219.
- Levare ex paribus 228.
 Levata 231.
 Litem notare 237.
 Litigium 215.
 Litis pendentia 219.
 Litterae adjudicatoriae 387.
 Litterae adjudicatoriae et juramentales 329, 341.
 Litterae adjudicatoriae et transmissionales 425.
 Litterae affirmatoriae 303, 314.
 Litterae admonitoriae et evocatoriae 195.
 Litterae admonitoriae et prohibitoriae 196.
 Litterae evocatoriae et insinuatoriae 200.
 Litterae exhibitoriae, amonitoriae et certicatoriae 197 és 313.
 Litterae exhibitoriae, amonitoriae et insinuatoriae 292.
 Litterae inquisitoriae 287.
 Litterae inquisitoriae et attestatoriae 305.
 Litterae inquisitoriae, amonitoriae et evocatoriae 196.
 Litterae inquisitoriae, admonitoriae, evocatoriae et insinuatoriae 202.
 Litterae inquisitoriae et evocatoriae 195.
 Litterae introductionales et evocatoriae 194.
 Litterae judiciales seu birsagiales 230.
 Litterae judiciales = birólevél 229, 230.
- Litterarum judicialium distributio 231.
 Litterae memoriales 354.
 Litterae praeceptoriae 117, 196, 292.
 Litterae proclamatoriae 198.
 Litterae procuratoriae 175 s k. l.
 Litterae protestatoriae 323.
 Litterae reambulatoariae, et evocatoriae 194.
 Litterae relatoriae 193.
 Litterae simplices 354.
 Litterae testimoniales 159.
 Longae litis processus 27.
- Machoviensis Banus 27 és 141.
 Magister Curiae 47 és 62.
 Magnus Seneschalkus 47.
 Mandatum compulsorium 307.
 Mandatum evocatorium 190.
 Mandata judiciaria 223.
 Mandatum promotorium 150, 243.
 Mandatum prorogatorium 241.
 Mandatum requisitorium 359.
 Memoriales 219.
 Missio sigilli 186, 187.
 Munimentum 347.
- Nona et decima 449.
 Nota infidelitatis 388.
 Notare litem 237.
 Notarius 163.
 Notitia 343.
 Novum 432.
 Novum cum inhibitione 434.
- Obmissionale 339. lap, 69 jegyz.
 Octava brevis 210.
 Octava magna et integra 210.
 Octavae judiciales 208 s k. l.
 Oculata revisio 299.
 Officialis 97.
 Onera litterarum sentantionalium 400.
- Palatinus 66 s. k. l.
 Par litterarum 225.

- Pareta = iudicium generale 103.
Personalis 26.
Personalis admonitio et prohibitio 205.
Petitio parium 225, 233.
Placitare 216.
Prauda 252.
Praeco 207.
Praesentia palatinalis 23.
Praesentia regia 9, 18, 33.
Praesentia regia personalis 23, 26, 37 s k. l.
Praesentia regia specialis 16, 21, 34.
Praesentes (litterae) 229.
Prioritas termini 240.
Pristaldus 154.
Privilegium 354.
Processus 225.
Processus ultimus 229.
Proclamatio congregationis 203, 300.
Proclamatio forensis 198.
Proclamatio in sede 229, 230, 237.
Procurator 176 s k. l.
Prohibitio 195.
Prohibitio personalis 205.
Prolocutor 180—182, 285. jegyz.
Proponere 217.
Propositionalis 238.
Propria in persona (rex, iudex) 43.
Protonotarii 48—50.
Provocare vel appellare ad regem 57.
Pugil 265—268.

Reambulatio 194.
Recaptivatio 194.
Regestrum 228.
Renovatoria (littera) 361.
Repulsio 426.
Rescriptionalis 295. jegyz.
Respondere 217, 233.

Sacramentalis 340.
Scultetus 103.

Secretarius Cancellarius 39.
Sedes banalis 138.
Sedes judiciaria, sedria 78 s k. l.
Sedes judiciaria, Regiae Majestatis 54.
Sedes personalitiae 96.
Sedes tavernicalis 93.
Sedes vajvodalis 121.
Sententia 388.
Sententia capitalis 389.
Sententia emendae capitis 393.
Sententia infamiae 395.
Sententia major et minor. 388.
Series causarum seu registri 229.
Sigillum authenticum 348—352.
Sigillum (per) cogere 186.
Sigillum dare 186.
Sigillum mittere 186.
Sigillum projicere 186.
Sigillo (cum) vocare 186.
Signaturae 227.
Signum duelli 263.
Syndicus generalis regis 183.
Specialis praesentia regia 16, 21, 34.
Specialis praesentiae regiae locum-tenens 36.
Statutio 194.
Succubitus duelli 272.
Succubitus duelli facti potentialis = hatalombaj 274.

Tabula regia judiciaria 27, 54—57.
Tavernicalis sedes 91 s k. l.
Testis 276 s k. l.
Transmissio causae 422.
Transmissionalis causa 211.
Trinaforensis proclamatio 199.

Wadia 264.
Venire iussimus in iudicium 188.
Villicus 4, 101.

Zeuriniensis banus 143.

